สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

จาริกบุญ จารึกธรรม

(ป. อ. ปยุตฺโต)

จาริกบุญ จารึกธรรม
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

จาริกบุญ-จารึกธรรม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

เอตทคฺคํ ภิกฺขเว ... ธมฺมทานํ

การให้ธรรม... เป็นยอดทาน

จาริกบุญ จารึกธรรม

ISBN 978-974-401-829-8

พิมพ์ครั้งแรก	กันยายน ๒๕๓๙	
พิมพ์ครั้งที่ ๑๐	มีนาคม ๒๕๔๗ (ปรับปรุง-เพิ่มเติม)	
พิมพ์ครั้งที่ ๑๘	เมษายน ๒๕๕๓ (เพิ่มเติม)	
พิมพ์ครั้งที่ ๕๐	**มกราคม ๒๕๖๐**	**๓,๐๐๐ เล่ม**

- พระนวกะ พระอาคันตุกะ รุ่น ๔/๒๕๕๙ พร้อมครอบครัว และคณะญาติโยมผู้มีจิตศรัทธา ๒,๕๐๐ เล่ม
- มงคลวารคล้ายวันเกิด นายแพทย์อภิชาต วัลยะเสวี ๕๐๐ เล่ม

ภาพประกอบ: อภิวัฒน์ ธนะปุระ เลือกจากชุดของ ศ. นพ. สง่า นิลวรางกูร

แผนที่ในเล่ม: พระครูธรรมธรครรชิต คุณวโร

(ข้อมูลสถิติการพิมพ์อยู่ระหว่างการรวบรวมข้อมูลเก่า
ตัวเลขที่ใช้เป็นจำนวนขั้นต่ำ เท่าที่ปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน)

ดำเนินการผลิต

สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด
๒๓ ซอย ๖ หมู่บ้านสวนแหลมทอง ๒ ถนนพัฒนาการ ซอย ๒๘
เขตสวนหลวง กรุงเทพฯ ๑๐๒๕๐ โทร. ๐ ๒๗๕๐ ๗๗๓๒
Email: petandhome@gmail.com Website: www.petandhome.co.th

อนุโมทนา

พระนวกะ พระอาคันตุกะ รุ่น ๔/๒๕๕๙ พร้อมครอบครัว และคณะญาติโยมผู้มีจิตศรัทธา ปรารถนาที่จะบำเพ็ญบุญอันเลิศคือธรรมทาน ได้แจ้งฉันทเจตนาขอพิมพ์หนังสือ *จาริกบุญ จารึกธรรม* ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) เพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา แจกมอบแก่ญาติมิตร วิสสาสิกชน และผู้สนใจ

การเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจให้ธรรมให้ปัญญา ด้วยการพิมพ์หนังสือแจกเป็นธรรมทานนั้น นับว่าเป็นการให้อย่างสูงสุด ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันประเสริฐ ชนะการให้ทั้งปวง จะมีผลในการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง อีกทั้งยังเป็นหลักนำประเทศชาติให้พัฒนาไปในวิถีทางที่ถูกต้อง

ขอคุณพระศรีรัตนตรัย และกุศลจริยาที่ได้บำเพ็ญแล้วนี้ จงอภิบาลพระนวกะ พระอาคันตุกะ รุ่น ๔/๒๕๕๙ พร้อมครอบครัว และคณะญาติโยมผู้มีจิตศรัทธา เจริญด้วยจตุรพิธพรชัย ประสบสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล งอกงามในธรรมและบันเทิงในสันติสุข ด้วยพลังแห่งสัมมาทัศนะและสัมมาปฏิบัติสืบไป

วัดญาณเวศกวัน

๑๔ มกราคม ๒๕๖๐

นำจาริกในงานพิมพ์ สู่ครั้งที่ ๑๐

จาริกบุญ-จารึกธรรม

หนังสือ *จาริกบุญ-จารึกธรรม* นี้ เป็นผลสืบเนื่องจากการเดินทางและแสดงธรรมกถา ในการจาริกนมัสการสังเวชนียสถานในแดนพุทธภูมิ ตามคำอาราธนาของ ศาสตราจารย์ น.พ. สง่า นิลวรางกูล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ มีความเป็นมาแต่แรกเริ่มดังปรากฏใน "คำปรารภ" และ "อนุโมทนา" สำหรับการพิมพ์ครั้งที่ ๑ เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๓๙ ที่ได้นำมาพิมพ์รวมไว้ท้ายเล่มนี้

หลังจากพิมพ์ครั้งแรกนั้นแล้ว ได้มีผู้ศรัทธาขอพิมพ์เผยแพร่ต่อมาเรื่อยๆ จนถึงครั้งที่ ๙ ในเดือนสิงหาคม ๒๕๔๑

๑ ใน ๕ ปีครึ่งที่สะดุด หยุดจริง ๓ ปี

ต่อจากนั้น การพิมพ์ได้สะดุดหยุดลง เนื่องจากผู้เรียบเรียงเองประสงค์จะเพิ่มเติมเนื้อหาเล็กๆ น้อยๆ โดยเฉพาะคิดว่าจะแทรก**กาลานุกรม** (Chronology) แห่งพระพุทธศาสนา พอสังเขป สัก ๒-๓ หน้า ไว้ต้นเล่ม เพื่อช่วยให้ญาติโยมผู้อ่านมองเห็นภาพความเป็นมาของพระพุทธศาสนา และอ่านเนื้อหาหนังสือได้เข้าใจชัดเจนมากขึ้น เมื่อมีผู้ศรัทธาขอพิมพ์ใหม่ จึงได้ยับยั้งไว้ ขอให้รอก่อน

แต่เวลาผ่านมาๆ ยาวนาน ผู้เรียบเรียงมีงานอื่นที่ต้องทำไม่ขาดสาย ไม่ได้โอกาสที่จะทำกาลานุกรม เป็นต้น ตามที่คิดหมาย ทางฝ่ายท่านผู้ศรัทธา ก็แจ้งความประสงค์มาเป็นระยะๆ โดยเฉพาะโยมมาารวย ผดุงสิทธิ์ ไม่ทิ้งเรื่อง ได้ถามข่าวมาเรื่อยๆ แต่กระนั้นก็ยังต้องรอต่อมาเหมือนอย่างเดิม

ครั้นถึงช่วงในพรรษา พ.ศ. ๒๕๔๔ ผู้เรียบเรียงได้ตั้งใจพยายามให้การพิมพ์เดินหน้า คิดว่าถึงแม้เนื้อหายังไม่พร้อม ก็เตรียมส่วนประกอบเสริมไว้ก่อน และได้รับความร่วมศรัทธาจากคุณอภิวัฒน์ ธนะปุระ ครั้งอุปสมบทอยู่ที่วัดญาณเวศกวัน เป็นพระภิกษุในนามฉายาว่าพระนาถวโร ได้ตั้งใจทำ

แบบปกไว้ให้เป็นอย่างดี เสร็จสิ้นตั้งแต่วันที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๔

เนื่องจากผู้เรียบเรียงได้ตั้งใจว่า ในการพิมพ์ครั้งใหม่ จะพยายามให้มีแผนที่ประจำบท เพื่อช่วยผู้อ่านให้รู้ตำแหน่งของสถานที่ที่คณะจาริกไปถึงและกำลังกล่าวถึงในบทนั้นๆ พร้อมทั้งให้ความรู้ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะระยะทางและเวลาเดินทาง จากและถึงจุดนั้นๆ

ในเรื่องนี้ ก็ได้รับความร่วมศรัทธาจากพระครรชิต คุณวโร ช่วย**เตรียมทำแผนที่** สิ้นเวลาไปครึ่งค่อนเดือนตุลาคม ๒๕๔๔ แม้จะยังไม่ยุติ แต่ก็ได้เค้ารูปที่จะสานต่อให้สำเร็จต่อไป

เวลาผ่านต่อมาอีก ๑ ปี ไม่มีวี่แววว่าจะพิมพ์*จาริกบุญฯ* ออกมาได้ ประจวบถึงระยะที่ผู้เรียบเรียง ซึ่งพิมพ์ดีดไม่เป็น แต่เมื่อได้ใช้คอมพิวเตอร์ในการค้นพระไตรปิฎก และหนังสือค้นคว้าอื่นๆ เช่น สารานุกรมต่างๆ ของฝรั่ง ที่คุณสมบัติ วัฒนพงษ์ คอยขวนขวายส่งมาถวายจากเมืองชิคาโก (และคอยเอาใส่ใจที่จะช่วยให้ได้ใช้คอมพิวเตอร์โดยสะดวก) ก็ทำให้ได้ใช้คอมพิวเตอร์นั้นพิมพ์จดบันทึกข้อมูลทีละเล็กละน้อย จนพอจะค่อยๆ พิมพ์งานปลีกย่อยด้วยวิธีนิ้วชี้จิ้มได้บ้างช้าๆ กะว่าถ้าหาช่วงจังหวะได้ ก็จะทำกาลานุกรม เป็นต้นนั้น ไปตามโอกาส แม้จะกินเวลานานหน่อย

๑ *เดินหน้าใหม่ ไปได้ไกล แต่หยุดอีก*

ครั้นถึงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๔๕ ผู้เรียบเรียงก็ได้โอกาสเริ่มงานทำกาลานุกรม (Chronology) แห่งพระพุทธศาสนา ที่ว่านั้น

เดิมว่าน่าจะไม่ยืดยาวนัก สัก ๕-๑๐ หน้า ก็คงเพียงพอ แต่เมื่อทำไป ก็ยืดขยายออกไปๆ จนในที่สุด กลายเป็นยาวมาก ได้จัดปรับจนถือว่ายุติทีหนึ่งก่อน เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๔๕ รวมเวลาทำ ๕ เดือนพอดี

แม้จะบีบอัดค่อนข้างแน่นแล้ว กาลานุกรมนั้นก็ยาวถึง ๑๓๐ หน้า เกิดเป็นปัญหาใหม่ว่า จะทำให้หนังสือหนาเกินไป เพราะเมื่อรวมกับของเดิม ๓๗๕ หน้า จะกลายเป็นประมาณ ๕๐๐ หน้า

ยิ่งกว่านั้น กาลานุกรมนี้ นอกจากมีตัวอักษรค่อนข้างเล็ก เนื้อแน่นแล้ว ยังแบ่งเป็น ๒ คอลัมน์ (ข้างหนึ่งว่าด้วยเหตุการณ์ของโลกสำหรับ

เทียบ อีกด้านหนึ่งว่าด้วยเหตุการณ์ในพระพุทธศาสนา) ทำให้หน้าหนังสือเดิมดูเล็กเกินไป แต่ละคอลัมน์แคบ จะอ่านไม่ค่อยสะดวก ทำให้ต้องคิดว่าจะปรับเปลี่ยนขนาดหนังสือในการพิมพ์ครั้งใหม่ ให้เป็นขนาดใหญ่ขึ้นหรือไม่ กลายเป็นข้อพิจารณาที่ค้างคาอยู่

หันมาดูด้านเนื้อหาเดิมของเล่มหนังสือ ที่จะต้องพิมพ์รวมด้วยกันกับกาลานุกรมที่เป็นข้อมูลใหม่นี้ และซึ่งก็จะถือโอกาสปรับปรุงตามโอกาสด้วย อันจะต้องประสานกลมกลืนกัน

ข้อมูลใหม่ที่ผู้เรียบเรียงพิมพ์เองนี้ บันทึกไว้ในระบบ PC ต่างจากข้อมูลของเนื้อเล่มเดิม ๓๗๕ หน้า ที่คณะของคุณบุบผา คณิตกุล ช่วยคัดลอกจากแถบบันทึกเสียง และพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ได้พิมพ์ไว้ในระบบ Apple Macintosh จึงเกิดความจำเป็นจะต้องแปลงข้อมูลจากระบบ Apple Macintosh มาสู่ระบบ PC ให้ประสานกัน

มองกว้างออกไป ในระยะเดียวกันนี้ มีการใช้คอมพิวเตอร์ในกิจอื่นนอกจากกระบวนการพิมพ์ของโรงพิมพ์มากขึ้น และเป็นกิจที่ใช้เครื่องแบบ PC ที่ง่ายๆ ราคาถูกๆ ก็ได้ ทำให้ที่วัดมีแนวโน้มที่จะมีเครื่องแบบ PC มากกว่า เป็นเหตุนำสู่ก้าวใหม่ของการทำต้นฉบับหนังสือ โดยหันมาใช้เครื่องแบบ PC นั้น ซึ่งทำให้ต้องหาทางแปลงข้อมูลหนังสือเก่าๆ จากระบบ Macintosh มาสู่ระบบ PC เพื่อช่วยให้การปรับปรุงเนื้อหาหนังสือรุ่นก่อนๆ เป็นไปได้

ในช่วงนี้ พระครรชิต คุณวโร ได้ร่วมกับญาติโยมผู้ศรัทธาบางท่าน โดยเฉพาะคุณวีระ สันติบูรณ์ ทยอยแปลงข้อมูลหนังสือเล่มเก่าๆ ที่พระครูปลัดปิฎกวัฒน์พิมพ์ไว้ในระบบ Macintosh มาสู่ระบบ PC และเมื่อแปลงมาแล้ว ก็ต้องมาจัดปรับรูปแบบ (format) ให้เรียบร้อยลงตัวอีก ซึ่งใช้เวลามากทีเดียว

สำหรับหนังสือ*จาริกบุญฯ* นี้ พระครรชิต คุณวโร ได้นำข้อมูลที่คุณวีระ สันติบูรณ์ ดำเนินการแปลงสู่ระบบ PC แล้ว มาจัดปรับรูปแบบและตรวจทาน เวลาผ่านมาอีกประมาณ ๒ เดือน เมื่องานพื้นฐานเสร็จแล้ว ได้นำมามอบให้ตั้งแต่วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๔๕ (หลังแบบปกเสร็จแล้ว ๑ ปี)

ข้อมูลนี้ แม้จะเป็นของเดิม แต่ได้จัดปรับรูปแบบใหม่ให้จุขึ้น ทำให้

จำนวนหน้าลดลงจาก ๓๗๕ เหลือ ๓๔๕ หน้า ถ้าพิมพ์รวม*กาลานุกรม*ลงไปด้วย ก็จะมีจำนวน ๔๗๕ หน้า

การพิจารณายังไม่ยุติ ผู้เรียบเรียงต้องละงานนี้ หันไปทำงานอื่นที่ไม่รอเวลา และทยอยเข้ามารออยู่แล้ว เวลาผ่านล่วงมาอีก ๑ ปีเศษ

๏ *ได้เส้นกำหนดที่บังคับให้เสร็จ*

เมื่อเวลาล่วงไปมาก ก็ทำให้ต้องคำนึงหนักขึ้นว่า ไม่ควรให้ญาติโยมรอนานเกินไป

ครั้นสิ้นปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ใกล้เข้ามา ก็บังเอิญให้มีโอกาสที่จะได้พิมพ์หนังสือนี้ให้เสร็จ กล่าวคือคุณหมอตรวจพบว่า ในปัญหาสุขภาพของผู้เรียบเรียงนั้น มีโรคที่พบใหม่ซึ่งอย่างหนึ่งชัดเจนว่าจะต้องผ่าตัด

เมื่อได้กำหนดวันผ่าตัดแล้ว ผู้เรียบเรียงจึงนำมาตั้งเป็นเงื่อนไขแก่ตนว่า ก่อนถึงวันเข้ารับการผ่าตัด จะต้องทำหนังสือเล่มใดบ้างให้เสร็จ ซึ่งรวมทั้ง*จาริกบุญฯ* นี้ด้วย

ถ้าการผ่าตัดลงตัวตามกำหนดจริง ผู้เรียบเรียงจะทำหนังสือเสร็จทันไม่ครบ แต่เพราะมีเหตุการณ์เป็นไปให้ต้องเลื่อนการผ่าตัดหลายครั้ง จึงช่วยให้หนังสือเสร็จทันก่อนผ่าตัดครบตามตั้งใจได้ ๓ เล่ม คือ *ตื่นกันเสียทีจากความเท็จ ของหนังสือเหตุเกิด พ.ศ. ๑*, *รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล*, และ*จาริกบุญ-จารึกธรรม* นี้ ดังที่ปรากฏ

๏ *จาริกบุญฯ ที่ถูกบังคับให้เสร็จ มีข้อเสียหรือด้อยอย่างไร*

เมื่อถือเอาเวลากำหนดมาบังคับให้เสร็จ ได้ตกลงว่า *กาลานุกรม*ที่ทำไว้ในปี ๒๕๔๕ จำนวน ๑๓๐ หน้า ต้องถูกกันออกไปก่อน คือยังไม่พิมพ์รวมในครั้งนี้

หลังจากเร่งหนังสือ *ตื่นกันเสียทีฯ* และ *รู้หลักก่อนฯ* ซึ่งก็ล้วนเป็นงานที่แข่งกาลเสร็จแล้ว ก็คิดว่าจะต้องพิมพ์*จาริกบุญฯ* แบบคงตามเดิมไปก่อน โดยเพียงตรวจความเรียบร้อยของฉบับแปลงจากระบบ Macintosh มาสู่ระบบ PC ๓๔๕ หน้า ที่พระครรชิต คุณวโร ได้นำมามอบไว้ และปรับแก้แทรกเพิ่มเพียงเท่าที่จำเป็น ซึ่งหวังว่าคงกินเวลาไม่มากนัก

ได้ยกเอาข้อมูล *จาริกบุญฯ* นั้นขึ้นมาเริ่มอ่าน ตั้งแต่คืนวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยคราวนี้มุ่งแค่ดูความเรียบร้อยทั่วๆ ไป และซอยย่อหน้าให้อ่านสบายขึ้น

แต่พอทำงานจริง กลายเป็นว่า นอกจากตรวจตัวอักษร วรรคตอน ซอยย่อหน้า และปรับปรุงสำนวนความหลายแห่งแล้ว ยังแทรกเพิ่มอีกมากที่ทั้งแทรกเล็กน้อย และแทรกยืดยาว บางแห่งเติมเป็นหัวข้อใหม่ก็มี

จนในที่สุด เมื่อตรวจชำระตลอดจบเล่มในวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๔๗ คือใช้เวลาสิ้นไปอีก ๓๗ วัน หนังสือที่ลดจำนวนหน้าลงมาเหลือ ๓๔๕ หน้า กลับขยายขึ้นเป็น ๔๙๒ หน้า คือเพิ่มขึ้นอีก ๑๔๗ หน้า

ระหว่างนี้ พระครรชิต คุณวโร ก็ได้ยกเรื่องการทำแผนที่ขึ้นมาดำเนินการต่อ พอถึงวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๔๗ ที่ผู้เรียบเรียงตรวจชำระแทรกเพิ่มเนื้อหาเสร็จ แผนที่ก็พอจะลงตัว พระครรชิต คุณวโร จึงนำมาใส่ลงในหน้าว่างที่เตรียมไว้ต้นเล่ม ๑ ภาพ และต้นเรื่องทั้ง ๑๑ บท รวมเป็น ๑๒ ภาพ และจัดปรับกันอีก ๒-๓ วัน ก็ยุติ โดยจัดเตรียมช่องว่างล้อมกรอบสี่เหลี่ยมไว้ในส่วนล่าง เพื่อให้ผู้เรียบเรียงใส่ข้อมูลที่ต้องการ

ผู้เรียบเรียงใช้เวลาตลอดวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๔๗ ในการกรอกข้อมูลลงในกรอบบรรจุข้อความของแผนที่ประจำบททั้ง ๑๑ โดยคราวนี้ถือว่าเวลาจำกัด จึงให้เพียงระยะทาง และเวลาเดินทาง เป็นสำคัญ

อนึ่ง **ระยะทาง** และ**เวลาเดินทาง** ที่แสดงไว้นี้ แทบทั้งหมดได้จากบันทึกการเดินทางของผู้เรียบเรียงเอง ๒ ครั้ง นำมาเทียบเคียงและประกอบกัน คือ การเดินทางครั้งแรกในปี ๒๕๒๘ และครั้งท้ายในปี ๒๕๓๘ (คือครั้งที่แสดงธรรมกถา **"จาริกบุญ-จาริกธรรม"** นี้) โดยตรวจสอบกับแผนที่โลก ฉบับ *Encarta World Atlas 2001 – WE* และแผนที่ถนนของอินเดีย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ผู้เรียบเรียงมิได้มีความชำนาญในการเดินทาง และเวลาทำงานนี้ก็กระชั้นกับกำหนดที่วางไว้ให้เข้ารับการผ่าตัด นับว่าเร่งด่วน จึงหวังว่า ท่านที่ชำนาญการ หากพบความบกพร่องเกี่ยวกับข้อมูลแผนที่ จะกรุณาบอกแจ้ง เพื่อการปรับปรุง ให้ชัดเจน-แม่นยำ-สมบูรณ์ เท่าที่จะเป็นไปได้ ในการพิมพ์ครั้งต่อๆ ไป

๑ งานใหญ่ที่ค้าถือ ก็ยังค้างต่อไป หลังการพิมพ์ครั้งที่ ๑๐

มีเรื่องที่ควรเล่าไว้ เพื่อให้เข้าใจความเป็นมาของหนังสือนี้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีกว่า ผู้เรียบเรียงได้รับนิมนต์เดินทางไปนมัสการพระรัตนตรัย ณ พุทธสถานในอินเดีย ครั้งแรก และแสดงธรรมกถาชุดแรก แก่คณะจาริก มีโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เป็นหัวหน้า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘

ธรรมกถาชุดแรกนี้ ได้รับการตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งที่ ๑ ในชื่อว่า *ตามทางพุทธกิจ* เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๓๑ มีความหนา ๑๘๘ หน้า จัดเป็น ๙ บท

ตามทางพุทธกิจ นั้น เมื่อเทียบกับ*จาริกบุญฯ*นี้ ที่เดิมมี ๑๑ บท ๓๗๕ หน้า ก็นับว่ามีขนาดเล็ก ผู้เรียบเรียงได้คิดไว้นานแล้วว่า ถ้ามีโอกาส น่าจะนำเนื้อหาของ*ตามทางพุทธกิจ* มาแทรกรวมเข้ากับ*จาริกบุญฯ*นี้ ให้เป็นหนังสือเล่มเดียวที่มีเนื้อความครบคลุม แต่ก็หาจังหวะเวลาที่เหมาะไม่ได้ ครั้นมาคราวนี้ การที่จะทำอย่างนั้น ยิ่งถูกกาละและเหตุการณ์บีบรัดให้ไม่อาจทำได้ จึงต้องทิ้ง*ตามทางพุทธกิจ*นั้นไว้ต่างหากไปก่อน

มองอีกแง่หนึ่ง การที่*ตามทางพุทธกิจ* กับ*จาริกบุญฯ*นี้ อยู่แยกเล่มกัน ก็มีส่วนดี คือมีทางเลือกให้แก่ผู้อ่าน *จาริกบุญฯ*นี้มีเนื้อหามากอยู่แล้วและค่อนข้างหนัก เหมาะแก่ผู้มีพื้นและมากเพียร (ถ้ารวม ๒ เล่มเข้าด้วยกันจะยิ่งหนัก จนอาจกลายเป็นอื้อตื้อ) ส่วนท่านผู้ใดต้องการเพียงแค่พอรู้และได้ภาพ ก็อาจเลือกเอา*ตามทางพุทธกิจ*

พร้อมนี้ ก็ควรบอกด้วยว่า ปัจจัยประกอบอย่างหนึ่งที่ทำให้*จาริกบุญฯ*นี้มีขนาดหนาใหญ่ ก็คือ อย่างที่ทราบแล้วว่า หนังสือนี้เกิดจากธรรมกถาที่พูด ในการพูดนั้น มีการกล่าวซ้ำบ่อยๆ เพราะย้ำตรงโน้น และทวนตรงนี้

ที่จริง เมื่อมาเป็นเล่มหนังสือ การทวนและย้ำอย่างนั้นไม่จำเป็น แต่กลับจะทำให้ทั้งหนังสือก็หนา และการอ่านก็น่าเบื่อ จึงได้คิดไว้ว่า เมื่อมีโอกาสปรับแก้ ก็จะตัดส่วนที่ซ้ำซากออกไป

แต่ในการพิมพ์ครั้งนี้ เวลาที่บีบรัด ก็ปิดโอกาสนั้นเสีย คงตัดส่วนทวนซ้ำออกไปได้เพียงนิดหน่อยเท่านั้น และต้องขอให้ญาติโยมผู้อ่านยอมทนโดยทำใจว่าจะได้ทบทวนเนื้อความที่ควรจำ และย้ำเรื่องราวที่สำคัญ

๑ *สรุปข้อเด่น–ข้อด้อย ของจาริกบุญฯ ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑๐*

เป็นอันว่า ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ นี้ *จาริกบุญฯ* มีทั้งส่วนที่เพิ่มใหม่และส่วนที่ตั้งใจแต่ยังไม่ได้ทำ

ส่วนที่คืบหน้า ซึ่งบางอย่างทำเกินกว่าที่ตั้งใจ เช่น

๑. แทรกเติมเนื้อหาเพิ่มขึ้นมา ๑๔๗ หน้า

๒. ซอยย่อหน้า ตั้งหัวข้อ ทั้งใหญ่และย่อย อีกมาก เพื่อให้น่าอ่านและอ่านจับจุดจับความได้ง่าย

๓. มีแผนที่ประจำนำแต่ละบท บอกตำแหน่งของพุทธสถานที่คณะไปถึง สัมพันธ์กับพุทธสถานแห่งอื่นโดยระยะและเวลาเดินทาง

ส่วนในแง่งานค้าง *จาริกบุญฯ* ที่พิมพ์ครั้งใหม่นี้

ก) ยังไม่ได้นำกาลานุกรม (Chronology) ๑๓๐ หน้า ที่ทำไว้แล้วมารวมเข้าด้วย

ข) ยังไม่ได้นำเนื้อหาของ*ตามทางพุทธกิจ* มารวมกลืนเข้าเป็นเล่มเดียวกัน

ค) ยังไม่ได้ตัดเนื้อความที่ซ้ำๆ หลายแห่งออกไป

ง) แม้ว่าในแผนที่ประจำบทจะมีช่องข้อมูลซึ่งได้แสดงไว้บ้างแล้ว แต่ยังมีข้อควรรู้ที่พึงทราบ อันน่าจะหาโอกาสเพิ่มเติมต่อไป

ในเรื่องกาลานุกรมนั้น แม้ว่าจะยังรั้งรอไว้ มิได้นำมาลงพิมพ์รวมในคราวนี้ แต่ก็ปรารถนาจะให้ผู้อ่านมองเห็นลำดับกาลคร่าวๆ พอเป็นเครื่องช่วยความเข้าใจให้ชัดขึ้น จึงตกลงทำ "**ลำดับกาลสังเขป แห่งพระพุทธศาสนา**" แทรกไว้นำเรื่อง ก่อนแผนที่ประจำเล่ม เป็นงานปลีกย่อยลำดับสุดท้ายของการตรวจชำระเพื่อการพิมพ์ครั้งนี้

อย่างไรก็ดี เมื่องานส่วนหลักเสร็จสิ้นแล้ว การพิมพ์กลับมาล่าช้าเพราะงานเล็กน้อยขั้นสุดท้าย เพราะเมื่องานก้าวมากับกาลถึงช่วงปลาย ก็พอดีร่างกายเสื่อมทรุดลง เฉพาะอย่างยิ่งสมองแห้งลง ใช้ความคิดได้ยาก งานย่อยจึงกลับกินเวลายาว แต่ก็นับว่าเดชะบุญที่มาเจอจุดจอดตอนจะจบ หาไม่งานที่ทำคงเสร็จไม่ทันกำหนด

เมื่องานส่วนเนื้อเล่มลุล่วงแล้ว ก็ถึงวาระที่พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร จินฺตาปญฺโญ) จะช่วยประสานงานกับโรงพิมพ์และผู้เกี่ยวข้อง ในการทำออกมาเป็นเล่มหนังสือที่จะแจกจ่ายและเผื่อแผ่กันอ่านต่อไป

ญาติโยมผู้แจ้งความประสงค์ไว้ว่าจะพิมพ์ นอกจากโยมมารวย ผดุงสิทธิ์ที่จำได้ เพราะได้ยินว่าถามถึงบ่อยแล้ว ในเวลาที่ใกล้สุดนี้ ก็ได้รับหนังสือจากคุณโยมนาม พูนวัตถุ แจ้งบุญเจตนาที่จะร่วมบำเพ็ญธรรมทานนี้ด้วย

ขออนุโมทนาทุกท่าน ผู้ได้เกื้อหนุนให้การพิมพ์หนังสือนี้ เดินหน้ามาถึงความสำเร็จ ดังได้กล่าวนามมาตามลำดับ

หวังว่า*จาริกบุญ-จาริกธรรม* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ นี้ จะช่วยส่งเสริมบุญจริยาในการจาริกนมัสการพระรัตนตรัย ณ สังเวชนียสถานและพุทธเจดีย์ทั้งหลายในชมพูทวีป ช่วยเพิ่มพูนความรู้เข้าใจในพระพุทธศาสนาและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องอันพึงรู้ ตลอดจนอำนวยผลเพื่อความเจริญมั่นคงแห่งพระสัทธรรม และความแผ่ขยายแห่งประโยชน์สุขของมหาชน ตลอดกาลนาน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๑ มีนาคม ๒๕๔๗

สารบัญ

ภาคผนวก

ลำดับกาลสังเขป

แห่ง

พระพุทธศาสนา ในเหตุการณ์โลก

(/ = เทียบตามปกติ; ≠ ต่างฝ่ายต่างนับ)

ก.พศ. ๒๐๐๐–๙๐๐/c.2600-1500 BC ยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ

ก.พศ. ๙๐๐–๖๐๐/1500-1200 BC ชนเผ่า**อารยัน** เข้าสู่ชมพูทวีป

ก.พศ. ๘๐-๐/623-543 ≠ 563-483 BC **พุทธกาล**

ก.พศ. ๑๗/500 BC จักรวรรดิ**เปอร์เซีย** เข้าครองแคว้นโยนก/Bactria

พ.ศ. ๐/543 BC **สังคายนา** ครั้งที่ ๑

พ.ศ. ๑๐๐/443 BC **สังคายนา** ครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๑๖๐ ≠ 329 BC **อเลกซานเดอร์**มหาราช พิชิตแคว้น**โยนก**/Bactria

พ.ศ. ๑๖๘ ≠ 321 BC **จันทรคุปต์** ตั้งราชวงศ์โมริยะ/Maurya

พ.ศ. ๒๑๘–๒๖๐ ≠ 271-232 BC รัชกาล **อโศกมหาราช**

พ.ศ. ๒๓๕-๖/309 ≠ 253-4 BC **สังคายนา** ครั้งที่ ๓

พ.ศ. ๓๘๔–๔๐๙ หรือ ๕๐๐ ≠ 160-135 BC รัชกาล พญา**มิลินท์**/Menander

. เกิดพระพุทธรูปแบบคันธาระ

พ.ศ. ๓๕๐–๑๒๐๐/200 BC-650 CE ยุควัดถ้ำพระพุทธศาสนา ที่**อชันตา**/Ajanta

พ.ศ. ๕๓๕–๕๓๙/8-4 BC พระ**เยซูคริสต์**ประสูติ ต่อมาชนมายุ ๓๐ ได้เริ่มสั่งสอน

พ.ศ. ๖๒๑–๖๔๔/78-101 CE รัชกาล **กนิษกมหาราช** กษัตริย์พุทธยิ่งใหญ่องค์ที่ ๒

พ.ศ. ๖๔๓/100 CE **สังคายนา** ครั้งที่ ๔ (ของนิกายสรวาสติวาทิน, มหายานยอมรับ)

พ.ศ. ๗๕๐–๑๐๐๐/2-4th cent. CE สร้าง**พระพุทธรูปใหญ่** ที่**พามิยาน** (Bamiyan/Bamian) สูง ๕๓ & ๓๗ ม.

พ.ศ. ๘๖๓–๑๐๘๓/320-540 CE ยุคราชวงศ์**คุปตะ**

พ.ศ. ๙๔๕/402 CE หลวงจีน**ฟาเหียน** (Fa-hsien) ผ่าน**พามิยาน** จาริกมาทาง**ตักศิลา** ครั้งยังรุ่งเรือง

พ.ศ. ๑๐๐๐/500 CE ชนเผ่า**หูณะ** (White Huns) เข้าครอง**โยนก**/Bactria ทำลาย**ตักศิลา** และรุกรานจนทำให้สิ้นยุคราชวงศ์**คุปตะ** ในปี ๑๐๘๓

พ.ศ. ๑๑๐๐ เศษ/600 CE มหาวิทยาลัย**นาลันทา** ที่เจริญมานาน เข้าสู่ยุครุ่งเรือง-เลื่องลือ เป็นสถาบันนานาชาติ

พ.ศ. ๑๑๔๙-๑๑๙๐/606-647 CE รัชกาล **หรรษ**วรรธนะ กษัตริย์พุทธยิ่งใหญ่องค์ที่ ๓

พ.ศ. ๑๑๕๐–๑๔๐๐/600-850 CE ยุคถ้ำพุทธ-เชน-ฮินดู ที่**เอลโลรา**/Ellora

พ.ศ. ๑๑๖๕/622 CE พระนบี**มุฮัมมัด** นำสาวกอพยพจากมักกะฮ์ สู่มะดีนะฮ์ เริ่มฮิจเราะฮ์ศักราช ของ**อิสลาม**

พ.ศ. ๑๑๗๓/630 CE พระ**ถังซัมจั๋ง**/หลวงจีนเหี้ยนจัง (Hsuan-tsang) เดินทางผ่านเอเชียกลาง มาถึง**พามิยาน** ต่อมาเรียน-สอนที่**นาลันทา**

พ.ศ. ๑๒๑๔/671 CE หลวงจีน**อี้จิง** (I-ching) มาทางเรือจากกวางตุ้ง ก่อนเข้าสู่ชมพูทวีป แวะอาณาจักร**ศรีวิชัย** อันมี**สุมาตรา**เป็นศูนย์กลาง ในยุคที่พุทธศาสนาเถรวาทยังเป็นหลักที่นั่น (พระพุทธศาสนาตั้งมั่นใน**ชวา** ก่อน ค.ศต. ที่ 5/ก่อน พ.ศ. ๑๐๐๐ คือก่อนเกิดอาณาจักรศรีวิชัย) เป็นครั้งแรกที่อาณาจักร**ศรีวิชัย** ปรากฏชื่อในเอกสารประวัติศาสตร์

พ.ศ. ๑๒๕๐/707 CE มุสลิม**อาหรับ**ขึ้นเหนือ พิชิต**โยนก**/Bactria ต่อขึ้นเอเชียกลาง

พ.ศ. ๑๒๕๕/712 CE มุสลิม**อาหรับ**ลงล่างครองลุ่มน้ำสินธุ บุกต่อถึงเมือง**วลภี** มหาวิทยาลัย**วลภี** ถูกทำลายปี ๑๓๑๘/775

พ.ศ. ๑๓๕๐–๑๕๗๓/807-1030 CE เข้ายุคมุสลิม**เตอร์ก** รุกคืบมาทางปัญจาบ

พ.ศ. ๑๗๔๙/1206 CE มุสลิม**เตอร์ก** ชนะตลอดถึงเบงกอล ตั้ง**รัฐสุลต่านแห่งเดลี** ม.**นาลันทา** และทุกสถาบันพุทธถูกทำลาย **พุทธศาสนาสูญสิ้นจากอินเดีย**

พ.ศ. ๑๗๖๔/1221 CE เจงกิสข่าน (Genghis Khan) นำทัพ**มองโกล**ลงมา ตามแนวทางสายไหม ทำลายรัฐมุสลิม**อาหรับ**และมุสลิม**เตอร์ก**แทบหมดสิ้น แต่เว้นไม่ได้เข้ามาอินเดีย

พ.ศ. ๑๘๓๕/1292 CE (รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่ง**สุโขทัย**) กุบไลข่าน จักรพรรดิมองโกล ส่งทัพเรือมาลงโทษกษัตริย์**ชวา** ยามวุ่นวาย มีเจ้าชวาไปตั้งอาณาจักรใหม่ซึ่งเจริญขึ้นในชื่อว่า**มัชปาหิต** ที่**มหายาน**ผสานกับ**ฮินดู**นิกายไศวะ **มัชปาหิต**แทนที่อาณาจักร**ศรีวิชัย** ที่รุ่งเรืองมา ๕ ศตวรรษ

พ.ศ. ๑๙๔๑/1398 CE ตีมูร์ (Timur) นำทัพเตอร์ก-**มองโกล** ทำลาย**รัฐสุลต่านแห่งเดลี** (Sultanate of Delhi) เหลือเป็นอาณาจักรเล็กๆ น้อยๆ

พ.ศ. ๒๐๔๑/1498 CE วาสโกดากามา ((Vasco da Gama) เดินเรือมาถึงอินเดีย เริ่มยุคที่ชาว**ตะวันตก**มาค้าขายและจับจอง**อาณานิคม**ทางตะวันออก

พ.ศ. ๒๐๖๗/1524 CE เกิดอาณาจักร**มุสลิม**สำคัญแห่งแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเจริญขึ้นเป็น**รัฐสุลต่านอาเจะฮ์** (Aceh/Acheh) ที่สุมาตรา; ในช่วงเวลานี้ อาณาจักรฮินดู**มัชปาหิต** ซึ่งมีเรื่องแก่งแย่งราชสมบัติกันเองและไม่สนใจการพาณิชย์ระหว่างประเทศ ก็ค่อยๆ เสื่อมหายไป

พ.ศ. ๒๐๖๙/1526 CE บาเบอร์ ผู้อ้างตนว่าสืบสายจากเจงกิสข่าน และจากตีมูร์รุกรบชนะ ตั้งอาณาจักรมุสลิม**มองโกล** ของราชวงศ์มุข่าล **หรือโมกุล** (Mughal/Mogul dynasty) ที่**เดลี**

พ.ศ. ๒๓๐๐/1757 CE **อังกฤษ**ยึดครองแคว้นเบงกอล และคืบหน้ามาเรื่อยๆ จนอินเดียทั้งประเทศเป็นอาณานิคมในปี ๒๔๐๑/1858

พ.ศ. ๒๔๐๖/1863 CE อังกฤษตั้งหน่วยงาน Indian Archaeological Survey โดยมี เซอร์ อเลกซานเดอร์ **คันนิงแฮม** (Sir Alexander Cunningham) เป็นผู้อำนวยการคนแรก มีบทบาทสำคัญที่ทำให้เรื่องราวของพระพุทธศาสนา และเรื่องพระเจ้าอโศกมหาราช ที่หายไปจากประวัติศาสตร์ของอินเดีย กลับฟื้นขึ้นมา

พ.ศ. ๒๔๓๔/1891 CE อนาคาริก**ธรรมปาละ** (Anagarika Dharmapala) ชาวลังกาปฏิญาณต่อพระศรีมหาโพธิ์ ที่**พุทธคยา** ว่าจะอุทิศชีวิตกอบกู้พุทธสถาน

พ.ศ. ๒๔๙๐/1947 CE ชมพูทวีปได้เอกราช แยกเป็น **อินเดีย**-ฮินดู และ **ปากีสถาน**-มุสลิม

พ.ศ. ๒๔๙๙/1956 CE รัฐบาลอินเดียจัดงาน**พุทธชยันตี** ร่วมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ

พ.ศ. ๒๔๙๙/1956 CE **ดร.อัมเบดการ์** (B. R. Ambedkar) รมว.ยุติธรรม ผู้ได้สมัญญาว่าเป็น “architect of the Indian constitution” นำคนวรรณะศูทรประมาณ ๒ แสนคน ทำพิธี**ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ** เป็นสัญญาณแห่งการกลับฟื้นของพระพุทธศาสนาในอินเดีย

หมายเหตุ: ได้ทำ**กาลานุกรม** (Chronology) ที่ละเอียดกว่านี้ไว้ ยาว ๑๓๐ หน้า เห็นว่ายืดยาวเกินไป จึงยังไม่นำมารวมในที่นี้ แต่เพื่อให้ผู้อ่านมีเครื่องช่วยในการศึกษา จึงทำลำดับกาลสังเขปนี้ขึ้น

[188] สังเวชนียสถาน 4* (สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช, สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติ ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรไปดูเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท จะได้เร่งขวนขวายประกอบกุศลกรรม และสำหรับผู้ศรัทธาจะได้จาริกไปชม เพื่อเพิ่มพูนปสาทะ กระทำสักการะบูชา อันจะนำให้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ — *Saṁvejanīyaṭṭhāna:* places apt to cause the feeling of urgency; places made sacred by the Buddha's association; places to be visited with reverence; the four Buddhist Holy Places)

1. ชาตสถาน (ที่พระพุทธเจ้าประสูติ คือ อุทยานลุมพินี — *Jātaṭṭhāna:* birthplace of the Buddha)

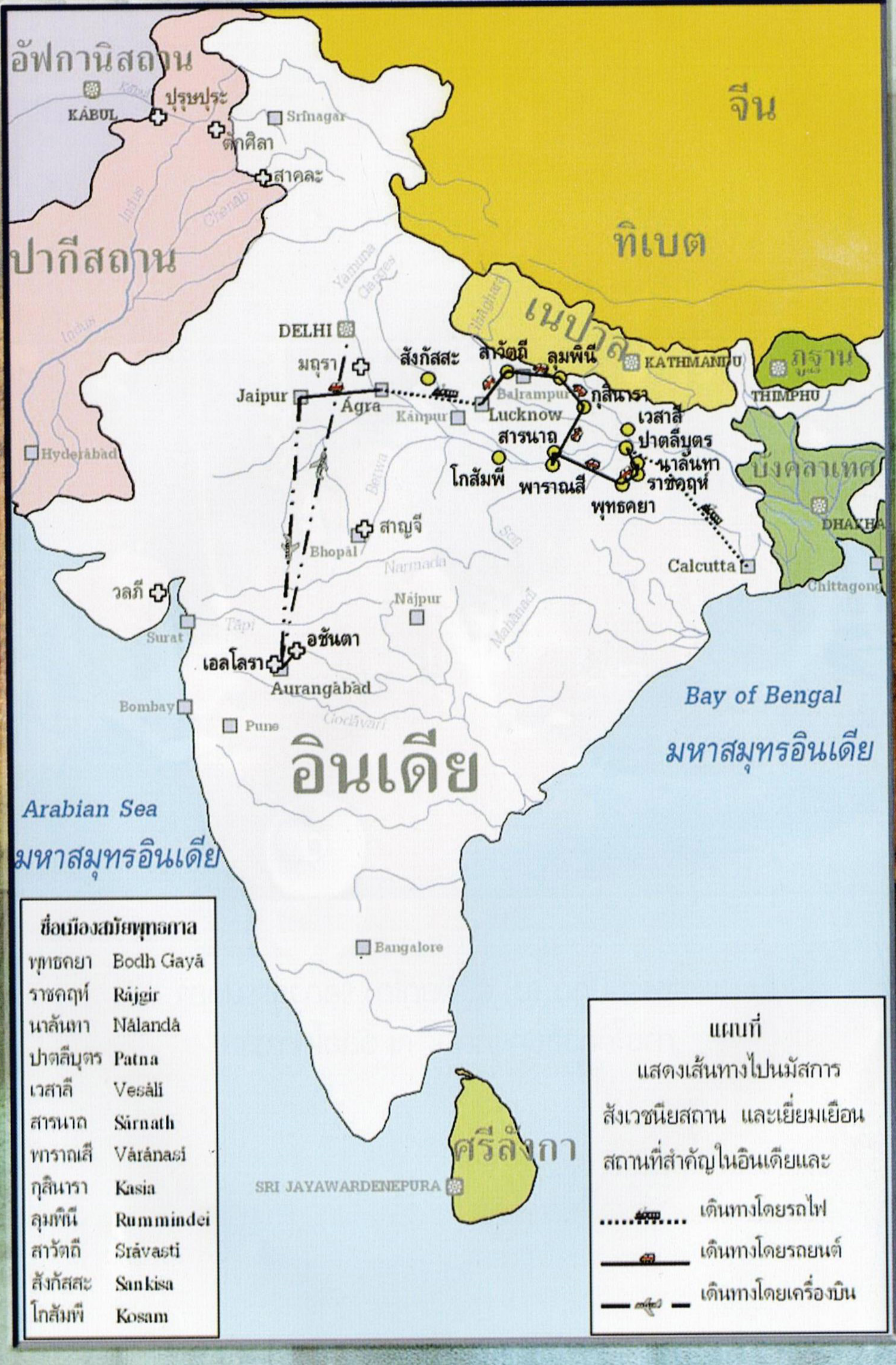
2. อภิสัมพุทธสถาน (ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ ควงโพธิ์ที่ตำบลพุทธคยา — *Abhisambuddhaṭṭhāna:* place where the Buddha attained the Enlightenment)

3. ธัมมจักกัปปวัตตนสถาน (ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เรียกปัจจุบันว่าสารนาถ — *Dhammacakkap-pavattanaṭṭhāna:* place where the Buddha preached the First Sermon)

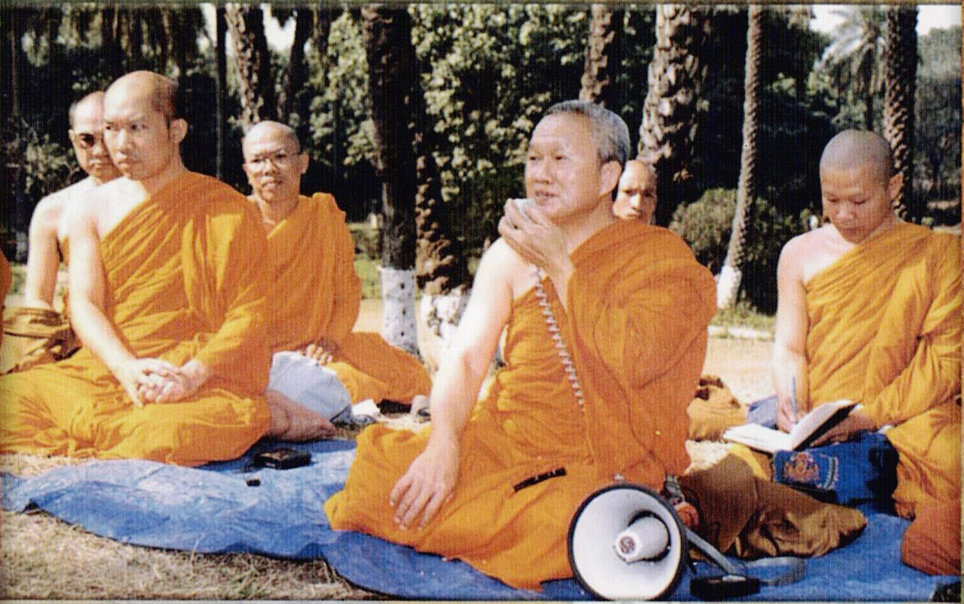
4. ปรินิพพุตสถาน (ที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน คือ ที่สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา — *Parinibbutaṭṭhāna:* place where the Buddha passed away into Parinibbāna)

D.II.140. ที.ม.10/131/163.

*(คัดจาก *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๔๖ หน้า ๑๔๔ ดูตามหัวข้อที่อ้าง)

อัฟกานิสถาน
KABUL
ปุรุษปุระ
Srinagar
ตักศิลา
สาคละ
จีน
ปากีสถาน
ทิเบต
เนปาล
DELHI
มถุรา
สังกัสสะ
สาวัตถี
ลุมพินี
KATHMANDU
ภูฐาน
THIMPHU
Jaipur
Agra
Balrampur
กุสินารา
Kanpur
Lucknow
เวสาลี
สารนาถ
ปาตลีบุตร
นาลันทา
Hyderabad
โกสัมพี
พาราณสี
ราชคฤห์
บังคลาเทศ
พุทธคยา
DHAKA
สาญจี
Bhopal
Narmada
Calcutta
Chittagong
วลภี
Najpur
Surat
Tapi
อชันตา
เอลโลรา
Aurangabad
Bay of Bengal
Bombay
Pune
Godavari
มหาสมุทรอินเดีย
อินเดีย
Arabian Sea
มหาสมุทรอินเดีย
ชื่อเมืองสมัยพุทธกาล
พุทธคยา Bodh Gaya
ราชคฤห์ Rajgir
นาลันทา Nalanda
ปาตลีบุตร Patna
เวสาลี Vesali
สารนาถ Sirnath
พาราณสี Varanasi
กุสินารา Kasia
ลุมพินี Rummindei
สาวัตถี Sravasti
สังกัสสะ Sankisa
โกสัมพี Kosam
Bangalore
ศรีลังกา
SRI JAYAWARDENEPURA
แผนที่
แสดงเส้นทางไปนมัสการ
สังเวชนียสถาน และเยี่ยมเยือน
สถานที่สำคัญในอินเดียและ
เดินทางโดยรถไฟ
เดินทางโดยรถยนต์
เดินทางโดยเครื่องบิน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) แสดงธรรมกถา
ภายใต้ดงอินทผาลัม ณ วัดอโศการาม

จาริกบุญ-จาริกธรรม

๑ ย้อนทางเข้าสู่แดนพุทธภูมิ

ณ อโศการาม เมืองปัตนะ

อาทิตย์ที่ ๑๒ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๑๑.๔๐ น.

ขอเจริญพรญาติโยมผู้มีศรัทธาทุกท่าน

บัดนี้โยมก็ได้เดินทางเข้าสู่ประเทศอินเดียแล้ว เราได้เดินทางกันมาเป็นระยะทางพอสมควร จนมาถึงถิ่นที่เรียกว่า เป็นดินแดนพระพุทธศาสนา

สถานที่ซึ่งเรามาแวะชมอยู่นี้ เป็นที่สำคัญจุดหนึ่ง คือ เป็นที่ตั้งของวัดอโศการาม ซึ่งเป็นวัดที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงสร้างขึ้น วัดอโศการามนั้นมีความสำคัญ คือ เป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่พระเถระ ๑,๐๐๐ รูป ประชุมกันทบทวนร้อยกรองพระธรรมวินัย โดยมีพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก์ เมื่อพุทธศักราชประมาณ ๒๓๔ หรือ ๒๓๕ ปี

ตัวเลขอาจมีผู้ถกเถียงกันอยู่บ้าง แต่โดยทั่วไปก็ถือยุติประมาณนี้

วันนี้เรามาถึงเมือง*ปัตนะ* และแวะนมัสการที่อโศการามนี้เป็นจุดแรก เมื่อมาถึงที่นี้แล้ว ก็ขอถือโอกาสพูดถึงเรื่องทั่วไปเกี่ยวกับดินแดนพุทธศาสนา ให้ได้ภาพรวมกว้างๆ ก่อน

ขอย้ำให้โยมกำหนดไว้ในใจก่อนว่า ตอนนี้เรากำลังพูดกันถึงเรื่อง

ราวหลังพุทธกาล ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งครองราชย์เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๑๘–๒๖๐

วัดอโศการาม คือที่ตรงนี้ มีความสำคัญมากต่อพระพุทธศาสนา คือ เมื่อเป็นที่ทำสังคายนา ครั้งที่ ๓ มีการร้อยกรองพระธรรมวินัยเรียบร้อยแล้ว ก็ถือว่าพระพุทธศาสนามีความมั่นคง

ครั้งนั้น พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงดำเนินงานก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง คือทรงอุปถัมภ์การส่งพระศาสนทูตไปประกาศพระศาสนาในดินแดนต่างๆ ซึ่งเราได้รับทราบมาตามตำนานว่า มี ๙ สายด้วยกัน

ในบรรดา ๙ สายนั้น สายหนึ่งได้เดินทางไปยัง*สุวรรณภูมิ* ซึ่งเราเรียนกันมาว่าเป็นดินแดนแถบประเทศไทย คนไทยเราเชื่อกันว่า พระโสณะและพระอุตตระ ได้ไปขึ้นที่เมืองนครปฐม ในสมัยที่ยังเป็นอาณาจักรทวาราวดี ส่วนพม่าก็อ้างว่าท่านไปขึ้นที่เมืองสะเทิมในดินแดนของพม่า

เรื่องอย่างนี้หาหลักฐานมาพิสูจน์กันยาก พูดกว้างๆ ว่าเป็นดินแดนในย่านอาเซียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ข้อสำคัญก็คือว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศของเรา โดยเริ่มต้นจากจุดนี้นี่เอง

สรุปว่า *อโศการาม* เป็นที่ทำสังคายนา และเป็นศูนย์กลางที่ได้ส่งพระศาสนทูตไปประกาศพระศาสนา ฉะนั้น จึงถือว่าประเทศไทยของเรา ได้รับพระพุทธศาสนาไปจากที่นี้

สถานที่นี้จึงเป็นจุดสำคัญ เป็นที่เชื่อมต่อระหว่างพระพุทธศาสนาในอินเดีย กับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย นับว่ามีความสำคัญมากทีเดียว

ฉะนั้น การที่เรามาเริ่มต้นที่นี่ มองในแง่หนึ่งก็เป็นการดี เพราะเป็นจุดที่พระพุทธศาสนาจะเผยแพร่เข้าสู่ประเทศไทย เรามาจากประเทศไทย ถึงจุดตั้งต้นแล้ว จากจุดนี้เราก็โยงเข้าสู่ประเทศอินเดีย

เมื่อโยมมีความเข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็มามองดูภาพรวมของประเทศอินเดีย หรือดินแดนชมพูทวีปกันอีกครั้งหนึ่ง

มองผ่านๆ ข้ามพุทธกาล สู่ยุคอโศก

ประเทศอินเดียหรือชมพูทวีปนี้ เราเรียนรู้ความเป็นมาโดยสัมพันธ์กับพุทธประวัติ คือประวัติของพระพุทธเจ้า โดยค่อยๆ ดำเนินตามเหตุการณ์เริ่มจากพุทธกาลเรื่อยมา

แต่ที่เราพูดถึงพระเจ้าอโศกนี้ ก็ยังย้อนไปไม่ถึงพุทธกาล *พระเจ้าอโศกมหาราช* ประสูติหลังพุทธกาลตั้งเกือบ ๒๐๐ ปี เริ่มครองราชย์ประมาณ ๒๑๘ ปี หลังพุทธกาล

ถ้าเราจะถึงยุคสมัยของพระพุทธเจ้าจริง ก็ต้องย้อนถอยหลังไปอีก

ชมพูทวีปในพุทธกาล

เราย้อนกลับไปสมัยพุทธกาล เมื่อก่อนพุทธศักราช คือเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว ตอนนั้นประเทศอินเดียเรียกว่า *ชมพูทวีป*

ชมพูทวีปเป็นดินแดนที่กว้างใหญ่ไพศาล ในสมัยก่อนพุทธกาลและถึงพุทธกาลนั้น มีอาณาจักรหรือแว่นแคว้นมากมาย ท่านนับไว้ ๑๖ ประเทศ หรือ ๑๖ แว่นแคว้น ใช้คำในภาษาบาลีว่า *มหาชนบท* คือมีมหาชนบททั้งหมด ๑๖ ด้วยกัน

คำว่า "ชนบท" นั้น ในภาษาบาลี ไม่ได้หมายความแค่ว่าบ้านนอก แต่คล้ายๆ กับคำว่า "country" ในภาษาอังกฤษ ซึ่งใช้ได้ ๒ ความหมาย ในความหมายทั่วไป country ก็คือประเทศ แต่ถ้าพูดว่า the country ก็หมายถึงบ้านนอก

"ชนบท" ในภาษาบาลีก็คล้ายกัน โดยทั่วไปแปลว่า ถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ คือ แว่นแคว้น หรือประเทศ แต่เมื่อใช้ในความแวดล้อมบางอย่าง ก็เป็นชนบทในความหมายแบบไทย คือ บ้านนอก

ในสมัยพุทธกาลและก่อนนั้น ถือว่า อินเดีย หรือชมพูทวีปนี้ มีแว่นแคว้นใหญ่อยู่ ๑๖ มหาชนบทด้วยกัน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก

ว่ามี อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ *(เช่น องฺ.ติก.๒๐/๕๑๐)*

นี่คือชื่อดินแดนในชมพูทวีปทั้งหมด ๑๖ ประเทศด้วยกัน

แว่นแคว้นดินแดนเหล่านี้ กล่าวได้ว่าเรียงจากตะวันออกไปตะวันตก เริ่มด้วย *อังคะ* ซึ่งตั้งอยู่ในดินแดนที่ปัจจุบันนี้เป็นบังคลาเทศ หรือต่อจากบังคลาเทศ เทียบง่ายๆ ก็ไล่มาตั้งแต่ตะวันออกของเมืองกัลกัตตาที่เครื่องบินเรามาลง นี่คือแคว้นที่ ๑

ต่อจากนั้นก็ถึงแคว้น*มคธ* คือที่เรามายืนอยู่ขณะนี้ แล้วก็ไป*กาสี* ซึ่งมีเมืองหลวงชื่อพาราณสี เลยไปอีกก็ถึงเมืองสาวัตถีในแคว้น*โกศล* ส่วน*วัชชี*เราจะไม่ได้แวะเข้าไป

นอกจากนั้น มัลละ เจตี เป็นต้น ก็ว่าเรื่อยไป จนถึงกุรุ ซึ่งอยู่แถวเมืองเดลี ต่อจากนั้น ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี ก็เอาเดลีเป็นจุดกำหนด ออกไปทางเหนือ ทางใต้ และข้างๆ

ส่วน*คันธาระ กัมโพชะ* ก็โน่น แถวปากีสถาน จนถึงอาฟกานิสถาน เป็นอันว่าไล่คร่าวๆ ไปตั้งแต่ตะวันออก จนถึงตะวันตก นี่คืออินเดียในสมัยโบราณ

เป็นธรรมดา เรื่องของการเมือง ย่อมมีการแข่งขันแย่งชิงอำนาจซึ่งกันและกัน ประเทศที่มีอำนาจมากกว่าก็บุกรุกทำสงครามขยายดินแดน จนกระทั่งกว่าจะมาถึงยุคพุทธกาล ใน ๑๖ แว่นแคว้นนั้นบางประเทศก็หมดอำนาจไป หรือถูกยุบรวมเข้ากับแคว้นอื่น

จึงปรากฏว่า ในสมัยพุทธกาล ๑๖ แว่นแคว้นนั้นเหลือประเทศที่ใหญ่โตอยู่จริงๆ ๔-๕ ประเทศเท่านั้น อย่าง*อังคะ*แถวบังคลาเทศก็เข้าไปอยู่ใต้อำนาจของมคธแล้ว *มคธ*นี้กลายเป็นแคว้นที่ยิ่งใหญ่ ส่วน*กาสี* ที่มีเมืองหลวงคือเมืองพาราณสีที่เรากำลังจะไป ก็ขึ้นอยู่ใต้อำนาจของแคว้นโกศลไปแล้ว

กาสีนี้มีเรื่องมาในชาดกมากเหลือเกิน พอเริ่มเรื่องก็ว่า *อตีเต*

พาราณสิยํ พฺรหฺมทตฺเต ครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัต ครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี (ในแคว้นกาสี) แต่พอถึงสมัยพุทธกาล กาสีได้ตกไปอยู่ใต้อำนาจของแคว้นโกศลแล้ว

แคว้น*โกศล* และ*วัชชี* ก็เป็นแคว้นที่ใหญ่มาก และมีอำนาจมากในสมัยพุทธกาล

ต่อไปก็แคว้น*วังสะ* ซึ่งจะได้ยินชื่อมากในเรื่อง*วาสิฏฐี* หรือ*กามนิต* วังสะมีเมืองหลวงชื่อว่าโกสัมพี พอออกชื่อโกสัมพี โยมที่เรียนชั้นเตรียมอุดมศึกษาสมัยก่อนก็นึกออก และอีกแคว้นหนึ่งคือ *อวันตี* ซึ่งมีเมืองอุชเชนีเป็นเมืองหลวง ก็คือถิ่นของกามนิต-วาสิฏฐีนี่แหละ

แคว้นมหาอำนาจในตอนนั้นกล่าวได้ว่า ก็คือ *มคธ วัชชี โกศล วังสะ* และ*อวันตี*

อย่างไรก็ตาม แคว้นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาลจะอยู่ด้านนี้มาก ซึ่งเป็นด้านที่เรามาถึงก่อน คือด้านตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ได้แก่แคว้น*มคธ* แคว้น*วัชชี* และแคว้น*โกศล* ซึ่งมีเสียงกล่าวถึงบ่อยที่สุด

โดยเฉพาะแคว้นมคธมีชื่ออยู่ยั่งยืนที่สุด ส่วนแคว้นอื่นๆ ที่ว่าใหญ่อยู่ในสมัยพุทธกาล พอถึงยุคหลังพุทธกาลก็ค่อยๆ หมดไป

ในสมัยพุทธกาลนั้น จะเห็นว่า แคว้นมคธกับแคว้นวัชชีแข่งอำนาจกันมาก แคว้นโกศลก็รบกับแคว้นมคธนิดหน่อย แต่ต่อมา โกศลหายไป วัชชีก็หายไป

โดยเฉพาะที่น่าสังเกตก็คือ แคว้นที่มีการปกครองต่างแบบกัน คือแคว้นมคธกับแคว้นวัชชี เป็นเรื่องที่น่าสนใจ

แคว้น*มคธ*เป็นแคว้นที่ปกครองแบบราชาธิปไตย อยู่ติดกันกับแคว้น*วัชชี* ซึ่งปกครองแบบสามัคคีธรรม ฝรั่งเรียกว่า ปกครองแบบ republic หรือ สาธารณรัฐ

ในการปกครองแบบสามัคคีธรรมนั้น ไม่ใช่มีผู้ปกครองเด็ดขาด

เพียงผู้เดียว แต่ใช้วิธีที่ว่ามีชนชั้นปกครองจำนวนหนึ่ง ซึ่งมากทีเดียว อาจถึง ๗,๗๐๗ องค์ หมุนเวียนกันขึ้นมาปกครอง เวลาจะบริหารราชการแผ่นดินก็ต้องมีการประชุมในสภา ซึ่งมีหอประชุมที่เขาเรียกว่า *สัณฐาคาร* (บางทีเขียน สันถาคาร)

เมื่อมีเรื่องราวที่จะต้องตัดสินใจหรือวินิจฉัยกัน เช่นจะรบหรือไม่รบกับต่างประเทศ หรือเกิดเรื่องเกิดราวสำคัญขึ้น หรือมีราชการอะไรที่สำคัญจะต้องตัดสินวินิจฉัย อย่างเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน กษัตริย์มัลละซึ่งปกครองแบบนี้ ก็ต้องมาประชุมกันในสัณฐาคารเพื่อพิจารณาว่า จะปฏิบัติอย่างไรในการปลงพระสรีระของพระพุทธเจ้า อย่างนี้เป็นต้น

แคว้นวัชชีนี้ก็ปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งต้องประชุมกันในสัณฐาคาร พวกกษัตริย์วัชชีมีชื่อเรียกกันว่า *ลิจฉวี* ถ้าใครเป็นนักเรียนสมัยก่อน ก็จะได้ยินชื่อลิจฉวีในเรื่อง*สามัคคีเภทคำฉันท์* กษัตริย์ลิจฉวีนี้ก็อยู่ในแคว้นวัชชี

ที่จริงในวัชชียังมีกษัตริย์พวกอื่นๆ อีก เช่น วิเทหา เป็นต้น แต่ที่มีชื่อมากปลายพุทธกาลก็มีลิจฉวีนี่แหละที่สำคัญ เป็นพวกที่เข้มแข็งมาก มีการปกครองอย่างเก่าแบบสามัคคีธรรม คือร่วมกันปกครอง

อย่างไรก็ตาม คำว่า "การปกครองแบบสามัคคีธรรม" นี้ เป็นการจับเอาสาระมาเรียกกันภายหลัง แต่ในคัมภีร์ ท่านเรียกราชาที่ร่วมกันปกครองแบบนี้ว่า "**คณราช**" *(เช่น วินย.อ.๑/๒๔๗; ม.อ.๓/๑๓; สํ.อ.๓/๑๐๒)*

แคว้นวัชชีนี้แข่งอำนาจกันกับแคว้นมคธอย่างยิ่งทีเดียว แต่หลังพุทธกาลไม่นานก็ปรากฏว่า วัชชีได้สูญเสียอำนาจแก่แคว้นมคธ

ตอนต้นพุทธกาล มคธมีพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าพิมพิสาร ครั้นถึงปลายพุทธกาล พระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ได้ส่งอำมาตย์ชื่อวัสสการพราหมณ์เข้าไปยุแหย่ ทำให้กษัตริย์ลิจฉวีที่ปกครองแคว้นวัชชีนั้นแตกความสามัคคีกันหมด

เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพไป พวกกษัตริย์วัชชี คือเจ้าลิจฉวีทั้งหลายมีความอ่อนแอ ไม่พร้อมใจกัน ไม่พร้อมที่จะรบ ก็เลยพ่ายแพ้ อาณาจักรวัชชีก็เลยพินาศ สูญสิ้นอำนาจ และตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นมคธสืบมา

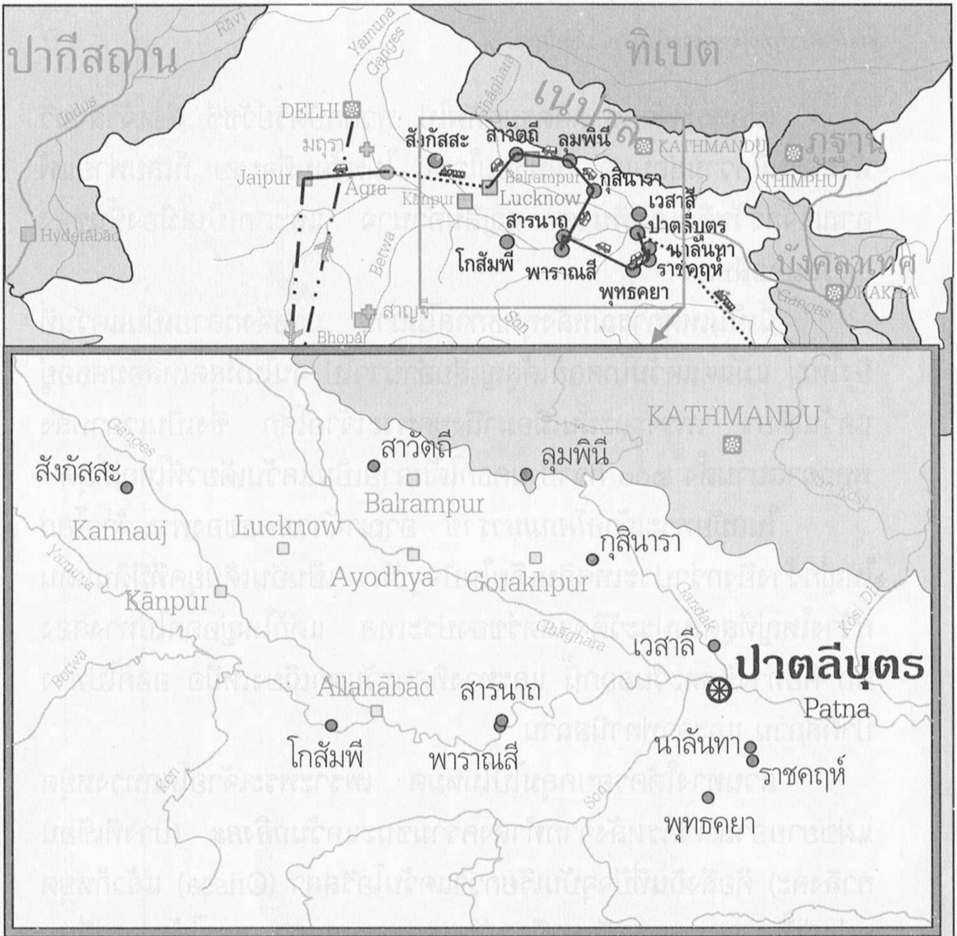
นี้เป็นเหตุการณ์หลังพุทธกาลไม่นาน มคธจึงกลายเป็นแคว้นที่ยิ่งใหญ่ แม้แต่แคว้นโกศลก็ได้สูญเสียอำนาจไป จนในที่สุดเหลือมคธอยู่แคว้นเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อมาถึงยุคพระเจ้าอโศก ซึ่งเป็นเวลาหลังพุทธกาลนานตั้ง ๒๐๐ กว่าปี มคธก็ได้กลายเป็นแคว้นเดียวที่ใหญ่ที่สุด

ในสมัยพระเจ้า*อโศกมหาราช* อาณาจักร*มคธ*ของพระเจ้าอโศกใหญ่กว้างยิ่งกว่าประเทศอินเดียในปัจจุบัน เป็นอินเดียยุคที่มีดินแดนกว้างใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของประเทศ แต่ก็ใหญ่ออกไปทางสองปีก คือทางทิศตะวันออกนี้ และทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ออกไปทางปากีสถาน และอาฟกานิสถาน

ส่วนทางใต้ครอบคลุมไปไม่หมด เพราะพระเจ้าอโศกทรงหยุดแผ่ขยายอาณาจักรหลังจากทำสงครามชนะแคว้น*กลิงคะ* (บางทีเขียนกาลิงคะ) คือถึงถิ่นที่ปัจจุบันเรียกว่าแคว้นโอริสสา (Orissa) แล้วก็หยุดอยู่แค่นั้น เพราะทรงหันมายึดหลักพระพุทธศาสนา และได้ทรงเปลี่ยนนโยบายใหม่ จาก*สังคามวิชัย* คือเอาชนะด้วยสงคราม* มาเป็น*ธรรมวิชัย* คือเอาชนะด้วยธรรม

---

* การเอาชนะด้วยสงครามนี้ ในจารึก (พบในจารึกศิลา ฉบับที่ ๑๓) เรียกว่า สายกวิชัย หรือ สรสกวิชัย คือเป็น violent conquest หรือ military conquest แต่ยังมีการถกเถียงกัน เนื่องจากบางท่านเห็นว่า ศัพท์นั้นอาจแปลอย่างอื่นได้

- กรุงเทพฯ (ดอนเมือง) → กัลกัตตา (Calcutta/Kolkata)
  ระยะทาง: ๑,๖๒๐ กม.
  เดินทาง: เครื่องบิน = ๐๒.๓๐ ชม. (๑๒:๐๐-๑๔:๓๐ น.)
- กัลกัตตา → ปัตนะ/ปาตลีบุตร (Patna/Pātaliputra)
  ระยะทาง: = ๖๑๔ กม. (ทางรถยนต์; วัดเส้นตรง = ๔๗๐ กม.)
  เดินทาง: **รถไฟ**: = ๑๒.๐๐ ชม. (๒๑:๐๐-๐๘:๕๕ น.)

วัชชีสูญอำนาจ - มคธขึ้นเป็นศูนย์อำนาจ

เท่าที่พูดมานี้เป็นการเล่าอย่างคร่าวๆ แต่อาตมาอยากจะให้ข้อสังเกตอีกนิดหน่อย คือเรื่องความเจริญของแคว้นมคธที่เกี่ยวข้องกับแคว้นวัชชี เพราะมีความสัมพันธ์กับเรื่องของเมืองที่เราเดินทางมาถึงขณะนี้ คือเมือง ปัตนะ

เมือง *ปัตนะ* นี้ ชื่อเดิมคือ เมืองปาตลีบุตร ซึ่งได้มาเป็นเมืองหลวงของพระเจ้าอโศกมหาราช และเป็นที่ตั้งของวัดอโศการามที่เรานั่งอยู่ ซึ่งเป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ดังได้กล่าวแล้ว

เมือง *ปาตลีบุตร* (บางทีเขียน ปาฏลีบุตร) มีเรื่องที่น่าสนใจเชื่อมโยงกับพุทธกาลนิดหน่อย คือในสมัยพุทธกาลนั้น เมืองปาตลีบุตรเพิ่งจะเริ่มก่อสร้างในตอนที่พระพุทธเจ้าใกล้จะปรินิพพาน

อาณาจักรมคธในสมัยพุทธกาลมีเมืองหลวงชื่อว่า เมืองราชคฤห์ ซึ่งเราจะไปในวันสองวันนี้ ราชคฤห์เป็นเมืองหลวงเดิมของแคว้นมคธในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ และพระพุทธเจ้าก็ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่เมืองราชคฤห์นั้น

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เมืองราชคฤห์ก็ได้เป็นศูนย์กลางการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เพราะเป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑

*สังคายนา*ครั้งที่ ๑ ทำที่ราชคฤห์ เมืองหลวงเก่า ต่อมา *สังคายนา*ครั้งที่ ๓ ทำที่เมืองปาตลีบุตร เมืองหลวงใหม่แห่งนี้ จึงขอให้ลองเชื่อมโยงเรื่องราวดู

เมืองราชคฤห์เป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธในสมัยพุทธกาล ซึ่งเริ่มในสมัยของพระเจ้าพิมพิสาร ต่อมาพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร คือพระเจ้าอชาตศัตรู ได้ปลงพระชนม์พระราชบิดา แล้วขึ้นครองราชย์ที่เมืองราชคฤห์นั่นแหละ จนถึงปลายพุทธกาลจึงมีเรื่องราวของเมืองปาตลีบุตรนี้เกิดขึ้น ดังที่ท่านเล่าไว้ในมหาปรินิพพานสูตร

ตอนนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินในหนทางที่จะไปสู่เมืองที่จะปรินิพพาน คือเมืองกุสินารา และตอนที่เสด็จผ่านมาที่นี่ เมืองปาตลีบุตรมีชื่อว่า ปาตลิคาม คือยังเป็นหมู่บ้านปาตลิ ยังไม่ได้เป็นเมือง

เวลานั้น พระเจ้าอชาตศัตรูกำลังต้องการจะรุกรานแคว้นวัชชี เนื่องจากพระองค์มีปัญหากับแคว้นวัชชี ก็ต้องสร้างความเข้มแข็งในชายแดน พระเจ้าอชาตศัตรูจึงได้ทรงดำเนินการสร้างปาตลิคาม คือหมู่บ้านแห่งนี้ขึ้น ให้เป็นเมืองป้อม หรือเมืองหน้าด่าน เพื่อจะสู้รบกับแคว้นวัชชี นี่คือกำเนิดของเมือง*ปาตลีบุตร*

พระเจ้าอชาตศัตรูได้มอบหมายให้มหาอำมาตย์ ๒ ท่าน ชื่อ สุนีธะ กับ วัสสการะ มาดำเนินการสร้างเมืองนี้

ในช่วงระยะที่กำลังสร้างเมืองนี้อยู่ พระพุทธเจ้าก็เสด็จมา และพระองค์ได้เสด็จผ่านไปในสถานที่ต่างๆ เมื่อพระองค์เสด็จผ่านประตูเมือง เขาก็เรียกประตูเมืองนั้นว่า โคตมทวาร พระองค์เสด็จลงแม่น้ำที่ท่าน้ำใด เขาก็เรียกท่าน้ำนั้นว่า โคตมติตถะ

พระพุทธเจ้าได้ทรงทำนายไว้ว่า ปาตลีบุตรที่สร้างขึ้นใหม่เป็นเมืองหน้าด่านนี้ ต่อไปจะเจริญรุ่งเรือง แต่ก็จะมีความพินาศด้วยภัย ๓ ประการ คือ ภัยจากไฟ จากน้ำ และจากความแตกสามัคคี

นี้เป็นเหตุการณ์ในพุทธกาลที่ต่อเนื่องมา ซึ่งทำให้เราได้เห็นกำเนิดของเมืองปาตลีบุตร

การที่พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ มาสร้างเมืองหน้าด่านนี้ขึ้นเพื่อสู้กับวัชชี ก็เพราะถิ่นนี้เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ และพวกวัชชีหรือกษัตริย์ลิจฉวีก็มีปัญหากับแคว้นมคธ โดยเฉพาะพระเจ้าอชาตศัตรูมาตลอด

มีเรื่องเล่ามาว่า บนฝั่งแม่น้ำคงคาซึ่งยาวออกไปไกล มีดินแดนอยู่ส่วนหนึ่งที่เคยเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างฝ่ายมคธกับฝ่ายวัชชี

ที่ภูเขาหนึ่งที่อยู่ริมแม่น้ำนี้ มีพืชอะไรชนิดหนึ่ง กล่าวกันว่า มีกลิ่นหอมมาก และเมื่อถึงวาระที่น้ำฝนชะลงมา ก็พาเอากลิ่นหอมนี้ลงมา

ในแม่น้ำ จึงเป็นที่ๆ มีชื่อเสียงอย่างมาก

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าอชาตศัตรูเตรียมยกพลมา เพื่อจะเอาพืชที่มีกลิ่นหอมนี้ แต่พวกวัชชีก็มาชิงตัดหน้าเอาไปก่อน พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จมาอีกทีไร พวกวัชชีก็มาตัดหน้าเอาไปทุกที จึงเป็นเหตุการณ์หนึ่งที่ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูพิโรธโกรธแค้นมาก

ความคิดที่อยากจะห้ำหั่นพวกวัชชีนั้นมีอยู่เรื่อยมา เป็นเรื่องของการแย่งชิงอำนาจ และความหวาดกลัว เพราะพวกวัชชีนั้นเป็นระบบอำนาจแบบเก่า มีการปกครองแบบเดิม เมื่อมีความเข้มแข็ง ก็จะเป็นภัยคุกคามต่อมคธ

เป็นธรรมดาที่ว่าคนที่หวังอำนาจก็จะต้องพยายามรุกรานหรือปราบปรามอีกฝ่ายหนึ่งลงไปให้ได้ เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของตน และบั่นทอนกำลังของฝ่ายตรงข้าม จึงเกิดเป็นสภาพเหตุการณ์ในสมัยก่อนจะสิ้นพุทธกาลและต่อจากสิ้นพุทธกาลใหม่ๆ

เรื่องการพิพาทกันระหว่างแคว้นวัชชีกับมคธปรากฏอยู่ในพุทธประวัติ ดังจะเห็นได้จากเรื่อง **อปริหานิยธรรม**

พระเจ้าอชาตศัตรูเคยส่งวัสสการพราหมณ์ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าให้ลองไปหยั่งดูว่า ถ้าพระองค์จะยกทัพไปปราบวัชชี พระพุทธเจ้าจะตรัสว่าอย่างไร วัสสการพราหมณ์ได้เข้าไปทูลทำนองว่า พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพระดำริจะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี พระพุทธเจ้าก็ไม่ตรัสอะไรโดยตรง แต่ตรัสให้รู้เป็นนัย โดยทรงหันไปถามพระอานนท์ว่า

> "อานนท์ สมัยหนึ่งเราได้แสดงหลักอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ไว้แก่เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย เวลานี้ พวกกษัตริย์ลิจฉวียังรักษาอปริหานิยธรรมกันดีอยู่หรือ"

พระอานนท์ทูลรับ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ตราบใดที่กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชียังประพฤติปฏิบัติมั่นอยู่ใน*อปริหานิยธรรม ๗* ประการ จะไม่มีใครเอาชนะได้ คล้ายกับจะทรงห้ามทัพไว้ก่อน เพราะถ้าขืนรบก็จะสูญ

เสียมากมายด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูไม่กล้ายกทัพไป

ต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรูก็ทรงพระดำริอีก ว่าทำอย่างไรจะเอาชนะวัชชีได้ แล้วก็ปรากฏว่า วัสสการพราหมณ์ได้ถวายแผนการจะไปทำลายความสามัคคีของแคว้นวัชชีเสีย และอาสาดำเนินการนี้ โดยทำอุบายเป็นว่าถูกลงโทษ และถูกขับถูกเนรเทศออกจากแคว้นมคธไป

วัสสการพราหมณ์ทำเป็นว่าหนีภัยหนีอันตรายไป และด้วยความโกรธแค้นต่อกษัตริย์อชาตศัตรู ก็เลยไปอาสารับราชการแผ่นดินในวัชชี กษัตริย์วัชชีหลงกลก็วางใจ

ต่อมา วัสสการพราหมณ์ก็ใช้กลอุบายเกลี้ยกล่อมยุแหย่ จนกระทั่งกษัตริย์ลิจฉวีแตกแยกกันหมด นำมาซึ่งความอ่อนแอของวัชชี แล้วในที่สุด พระเจ้าอชาตศัตรูก็ยกทัพมาตี ทำให้วัชชีแตกพินาศไป มคธก็หมดคู่แข่ง

ถ้าไม่ประมาท ก็ไม่เสื่อม

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงเตือนให้ไม่ประมาทอยู่เสมอ การที่ทรงแสดงอปริหานิยธรรม ก็เป็นการเตือนชาววัชชีว่า เธอทั้งหลายจะต้องประพฤติปฏิบัติมั่นในธรรมเหล่านี้ ๗ ข้อ ซึ่งญาติโยมอาจรู้บ้างไม่รู้บ้าง อาตมาขอพูดไว้เป็นตัวอย่าง

อปริหานิยธรรม แปลว่า ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เช่นหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมใจกันเลิก เมื่อมีกิจใดที่เป็นของส่วนรวมเกิดขึ้น ก็ต้องลุกขึ้นมาช่วยกันจัดช่วยกันทำ ตลอดจนให้มีความเคารพนับถือสักการะอนุสาวรีย์ปูชนียสถาน ซึ่งเป็นหลักใจของบ้านเมือง หรือของสังคม

พระพุทธเจ้าตรัสแสดงหลักการเหล่านี้ไว้ และทรงสรุปว่า "ถ้าชาววัชชี คือกษัตริย์ลิจฉวีและประชาชนยึดมั่นในหลักธรรมเหล่านี้ไว้ ก็จะไม่มีความเสื่อม จะมีแต่ความเจริญอย่างเดียว" (*ที.ม.๑๐/๖๘*)

นี่คือการที่พระองค์ตรัสเตือนอยู่เสมอว่า ให้พยายามตั้งตนอยู่

ในธรรมเหล่านี้ แต่ในที่สุดความเสื่อมก็เข้ามา เพราะกษัตริย์ลิจฉวีไม่ได้ปฏิบัติตาม

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ตรัสในโอกาสอื่นอีก ให้เห็นว่า เท่าที่เป็นมา กษัตริย์ลิจฉวีนั้น เป็นผู้ที่แข็งแกร่ง มีความหมั่นขยันในการฝึกฝนตนเอง เป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท ไม่เห็นแก่ความสุขสำราญ จะนอนหมอนไม้ และหมั่นฝึกการรบตลอดเวลา

แต่พวกกษัตริย์ลิจฉวีเหล่านั้น เมื่ออาณาจักรของตนมั่นคงเข้มแข็งรุ่งเรืองขึ้น ก็จะเพลิดเพลินหลงมัวเมาในความสุขต่างๆ หาความสุขจากการเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือยหรูหรา ความเสื่อมก็ค่อยๆ คืบคลานเข้ามา จนพ่ายแพ้แก่มคธถึงความพินาศในที่สุด

ในพระสูตรนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องนี้ไว้ เพื่อเป็นพระดำรัสเตือนพระภิกษุทั้งหลายให้ไม่ประมาท

ครั้งนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน เมืองเวสาลี ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นวัชชี พระองค์ได้ตรัสไว้ดังนี้

> "ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้ กษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย ยังนอนหนุนหมอนไม้ ไม่ประมาท มีความเพียรในการฝึกซ้อมศิลปะ พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ราชาแห่งมคธ ย่อมไม่ได้ช่อง ไม่ได้โอกาส
>
> "แต่ในกาลข้างหน้า พวกกษัตริย์ลิจฉวี จะกลายเป็นผู้สำรวย อ่อนแอ มีมือเท้าอ่อนนุ่ม นอนบนเตียงฟูกฟู หนุนหมอนใหญ่หนาอ่อนนุ่ม จนตะวันขึ้น แล้วพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ราชาแห่งมคธ ก็จะได้ช่อง ได้โอกาส
>
> "ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้ เหล่าภิกษุยังนอนหนุนหมอนไม้ ไม่ประมาท มีความขะมักเขม้นในการบำเพ็ญเพียร มารร้ายย่อมไม่ได้ช่อง ไม่ได้โอกาส
>
> "แต่ในกาลนานไกลข้างหน้า เหล่าภิกษุจะเป็นผู้

สำรวย อ่อนแอ มีมือเท้าอ่อนนุ่ม นอนบนเตียงฟูกฟู หนุนหมอนใหญ่หนาอ่อนนุ่ม จนตะวันขึ้น มารร้ายก็จะได้ช่อง ได้โอกาส

"เพราะเหตุดังนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้หนุนหมอนไม้ ไม่ประมาท มีความขะมักเขม้นในการบำเพ็ญเพียร ภิกษุทั้งหลาย เธอพึงศึกษาอย่างนี้"

(สํ.นิ. ๑๖/๖๗๔-๖)

นี้คือเรื่องราวต่างๆ ที่น่าศึกษา ให้เข้าใจถึงความเสื่อมและความเจริญของบ้านเมือง ตลอดจนสังคมต่างๆ เป็นคติสอนใจพุทธศาสนิกชนจากเรื่องราวที่เป็นมาในประวัติศาสตร์

คิดว่าจะไม่พูดยาว แต่ที่พูดมาก็มากแล้ว ทั้งนี้ต้องการจะให้เห็นภาพกว้างๆ เกี่ยวกับความเป็นมาของอดีตว่า ดินแดนนี้มีความสำคัญอย่างไร

เป็นอันว่า **ปาตลิคาม** ที่พระเจ้าอชาตศัตรูได้เริ่มให้มหาอำมาตย์มาสร้างขึ้นในตอนท้ายพุทธกาลนั้น ได้เป็นเมืองหน้าด่าน และมีชื่อว่า**เมืองปาตลีบุตร**

ต่อมาหลังพุทธกาล เมื่อสิ้นวงศ์ของพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว ก็มีการย้ายเมืองหลวงจากราชคฤห์ มาอยู่ที่ปาตลีบุตร ซึ่งตอนนั้นเป็นเวลาที่แคว้นวัชชีได้สิ้นอำนาจไปแล้ว แคว้นมคธก็เจริญสืบมา จนกระทั่งปาตลีบุตรได้มาเป็นเมืองหลวงของพระเจ้าอโศก

มคธผ่านสู่ยุคอโศก

ปาตลีบุตรได้เป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธก่อนพระเจ้าอโศกตั้งนาน คือหลังพุทธกาลไม่นาน แล้วก็เป็นสืบมา พระเจ้า*อโศก*นี้มิใช่อยู่ในวงศ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู หรือพระเจ้าพิมพิสาร แม้จะอยู่แคว้นมคธและครองแคว้นมคธก็จริง แต่เป็นกษัตริย์วงศ์อื่น

เรื่องมีว่า กษัตริย์วงศ์พระเจ้าพิมพิสาร ที่ครองแคว้นมคธนั้น ลูกฆ่าพ่อตลอด พระเจ้าอชาตศัตรูฆ่าพระเจ้าพิมพิสาร ต่อมาโอรสของพระเจ้าอชาตศัตรู ชื่ออุทัยภัทร ก็ฆ่าพระบิดาอีก ต่อมาโอรสของพระเจ้าอุทัยภัทรก็ฆ่าพระบิดาอีก

ฆ่ากันมาหลายชั่วกษัตริย์ จนพวกอำมาตย์และราษฎรทนไม่ไหว ก็เลยยึดอำนาจ แล้วตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้น ราชวงศ์ใหม่ก็ปกครองกันมา ขยายอำนาจกว้างขวางขึ้น ต่อมาในอินเดีย แคว้นต่างๆ ก็ค่อยๆ หมดอำนาจ จนเหลือแต่แคว้นมคธที่ยังยิ่งใหญ่

ระหว่างที่กษัตริย์ยุคหลังๆ ครองราชย์กันต่อมา ก็มีกษัตริย์วงศ์หนึ่ง ชื่อว่า วงศ์โมริยะ ซึ่งเป็นเจ้าเผ่าหนึ่ง ได้เรืองอำนาจขึ้น ในสมัยหลังพุทธกาลประมาณ ๑๐๐ กว่าปี

เจ้าเผ่าโมริยะนี้ ว่ากันว่าเป็นสายพระญาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจจะเป็นได้ว่า ได้สืบเชื้อสายมาจากเจ้าศากยะที่ถูกล้างเผ่า

ถ้าพูดอย่างนี้อาจจะงง แต่เรื่องราวก็มีอยู่ ซึ่งต้องโยงเรื่องไปหาสมัยพุทธกาลว่า วงศ์ของพระพุทธเจ้าคือ วงศ์ศากยะ ซึ่งตอนท้ายได้ถูกกษัตริย์แคว้นโกศลยกทัพไปปราบทำลายหมด

กษัตริย์แคว้นโกศลตอนนั้นชื่อว่า พระเจ้าวิฑูฑภะ เป็นโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศล ตอนท้ายพุทธกาล พระเจ้าวิฑูฑภะยกทัพไปปราบแคว้นศากยะแล้วก็ทำลายแคว้นศากยะหมด

กษัตริย์สายศากยะที่หลงเหลืออยู่ อาจหนีไปอยู่ตามเชิงเขาหิมาลัย ต่อมา ก็ได้ค่อยๆ รวบรวมพวกพ้องเผ่าพันธุ์ มีกำลังมากขึ้น โมริยะนี้ก็เป็นศากยะสายหนึ่ง

จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. ๑๖๑ ก็ได้มีคนสำคัญในวงศ์โมริยะเกิดขึ้นชื่อว่า*จันทรคุปต์* ซึ่งได้พยายามที่จะรวบรวมอำนาจและชิงแคว้นมคธนี้

เวลานั้น แคว้นมคธใหญ่มาก โมริยะเป็นเพียงชนเผ่าหนึ่งเท่านั้น พวกโมริยะ โดยจันทรคุปต์เป็นหัวหน้า ได้พยายามเข้ามายึดอำนาจ

แคว้นมคธ แต่ก็ยังทำการไม่สำเร็จ

พอดีถึงยุคที่พระเจ้า*อเลกซานเดอร์*มหาราช มีอำนาจขึ้นมาทางกรีก ต้องการแผ่อำนาจไปทั่วโลก ก็ได้กรีฑาทัพตีมาตลอด จนถึงชายแดนประเทศอินเดีย และคิดว่าต้องตีประเทศอินเดียด้วย จึงได้พักกำลังพลอยู่ชายแดนประเทศอินเดีย ที่เมือง**ตักศิลา** (บาลี = ตกฺกสิลา; สันสกฤต = ตกฺษศิลา; ฝรั่งเขียนตามกรีก = Taxila)

ที่ตักศิลานั้น *อเลกซานเดอร์*มหาราชเตรียมวางแผนที่จะทำสงครามกับชมพูทวีป คือแคว้นมคธนี้ ซึ่งกำลังเป็นแคว้นมหาอำนาจอยู่

พอดีประจวบเวลาเดียวกันกับปู่ของพระเจ้าอโศก คือพระเจ้า***จันทรคุปต์*** ก็กำลังพยายามจะเข้ายึดอำนาจแคว้นมคธ จึงมีความคิดเกิดขึ้นว่า ถ้าทั้งสองฝ่ายมารวมเป็นพันธมิตรกัน แล้วช่วยกันรบ ก็จะเอาชนะแคว้นมคธได้

ทั้งสองฝ่ายมีผลประโยชน์ร่วมกัน พระเจ้าอเลกซานเดอร์ก็คิดว่า ถ้าได้คนอินเดียเองมาช่วย การรบก็จะมีกำลังทำให้สำเร็จง่ายขึ้น ฝ่ายจันทรคุปต์ก็เช่นเดียวกัน คิดว่าถ้าได้อาศัยฝ่ายอเลกซานเดอร์มาช่วย ก็จะสามารถรบชนะได้ เพราะตนมีกำลังไม่พอ ทั้งสองฝ่ายมีความคิดร่วมกันอย่างนี้ ก็นัดพบกัน

พอพบกัน ก็เกิดมีปัญหาว่าใครจะเคารพใครก่อน ทั้งสองฝ่ายต่างก็ถือตัวไม่ยอมเคารพก่อน ฝ่ายจันทรคุปต์ (พวกกรีกเรียกว่า Sandrocotus หรือ Sandracottos) เข้าไปในเขตอำนาจของพระเจ้าอเลกซานเดอร์ เพราะเข้าไปพบในค่ายของเขา พระเจ้าอเลกซานเดอร์ก็สั่งจับ เอาจันทรคุปต์เข้าคุกขังไว้ แต่มีเรื่องเล่าว่า ต่อมาจันทรคุปต์หนีออกไปได้ และมีนิยายอิงประวัติศาสตร์เล่าเรื่องที่จันทรคุปต์หนีออกมา

ส่วนทางฝ่ายพระเจ้าอเลกซานเดอร์เอง คิดไปคิดมาอย่างไรไม่ทราบ ก็ยกทัพกลับไป แล้วก็ไปสวรรคตกลางทาง

ดินแดนที่พระเจ้าอเลกซานเดอร์ตีได้ พระองค์ก็ทิ้งแม่ทัพนาย

กองไว้ให้ปกครอง แม่ทัพนายกองเหล่านั้น ต่อมาก็ยกตัวขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นแคว้นต่างๆ หลายแคว้น

แคว้นหนึ่งที่มีชื่อเสียงสืบต่อกันมา ซึ่งชาวพุทธรู้จักกันมาก ก็คือ แคว้น*โยนก* ของพระเจ้าเมนานเดอร์ (Menander บางทีเขียนเป็น Minedra บ้าง Menadra บ้าง) เรียกเป็นภาษาบาลีว่า ***พระเจ้ามิลินท์*** ซึ่งหันมานับถือพุทธศาสนาในสมัยพุทธศักราชประมาณ ๕๐๐ ปี (*มิลินฺท.*๒; แต่นักประวัติศาสตร์ฝรั่งว่าประมาณ พ.ศ. ๔๐๐)

พระเจ้า***มิลินท์***เป็นกษัตริย์เชื้อชาติกรีก ในราชวงศ์ที่สืบมาจากแม่ทัพกรีก ที่พระเจ้าอเลกซานเดอร์ทิ้งไว้ ครองราชย์ที่เมืองสาคละ

นักประวัติศาสตร์ว่าเป็นราชาแห่งประเทศแบกเตรีย (king of Bactria) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอาฟกานิสถาน ในคัมภีร์บาลีเรียกว่าแคว้นโยนก และถือกันว่าเป็นกษัตริย์อินเดียเชื้อสายกรีกที่ยิ่งใหญ่ที่สุด (the greatest of the Indo-Greek kings – *Encycl. Britannica 1988, vol. 8, p.1*)

พญามิลินท์นี่ เป็นเรื่องสมัยหลังสืบมาอีกนาน คือยุคใกล้ พ.ศ. ๕๐๐ แต่เป็นเรื่องที่โยงถึงกัน ก็เลยเอามาพูดแทรกไว้หน่อย

ขอย้อนกลับไปเรื่องเมื่อกี้ สมัยก่อน พ.ศ. ๒๐๐ โน่น ที่เล่าค้างอยู่

กล่าวฝ่ายพระเจ้าจันทรคุปต์ เมื่อหนีออกมาจากเงื้อมมือของพระเจ้าอเลกซานเดอร์ได้แล้ว ก็ต้องมาหาวิธียึดอำนาจแคว้นมคธด้วยตนเองต่อไป และมีเรื่องมีราวมากมาย เช่น ครั้งหนึ่งเคยนึกว่าตัวเองมีกำลังมากพอแล้ว ก็ยกทัพเข้าตีแคว้นมคธ ปรากฏว่าพ่ายแพ้ จันทรคุปต์เองเอาชีวิตแทบไม่รอด แล้วก็หนีซอกซอนไปจนถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง

เมื่อเข้าไปในหมู่บ้านแห่งนั้น พอดีผ่านมาทางบ้านที่ยายคนหนึ่งกำลังทำขนมเบื้องให้หลานกิน ทีนี้พอเอาลงจากเตา เรียกว่าทอดเสร็จใหม่ๆ ก็หยิบส่งให้หลาน หลานรับมากำลังร้อนๆ กัดกร้วมลงไปตรงกลางก็ร้องไห้จ้าเพราะมันร้อนจัด ลวกเอาลิ้นเอาปากเข้า

เมื่อหลานร้องขึ้นมา ยายก็เลยด่าเอาว่า "เอ็งมันโง่เหมือนเจ้าจันทรคุปต์ ไปกัดไปกินได้ยังไงตรงกลางยังร้อนจัด มันต้องและเล็มกินจากขอบข้างนอกเข้ามาก่อน" ขอบมันบาง ก็เย็นเร็วกว่า

พระเจ้าจันทรคุปต์ กำลังหนีซอกซอนมาในชนบทถึงหมู่บ้านนั้นพอดี เมื่อได้ยินเสียงยายด่าหลานอย่างนี้ ก็ได้ความคิดขึ้นมาทันที จึงเปลี่ยนแผนการรบใหม่ว่า จะไปรบโดยตรงบุกทะลวงเข้าไปคงไม่ไหว กำลังเราน้อยกว่า ต้องใช้วิธีแบบกินขนมเบื้อง คือเล็มจากขอบเข้ามา

จึงค่อยๆ ไปซ่องสุมกำลังใหม่ โดยทำสัมพันธไมตรีกับเผ่าเล็กเผ่าน้อย รวมไพร่พลได้มากขึ้นแล้ว จึงเข้ามาตีอาณาจักรมคธ ด้วยวิธีล้อมเข้ามาจากรอบนอกตามลำดับ

ในที่สุด พระเจ้าจันทรคุปต์ก็รบชนะแคว้นมคธ แล้วก็เข้าครอบครองแผ่นดินมคธ ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ราชวงศ์ใหม่ คือราชวงศ์ *โมริยะ* ในภาษาบาลี ส่วนในภาษาสันสกฤตเรียก *เมารยะ* และครองเมืองปาตลีบุตรนี้สืบมา

โอรสของพระเจ้า*จันทรคุปต์*นั้น มีพระนามว่า*พินทุสาร* โอรสของพระเจ้าพินทุสารมีนามว่า*อโศก* ก็คือพระเจ้าอโศกมหาราชนี่แหละ

พระเจ้าอโศกมหาราช แต่แรกก็เป็นกษัตริย์ที่ดุร้ายมาก คือตอนเป็นเจ้าชาย ได้ไปเป็นอุปราชที่เมืองอุชเชนีที่บอกชื่อเมื่อกี้ ครั้นพระราชบิดา คือพระเจ้าพินทุสารสวรรคต เจ้าชายอโศกก็ได้ฆ่าพี่น้องหมดประมาณ ๑๐๐ องค์ เหลือไว้เฉพาะพระอนุชาร่วมมารดาองค์เดียว ด้วยความกระหายอำนาจ ก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่ผู้เดียว

พอขึ้นเป็นกษัตริย์ของแคว้นมคธได้แล้ว ไม่พอ ไม่หยุดอยู่แค่นั้น ก็แสวงอำนาจต่อไป เมื่อพร้อมแล้วก็ยกทัพไปรุกรานตีประเทศอื่น โดยหวังจะเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดต่อไปในประวัติศาสตร์ หรือผู้เดียวในชมพูทวีป

ได้ตีลงไปจนกระทั่งถึงแคว้น*กลิงคะ* ซึ่งเป็นแคว้นที่ได้ชื่อว่ามี

นักรบที่เก่งกาจ มีกองทัพที่เข้มแข็ง มีความสามารถอย่างยิ่ง ได้รบกันอยู่เป็นเวลานาน เกิดความเสียหายมากมายด้วยกันทั้งสองฝ่าย ในที่สุดพระเจ้าอโศกก็ชนะ แคว้นกลิงคะก็แตกไป

แต่การรบครั้งนี้ เป็นภัยพิบัติที่ร้ายแรงมาก คนตายกันเป็นแสน สูญหายเป็นแสน ถูกจับเป็นเชลยก็เป็นแสน ถึงตอนนี้นี่แหละที่พระเจ้าอโศกทรงสลดพระทัย แล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญมาก ถึงขั้นเปลี่ยนประวัติศาสตร์เลยทีเดียว

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้เปลี่ยนนโยบายใหม่ จากการเอาชนะด้วยสงคราม มาสู่*ธรรมวิชัย* แปลว่าเอาชนะด้วยธรรม คือเอาชนะใจกันด้วยความดี ก็ได้สร้างสมความดีเป็นการใหญ่ มีการทำงานเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชนเป็นอันมาก

ทรัพย์และอำนาจ สู่ความหมายและคุณค่าใหม่

ในที่นี้มีข้อสังเกตอย่างหนึ่ง คือ คติเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อทรัพย์สินเงินทอง ดังต่อไปนี้

ตามปกติพระเจ้าอโศกนี้ ก็เช่นเดียวกับกษัตริย์สมัยโบราณจำนวนมาก ที่มุ่งจะแสวงหาความยิ่งใหญ่ให้แก่ตนเอง และต้องการบำรุงบำเรอความสุขส่วนตน อย่างที่เรียกว่า แสวงหาโภคะและอำนาจ หรือแสวงหาทรัพย์และอำนาจ เพื่อบำรุงบำเรอตัวเอง และเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของตน

ทรัพย์และอำนาจ โดยทั่วไปมักจะมีความหมายอย่างนี้

ทีนี้ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ทางธรรมสอนว่า ทรัพย์สินเงินทองและความยิ่งใหญ่ ทุกอย่างล้วนเป็นอนิจจัง เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป ไม่มีสาระที่แท้จริง ไม่ควรจะเอาชีวิตไปฝากไว้กับสิ่งเหล่านี้ ไม่ควรหวังความสุข หรือความ

ประเสริฐจากทรัพย์สินเงินทองและอำนาจ

ฉะนั้น ทรัพย์สินเงินทองก็ไม่มีความหมายที่แท้จริง

เมื่อทรัพย์สินเงินทองไม่มีความหมายแล้ว มองในแง่หนึ่ง ก็จะทำให้เกิดความเบื่อหน่าย เพราะว่าเมื่อมองเห็นทรัพย์สินเงินทองเป็นเพียงของนอกกาย เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เป็นอนิจจัง ไม่มีคุณค่าที่แท้จริง ถ้าเป็นอย่างนี้เราก็ไม่ควรเอาใจใส่ นี่คือท่าทีอย่างหนึ่งต่อทรัพย์สมบัติ

ถ้าพระเจ้าอโศกทรงมองเห็นอย่างนั้น พระองค์ก็คงจะไม่เอาพระทัยใส่กับพระราชทรัพย์และอำนาจต่อไป ซึ่งก็จะต้องตั้งคำถามว่า จะเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องหรือไม่

ปรากฏว่า พระเจ้าอโศกได้ทำสิ่งหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างแก่ชาวพุทธที่สำคัญคือ พระเจ้าอโศกนั้น ไม่ได้ทรงทิ้งทรัพย์และอำนาจ แต่ได้ทรงเปลี่ยนความหมายของทรัพย์และอำนาจเสียใหม่

อย่างที่ได้กล่าวไว้เมื่อกี้ว่า ทรัพย์และอำนาจนั้น มีความหมายสำหรับปุถุชนจำนวนมาก คือเป็นเครื่องบำรุงบำเรอความสุขของตนและแสดงความยิ่งใหญ่

แต่พระเจ้าอโศกได้ทรงเปลี่ยนความหมายของทรัพย์และอำนาจใหม่เป็นว่า ทรัพย์และอำนาจนั้น สามารถใช้เป็นเครื่องมือของธรรมได้ คือใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์ ทำความดีงาม และประโยชน์สุขให้แก่ประชาชน

ด้วยความคิดเช่นนี้ พระเจ้าอโศกก็ทรงนำเอาทรัพย์และอำนาจที่พระองค์เคยมีนั่นแหละมาใช้ แต่เปลี่ยนใหม่ คือแทนที่จะเอามาบำรุงบำเรอตนเอง ก็เอามาใช้สร้างสรรค์ความดีงามและประโยชน์สุขอย่างที่ว่า

จึงได้ทรงสร้างโรงพยาบาลคน โรงพยาบาลสัตว์ ทั่วพระราชอาณาจักร สร้างถนนหนทางเชื่อมต่อให้กว้างขวางทั่วถึง ปลูกต้นไม้ ขุดบ่อน้ำ สร้างที่พักคนเดินทาง และสร้างอ่างเก็บน้ำ ให้การศึกษาแก่ประชาชน ทำศิลาจารึกประกาศธรรม แถลงเรื่องที่เป็นนโยบายของรัฐ

ในทางธรรม ที่จะให้ผู้บริหารปกครองท้องถิ่นนำไปสั่งสอนประชาชน ตลอดจนอุปถัมภ์พระศาสนาอย่างมากมาย

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทราบว่า พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้ามีทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ก็ได้ทรงสร้างวัดขึ้นทั้งหมด เรียกว่า *"มหาวิหาร"* จำนวน ๘๔,๐๐๐ วัด ทั่วมหาอาณาจักรของพระองค์ คือแคว้นมคธนี่แหละ แคว้นมคธเป็นศูนย์กลางของมหาอาณาจักรของพระเจ้าอโศก คือบริเวณแถบนี้ที่เรากำลังเดินทางกันอยู่

ในแคว้นมคธนี้ มีวัดจำนวนมากมาย *วัด* ภาษาบาลีเรียกว่า *วิหาร* มหาวิหารก็คือ วัดใหญ่

คำว่า "วิหาร" นี้ ถ้าแผลง ว. เป็น พ. ก็จะเป็น พิหาร เหมือนอย่างในประเทศไทยเรานิยมแปลง ว. เป็น พ. เยอะแยะไป ในอินเดีย ว. เป็น พ. ก็แผลงกันได้ วิหารก็กลายเป็น*พิหาร* แปลว่า "วัด"

ต่อมา เมื่ออาณาจักรของพระเจ้าอโศกมหาราชได้เสื่อมสลายลงไป ก็มีซากวัดวาอารามเหลืออยู่มากมาย เนื่องจากแคว้นมคธนี้เป็นดินแดนที่เต็มไปด้วยซากของวัด คือวิหาร หรือพิหาร

ฉะนั้น ต่อมาก็เลยเรียกชื่อดินแดนแถบนี้ ตั้งชื่อเป็นแคว้นหรือรัฐว่า *แคว้นพิหาร* หรือรัฐวิหาร อย่างที่เรารู้จักกัน เป็นชื่อทางการในปัจจุบัน ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะมีวัดมากมายเหลือเกิน ซึ่งพระเจ้าอโศกสร้างไว้ ยังมีซากเหลืออยู่

พระเจ้าอโศกสร้างวิหารทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ แห่ง ทั่วราชอาณาจักร และวัดเหล่านั้นก็ได้เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา

บางแห่งได้เจริญเติบโตจนเป็นมหาวิทยาลัย เช่นที่เรากำลังจะไป คือ *นาลันทา* ซึ่งเดิมก็เป็นวิหารหนึ่ง แล้วได้ขยายเป็นมหาวิหาร คือวัดใหญ่ โดยเกิดจากการรวมกันของวัดเล็กวัดน้อยที่เป็นศูนย์การศึกษา แล้วพัฒนาขึ้นมาจนเป็น *มหาวิทยาลัยนาลันทา*

ชื่อในภาษาบาลี เรียกว่า *นาลันทามหาวิหาร* ก็คือวัดใหญ่นั่นเอง

ซึ่งเราจะได้เห็นความยิ่งใหญ่ของวัดที่เรียกว่ามหาวิทยาลัยนาลันทา เมื่อเดินทางกันต่อไป

นี้คือความเป็นมาในอดีต ซึ่งเกี่ยวข้องกับเมืองที่เรียกว่าปาตลีบุตร

พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงให้ความหมายใหม่แก่ทรัพย์และอำนาจ แล้วก็ทรงจารึกไว้ในศิลาจารึกของพระองค์

ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกแห่งหนึ่ง มีข้อความจารึกไว้ว่า ยศคือความยิ่งใหญ่ของพระองค์นั้น จะไม่มีความหมายเลย ถ้าไม่เป็นไปเพื่อช่วยให้ประชาชนได้ประพฤติธรรม

หมายความว่า พระเจ้าอโศกได้ทรงใช้ทรัพย์และอำนาจ เป็นเครื่องมือแห่งธรรม เพื่อเผยแพร่ธรรมหรือสร้างสรรค์ธรรม ทำให้ความดีงามหรือธรรมนี้แผ่ขยายไปในหมู่มนุษย์ เพื่อสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์สุขอันแท้จริง อันนี้เป็นคติที่สำคัญมาก

ขอยกข้อความในศิลาจารึก คือ *ธรรมโองการ* ในจารึกศิลา ฉบับที่ ๑๐ มาให้ดู ดังนี้

> "สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปิยทัสสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ไม่ทรงถือว่า ยศหรือเกียรติจะเป็นสิ่งมีประโยชน์มาก เว้นแต่จะทรงปรารถนายศหรือเกียรติเพื่อความมุ่งหมายนี้ว่า ทั้งในบัดนี้และเบื้องหน้า ขอประชาชนทั้งหลายจงตั้งใจสดับฟังคำสอนธรรมของข้าฯ และจงปฏิบัติตามหลักความประพฤติทางธรรม"

คำว่า "*ยศ*" ในภาษาบาลีนั้น แปลง่ายๆ ว่า ความยิ่งใหญ่ มี ๓ อย่าง คือ

๑. *เกียรติยศ* ยศ คือเกียรติ ได้แก่ความมีชื่อเสียง มีเกียรติคุณ

๒. *อิสสริยยศ* ยศ คือ ความเป็นใหญ่

๓. *บริวารยศ* ยศ คือ บริวาร

คนที่มีความคิดดีๆ มีเจตนาดี มีสติปัญญาดี แต่ถ้าไม่มีทรัพย์ ไม่มีอำนาจ ไม่มียศ ก็ไม่สามารถสร้างสรรค์ความดีงามหรือประโยชน์สุขได้

มาก เราคิดขึ้นมาว่าจะทำการที่ดีเป็นประโยชน์สักอย่าง แต่ไม่มีเงิน ไม่มีบริวาร ไม่มีอำนาจ จะทำได้แค่ไหน ทำได้นิดเดียวก็จบ แต่ถ้ามีทรัพย์ มีอำนาจ มีบริวาร มีความคิดดี มีสติปัญญาดี ก็สามารถออกผลกระจายขยายออกไปได้กว้างขวาง เหมือนดังพระเจ้าอโศกมหาราช

เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชนี้ จึงเป็นคติเป็นแบบอย่างที่ดี ที่ให้หลักแก่เราในด้านการปฏิบัติต่อทรัพย์และอำนาจอย่างที่กล่าวมานี้

ชาวพุทธมีคติว่า เมื่อเราได้เรียนรู้ธรรมแล้วว่า ทรัพย์สินเงินทองและอำนาจนี้ เป็นของนอกกาย จึงไม่ควรยึดถือเป็นจุดหมายของชีวิต

ข้อนี้หมายความว่า เราไม่ได้เห็นความหมายของทรัพย์และอำนาจในแง่ที่เป็นเรื่องของความเห็นแก่ตัว หรือเป็นประโยชน์ส่วนตน และไม่ยึดติดตกเป็นทาสของมัน ให้เกิดก่อทุกข์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น แต่เรามองอย่างพระเจ้าอโศก คือ คิดที่จะใช้มันเป็นเครื่องมือของธรรม

ไม่ใช่หมายความว่า ทรัพย์และอำนาจเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วก็เลยไม่เอาใจใส่ ไม่บริหาร ไม่ใช่อย่างนั้น เราต้องรู้จักเอามันมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามและประโยชน์สุข อันนี้ถือว่าเป็นวิธีปฏิบัติอย่างถูกต้องของชาวพุทธที่เป็นคฤหัสถ์

แต่ถ้าไม่อยากเกี่ยวข้องกับทรัพย์และอำนาจ ก็ออกบวชไปเลย จะได้ไปทำหน้าที่ทางธรรมอีกแบบหนึ่ง คือ นำธรรมที่เป็นตัวนามธรรมได้แก่สติปัญญา ไปแจกจ่ายแก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนทั่วไปดำเนินชีวิตให้ถูกต้องเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมของเขา

ฉะนั้น จึงมี*คติ ๒* อย่าง คือ

- ถ้าอยู่เป็นคฤหัสถ์ ก็ให้ใช้ทรัพย์และอำนาจเป็นเครื่องมือของธรรม ให้เป็นประโยชน์ในการสร้างสรรค์ความดีงาม

หรือ

- ถ้าเบื่อหน่ายไม่อยากเกี่ยวข้องกับทรัพย์และอำนาจ ก็ออกบวชไปเผยแพร่ธรรมให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชน

ถ้ามิฉะนั้น จะกลายเป็นคนครึ่งๆ กลางๆ มีทรัพย์มีอำนาจแล้ว บอกว่าเบื่อหน่าย ไม่เอาเรื่องเอาราว จะทำอย่างไรก็ไม่ทำ ไม่รับผิดชอบ ทรัพย์และอำนาจนั้นเมื่อไม่ได้รับการบริหาร ไม่มีคนรับผิดชอบ ก็เสียหายหมด ไม่เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคม และชีวิตของคนผู้นั้นเองก็ไม่ได้เจริญงอกงามอะไรขึ้นมา

เรื่องพระเจ้าอโศก อย่างน้อยก็ให้คติแก่เราอย่างนี้

นอกจากนั้น ยังมีคติที่สำคัญ อันเนื่องมาจากสถานที่นี้เอง คือ **วัดอโศการาม** ซึ่งเป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๓

เรื่องของการทำสังคายนานั้น คือ

- *สังคายนาอะไร* ทางพระท่านเรียกว่า *สังคายนาพระธรรมวินัย*
- *ธรรมวินัย คืออะไร* ก็คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
- *สังคายนาเพื่ออะไร* ก็เพื่อให้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้คงอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่ เป็นหลักเป็นฐาน คนรุ่นหลังจะได้รู้ว่าหลักคำสั่งสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าคืออะไร และจะได้ประพฤติปฏิบัติถูกต้อง เมื่อหลักธรรมวินัยเรียบร้อย บริสุทธิ์บริบูรณ์แล้ว พระศาสนาก็จะเจริญมั่นคงและแพร่หลายต่อไป

มีข้อน่าสังเกตว่า วัตถุประสงค์ของการสังคายนานั้น ท่านแสดงไว้ว่า ***พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย*** แปลว่า เพื่อประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมาก เพื่อเกื้อกูลแก่ชาวโลก

หมายความว่า ที่ทำสังคายนาอะไรต่างๆ เหล่านี้ และที่ให้พระศาสนาเจริญมั่นคงนั้น วัตถุประสงค์ไม่ได้อยู่ที่ตัวพระศาสนาเอง พระศาสนาไม่ได้อยู่เพื่อตัวเอง พระศาสนานั้นมีอยู่เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากและชาวโลก อันนี้เป็นจุดหมายของพระพุทธศาสนา

เป็นอันว่า ในการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน การที่เราทำนุบำรุงพระพุทธศาสนานี้ ก็เพื่อให้พระพุทธศาสนาอยู่ยั่งยืน จะได้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนจำนวนมาก และแก่ชาวโลก สืบต่อไปตลอดกาลนาน

คติอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ตัว*ธรรมวินัย*เอง ซึ่งประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ ธรรม และ วินัย อันนี้ก็เป็นเรื่องที่เราจะต้องทำความเข้าใจกันต่อไป

ในตอนเริ่มต้นนี้ อาตมาแนะนำเกริ่นไว้ก่อน พอเป็นเครื่องเชื่อมเรื่องราวของสถานที่นี้กับความเป็นไปในพระพุทธศาสนา อย่างน้อยก็อยากให้โยมได้ภาพรวมของดินแดนพระพุทธศาสนาแห่งนี้ ก็เข้าใจว่าคงจะพอเห็นกันลางๆ แล้ว

วันนี้ เรายังต้องเดินทางกันต่อไป เพราะฉะนั้น อาตมาจึงขอกล่าวไว้เพียงเท่านี้ก่อน

แต่ขอตั้งข้อสังเกตไว้อีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อเข้ามาสู่ดินแดนประเทศอินเดียถึงตรงนี้แล้ว ก็พอเห็นว่าญาติโยมส่วนมาก ยังมีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสดี อันนี้ก็เป็นนิมิตที่ดี แสดงว่าโยมได้ทำใจไว้ถูกต้องแล้ว

อย่างที่พูดไว้ก่อนเดินทางว่า มาเจออินเดียที่มีสภาพไม่สะดวก ลำบาก สกปรก ไม่เรียบร้อย เจออะไรต่างๆ มากมาย อย่างที่ได้เห็นกันอยู่แล้วนี้ ถ้าเตรียมใจมาไม่ดี เราก็อาจจะหงุดหงิด หม่นหมองขุ่นมัวไป แต่ถ้าเราได้ทำใจไว้ดี เตรียมใจไว้แล้ว ใจเราพร้อมที่จะรับ ทุกอย่างก็จะเรียบร้อยดี

นี่ก็แสดงว่า ใจของโยมทุกท่านได้เตรียมไว้ดีแล้ว พร้อมที่จะรับและรับได้ เมื่อใจของเรารับได้แล้ว ถ้ามันไม่เหลือกำลัง ก็สบายใจได้ เพราะฉะนั้น โยมจึงยังยิ้มแย้มแจ่มใส ก็ขอให้ทุกท่านยิ้มแย้มแจ่มใสต่อไป

อย่างไรก็ตาม ความลำบากก็ไม่ได้มากอย่างที่คิด อาตมาคาดว่าจะลำบากกว่านี้ เช่น การขึ้นรถไฟ เป็นต้น แต่กลับปรากฏว่าสะดวกมาก การที่สะดวกมากกว่าที่คาดหมายนี้ ก็ต้องขออนุโมทนาคุณโยมหมอสุเอ็ด คชเสนี ที่ท่านได้เตรียมไว้เป็นอย่างดี และท่านพระมหาสุทินที่ไปรับพร้อมกับโยมคุณหมอตั้งแต่ต้น ตอนนี้ท่านมหาก็ขอเดินทางไปพาราณสีก่อน จะไปพบกับเราข้างหน้าโน้น

ในโอกาสนี้ พอเราเดินทางมาถึงปัตนะ ที่สถานีรถไฟ ก็มีพระ

สงฆ์ที่ท่านเดินทางมาต้อนรับ ซึ่งมารับช่วงต่อจากท่านพระมหาสุทิน เริ่มด้วยท่านพระมหาบุญธรรมที่ทำหน้าที่บรรยายให้โยมฟังนี้ ซึ่งเป็นผู้ที่มาศึกษาและอยู่ในประเทศอินเดียจนมีความชำนาญ คืออยู่มาแล้วถึง ๑๘ ปี จึงเข้าใจ รอบรู้เรื่องราวของประเทศและดินแดน รวมทั้งชีวิตของชุมชนที่นี่เป็นอย่างดี และยังมีพระสงฆ์จากเมืองพาราณสี มาร่วมสมทบอีก ๙ รูป เมื่อตอนเช้านี้ และมีพระจากมัทราสอีก ๒ รูป

รวมว่ามีพระสงฆ์ที่มาสมทบ ๑๒ รูปด้วยกัน และยังมีโยมมาสมทบอีกหลายท่าน รวมทั้งหมดก็ประมาณ ๑๕ บุคคลด้วยกัน ทำให้คณะมีความอบอุ่น มีกำลังแข็งแรงยิ่งขึ้น ก็มาร่วมเป็นคณะ มาร่วมสุขร่วมทุกข์กันต่อไป

ขอให้โยมตั้งใจกันแบบชาวพุทธนะ ที่เดินทางกันนี้ เรามีใจตามหลักสังคหวัตถุว่า ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน พอมีใจอย่างนี้แล้ว และมองทุกอย่างรอบตัวด้วยใจที่พร้อมจะยอมรับดังกล่าวมา ทุกอย่างก็จะดีงาม จิตใจของโยมก็สดใสเบิกบาน นับเป็นกุศลอย่างหนึ่ง และก็ยังเป็นการทดสอบใจของโยมเองด้วย ซึ่งโยมก็ทำได้สำเร็จ

นอกจากทดสอบแล้ว ก็ยังเป็นการถวายเป็นพุทธบูชาด้วย ขอให้โยมเอาใจน้อมอุทิศความเพียรพยายาม ความตั้งใจที่ดี มีศรัทธาเป็นต้น ถวายเป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัย โดยเฉพาะเป็นพุทธบูชา และการบูชาพระพุทธเจ้าอย่างนี้ ก็เป็นส่วนหนึ่งของการบูชาด้วยการปฏิบัติ เป็นการบูชาที่ยอดเยี่ยม อันจะนำมาซึ่งความสุขความเจริญระยะยาว

ขอให้ปฏิบัติบูชานี้ จงอำนวยผลเป็นจตุรพิธพรชัย ให้โยมญาติมิตรคณะผู้ศรัทธาทุกท่าน เจริญด้วยกำลังกาย กำลังใจ ที่จะเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน และสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ให้ลุล่วงไปด้วยดี และขอให้มีความสุขความเจริญ ประสบสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลยิ่งขึ้นไป มีความร่มเย็นเป็นสุขในพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดกาลนาน เทอญ (สาธุ...)

มาถึงถิ่นพระเจ้าอโศกแล้ว ต้องรู้ไว้

ศิลาจารึกอโศก เป็นของพระเจ้าอโศกมหาราชแน่หรือ

โยม: ขอนมัสการเรียนถามหลวงพ่อ คือวัตถุประสงค์ที่พระเจ้า*อโศกมหาราช*สร้างศิลาจารึก นอกจากแสดงพระราชอำนาจแล้วยังเป็นการสอนประชาชนทั่วไปให้เข้าใจถึงว่า ทรัพย์และอำนาจหรือยศนั้นเป็นสิ่งที่อนิจจังแล้ว มีหลักฐานอีกไหมที่แสดงว่า อันนี้เป็นศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช นอกจากคำที่จารึกไว้ เช่น อาจจะเป็นรูปธรรมจักร พระเจ้าอโศกเป็นวงศ์โมริยะ ซึ่งแปลว่านกยูง มีอะไรเป็นหลักฐานไหมที่ว่า ศิลาจารึกนี้พระเจ้าอโศกสร้างไว้

พระธรรมปิฎก: เจริญพร ศิลาจารึกพระเจ้าอโศกนี้มีข้อความเขียนไว้สั่งสอนแนะนำ แสดงนโยบายของพระเจ้าอโศกแก่ประชาชน เช่น ขอให้คนที่เป็นเจ้าหน้าที่ คล้ายๆ กำนันอะไรพวกนี้ นำเอาข้อความต่อไปนี้ไปบอกแก่ประชาชนของตนๆ แสดงว่าพระองค์ใช้ศิลาจารึกเป็นเครื่องมือในการสั่งสอนและบริหารราชการแผ่นดิน เพราะในสมัยนั้นไม่มีการใช้กระดาษแบบทุกวันนี้ ก็เลยใช้ศิลา ให้เจ้าหน้าที่เขียนไว้ตามที่ต่างๆ เช่น โขดหิน เขา ภูผา เป็นต้น แล้วก็ให้มาอ่านไปบอกกัน

เรื่องนี้ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ประชาชนสมัยนั้นมีการศึกษา ใน *Encyclopaedia Britannica* เคยบอกว่า อินเดียในสมัยพระเจ้าอโศกนี้ประชาชนรู้หนังสือมากกว่ายุคปัจจุบัน จะจริงหรือไม่จริง แต่ฝรั่งเขาว่าไว้อย่างนั้น แสดงว่าในสมัยนั้นมีการศึกษาดี และวัดก็เป็นศูนย์กลางการศึกษาอยู่แล้ว

และที่คุณหมอถามอีกอย่างหนึ่งคือ มีเครื่องหมายอะไรที่แสดงว่าพระเจ้าอโศกสร้างไว้

ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกนี้ มีคำขึ้นต้นบอกไว้ชัดทุกครั้งไป

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปิยทัสสีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ว่า” หรือทำนองนี้ และข้อความที่เล่าไว้ในจารึกหลายแห่งก็บอกเหตุการณ์ที่ทำให้นักประวัติศาสตร์มั่นใจว่า เป็นพระเจ้าอโศก เช่น เล่าถึงการสงครามกับแคว้นกลิงคะ

นอกจากข้อความในศิลาจารึกทั่วไปอย่างนี้แล้ว ก็ยังมีศิลาจารึกบางแห่งที่ทำเป็นหลักหรือเป็นเสาไว้ประกาศ เช่น ที่สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประสูติ ก็จะบอกว่า ณ สถานที่นี้ (คือลุมพินีวัน) พระพุทธศากยมุนีได้ประสูติ เป็นต้น และบนยอดเสาก็มีเครื่องหมายของพระองค์ เช่น หัวสิงห์ และที่เป็นรูปธรรมจักรก็มี

ยอดเสาที่สมบูรณ์จริงๆ เราจะไปเห็นในพิพิธภัณฑ์ข้างหน้า และจะได้เห็นศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกเป็นตัวอย่างด้วย

อย่างไรก็ตาม ศิลาจารึกเหล่านี้ เมื่อเวลาผ่านไป ก็ถูกทำลายบ้าง ถูกภัยธรรมชาติบ้าง ได้หักโค่น แตกกร่อน กระจัดกระจายไป คนยุคหลังๆ ก็เอามาจัดตั้งอย่างที่เราเห็นกัน เพื่อแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างของอดีต และยังจะได้ดูกันต่อไปอีก

การพิสูจน์ว่า รู้ได้อย่างไรว่าศิลาจารึกนี้เป็นของพระเจ้า*อโศกมหาราช* คือพระเจ้าอโศกมหาราชสร้างไว้นั้น ที่จริงเป็นเรื่องของนักประวัติศาสตร์-โบราณคดี ที่เขาได้ศึกษาและวินิจฉัยกันไว้ ซึ่งเราคงต้องไปฟังไปอ่านเรื่องที่เขารวบรวมเขียนไว้

แต่ถ้าจะพูดรวบรัดเฉพาะหน้า ว่าตามที่อาตมภาพนึกเห็นได้ มีจุดสำคัญหนึ่ง ที่ศิลาจารึกมาบรรจบกับหลักฐานในคัมภีร์ ซึ่งทำให้เห็นว่า *องค์ “เทวานัมปิยะ ปิยทัสสี ราชา” หรือ “เทวานามปริยะ ปริยทรรศี ราชา” ในศิลาจารึกนั้น เป็นองค์เดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชในคัมภีร์*

ขอยกข้อความตอนหนึ่งในศิลาจารึกมาให้ดูกัน

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่มหาอำมาตย์ทั้งหลาย ณ พระนครปาฏลีบุตร และ ณ นครอื่นๆ ว่า

สงฆ์ (อันข้าฯ) ได้ทำให้สามัคคีเป็นอันเดียวกันแล้ว ("สํฆ สมเค กเฏ") บุคคลใดๆ จะเป็นภิกษุ หรือภิกษุณีก็ตาม ไม่อาจทำลายสงฆ์ได้

ก็แล หากบุคคลผู้ใด จะเป็นภิกษุ หรือภิกษุณีก็ตาม จักทำสงฆ์ให้แตกกัน บุคคลผู้นั้นจักต้องถูกบังคับให้นุ่งห่มผ้าขาว และไปอาศัยอยู่ ณ สถานที่อื่น (นอกวัด)

พึงแจ้งสาสน์พระบรมราชโองการนี้ให้ทราบทั่วกัน ทั้งในภิกษุสงฆ์ และในภิกษุณีสงฆ์

ด้วยประการฉะนี้ พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้ตรัสไว้ดังนี้:- ก็ประกาศพระบรมราชโองการเช่นนี้ ท่านทั้งหลายพึงนำไปติดไว้ ณ ทางสัญจรภายในเขตใกล้เคียงของท่านทั้งหลายฉบับหนึ่ง และจงเก็บรักษาประกาศพระบรมราชโองการอันเดียวกันนี้แล ไว้ในเขตใกล้เคียงของอุบาสกทั้งหลายอีกฉบับหนึ่ง

ทุกๆ วันอุโบสถ บรรดาอุบาสกเหล่านั้น พึงทำตนให้มีความรู้ความเข้าใจแนบแน่นในประกาศพระบรมราชโองการนี้ และทุกๆ วันอุโบสถ มหาอำมาตย์ทุกๆ คนพึงไปร่วมในการรักษาอุโบสถด้วยเป็นประจำ เพื่อจักได้เกิดความคุ้นเคยแนบสนิท และรู้เข้าใจทั่วถึง ซึ่งประกาศพระบรมราชโองการนั้นแล

ทั่วทุกหนทุกแห่งที่อำนาจบริหารราชการของท่านทั้งหลายแผ่ไปถึง ท่านทั้งหลายพึงขับไล่ (บุคคลผู้ทำลายสงฆ์) ออกไปเสีย และในทำนองเดียวกันนั้น ท่านทั้งหลายพึงขับไล่ (บุคคลที่ทำลายสงฆ์) ในเมืองด่าน และในท้องถิ่นทั้งหลายออกไปเสียโดยให้เป็นไปตามข้อความในประกาศนี้.

ธรรมโองการนี้ ในศิลาจารึกเองก็บอกไว้ว่าได้โปรดให้ติด

ประกาศทั่วไปทุกหนแห่ง แต่เฉพาะที่นักโบราณคดีขุดค้นพบแล้ว ๓ แห่ง (*จารึกหลักศิลา ฉบับย่อยที่ ๑-๒-๓*) มีข้อความยาวสั้นกว่ากันบ้าง แต่ทุกแห่งมีตอนสำคัญ คือ ย่อหน้า ๒-๓ ที่มีความเริ่มต้นว่า "สงฆ์ (อันข้าฯ) ได้ทำให้สามัคคี"

สามแห่งที่พบจารึกนี้ คือ ที่สารนาถ ที่โกสัมพี และที่สาญจี การที่ในจารึกต่างแห่งบอกเหมือนกันว่า "ข้าฯ ได้ทำให้สงฆ์สามัคคีกันแล้ว" แสดงว่าเป็นเหตุการณ์ใหญ่ของส่วนรวมทั่วทั้งแว่นแคว้น ไม่ใช่เรื่องเฉพาะของที่นั้นๆ (สารนาถ วัดระยะทางผ่านโกสัมพี ไปถึงสาญจี = ๖๐๐ กิโลเมตร) และข้อความตอนท้ายๆ ของจารึกเอง ก็บอกให้มหาอำมาตย์ดำเนินการรักษาสามัคคีนี้ทั่วทุกหนแห่ง

การทำให้สงฆ์สามัคคี ก็แสดงว่าได้มีการแตกแยก และได้แก้ปัญหาความแตกแยกนั้นเสร็จแล้ว นี่ก็คือการสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่เมืองปาฏลิบุตร ที่พระเจ้าอโศกทรงอุปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕ ซึ่งคัมภีร์*สมันตปาสาทิกา*ได้เล่าไว้ และบอกด้วยว่าพระที่ก่อปัญหา (ท่านว่าปลอมบวชเข้ามา) ได้ถูกบังคับให้นุ่งผ้าขาว (=ให้สึกออกไป) ดังความตอนหนึ่งใน*สมันตปาสาทิกา*นั้น *(วินย.อ.๖๐)* ว่า

> ในวันที่ ๗ พระราชา (อโศก) โปรดให้ประชุมภิกษุสงฆ์ที่อโศการาม ... ทรงทราบว่า พวกนี้มิใช่ภิกษุ พวกนี้เป็นอัญเดียรถีย์ พระราชทานผ้าขาวแก่บุคคลเหล่านั้นให้สึกเสีย ... ลำดับนั้น พระราชาตรัสว่า "พระคุณเจ้าผู้เจริญ บัดนี้ พระศาสนาบริสุทธิ์แล้ว ขอภิกษุสงฆ์จงทำอุโบสถเถิด" พระราชทานอารักขาแล้ว เสด็จคืนสู่พระนคร สงฆ์ซึ่งสามัคคีกันแล้ว ได้กระทำอุโบสถ

ตามศิลาจารึกแสดงว่า แม้สงฆ์จะสามัคคีกันได้แล้ว มาตรการที่จะรักษาความสามัคคีนั้นให้หนักแน่นมั่นคง พร้อมทั้งป้องกัน

ปัญหาอันอาจจะมีขึ้นอีก ก็ยังดำเนินต่อไป โดยให้มหาอำมาตย์ดูแลรับผิดชอบตามความในจารึกนั้น

อโศกมหาราช - อโศกธรรม

เรื่องหนึ่งที่น่าสนใจมาก เกี่ยวกับศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก คือ นักปราชญ์เมืองฝรั่งและในอินเดียส่วนมาก อ่านหรือศึกษาศิลาจารึกนั้นแล้ว มักลงความเห็นว่า พระเจ้าอโศกมหาราช แม้จะทรงเป็นพุทธมามกะที่มีศรัทธาแรงกล้าและเอาพระทัยใส่ในการดูแลรักษาพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง แต่ในเวลาที่ทรงเผยแผ่สั่งสอนธรรมในศิลาจารึก ได้ทรงพยายามวางพระองค์เป็นกลางๆ ไม่ตรัสถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเลย แต่ทรงสอนธรรมที่เป็นหลักความประพฤติทั่วไปอันมีหรือเป็นที่ยอมรับในทุกๆ ศาสนา

ยกตัวอย่าง T. W. Rhys Davids กล่าวว่า (ในศิลาจารึกนั้น) "ไม่มีสักคำที่พูดถึงพระพุทธเจ้า หรือพุทธศาสนา ... อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท นิพพาน และหลักธรรมสำคัญข้ออื่นๆ ของพุทธศาสนา ไม่ปรากฏในศิลาจารึกเลย"

แต่ถ้าพูดถึงจารึกที่กล่าวถึงพุทธศาสนาอย่างชัดเจน เช่น *ศิลาจารึกแห่งไพรัต* ว่า

> "...โยมมีความเคารพและเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ มากเพียงใด...สิ่งใดก็ตามที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าตรัสไว้แล้ว สิ่งนั้นๆ ทั้งปวงล้วนเป็นสุภาษิต"

ท่านผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ก็บอกว่า นั่นเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ส่วนพระองค์กับพุทธศาสนา

หนังสือ *The Cambridge History of India* (5 vols.,1922-37) เขียนว่า "เราไม่ได้ฟังพระเจ้าอโศกตรัสถึงธรรมที่ลึกซึ้งหรือหลักพื้นฐานของพุทธศาสนาเลย ไม่มีการกล่าวถึงอริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ ปฏิจจสมุปบาท พระอัจฉริยคุณของพระพุทธเจ้า (อีกทั้ง) ไม่มีคำกล่าวถึงหรือแสดงหลักแห่งนิพพานเลย"

R.K. Mookerjee กล่าวไว้ในหนังสือ *Asoka* ว่า "ธรรมที่นำเสนออย่างนั้น ในธรรมโองการเหล่านี้ เป็นเพียงอีกชื่อหนึ่งสำหรับเรียกชีวิตที่ดีงามมีศีลธรรม และตั้งอยู่บนฐานร่วมของทุกศาสนา...สามารถนำไปใช้ได้และยอมรับได้ทั่วกันว่าเป็นสาระของทุกศาสนา...ดังนั้น พระเจ้าอโศกจึงนับว่าได้ทรงวางฐานแห่งศาสนาสากล (universal religion) และน่าจะทรงเป็นบุคคลแรกที่ทำการนี้ในประวัติศาสตร์"

คำที่ปราชญ์และท่านผู้รู้เหล่านี้ว่ามาก็น่าฟัง และดูคล้ายจะน่าเชื่อ แต่พอพิเคราะห์ให้ชัดลงไป กลายเป็นต้องแยกว่า

ในส่วนของข้อมูลด้านศิลาจารึกเอง ต้องชื่นชมท่าน และเราได้อาศัยท่านเหล่านี้มาก

แต่ในขั้นลงมติที่โยงมาสู่พระพุทธศาสนา ท่านเหล่านี้จับจุดจับหลักไม่ถูก ได้แต่มองดูหลักธรรมสำคัญๆ ที่ได้ยินได้พูดกันมาก พอไม่พบ ก็สรุปลงไปอย่างนั้น แต่ถ้าจับจุดได้ ทัศนะของท่านเหล่านี้ ที่ว่าจะเป็นพุทธต้องพูดถึงอริยสัจ สมาธิ นิพพาน เป็นต้นนั้น กลายเป็นทัศนะที่น่าขำขันไป

อย่างไรก็ตาม ผู้เห็นว่าธรรมในศิลาจารึกเป็นหลักพุทธศาสนาก็มีไม่น้อย เช่น ผู้เขียนหัวข้อ "Inscriptions as historical source material. *Ancient India.*" ใน *Encyclopaedia Britannica* ซึ่งได้กล่าวว่า "คำจารึกโองการของพระเจ้าอโศก เป็นประกาศและข้อกำหนดตามสารัตถะแห่งพุทธศาสนา" (ขณะที่อีกบางท่าน ซึ่งเขียนหัวข้ออื่นเกี่ยวกับพระเจ้าอโศกใน *Encycl.* ชุดนั้น เห็นว่าจารึกอโศกเป็นคำสอนกลางๆ)

ท่านอื่นที่มั่นใจว่า ธรรมในศิลาจารึกเป็นหลักในพระพุทธศาสนาก็เช่น D. R. Bhandarkar และ H. C. Ray Chaudhuri โดยที่สองท่านนี้ถือว่าเป็นไปตามอุดมคติแห่งจักกวัตติธรรมราชา รวมทั้ง B. M. Barua ที่เขียนไว้ในหนังสือ *Asoka and His Inscriptions*, Part I, p. 225 ว่า "ธรรมของพระเจ้าอโศกสอดคล้องกับหลักพุทธคิหิปฏิบัติทั้งหมดทั้งสิ้น"

ทีนี้ก็มาดูว่า จุดและหลักที่ต้องจับและแยกแยะให้ได้ เพื่อเข้าใจธรรมในศิลาจารึกนั้น คืออะไร

เริ่มแรก ควรมองภาพทั่วไปก่อนว่า

๑) พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นพุทธศาสนิก แต่ทรงดำรงสถานะเป็นราชา คือเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง และเป็นราชาที่ยิ่งใหญ่มากด้วย

๒) ทรงมีข้อพิเศษเฉพาะพระองค์ คือ ทรงหันมาทรงธรรมโดยมีความสลดพระทัยจากการทำสงคราม เป็นจุดเปลี่ยนอย่างแรง

๓) การใช้ธรรมในระดับกว้างใหญ่นี้ จะต้องมองที่หลักการทั่วไป ซึ่งจะให้เห็นบรรยากาศทั้งหมด ไม่มัวมองหัวข้อย่อยหรือรายละเอียด

จากข้อ ๑) ในฐานะมหาราชผู้เป็นชาวพุทธ ผู้มีสถานะสูงสุดในฝ่ายบ้านเมือง หรือในสังคมของชาวโลก เมื่อปกครองมหาอาณาจักร จะใช้หลักการปกครองอย่างไรจึงจะสมกับความเป็นชาวพุทธ หรือพระพุทธศาสนาวางหลักการอะไรไว้ให้

โดยเฉพาะประสานกับข้อ ๒) ที่ทรงละเลิกสงครามแล้ว จะดำรงความเป็นมหาราชไว้ให้เหมาะสมและเป็นคุณแก่การปกครองนั้นได้อย่างไร

ถึงตอนนี้ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เป็นคติใหญ่ ก็มาได้ทันที เริ่มด้วยพุทธพจน์ว่า

> ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ นี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่พหูชน เพื่อความสุขของพหูชน เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่เทวะและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคล ๒ เป็นไฉน คือ
>
> พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑
>
> พระราชา ผู้จักรพรรดิ ๑
>
> *(องฺ.ทุก.๒๐/๒๙๗)*

นี่คือได้บุคคลที่มีสถานะสูงสุดในโลก เทียบคู่กับองค์พระศาสดา โดยมาเป็นผู้สนองธรรมฝ่ายคฤหัสถ์ หรือฝ่ายบ้านเมือง เรียกง่ายๆ ว่า คติ*จักกวัตติราชา จักรวรรติราชา* หรือคติ*พระเจ้าจักรพรรดิราช*

พอจับจุดได้แล้ว หลักคำสอนในคตินี้ก็ตามมา ซึ่งหาได้มากมาย

เฉพาะอย่างยิ่งหลักการที่เป็นความหมาย หรือเป็นคำจำกัดความของการเป็นจักรวรรดิราชานั้น ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกมากมายหลายแห่ง คือเป็นธรรมราชา ผู้มีชัยชนะด้วยธรรม (**ธมฺเมน อภิวิชย** → *ธรรมวิชัย*) โดยไม่ต้องใช้ศาสตรา ยกบาลีมาดูเป็นตัวอย่าง

> มา ภิกฺขเว **ปุญฺญ**านํ ภายิตฺถ สุขสฺเสตํ ภิกฺขเว อธิวจนํ ... ยทิทํ ปุญฺญานิ ...
>
> ราชา อโหสึ **จกฺกวตฺติ** ธมฺมิโก ธมฺมราชา จาตุรนฺโต วิชิตาวี ชนปทตฺถาวริยปฺปตฺโต สตฺตรตนสมนฺนาคโต ... โส อิมํ ปฐวึ สาครปริยนฺตํ อทณฺเฑน อสตฺเถน **ธมฺเมน อภิวิชย** อชฺฌาวสินฺติ
>
> ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวต่อ**บุญ**เลย คำว่าบุญนี้ เป็นชื่อของความสุข...
>
> เราได้เป็นจักรพรรดิราช ผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ครองแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ผู้มีชัยชำนะ มีถิ่นแคว้นถึงความมั่นคงสถาพร พร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการ ... เรา**มีชัยโดยธรรม** ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา ครอบครองปฐพีมณฑลนี้ อันมีสาครเป็นขอบเขต ฯ
>
> *(องฺ.สตฺตก.๒๓/๕๙/๙๐)*

พุทธพจน์ที่มีข้อความอย่างนี้ คือที่มาแห่งหลักการหรือนโยบายการปกครองอย่างใหม่ ที่เรียกว่า *"ธรรมวิชัย"* ของพระเจ้าอโศกมหาราช

ข้อความสำคัญที่ว่าเป็นดังคำจำกัดความของ *"ธรรมวิชัย"* คือตอนที่ว่า **"มีชัยโดยธรรม** ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา"

อย่างที่กล่าวแล้ว พุทธพจน์ส่วนนี้ตรัสในโอกาสต่างๆ เป็นอันมาก แต่ที่ยกมาให้ดูข้างบนนี้ ตรัสโยงกับเรื่อง*บุญ* ซึ่งเป็นหลักสำคัญในศิลาจารึกอโศกนั้นด้วย

ธรรมวิชัย: หลักการใหญ่ที่นำเข้าสู่พุทธธรรม

ทีนี้ก็มาดูข้อความแสดงนโยบายธรรมวิชัย ที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงนำออกมาสู่ปฏิบัติการจริง ดังที่พระองค์ประกาศไว้ใน *จารึกศิลา ฉบับที่ ๑๓* ซึ่งคัดตัดมาพอเป็นตัวอย่าง

> สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๘ พรรษา ทรงมีชัยปราบแคว้นกลิงคะลงได้ จากแคว้นกลิงคะนั้น ประชาชนจำนวนหนึ่งแสนห้าหมื่นคนได้ถูกจับไปเป็นเชลย จำนวนประมาณหนึ่งแสนคนถูกฆ่า และอีกหลายเท่าของจำนวนนั้นได้ล้มตายไป
>
> นับแต่กาลนั้นมาจนบัดนี้ อันเป็นเวลาที่แคว้นกลิงคะได้ถูกยึดครองแล้ว การทรงประพฤติปฏิบัติธรรม ความมีพระทัยใฝ่ธรรม และการทรงอบรมสั่งสอนธรรม ก็ได้เกิดมีขึ้นแล้วแก่พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ
>
> การที่ได้ทรงปราบปรามแคว้นกลิงคะลงได้นั้น ทำให้พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงมีความสำนึกสลดพระทัย ... ในคราวยึดครองแคว้นกลิงคะนี้ จะมีประชาชนที่ถูกฆ่าล้มตายลงและถูกจับเป็นเชลยเป็นจำนวนเท่าใดก็ตาม แม้เพียงหนึ่งในร้อยส่วน หรือหนึ่งในพันส่วน (ของจำนวนที่กล่าวนั้น) พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพย่อมทรงสำนึกว่าเป็นกรรมอันร้ายแรงยิ่ง ...
>
> สำหรับพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ชัยชนะที่ทรงถือว่ายิ่งใหญ่ที่สุด ได้แก่ **ธรรมวิชัย** (ชัยชนะโดยธรรม) และธรรมวิชัยนั้น พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้ทรงกระทำสำเร็จแล้ว ทั้ง ณ ที่นี้ (ในพระราชอาณาเขตของพระองค์เอง) และในดินแดนข้าง

เคียงทั้งปวง ไกลออกไป ๖๐๐ โยชน์ (= 9600 กม.)...*

ทุกหนทุกแห่ง (ประชาชนเหล่านี้) พากันประพฤติปฏิบัติตามคำสอนธรรมของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ...

ด้วยเหตุเพียงนี้ ชัยชนะนี้เป็นอันได้กระทำสำเร็จแล้วในที่ทุกสถาน เป็นชัยชนะอันมีปีติเป็นรส พรั่งพร้อมด้วยความเอิบอิ่มใจ เป็นปีติที่ได้มาด้วย**ธรรมวิชัย** ...

ชัยชนะอันแท้จริงนั้น จะต้องเป็น**ธรรมวิชัย**เท่านั้น ด้วยว่า**ธรรมวิชัย**นั้นเป็นไปได้ทั้งในโลกบัดนี้ และโลกเบื้องหน้า

ขอปวงความยินดีแห่งสัตว์ทั้งหลาย จงเป็นความยินดีในความพากเพียรปฏิบัติธรรม เพราะว่าความยินดีนั้น ย่อมอำนวยผลทั้งในโลกบัดนี้ และในโลกเบื้องหน้า.

แม้ว่าธรรมวิชัยอย่างนี้จะเป็นหลักการและนโยบายใหม่ แต่คำว่า "ธรรมวิชัย" มิใช่เป็นคำใหม่ และมิใช่มีในพระไตรปิฎกเท่านั้น แต่มีในหลักรัฐศาสตร์โบราณของชมพูทวีปด้วย จึงควรเข้าใจความต่างให้ชัด

ในตำรา*อรรถศาสตร์* ของพราหมณ์จาณักยะ (เรียกว่า เกาฏิลยะบ้าง วิษณุคุปตะบ้าง) ผู้เป็นที่ปรึกษาและมหาเสนาบดีของพระเจ้าจันทรคุปต์ (พระอัยกาของพระเจ้าอโศกเอง, พ.ศ.๑๖๑) จัดแบ่งผู้ชนะสงคราม คือผู้พิชิตหรือผู้มีชัย เป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. **ธรรมวิชยี** ผู้มีธรรมวิชัย คือ ผู้ชนะที่พอใจเพียงให้ผู้แพ้ยอมจงรักภักดี โดยไม่ข่มเหงทำร้ายราชวงศ์และราษฎรของฝ่ายที่แพ้

---

* ดินแดนทางตะวันตกที่ระบุในศิลาจารึกนี้ คือ แว่นแคว้นของกษัตริย์ อันติโยคะ (Antiochus II Theos of Syria) พระเจ้าตุลมยะ (Ptolemy II Philadelphus of Egypt) พระเจ้าอันเตกินะ (Antigonus II Gonatas of Macedonia) พระเจ้ามคะ (Magas of Cyrene) และพระเจ้าอลิกสุนทระ (Alexander of Epirus or Alexander of Corinth)

ปราชญ์ตะวันตกได้อาศัยศิลาจารึกนี้ช่วยอย่างมาก ในการเทียบกาลเวลาในประวัติศาสตร์แห่งอารยธรรม ตะวันตก-ตะวันออก

๒. โลกวิชยี ผู้มีโลกวิชัย คือ ผู้ชนะที่มุ่งแย่งชิงเอาดินแดนและทรัพย์สินของผู้แพ้

๓. อสุรวิชยี ผู้มีอสูรวิชัย คือ ผู้ชนะที่โหดร้าย ยึดเอาทุกอย่างทั้งทรัพย์สิน ดินแดน บุตรภรรยา และแม้แต่ชีวิตของผู้แพ้

จะเห็นชัดว่า ธรรมวิชัยของพราหมณ์จาณักยะ ก็คือการชนะด้วยสงครามนั่นเอง เพียงแต่ปฏิบัติต่อผู้แพ้อย่างไม่โหดร้าย ดังนั้น ชัยชนะทั้ง ๓ อย่างนี้ ยังไม่เป็นธรรมวิชัยในพระพุทธศาสนาเลย

พระเจ้าอโศกได้ละเลิกชัยชนะที่สอนกันมาแต่เดิมในประเพณีการปกครองของสังคมพราหมณ์ โดยหันมารับหลักการ*ธรรมวิชัย* อันเป็นชัยในทางสันติ ที่ชนะใจด้วยความดี ซึ่งไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา ตามคติ*จักกวัตติราชา*ของพระพุทธศาสนา

คติจักกวัตติราชานี้ แม้จะมาหลายแห่งในพระไตรปิฎก แต่มีพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องนี้โดยตรง คือ*จักกวัตติสูตร* ซึ่งมีชื่อซ้ำกัน ๓ สูตร

เฉพาะอย่างยิ่งที่ยาวที่สุด รู้จักกันมากที่สุด และใช้เป็นหลัก คือสูตรที่มาในทีฆนิกาย *(ที.ปา.๑๑/๓๓-๕๐)* อันเป็นที่มาของหลัก*จักรวรรดิวัตร* ๑๒ ประการ

ณ ที่นี้ จะไม่เข้าไปในเนื้อหาของพระสูตรนั้นโดยตรง แต่จะพูดให้โยมได้ข้อสังเกตทั่วๆ ไป อย่างกว้างๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ทั้งหมด

หลัก*ธรรมวิชัย*ตามคติจักกวัตติราชานี้ เป็นตัวอย่างคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้สำหรับผู้นำของสังคมคฤหัสถ์ ที่พระองค์ไม่ได้ทรงจัดดำเนินการ ซึ่งเป็นส่วนที่ชาวบ้านจะต้องรับผิดชอบกันเอง อันต่างจากสังฆะที่พระองค์จัดตั้งบริหารตามหลักการแห่ง*ธรรมวินัย*

อโศกธรรม หรือคหัฐวินัย

หลักธรรมที่ตรัสสอนหรือแสดงสำหรับสังคมคฤหัสถ์นี้ ไม่ว่าจะเป็นองค์จักรพรรดิราช หัวหน้าหมู่ชน หรือหัวหน้าครอบครัวทั่วไป รวม

ทั้งพระโพธิสัตว์ มีระดับและลักษณะที่พึงสังเกต ดังนี้

ก) โดยทั่วไป กล่าวถึง*ประเภทของบุคคล*ที่พึงช่วยเหลือเกื้อกูลหรือปฏิบัติในการสัมพันธ์ต่อกันให้ถูกต้อง เช่น มารดาบิดา คนงาน ฯลฯ ไม่ค่อยกล่าวถึงหัวข้อธรรม หรือหลักที่เป็นนามธรรม

ข) หลักการทางธรรม วิธีปฏิบัติ และจุดหมายของการปฏิบัติ อยู่ในขอบเขตแห่ง*บุญ ทาน* และการลุถึง*สวรรค์* (รวมทั้งพรหมโลก)

ขอยกคำสอนระดับนี้มาให้ดูเป็นตัวอย่าง เช่น ครั้งหนึ่ง ตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล เกี่ยวกับการเป็นอยู่ครอบครองทรัพย์สมบัติของคฤหบดีว่า

ดูกรมหาบพิตร ในถิ่นของอมนุษย์ มีสระโบกขรณี ซึ่งมีน้ำใส เย็น จืดสนิท สอาด มีท่าที่ขึ้นลงเรียบร้อย น่ารื่นรมย์ (แต่) น้ำนั้นคนจะตักเอาไปก็ไม่ได้ จะดื่มก็ไม่ได้ จะอาบก็ไม่ได้ หรือจะทำการใดตามต้องการก็ไม่ได้ มหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำที่มิได้กินใช้โดยชอบนั้น พึงถึงความหมดสิ้นไปเปล่า โดยไม่ถึงการบริโภค แม้ฉันใด

ดูกรมหาบพิตร อสัตบุรุษได้โภคะอันโอฬารแล้ว ไม่ทำตนให้เป็นสุข ฯลฯ โภคะเหล่านั้นของเขา อันมิได้กินใช้โดยชอบ ย่อมถึงความหมดสิ้นไปเปล่า โดยไม่ถึงการบริโภค ฉันนั้นเหมือนกัน

ดูกรมหาบพิตร ส่วนสัตบุรุษ ได้โภคะอันโอฬารแล้ว ย่อมทำ**ตน**ให้เป็นสุข ให้เอิบอิ่ม ย่อมทำ**มารดาบิดา...บุตรภรรยา...คนรับใช้กรรมกรและคนสนองงาน...มิตรสหายเพื่อนร่วมกิจการ** ให้เป็นสุข ให้เอิบอิ่ม ย่อมประดิษฐานไว้ใน**สมณพราหมณ์**ทั้งหลาย ซึ่งทักษิณาอันมีผลสูงขึ้นไป มีจุดที่คำนึงหมายอันดี มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์

โภคะเหล่านั้นของเขา ที่บริโภคอยู่โดยชอบอย่างนี้ ราชาทั้งหลายก็มิได้ริบเอาไป โจรทั้งหลายก็มิได้ลักไป ไฟก็มิได้ไหม้หมดไป น้ำก็มิได้พัดพาไป อัปริยทายาททั้งหลายก็มิได้ขนเอาไป เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะเหล่านั้นของเขา ที่กินใช้อยู่โดยชอบ ย่อมถึงการบริโภค ไม่ถึงความหมดสิ้นไปเปล่า

ดูกรมหาบพิตร เหมือนดังว่า ในที่ไม่ไกลคามหรือนิคม มีสระโบกขรณี ซึ่งมีน้ำใส เย็น จืดสนิท สอาด มีท่าที่ขึ้นลงเรียบร้อย น่ารื่นรมย์ น้ำนั้นคนจะตักเอาไปก็ได้ จะดื่มก็ได้ จะอาบก็ได้ หรือจะทำการใดตามต้องการก็ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำที่กินใช้อยู่โดยชอบนั้น พึงถึงการบริโภค ไม่ถึงความหมดสิ้นไปเปล่า แม้ฉันใด สัตบุรุษได้โภคะอันโอฬารแล้ว ย่อมทำตนให้เป็นสุข ฯลฯ ฉันนั้นเหมือนกัน

พระผู้มีพระภาคองค์พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบแล้ว ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

น้ำมีในถิ่นที่ของอมนุษย์ คนย่อมอดน้ำนั้น อันจะดื่มมิได้ คนทรามได้ทรัพย์แล้ว ตนเองก็ไม่บริโภค ทั้งก็ไม่ให้ปันแก่ใคร ฉันใดก็ฉันนั้น ส่วนวิญญูชน มีปัญญา ได้โภคะแล้ว ย่อมบริโภค และใช้ทำกิจการ เลี้ยงดูหมู่ญาติ เป็นคนอาจหาญ ใครก็ไม่ติเตียน ย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์ ฯ

(สํ.ส.๑๕/๓๘๗)

พระโพธิสัตว์ก็มีจริยาแห่งการประพฤติธรรมทำนองเดียวกันนี้ ดังมีพุทธดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคต ในปุริมชาติ ในปุริมภพ ในถิ่นกำเนิดก่อน เมื่อเป็นมนุษย์ในบุพสมัย เป็นผู้มีสมาทานมั่นในกุศลธรรมทั้งหลาย ถือปฏิบัติไม่ถอยหลัง ในกายสุจริต

ในวจีสุจริต ในมโนสุจริต ในการแจกจ่ายบำเพ็ญทาน ในการสมาทานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในการปฏิบัติชอบต่อ**มารดา** ในการปฏิบัติชอบต่อ**บิดา** ในการปฏิบัติชอบต่อ**สมณะ** ในการปฏิบัติชอบต่อ**พราหมณ์** ในความเป็นผู้เคารพต่อ**ผู้ใหญ่ในสกุล** และในธรรมอันเป็นอธิกุศลอย่างอื่นๆ เพราะกรรมนั้น อันได้ทำ ได้สั่งสม ได้พอกพูน เป็นกรรมอันไพบูลย์ เบื้องหน้าแต่กายแตกทำลายตายไป ตถาคตก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์...

(ที.ปา.๑๑/๑๓๑)

ความเป็นคนดี ที่มีคำเรียกว่า "สัตบุรุษ" มีความหมายสัมพันธ์กับความดีงามและประโยชน์สุขของตระกูลวงศ์และชุมชนหรือหมู่ชน ดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย คนดี (สัตบุรุษ) เกิดมาในหมู่ชน* ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนจำนวนมาก (คือ) ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่**มารดาบิดา**...แก่**บุตรภรรยา**...แก่**คนรับใช้กรรมกรและคนสนองงาน**...แก่**มิตรสหายเพื่อนร่วมกิจการ**...แก่**สมณพราหมณ์** เปรียบเหมือนมหาเมฆ ช่วยให้ข้าวกล้าเจริญงอกงาม เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนจำนวนมาก

(องฺ.ปญฺจก.๒๒/๔๒)

---

* คำบาลีคือ "กุล" ตามปกติแปลกันว่า ตระกูล หรือสกุล แต่คำนี้ที่จริงมีความหมายกว้าง หมายถึงหมู่ชน หรือชุมชน ก็ได้ เช่น ในการศึกษาระดับสูงของชมพูทวีปสมัยโบราณ อย่างของมหาวิทยาลัยนาลันทา มีตำแหน่ง *กุลบดี* หมายถึงหัวหน้าใหญ่ของสถานศึกษา; แม้ในภาษาฮินดีปัจจุบัน ก็ยังมีคำนี้ ซึ่งใช้ในความหมายกว้าง ตั้งแต่ครอบครัว หมู่ชน ไปจนถึงเผ่าชน

อีกพระสูตรหนึ่ง *(องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๑๒๘)* เนื้อความเหมือนกับพระสูตรข้างบนนี้ แต่มีบุคคลที่จะได้รับประโยชน์เพิ่มเข้ามา ๓ พวก คือ "แก่บรรพชนผู้ล่วงลับ...แก่พระราชา...แก่เทวดาทั้งหลาย..."

พระสูตรที่แสดงธรรมสำหรับสังคมคฤหัสถ์อย่างนี้ มีมากพอสมควร แต่ยกมาเป็นตัวอย่างเท่านี้คิดว่าเพียงพอแล้ว เพราะสาระก็ทำนองเดียวกัน

สาระนั้นก็คือ ***การอยู่ร่วมกันด้วยดี*** ในครอบครัว ในชุมชน ในสังคม โดยเอาใจใส่ดูแลคนอื่นที่ตนเกี่ยวข้อง ประพฤติปฏิบัติดีทำหน้าที่ต่อกัน ทำประโยชน์แก่กัน ไม่หวงแหนทรัพย์สมบัติ แต่นำออกมาใช้ประโยชน์ด้วย*ทาน* คือเผื่อแผ่ให้ปัน ในการบำรุงเลี้ยงช่วยเหลือกันตามวิธีปฏิบัติข้างต้นนั้น นำชีวิตไปในทางแห่ง*สวรรค์*

รวมทั้งข้อเน้นที่จะให้ผลดีเกิดขึ้นเป็นประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตามคติ*อิธโลก-ปรโลก* ซึ่งพบได้ทั่วในพระไตรปิฎก

หลักธรรมสำหรับสังคมคฤหัสถ์ตามคำสอนในพระไตรปิฎกที่ว่ามานี้เอง คือแหล่งแห่งธรรมที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสอนในศิลาจารึกของพระองค์ ที่บางท่านเรียกว่า*อโศกธรรม*

พระสูตรใหญ่ที่เหมือนกับประมวลธรรมสำหรับชีวิตและสังคมคฤหัสถ์ไว้ ก็คือ*สิงคาลกสูตร* (บางทีเรียกว่า สิคาโลวาทสูตร, *ที.ปา.๑๑/๑๗๒*) ที่ท่านให้ถือเป็นวินัยของคฤหัสถ์ (คิหิวินัย)

แม้จะตรัสธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติไว้หลายด้าน แต่หลักใหญ่ที่เป็นเป้าหมายของพระสูตรนั้น ก็คือหลัก*ทิศ ๖* ที่รู้จักกันดี อันแสดงธรรมหรือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน ระหว่าง **มารดาบิดา-บุตรธิดา อาจารย์-ศิษย์ สามี-ภรรยา มิตร-มิตร นายงาน-คนงาน สมณพราหมณ์-กุลบุตร** (พระสงฆ์-ชาวบ้าน)

ใน*สิงคาลกสูตร* นี้ ตลอดทั้งหมด ก็เช่นเดียวกับพระสูตรทั้งหลายที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างบนนั้น ไม่กล่าวถึงหลักธรรมสำคัญอย่าง

อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท ฌาน นิพพาน ใดๆ ที่พวกนักปราชญ์ฝรั่งและอินเดียหลายท่านนั้นคาดหวังเลย แม้แต่*ศีล ๕* ก็ยังไม่ปรากฏชื่อออกมาใน*สิงคาลกสูตร* นี่คือเรื่องธรรมดาที่พึงเข้าใจ

ชื่อเรียกนั้นเป็นสื่อสำหรับลัดความเข้าใจ คนที่รู้เรื่องนั้นอยู่แล้ว พอออกชื่อมา เขาก็มองเห็นเนื้อหาทะลุตลอดหมด ไม่ต้องมาแจกแจงกันอีก ชื่อเรียกหลักธรรมต่างๆ จึงมีไว้ใช้ให้สะดวกสำหรับการสอนและการศึกษายิ่งขึ้นไป จุดสำคัญอยู่ที่เอ่ยชื่อให้ตรงกับสภาวะที่จะสื่อ ไม่ใช่เรื่องสำหรับมายึดว่าเป็นของใครๆ

ด้วยเหตุนี้แหละ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสอนคฤหัสถ์หรือคนนอกที่ชื่อเรียกจะไม่ช่วยในการสื่อแก่เขา พระองค์ก็ตรัสเนื้อหาของธรรมนั้นๆ ไป แม้จะต้องใช้เวลามากหน่อย การที่คนผู้มาอ่านทีหลังไม่พบชื่อของธรรมนั้นๆ ก็เป็นเรื่องธรรมดาอย่างที่ว่าแล้ว

แม้แต่ใน*จักกวัตติสูตร* ที่เป็นแหล่งหลักของธรรมวิชัยและคติจักกวัตติราชานี้เอง ในตอนเดินเรื่อง ถึงจะกล่าวเนื้อหาของ*ศีล ๕* แต่ก็ไม่ออกชื่อ (ชื่อ *กุสลกรรมบถ-อกุสลกรรมบถ* ก็เอ่ยเฉพาะตอนที่ตรัสแบบสรุปความแก่พระสงฆ์)

ในข้อปฏิบัติขององค์พระจักรพรรดิธรรมราชา ก็เน้นที่การคุ้มครองประชาราษฎร์ คือเน้นที่คน โดยจำแนกเป็นหมู่เหล่าต่างๆ ๘ พวก

ถึงตรงนี้ก็เลยขอแทรกข้อควรทราบจาก*จักกวัตติสูตร* ที่ว่าชื่อซ้ำกันอีกสูตรหนึ่ง *(องฺ.ติก.๒๐/๔๕๓)* ว่า พระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิมีคำเรียกพระนามที่ตรงกันว่าทรงเป็น "ธรรมราชา" ซึ่งมีความหมายตามที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ ๒ ชั้น คือ เป็น "ราชาผู้ทรงธรรม" และ "ผู้มีธรรมเป็นราชา"

สำหรับความหมายแรกนั้นชัดอยู่แล้ว แต่ความหมายที่ ๒ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า "ธรรม" เป็นราชาของพระองค์ และของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ พระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงเคารพธรรม ยึด

ธรรมเป็นหลักนำ ถือธรรมเป็นใหญ่ เป็นธรรมาธิปไตย

แต่พร้อมนั้นก็ตรัสแสดง แง่ที่ต่าง ระหว่างพระพุทธเจ้า กับพระเจ้าจักรพรรดิด้วย ซึ่งก็เป็นจุดสังเกตที่สำคัญ กล่าวคือ

พระเจ้าจักรพรรดิ จัดสรรการดูแลรักษาคุ้มครองที่เป็นธรรม แก่ประชาชนหมู่เหล่าต่างๆ (ทรงจำแนกไว้ ๘ ประเภท คือ อันโตชน ขัตติยะ อนุยนต์ พลกาย พราหมณคหบดี ชาวนิคมชนบท สมณพราหมณ์ มิคปักษี) ยังจักรให้หมุนไปโดยธรรม ซึ่งคนสัตว์ที่มุ่งร้ายใดๆ ไม่อาจทำให้หมุนกลับได้ แต่

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จัดสรรการดูแลรักษาคุ้มครองที่เป็นธรรม ให้แก่กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม โดยให้รู้ว่ากายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อย่างไหนควรเสพ อย่างไหนไม่ควรเสพ ยังธรรมจักรให้หมุนไปโดยธรรม ซึ่งสมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใครก็ตามในโลก ไม่อาจทำให้หมุนกลับได้*

แม้ในการบรรยายความเสื่อมของสังคมมนุษย์ ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนที่ยืดยาวของ*จักกวัตติสูตร*แรก ท่านก็แสดงภาวะเสื่อมโทรมนั้นโดยชี้ถึงการที่มนุษย์ไม่ดูแลรับผิดชอบทำหน้าที่ต่อกัน ขอให้ดูตัวอย่างสักตอน

> ภิกษุทั้งหลาย จักมีสมัยที่มนุษย์เหล่านี้มีบุตรอายุ ๑๐ ปี เมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เด็กหญิงมีอายุ ๕ ขวบ จักอาจมีสามี...
>
> ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี คนทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่ปฏิบัติชอบต่อ**มารดา** ไม่ปฏิบัติชอบต่อ**บิดา** ไม่ปฏิบัติชอบต่อ**สมณะ** ไม่ปฏิบัติชอบต่อ**พราหมณ์** ไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อ**ท่านผู้ใหญ่**ในตระกูล
>
> อีกทั้งเขาเหล่านั้นก็จักได้รับการยกย่องเชิดชู และได้รับ

---

* ส่วน*จักกวัตติสูตร* ที่ ๓ *(สํ.ม.๑๙/๕๐๕)* มีใจความว่า การปรากฏของพระเจ้าจักรพรรดิ ทำให้รัตนะ ๗ อย่างที่เป็นบุคคลและวัตถุปรากฏ แต่การปรากฏของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้รัตนะ คือโพชฌงค์ ๗ ปรากฏ

การสรรเสริญ เหมือนดังที่คนผู้ปฏิบัติชอบต่อมารดา ปฏิบัติชอบต่อบิดา ปฏิบัติชอบต่อสมณะ ปฏิบัติชอบต่อพราหมณ์ ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ได้รับการยกย่องเชิดชู และได้รับการสรรเสริญ ในบัดนี้

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า นี่แม่ นี่น้า นี่พ่อ นี่อา นี่ป้า นี่ภรรยาของอาจารย์ หรือว่านี่ภรรยาของท่านที่เคารพทั้งหลาย สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกัน เหมือนดังแพะ ไก่ สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี สัตว์เหล่านั้นต่างก็จักผูกความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้าในกันและกัน

มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับมารดาก็ดี บิดากับบุตรก็ดี บุตรกับบิดาก็ดี พี่ชายกับน้องหญิงก็ดี น้องหญิงกับพี่ชายก็ดี จักมีความแค้นเคืองพลุ่งขึ้นมา มีความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า เสมือนนายพรานเนื้อ เห็นเนื้อเข้าแล้ว เกิดความอาฆาตพลุ่งขึ้น มีความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้า ฉะนั้น

(ที.ปา.๑๑/๔๖)

ดูพุทธพจน์แล้ว อ่านธรรมโองการเทียบ

เห็นได้ชัดว่า ธรรมในศิลาจารึกอโศก ส่วนใหญ่ และที่กล่าวถึงบ่อย เป็นเรื่องของการปฏิบัติชอบต่อกัน หรือต่อบุคคลประเภทต่างๆ ที่แต่ละคนควรดูแลรับผิดชอบหรือช่วยเหลือกัน ซึ่งใกล้เคียงกันมากกับพระสูตรที่ยกมาให้ดูแล้ว จึงขอยกข้อความในศิลาจารึกนั้นมาให้ดูบ้าง

ขอเริ่มด้วย*จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๗* ซึ่งตรัสเล่าความเป็นมาและ

วัตถุประสงค์ของการทำศิลาจารึกประกาศธรรมไว้ด้วย อันเป็นเรื่องที่น่ารู้

๑. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้ :-

ตลอดกาลยาวนานล่วงมาแล้ว ได้มีพระราชาหลายองค์ทรงปรารถนาว่า ทำไฉนประชาชนทั้งหลายจะพึงเจริญก้าวหน้าด้วยความเจริญทางธรรม แต่ประชาชนก็หาได้เจริญก้าวหน้าขึ้นด้วยความเจริญทางธรรมตามสมควรไม่...ก็แลด้วยอุบายวิธีอันใดหนอ ประชาชนทั้งหลายจะพึงประพฤติปฏิบัติตาม ...

๓. ในเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้ :-

ข้าฯ ได้เกิดมีความคิดขึ้นว่า ข้าฯ จักจัดให้มีการประกาศธรรม ข้าฯ จักจัดให้มีการอบรมสั่งสอนธรรม ประชาชนทั้งหลาย ครั้นได้สดับธรรมนี้แล้ว ก็จักพากันประพฤติปฏิบัติตาม จักยกระดับตนเองสูงขึ้น และจักมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นด้วยความเจริญทางธรรมอย่างมั่นคง

เพื่อประโยชน์นี้ ข้าฯ จึงจัดให้มีการประกาศธรรม และสั่งให้มีการอบรมสั่งสอนธรรมขึ้นเป็นหลายแบบหลายอย่าง เพื่อให้ข้าราชการทั้งหลาย ที่ข้าฯ ได้แต่งตั้งไว้ดูแลประชาชนจำนวนมาก จักได้ช่วยกันแนะนำสั่งสอนบ้าง ช่วยอธิบายขยายความให้แจ่มแจ้งออกไปบ้าง แม้เจ้าหน้าที่รัชชูกะ ข้าฯ ก็ได้แต่งตั้งไว้ดูแลชีวิตหลายแสนชีวิต เจ้าหน้าที่รัชชูกะเหล่านั้น ก็ได้รับคำสั่งจากข้าฯ ว่า ท่านทั้งหลายจงอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมอย่างนี้ๆ

๔. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ว่า :-

เมื่อได้พิจารณาใคร่ครวญในเรื่องนี้ โดยถ่องแท้แล้วนั่นแล ข้าฯ

จึงให้ประดิษฐานหลักศิลาจารึกธรรมขึ้นไว้ แต่งตั้งธรรมมหาอำมาตย์ขึ้นไว้ และจัดให้มีการประกาศธรรม

๕. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้ :-

แม้ตามถนนหนทาง ข้าฯ ก็ได้ให้ปลูกต้นไทรขึ้นไว้ เพื่อจักได้เป็นร่มเงาให้แก่สัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ให้ปลูกสวนมะม่วง ให้ขุดบ่อน้ำไว้ทุกระยะกึ่งโกรศะ* ให้สร้างที่พักคนเดินทางขึ้นไว้ และให้สร้างอ่างเก็บน้ำจำนวนมากมายขึ้นไว้ในที่ต่างๆ เพื่อการใช้สอยแห่งสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย

แต่การใช้ประโยชน์เช่นนี้ยังจัดว่าเป็นสิ่งเล็กน้อย พระราชาทั้งหลายในกาลก่อนก็ดี ตัวข้าฯ ก็ดี ต่างก็ได้บำรุงประชาชนทั้งหลายให้มีความสุขด้วยวิธีการบำรุงสุขประการต่างๆ แต่ที่ข้าฯ ได้กระทำการเช่นนี้ ก็ด้วยความมุ่งหมายข้อนี้ คือ เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตามธรรม...

๘. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้

กรรมดีใดๆ ก็ตาม ที่ข้าฯ ได้กระทำแล้ว ประชาชนทั้งหลายก็ได้พากันประพฤติปฏิบัติกรรมดีนั้นๆ ตามอย่างแล้ว และยังคงดำเนินตามกรรมดีนั้นๆ อยู่ต่อไป ด้วยการกระทำเช่นนั้น ประชาชนทั้งหลายก็ได้มีความเจริญงอกงามขึ้นแล้ว และยังจักเจริญงอกงาม

---

* ผู้รู้อ่านจากศิลาจารึกว่า "อฒ-โกสิกฺยานิ" และถอดรูปว่า คำแรกคือ **อฑฺฒ** แปลว่ากึ่ง, ครึ่ง ส่วนคำหลังว่าเป็น **โกส** จึงแปลว่า **ครึ่งโกสะ**; เทียบตามมาตราฝ่ายบาลี โกสะ=๑ กม. ครึ่งโกสะ=ครึ่งกม. นับว่าใกล้มาก; ทางฝ่ายสันสกฤต **โกส→โกฺรศ** บ้างว่า=๔,๐๐๐ หสฺต (คืบ)=๑ กม. บ้างว่า=๘,๐๐๐ หสฺต =๒ กม. ครึ่งโกสะ จึง=ครึ่งกม. หรือ ๑ กม. ตามลำดับ

บางท่านให้ลองเทียบว่า "อฒ" อาจจะเป็น อฏฺฐ คือ ๘ จึงเป็น ๘ **โกส/โกฺรศ** ถ้าอย่างนี้ ก็จะเป็น ๘ หรือ ๑๖ กม. ตามลำดับ ผู้ศึกษาพึงพิจารณา ในที่นี้ ยังไม่พูดมากกว่านี้

ยิ่งๆ ขึ้นไปอีก ด้วย:
- การเชื่อฟังมารดาบิดา
- การเชื่อฟังครูทั้งหลาย
- การปฏิบัติชอบต่อท่านผู้เฒ่าชรา
- การปฏิบัติชอบต่อพราหมณ์และสมณะ
- (การปฏิบัติชอบ) ต่อคนยากจน และคนตกทุกข์
- ตลอดถึงคนรับใช้ และคนงานทั้งหลาย

จารึกศิลา ฉบับที่ ๓ ระบุธรรมที่พึงเผยแพร่ ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้

ข้าฯ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๑๒ ปี ได้สั่งประกาศความข้อนี้ไว้ว่า ทุกหนทุกแห่งในแว่นแคว้นของข้าฯ เจ้าหน้าที่ยุกตะ เจ้าหน้าที่รัชชูกะ และเจ้าหน้าที่ปราเทศิกะ จงออกเดินทาง(ตรวจตรา) ทุกๆ ๕ ปี เพื่อประโยชน์อันนี้ คือเพื่อการสั่งสอนธรรมนี้ พร้อมไปกับการปฏิบัติหน้าที่ราชการอย่างอื่น

(เจ้าหน้าที่เหล่านั้นพึงสั่งสอน) ว่า
- การเชื่อฟังมารดาบิดา เป็นความดี
- การให้ปันแก่มิตรสหาย ญาติ แก่พราหมณ์และสมณะ เป็นความดี
- การไม่ฆ่าสัตว์ เป็นความดี
- การประหยัดใช้จ่ายแต่น้อย การสะสมแต่น้อย (เลี้ยงชีวิตแต่พอดี?) เป็นความดี

จารึกศิลา ฉบับที่ ๙ กล่าวถึงธรรมที่พึงปฏิบัติดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสว่า ประชาชนทั้งหลาย ย่อมประกอบพิธีมงคลต่างๆ เป็นอัน

มาก...อันเป็นเรื่องหยุมหยิมไร้สาระ และไม่ประกอบด้วยประโยชน์...โดยนัยตรงข้าม ยังมีพิธีกรรมที่เรียกว่า**ธรรมมงคล** ซึ่งเป็นพิธีกรรมมีผลมาก ใน**ธรรมมงคล**นั้น ย่อมมีกิจต่อไปนี้ คือ

- การปฏิบัติชอบต่อคนรับใช้และคนงาน
- การแสดงความเคารพนับถือต่อครูอาจารย์
- การสำรวมตนต่อสัตว์ทั้งหลาย
- การถวายทานแก่สมณพราหมณ์

ใน*จารึกศิลา ฉบับที่ ๑๑* นอกจากธรรมปฏิบัติที่คล้ายกับในจารึกอื่นแล้ว มีข้อพึงสังเกตพิเศษ คือเรื่อง*ธรรมทาน* และการ*บูชายัญ* ที่จะพูดถึงเพิ่มเติมอีกข้างหน้า ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้

ไม่มีทานใดเสมอด้วยการให้ธรรม (ธรรมทาน) การแจกจ่ายธรรม (ธรรมสังวิภาค) และความสัมพันธ์กันโดยธรรม (ธรรมสัมพันธ์) อาศัยธรรม (ธรรมทานเป็นต้น) นี้ ย่อมบังเกิดมีสิ่งต่อไปนี้ คือ

- การปฏิบัติชอบต่อคนรับใช้และคนงาน
- การเชื่อฟังมารดาบิดา
- การเผื่อแผ่แบ่งปันแก่มิตร คนคุ้นเคย ญาติ และแก่สมณพราหมณ์
- การไม่ฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ

บิดาก็ดี บุตรก็ดี พี่น้องชายก็ดี นาย (หรือสามี) ก็ดี มิตรและคนคุ้นเคยก็ดี ตลอดถึงเพื่อนบ้าน พึงกล่าวคำนี้ (แก่กัน) ว่า 'นี่เป็นสิ่งดีงามแท้ นี่เป็นกิจควรทำ'

บุคคลผู้ปฏิบัติเช่นนี้ ย่อมทำความสุขในโลกนี้ให้สำเร็จด้วย และในโลกเบื้องหน้า ย่อมประสพบุญหาที่สุดมิได้เพราะอาศัยธรรมทานนั้นด้วย.

ธรรมแบบที่เป็นหัวข้อนามธรรม คือเป็นตัวคุณธรรม พบในจารึกเพียง ๒ แห่ง คือ *จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๒* ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพตรัสไว้ดังนี้ :-

ธรรมเป็นสิ่งดีงาม ก็สิ่งใดเล่าชื่อว่าธรรม ธรรมนั้นได้แก่สิ่งต่อไปนี้ คือ

- การมีความเสียหายน้อย (อัปปาทีนวะ?)*
- การมีความดีมาก (พหุกัลยาณะ)
- ความเมตตากรุณา (ทยา)
- การเผื่อแผ่แบ่งปัน (ทาน)
- ความสัตย์ (สัจจะ)
- ความสะอาด (โสไจย)

อีกแห่งหนึ่งที่พบธรรมแบบที่เป็นหัวข้อนามธรรม คือเป็นตัวคุณธรรม ได้แก่ *จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๗* ดังนี้

๗. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพตรัสไว้ดังนี้

เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่เหล่านี้ และพวกอื่นๆ อีกจำนวนมาก ได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่ทำการจำแนกแจกทาน ทั้งในนามของข้าฯ เอง และในนามแห่งพระราชเทวีทั้งหลาย ทั่วทุกฝ่ายในของข้าฯ เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่เหล่านี้ สามารถจัดดำเนินการในกิจต่างๆ ที่มุ่งหมาย จนเป็นที่น่าพอใจได้ ด้วยวิธีการมากหลาย ทั้งใน (พระนครหลวง) นี้ และในส่วนต่างๆ (ของประเทศ)

---

* คำที่ถอดออกมาจากศิลาจารึกว่า "อปาสินเว" และได้แปลกันไปต่างๆ สุดแต่จะโยงไปสู่คำศัพท์ใด เช่น บางท่านคิดว่าคงเป็น อัปปาสวะ ก็แปลว่ามีอาสวะ/กิเลสน้อย ในที่นี้ เมื่อเทียบกับ "พหุกัลยาณะ" เห็นว่าน่าจะเป็น "อัปปาทีนวะ" จึงแปลอย่างนี้

อนึ่ง ในส่วนแห่งโอรสของข้าฯ และเจ้าชายอื่นๆ ซึ่งประสูติแต่พระราชเทวีทั้งหลาย ข้าฯ ก็ได้สั่งให้กระทำการ (จำแนกแจกทาน) เช่นนี้ โอรสของข้าฯ เหล่านี้ จักเป็นผู้ฝักใฝ่ในการจำแนกแจกทาน อันจะเป็นการช่วยส่งเสริมหลักการทางธรรม และการประพฤติปฏิบัติตามธรรม หลักการทางธรรมและการประพฤติปฏิบัติตามธรรมเหล่านี้ กล่าวคือ

- ความเมตตากรุณา (ทยา)
- การเผื่อแผ่แบ่งปัน (ทาน)
- ความสัตย์ (สัจจะ)
- ความสะอาด (โสไจย)
- ความสุภาพอ่อนโยน (มัททวะ)
- ความเป็นสาธุชน (สาธวะ)

จะพึงเจริญเพิ่มพูนขึ้นในหมู่ประชาชน

ส่วนอีกแห่งหนึ่ง ไม่ใช่เป็นหัวข้อธรรมหรือคุณธรรมที่จะสอนโดยตรง แต่กระตุ้นเตือนให้ตระหนักว่า การที่จะทำให้สำเร็จตามจุดหมายที่ตั้งไว้นั้น จะต้องทำตัวหรือปฏิบัติตนอย่างไร ได้แก่ ***จารึกหลักศิลาฉบับที่ ๑*** ซึ่งมีข้อความดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพตรัสไว้ดังนี้ :-

ธรรมโองการนี้ ข้าฯ ได้ให้จารึกขึ้นไว้ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๖ พรรษา ประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า เป็นสิ่งที่จะพึงปฏิบัติให้สำเร็จได้โดยยาก หากปราศจาก

- ความเป็นผู้ใคร่ธรรมอย่างยิ่งยวด (อัคค-ธัมมกามตา)
- การใช้ปัญญาไตร่ตรองอย่างยิ่งยวด (อัคค-ปริกขา)
- การตั้งใจฟังคำสั่งสอนอย่างยิ่งยวด (อัคค-สุสสูสา)

- ความเกรงกลัว (ต่อบาป) อย่างยิ่งยวด (อัคค-ภยะ)
- ความอุตสาหะอย่างยิ่งยวด (อัคค-อุสสาหะ)*

บัดนี้ ด้วยอาศัยคำสั่งสอนของข้าฯ ความมุ่งหวังทางธรรม และความฝักใฝ่ใคร่ธรรม ได้เจริญงอกงามขึ้นแล้วทุกๆ วัน และจักเจริญงอกงามยิ่งขึ้นเรื่อยไป

เทียบกันแล้ว ควรสรุปได้

จากหลักฐานและเรื่องราวที่ยกมาดูกันนี้ จะเห็นว่า โดยทั่วไป พระเจ้าอโศกทรงสอนธรรม แบบไม่ออกชื่อของหลักธรรมหรือของหัวข้อธรรม (ถ้าทรงเรียกชื่อหัวข้อธรรมออกมา ราษฎรที่อยู่กระจายห่างกันไปทั่ว ส่วนใหญ่ก็คงไม่รู้เรื่องหรือสื่อกันยาก)

พระองค์ตรัสออกชื่อธรรมเพียงไม่กี่อย่าง เมื่อจะเน้นออกมาเฉพาะที่เป็นคำที่รู้ๆ กัน หรือง่ายๆ แต่ที่ทรงสอนเอาจริงเอาจังและตรัสอยู่เสมอ ก็คือธรรมที่เป็นการปฏิบัติต่อกันระหว่างคนในหมู่ชน ทำนองเดียวกับพระสูตรในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนคฤหัสถ์

กลายเป็นว่า พระเจ้าอโศกนั่นแหละทรงแม่นยำว่า ในฐานะพุทธมามกะ เมื่อเป็นราชาปกครองบ้านเมือง จะสอนธรรมส่วนไหนอย่างไร และคนที่ไม่เข้าใจเพราะจับจุดจับหลักไม่ได้ ก็คือท่านผู้รู้ทั้งชาวอินเดียและฝรั่งนั่นเอง

คงต้องพูดว่า พระเจ้าอโศกมิใช่จะทรงริเริ่มจัดตั้งหลักธรรมสากลหรือศาสนาสากล ที่ใช้ภาษาอังกฤษว่า universal religion แต่อย่างใด ที่แท้นั้น พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ในความเป็น universal ruler หรือ universal monarch ตามคติ***จักกวัตติ/จักรวรรติราชา***

---

* คำศัพท์ในวงเล็บทั้งหมดนี้ พึงทราบว่า ไม่ใช่รูปเดิมในศิลาจารึก แต่เป็นการถอดรูปออกมา และเขียนเทียบเป็นคำภาษาบาลี เพื่อให้ได้ประโยชน์ในการศึกษามากขึ้น (เช่น ข้อ ๒ ที่ถอดเป็น "อัคค-ปริกขา" นั้น คำในจารึกเป็น "อคาย ปลีขายา") แต่ที่นี่มิใช่โอกาสที่จะอธิบายมากกว่านี้

(Cakkavatti/Cakravartin) ดังที่ได้ทรงประกาศหลัก*ธรรมวิชัย* ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ความเป็นจักรพรรดิราชตามความในพระสูตรทั้งหลายนั้น

ความจริง พระพุทธศาสนาถือว่า*ธรรม*เป็นสากลในตัวของมันเองอยู่แล้ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตถาคตจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธรรมก็มีก็เป็นของมันอยู่อย่างนั้น ตถาคตเพียงมาค้นพบธรรมนั้น แล้วนำมาบอกเล่าประกาศให้รู้กัน จึงไม่มีปัญหาที่จะต้องมาพูดในเรื่องนี้

เวลามีคนมาซักถามพระพุทธเจ้า บางทีเขาทูลว่า อาจารย์คนโน้นเก่งอย่างนั้น คนนั้นเก่งอย่างนี้ คนนี้สอนว่าอย่างนั้น คนนั้นสอนว่าอย่างนี้ เขาเถียงกันนัก แล้วพระองค์ว่าใครผิดใครถูก พระพุทธเจ้าจะตรัสทำนองนี้ว่า “เอาละ ท่านพราหมณ์ เรื่องที่คน ๒ ฝ่ายนี้พูดอ้างความรู้กัน มีวาทะขัดแย้งกัน ใครจริง ใครเท็จนั้น พักไว้เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน” *(องฺ.นวก.๒๓/๒๔๒)* แล้วตรัสไปตามหลักตามสภาวะให้เขาพิจารณาเอาเอง

ทีนี้ก็มาถึงคำถามว่า ทำไมในพระสูตรที่แสดงแก่คฤหัสถ์ทั่วๆ ไป พระพุทธเจ้าจึงไม่ตรัสออกชื่อหลักธรรมหรือชื่อหัวข้อธรรมสำคัญๆ เช่น อริยสัจ และปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

แล้วก็เช่นเดียวกัน ทำไมพระจักรพรรดิธรรมราชา เมื่อทรงสอนธรรมแก่ประชาชนทั่วไป จึงไม่ตรัสออกชื่อหลักธรรมสำคัญเหล่านั้น

คำถามนี้ส่วนหนึ่งได้ตอบไปแล้ว ในแง่ที่ว่าชื่อนั้นเขาใช้สื่อกับคนที่รู้อยู่บ้างแล้ว เป็นต้น ตอนนี้จะตอบเน้นในแง่การทำหน้าที่ของพระจักรพรรดิราช

พระราชาทรงปกครองคนทั้งแผ่นดิน คนเหล่านั้นมีระดับการพัฒนาต่างๆ กัน แต่คนส่วนใหญ่ต้องถือว่าเป็นระดับพื้นฐาน คนเหล่านั้นยังไม่ได้คิดมุ่งคิดหมายที่จะเดินหน้าไปในธรรม (คือในการที่จะศึกษาพัฒนาตนหรือแสวงหาคุณค่าที่สูงขึ้นไปแก่ชีวิต) มิใช่เป็นอย่างคนที่จะมาบวช ซึ่งมีเป้าหมายที่ตั้งไว้ว่าจะเดินหน้ามาแล้ว

งานของผู้ปกครองที่มองอย่างครอบคลุมก่อน ก็คือ จะทำให้คน

ทั่วไปที่เป็นมวลรวมนี้ อยู่กันดีมีสุขสงบเรียบร้อยในความหมายเพียงระดับพื้นฐาน ที่จะไม่เบียดเบียนกันหรือเขวออกไปนอกลู่นอกทาง ให้เป็นความพร้อมขั้นต้นของสังคม แล้วพร้อมกันนั้น ท่านผู้ปกครองก็จัดสรรสภาพและระบบการต่างๆ ที่จะเอื้ออำนวยบริการเป็นต้น เพื่อสนองความต้องการของคนที่จะพัฒนาสูงขึ้นไป

ถึงขั้นตอนนี้แหละ อย่างในมหาอาณาจักรของพระเจ้าอโศกมหาราช วิหารคือวัดมากมาย พระองค์ก็ได้สร้างไว้ และทรงอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ทั้งหลาย แถมยังทรงเกื้อหนุนไปถึงนักบวชในลัทธิอื่นๆ ด้วย วัดและพระสงฆ์เป็นต้นนี้ มองในแง่นี้ ก็เหมือนเป็นบริการของระบบแห่งสังคมที่ดี ที่จะมากระตุ้นและมาสนองความต้องการของคนหลากหลาย ที่จะก้าวขึ้นไปสู่การพัฒนาชีวิตในระดับที่ประณีตสูงต่อๆ กันตามลำดับไป

พูดง่ายๆ ว่า รัฐจัดสภาพเอื้อพื้นฐานไว้ให้แล้ว วัดก็มาพบมาดูและรับปรึกษาสิ ว่าใครจะรับธรรมขั้นไหนอย่างใดได้ ตอนนี้ก็พระนี่แหละ ที่จะดูในแต่ละกรณีหรือสถานการณ์ว่าจะพูดจะเอ่ยถึงธรรมชื่อใดๆ ตามที่เขาต้องการ หรือที่จะเหมาะสมเป็นประโยชน์แก่เขา เหมือนกับแบ่งหน้าที่และขั้นตอนการทำงานกันระหว่างรัฐกับวัด

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า แม้แต่ในพุทธกาล ถึงพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ตามปกติจะไม่ได้สอนข้อธรรมลึกๆ แก่คฤหัสถ์ทั่วไปเหมือนอย่างที่สอนแก่พระสงฆ์ที่มุ่งเข้ามาศึกษาโดยตรง แต่ในหมู่มหาชนนอกภิกขุสังฆะนั้น ก็มีบางคนบางส่วนที่สนใจและก้าวไปมากในการศึกษาอย่างเป็นเรื่องเฉพาะตัวเฉพาะกลุ่มที่จะแสวงหา

ดังที่บางท่าน อย่างจิตรคฤหบดีผู้เป็นอนาคามี ก็มีภูมิธรรมสูงได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะด้านเป็นอุบาสกธรรมกถึก สามารถอธิบายช่วยแก้ความติดขัดในธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายแม้แต่ที่เป็นเถระได้ *(องฺ.เอก.๒๐/๑๕๑; สํ.สฬ.๑๘/๕๓๙-๕๔๐)* หรืออย่างอุบาสิกาขุชชุตตรา พระพุทธเจ้าก็ทรงยกย่องเป็นเอตทัคคะด้านเป็นพหูสูต *(องฺ.เอก.๒๐/๑๕๒)*

แต่เมื่อพูดกว้างๆ ทั่วๆ ไป ในสังคมคฤหัสถ์โดยรวม ธรรมที่สอนตามปกติก็เป็นดังที่พูดมาแล้ว

หลักฐานยืนยันที่ชัดเจนมาก ไม่ต้องหาที่ไหนไกล ขนาดอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่ใกล้ชิดพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ ได้อุปถัมภ์พระศาสนากล่าวได้ว่ามากที่สุด และเป็นโสดาบัน กว่าจะได้ฟังธรรมหลักใหญ่อย่างที่ออกชื่อกันมานั้น ก็ตอนเจ็บหนักนอนอยู่บนเตียงจวนจะสิ้นชีพ

เรื่องมีว่า คราวนั้น พระสารีบุตร พร้อมด้วยพระอานนท์ติดตาม (เรียกว่าเป็นปัจฉาสมณะ) ได้ไปเยี่ยมอนาถบิณฑิกเศรษฐี และได้ให้โอวาทแก่ท่านเศรษฐี โดยมีสาระสำคัญว่าไม่ควรเอาอุปาทานไปยึดติดถือมั่นต่อสิ่งทั้งหลาย ดังคำสรุปท้ายโอวาทว่า

> ดูกรคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า อารมณ์ใดก็ตาม ที่เราได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้แจ้งแก่ใจ ได้แสวงหา ได้คุ้นใจ เราจักไม่ยึดติดถือมั่นอารมณ์นั้น และวิญญาณที่อาศัยอารมณ์นั้นจักไม่มีแก่เรา ดูกรคฤหบดี ท่านพึงศึกษาอย่างนี้เถิด

อนาถบิณฑิกเศรษฐีฟังโอวาทจบแล้ว ถึงกับร่ำไห้ และได้กล่าวว่า

> ...กระผมได้เข้ามาใกล้ชิดองค์พระศาสดาและพระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจมาเป็นเวลายาวนาน แต่กระนั้นก็ไม่เคยได้สดับธรรมีกถาอย่างนี้เลย

พระอานนท์ตอบชี้แจงว่า

> ดูกรคฤหบดี ธรรมีกถาอย่างนี้ ไม่สำแดงแก่คนนุ่งขาวชาวคฤหัสถ์ จะสำแดงแต่แก่บรรพชิต

อนาถบิณฑิกเศรษฐีทราบอย่างนั้นแล้ว ได้กล่าวขอร้องว่า

> ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอธรรมีกถาอย่างนี้ จงสำแดงแก่คนนุ่งขาวชาวคฤหัสถ์บ้างเถิด เพราะ

ว่า กุลบุตรจำพวกมีกิเลสธุลีในดวงตาน้อยก็มีอยู่ (แต่) เพราะมิได้สดับธรรม ก็จะเสื่อมไป คนที่จะรู้เข้าใจธรรม จักมี

(ม.อุ.๑๔/๗๒๐-๗๔๐)

หลังจากพระสารีบุตรและพระอานนท์กลับออกมาไม่นาน ท่านเศรษฐีก็ถึงแก่กรรม และเข้าถึงดุสิตภพ

หันกลับมาพูดถึงบทบาทของรัฐกับบทบาทของวัด ในการสอนธรรมให้การศึกษาแก่ประชาชน อย่างที่ว่าแล้ว รัฐจะเน้นการทำหน้าที่ขั้นพื้นฐาน เพื่อให้คนทั่วไปในสังคมมีความพร้อมที่จะก้าวสู่การพัฒนาชีวิตของตน พร้อมทั้งจัดสรรโอกาสและจัดการให้คนเข้าถึงโอกาสนั้นด้วยการ *ประสานเสรีภาพ เข้ากับระบบแห่งบริการ*

ในสังคมชมพูทวีปแต่ยุคโบราณมา เท่าที่พอทราบกัน คนถึงจะนับถือต่างกัน แต่การเป็นอยู่ก็ไม่ค่อยได้แบ่งแยกกัน มีประเพณีทางปัญญาที่จะรับฟังคำสอนของลัทธิศาสนาต่างๆ นับได้ว่าเสรี

ในศิลาจารึกอโศกก็เน้นเรื่องนี้ไว้ด้วย ดังความใน*จารึกศิลาฉบับที่ ๑๒* ว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ย่อมทรงยกย่องนับถือศาสนิกชนแห่งลัทธิศาสนาทั้งปวง ทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ ด้วยการพระราชทานสิ่งของ และการแสดงความยกย่องนับถืออย่างอื่นๆ

แต่พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ย่อมไม่ทรงพิจารณาเห็นทานหรือการบูชาอันใด ที่จะเทียบได้กับสิ่งนี้เลย สิ่งนี้คืออะไร? สิ่งนั้นก็คือการที่จะพึงมีความเจริญงอกงามแห่งสารธรรมในลัทธิศาสนาทั้งปวง

ก็ความเจริญงอกงามแห่งสารธรรมนี้ มีอยู่มากมายหลายประการ แต่ส่วนที่เป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงามนั้น ได้

แก่สิ่งนี้คือ การสำรวมระวังวาจา (วจีคุปติ์) ระวังอย่างไร? คือ ไม่พึงมีการยกย่องลัทธิศาสนาของตน และการตำหนิลัทธิศาสนาของผู้อื่น ในเมื่อมิใช่โอกาสอันควร ...

การสังสรรค์กลมเกลียวกันนั่นแล เป็นสิ่งดีงามแท้ จะทำอย่างไร? คือ จะต้องรับฟัง และยินดีรับฟังธรรมของกันและกัน จริงดังนั้น พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงมีความปรารถนาว่า เหล่าศาสนิกชนในลัทธิศาสนาทั้งปวง พึงเป็นผู้มีความรอบรู้ (เป็นพหูสูต) และมีหลักศาสนธรรมที่ดีงาม (กัลยาณาคม)

ชนเหล่าใดก็ตาม ซึ่งมีศรัทธาเลื่อมใสในลัทธิศาสนาต่างๆ กัน ชนเหล่านั้นพึงกล่าว (ให้รู้กันทั่วไป) ว่า พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ไม่ทรงถือว่าทานหรือการบูชาอันใดจะทัดเทียมกับสิ่งนี้เลย สิ่งนี้คืออะไร? สิ่งนี้ได้แก่การที่จะพึงมีความเจริญงอกงามแห่งสารธรรมในลัทธิศาสนาทั้งปวง และ (ความเจริญงอกงามนี้) พึงมีเป็นอันมากด้วย

นี้คือเสรีภาพทางศาสนาที่แท้จริง ที่จะเอื้อต่อการพัฒนาจิตปัญญาอย่างสูง ซึ่งมนุษย์ยุคปัจจุบัน ที่ว่ามีอารยธรรมกันนัก และพูดกันนักถึง tolerance แต่ก็ยังขึ้นไม่ค่อยจะถึง

เมื่อว่าให้ถูกตามนี้ ถ้ามนุษย์พัฒนาถึงขั้นเป็นอารยะจริง ศาสนาไม่ใช่เป็นเรื่องส่วนตัว อย่างที่ฝรั่งติดตันกลืนไม่เข้าแล้วคายออกมาได้แค่นั้น แต่เป็นเรื่องที่ควรเอามาพูดจาศึกษาเอื้อปัญญาแก่กัน ศาสนาจะเป็นเรื่องส่วนตัว ก็เฉพาะในขั้นที่ว่าใครก้าวไปถึงไหน ก็เป็นส่วนของคนนั้น

ความกล้าหาญในทางสันติ

เรื่องไม่จบแค่นั้น ยังต้องย้อนกลับไปท้วงติงมติของผู้รู้ทั้งฝรั่งและอินเดียเพิ่มอีกแง่หนึ่ง คือที่ผู้รู้เหล่านั้นบอกว่า พระเจ้าอโศกสอนธรรมที่เป็นกลาง ซึ่งทุกศาสนายอมรับได้นั้น จริงหรือ

ในการพิจารณาแนวพระราชดำริของพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น นอกจากข้อสำคัญที่ ๑ คือสถานะแห่งความเป็นผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่แล้ว ข้อที่ ๒ ก็สำคัญไม่น้อยกว่ากัน โดยเฉพาะในแง่ที่เป็นตัวกำหนดทิศทาง

ข้อที่ ๒ นั้น ก็คือ จุดเปลี่ยนในพระชนมชีพของพระองค์ เมื่อสงครามพิชิตแคว้นกลิงคะ ทำให้ทรงสลดพระทัยต่อความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชนนั้น มันไม่เพียงทำให้ทรงละเลิกการรุกรานทำสงครามเท่านั้น แต่กลายเป็นแรงเหวี่ยงพระองค์ไปในทางตรงข้ามแทบจะสุดทาง คือทำให้ทรงละเลิกการเบียดเบียนทุกอย่าง แม้กระทั่งการทำลายชีวิตสัตว์เล็กสัตว์น้อย และหันมามุ่งในการช่วยเหลือเอื้อประโยชน์

ข้อที่ ๒ นี้ กลายเป็นตัวกำกับข้อที่ ๑ ด้วย โดยทำให้หลักการปกครองอาณาจักร (หรือเรียกให้เข้ากับคำฝรั่ง คือ Empire ว่าจักรวรรดิ) เปลี่ยนจาก*อรรถศาสตร์* ของพราหมณ์จาณักยะ ที่นำทางนโยบายของพระอัยกาจันทรคุปต์ มาสู่*จักกวัตติสูตร*เป็นต้น ของพระพุทธเจ้า

จากวิชัยที่เป็นการชนะด้วยสงคราม ซึ่งอย่างดีที่สุดคือ*ธรรมวิชัย*ตามความหมายของ*อรรถศาสตร์* อันหมายถึงการรบชนะอย่างมีธรรมที่เมื่อชนะแล้วไม่ทำการทารุณโหดร้าย เพียงให้ยอมอยู่ใต้อำนาจ พระเจ้าอโศกเปลี่ยนมาหา*ธรรมวิชัย*ตามความหมายของ*จักกวัตติสูตร* อันหมายถึงชัยชนะด้วยธรรม คือการทำความดีสร้างสรรค์ประโยชน์สุข

อย่างไรก็ดี แม้ว่านโยบาย*ธรรมวิชัย*จะนำทางการปกครองอย่างครอบคลุม แต่เห็นได้ว่ามีจุดเน้นอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จึงต้องถามว่าหลักการใดนำทางการปกครองภายในของพระเจ้าอโศก

ไม่ต้องพูดถึงหลักการและประเพณีต่างๆ จนแม้กระทั่งเรื่องปลีกย่อย ที่พระเจ้าอโศกทรงเลิกและเปลี่ยนจากหลักใน*อรรถศาสตร์* เช่น

จาก*วิหารยาตรา* ที่ราชาเสด็จไปทรงพักผ่อนหาความสนุกสำราญและล่าสัตว์ เปลี่ยนมาเป็น*ธรรมยาตรา* ที่องค์ราชาเสด็จไปทรงนมัสการพระสงฆ์ ถวายทาน เยี่ยมเยียนท่านผู้เฒ่าชราและราษฎรใน

ชนบท สั่งสอนสนทนาธรรม พร้อมทั้งพระราชทานความช่วยเหลือ

จาก*สมาช** ที่เป็นงานชุมนุมของราษฎรเพื่อความสนุกสนานด้วยการเสพสุรายาเมา เอาสัตว์ต่างๆ มาแข่งขันและต่อสู้กัน เป็นต้น เปลี่ยนมาเป็น*วิมานทรรศน์* เป็นต้น คือนิทรรศการสิ่งที่ดีงามสวยงามงดงามประณีต มีศิลปะที่ชักนำจิตใจในทางแห่งคุณธรรมและเจริญจิตเจริญปัญญา

จาก*พิธีมงคล* มาเป็น*ธรรมมงคล* จาก*เภรีโฆษ* คือเสียงกลองศึก มาเป็น*ธรรมโฆษ* คือเสียงนัดหมายเชิญชวนมาฟังธรรมหรือทำกิจกรรมที่ดีงาม

พระเจ้าอโศกทรงดำเนินไปไกลที่จะไม่ให้มีการเบียดเบียนชีวิตใดๆ เลย ถึงกับทรงทำเป็นตัวอย่างในการเลิกเสวยเนื้อสัตว์ อันอาจเป็นที่มาของอาหารมังสวิรัติของคนรุ่นหลัง ดังความใน***จารึกศิลา ฉบับที่ ๑*** ว่า

> ธรรมโองการนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้โปรดให้จารึกไว้
>
> ณ ถิ่นนี้ <u>บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์มีชีวิตใดๆ เพื่อการ**บูชายัญ**</u> ไม่พึงจัดงานชุมนุมเพื่อการเลี้ยงรื่นเริง (สมาช) ใดๆ เพราะว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงมองเห็นโทษเป็นอันมากในการชุมนุมเช่นนั้น ก็แลการชุมนุมบางอย่างที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงเห็นชอบว่า

---

* นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของคำและความที่ควรเทียบ: "สมาช" ตรงกับที่ในพระไตรปิฎกใช้ว่า "สมัชชา" ในคำว่า *สมัชชาภิจรณะ* ซึ่งแปลกันมาว่า "เที่ยวดูการเล่น" อันเป็นข้อที่ ๓ แห่ง**อบายมุข ๖** ในสิงคาลกสูตร อันเป็นวินัยของคฤหัสถ์ *(ที.ปา.๑๑/๑๘๑)* และทรงแสดงตัวอย่างไว้ ดังที่ท่านแปลให้เข้ากับเรื่องของไทยว่า *ฟ้อนรำ ขับร้อง ดนตรี เสภา เพลง เถิดเทิง* (เวลานี้ อาจจะต้องแปลใหม่ให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน)

พึงสังเกตว่า *รามายณะ* ก็ดี *อรรถศาสตร์* ก็ดี ให้ส่งเสริม **สมาช** นี้แก่ราษฎร โดยถือว่าจะช่วยให้ราษฎรเกิดความนิยมชมชอบต่อรัฐ (ทำให้พลเมืองของรัฐที่แพ้หันมาชอบผู้ชนะ) พูดง่ายๆ ว่าใช้เป็นสิ่งกล่อม แต่พระเจ้าอโศกไม่เห็นแก่ประโยชน์ตนแบบนี้ กลับให้เลิกเสีย

เป็นสิ่งที่ดี มีอยู่อีกส่วนหนึ่ง (ต่างหาก)

แต่ก่อนนี้ ในโรงครัวหลวงของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ สัตว์ได้ถูกฆ่าเพื่อทำเป็นอาหาร วันละหลายแสนตัว ครั้นมาในบัดนี้ เมื่อธรรมโองการนี้อันพระองค์โปรดให้จารึกแล้ว สัตว์เพียง ๓ ตัวเท่านั้นที่ถูกฆ่า คือ นกยูง ๒ ตัว และเนื้อ ๑ ตัว ถึงแม้เนื้อนั้นก็มิได้ถูกฆ่าเป็นประจำ ก็แลสัตว์ทั้งสามนี้ (ในกาลภายหน้า) ก็จักไม่ถูกฆ่าอีกเลย

ในที่นี้ จะไม่พูดถึงเรื่องซึ่งในระดับการแผ่นดินถือได้ว่าเป็นข้อปลีกย่อยหรือเฉพาะอย่าง ที่ได้เอ่ยอ้างมาเหล่านี้

แต่พอดีว่า หลักการสำคัญที่นำทางการปกครองภายในของพระเจ้าอโศก ก็ปรากฏอยู่ใน*จารึกศิลา ฉบับที่ ๑* นี้ด้วย

เรื่องนี้คนทั่วไปอาจจะนึกไม่ถึง นั่นก็คือเรื่องการ*บูชายัญ*

ที่ท่านผู้รู้หลายท่าน ทั้งฝรั่งและอินเดียบอกว่า พระเจ้าอโศกสอนธรรมที่เป็นกลาง ซึ่งทุกศาสนายอมรับได้นั้น ที่จริงก็รู้กันอยู่ว่า ในชมพูทวีปตั้งแต่ก่อนมานานจนบัดนั้น ถึงจะมีศาสดาเจ้าลัทธิมากมาย แต่ศาสนาที่ครอบงำสังคมอินเดีย ด้วยระบบ*วรรณะ* และการ*บูชายัญ*เซ่นสรวงแด่มวล*เทพ* ตามกำหนดแห่ง*พระเวท* เป็นใหญ่อยู่ ก็คือศาสนาพราหมณ์ (ไม่ต้องพูดว่าทุกศาสนายอมรับได้ แต่ควรจะถามว่าพราหมณ์รับได้ไหม)

สิ่งที่พระเจ้าอโศกทำอย่างสำคัญ ก็คือ ***การห้ามฆ่าสัตว์บูชายัญ*** *แล้วอย่างนี้ ศาสนาพราหมณ์จะยอมรับได้อย่างไร*

การห้ามฆ่าสัตว์บูชายัญ นี้ อโศกมหาราชทรงสอนและประกาศไว้ในศิลาจารึกหลายวาระหลายฉบับ (เช่น *จารึกศิลา ฉบับที่ ๑ ที่ ๔* และ*ที่ ๑๑*) เป็นหลักการใหญ่ของพระองค์ พูดได้ว่าทรงเอาจริง เพราะเป็นจุดเปลี่ยนของพระองค์เองที่จะเน้น

นี่คือการตีแสกหน้าของพราหมณ์ เป็นการหักล้างไม่เพียงลัทธิ

ความเชื่อของเขาเท่านั้น แต่สั่นสะเทือนสถานะและทำลายผลประโยชน์ของพราหมณ์โดยตรง ดังที่พวกพราหมณ์ได้เก็บอัดความคั่งแค้นไว้

ในที่สุด พราหมณ์ปุษยมิตรก็โค่นราชวงศ์*โมริยะ*ลง ตั้งราชวงศ์*ศุงคะ*ของพราหมณ์ขึ้นแทน แล้วที่ชัดก็คือพราหมณ์ปุษยมิตรที่ขึ้นเป็นกษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์พราหมณ์นั้น นอกจากห้ำหั่นบีฑาชาวพุทธแล้ว ก็ได้รื้อฟื้นพิธี***บูชายัญ***อันยิ่งใหญ่คือ**อัศวเมธ**ขึ้นมาเพื่อประกาศศักดานุภาพ การบูชายัญที่เงียบหายไปหลายร้อยปี ก็กลับเฟื่องฟูขึ้นอีก

ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า ก่อนที่ฝรั่งอังกฤษผู้เข้ามายึดอินเดียเป็นอาณานิคมปกครองไว้ จะเปิดเผยเรื่องพระเจ้าอโศกขึ้นมานั้น คนอินเดียไม่รู้จักพระเจ้าอโศกเลย แม้แต่พระนามก็ไม่เคยได้ยิน พระเจ้าอโศกถูกอินเดียลืมสนิท เรื่องพระเจ้าอโศกเหลืออยู่เพียงในคัมภีร์พุทธศาสนา

การที่เรื่องพระเจ้าอโศกหายไปนั้น คงไม่ใช่เพียงเพราะการรุกรานทำลายของกองทัพมุสลิมเท่านั้น แต่ได้ถูกพราหมณ์พยายามทำให้สลายมาก่อน

ทั้งที่พระเจ้าอโศกไม่เพียงยกย่องพราหมณ์ให้รับราชการมีตำแหน่งสำคัญในการแผ่นดินเท่านั้น แต่ยังได้เน้นไว้เสมอในศิลาจารึกให้ปฏิบัติชอบและถวายทานแก่สมณพราหมณ์ เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎก แต่พราหมณ์ก็อดเคียดแค้นไม่ได้ในเมื่อพระเจ้าอโศกไม่ยอมรับอภิสิทธิ์ของพราหมณ์ตามระบบวรรณะ และที่สำคัญที่สุดคือได้ทรงห้ามฆ่าสัตว์บูชายัญ (เท่ากับเลิกล้มพิธีบูชายัญ)

ดังนั้น เรื่องจึงเป็นมาอย่างที่ท่านผู้รู้ของอินเดียเองเขียนไว้ (R.K. Mookerjee, *Asoka*, 105, 108-9) ว่า แม้แต่พระนาม "เทวานามปริยะ" ก็ได้ถูกนักไวยากรณ์พราหมณ์ในสมัยต่อมา พยายามอธิบายให้มีความหมายเป็นคนโง่เขลา เนื่องจากอคติของพราหมณ์ต่อพระมหากษัตริย์ชาวพุทธที่โดดเด่นที่สุด

เสมือนว่า พราหมณ์ไม่เพียงขุดโค่นพระเจ้าอโศกเท่านั้น แต่อินเดีย

ได้ขุดหลุมฝังพระเจ้าอโศกและกลบให้ลับหายสนิท จนกระทั่งอังกฤษขุดคุ้ยหลุมนั้นออกให้เห็นพระเจ้าอโศกในเวลาประมาณ ๑,๕๐๐ ปีต่อมา

จึงกลายเป็นว่า ปฏิบัติการที่เป็นความกล้าหาญในทางสันติของพระเจ้าอโศกดังว่ามานี้ เป็นสิ่งที่ยากจะรักษาไว้ให้คงอยู่ได้ยั่งยืน

เลิกบูชายัญ เพียงเป็นฐาน สู่ความงอกงามในธรรม

ย้อนกลับไปถามว่า การเลิกบูชายัญหรือไม่บูชายัญ เป็นหลักการปกครองบ้านเมืองได้อย่างไร

เมื่อการบูชายัญเป็นหลักการยิ่งใหญ่ยอดสำคัญของสังคมพราหมณ์ ทางพระพุทธศาสนาก็จึงยกการเลิกบูชายัญหรือไม่บูชายัญขึ้นมาเป็นหลักการสำคัญของสังคมแทน โดยมีความหมายที่จะต้องทำความเข้าใจตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้

ในการบำเพ็ญพุทธกิจ มีหลายครั้งหลายคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปพบกับพราหมณ์ที่กำลังเตรียมการบูชายัญบ้าง กำลังประกอบบูชายัญบ้าง และมีทั้งพิธีบูชายัญขนาดย่อมส่วนบุคคล และพิธีระดับผู้ปกครองบ้านเมือง

ถ้าเป็นพิธีใหญ่ จะมีการฆ่าสัตว์บูชายัญจำนวนมาก และทาสกรรมกรทั้งหลายมักเดือดร้อนมาก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปพบและสนทนากับเจ้าพิธี ในที่สุดเรื่องก็จะจบลงโดยที่เขาเองให้ปล่อยสัตว์ล้มเลิกพิธีพร้อมทั้งรับหลักการและวิธีปฏิบัติอย่างใหม่ที่พระองค์สอนไปดำเนินการ

สาระสำคัญของหลักการที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน โดยทั่วไปจะให้ประกอบยัญกรรมในความหมายใหม่ (หรือเป็นการฟื้นความหมายดั้งเดิมก่อนที่พวกพราหมณ์จะทำให้เพี้ยนไป) ซึ่งเน้นที่*ทาน* และต้องไม่มีการเบียดเบียนชีวิต

ถ้าเป็นยัญพิธีใหญ่มากของผู้ปกครองบ้านเมือง คำสอนในเรื่องยัญของพระพุทธเจ้า จะรวมถึงการจัดการบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อย

และให้ราษฎรเป็นอยู่ผาสุกก่อน แล้วจึงทำยัญพิธี และบำเพ็ญทาน

ดังเช่น ในกูฏทันตสูตร *(ที.สี.๙/๑๙๙-๒๓๘)* ที่ตรัสกับกูฏทันตพราหมณ์ ผู้ปกครองพราหมณคาม ชื่อว่าขานุมัตต์ ซึ่งได้ให้เอาโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคเมีย ๗๐๐ แพะ ๗๐๐ และแกะ ๗๐๐ ผูกไว้ที่หลัก เตรียมพร้อมที่จะบูชามหายัญ พราหมณ์นั้นได้สนทนาสอบถามพระพุทธเจ้าถึงวิธีบูชายัญใหญ่ให้ได้ผลมาก พระพุทธเจ้าทรงยกเรื่องตัวอย่างในอดีตมาให้เป็นแบบ

สาระสำคัญ คือ ให้จัดการบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อยและให้ราษฎรเป็นอยู่ผาสุก ถ้าบ้านเมืองยังมีโจรผู้ร้ายเป็นต้น ไม่ให้เอาแต่ใช้วิธีปราบปรามรุนแรง แต่ให้ราษฎรที่ประกอบเกษตรกรรม พาณิชยกรรม และข้าราชการ ผู้ที่ตั้งใจหมั่นขยัน พึงได้รับการส่งเสริมให้ตรงจุด จนบ้านเมืองมั่งคั่ง ราษฎรชื่นชมยินดี อยู่ปลอดภัย "บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน ให้ลูกฟ้อนบนอก"*

เมื่อบ้านเมืองดีแล้ว ผู้ปกครองนั้นก็เรียกพบปรึกษาคนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน ทั้งอำมาตย์จนถึงชาวนิคมชนบท ขอความร่วมมือในการที่จะบูชายัญ ซึ่งไม่มีการฆ่าสัตว์และไม่ทำให้คนใดๆ เดือดร้อน มีแต่การมอบให้ของง่ายๆ เล็กๆ น้อยๆ และราษฎรก็พากันร่วมทำตามด้วย แล้วต่อจากนั้นก็มีการบำเพ็ญทานแก่บรรพชิตผู้มีศีล การสร้างสรรค์ประโยชน์ และพัฒนาชีวิตสูงขึ้นไปจนลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดี

---

* หลักการนี้ คือธรรมชุดที่ในคัมภีร์บางแห่งเรียกว่า**ราชสังคหวัตถุ ๔** ได้แก่

๑. สัสสเมธะ (ฉลาดบำรุงธัญญาหาร) ๒. ปุริสเมธะ (ฉลาดบำรุงข้าราชการ)
๓. สัมมาปาสะ (ผสานใจประชาด้วยอาชีพ) ๔. วาจาเปยยะ (มีวาจาดูดดื่มใจ)
(๕) เกิดผล คือ นิรัคคฬะ (เกษมสุข) บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน

หลักนี้เป็นนัยพุทธ จาก **มหายัญ 5** ของพราหมณ์ คือ

1. ***อัสสเมธะ*** (อัศวเมธ/ฆ่าม้าบูชายัญ) 2. ***ปุริสเมธะ*** (ฆ่าคนบูชายัญ)
3. ***สัมมาปาสะ*** (ยัญลอดบ่วง) 4. ***วาชเปยยะ*** (ยัญดื่มเพื่อชัย)
5. ***นิรัคคฬะ*** หรือ ***สรรพเมธะ*** (ยัญฆ่าครบทุกอย่าง)

ผลของการฟังวิธีบูชายัญแบบนี้ คือ กูฏทันตพราหมณ์ประกาศตนเป็นอุบาสก พร้อมทั้งได้กราบทูลว่า

> ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอปล่อยโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคเมีย ๗๐๐ แพะ ๗๐๐ แกะ ๗๐๐ ข้าพเจ้าให้ชีวิตแก่สัตว์เหล่านั้น ขอให้สัตว์เหล่านั้นได้กินหญ้าเขียวสด จงดื่มน้ำเย็น จงรับลมสดชื่นที่พัดโชยมาให้สบายเถิด

เห็นได้ชัดว่า การห้ามหรือให้เลิกบูชายัญ และการเผื่อแผ่แบ่งปันช่วยเหลือกันคือ*ทาน*นี้ เป็นหลักการใหญ่ที่ย้ำเน้นของพระเจ้าอโศก จนเรียกได้ว่าเป็นบรรยากาศแห่งศิลาจารึกของพระองค์

ยิ่งกว่านั้น พระเจ้าอโศกยังทรงก้าวต่อขึ้นไปอีก สู่งานในขั้นที่เป็นเป้าหมายแท้ของพระองค์ คือการสอนธรรมเพื่อให้ประชาชนประพฤติธรรม เหมือนกับว่าทานนั้นเป็นฐาน เพื่อเตรียมวัตถุและสังคมให้เอื้อแก่คนที่จะพัฒนาสูงขึ้นไป และตรงนี้เองจึงทรงเน้น*ธรรมทาน*

ขอยกคำใน*จารึกศิลา ฉบับที่ ๙* ต่อด้วย *ฉบับที่ ๑๑* มาย้ำอีก ว่า

> *ฉบับที่ ๙:* ...การให้ทานเป็นความดี ก็แต่ว่าทาน หรือการอนุเคราะห์ที่เสมอด้วยธรรมทาน หรือธรรมานุเคราะห์ ย่อมไม่มี
>
> *ฉบับที่ ๑๑:* ไม่มีทานใดเสมอด้วยธรรมทาน ธรรมสังวิภาค (การแจกจ่ายธรรม) และธรรมสัมพันธ์ อาศัยธรรม (ธรรมทานเป็นต้น) นี้ ย่อมบังเกิดมีสิ่งต่อไปนี้ คือ
>
> - การปฏิบัติชอบต่อคนรับใช้และคนงาน
> - การเชื่อฟังมารดาบิดา
> - การเผื่อแผ่แบ่งปันแก่มิตร คนคุ้นเคย ญาติ และแก่สมณพราหมณ์
> - การไม่ฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ

นี่คือหลักการใหญ่ที่เป็นแกนกลางแห่งแนวคิดภาคปฏิบัติของพระเจ้าอโศก การทำศิลาจารึกสั่งสอนธรรมก็ตั้งบนฐานของหลักการนี้ หลักการไม่บูชายัญ แต่หันมาสู่ทาน และให้คนทุกหมู่เหล่าเกื้อกูลปฏิบัติ

ชอบต่อกัน มารวมศูนย์ที่นี่

พร้อมนั้น จุดนี้ก็เป็นศูนย์รวมที่อโศกธรรมมาบรรจบกับแหล่งเดิมของหลักธรรมเดียวกันนั้น ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ขอให้ดูพุทธพจน์ในพระสูตรตอนต่อไปนี้

> ภิกษุทั้งหลาย เราเป็นพราหมณ์ ผู้ควรแก่การขอ มีมืออันล้างแล้ว (=พร้อมที่จะประกอบยัญพิธี[แบบใหม่]แห่งการบริจาคธรรม) ทุกเวลา ...
>
> ภิกษุทั้งหลาย ทานมี ๒ อย่างนี้ คือ อามิสทาน ๑ ธรรมทาน ๑ บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ **ธรรมทาน**เป็นเลิศ
>
> ภิกษุทั้งหลาย การแจกจ่ายมี ๒ อย่างนี้ คือ การแจกจ่ายอามิส ๑ การแจกจ่ายธรรม ๑ บรรดาการแจกจ่าย ๒ อย่างนี้ การแจกจ่ายธรรม (**ธรรมสังวิภาค**) เป็นเลิศ
>
> ภิกษุทั้งหลาย การอนุเคราะห์มี ๒ อย่างนี้ คือ การอนุเคราะห์ด้วยอามิส ๑ การอนุเคราะห์ด้วยธรรม ๑ บรรดาการอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การอนุเคราะห์ด้วยธรรม (**ธรรมานุเคราะห์**) เป็นเลิศ
>
> ภิกษุทั้งหลาย ยัญบูชา (ยาคะ) มี ๒ อย่างนี้ คือ ยัญบูชาด้วยอามิส ๑ ยัญบูชาด้วยธรรม ๑ บรรดายัญบูชา ๒ อย่างนี้ ยัญบูชาด้วยธรรม (ธรรมยาคะ) เป็นเลิศ ฯ *(ขุ.อิติ.๒๕/๒๘๐)*

เรื่องนี้ ว่าจะพูดพอเห็นแนว แต่กลายเป็นยาว ควรจบเสียที ขอตั้งข้อสังเกตไว้อีกอย่างเดียว

งานทางธรรมที่พระเจ้าอโศกทรงเอาพระทัยใส่จริงจังมาก และย้ำอยู่เสมอ คือการที่จะให้คนผู้ร่วมสังคม เอาใจใส่กันและปฏิบัติต่อกันโดยชอบ แต่ไม่ใช่แค่คน ทรงเอาพระทัยใส่ต่อสัตว์อื่นทั่วไปหมด

นอกจากห้ามฆ่าสัตว์บูชายัญ และให้สำรวมตนต่อสัตว์ทั้งหลาย คือทั้งไม่เบียดเบียนและเอื้ออาทรต่อสัตว์ทุกชนิดแล้ว ยังถึงกับตั้งโรง

พยาบาลสัตว์ และให้ปลูกสมุนไพรที่เป็นยาสำหรับสัตว์ เช่นเดียวกับที่ได้จัดไว้สำหรับคน แล้วยิ่งกว่านั้นยังมีประกาศเกี่ยวกับอภัยทานและการสงวนพันธุ์สัตว์อีกด้วย

การที่พระเจ้าอโศกทรงปฏิบัติในเรื่องนี้ถึงขนาดนี้ นอกจากเพราะจุดเน้นในการหันมาสู่ธรรมของพระองค์ ได้แก่การมีอวิหิงสาเมตตาการุณย์ต่อสัตว์อย่างที่กล่าวแล้ว บางทีจะเป็นด้วยทรงพยายามปฏิบัติให้ครบตามหลัก*จักรวรรดิวัตร* ในจักกวัตติสูตร ซึ่งกำหนดให้พระเจ้าจักรพรรดิจัดการคุ้มครองอันชอบธรรม แก่มนุษย์สัตว์ทุกหมู่เหล่าโดยแยกไว้เป็น ๘ กลุ่ม อันมี*มิคปักขี* (เนื้อและนก คือทั้งสัตว์บกและสัตว์บินที่ไม่มีภัย) เป็นกลุ่มสุดท้าย

ขอให้ดูบางตอนใน*จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๒* ดังนี้

> สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้ :-
>
> ... ข้าฯ ได้กระทำการอนุเคราะห์แล้วด้วยประการต่างๆ แก่เหล่าสัตว์ทวิบาท สัตว์จตุบาท ปักษิณชาติ และสัตว์น้ำทั้งหลาย ตลอดถึงการให้ชีวิตทาน ...

ต่อด้วยอีกบางตอนใน*จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๕* ดังนี้

> ข้าฯ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๖ พรรษา ได้ออกประกาศ ให้สัตว์ทั้งหลายต่อไปนี้ ปลอดภัยจากการถูกฆ่า กล่าวคือ นกแก้ว นกสาลิกา นกจากพราก หงส์ ... เต่า และกบ กระรอก กวางเร็ว ... แรด นกพิราบขาว นกพิราบบ้าน และบรรดาสัตว์สี่เท้าทั้งปวงที่มิใช่สัตว์สำหรับปฏิโภค (ใช้หนัง ใช้กระดูก ฯลฯ) และมิใช่สัตว์สำหรับบริโภค
>
> แม่แพะ แม่แกะ และแม่หมู ที่กำลังมีท้องก็ดี กำลังให้นมอยู่ก็ดี ย่อมเป็นสัตว์ที่ไม่พึงฆ่า และแม้ลูกอ่อนของสัตว์เหล่านั้นที่อายุยังไม่ถึง ๖ เดือน ก็ไม่พึงถูกฆ่าเช่นกัน ไม่พึงทำการตอนไก่ ไม่พึงเผาแกลบที่มีสัตว์มีชีวิตอาศัยอยู่ ไม่พึงเผาป่าเพื่อการอันหา

ประโยชน์มิได้ หรือเพื่อการทำลายสัตว์ ไม่พึงเลี้ยงชีวิตด้วยชีวิต

ไม่พึงฆ่าและขายปลา ในวันเพ็ญที่ครบจาตุรมาสทั้ง ๓ และในวันเพ็ญแห่งเดือนติษยะ คราวละ ๓ วัน คือ ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑ ค่ำ และทุกวันอุโบสถ เป็นการเสมอไป อนึ่ง ในวันดังกล่าวมานี้ ไม่พึงฆ่าแม้เหล่าสัตว์ชนิดอื่นๆ ในป่าช้างและในเขตสงวนปลาของชาวประมง

... ตราบถึงบัดนี้ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๖ พรรษา ข้าฯ ได้สั่งให้มีการพระราชทานอภัยโทษแล้วรวม ๒๕ ครั้ง.

ในการจบเรื่องนี้ ก็มาดูกันว่า จากการบำเพ็ญ*ธรรมทาน*ของพระองค์ พระเจ้าอโศกได้ทรงประสบผลานิสงส์อย่างไร ซึ่งคงสรุปได้จากพระดำรัสใน*จารึกศิลา ฉบับที่ ๔* ดังนี้

กาลยาวนานล่วงแล้ว ตลอดเวลาหลายร้อยปี การฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ การเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย การไม่ปฏิบัติชอบต่อหมู่ญาติ การไม่ปฏิบัติชอบต่อสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ได้พอกพูนขึ้นถ่ายเดียว

แต่มาในบัดนี้ ด้วยการดำเนินงานทางธรรม (ธรรมจรณะ) ของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เสียงกลองรบ (เภริโฆษ) ได้กลายเป็นเสียงประกาศธรรม (ธรรมโฆษ) แลทั้งการแสดงแก่ประชาชน ซึ่งวิมานทรรศน์ หัสดิทรรศน์ อัคนีขันธ์ และทิพยรูปอื่นๆ ก็ได้มีขึ้นด้วย

- การไม่ฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ
- การไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย
- การปฏิบัติชอบต่อหมู่ญาติ
- การปฏิบัติชอบต่อสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
- การเชื่อฟังมารดาบิดา
- การเชื่อฟังท่านผู้เฒ่าผู้ใหญ่

ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนตลอดเวลาหลายร้อยปี ได้เจริญงอกงามขึ้นแล้วในบัดนี้ เพราะการสั่งสอนธรรมของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ

ความดีงามนี้ และการปฏิบัติธรรมอย่างอื่นๆ อีกหลายประการ ได้เจริญงอกงามขึ้นแล้ว พระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ จักทำให้การปฏิบัติธรรมนี้เจริญยิ่งขึ้นไปอีก และพระราชโอรส พระราชนัดดา พระราชปนัดดาของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ก็จักส่งเสริมการปฏิบัติธรรมนี้ ให้เจริญยิ่งขึ้นต่อไปจนตลอดกัลป์

ทั้งจักสั่งสอนธรรม ด้วยการตั้งมั่นอยู่ในธรรมและในศีลด้วยตนเอง เพราะว่าการสั่งสอนธรรมนี้แล เป็นการกระทำอันประเสริฐสุด และการประพฤติธรรมย่อมไม่มีแก่ผู้ไร้ศีล

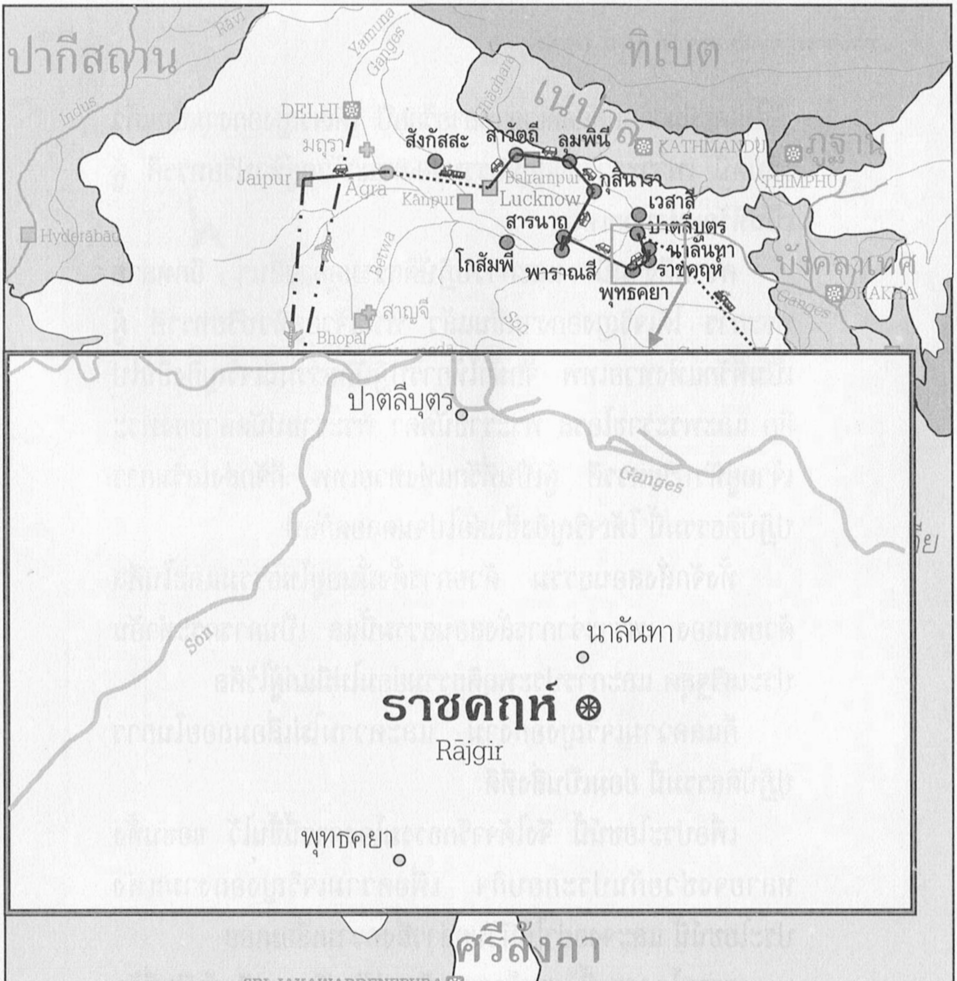
ก็แลความเจริญงอกงาม และความไม่เสื่อมถอยในการปฏิบัติธรรมนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่ดี

เพื่อประโยชน์นี้ จึงได้จารึกธรรมโองการนี้ขึ้นไว้ ขอชนทั้งหลายจงช่วยกันประกอบกิจ เพื่อความเจริญงอกงามแห่งประโยชน์นี้ และจงอย่าได้มีวันกล่าวถึงความเสื่อมเลย

ธรรมโองการนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ โปรดให้จารึกไว้แล้ว เมื่ออภิเษกได้ ๑๒ พรรษา.

เราได้มาถึงเมือง***ปัตนะ*** หรือ***ปาตลีบุตร*** ศูนย์กลางแห่งมหาอาณาจักรของพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์แห่งชมพูทวีป (H.G. Wells ว่ายิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของโลก) และพุทธศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนา

เมื่อได้ทำความรู้จักกับพระเจ้าอโศกมหาราชมาอย่างนี้แล้ว ก็ขอยุติไว้แค่ที่พอสมควร เพียงเท่านี้

⊙ ปัตนะ/ปาตลีบุตร → นาลันทา (Nālandā)

ระยะทาง: = ๙๐ กม. (วัดเส้นตรง = ๖๒ กม.)

เดินทาง: ***รถยนต์***: = ๒.๑๕ ชม.

⊙ นาลันทา → ราชคฤห์ (Rajgir/Rājagṛha)

ระยะทาง: = ๑๑.๕ กม.

เดินทาง: ***รถยนต์***: = ๐๐.๒๕ ชม. (โดยประมาณ)

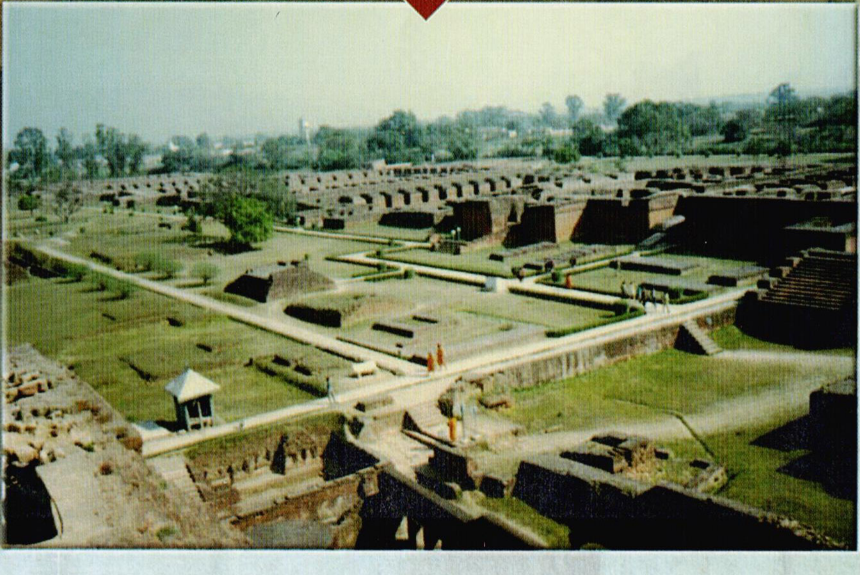
เจริญจิตตภาวนา ณ พระคันธกุฎี ที่ประทับของพระพุทธเจ้า
บนยอดเขาคิชฌกูฏ

สถูปพระอัครสาวกสารีบุตร ในนาลันทามหาวิหาร

"นาลันทามหาวิหาร" (โบราณ) มหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก

๒ เฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ

พระคันธกุฎี เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์
อาทิตย์ที่ ๑๒ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๑๗.๔๕ น.

เจริญพรโยมผู้ศรัทธาทุกท่าน

เราได้เดินทางมาบนเส้นทางบุญจาริกโดยลำดับ และขณะนี้เราได้มานั่งเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ที่ประทับของพระองค์ คือพระคันธกุฎี

เมื่อเช้านี้เรามาถึงเมืองปัตนะหรือเมืองปาตลีบุตร ซึ่งก็ได้เล่าให้โยมฟังแล้วว่า เป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง เป็นศูนย์กลางการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เป็นแหล่งที่พระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกจากชมพูทวีปไปสู่ประเทศต่างๆ รวมทั้งประเทศไทยด้วย อันนั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อประมาณ ๒๓๕ ปีหลังพุทธกาล

หลังจากนั้น เราก็ได้เดินทางต่อมา จนถึงเมืองนาลันทา แล้วก็เดินทางมายังเมืองราชคฤห์ ตามลำดับ ขณะนี้เรามาถึงเมืองราชคฤห์แล้ว

ราชคฤห์: ศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

เมืองราชคฤห์ นี้ เป็นเมืองหลวงเก่าของแคว้นมคธ เมืองปาตลีบุตรมีความสำคัญในสมัยหลังพุทธกาล ในฐานะเป็นแหล่งที่คำสอนของพระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกไปสู่ประเทศต่างๆ

เมื่อเรามาถึงเมืองราชคฤห์นี้ ก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น เพราะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาเลยทีเดียว ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะแผ่ออกไปจากเมืองปาตลีบุตรสู่ประเทศต่างๆ ได้ ก็ต้องมาเริ่มต้นที่นี่ก่อน

เมืองทั้งสองนี้มีความสำคัญด้วยกันทั้งคู่ ในทางการเมืองก็สำคัญ ในแง่ที่ว่าทั้งสองแห่งต่างก็เป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธด้วยกัน ดังที่กล่าวแล้วว่า ปาตลีบุตรเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธหลังพุทธกาล ส่วนราชคฤห์นี้ เป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธในสมัยพุทธกาล ในทางการเมืองมีความเหมือนกันอย่างนี้

ส่วนในทางพระศาสนาก็เหมือนกันในแง่ของการเป็นศูนย์กลางที่พระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกไป

สำหรับเมืองราชคฤห์นี้ เป็นที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประดิษฐานพระพุทธศาสนา มีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติ พระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ก็เคยเสด็จมาที่นี่

ดังที่เราทราบกันว่า ในการเสด็จออกบรรพชานั้น เมื่อเสด็จมาที่แม่น้ำอโนมาแล้ว อธิษฐานเพศบรรพชาและตัดพระเมาลีที่นั่น ต่อมาก็เสด็จมาที่เมืองราชคฤห์นี้ พระเจ้าพิมพิสารได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์เสด็จบิณฑบาตอยู่ ก็ทรงมีความเลื่อมใส แล้วก็ได้ทรงสนทนาพร้อมทั้งได้รับพรคล้ายๆ เป็นคำปฏิญญาจากพระโพธิสัตว์ ที่ทรงรับว่าเมื่อทรงค้นพบสัจธรรมแล้วจะเสด็จมายังเมืองราชคฤห์นี้

เมื่อพระพุทธเจ้าบรรลุโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็ได้เสด็จมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่เมืองราชคฤห์นี้

ในแง่หนึ่ง ก็เหมือนกับว่า ทรงปฏิบัติตามพระพุทธปฏิญญาที่ได้ทรงให้ไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร แต่อีกแง่หนึ่งมองในด้านงานพระศาสนาก็ถือว่ามีความสำคัญ ในฐานะที่เมืองนี้เป็นนครหลวงของแคว้นมหาอำนาจ พระพุทธเจ้าทรงเลือกว่าการที่จะให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองนั้น ควรเริ่มต้นที่ใด ก็ปรากฏว่า เมืองราชคฤห์ได้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา โดยเสด็จมาทรงแสดงธรรมที่นี่ ทำให้พระเจ้าพิมพิสารได้ดวงตาเห็นธรรม และปฏิญาณพระองค์เป็นพุทธมามกะ

ต่อจากนั้น เหตุการณ์สำคัญที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นในพระพุทธ

ศาสนาหลายอย่างก็ได้เกิดขึ้นที่นี่ เช่น การถวายวัดเวฬุวัน ที่เป็นวัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนา ซึ่งพรุ่งนี้ก็เข้าใจว่าจะได้ไปแวะเยี่ยมเยียนด้วย

ยิ่งกว่านั้นประจวบกับช่วงนี้จะถึงวันมาฆบูชา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่วัดเวฬุวันนั้น จึงนับว่าเป็นเวลาอันเหมาะที่จะได้ไปนมัสการพระพุทธเจ้าที่วัดเวฬุวันนั้นด้วย

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจที่เมืองราชคฤห์นี้ในพรรษาแรก พุทธกิจได้ดำเนินก้าวหน้าไปอย่างมาก ความก้าวหน้าที่ควรกล่าวไว้อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่การได้พระ*อัครสาวก* คือ พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะ หรือที่ชาวพุทธเรานิยมเรียกว่า พระโมคคัลลาน์-สารีบุตร ซึ่งมาเป็นกำลังสำคัญในการที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาต่อไป

จุดสำคัญแห่งความเป็นศูนย์กลางพุทธกิจของเมืองราชคฤห์แห่งหนึ่ง ก็คือที่นี่ ที่*พระคันธกุฎี** นี้ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์เสด็จมาประทับที่นี่ เรียกว่า เป็นศูนย์กลางพุทธกิจ เพราะว่า กิจการพระพุทธศาสนาเริ่มต้นไปจากองค์พระพุทธเจ้า ฉะนั้นการที่เราได้มาที่นี่ จึงถือว่าเป็นจุดสุดยอดเลยทีเดียว นับว่าเป็นจุดศูนย์กลางของเมืองราชคฤห์อีกหนึ่ง

เมื่อเราถือว่า เมืองราชคฤห์เป็นศูนย์กลางของการประดิษฐานพระพุทธศาสนา ก็ต้องถือว่า พระคันธกุฎีนี้ เป็นศูนย์กลางการทำงานในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาด้วย

อีกประการหนึ่ง เมืองราชคฤห์ยังมีความสำคัญหลังพุทธกาลด้วย คือ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสาวกทั้งหลายได้เลือกเอาเมืองราชคฤห์นี้แหละเป็นที่ทำ*สังคายนาครั้งที่ ๑* การ

---

* มีการเรียกซึ่งคงเป็นการติดปาก ในหมู่ผู้จาริกต่อๆ กันมา จนพระคันธกุฎี กลายเป็นพระมูลคันธกุฎีไปโดยไม่มีการแยกแยะ ในหนังสือนี้เอง ฉบับพิมพ์ครั้งก่อนๆ ผู้เรียบเรียงเองก็ไม่ได้สังเกตว่าได้เรียกตามไปอย่างนั้น ขอขอบคุณท่านเจ้าคุณพระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตฺติ) ที่ได้เมตตาทักขึ้น ทำให้มาพลิก-เห็น จึงแก้ให้เป็นคำกลางๆ (ดู 'คันธกุฎี' 'มหาคันธกุฎี' 'มูลคันธกุฎี' ใน *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, ๒๕๕๑)

สังคายนานั้น ถือว่ามีความสำคัญมากที่สุด เป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาหลังพุทธกาล คือ

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ก็ถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา การปฏิบัติศาสนกิจของพระองค์จึงเป็นการเริ่มต้นของการที่พระพุทธศาสนาจะเผยแพร่ออกไป แต่หลังพุทธกาลแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เมื่อพระองค์ล่วงลับไป พระธรรมวินัยที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้และบัญญัติไว้ จะเป็นศาสดาแทนพระองค์

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสาวกทั้งหลาย มีพระมหากัสสปะ เป็นประธาน ได้ปรารภว่า พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ อาจจะกระจัดกระจายและเลือนลางหายไปได้ จึงได้มีการตกลงกัน โดยมีมติว่าจะประชุมกันทำสังคายนา รวบรวมพระธรรมวินัยมาเป็นองค์พระศาสดาสืบแทนองค์พระพุทธเจ้า เป็นการเริ่มต้นเหตุการณ์ครั้งใหญ่หลังพุทธกาล จุดเริ่มต้นหลังพุทธกาลก็เริ่มต้นที่นี่

เพราะฉะนั้น เมืองราชคฤห์จึงมีความสำคัญมากในแง่ของการเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา ทั้งในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และเป็นจุดเริ่มต้นของงานพระศาสนาคือสังคายนาหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว

ศรัทธาและปัญญา นำเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

บัดนี้เรามาถึงเมืองนี้ซึ่งมีความสำคัญดังได้กล่าวแล้ว และได้มาประชุมกันที่พระคันธกุฎี บนยอดเขาคิชฌกูฏแห่งนี้ ที่เป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของการบำเพ็ญพุทธกิจ และศาสนกิจทั้งหมดในการประดิษฐานพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น เมื่อเรามาถึงที่นี่แล้ว จึงควรจะได้มีความปลาบปลื้มใจและอิ่มใจว่า เราได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับของพระองค์

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสประทานพระโอวาทไว้ว่า แม้พระรูปกายของ

พระองค์จะล่วงลับไป แต่พระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงไว้ก็ยังคงอยู่

คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีทั้งในขั้นของ*ศรัทธา* และ*ปัญญา* ด้วยศรัทธานั้นในแง่หนึ่งเราก็อยากจะมาเฝ้านมัสการพระพุทธเจ้า ด้วยการไปดู ไปรู้ ไปเห็น ไปเยือนสถานที่สำคัญที่เกี่ยวกับพระองค์ เราเรียกสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จประทับว่าเป็นเจดีย์ชนิดหนึ่ง

เจดีย์ คือสิ่งที่เตือนใจให้เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า เจดีย์นั้นมีหลายอย่าง และอย่างหนึ่งก็คือ **บริโภคเจดีย์** ซึ่งแปลว่า เจดีย์คือ สถานที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย

พระคันธกุฎี เป็นสถานที่ที่พระองค์เคยประทับ เป็นเสนาสนะที่พระองค์เคยใช้สอย จึงจัดเป็นปริโภคเจดีย์หรือบริโภคเจดีย์ชนิดหนึ่งด้วย

เรามานมัสการพระองค์ที่นี่ คือมานมัสการบริโภคเจดีย์ แต่ที่สำคัญก็คือ เป็นที่ที่พระองค์เคยประทับอยู่จริง

เมื่อมาถึงมาดูมาเห็นมากราบไหว้ด้วยตัวเองอย่างนี้แล้ว จิตใจของเราก็เกิดความรู้สึกปลาบปลื้มดื่มด่ำขึ้นมาว่า เราในฐานะที่เป็นชาวพุทธ แม้จะห่างจากพระพุทธองค์โดยกาลเวลาถึง ๒,๕๐๐ กว่าปี และห่างโดยสถานที่ คือเป็นผู้ที่อยู่ในประเทศไทย ซึ่งห่างไกลจากประเทศอินเดียหรือชมพูทวีป

แม้จะมีความห่างไกลทั้งสองประการนั้น แต่บัดนี้ เราได้นำตัวเข้ามาใกล้พระองค์ มาอยู่หน้าที่ประทับแล้ว เมื่อน้อมใจรำลึกถึงพระองค์ เราก็มีความรู้สึกปลาบปลื้มใจ ดังที่ได้กล่าวมา เป็นเครื่องเจริญศรัทธา และศรัทธานี้ก็จะน้อมนำจิตใจของเราให้เจริญงอกงามในธรรม แต่ศรัทธาจะเกิดผลดังกล่าวได้ จะต้องสัมพันธ์กับปัญญา

*ศรัทธา*ในพระพุทธศาสนา ท่านให้เกื้อกูลต่อปัญญา เริ่มแรกก็ประกอบด้วยปัญญา และจะต้องนำไปสู่ปัญญาเสมอ

*ศรัทธา*ของเรานำไปสู่ปัญญาเบื้องต้น โดยเป็นเครื่องเตือนใจเราให้ระลึกถึงคำสอนของพระองค์ เมื่อเราระลึกถึงพระพุทธเจ้าด้วย

ศรัทธา ใจเราก็จะน้อมไปถึงคำสอนของพระองค์ จะไม่ติดอยู่แค่พระรูปกายของพระองค์เท่านั้น เราจะนึกไปถึงว่า อ้อ! พระองค์ทรงสอนเราไว้ให้เราประพฤติปฏิบัติดีงามอย่างนี้ๆ เมื่อเราระลึกถึงพระองค์แล้ว ก็มาระลึกถึงคำสอนของพระองค์ ทำให้มีผลในทางปฏิบัติ เป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเรา

ยิ่งกว่านั้น เมื่อเราปฏิบัติ นอกจากมีผลต่อชีวิตของเราเองแล้ว ก็ยังมีผลต่อสังคม ต่อเพื่อนมนุษย์ ต่อโลก เมื่อทุกคนประพฤติดีปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอนของพระองค์ ก็จะทำให้โลกนี้มีสันติสุขสืบต่อไป

โดยนัยนี้ ศรัทธาจึงต้องนำไปสู่ปัญญา เรื่องนี้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเตือนอยู่เสมอ อย่างเช่นพระสาวกองค์หนึ่งในสมัยพุทธกาล เมื่อบวชแล้วก็มีความหลงใหลในพระรูปกายของพระพุทธเจ้า คือติดใจในพระรูปโฉมของพระพุทธเจ้ามาก แม้มาบวชก็บวชด้วยความรู้สึกอย่างนั้น คืออยากอยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า จะได้เข้าเฝ้าคอยติดตามพระองค์ได้เรื่อยไป

ท่านผู้นั้นคือ *พระวักกลิ* เมื่อบวชแล้วก็คอยติดตามพระองค์ไปโน่นไปนี่ตลอดเวลา พระพุทธองค์ทรงมองเห็นความเป็นไปหรือพฤติกรรมเหล่านี้ของพระวักกลิอยู่เสมอ ทรงปรารถนาประโยชน์แก่พระวักกลิ โดยทรงเห็นว่า ถ้าพระวักกลิมามัวแต่ติดใจอยู่กับพระรูปกายของพระองค์ ก็จะไม่ก้าวหน้าในธรรม จะอยู่แค่ในขั้นศรัทธา ควรให้ศรัทธานั้นนำสู่ปัญญาสืบต่อไป คือศรัทธานั้น ควรจะเป็นสื่อนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีงามของพระวักกลิเอง จนบรรลุถึงความเป็นอิสระด้วยปัญญา พระองค์จึงทรงรอเวลา

เมื่อพระพุทธเจ้าจะตรัสจะสอนอะไร พระองค์จะทรงตรวจดูความพร้อมของบุคคล เช่น ทรงตรวจดูความแก่ของอินทรีย์ หรือความสุกงอมของอินทรีย์ก่อน

ในกรณีของพระวักกลินี้ เหตุการณ์ก็ดำเนินมา จนกระทั่งวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสออกไปเป็นการให้สติแก่พระวักกลิ

แต่วิธีตรัสของพระองค์ บางครั้งก็ทรงใช้ถ้อยคำที่ค่อนข้างรุนแรงบ้าง เพื่อต้องการให้สะดุดหรือกระตุก เพื่อทำให้เกิดความรู้สึกที่สะท้อนขึ้นมา หรือทำให้เกิดการคิดขึ้นใหม่ ที่จะก้าวต่อไปได้ อันจะนำไปสู่ผลที่ดีงามสืบไปข้างหน้า

วันหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระวักกลิว่า

> "ดูกรวักกลิ เธอจะตามดูไปทำไมกับร่างที่เปื่อยเน่าได้นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม"
>
> *(เช่น สํ.ข. ๑๗/๒๑๖)*

พระองค์ยังตรัสไว้ ณ ที่อื่นอีกว่า ผู้ใด แม้จะจับมุมชายผ้าสังฆาฏิของพระองค์ ติดตามพระองค์ไปทุกย่างพระบาท แต่ถ้าเขาถูกกิเลสครอบงำใจ ก็ชื่อว่าอยู่ห่างไกลจากพระองค์ เพราะผู้นั้นไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรม ก็ไม่เห็นพระองค์

แต่ผู้ใด ถึงจะอยู่ห่างไกลพระองค์ตั้งร้อยโยชน์ แต่จิตใจมั่นคงไม่ถูกกิเลสครอบงำ ก็ชื่อว่าอยู่ใกล้พระองค์ เพราะผู้นั้นเห็นธรรม เมื่อเห็นธรรม ก็เห็นพระองค์ *(ขุ.อิติ. ๒๕/๒๗๒)*

พระดำรัสนี้เป็นพุทธพจน์ที่สำคัญ เรามักจำกันได้แต่ท่อนที่ว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา" *หมายความว่า* เพียงแต่มาติดตามพระองค์มองเห็นพระวรกายของพระองค์นี้ ไม่ใช่เป็นการเห็นพระองค์อย่างแท้จริง แต่เมื่อใดเห็นธรรม เมื่อนั้นจึงจะชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า

ขอย้ำพุทธพจน์ที่พระองค์ตรัสเตือนไว้ "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม" *หมายความว่า* การเห็นองค์พระพุทธเจ้ากับการเห็นธรรมนั้น มีความหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ถ้าผู้ใดจะติดตามพระองค์เพื่อดูพระวรกายแล้ว ผู้นั้นก็จะไม่ได้เห็นอะไร นอกจากขันธ์ ๕ ที่มีความแตกดับเสื่อมสลายไปได้ ถ้าจะเห็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริงก็ต้องเห็นธรรม

อันนี้เป็นคำตรัสเตือนสติที่สำคัญมาก และเป็นการโยงศรัทธา

ไปสู่ปัญญา เป็นการใช้ศรัทธาให้เป็นประโยชน์

ศรัทธาที่เกิดจากการมีความเลื่อมใสในองค์พระพุทธเจ้า อย่างที่เรามานมัสการพระองค์ ณ สถานที่นี้ จะเป็นเครื่องเตือนใจเรา ให้ระลึกต่อไปถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า คือตัวธรรมะ และพยายามประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลต่อชีวิตอย่างแท้จริง

ธรรม เป็นอิสระจากคน
คนถึงธรรม เป็นอิสระจากสังขาร

ธรรมอย่างหนึ่งที่พระองค์ตรัสไว้ ที่พึงระลึกในเวลานี้ ก็คือ ธรรมในแง่ความจริงของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะความไม่เที่ยง คือภาวะที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป การที่เรามา ณ สถานที่นี้ มองในแง่หนึ่งก็เป็นเครื่องเตือนใจของเราให้ระลึกถึงความจริงข้อนี้

จะเห็นว่า สถานที่นี้ ซึ่งเคยเป็นที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น บัดนี้เหลือแต่ซากเพียงนิดเดียวเท่านั้น และแม้แต่ซากเท่าที่มองเห็นเหล่านี้ ก็ยังต้องอาศัยการขุดการแต่งจึงปรากฏได้ เพราะผ่านกาลเวลายาวนานตั้ง ๒,๕๐๐ กว่าปีแล้ว สถานที่นี้ก็ทรุดโทรมแตกหักปรักพังไป ความเป็นอนิจจังก็เข้ามาครอบงำสิ่งที่เป็นสังขารทั้งหลาย

ไม่เฉพาะแต่พระคันธกุฎีเท่านั้น พระพุทธเจ้าเองก็ทรงล่วงลับดับขันธปรินิพพานไปแล้ว มองกว้างออกไป ที่ตั้งของพระคันธกุฎีนี้ คือเมืองราชคฤห์ทั้งหมด ที่เคยเป็นเมืองหลวง เป็นราชธานีของมหาอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ คือแคว้นมคธ เคยเต็มไปด้วยผู้คนประชาชนพลเมืองมากมาย บัดนี้ก็ไม่มีอะไรเหลือเป็นร่องรอย ราชคฤห์ได้กลายเป็นที่รกร้าง ถิ่นห่างไกล อยู่ในชนบท เป็นบ้านนอกไป

นี้คือความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเราจะเห็นได้ในเรื่องของความเสื่อมและความเจริญของสังคม ของประเทศชาติ ตลอดจนอารยธรรมทั้งหลาย ดังที่สังคมอินเดียที่เป็นชมพูทวีปได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว

ประเทศอินเดียนี้ เคยเป็นดินแดนแห่งอารยธรรม มีความเจริญก้าวหน้า เป็นศูนย์กลางทางความคิด สติปัญญา และวิทยาการต่างๆ มากมาย แต่บัดนี้ อินเดียก็เสื่อมลงไป อารยธรรมก็จบสิ้นสลายลงไปเป็นยุคๆ จนกล่าวได้ว่า อินเดียที่เคยเป็นอู่เป็นแหล่งที่เกิดและที่ดำรงอยู่ของอารยธรรม ต่อมาก็ได้กลายเป็นสุสานของอารยธรรม

เวลานี้อินเดียกลายเป็น*ตู้โชว์ของอดีต* คือไม่มีอะไรที่ดีงามยิ่งใหญ่ในปัจจุบัน มีแต่เรื่องของความรุ่งเรืองในอดีต

เวลาเรามาอินเดีย ก็มาชมสิ่งที่เป็นหลักฐานแสดงความเจริญในอดีตเท่านั้น ส่วนในปัจจุบันนี้ เราจะได้เห็นแต่สภาพที่น่าสลดหดหู่ใจ ถ้าเราทำใจไม่ถูก ก็จะมีแต่ความหดหู่เศร้าหมองขุ่นมัว หรือบางทีก็รำคาญหงุดหงิดด้วย จึงต้องเตือนกันอยู่เสมอว่า ถ้ามาอินเดียแล้วต้องทำใจให้ถูก

อันนี้จึงเป็นคติเตือนใจ ให้มองเห็นความหมายหลายอย่าง นอกจากให้คติในอนิจจังความไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลายแล้ว ยังทำให้เรามองตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ถึงเรื่องความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และได้ความรู้จากการศึกษาสังคมของคนอินเดียด้วย

ในสมัย*พุทธกาล* พระพุทธศาสนาเคยเจริญ ผู้คนก็มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

ต่อมา ถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระพุทธศาสนาเจริญยิ่งขึ้นแผ่ไพศาล ประชาชนก็มีความเจริญทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ครั้นมาถึง*บัดนี้* ประเทศอินเดียเป็นอย่างไร สภาพที่เราเห็นมีแต่ความยากจนข้นแค้น สกปรกรกรุงรัง ญาติโยมหลายคนอาจมีความไม่สบายใจ ถ้าเราไม่ได้ทำใจตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็จะสงสัยข้องใจว่ามันเป็นอย่างนี้ไปได้อย่างไร อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเสื่อมความเจริญ เรื่องเหล่านี้เป็นสิ่งที่จะน้อมนำมาพิจารณาให้เกิดประโยชน์ เป็นเรื่องทางสติปัญญาทั้งสิ้น

ดูอย่างง่ายๆ ว่า สิ่งทั้งหลายที่เกิดมีขึ้นมาอันเกี่ยวข้องกับสถานที่นี้ จะเป็นพระคันธกุฎีบนเขาคิชฌกูฏนี้ก็ดี หรือกว้างออกไปข้างล่าง คือเมืองราชคฤห์ ตลอดจนดินแดนที่เราผ่านมา คือมหาอาณาจักรมคธทั้งหมด ที่เป็นชมพูทวีป มีเมืองปาตลีบุตรของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่าที่เมืองราชคฤห์นี้ เพราะในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ชมพูทวีปแห่งแคว้นมคธนี้แผ่ไพศาล จนได้กล่าวแล้วว่าใหญ่กว่าประเทศอินเดียในปัจจุบัน หรือในยุคใดๆ ก็ตามของชมพูทวีป

ปัจจุบันนี้ ไม่ว่าเมืองราชคฤห์ หรือปาตลีบุตร หรือปัตนะ ก็มีแต่ความเสื่อมโทรมทั้งนั้น ไม่มีอะไรที่แสดงถึงความเจริญ ถ้าไม่มีประวัติศาสตร์ ไม่มีนักค้นคว้า ไม่มีนักโบราณคดี มาเล่าขานบรรยายแสดงหลักฐาน คนก็ไม่รู้ว่าเมืองราชคฤห์อยู่ที่ไหน ปาตลีบุตรอยู่ที่ไหน สิ่งเหล่านี้สูญหาย ปรักหักพัง ทลายไป หายไป พร้อมกับกาลเวลา แม้แต่มหาอาณาจักรต่างๆ ก็หมดไปได้

พระพุทธเจ้าทรงเตือนเรา สอนเราไว้แต่พุทธกาล ดังที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎก ตรัสเล่าเรื่องราวของอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในอดีต บางพระสูตรก็ตรัสถึงเมืองใหญ่ๆ เช่นในมหาสุทัสสนสูตร พระองค์ได้ตรัสแสดงเรื่องของเมืองกุสาวดี อันยิ่งใหญ่ในอดีต ตรัสพรรณนาถึงความรุ่งเรืองงดงามความใหญ่โตของสิ่งก่อสร้างในพระราชวังต่างๆ แล้วท้ายที่สุดพระองค์ก็ตรัสว่าบัดนี้ สิ่งเหล่านั้นทั้งหมดได้สูญสลายสิ้นไปกับกาลเวลาแล้ว นี่แหละคือความเป็นอนิจจัง

บางแห่งก็ตรัสถึงความเป็นไปในพระชนมชีพของพระองค์เองว่า พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระมหาสาวกและพระสาวกมากมายแวดล้อมเป็นบริวาร พระวรกายของพระองค์ก็สง่างาม มีฉัพพรรณรังสีเป็นที่ชื่นชม เสด็จไปทรงบำเพ็ญพุทธกิจในที่ต่างๆ ปรากฏเป็นเหตุการณ์อันตื่นตาตื่นใจมากมาย

พระองค์ตรัสถึงความรุ่งเรืองและความสำเร็จในพระชนมชีพของพระองค์ แล้วลงท้ายก็ตรัสว่า ในที่สุดพระองค์ก็ต้องจากไป สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสังขาร มีความไม่เที่ยง จะต้องสูญสิ้น หรือแตกดับไปเป็นธรรมดา ทั้งหมดนั้นคือการที่พระองค์ตรัสเตือนเราให้น้อมรำลึกถึงธรรม อันเป็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย

ฉะนั้น เมื่อเราได้มายังสถานที่ที่เกี่ยวกับพระพุทธองค์อย่างนี้แล้ว ในแง่หนึ่งก็ให้มีความเจริญ**ศรัทธา**ว่า เราได้มาเฝ้าถึงที่ประทับของพระองค์แล้ว ด้วยความเลื่อมใสที่มีต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

แต่พร้อมกันนั้น ศรัทธาของชาวพุทธก็ไม่ตันอยู่แค่นั้น แต่จะนำไปสู่ปัญญาขั้นที่หนึ่ง คือทำให้ระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสแสดงไว้ แล้วนำมาประพฤติปฏิบัติ

เมื่อเราต้องการแสดงศรัทธาด้วยการบูชาพระพุทธเจ้า และนำเอาดอกไม้ธูปเทียนมากราบไหว้ พระองค์ก็ตรัสเตือนว่า การบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนที่เป็น*อามิสบูชานี้* ยังไม่ใช่เป็นการบูชาที่มีผลมากอย่างแท้จริง ถ้าจะบูชาให้ได้ผลอย่างแท้จริง ก็ต้องบูชาด้วยการปฏิบัติ คือนำเอาธรรมของพระองค์มาใช้ประโยชน์ ให้เกิดผลในชีวิตของเราอย่างแท้จริง

ฉะนั้น *ปฏิบัติบูชา* เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *ธรรมบูชา* คือ การบูชาด้วยธรรม ซึ่งตรงกับการปฏิบัติธรรมนั่นเอง ถ้าเราทำได้สำเร็จ ก็จะทำให้การมานมัสการสถานที่สำคัญ มีสังเวชนียสถาน เป็นต้น เกิดผลเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

นอกจากนั้น ก็น้อมนำจิตใจ มาระลึกนึกถึงธรรมในความหมายอย่างที่กล่าวเมื่อกี้ คือการระลึกถึงความจริงของสังขารทั้งหลายที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจะได้ไม่ฝากชีวิตเอาไว้กับของที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอนเหล่านั้น

สิ่งเหล่านี้ล่วงลับไป แตกดับไป ก็เห็นๆ กันอยู่ มองลงมาตั้งแต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ปรินิพพานสิ้นไป มหาสาวกทั้งหลาย ๘๐ องค์

หรือพระสาวกก็องค์ก็ตาม ก็ปรินิพพานหมด อาณาจักรมคธในสมัยราชคฤห์ ก็สลายไป อาณาจักรมคธในสมัยปาตลีบุตรก็สลายไป

แต่ อ้อ! ยังมีสิ่งที่คงอยู่ นั่นดูสิ แม้อาณาจักรเหล่านี้จะสิ้นไป สังคมจะสลายไป ผู้คนจะหมดไป แต่ภูเขายังอยู่ ดินยังอยู่ ฟ้ายังอยู่ สิ่งที่เห็นอยู่คือสิ่งเหล่านี้ ดิน น้ำ ลม ไฟ ภูเขา ทะเล ยังมี ในทะเลก็ยังมีคลื่นซัดฝั่งอยู่ตลอดเวลา

แม้อาณาจักรทั้งหลายจะผ่านพ้นล่มสลายลงไป สิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์จะหมดสิ้นไป แต่ธรรมชาติก็ยังทำหน้าที่ของมันต่อไป เช่น เราไปยืนอยู่ริมฝั่งทะเล จะเห็นคลื่นซัดฝั่ง ทำหน้าที่ของมันตลอดเวลา สองพันปี สามพันปี มันเคยทำอย่างไร มันก็ทำของมันอยู่อย่างนั้น

กาลเวลาผ่านไป มนุษย์ล่วงลับไป อาณาจักรล่มสลายไป อารยธรรมต่างๆ สูญสิ้นไป คลื่นทะเลก็ยังซัดฝั่งอยู่ตามเดิม เหมือนดังว่าธรรมชาตินี่แหละยืนยงคงอยู่แท้จริง

แต่มองไปอีกทีหนึ่ง แม้แต่ธรรมชาติเหล่านี้ก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ อย่างเช่น ภูเขา ดิน น้ำ ลม ไฟ มันก็ไม่ได้คงสภาพอยู่ ภูเขาก็เปลี่ยนแปลงไป แต่อาศัยกาลเวลายาวนาน

ดังจะเห็นได้ง่าย ตามทางที่เราจะเดินทางต่อไปอีก ยังสถานที่อีกมากมายในไม่ช้า เช่น สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ที่แม่น้ำเนรัญชรา เมื่อไปเห็นที่นั่น เราก็จะได้คติธรรมที่ยิ่งชัดขึ้นมาว่า ที่นั่น ณ ริมฝั่งแม่น้ำที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ แน่นอน ตัวสถานที่และบริเวณพร้อมทั้งสิ่งแวดล้อมย่อมเปลี่ยนไป แต่คงจะมีดิน มีน้ำ มีแม่น้ำอยู่ตรงนั้น กล่าวคือ แม่น้ำเนรัญชรา

อย่างไรก็ตาม หาเป็นเช่นนั้นไม่ แม่น้ำเนรัญชราปัจจุบัน ก็ไม่เหมือนอย่างเก่า บัดนี้ มันไม่เป็นแม่น้ำแล้ว แต่เป็นแม่ทราย คือ น้ำไม่เหลืออยู่ในสภาพที่จะให้เราได้เห็น เราจะเห็นแต่ทราย เมื่อเดินลงไป เราสามารถเดินข้ามแม่น้ำได้ เพราะมีแต่ทรายทั้งนั้น

นั่นคือความเปลี่ยนแปลงของสังขาร แม้แต่ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ลม ไฟ ก็เปลี่ยนแปรสภาพของมันไปในรูปต่างๆ

ฉะนั้น ไม่ว่าจะมองอะไร ก็เป็นอนิจจังทั้งสิ้น มีแต่ความเปลี่ยนแปลงไป คติเหล่านี้ก็มาสอนใจของเราว่า อย่าเอาชีวิต และความสุขของเราไปฝากไว้กับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกขัง อนิจจัง อนัตตา เราต้องเร่งสร้างความดีงาม สิ่งที่ประเสริฐให้เกิดขึ้นแก่ชีวิตของเราด้วยการปฏิบัติธรรม ธรรมเท่านั้นที่จะทำให้เราเข้าถึงสิ่งที่ดีงาม มีชีวิตที่ประเสริฐ

ถ้ามัวแต่เอาชีวิตของเราไปฝากไว้กับสิ่งภายนอก เช่นทรัพย์สินเงินทอง ก็จะไม่ได้สาระที่แท้จริง เพราะสิ่งเหล่านี้จะล่วงลับดับสลายไปสิ้น ทำอย่างไรเราจึงจะประสบสาระที่แท้จริงได้ ธรรมคือความจริงเท่านั้นที่จะทำให้เราเข้าถึงสาระอันนี้

พระพุทธองค์ก็ทรงนำไว้เป็นแบบอย่างแล้ว โดยที่พระองค์ได้ทรงเข้าถึงธรรม คือความจริง ที่ทำให้พระองค์ซึ่งเป็นมนุษย์ผู้หนึ่งเปลี่ยนเป็นพระพุทธเจ้า

พระองค์ก็ทรงสั่งสอน ตรัสเตือนเราอยู่เสมอ ตามคติในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักการสำคัญที่เราสวดกันอยู่ แม้แต่ญาติโยมก็ได้ยินพระสงฆ์สวดอยู่บ่อยๆ เมื่อไปในงานพิธีที่วัด

ดังข้อความในพระสูตรหนึ่งที่ตรัสว่า *อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตานํ* เป็นต้น *(องฺ.ติก.๒๐/๕๗๖)* ซึ่งมีใจความว่า พระตถาคตหรือพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงที่เป็นภาวะตามธรรมดา ก็คงอยู่ของมันอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริง คือหลักที่เป็น**ธรรมนิยาม**นั้น แล้วก็ทรงนำมาแสดง ชี้แจง ทำให้เข้าใจได้ง่าย

อันนี้แหละ คือตัวความจริง ที่พระพุทธเจ้าทรงเพียรพยายามบำเพ็ญพุทธกิจ สั่งสอนเรา เพื่อให้เราเข้าใจ และเข้าถึง ไม่ใช่จะอยู่แค่ติดตามไปดูเห็นใกล้ชิดพระองค์เท่านั้น

การที่มีพระพุทธเจ้านั้น ความมุ่งหมายและประโยชน์ของพระองค์ที่แท้ก็คือ การที่พระองค์เป็นผู้ที่จะนำเราในการพัฒนาตนให้เข้าถึงความจริงนั้น

ธรรม คือความจริงนั้นก็มีอยู่ เป็นอยู่ ปรากฏอยู่ตลอดเวลา ตามธรรมดาของมัน แต่เราไม่มีดวงตาปัญญาที่จะมองเห็น พระองค์มีปัญญามาค้นพบธรรม และนำธรรมนั้นมาแสดง เราได้ฟังคำสอนของพระองค์ และมองตามที่พระองค์ทรงชี้บอกเปิดเผยให้ แล้วเราก็สามารถเข้าถึงความจริงนั้นได้

เมื่อเข้าถึงความจริงแล้ว เราก็เห็นธรรมอันเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นนั่นเอง เมื่อเห็นธรรมและเข้าถึงธรรมที่พระองค์เห็นแล้ว เราก็จะมีชีวิตที่ดีงาม ประเสริฐ เข้าถึงสิ่งที่สูงสุดเช่นเดียวกับพระองค์ แล้วเราก็จะมีความสุขเป็นอิสระแท้จริง

พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการสำคัญว่า ไม่ต้องการให้สาวกหรือผู้ใดมาติดยึดขึ้นต่อพระองค์ ความสัมพันธ์กับพระองค์มีเพียงแค่ว่า อาศัยพระองค์เป็นสื่อที่ช่วยชักนำไปสู่สิ่งดีงาม คือเข้าถึงธรรมนั่นเอง

พระพุทธเจ้าทรงย้ำนัก ในเรื่องความสัมพันธ์ของเราที่มีต่อพระองค์ เริ่มต้นด้วยศรัทธา เมื่อเรามีศรัทธาในพระพุทธองค์ ก็ทำให้เราเข้ามาหาและฟังคำสอนของพระองค์ จากการฟังคำสอนของพระองค์ ก็ทำให้เราพัฒนาปัญญาขึ้นมาเพื่อเข้าถึงความจริงตามที่พระองค์ทรงเข้าถึงมาแล้ว ด้วยปัญญาของเราเอง เช่นเดียวกับที่พระองค์ได้ทรงเข้าถึงแล้ว

เพราะฉะนั้น ศรัทธาจึงนำไปสู่ปัญญา และการพึ่งพาอาศัยก็เพื่อนำไปสู่อิสรภาพ นี้คือประโยชน์ที่แท้จริงของการนับถือพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น เมื่อเราได้เดินทางมาถึงสถานที่นี้ และได้เจริญศรัทธา จึงเป็นประโยชน์มาก เมื่อศรัทธามีกำลังแรงกล้าขึ้น ก็จะทำให้เรามีกำลังใจเข้มแข็งในการที่จะเล่าเรียนศึกษาประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้การปฏิบัติของเราหนักแน่นจริงจัง

เอาธรรมไปเป็นหลักประกันชีวิตและสังคมไว้ให้เจริญอย่างเดียวไม่มีเสื่อม

อีกประการหนึ่งที่ควรจะเป็นข้อคิด ก็คือ การที่เราจะเข้าถึงธรรมด้วยอาศัยคำสอนของพระองค์ ให้บรรลุสิ่งประเสริฐแห่งชีวิตของเรานี้ ย่อมเป็นกิจส่วนตัวของแต่ละคน ซึ่งเราทุกคนมีหน้าที่สำหรับชีวิตของตนๆ เราควรจะต้องเข้าถึงสิ่งที่ดีงามที่ประเสริฐสุดของชีวิต คือการเข้าถึงธรรม อันจะทำให้ได้รับผลแห่งอมตะ อันเป็นจุดหมายของพระพุทธศาสนา

แต่พร้อมกันนั้น อีกด้านหนึ่ง คือ ในด้านที่เกี่ยวกับสังคม หรือการดำรงอยู่ของหมู่มนุษย์ เราจะต้องรู้ตระหนักถึงความเป็นไปของสรรพสิ่งที่เป็นสังขาร ว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย มีความเปลี่ยนแปลงเป็นอนิจจัง

แต่ทีนี้ **อนิจจัง** ที่เป็นความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับตัวมนุษย์ และสังคมมนุษย์นั้น เรามีศัพท์เรียกพิเศษ

อธิบายว่า ที่จริง ความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นของกลางๆ แต่เมื่อมันเปลี่ยนแปลงไปในด้านหนึ่ง ก็ถูกใจมนุษย์ เมื่อเปลี่ยนแปลงไปอีกด้านหนึ่ง ก็ไม่ถูกใจมนุษย์ ทั้งที่ว่า ในแง่ของธรรมชาติ มันเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นกลางๆ ไม่เข้าใครออกใคร คือ ธรรมชาตินี้ไม่ได้ดีไม่ได้ร้าย

เมื่อพูดในแง่ของกฎแห่งความเป็น*อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา*นั้น มันก็เป็นธรรมดาของธรรมชาติ ไม่ดีไม่ชั่ว แต่ความเปลี่ยนแปลงนั้นปรากฏแก่มนุษย์ในแง่ที่ว่า ความเปลี่ยนแปลงบางอย่างเป็นที่ปรารถนา ความเปลี่ยนแปลงบางอย่างไม่เป็นที่ปรารถนา

ความเปลี่ยนแปลงที่เราปรารถนา เราเรียกว่า “ความเจริญ” ความเปลี่ยนแปลงที่ไม่ปรารถนา เราเรียกว่า “ความเสื่อม”

ความเปลี่ยนแปลง ที่เรียกว่าความเสื่อม หรือความเจริญนั้น เป็นเรื่องของมนุษย์ เกี่ยวพันกับความต้องการของมนุษย์

มนุษย์นี้เป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่งที่สำคัญในการที่จะทำให้เกิด

ความเปลี่ยนแปลง และมนุษย์ที่จะมาเป็นเหตุปัจจัยนี้ ถ้าเป็นผู้ที่มีสติปัญญา สามารถนำเอาความรู้ในความจริงของธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงประสงค์สำหรับตนได้ และความเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงประสงค์ ที่เกิดจากการทำเหตุปัจจัยให้ตรงกับผลอย่างนั้นได้นี้แหละ เรียกว่าความเจริญ

ฉะนั้น มนุษย์ที่มีสติปัญญา เมื่อเข้าถึงธรรมแล้ว จะได้ประโยชน์อีกอย่างหนึ่ง คือ เขาสามารถที่จะใช้ความรู้ในการเข้าถึงเหตุปัจจัยนั้น มากระทำเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงปรารถนา ที่เรียกว่า ความเจริญ

พร้อมกันนั้น เขาก็สามารถรู้เข้าใจเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าความเสื่อม แล้วด้วยความรู้นั้น เขาก็สามารถป้องกันแก้ไขกำจัดเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อม และสร้างเหตุปัจจัยแห่งความเจริญนั้นได้

คนที่มีปัญญา จึงสามารถทำให้สังคม รวมทั้งชีวิตของตน มีความสุขความเจริญดีงามขึ้นไปได้

อันนี้เป็นจุดสำคัญอย่างหนึ่งในคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า เหตุปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมและความเจริญนี้ มนุษย์มีส่วนเข้าไปจัดการได้ และอันนี้ก็เป็นผลส่วนหนึ่งของการมีปัญญาที่เข้าถึงธรรม แล้วนำความรู้ในธรรม โดยเฉพาะในเหตุปัจจัย มาใช้ให้เป็นประโยชน์

พระพุทธเจ้าตรัสถึงกับว่า ถ้าเรารู้จักปฏิบัติธรรมให้ถูกต้อง เราจะสามารถสร้างสรรค์สังคมและประเทศชาติของเราให้มีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมก็ได้

อย่างเช่นในหลัก*อปริหานิยธรรม* พระองค์ได้ตรัสแสดง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม หรือธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม พระองค์ถึงกับตรัสเป็นหลักประกันว่า ตราบใดที่พระภิกษุทั้งหลายยังประพฤติ

ปฏิบัติตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรม ก็พึงหวังได้แต่ความเจริญ ไม่มีเสื่อมเลย

แม้ในด้านชาวบ้าน รวมถึงทางฝ่ายบ้านเมือง ก็ตรัสไว้ก่อนแล้ว คือ แก่พวกกษัตริย์ลิจฉวี แคว้นวัชชี ที่เราผ่านมาแล้ว พระองค์ตรัสว่า ถ้าหากกษัตริย์ลิจฉวี ชาวแคว้นวัชชี ยังตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ ชาววัชชีก็จะมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ไม่มีใครจะสามารถมาทำลายได้ อันนี้ก็เป็นการนำธรรมมาใช้ประโยชน์อย่างหนึ่ง

เป็นอันว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องเกี่ยวกับธรรมดาของสังขาร และการเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายนี้ มีคติที่เป็นประโยชน์ต่อแต่ละชีวิตของแต่ละบุคคล คือสอนว่า เราจะมัวมาฝากความหวังฝากความสุขแห่งชีวิตของเรา ไว้กับสิ่งทั้งหลายที่เป็นสังขารภายนอกอันไม่เที่ยงแท้ ไม่เป็นสาระที่แท้จริงไม่ได้ เราควรจะเข้าถึงธรรมที่เป็นสาระเป็นแก่นสารที่แท้จริง ที่จะทำให้ชีวิตมีความประเสริฐ เลิศ มีความสุข ไร้ทุกข์ เข้าถึงความเป็นอิสระได้

พร้อมกันนั้น ในทางสังคม ก็สามารถน้อมนำเอาความรู้ในธรรมที่หยั่งถึงเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลายนี้ไปใช้ประโยชน์ ในการที่จะสร้างสรรค์สังคม ทำให้สังคมมีความเจริญงอกงาม ด้วยการตั้งอยู่ในธรรม ที่เป็นหลักสำคัญ คือ *ความไม่ประมาท*

สาระสำคัญในวันนี้ก็คือ การโยงจากภาพที่เราพบเห็น ไปหาคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งถ้าเราเข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้อง ก็จะได้รับประโยชน์เป็นอันมาก

จุดที่จะต้องย้ำก็มีสองส่วนอย่างที่กล่าวมา ส่วนหนึ่งเกี่ยวกับชีวิตของแต่ละคน ที่จะให้เข้าถึงสิ่งที่ดีงาม ที่ประเสริฐ แล้วก็มาช่วยกันสร้างสรรค์สังคม ให้หมู่มนุษย์มีความสุขความเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

อย่างที่พระองค์ทรงรับรองยืนยันไว้แล้วว่า ถ้าเราเข้าใจเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมและความเจริญแล้วปฏิบัติตามนั้น โดยไม่มัวแต่

ทอดทิ้งสติ ไม่มัวแต่ปล่อยปละละเลยลุ่มหลงมัวเมาเสีย เราก็สามารถจะทำให้มีแต่ความเจริญ ไม่มีเสื่อมก็ได้

นี่ก็คือการใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์นั่นเอง และทั้งหมดนี้จะเกิดขึ้นได้สำเร็จ ต้องอาศัยปัญญา ซึ่งจะพัฒนาขึ้นมา และงอกงามสมบูรณ์บนฐานแห่งศรัทธาที่เป็นไปอย่างเหมาะสมถูกทาง

วันนี้เราได้มา ณ ที่นี่แล้ว โดยศรัทธาเป็นตัวนำเรามา แล้วก็ได้มานมัสการสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ

เมื่อศรัทธาได้ทำหน้าที่ของมันอย่างดีเช่นนี้แล้ว ก็ขอให้ศรัทธานั้นยังประโยชน์ให้สมบูรณ์ยิ่งๆ ขึ้นไป โดยมาเชื่อมต่อเข้ากับปัญญาที่จะเข้าถึงธรรม ดังที่กล่าวมา แล้วคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแก่พระวักกลิ ก็จะเกิดผลต่อตัวเราด้วย

อย่างที่กล่าวแล้วว่า อย่ามัวแต่หลงอยู่แค่รูปกายของพระองค์เท่านั้น ผู้ใดถึงแม้แต่เกาะชายสังฆาฏิของพระองค์ ตามพระองค์ไปตลอดเวลาทุกย่างพระบาท ก็ไม่ชื่อว่าเห็นพระองค์ การที่จะเห็นองค์พระพุทธเจ้าก็คือ ต้องเห็นธรรม

การจะเห็นธรรมได้ ก็ต้องอาศัยพระพุทธองค์นั่นแหละ เพราะพระวรกายของพระพุทธเจ้าที่เสด็จเคลื่อนไหวไปในที่ต่างๆ นั้น ก็นำเอาธรรมไปด้วย และเอาไปประกาศ เมื่อเราเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว ก็เป็นโอกาสให้ได้ฟังธรรมของพระองค์ จากการฟังธรรมของพระองค์ เราก็สามารถเข้าถึงธรรม เมื่อเราเข้าถึงธรรมนั่นก็คือ *ศรัทธานำไปสู่ปัญญา* ทำให้เกิดผลงอกงามอย่างที่กล่าวมา

จึงขออนุโมทนาโยมญาติมิตรทุกท่าน ที่ได้เดินทางมาด้วยศรัทธา ขอให้ทุกท่านมีปีติ มีความอิ่มใจว่า ถึงแม้ว่าเราจะทุกข์ยากลำบากแค่ไหนก็ตาม (ซึ่งที่จริงเราก็มีความสะดวกมากทีเดียว) ในการเดินทางมาถึงที่นี่ เราได้สละเวลา สละเรี่ยวแรง สละกำลังกาย สละกำลังทรัพย์ มาจนถึงจุดหมายแห่งนี้แล้ว อันเป็นจุดสุดยอดแห่งหนึ่งใน

การเดินทางของเรา เราได้บรรลุวัตถุประสงค์แล้ว

ขอให้ทุกท่านเกิดความสมใจปรารถนา มีปีติ อิ่มใจ ดังที่กล่าวมาแล้ว ปีตินี้จะเป็นเครื่องบำรุงใจให้มีกำลังและเข้มแข็งมั่นคง

แท้จริง คนที่มีความปีติอิ่มใจนี้ สามารถอดอาหารได้นานๆ เพราะว่า*มีปีติเป็นภักษา* ปีติเป็นความอิ่มชนิดหนึ่ง

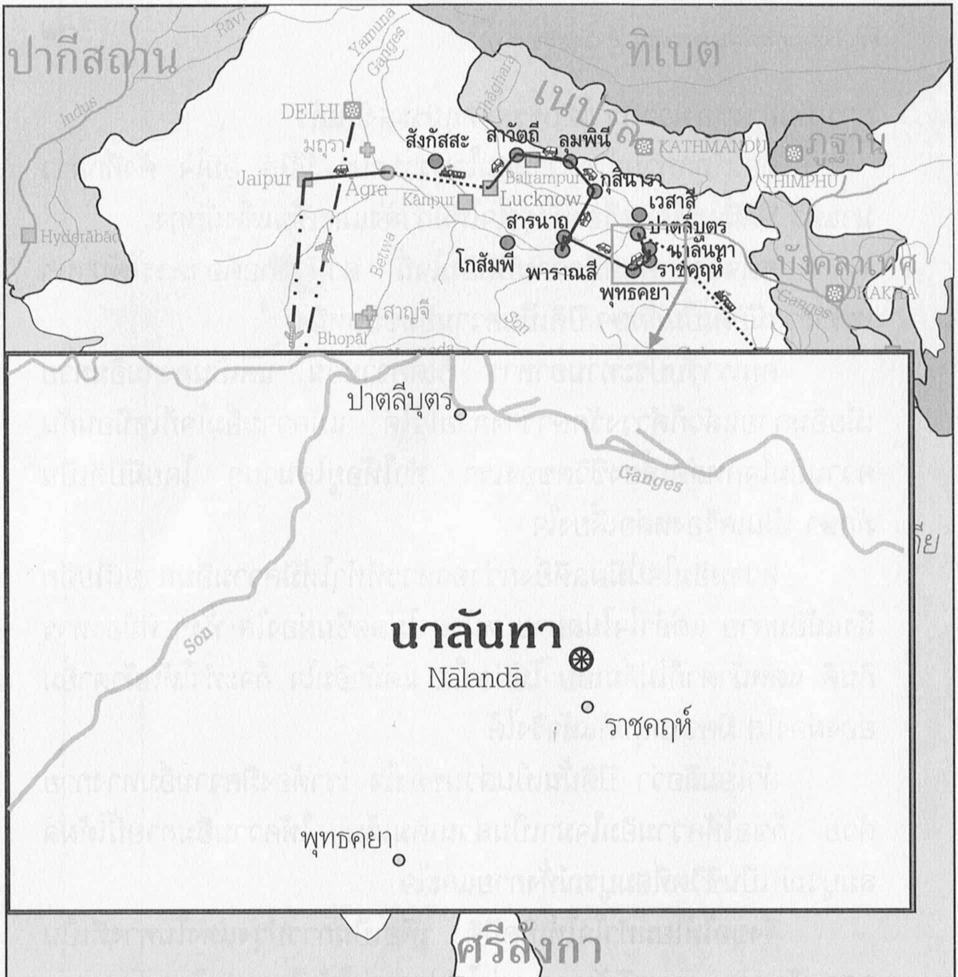
คนเรารับประทานอาหาร ก็ได้ความอิ่ม แต่เป็นความอิ่มกาย เมื่ออิ่มกายแล้วก็ดำรงรักษาร่างกายไว้ได้ แม้ความอิ่มใจก็เหมือนกัน ความอิ่มใจก็หล่อเลี้ยงชีวิตของเรา ทำให้อยู่ได้นานๆ โดยมีปีติเป็นภักษา เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงใจ

ความอิ่มใจนี้มีผลดียิ่งกว่าอาหารที่ทำให้มีความอิ่มกายเสียอีก ถึงแม้อิ่มกาย แต่ถ้าใจไม่สบาย หน้าตาไม่สดชื่นผ่องใส ทั้งๆ ที่มีอาหารกินดี แต่หน้าตาก็ไม่อิ่มเอิบ ไม่ผ่องใส แต่ถ้าอิ่มใจ ก็จะทำให้หน้าตายิ้มย่องผ่องใส มีความสุขที่แท้จริงได้

ถ้าโยมถือว่า ปีตินั้นเป็นส่วนของใจ เราต้องมีความอิ่มทางกายด้วย ก็ขอให้ความอิ่มใจมาเป็นส่วนเติมเต็ม ให้ความอิ่มกายนี้ได้ผลสมบูรณ์ เป็นชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งกายและใจ

จึงขอให้โยมทำใจให้เกิดปีติ เพื่อเป็นการปรุงแต่งในทางที่เป็นกุศล เรียกว่า*บุญญาภิสังขาร* อย่าไปปรุงแต่งให้เป็นบาปเป็นอกุศล การมาถึงนี่ ทำให้มีโอกาสปรุงแต่งใจด้วยบุญญาภิสังขาร ทำใจให้เป็นบุญกุศล แล้วบุญกุศลนั้น ก็จะปรุงแต่งให้ชีวิตของเรามีความเจริญก้าวหน้าพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไปในธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และประสบความสุขความเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

ขออนุโมทนาโยมผู้ศรัทธาอีกครั้งหนึ่ง ขอเอากำลังใจมาร่วมอวยพรโดยอ้างคุณพระรัตนตรัย โดยเฉพาะเมื่อมาถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ณ ที่นี้แล้ว ก็ขออ้างพุทธานุภาพ เป็นเครื่องอำนวยพรแด่โยมญาติมิตรทุกท่าน จงเจริญด้วยปีติสุขทั่วกัน ทุกเมื่อ เทอญ.

⊙ ปัตนะ/ปาตลีบุตร → นาลันทา (Nālandā)

ระยะทาง: = ๙๐ กม. (วัดเส้นตรง = ๖๒ กม.)

เดินทาง: ***รถยนต์***: = ๒.๑๕ ชม.

⊙ นาลันทา → พุทธคยา (Bodh Gayā)

ระยะทาง: = ๙๓ กม. (วัดเส้นตรง = ๖๒.๕ กม.)

เดินทาง: ***รถยนต์***: = ๓.๒๕ ชม.

๓ ความยิ่งใหญ่ ที่ทำให้ทั้งเจริญและเสื่อม

นาลันทามหาวิหาร (Old Nalandā)

จันทร์ที่ ๑๓ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๐๗.๓๕ น.

เจริญพร โยมผู้ศรัทธา

วันนี้ ตั้งแต่เช้าเลยทีเดียว เราได้ออกเดินทางมาเยี่ยมเยียนสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา และบัดนี้ เราได้มาถึงสถานที่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นหลักฐานแสดงถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในอดีต ที่ทางฝรั่งเขาเรียกกันว่า *มหาวิทยาลัยนาลันทา* (University of Nalanda) แต่ในทางประวัติศาสตร์ของเราเองที่สืบมาในพระพุทธศาสนา เราเรียกกันว่า *นาลันทามหาวิหาร*

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมา ก็เกิดการศึกษาแก่มวลชน

คำว่า "วิหาร" ก็แปลว่า วัดนั่นเอง แต่ในภาษาไทยเราอาจจะสับสนหน่อย เพราะเราเอาคำว่า วิหาร ไปเรียกอาคารหลังหนึ่งในวัดที่คู่กับโบสถ์ ความจริงนั้น *วิหาร* หมายถึง ที่อยู่ของพระ เพราะคำว่า วิหาร แปลว่า ที่อยู่

เดิมทีนั้น วิหารคือที่อยู่ของพระ อาจจะเป็นที่อยู่เล็กๆ เช่นเป็นอาคารหลังเดียวก็ได้ ต่อมา บริเวณที่อยู่อาศัยของพระทั้งหมด ก็เรียกว่าวิหาร คำว่า วิหาร ก็เลยหมายถึง วัด เช่น เชตวันวิหาร ทีนี้ถ้าใหญ่วิหารนั้นก็เป็นมหาวิหาร เช่นพระเชตวันวิหารนี้ ถ้าเรียกเชตวันวิหารก็

ยังเล็กไป ก็เติมให้เป็นเชตวันมหาวิหาร สำหรับสถานที่นี้ (คือ *นาลันทา*) ก็ทำนองนั้นเหมือนกัน

วัด*นาลันทา* นี้ ตามประวัติว่าเริ่มต้นหลังพุทธกาล แต่เราก็ไม่ทราบแน่นอนว่า จะมีมาแล้วในพุทธกาลด้วยหรือไม่ เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแพร่กว้างขวางออกไป ถึงยุคหนึ่ง เมื่อมีจำนวนวัดมากๆ บางทีก็มีการรวมวัดหลายๆ วัดเข้าด้วยกัน

สำหรับนาลันทานี้ มีประวัติเท่าที่สืบกันมาได้ว่า ถึงยุคหนึ่งหลังพุทธกาล อาจจะใกล้ๆ กับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้มีการรวมวัดประมาณ ๖ วัดเข้าด้วยกัน โดยมีการล้อมกำแพง ๖ วัดนี้ให้อยู่ในเขตเดียวกัน วัดซึ่งแต่ละวัดก็เรียกว่า**วิหาร** เมื่อมารวมกันอยู่ในกำแพงเดียวกันตั้ง ๖ วัด ก็เลยกลายเป็น**มหาวิหาร** คือวัดใหญ่

ทีนี้ คำว่า “มหาวิหาร” คือวัดใหญ่ ก็หมายถึง แหล่งการศึกษาที่สำคัญด้วย เพราะคำว่า วัด นั้น มีความหมายนอกจากเป็นสถานที่ทางพระพุทธศาสนา เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์แล้ว ก็เป็นศูนย์กลางการศึกษาด้วย

“วิหาร” หรือวัด จึงแปลได้ว่า ที่อยู่ของผู้ศึกษา (รวมทั้งผู้จบการศึกษาแล้ว) ทั้งนี้เพราะว่า วัดในพระพุทธศาสนาทั้งหมดนั้น เป็นที่ฝึกฝนอบรมบุคคล ให้มีความเจริญงอกงามเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา หลักการของพระพุทธศาสนาก็เป็นการศึกษาอยู่แล้ว

เราทราบกันดีว่า ข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเรียกว่า *สิกขา* แปลว่า การศึกษา ฉะนั้น ชีวิตของพระจึงอยู่ด้วยการศึกษา

เมื่อมีพระใหม่บวชเข้ามา เริ่มต้น พอบวชเสร็จ พระอุปัชฌาย์ก็บอกว่า *สีลํ สมฺมทกฺขาตํ, สมาธิ สมฺมทกฺขาโต, ปญฺญา สมฺมทกฺขาตา* แล้วก็สรุปให้ทราบว่า พระจะต้องตั้งใจศึกษาตามสิกขา ๓ ประการนี้ คือ *สกฺกจฺจํ อธิสีลสิกฺขา สิกฺขิตพฺพา, อธิจิตฺตสิกฺขา สิกฺขิตพฺพา, อธิปญฺญาสิกฺขา สิกฺขิตพฺพา* นี่คือชีวิตของพระ พระอุปัชฌาย์บอกแล้วว่า เอานะ ให้ตั้งใจนะ ให้ฝึก

ฝนอบรมศึกษาตามหลัก อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา

ชีวิตของพระเป็นการศึกษาทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น วัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษา ยิ่งในสมัยพุทธกาล มีทั้งภิกษุและภิกษุณี จึงถือว่าพระพุทธศาสนาได้ช่วยให้คนได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางทั่วไป เป็นการศึกษาของมวลชน ซึ่งมีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ทำให้สตรีก็มีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างดี

มีพระเถรีที่มีชื่อเสียง เป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ เช่น เป็นธรรมกถึก เป็นพหูสูต ตลอดจนท่านที่มีความรู้ความสามารถเป็นถึงอัครสาวิกา

นอกจากนั้น ที่สำคัญก็คือ การศึกษาในพระพุทธศาสนานี้เปิดโอกาสแก่คนทุกวรรณะ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จะเป็นคนวรรณะกษัตริย์ก็ตาม วรรณะพราหมณ์ก็ตาม วรรณะแพศย์ก็ตาม วรรณะศูทรก็ตาม คือจะเป็นชนชั้นผู้ปกครอง หรือจะเป็นชนชั้นเจ้าพิธี เป็นนักวิชาการ เป็นพ่อค้า กรรมกร ตลอดจนเป็นคนรับใช้ก็ตาม เมื่อเข้ามาบวชแล้ว ท่านเรียกว่า เป็นสมณศากยบุตรเสมอกันทั้งหมด

พระพุทธศาสนาเปิดรับคนจากทุกชั้นวรรณะและให้ความเสมอภาค ทำให้ทุกคนได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน

เรื่องนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญ เพราะว่าในศาสนาพราหมณ์ เขาผูกขาดการศึกษา อย่างที่กล่าวว่า พราหมณ์เท่านั้นที่จะเป็นผู้รักษาทรงพระเวทไว้ เป็นผู้ที่รับถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยถือเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ วรรณะที่จะเรียนพระเวทได้บ้างก็มีวรรณะกษัตริย์ รองลงไปก็วรรณะแพศย์ เช่นพวกพ่อค้า แต่วรรณะศูทรไม่มีโอกาสศึกษาเลย พวกนอกวรรณะ คือ จัณฑาล เป็นอันไม่ต้องพูดถึง

สำหรับคนวรรณะศูทร แม้แต่เพียงจะฟังการสาธยายพระเวท ก็ไม่มีโอกาส ในคัมภีร์*มนูธรรมศาสตร์* (ภาษาเดิมเรียกว่า *มานวธรรมศาสตร์*) ซึ่งเป็นคัมภีร์หรือตำรากฎหมายของพราหมณ์ มีบัญญัติห้ามไม่

ให้สาธยายพระเวทในที่มีคนวรรณะศูทรอยู่ด้วย

ในกฎหมายของพราหมณ์บางคัมภีร์ ถึงกับมีบทลงโทษไว้อย่างรุนแรงว่า ถ้าคนวรรณะศูทรฟังการสาธยายพระเวท ให้เอาตะกั่วหลอมหยอดหูมัน ถ้าหากมันสาธยายพระเวท ให้ตัดลิ้นมันเสีย ถ้าหากมันเรียนพระเวท ให้ผ่ากายมันเป็นสองซีก นี่ร้ายแรงขนาดไหน

มีเรื่องราวในชาดกเล่าว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นคนนอกวรรณะ คือเป็นคนจัณฑาล อยากจะเล่าเรียนศึกษา

สมัยก่อนพุทธกาลนั้น แหล่งเล่าเรียนศึกษาที่สำคัญก็คือ ตักกสิลา ซึ่งเป็นดินแดนทิศาปาโมกข์ ใครๆ ก็ไปเรียนกันที่นั่น ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า เป็นเศรษฐี เป็นมหากษัตริย์ เป็นเจ้าชาย ก็ต้องพากันไปเรียนที่สำนักทิศาปาโมกข์ แต่เขาเปิดให้เรียนเฉพาะคนวรรณะสูงเท่านั้น ส่วนพวกวรรณะศูทร ไม่มีโอกาสได้เรียน วรรณะจัณฑาลไม่ต้องพูดถึง

ทีนี้ตามเรื่องราวที่กล่าวไว้เมื่อกี้ว่า พระโพธิสัตว์ได้เกิดในวรรณะจัณฑาล มีความใคร่ต่อการศึกษา อยากจะเรียนก็ไม่มีทางจะเล่าเรียน ก็เลยปลอมตัวเข้าไปเรียนในสำนักทิศาปาโมกข์

เรียนๆ ไป มาถึงวันหนึ่ง ก็ไม่สามารถปิดบังชาติกำเนิดของตนได้ เพราะชาติกำเนิดนี้ มีเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี และชีวิตความเป็นอยู่ตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน เมื่อไปอยู่ร่วมกับเขานานๆ ก็ปิดไม่ไหว ลักษณะอาการบางอย่างก็ปรากฏออกมาจนเพื่อนจับได้

พอเพื่อนจับได้ว่าเป็นคนจัณฑาลมาร่วมสำนักเท่านั้นแหละ เพื่อนที่เคยอยู่ร่วมกัน รักใคร่กัน ก็กลับเป็นศัตรูทันที พากันจับพระโพธิสัตว์ซ้อมใหญ่ พร้อมทั้งขับไล่ให้ออกจากสำนักไป

เรื่องนี้ ก็เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาที่เป็นมาในศาสนาพราหมณ์นั้นมีการผูกขาดเหลือเกินด้วยลัทธิวรรณะนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมา จึงถือเป็นการปฏิวัติสังคมที่สำคัญ ทำให้มีการเปิดรับคนทุกวรรณะให้มีการศึกษาอย่างเสมอภาค

การศึกษาก็เจริญขึ้น ด้วยอาศัยพระพุทธศาสนา แล้วก็วัดนี่แหละที่เป็นศูนย์กลางการศึกษา

วัดในพระพุทธศาสนา: ต้นกำเนิดมหาวิทยาลัยของโลก

หลังพุทธกาลแล้ว พระพุทธศาสนาเจริญขึ้นอีก การศึกษาก็เจริญขึ้นด้วย อย่างที่กล่าวเมื่อกี้ว่า แหล่งกำเนิดของมหาวิทยาลัยนาลันทา ก็คือวัดเล็กๆ ต่างๆ ที่รวมกันเข้า โดยมีการสร้างกำแพงล้อมรอบประมาณ ๖ วัด รวมเป็นวัดเดียวก่อน แล้วกลายเป็นมหาวิหาร ต่อจากนั้น ก็ขยายตัวขึ้นมาเป็นลำดับตามยุคตามสมัย

เวลาที่แน่นอนแห่งการเกิดขึ้นของมหาวิทยาลัยนาลันทานี้ ยังไม่มีใครทราบชัด แต่จากหลักฐานที่*ตารนาถ* นักประวัติศาสตร์ชาวทิเบตเขียนไว้ว่า *นาคารชุน* ปราชญ์คนสำคัญของมหายาน ผู้ตั้งปรัชญามาธยมิกได้อยู่ที่นาลันทานี้มาก ก็แสดงว่า ในสมัยของนาคารชุน (ราว พ.ศ.๖๑๓-๗๑๓) นาลันทามหาวิหารได้เกิดมีอยู่แล้ว

ทีนี้ พระราชามหากษัตริย์ที่นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อมีพระมาเล่าเรียนกันอยู่มาก ก็ทรงอุปถัมภ์บำรุง จนถึงยุคสมัยหนึ่ง พระมหากษัตริย์ก็ให้เอาภาษีที่เก็บจากหมู่บ้านจำนวนหนึ่งแถบใกล้เคียงมหาวิทยาลัยนั้น มาบำรุงมหาวิทยาลัยนาลันทา พระที่มาเล่าเรียนก็สะดวกสบาย ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนกันได้เต็มที่ มหาวิทยาลัยนาลันทาก็ขยายใหญ่โต จนกระทั่งเป็น*สถาบันการศึกษานานาชาติ*

เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้น แผ่ไพศาลไปตามประเทศต่างๆ ก็มีพระสงฆ์จากอาณาจักรหรือดินแดนอื่นๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา เดินทางมาศึกษาที่นาลันทา

ตัวอย่างเช่น *อาณาจักรศรีวิชัย* ที่ปัจจุบันเป็นประเทศอินโดนีเซีย และมาเลเซีย ตลอดถึงตอนใต้ของประเทศไทย คือทางนครศรีธรรมราช ดินแดนเหล่านี้เวลานั้นล้วนอยู่ในอาณาจักรศรีวิชัย

ตอนนั้น ที่นั่นพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ก็มีพระสงฆ์เดินทางจากศรีวิชัยมาเล่าเรียนที่มหาวิทยาลัยนาลันทานี้

ทางฝ่ายจีนก็มีพระมาเรียน ที่สำคัญ คือ ***หลวงจีนเหี้ยนจัง*** หรือที่เรารู้จักกันในนาม ***พระถังซัมจั๋ง*** (เขียน *เฮี่ยนจัง*, *ถังซำจั๋ง* ก็มี ไม่ถือเป็นยุติ)

พระถังซัมจั๋งก็เดินทางมาเรียนที่นี่ จบแล้วยังแถมได้เป็นผู้บริหารท่านหนึ่งในมหาวิทยาลัยนาลันทานี้ด้วย เป็นที่เลื่องลืออยู่ในประวัติศาสตร์ แล้วท่านก็นำความรู้ทางพระพุทธศาสนากลับไปให้แก่ประเทศจีน

นอกจากนั้น ก็ยังมีพระจากประเทศทิเบตมาเรียนที่มหาวิทยาลัยนาลันทา หรือบางท่านที่เป็นปราชญ์ชาวอินเดียเอง ก็ได้รับนิมนต์ให้ไปสอนในประเทศทิเบต บางท่านก็ไปสอนในประเทศจีน มหาวิทยาลัยนาลันทาจึงเป็นศูนย์กลางของการศึกษา

ขอย้อนกลับไปเริ่มต้นเรื่องนิดหน่อย เพื่อพูดถึงกำเนิดของมหาวิทยาลัยนาลันทา เนื่องจากสถานที่นี้อยู่ในถิ่นกำเนิดของพระมหาสาวกองค์สำคัญ คือ ***พระสารีบุตร*** เรื่องจึงโยงเข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะสถานที่ที่เป็นอนุสรณ์ของพระสารีบุตรด้วย

เพราะเหตุว่า พระสารีบุตร พระมหาสาวกผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทางปัญญา ได้ถือกำเนิดที่หมู่บ้านนาลันทา เรียกว่า นาลันทคาม หรือนาลกะ ซึ่งอยู่ในบริเวณนี้

เมื่อมหาวิทยาลัยนี้สร้างขึ้นแล้ว ก็ปรากฏว่า มีการสร้างอนุสรณ์สำคัญ เรียกว่าเป็นสถูปหรือเป็นเจดีย์ คือสิ่งก่อสร้างใหญ่โตสูงที่สุดที่เราขึ้นไปเมื่อกี้นี้ นั่นคืออนุสรณ์สถานซึ่งเป็นอนุสาวรีย์หรือสถูปที่รำลึกถึงพระมหาเถระ คือ พระสารีบุตรนี้

การที่มีมหาวิทยาลัยนาลันทาเกิดขึ้นที่นี่ ก็เป็นความพอเหมาะอย่างหนึ่ง กล่าวคือ มหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นศูนย์กลางการศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องทางปัญญา ก็พอดีตรงกับที่เกิดของพระสารีบุตร ผู้เป็นอัคร

สาวกเบื้องขวา ซึ่งเป็นผู้เลิศทางปัญญา เก่งกล้าสามารถในการสั่งสอนให้ความรู้ เพราะฉะนั้น กิจกรรมของมหาวิทยาลัยนี้จึงสอดคล้องกับความเป็นเลิศของพระสารีบุตร คือเป็นแหล่งที่สร้างสรรค์ให้ปัญญา

พระสารีบุตรนั้น ตั้งแต่เมื่อท่านดำรงอยู่ มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งคือ ท่านเอาใจใส่การศึกษาเล่าเรียนอบรมสั่งสอน อย่าลืมว่า พระสารีบุตรนี่แหละที่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้เป็นผู้บวชให้พระราหุล สามเณรราหุล ซึ่งเป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา ก็เป็นลูกศิษย์ของพระสารีบุตร พระสารีบุตรเป็นผู้ดูแลให้การศึกษาอบรม

ว่าถึงประวัติโดยทั่วไป พระสารีบุตรท่านเอาใจใส่ดูแลเด็กๆ เช่น เมื่อไปพบเด็กยากจน ท่านก็ชวนมาบวชเป็นสามเณร ดูแลอบรม ให้การศึกษา แสดงถึงลักษณะของพระสารีบุตรที่ท่านชอบช่วยเหลือเด็กๆ ให้มีการศึกษา ซึ่งเป็นวัตรปฏิบัติที่เราน่าจะนำมาใช้เป็นตัวอย่าง

ควรจะเน้นกันว่า พระเถระที่เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าท่านเอาใจใส่การศึกษาของเด็กและเยาวชนในรูปที่เป็นสามเณร โดยไปเอาเด็กๆ มาบวชเณร เด็กๆ ที่ท่านดูแล มีตั้งแต่เด็กลูกเจ้า คือ พระราหุล ไปจนถึงเด็กยากจนที่ท่านบังเอิญไปพบ เด็กบางคนไม่มีเสื้อผ้าจะนุ่งห่ม ท่านก็ชวนมาบวชเณร แล้วก็ให้การศึกษา

อันนี้เป็นจริยาวัตรที่เป็นแบบอย่างของพระสารีบุตร และมหาวิทยาลัยแห่งนี้ ก็เรียกได้ว่า เป็นอนุสรณ์สำหรับพระสารีบุตร

ทีนี้ หวนกลับมาถึงเรื่องมหาวิทยาลัย**นาลันทา** ซึ่งได้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมา จนกระทั่งเป็นสัญลักษณ์แห่งยุคสมัยของพระพุทธศาสนาก็ว่าได้ กล่าวคือ เราอาจจะมองความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในอินเดียนี้ โดยสัมพันธ์กับประวัติของมหาวิทยาลัยนาลันทา

มหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นมหาวิทยาลัยที่เก่าแก่ที่สุด ถ้าจะเทียบกับทางยุโรป ทางตะวันตกนั้นเขาบอกว่า มหาวิทยาลัยโบโลนยา (Bologna) และปารีส (Paris) เป็นมหาวิทยาลัยยุคแรก แต่เมื่อมาเทียบ

กับมหาวิทยาลัยนาลันทาแล้ว ก็กลายเป็นว่า มหาวิทยาลัยนาลันทาของเรานี้ เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในโลก เกิดขึ้นก่อน

ทีนี้ มหาวิทยาลัยนาลันทาเกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญสืบมาจนระยะหลังๆ มาถึง พ.ศ. ๑๐๐๐ เศษ มหากษัตริย์ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ต้องการทำนุบำรุงการศึกษา ก็ได้สร้างมหาวิทยาลัยพุทธศาสนายุคหลังขึ้นมาอีกหลายแห่งด้วยกัน เช่น มหาวิทยาลัยวิกรมศิลา โอทันตปุรี ชคัททละหรือวเรนทรี และโสมปุระ เป็นต้น

มีมหาวิทยาลัยอีกแห่งหนึ่ง ที่รุ่งเรืองคู่กันกับมหาวิทยาลัยนาลันทา แต่ก็ไม่มีชื่อเสียงมากเท่ามหาวิทยาลัยนาลันทา เป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นทางด้านเถรวาท

ขอชี้แจงแทรกหน่อยว่า ในสมัยหลังนี้ เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญขึ้นมา ก็มีการแยกตัวเป็นเถรวาทและมหายาน ที่เราเรียกกันว่าหินยานและมหายาน

ปรากฏว่า มหาวิทยาลัยนาลันทานี้ ได้กลายเป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นหนักไปในการศึกษาพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

ส่วนมหาวิทยาลัยอีกแห่งหนึ่ง อยู่ทางริมทะเลแถวอ่าวแคมเบย์ (Gulf of Cambay) เหนือบอมเบย์ขึ้นไป ชื่อว่า วลภี ตามชื่อของเมืองที่ตั้งอยู่ (เมืองวลภี ตั้ง พ.ศ. ๑๐๑๓ มหาวิทยาลัยนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทุทธา ตามพระนามเจ้าหญิงที่ทรงริเริ่มสร้างวัด) เป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นทางเถรวาท

มหาวิทยาลัยวลภีนี้ ถูกทำลายหมดสิ้นไปก่อน ในระยะ พ.ศ.๑๓๕๐ ส่วนนาลันทาเจริญและเสื่อมต่อมาจนถึง พ.ศ.๑๗๐๐ จึงถูกทำลายหมดไป ในช่วงเวลาเดียวกันกับมหาวิทยาลัยอื่นทั้งหมด มีวิกรมศิลาเป็นต้น ที่สร้างในยุคหลัง

ยุคของมหาวิทยาลัยนาลันทาและมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาทั้งหลายนั้น เป็นยุคที่พระพุทธศาสนาแบบมหายานเจริญรุ่งเรืองในอินเดีย

เป็นที่รู้กันว่าพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทรุ่งเรืองอยู่ราว ๕ ศตวรรษ ต่อมาก็ค่อยๆ เสื่อมไปจากอินเดีย แล้วก็ไปมีศูนย์กลางใหญ่อยู่ที่ศรีลังกา แม้แต่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหง ก็ได้ไปจากประเทศศรีลังกานี้ ดังที่เรียกว่า *ลังกาวงศ์*

ส่วนพระพุทธศาสนาแบบเดิม ที่มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเข้ามาถึงประเทศไทยเรา โดยมีหลักฐานอยู่ที่นครปฐมนั้น ก็เลือนลางจางหายไป และได้อาศัยสายใหม่คือสายลังกาที่ว่านี้ สืบต่อมาเป็นสายปัจจุบัน

นาลันทากับความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนาจากอินเดีย

เป็นอันว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้เสื่อมไปจากอินเดีย ดังนั้น ในอินเดียยุคหลัง จึงมีแต่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานรุ่งเรืองอยู่ และก็มีการผสมผสานกับศาสนาฮินดู

กล่าวคือ หลังพุทธกาลแล้ว ศาสนาพราหมณ์ได้ปรับปรุงตัวเป็นการใหญ่ เพราะการเจริญขึ้นของพระพุทธศาสนาได้มีผลกระทบกระเทือนต่อศาสนาพราหมณ์เก่ามาก จนกระทั่งเห็นว่าตัวเองจะอยู่ไม่ไหว จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลง

การปรับปรุงตัวของศาสนาพราหมณ์วิธีหนึ่ง คือมารับเอาหลักธรรมคำสอนจากพระพุทธศาสนาไปใช้ จะเห็นว่า ในบางคัมภีร์ แม้แต่คัมภีร์*มหาภารตะ* ที่เป็นคัมภีร์สำคัญมากของฮินดู ได้เอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เช่น คาถาในพระธรรมบทไปใส่ไว้ด้วย ถ้าอ่านคัมภีร์*ภควัทคีตา*ที่เป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาฮินดูยุคหลังนี้ จะพบคาถาที่เห็นได้ว่าเอาไปจากพระธรรมบท

นอกจากเอาคำสอนไปแล้ว ก็ยังมีการตั้งวัดและคณะสงฆ์ขึ้นมาเลียนแบบพระพุทธศาสนาโดยศังกราจารย์

ศังกราจารย์ นี้ มีผู้กล่าวว่า เคยเรียนที่มหาวิทยาลัยนาลันทาด้วย

ถ้าเป็นจริงอย่างนั้น ก็น่าสันนิษฐานว่าจะเป็นการเรียนโดยมีแผนการหรือไม่ คือเรียนเพื่อมาเอาหลักธรรมคำสอนและวิธีการของพระพุทธศาสนาออกไปใช้ ดังเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปของนักปราชญ์ที่ศึกษาเรื่องอินเดียว่า ศังกราจารย์นี้ได้ตั้งวัดและคณะสงฆ์ตามอย่างพระพุทธศาสนา

จะต้องเข้าใจว่า ศาสนาพราหมณ์เดิมนั้นไม่มีวัด ไม่มีพระสงฆ์ นักบวชคือพราหมณ์ของเขานั้นก็อยู่บ้านครองเรือน มีบุตรมีภรรยา หรือแม้พราหมณ์บางพวกที่ไม่ได้ครองเรือน ก็ไม่มีวัด ไม่มีการตั้งเป็นคณะสงฆ์

ต่อมา ตั้งแต่ยุคศังกราจารย์แล้ว พราหมณ์จึงมีการตั้งวัดขึ้นมาและมีนักบวชอยู่ เป็นการฟื้นฟูศาสนาฮินดู และอาจจะเป็นการพยายามทำให้เกิดความกลมกลืนด้วย

ยิ่งในสมัยหลังต่อมา อินเดียมีกษัตริย์ฮินดูปกครองมาก ชาวพุทธเป็นคนมีนิสัยใจคอชอบประสานเสรีอยู่แล้ว และชอบอยู่แบบกลมกลืนกัน ก็เลยเข้ากันได้ แต่เป็นการเข้ากับเขาโดยเสียหลักของตัว นี้ก็เป็นปัญหาอย่างหนึ่ง

กษัตริย์ฮินดูโดยทั่วไป เมื่อขึ้นปกครอง ก็ไม่หรือไม่กล้าเบียดเบียนพระพุทธศาสนา (ยกเว้นบางองค์ที่ทำลายอย่างรุนแรง) เพราะพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากแล้ว เป็นที่นับถือทั่วไป และกษัตริย์ฮินดูบางพระองค์ก็เป็นกษัตริย์ที่ดีมีพระทัยกว้าง จึงยังให้การอุปถัมภ์บำรุง มหาวิทยาลัยนาลันทาก็ได้รับการบำรุงด้วย แต่อาจจะเป็นการบำรุงในฐานะที่เป็นสถาบันการศึกษาของประเทศ

ทั้งนี้เพราะว่า นาลันทานั้นไม่ได้เป็นสถาบันการศึกษาเฉพาะสำหรับเรียนเรื่องพระพุทธศาสนาเท่านั้น เมื่อเจริญก้าวหน้าขยายออกไปนานๆเข้า มหาวิทยาลัยนาลันทาก็ให้การศึกษาวิชาการทั่วไปด้วย เช่น ดาราศาสตร์ การแพทย์ กฎหมาย เป็นต้น และมีการรับคฤหัสถ์เข้ามาเรียนด้วย

เมื่อการศึกษาขยายออกไป ก็ทำให้กลายเป็นเหมือนกิจการของรัฐ รัฐจึงต้องให้การอุปถัมภ์ ฉะนั้น กษัตริย์ฮินดูจึงต้องให้การอุปถัมภ์มหาวิทยาลัยนาลันทานี้ ในฐานะเป็นสถาบันการศึกษาของรัฐ

การที่กษัตริย์ฮินดูเข้ามาอุปถัมภ์นี้ อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระของเรา โดยเฉพาะผู้บริหาร มีความเกรงใจ แล้วก็โอนอ่อนผ่อนตามบ้านเมืองในเรื่องต่างๆ ดังที่ชาวพุทธมักจะเป็นคนที่ยืดหยุ่นเสรีอยู่แล้ว ไปๆ มาๆ ก็ทำให้คำสอนต่างๆชักจะกลมกลืนกันไปเรื่อยๆกับของฮินดู จนกระทั่งต่อมา ปรากฏว่า หลักปรัชญาและข้อปฏิบัติต่างๆในฝ่ายมหายานเข้าไปประสานกลมกลืนกับฮินดูมากขึ้นๆ

ในยุคก่อนศังกราจารย์ไม่นานนัก ประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ เป็นต้นมา ทางฝ่ายฮินดูได้สร้างหลักคำสอนใหม่ขึ้นมา บอกว่าพระ**นารายณ์**ซึ่งเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ จะอวตารลงมากู้และแก้ปัญหาของโลกเป็นระยะๆ แล้วครั้งหนึ่งก็ได้อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า เสร็จแล้วพระพุทธเจ้าของเราก็กลายเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์

พราหมณ์บอกว่าบูชาพระพุทธเจ้าได้ ไม่เป็นไร เพราะพระพุทธเจ้าก็เป็นพระนารายณ์ที่อวตารลงมา ว่าแล้วเขาก็เอาพระพุทธรูปไปไว้ในเทวาลัยของฮินดูด้วย โดยเอาพระนารายณ์ตั้งตรงกลาง แล้วเอาพระพุทธรูปไปวางไว้ข้างๆ เป็นการค่อยประสานกลมกลืนกันไป

แต่ที่เขาบูชาพระพุทธเจ้าเป็น**นารายณ์อวตาร** ดูเหมือนเป็นการยกย่องนั้น ถ้าศึกษาสักหน่อย ก็จะรู้ว่าเป็นการมุ่งร้าย เพราะเขาบอกว่าพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อทำหน้าที่หลอกลวงคน

ลัทธิฮินดูบูชาพระพุทธเจ้าเป็นนารายณ์อวตารปางมายาโมหะ คือปางหลอกลวงคน หลอกลวงอย่างไร คือเขาแต่งเป็นเรื่องว่า มีมนุษย์จำนวนมากที่เป็นพวกของอสูรร้าย เป็นปฏิปักษ์ต่อพระเป็นเจ้าและต่อพระเวท พระนารายณ์ก็เลยอวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อหลอกลวงคนเหล่านี้เอามารวมเข้าด้วยกันไว้ เพื่อช่วยให้เทพเจ้าทำลาย

คนเหล่านี้ได้สะดวก ทีเดียวหมดเลย

หมายความว่า ฮินดูให้พระพุทธเจ้าเป็นพระเอกในบทบาทของผู้หลอกลวง และถือว่าชาวพุทธก็คือพวกลูกน้องของอสูร

ตั้งแต่ก่อนหน้านั้น ทางฝ่ายพุทธศาสนา**มหายาน** ก็ได้มีการปรับปรุงหลักปรัชญาและวิธีการสอน เพื่อที่จะสนองความต้องการของชาวบ้าน เป็นการแข่งขันกับศาสนาฮินดู

มีการสร้างลัทธิพระโพธิสัตว์แบบใหม่ขึ้นมา มีพระโพธิสัตว์ต่างๆ เช่น พระอวโลกิเตศวร พระมัญชุศรี เป็นต้น เกิดขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านมีที่เคารพบูชาขอความช่วยเหลือได้ คล้ายกับเทพเจ้าของศาสนาฮินดู

ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐ ก็ถือว่าเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาเสื่อมลงมากแล้ว ต่อมาก็มีนิกาย**ตันตระ**แบบที่เสื่อมลงไปอีก เสื่อมจนกระทั่งถือว่าการเสพกามก็เป็นข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพระนิพพานได้

ลัทธินี้กลมกลืนกับลัทธิตันตระของฮินดูจนไม่จำเป็นจะต้องแยกจากกัน และได้เผยแพร่ไปในที่ต่างๆ นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทำให้พระพุทธศาสนาในยุคหลังนี้กลมกลืนกับศาสนาฮินดูแทบจะโดยสมบูรณ์

ทั้งนี้แน่นอนว่า มหาวิทยาลัยนาลันทาและมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาต่างๆ ได้เป็นแหล่งพัฒนาและเผยแพร่ลัทธิเหล่านี้

ดังนั้น **นาลันทา** ศูนย์กลางการศึกษาของพระพุทธศาสนา ที่เคยเป็นแหล่งสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ในยุคแรกมีนักปราชญ์ที่เป็นกำลังของพระพุทธศาสนามากมาย ดังเช่น นาคารชุน อสังคะ ทินนาค อารยเทพ ศีลภัทร ธรรมปาละ กุมารชีวะ และพระถังซัมจั๋ง เป็นต้น แต่เมื่อมาถึงยุคปลาย ก็กลับกลายเป็นปัจจัยแห่งความเสื่อมสลายของพระพุทธศาสนาเสียเอง

มีข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า การที่มหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นศูนย์กลางการศึกษา มีพระมาอยู่ศึกษามากมายจำนวนเป็นหมื่นรูป

อีกทั้งพระอาจารย์ที่สำคัญๆ มีความรู้ดี ก็มารวมกันอยู่ที่นี่ นานๆ เข้าก็ทำให้เกิดผลเสียอีกด้านหนึ่ง

ผลดีนั้นก็มีแน่นอน อย่างที่ว่าเมื่อกี้ เป็นศูนย์กลางศึกษา แม้แต่ระหว่างชาติ ใครๆก็ปรารถนาจะมาเรียนที่มหาวิทยาลัยนาลันทา

แต่ในขณะเดียวกัน อีกด้านหนึ่ง ความเสื่อมโทรมก็ได้เกิดขึ้น กล่าวคือ พระจะมุ่งเข้าสู่ตัวเมืองที่เป็นศูนย์กลางการศึกษา ทำให้วัดในชนบทอ่อนแอ ไม่ค่อยจะมีพระอยู่ ถึงจะมีอยู่บ้างก็เป็นพระที่ไม่ค่อยมีคุณภาพ

ยิ่งมาถึงยุคที่ฝ่ายฮินดูตั้งวัดขึ้นมาตามอย่างพระพุทธศาสนา โดยที่ศังกราจารย์เน้นที่ชนบทแล้ว เมื่อวัดพุทธกับวัดฮินดูอยู่ใกล้ๆ กัน มีอะไรๆ คล้ายๆ กัน ต่อมาวัดพุทธไม่ค่อยมีพระอยู่ วัดฮินดูก็เข้ามาช่วยวัดพุทธบ้าง มาทำอะไรต่ออะไรช่วยกัน ไปกันได้ ต่อมาไม่มีพระอยู่ ฮินดูก็กลืนไปเลย

เรื่องคงจะหรืออาจจะเป็นทำนองนี้ เพราะสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่ว่า วัดฮินดูเท่าที่มีอยู่ในยุคหลังต่อมา บางแห่งตั้งอยู่บนที่ที่เคยเป็นวัดพุทธศาสนามาแต่เดิม เช่น วัดฮินดูนิกายไวษณพยิ่งใหญ่มากในปัจจุบัน ชื่อ*วัดชคันนาถ* ที่เมืองปุรี ในแคว้นโอริสสา ก็ตั้งซ้อนทับวัดพุทธศาสนาที่เป็นของเดิม

ที่ว่ามานี้ จึงเป็นอีกเหตุหนึ่งแห่งความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนาในอินเดีย คือความอ่อนแอของพระพุทธศาสนาในชนบท เพราะพระสงฆ์มารวมกันอยู่ในเมืองใหญ่หรือเมืองสำคัญ โดยเฉพาะที่สถาบันใหญ่ๆ อย่างที่มหาวิทยาลัยนาลันทานี้

นอกจากนั้น สำหรับการศึกษาภายในสถาบันเอง เมื่อพระได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากทางการบ้านเมืองแล้ว เป็นอยู่สบาย ไม่ค่อยต้องอาศัยประชาชน ก็เลยทำให้ขาดความสัมพันธ์กับชาวบ้าน ห่างเหินประชาชน ความสัมพันธ์กับชุมชนก็ลดน้อยลง

พร้อมกันนั้น ตัวพระเองก็หันมาสนใจศึกษาในเรื่องจำพวกปรัชญา ถกเถียงกันอยู่ในเรื่องทฤษฎีเหตุผลต่างๆ ทำให้เหินห่างจากการปฏิบัติที่แท้จริง ทั้งจากการปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับประชาชน และจากการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนในไตรสิกขาอย่างแท้จริง

อันนี้ก็เป็นข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมอีกด้านหนึ่ง แต่ก็ไม่จำเป็นต้องเชื่อว่าจะต้องเสื่อมไปหมด บางส่วนก็อาจจะยังคงดีอยู่ เอาเป็นว่า โดยความโน้มเอียงจะมีสภาพคล้ายๆ อย่างนี้

เป็นอันว่า พระในพระพุทธศาสนาได้หันไปสนใจเรื่องปรัชญาถกเถียงปัญหาทางอภิปรัชญากันมาก ความห่างเหินจากประชาชนเกิดขึ้นซึ่งเป็นเหตุนำมาซึ่งความเสื่อมแก่พระพุทธศาสนาด้วย และพระพุทธศาสนาในยุคหลังๆ ของนาลันทานี้ ก็ถือได้ว่าเป็นตัวแทนของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย

จากที่เถรวาทเด่น ก็มาเป็นมหายานเด่น จากมหายานยุคต้นๆ ที่เฟื่องด้วยปรีชา ก็มาเป็นมหายานที่มีลัทธิตันตระ แล้วต่อมาก็เป็นตันตระแบบเสื่อมโทรมมาก

อวสานมาถึง เมื่อทัพมุสลิมเตอร์กลงดาบสุดท้าย

ในที่สุด พอผ่าน พ.ศ.๑๗๐๐ ย่างเข้าพุทธศตวรรษใหม่ อวสานก็เข้ามาด้วย กองทัพมุสลิมเตอร์ก ซึ่งบุกเข้าชมพูทวีปมาได้ประมาณ ๒๐๐ ปี โดยเข้าทางตะวันตกเฉียงเหนือ ทางอัฟกานิสถาน ปากีสถาน รบราฆ่าฟัน ทำสงครามชิงดินแดนเรื่อยมา พอถึง ค.ศ.๑๒๐๖ (พ.ศ.๑๗๔๙) ก็ชนะตลอดจนสุดแดนภาคตะวันออกของอินเดีย ได้ครอบครองตั้งแต่ปัญจาบไปจนถึงแคว้นพิหาร (เทียบปัจจุบันคือจดบังคลาเทศ) และได้สถาปนาอาณาจักรหรือรัฐ*สุลต่านแห่งเดลี* (Delhi Sultanate) ขึ้นเป็นรัฐมุสลิมแรกแห่งอินเดีย

กองทัพมุสลิมเตอร์กยาตราเข้าที่ไหน ก็ทำลายที่นั่น ทั้งฆ่า

ปล้นทรัพย์ และบังคับให้เปลี่ยนศาสนา ศูนย์กลางใหญ่ๆ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาทุกแห่ง มีนาลันทาและวิกรมศิลา เป็นต้น ถูกบุกทำลาย ทั้งฆ่าพระสงฆ์และเผาอาคารสถานที่

ที่นาลันทา มีหอสมุดใหญ่ถึง ๓ อาคาร หลังหนึ่งชื่อว่า*รัตนสาคร* สูง ๙ ชั้น อีก ๒ หลัง ชื่อ*รัตโนทธิ* และ*รัตนรัญชกะ* ตามประวัติว่าได้ถูกเผา จะถูกเผาโดยพวกมุสลิมเตอร์ก หรือพวกอื่นแค่ไหนเท่าไร ก็เป็นเรื่องสำหรับนักศึกษาจะค้นคว้ากันไป

แต่มีคำกล่าวถึงการเผาหอสมุดหลังหนึ่งว่า กว่าจะหมดก็ไหม้อยู่เป็นเดือน แสดงว่าใหญ่โตมโหฬารมาก

เรื่องราวในประวัติศาสตร์ตอนนี้ มีนักประวัติศาสตร์มุสลิมเขียนไว้เองด้วยความภาคภูมิใจ และชาวตะวันตกได้แปลมาว่า

> "กลางเมืองนั้น มีวิหารหนึ่ง ซึ่งใหญ่โตและมั่นคงแข็งแรงยิ่งกว่าวิหารอื่นทั้งหลาย อันไม่อาจบรรยาย หรือพรรณนาให้เห็นภาพได้ ดังนั้นสุลต่านจึงเขียนแสดงความรู้สึกทิ้งไว้ว่า:
>
> "'ถ้าบุคคลผู้ใดปรารถนาจะสร้างอาคารที่ใหญ่โตอย่างนี้ เขาจะมิอาจทำสำเร็จได้ หากมิใช้ทรัพย์เป็นแสนเหรียญแดง และถึงแม้จะใช้ช่างที่ชำนาญมีความสามารถที่สุด ก็จะต้องใช้เวลาสร้างถึง ๒๐๐ ปี . . .'
>
> "แล้วสุลต่านก็ออกคำสั่ง ให้เอาน้ำมันจุดไฟเผาวิหารทุกแห่งเสียให้ราบเรียบเสมอผืนแผ่นดิน . . . อิสลามหรือความตาย (อย่างใดอย่างหนึ่ง) เป็นทางเลือกที่มหะมุดมอบให้แก่คนทั้งหลาย . . . ผู้ที่อาศัยอยู่ในที่นั้นเป็นพราหมณ์ศีรษะโล้น (คือพระภิกษุ) คนเหล่านั้นถูกสังหาร
>
> ณ ที่นั้น ได้พบหนังสือจำนวนมากมาย และเมื่อชาวนักรบมูฮัมมัดได้เห็น จึงให้เรียกหาคนมาอธิบายเนื้อความ แต่คนเหล่านั้นได้ถูกฆ่า

ตายเสียหมดแล้ว ปรากฏว่า เมืองทั้งหมดนั้นคือสถานศึกษาแห่งหนึ่ง . . . ประชาชนทั้งหลายนั้น บ้างก็ถูกเผา บ้างก็ถูกฆ่า . . .

ข้อนี้เป็นหลักการแห่งบรรพบุรุษทั้งหลายของข้าฯ นับแต่สมัยแห่งอาซาดุลลา ฆาลิบ จนถึงบัดนี้ ให้เปลี่ยนคนที่ไม่มีศรัทธาทั้งหลาย ให้หันมาถือพระผู้เป็นเจ้าพระองค์เดียว และพระศาสนาแห่งมุซุลมาน ถ้าคนเหล่านั้นยอมรับนับถือศาสนาของเรา ก็ถูกต้องและเป็นการดี แต่ถ้าเขาไม่ยอมรับ เราก็ลงดาบสังหารเขา . . .

กองทัพของมูฮัมมัดได้เริ่มฆ่าฟันสังหาร ทั้งข้างขวา ทั้งข้างซ้าย โดยมิต้องปรานี จนทั่วผืนแผ่นดินอันสกปรกนั้น เพื่ออิสลามและโลหิตก็ได้หลั่งไหลดังสายธาร เหล่านักรบได้ขนรวมเอาทองและเงินมากมายสุดจะคิดคำนวณได้ . . .

หลังจากฟาดฟันสังหารสุดจะคณนานับได้ มือของท่านและเหล่าสหายก็นับมูลค่าแห่งทรัพย์สินที่ได้ขนรวมมา จนเหน็บจนชาไป เมื่อได้มีชัยโดยสมบูรณ์แล้ว ท่านก็กลับมาเล่าแถลงเรื่องราวแห่งชัยชนะที่ได้มาเพื่ออิสลาม ทุกคน ไม่ว่าผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ได้พร้อมกันแสดงความชื่นชมยินดี และขอบคุณพระเจ้า”[๑*]

ถึงตอนนี้ นาลันทาก็สูญ พระพุทธศาสนาก็สิ้น พระที่ขนคัมภีร์หนีไป ก็เอาไปได้บ้าง มีหนีไปพม่าโดยทางเรือบ้าง หนีทางบกไปเนปาล ทิเบตบ้าง ต่างๆ ทางกันไป

พร้อมนี้ก็ไม่ควรมองข้ามพระสงฆ์อีกพวกหนึ่ง ที่อยู่วิเวกตามป่าเขา ซึ่งอาจจะไม่สนใจเหตุการณ์ความเป็นไปในโลกภายนอก ไม่รู้สถานการณ์อะไรของบ้านเมือง เมื่อบ้านเมืองวิบัติเปลี่ยนแปรไปแล้ว ไม่ช้า

---

* Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians* (Calcutta, 1952, Vol. V, 39ff.) [คัดบางส่วนมาอ้างใน A. K. Warder, *Indian Buddhism* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1980), pp. 506-508]

พระสงฆ์เหล่านี้ก็สิ้นสูญหมดไปด้วย เพราะอยู่ไม่ได้

ที่ร้ายกว่านั้นก็คือ ด้วยเหตุที่ขาดสายตา ในขณะที่พระสงฆ์เหล่านี้ไม่รู้อะไรเลยนั่นเอง จู่ๆ วันหนึ่งก็มีทหารมากมายขี่ม้าถืออาวุธเข้ามา และโดยไม่มีโอกาสที่จะหนีหรือตั้งตัว ทหารพวกนั้นก็เข้าฟาดฟันไล่ฆ่า ทำให้พระเหล่านั้นถึงมรณะไปหมดสิ้น และสิ้นชีวิตไปโดยไม่รู้เลยว่ามีอะไรเกิดขึ้น พวกที่มาฆ่าตนนั้นเป็นใคร และเขาฆ่าตนเพราะเหตุใด

ก็ถือว่าหมดยุคพระพุทธศาสนา เพราะสูญสิ้นไปจากอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๑๗๐๐ เศษ ด้วยการฆ่าฟันทำลายอย่างที่ว่ามา

แต่ก่อนที่กองทัพมุสลิมจะเข้ามาทำลายนั้น พระพุทธศาสนาก็อ่อนแออยู่แล้ว ด้วยการที่มีความเสื่อมโทรมในตัวเอง และการไปกลมกลืนกับศาสนาฮินดู การทำลายของกองทัพมุสลิมนี้นับว่าเป็นการลงดาบสุดท้าย

ร่องรอยที่เหลืออยู่ และเค้าการฟื้นฟู หลังหมดสิ้นไปแล้ว

ได้พูดถึงยุคเสื่อมของพระพุทธศาสนา ที่มีการกลมกลืนกับศาสนาฮินดู เห็นว่าควรจะบอกข้อควรรู้เพิ่มอีกเล็กน้อย

ศาสนาฮินดูนี้ ความหมายหนึ่งก็คือศาสนาพราหมณ์ที่ปรับปรุงใหม่นั่นเอง *หมายความว่า* ในยุคหลังเมื่อพราหมณ์ปรับปรุงตัวใหม่แล้วเราเรียกว่าศาสนาฮินดู เพื่อจะแยกให้เห็นความแตกต่าง

ศาสนาฮินดูนั้น มีคำสอนหลายส่วนที่ละม้ายคล้ายคลึงกับพระพุทธศาสนา หรือดึงไปจากพระพุทธศาสนา แม้แต่หลักอหิงสาที่คนฮินดูถือไม่กินเนื้อสัตว์ อะไรต่างๆเหล่านี้ ก็นับว่ามาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา (และอาจจะจากศาสนาเชนด้วย)

ศาสนาพราหมณ์นั้น เป็นศาสนาที่มีพิธีบูชายัญเป็นหลักปฏิบัติสำคัญยิ่ง เอาสัตว์ทั้งหลายมาฆ่าบูชายัญ เช่น เอาแพะ ๕๐๐ ตัว แกะ ๕๐๐ ตัว วัว ๕๐๐ ตัวมาฆ่าเอาอกเอาใจเทพเจ้า เมื่อทำถึงขนาดนี้จะว่า

ไม่กินเนื้อสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ได้อย่างไร

อย่างในสมัยพุทธกาล มีเรื่องในพระสูตรหลายแห่ง กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จที่โน้นที่นี้ ทรงพบกับกษัตริย์บ้าง พราหมณ์ผู้ใหญ่บ้าง ที่กำลังเตรียมประกอบพิธีบูชามหายัญ ให้เอาสัตว์ต่างๆ อย่างละ ๕๐๐ ตัวบ้าง ๗๐๐ ตัวบ้าง มาผูกมัดไว้ พระพุทธเจ้าก็เสด็จเข้าไปทรงสนทนาไต่ถาม แล้วตรัสสอน ทำให้เขาเปลี่ยนความเชื่อถือ เลิกบูชายัญ แล้วแก้มัดปล่อยพวกสัตว์เหล่านั้นไป เป็นต้น นี่ก็เป็นเรื่องราวที่มีมาในพระสูตร (*ดู กูฏทันตสูตร, ที.สี.๙/๑๙๙; ยัญญสูตร, สํ.ส.๑๕/๓๔๙ อธิบายใน สํ.อ.๑/๑๗๗*)

มาในสมัยหลังนี้ ศาสนาฮินดูกลายเป็นศาสนาที่คนไม่กินเนื้อสัตว์ จึงเป็นความเปลี่ยนแปลงที่น่าสังเกตยิ่ง แต่ปราชญ์เรื่องอินเดียก็ยอมรับกันดีว่า พิธีบูชายัญที่ผ่อนเบาลงและการถืออหิงสา ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา

จึงอาจจะเป็นได้ว่า ฮินดูพยายามจะแข่งกับพระพุทธศาสนา โดยจะแสดงให้เห็นว่า ที่พระพุทธศาสนาสอนหลักการไม่เบียดเบียนนั้น พวกฉันทำได้ยิ่งกว่าอีก อะไรทำนองนี้

ที่ว่านี้ก็เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ คงจะต้องสืบสาวกันอีกมาก แต่จากความเป็นมาเท่าที่มองเห็นก็เป็นไปในลักษณะนี้

เป็นอันว่า พระพุทธศาสนาก็หมดไปจากประเทศอินเดีย ถือว่าสูญสิ้นไปเลย ที่มีอยู่บ้างในปัจจุบันนี้เป็นการรื้อฟื้นขึ้นใหม่ โดยรับเข้ามาจากประเทศอื่นๆ เช่น จากศรีลังกาบ้าง อย่างที่ท่านอนาคาริกธัมมปาละ เข้ามาฟื้นฟูพุทธคยา กว่าจะสำเร็จแสนยาก

พุทธคยาที่ชาวพุทธมานมัสการกันในปัจจุบันนี้ ที่จริงของเดิมหมดสภาพไปนานนักหนาแล้ว โดยตกไปเป็นสมบัติที่นักบวชฮินดูยึดครองไว้หมด **อนาคาริกธัมมปาละ**ต้องมาต่อสู้อยู่เป็นเวลานาน ใช้ความสามารถ ความเพียร ความอดทนอย่างมากมาย ชาวพุทธจึงเข้าไปนมัสการได้

เรื่องของมหาวิทยาลัยนาลันทานี้ จึงเป็นหลักฐานที่แสดงความเจริญรุ่งเรืองและความยิ่งใหญ่ของพระพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นก็เป็นเครื่องแสดงถึงความเสื่อมโทรมจนถึงสูญสิ้นของพระพุทธศาสนาด้วย

สรุปได้ง่ายว่า *นาลันทาก็สลายหมดไป พร้อมกับที่พระพุทธศาสนาก็สูญสิ้นจากประเทศอินเดีย*

พระพุทธศาสนาในมือของพุทธบริษัท

การสูญสิ้นของพระพุทธศาสนานี้ เป็นเครื่องเตือนใจชาวพุทธว่า หลักสำคัญที่สุดที่จะรักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้ก็คือ **พุทธบริษัท**ทั้ง ๔ ของเรา จะต้องมีความมั่นคงในหลักการของพระพุทธศาสนา และจะต้องสำนึกในความมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนา จะต้องยึดถือหลักการเป็นสำคัญ และพัฒนาตนเองให้เป็นชาวพุทธที่มีคุณภาพ

เวลานี้ สิ่งที่น่าเป็นห่วงมากก็คือ คนที่มีชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชนมักมีความรู้สึกคล้ายๆ จะแบ่งกัน เช่น ชาวบ้านก็มองว่า ผู้ที่จะต้องรับผิดชอบพระพุทธศาสนาคือพระ

เวลามีพระทำอะไรไม่ดี โยมก็บอกว่า เออ พระพุทธศาสนานี่อะไรกัน พระไม่ดี ไม่ได้ความ ไม่น่านับถือ ก็พาลจะเลิกนับถือพระพุทธศาสนา หาได้คิดไม่ว่าพระพุทธศาสนาเป็นของบริษัท ๔

ถ้าพระเสียแต่โยมยังอยู่ อุบาสก-อุบาสิกาก็ต้องรักษาพระพุทธศาสนาไว้ ยามใดที่พระสงฆ์เพลี่ยงพล้ำ อุบาสก-อุบาสิกาต้องเป็นหลักกลับมาช่วยฟื้นฟูหนุนให้มีพระดีมารักษาพระพุทธศาสนา

คติอย่างหนึ่งก็คือ การวางท่าทีต่อสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาให้ถูกต้อง เวลาเกิดเหตุการณ์ที่ไม่ดีขึ้นมา ชาวพุทธจะต้องมองอีกแบบหนึ่ง คือจะต้องมองว่า พระพุทธศาสนาเป็นสมบัติของชาวพุทธเป็นสมบัติของประเทศชาติ ของสังคม และของเรา พระพุทธศาสนามีคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติของเรา ได้ให้อะไรๆ แก่สังคมของเรามามาก

ทำให้สังคมของเรามีวัฒนธรรม มีความเจริญรุ่งเรือง มีสันติสุขมานานแล้ว บัดนี้ พระพุทธศาสนาของเราตกต่ำ มีปัญหาเกิดขึ้นแล้ว เราชาวพุทธจะต้องช่วยเหลือกัน เราจะช่วยพระพุทธศาสนาของเราอย่างไรดี

เมื่อเกิดมีปัญหา ไม่ควรจะคิดว่า เอ้อ พระไม่ดีแล้ว พระพุทธศาสนาไม่ได้ความ แต่ควรจะคิดว่า เวลานี้ พระพุทธศาสนาของเราเพลี่ยงพล้ำ เราจะช่วยได้อย่างไร คือ ชาวพุทธต้องมองในแง่ว่าเราจะช่วยพระพุทธศาสนาของเราอย่างไร ถ้าตั้งท่าทีอย่างนี้ เราจะมีความเข้มแข็งขึ้น เท่าที่เป็นมาในอดีต ท่าทีของชาวพุทธเป็นอย่างนี้ เราจึงรักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้

ในการที่จะรักษาพระพุทธศาสนานั้น นอกจากมีจิตสำนึกที่จะไม่ประมาท มีความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกัน และมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของด้วยแล้ว ตัวเราเองจะต้องมีคุณสมบัติที่จะรักษาพระศาสนาได้ด้วย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักนี้ไว้ให้แล้วในมหาปรินิพพานสูตรว่า พระองค์จะปรินิพพาน ต่อเมื่อพุทธบริษัททั้ง ๔ ไม่ว่าจะเป็นภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม อุบาสกก็ตาม อุบาสิกาก็ตาม ไม่ใช่แต่เฉพาะพระสงฆ์ ต้องมีคุณสมบัติ ๓ ข้อต่อไปนี้คือ *(ที.ม.๑๐/๑๐๒)*

๑. *ในด้านส่วนตัว* แต่ละคนจะต้องมีความแกล้วกล้ามั่นใจในธรรม ครบทั้ง ๒ ขั้นตอน คือ

๑) รู้เข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

๒) ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นได้ถูกต้อง

๒. *ในความสัมพันธ์กับผู้อื่น* ก็มีความรู้เพียงพอ และมีเมตตาธรรม มีน้ำใจเผื่อแผ่ สามารถแนะนำสั่งสอนธรรมนั้นแก่ผู้อื่นด้วย เช่น เป็นคุณพ่อคุณแม่ ก็เอาธรรมไปสั่งสอนลูก อบรมลูก เป็นครูอาจารย์ก็สั่งสอนลูกศิษย์ เป็นเพื่อนก็แนะนำแก่เพื่อน เป็นผู้ใหญ่ก็แนะนำแก่ผู้น้อย ผู้ใต้บังคับบัญชา เป็นต้น เป็นการทำหน้าที่ต่อสังคมและต่อพระพุทธศาสนา

เป็นอันว่า คุณสมบัติประการที่สอง คือทำหน้าที่ต่อผู้อื่นด้วย

ความมีน้ำใจ และมีความสามารถที่จะแนะนำให้ความรู้ธรรมแก่เขาได้

๓. *ในแง่หลักการ* ก็สามารถรักษาหลักการของพระพุทธศาสนาไว้ได้ เมื่อมีใครพูดจาผิดพลาด ปฏิบัติผิดพลาดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีวาทะกล่าวร้ายต่อพุทธศาสนา ทำให้พระธรรมวินัยคลาดเคลื่อน ต้องสามารถที่จะชี้แจงแก้ไขได้ ท่านเรียกว่า กำราบ*ปรัปวาท*ได้

พุทธบริษัททุกคนถือว่ามีหน้าที่จะต้องศึกษา จนมีคุณสมบัติครบ ๓ อย่างนี้ ขอย้ำอีกทีหนึ่ง

๑. ***ในแง่ตนเอง*** ก็ทั้งรู้ และปฏิบัติได้ถูกต้อง

๒. ***ในแง่สัมพันธ์กับผู้อื่น*** ก็มีความรู้ความสามารถ และมีน้ำใจเมตตาที่จะเผื่อแผ่ให้ความรู้ธรรมแก่เขา

๓. ***ในแง่หลักการ*** ก็สามารถรักษาหลักการของพระพุทธศาสนาชี้แจงแก่ผู้ที่มาพูดกล่าวร้าย หรือแก้ไขความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนต่อพระพุทธศาสนาได้

ถ้าทุกคนที่เป็นชาวพุทธ อยู่ในพุทธบริษัท ๔ เป็นอุบาสิกา เป็นอุบาสก เป็นภิกษุณี เป็นภิกษุ ที่มีความสามารถเช่นนี้ แล้วช่วยกันรับผิดชอบ ก็จะสามารถรักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้แน่นอน เราจะไม่มีปัญหา

แต่เมื่อใดความเสื่อมเกิดขึ้น และรุกเข้ามาจนถึงจุดศูนย์กลาง กล่าวคือ แม้แต่ความรู้และการปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนาที่เป็นส่วนของพระเองก็พลอยคลาดเคลื่อน หรือพระเองก็ไม่มีคุณสมบัติ เมื่อนั้นพระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมโทรมลง

จากที่นาลันทา เราจะเห็นได้ว่า ความเสื่อมได้เข้ามาถึงตัวแกน คือศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ไม่มั่นคงในหลักการของตนเอง จนกระทั่งเข้าไปกลมกลืนกับลัทธิศาสนาอื่น จึงทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมลงจนสูญสิ้น

การที่พระพุทธศาสนาเสื่อมจากอินเดีย เราต้องมองปัจจัยหลายด้าน แม้ว่าเหตุสำคัญที่เป็นตัวตัดสินสุดท้ายคือ สงคราม (เรียกได้ไม่เต็ม

ปากว่าเป็นสงคราม เพราะแทบจะเป็นเพียงการรุกรานหรือบุกทำลายข้างเดียว) จากการทำลายของชาวมุสลิมเตอร์ก แต่ก่อนหน้านั้นก็ได้มีความผุกร่อน ความโทรมของพระพุทธศาสนาเอง จากการที่เข้าไปกลมกลืนกับศาสนาฮินดู รวมทั้งความวิปลาสคลาดเคลื่อนของวัตรปฏิบัติ ความรู้เข้าใจธรรม และความประพฤติทั่วไป

โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างชาวพุทธซึ่งเป็นข้อที่สำคัญมาก พุทธบริษัท ๔ ไม่มีความสัมพันธ์ที่รับผิดชอบต่อกัน ไม่ร่วมมือกันเท่าที่ควร พระก็ไม่ทำหน้าที่ด้วยดีต่อประชาชน และฝ่ายชาวบ้านก็เอาพระพุทธศาสนามาฝากไว้กับพระฝ่ายเดียว เป็นต้น จนในที่สุดพระพุทธศาสนาก็เสื่อมจนสูญสิ้นไป

วันนี้เรามาในสถานที่นี้ คือ มหาวิทยาลัยนาลันทา ก็เท่ากับว่าเรามาดูสิ่งที่เป็นอนุสรณ์ ซึ่งมีความหมายว่า เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึง

- ด้านหนึ่ง คือ ความรุ่งเรือง และความยิ่งใหญ่ของพระพุทธศาสนา ที่เกิดขึ้น โดยอาศัยการศึกษาในมหาวิทยาลัยนาลันทานี้เป็นปัจจัย และพร้อมกันนั้น
- อีกด้านหนึ่ง ก็คือ ความเป็นมาที่มีทั้งความเสื่อมและความเจริญ ทำให้รู้ว่าเจริญขึ้นมาอย่างไร แล้วก็เสื่อมสูญไปอย่างไร

เมื่อเข้าใจอย่างนี้แล้ว เราก็จะได้ประโยชน์ ได้สติปัญญาในการที่จะมารักษาพระพุทธศาสนาต่อไป คือ *เอาอดีตมาเป็นบทเรียน*

สิ่งที่เราได้ศึกษาและได้เห็นที่นาลันทานี้ ไม่ใช่แค่ว่ามาชื่นชมความเจริญ และความยิ่งใหญ่ในอดีตว่า โอ้โฮ นี่ใหญ่ตั้งขนาดนี้ แสดงว่าต้องเจริญมากมายหนอ แล้วก็จบเท่านั้น แค่นี้ไม่พอ ต้องมองในแง่ว่าจะได้คติมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบันอย่างไร

นี่แหละเป็นบทเรียนสำคัญ ที่เราจะเอามาใช้ประโยชน์ในการรักษาพระพุทธศาสนาในขณะนี้ ถ้าไม่สามารถโยงมาสู่ปัจจุบันได้ ประโยชน์นั้นก็น้อย คุณค่าในการมาที่นี่ ก็ไม่ค่อยมี

ฉะนั้นจึงขอให้โยมได้ประโยชน์จากเรื่องที่อาตมภาพเล่ามาให้ฟังนี้ สำหรับวันนี้เวลาจำกัด ท่านมหาบุญธรรม ท่านก็เตือนแล้ว จึงขออนุโมทนาโยมอีกครั้งหนึ่ง บัดนี้โยมมาถึงที่นี่แล้ว และได้มาเห็นสิ่งที่เป็นอนุสรณ์เตือนใจมากมาย

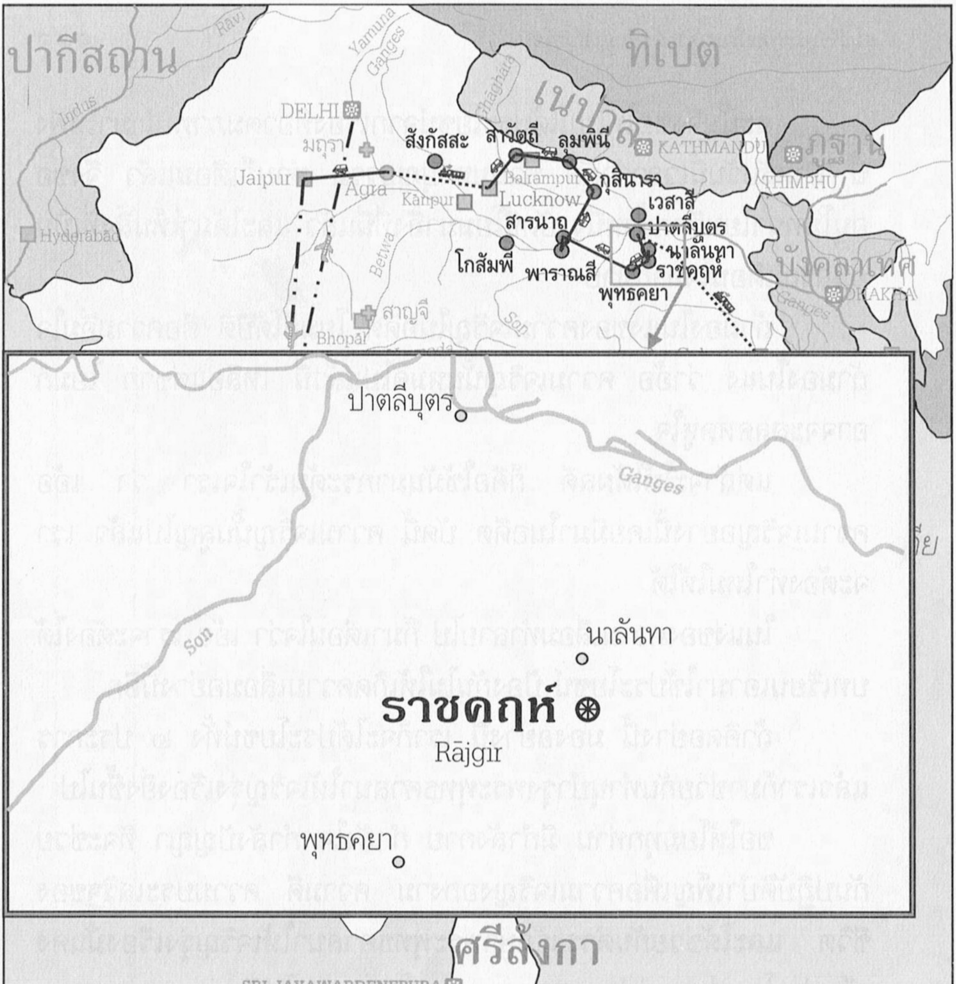
ถ้ามองในแง่ของความเจริญในอดีต โยมก็ได้ปีติ คือความอิ่มใจ ถ้ามองในแง่ ว่าอ้อ ความเจริญนั้นหมดไปแล้วนี่ เหลือแต่ซาก โยมก็อาจจะสลดหดหู่ใจ

แต่ถ้าจะให้ได้ผลดี ก็คือใช้มันมากระตุ้นเร้าใจเรา ว่า เอ้อ ความเจริญอย่างนี้เคยมีมาในอดีต บัดนี้ ความเจริญนั้นสูญไปแล้ว เราจะต้องทำใหม่ให้ได้

ในแง่ของความเสื่อมทำลายไป ก็มาเตือนใจว่า เอ้อ เราจะต้องได้บทเรียนเอามาใช้ประโยชน์ ป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมอย่างนี้อีก

ถ้าคิดอย่างนี้ มองอย่างนี้ เราก็จะได้ประโยชน์ทั้ง ๒ ประการ แล้วเราก็มาช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป

ขอให้โยมทุกท่าน มีกำลังกาย กำลังใจ กำลังปัญญา ที่จะช่วยกันปฏิบัติบำเพ็ญเพื่อความเจริญงอกงาม ความดี ความประเสริฐของชีวิต และได้ช่วยกันดำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคง เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน และชาวโลกตลอดไปชั่วกาลนาน เทอญ.

⊙ นาลันทา → ราชคฤห์ (Rajgir/Rājagṛha)

ระยะทาง: = ๑๑.๕ กม.

เดินทาง: **รถยนต์**: = ๐๐.๒๕ ชม. (โดยประมาณ)

๔ หัวใจธรรม จากจุดศูนย์กลาง

เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์

จันทร์ที่ ๑๓ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๑๓.๔๕ น.

ขอเจริญพร โยมทุกท่านผู้ร่วมในบุญจาริกครั้งนี้

บัดนี้ เราได้เดินทางมาถึงพระเวฬุวัน วัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองราชคฤห์

เรามาที่เมืองราชคฤห์อีกครั้งหนึ่ง ความจริงเมื่อวานนี้เราก็มาแล้ว แต่เรามาแค่ที่พระคันธกุฎี ที่ประทับของพระพุทธเจ้า ที่เขาคิชฌ-กูฏ แล้วเวลาก็มืดค่ำ เราจึงไม่สามารถจะมาถึง*พระเวฬุวัน*ได้ ทั้งๆ ที่อยู่ใกล้กัน ต้องกลับไปพักผ่อนที่วัดไทยนาลันทา แล้วจึงย้อนมาใหม่

ตามคัมภีร์ท่านบอกว่า จากนาลันทา มาถึงราชคฤห์นี้ห่างกัน ๑ โยชน์ คิดเป็นมาตราปัจจุบันได้ ๑๖ กิโลเมตร เมื่อเทียบกับระยะทางปัจจุบันนี้โดยทางรถยนต์ ก็ทราบจากท่านมหาบุญธรรมว่า ๑๓ กิโลเมตร แสดงว่า ตัวเลขใกล้เคียงกันมาก

อาจจะเป็นได้ว่า สมัยก่อนนี้เป็นทางเกวียนคดเคี้ยวกว่า อีกอย่างหนึ่งก็เป็นการวัดคร่าวๆ เพราะฉะนั้น จึงนับว่าใกล้เคียงความจริงมาก *ตัวเลขเก่าในคัมภีร์ ซึ่งนานตั้งเป็นพันปีแล้ว ตรงกับข้อเท็จจริงที่เป็นปัจจุบัน* แสดงว่า สถานที่ที่เรามานี้คงไม่ผิดแน่นอน

ว่าโดยระยะเวลา เราเดินทางจากนาลันทามาถึงราชคฤห์ในเวลาประมาณสัก ๒๐ นาที สำหรับระยะทาง ๑๓ กิโลเมตร หรือ ๑ โยชน์ ซึ่งตามตัวเลขโดยการคำนวณเท่ากับ ๑๖ กิโลเมตร

ราชคฤห์: ศูนย์อำนาจการเมือง เรื่องที่ร้อน

ก) ราชคฤห์ ถึง ปาตลีบุตร

เรื่องเมืองราชคฤห์นี้ อาตมาได้เคยพูดถึงแล้ว ๒-๓ ครั้งว่าเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธ สมัยพุทธกาล และได้เล่าให้ฟังว่า ต่อมาได้ย้ายไปสู่เมืองปาตลีบุตร

แต่ก่อนที่จะย้ายไปปาตลีบุตรนั้น ตามตำนานบางแห่งว่า ย้ายไปเมืองเวสาลีก่อน

คัมภีร์บอกว่า พระเจ้า*สุสูนาค* (เรียกสุสุนาค บ้าง สิสุนาค บ้างก็มี; คัมภีร์สันสกฤตเรียกว่า ศิสุนาค) เป็นผู้ย้ายเมืองหลวงของแคว้นมคธจากราชคฤห์ไปที่เวสาลี (แต่หลักฐานนี้ไม่แน่นนัก หลักฐานส่วนมากบอกว่า ย้ายจากราชคฤห์ไปปาตลีบุตรเลยในสมัยพระเจ้ากาลาโศกราช ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าสุสูนาค)

เวสาลี เป็นเมืองหลวงของแคว้นวัชชี เวลาเรียกเป็นภาษาไทยเรามักนิยมใช้รูปสันสกฤตว่า ไวศาลี โดยแผลงเป็น ไพศาลี

การที่พระเจ้าสุสูนาคแห่งแคว้นมคธ ย้ายเมืองหลวงจากราชคฤห์ไปตั้งที่เวสาลีได้นั้น ก็เพราะว่า แคว้นมคธได้ปราบปรามพวกแคว้นวัชชีลงได้แล้ว และวัชชีก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นมคธไป

เรื่องนี้ก็เป็นเครื่องยืนยันว่า เวสาลีได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นมคธแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมคธก็จึงย้ายเมืองหลวงได้ตามชอบใจ เมื่อชอบเมืองเวสาลี ก็ย้ายไปเมืองเวสาลี

เหตุผลอีกอย่างหนึ่ง ที่พระเจ้าสุสูนาคย้ายเมืองหลวงจากราชคฤห์ไปยังเวสาลีนั้น อาจเป็นได้ว่าเป็นเพราะพระเจ้าสุสูนาคเองเป็นเชื้อสายเจ้าลิจฉวีในเมืองเวสาลีแห่งแคว้นวัชชีเก่า

ขอเล่าความย้อนอีกครั้งหนึ่งว่า กษัตริย์ในวงศ์ของพระเจ้าพิมพิสาร นับจากพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นต้นมา ล้วนแต่ทำปิตุฆาต คือฆ่าพระราช

บิดาทั้งสิ้น จนเรียกได้ว่าเป็นราชวงศ์แห่งปิตุฆาต โดยมีลำดับดังนี้

พระเจ้า**พิมพิสาร** ครองราชย์ **๕๒ ปี**

พระเจ้า**อชาตศัตรู** ปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว ครองราชย์ **๓๑ ปี** (แบ่งเป็นก่อนพุทธปรินิพพาน ๗ ปี และหลังพุทธปรินิพพาน ๒๔ ปี)

พระเจ้า**อุทยภัทร** (หรือ**อุทายิภัทท์**) ปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว ครองราชย์ **๑๖ ปี**

พระเจ้า**อนุรุทธ์** ปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว
พระเจ้า**มุณฑะ** ปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว — ครองรวม **๘ ปี**

พระเจ้า**นาคทัสสก์** (หรือ**นาคทาสกะ**) ปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว ครองราชย์ **๒๔ ปี**

ในรัชกาลสุดท้ายนี้ อำมาตย์และราษฎรไม่พอใจวงศ์กษัตริย์ที่มีแต่ปิตุฆาตตลอดมา จึงถอดพระเจ้านาคทัสสก์จากราชสมบัติ และอัญเชิญ**สุสูนาค** ซึ่งเป็นอำมาตย์รับราชการอยู่ในราชคฤห์ แต่เป็นเชื้อสายเจ้าลิจฉวี ขึ้นครองราชย์ ตั้งราชวงศ์ใหม่ เรียกว่า*ไศศุนาค*

พระเจ้า**สุสูนาค**ครองราชย์อยู่ **๑๘ ปี** แล้ว

โอรสชื่อ**กาลาโศก**ครองราชย์ต่ออีก **๒๘ ปี**

ในปีที่ ๑๐ แห่งรัชกาลนี้ ครบ ๑๐๐ ปีนับแต่พุทธปรินิพพาน ก็ได้มี*การสังคายนา ครั้งที่ ๒* ที่เมืองเวสาลี

ตอนสังคายนาครั้งที่ ๒ พระเจ้ากาลาโศกราช ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงอุปถัมภ์การสังคายนา ซึ่งได้จัดที่เมืองเวสาลีนี้ ที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของแคว้นมคธแล้ว

ต่อมา พระเจ้ากาลาโศกราชนี่แหละ ก็เป็นผู้ย้ายเมืองหลวงจากเมือง**เวสาลี** ไปที่เมือง**ปาตลีบุตร** แสดงว่า มีการย้ายตั้งสองครั้ง ย้ายจากราชคฤห์ ไปเวสาลี แล้วก็ย้ายจากเวสาลี ไปที่ปาตลีบุตร อีกทีหนึ่ง

ตอนที่พระเจ้ากาลาโศกราช อุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ ๒ นั้น การสังคายนาก็จัดที่เมืองเวสาลี อาจจะเป็นได้ว่า หลังจากที่จัด

สังคายนาแล้ว พระเจ้ากาลาโศกราชจึงได้ย้ายเมืองหลวงไปที่ปาตลีบุตร หรืออาจจะย้ายไปก่อน แต่เมืองเวสาลีก็เป็นเมืองใหญ่ และเรื่องก็เกิดขึ้นที่นั่น พระสงฆ์จึงมาจัดการสังคายนาขึ้นที่เวสาลีนี้

(หลักฐานส่วนมากบอกว่า พระเจ้ากาลาโศกราช ย้ายเมืองหลวงจากราชคฤห์ ไปยังปาตลีบุตร)

ที่*ปาตลีบุตร* เมืองหลวงใหม่นี้ มีมหากษัตริย์ปกครองต่อจากพระเจ้ากาลาโศกราช สืบมา คือ

ราชโอรส ๑๐ พระองค์ของพระเจ้ากาลาโศก ร่วมกันปกครอง **๒๒ ปี**

จากนั้น ราชวงศ์ไศศุนาคสิ้นสุดลง เข้าสู่ยุคของราชวงศ์*นันทะ*

ราชวงศ์***นันทะ*** มีกษัตริย์ปกครองต่อมา ๙ รัชกาล รวม **๒๒ ปี**

ในรัชกาลสุดท้ายของราชวงศ์นี้ พระเจ้า**อเลกซานเดอร์มหาราช** (Alexander the Great) กรีฑาทัพมาถึงเขตแดนชมพูทวีป แต่หยุดยั้งแค่ตักศิลา แล้วเลิกทัพไป

จันทรคุปต์ ล้มราชวงศ์นันทะ ตั้งราชวงศ์*โมริยะ* (สันสกฤตว่า *เมารยะ)* และครองราชย์อยู่นาน **๒๔ ปี**

จากนั้น พระเจ้า**พินทุสาร** ราชโอรส ครองราชย์ **๒๘ ปี**

สิ้นรัชกาลนี้ **พ.ศ.๒๑๔** ก็ถึงสมัยของพระเจ้า**อโศกมหาราช** ซึ่งครองราชย์ก่อนราชาภิเษก ๔ ปี แล้วครองต่อมาอีก **๔๒ ปี** จนสวรรคตใน **พ.ศ.๒๖๐** (ตำราฝ่ายตะวันตกส่วนมากว่าสมัยอโศก=พ.ศ.๒๗๐-๓๑๒)

เป็นอันว่ามาบรรจบถึงยุคสมัยซึ่งได้เล่าไว้ที่เมืองปัตนะ

ขอแทรกข้อสังเกตนิดหน่อยว่า เรื่องระยะเวลาครองราชย์ของพระเจ้าพิมพิสารว่า ๕๒ ปี โดยสวรรคตก่อนพุทธปรินิพพาน ๗ ปีนี้ อาตมาเองยังไม่ค่อยเชื่อนัก แต่ว่าไปตามหลักฐานเท่าที่มีก่อน ถ้ามีเวลาคงต้องค้นให้ชัดมากขึ้น

นี้เป็นภาพของเหตุการณ์สืบเนื่องจากพุทธกาล ที่มาสัมพันธ์กับเรื่องราวในพระพุทธศาสนา

ข) เรื่องของราชคฤห์

ขอย้อนกลับมาพูดถึงเมืองราชคฤห์ เพราะเป็นเมืองหลวงสำคัญในสมัยพุทธกาล

อย่างที่กล่าวแล้วว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงพบกับพระเจ้า*พิมพิสาร* กษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นมคธ ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ที่เมืองนี้

ต่อมา พระเจ้า*อชาตศัตรู* ราชโอรส ก็ได้ปลงพระชนม์พระราชบิดา คือพระเจ้าพิมพิสาร แล้วขึ้นครองราชย์

พระเจ้าอชาตศัตรู ห่างเหินจากพระพุทธศาสนาไปพักหนึ่ง จนกระทั่งตอนหลัง จึงหันมาอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ตลอดจนอุปถัมภ์การสังคายนา ครั้งที่ ๑ ซึ่งเป็นครั้งแรกของพระพุทธศาสนา

เมืองราชคฤห์มีชื่อเรียกหลายชื่อ ชื่อหนึ่งเรียกว่า *เบญจคีรีนคร* แปลว่า เมืองที่มีเขาทั้ง ๕ คือ*เขาคิชฌกูฏ* ที่เราไปขึ้นเมื่อวาน แล้วก็มี*เขาปัณฑวะ* รูปทรงเป็นบัณเฑาะว์ *เขาเวภาระ* ซึ่งเป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา *เขาอิสิคิลิ* และ*เขาเวปุลละ*

เพราะเหตุที่เมืองนี้ตั้งอยู่ติดกับภูเขา ๕ ลูก ก็เลยเรียกชื่อว่า เบญจคีรีนคร และจากการที่มีภูเขา ๕ ลูกล้อมรอบอยู่ เป็นเหมือนคอกล้อมรอบเมือง เมืองนี้ก็จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งตามมาว่า *คิริพพชะ* แปลว่า มีภูเขาเป็นคอก ก็คือมีภูเขาล้อมรอบนั่นเอง นี่ก็เป็นชื่อต่างๆ ของเมืองราชคฤห์ ซึ่งก็ไม่จำเป็นจะต้องจดจำอะไร เป็นเพียงความรู้รอบตัว พอให้ได้ยินไว้แล้วก็ผ่านๆ ไป

ข้อสำคัญก็คือว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่เมืองนี้ พระองค์ทรงต้องมองเห็นการณ์ไกล อย่างที่กล่าวแล้วว่า เวลานั้นมีแว่นแคว้นใหญ่ๆ หลายแคว้น

ขอทวนซ้ำอีกทีหนึ่ง ที่บอกว่า มีมหาชนบท หรือ ประเทศใหญ่อยู่ถึง ๑๖ แคว้น และเมื่อมาถึงพุทธกาลก็มีแคว้นที่สำคัญอยู่ในแถบนี้

๓ แคว้น คือ แคว้นมคธนี้ และแคว้นวัชชี แล้วก็แคว้นโกศล

พอสิ้นพุทธกาลไปแล้ว แคว้นโกศลก็ดี วัชชีก็ดี มาตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นมคธหมด ฉะนั้น ราชคฤห์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของมคธจึงเป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญรุ่งเรืองและอำนาจทางการเมือง

พระพุทธเจ้าเสด็จมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่นี่ ถ้าพูดในแง่การเมืองก็แสดงว่า ได้ที่ที่เหมาะที่สุดแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในเมืองราชคฤห์ ก็ทรงประกาศพระศาสนาเริ่มตั้งแต่ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้า*พิมพิสาร* และพระเจ้าพิมพิสารก็ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เป็นองค์ศาสนูปถัมภก

ต่อจากนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงโปรดอัครสาวก ๒ ท่าน คือพระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะ

มาฆบูชา กับ หัวใจพระพุทธศาสนา

จากราชคฤห์นั้น เวฬุวันแผ่ความร่มเย็นแห่งมาฆบูชา

ย้อนกลับไปนิดหนึ่ง อาตมาเล่าข้ามไป คือเมื่อพระเจ้าพิมพิสารเลื่อมใสแล้ว ก็ได้ถวายวัดแห่งแรก คือ *วัดเวฬุวัน* นี้

"เวฬุวัน" แปลว่า ป่าไผ่ เรามาในที่นี้ ด้านนอกๆ ก็ยังเห็นต้นไผ่ที่เราเดินผ่าน ไม่ทราบว่าไผ่นี้จะสืบมาจากพุทธกาล หรือเป็นไผ่ปลูกใหม่ แต่จะอย่างไรก็ตาม ก็เป็นบรรยากาศที่ทำให้เราหวนระลึกไปถึงวัดเวฬุวัน ซึ่งมีความหมายว่าเป็นป่าไผ่ ในสมัยพุทธกาลคงจะมีต้นไผ่มากกว่านี้มากมาย

พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับที่นี่ในพรรษาที่ ๒ (พรรษาแรกจำที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน) ถือว่า เป็น *วัดแรกในพระพุทธศาสนา*

เหตุการณ์สำคัญต่อมา ก็คือ ทรงได้อัครสาวกซ้ายขวา คือพระ

สารีบุตร และ*พระมหาโมคคัลลานะ*

ตามประวัติเล่าว่า พระมหาโมคคัลลานะ บวชได้ ๗ วัน ก็ได้บรรลุอรหัตตผล ส่วนพระสารีบุตรนั้นมีปัญญามาก ได้บรรลุอรหัตตผลทีหลัง น่าสังเกตว่า มีปัญญามาก กลับบรรลุทีหลัง

พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า เหมือนกับพระเจ้าแผ่นดิน หรือแม่ทัพใหญ่ๆ เวลาจะเคลื่อนทัพไปก็ช้า อืดอาด ไม่เหมือนกับชาวบ้านทั่วไป จะไปไหนก็ไปได้ปุ๊บปั๊บทันที

แสดงว่า พระสารีบุตร เพราะปัญญาของท่านมาก ท่านก็เลยคิดเยอะ ไตร่ตรองพิจารณา ทวนหลัง ทวนหน้า สืบหาเหตุปัจจัยต่างๆ เหมือนพระราชาที่ว่า จะยกทัพ จะเคลื่อนย้ายพลกายไปที่ต่างๆ ก็ล่าช้าหน่อย แต่เมื่อพระสารีบุตรเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็คือลาภอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธศาสนา เพราะเป็นกำลังสำคัญที่สุดของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระสารีบุตร นอกจากในฐานะที่เป็นเอตทัคคะในทางมีปัญญามากแล้ว ยังตรัสอีกว่า พระสารีบุตรสามารถแสดงพระธรรมจักรได้แม้นเหมือนพระองค์ทีเดียว *(เช่น ม.ม.๑๓/๖๐๙; ม.อุ.๑๔/๑๖๕; องฺ.เอก.๒๐/๑๔๕)*

พระธรรมจักร นี้ เราก็รู้กันว่าเป็นพระสูตรที่สำคัญ แสดงหลักการของพระพุทธศาสนา พระสารีบุตรสามารถแสดงพระธรรมจักรได้แม้นเหมือนพระองค์ทีเดียว เพราะฉะนั้น จึงเป็นกำลังยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า เรียกอย่างสมัยนี้ว่าทำงานเป็นมือขวา ตรงกับที่เรียกว่าเป็นอัครสาวกเบื้องขวา

พระสารีบุตรบรรลุอรหัตตผล ๑๕ วัน หลังจากที่ได้บวช และได้บรรลุธรรมนั้น ณ ถ้ำสุกรขาตา ที่เราผ่านไปตอนขึ้นเขาคิชฌกูฏเมื่อวาน ก่อนจะถึงพระคันธกุฎี

ถ้ำสุกรขาตานั้น เป็นจุดที่พระสารีบุตรได้ฟังพระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่ทีฆนขปริพาชก ขณะนั้นพระสารีบุตร นั่งอยู่เบื้องหลัง เรียกว่า

ถวายงานพัดอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธเจ้า เบื้องพระปฤษฎางค์ก็คือข้างหลังนั่นเอง

ตอนนั้น พระสารีบุตรเป็นสัทธิวิหาริก เป็นลูกศิษย์ ก็จึงดูแลปฏิบัติพระอุปัชฌาย์ พัดถวายพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ปริพาชก พระสารีบุตรก็เลยได้ฟังด้วย เมื่อฟังจบพระสารีบุตรก็ได้บรรลุอรหัตตผล

เหตุการณ์มาประจวบตอนนี้ ก็พอดีถึงวันเพ็ญเดือนสาม นับจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มา ท่านว่าได้ ๙ เดือนพอดี

กล่าวคือ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือน ๖ แล้วก็เสด็จมาที่อิสิปตนมฤคทายวัน

เมื่อแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่อิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี จำพรรษาแรกที่นั่น หลังออกพรรษาแล้ว เสด็จต่อมายังแคว้นมคธ มาถึงเมืองราชคฤห์นี้และทรงได้อัครสาวก พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดทีฆนขปริพาชก และพระสารีบุตรได้บรรลุอรหัตตผลที่นี่

รวมเวลาผ่านมา ๙ เดือน พอดี ถึงวันมาฆปูรณมี คือวันเพ็ญเดือน ๓ เป็นเวลาที่ถือว่ามีความสำคัญ เนื่องจากสมัยก่อนนี้ถือปฏิทินทางจันทรคติ วันเพ็ญจึงมีความสำคัญอยู่โดยสามัญ

นอกจากนั้น อาจเป็นไปได้ว่าวันเพ็ญเดือน ๓ นั้น เป็นวันสำคัญในศาสนาพราหมณ์ด้วย ปราชญ์บางท่านว่าเป็นวันศิวราตรี (แต่เท่าที่พบหลักฐาน ศิวราตรีของพราหมณ์ คือวันเดือนดับ = แรม ๑๔ ค่ำ เดือนมาฆะ) จะอย่างไรก็ตาม ก็รวมความว่า เป็นวันที่มีความสำคัญในศาสนาเดิมตามประเพณีของชาวชมพูทวีป

ตอนเย็นวันนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเขาคิชฌกูฏมายังพระเวฬุวันนี้ และปรากฏว่ามีพระอรหันต์มาประชุมกันที่พระเวฬุวันนี้ ๑,๒๕๐ องค์ จึงเกิดเป็นการประชุมใหญ่ของพระสาวกขึ้น

ตอนนั้นยังอยู่ในระยะต้นพุทธกาล แค่ ๙ เดือนเท่านั้นเองหลัง

จากตรัสรู้ มีพระสาวกมาประชุมกันตั้ง ๑,๒๕๐ องค์ ก็ต้องถือว่าเป็นการประชุมใหญ่ เรียกได้ว่าเป็นมหาสันนิบาต

การประชุมใหญ่ครั้งนี้ มีลักษณะพิเศษ ที่ท่านเล่าไว้ว่า มีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. วันนั้นเป็นวันเพ็ญมาฆปูรณมี พระจันทร์เต็มดวง

๒. พระภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย

๓. พระภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น และท่านเหล่านั้นเป็นผู้ได้อภิญญา ๖

๔. พระภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นเอหิภิกขุ ได้บวชโดยตรงจากพระพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง

เนื่องจากมีองค์ประกอบ ๔ ประการ จึงเรียกการประชุมนี้ว่า *จาตุรงคสันนิบาต* แปลว่า การประชุมที่พร้อมด้วยองค์ ๔ ประการ

พระพุทธเจ้า ทรงเห็นว่า ความพรักพร้อมอย่างนี้เป็นโอกาสพิเศษที่ดี เหมาะแก่การที่จะทรงแสดงธรรมเป็นพิเศษ ก็จึงได้ทรงแสดงโอวาท ตรัสหลักคำสอนที่เป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า *โอวาทปาฏิโมกข์*

โอวาท ก็คือ คำกล่าวสอน *ปาฏิโมกข์* แปลว่า ที่เป็นหลัก หรือเป็นประธาน โอวาทปาฏิโมกข์ จึงแปลว่า คำกล่าวสอนที่เป็นหลักเป็นประธาน คือคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา

คำสอนนี้มีรวมทั้งหมด ๓ คาถาครึ่ง พูดง่ายๆ ว่ามี ๓ ตอน

สาระของโอวาทปาฏิโมกข์

วันนี้เราเดินทางมาที่นี้ ก็พอดีประจวบมาประชุมกันที่พระเวฬุวันด้วย และวันพรุ่งนี้จะเป็นวันมาฆปูรณมี คือวันเพ็ญเดือน ๓ ซึ่งถือเป็นวันมาฆบูชา ไหนๆ มาที่นี่ใกล้วันจริงแล้ว ก็ทำพิธีมาฆบูชากันเสียที่นี่เลย แล้วฟังธรรมเนื่องในวันมาฆบูชา

อย่างที่กล่าวมาแล้วว่า ในวัน*มาฆบูชา* หรือ วันมาฆปูรณมี พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่เรียกว่า *โอวาทปาฏิโมกข์* (เขียน โอวาทปาติโมกข์ก็ได้) เราจึงควรจะศึกษาเรื่อง โอวาทปาฏิโมกข์กันบ้าง ได้บอกโยมเมื่อกี้นี้ว่า โอวาทปาฏิโมกข์ประกอบด้วยคาถาสามคาถากึ่ง หรือจะเรียกว่าเป็น ๓ ตอนก็ได้

เรื่องที่จะอธิบายนี้ อย่าเพิ่งถือเป็นเรื่องหนักสมอง เวลาพูดให้ฟังอย่างนี้ ก็รู้สึกว่ายากเหมือนกัน แต่ขอให้ฟังผ่านๆ ไว้ก่อน เดี๋ยวจึงค่อยจี้จุดที่ต้องการให้โยมรู้อีกทีหนึ่ง

ลำดับความว่า ในคาถา ๓ ตอนนั้น

ก) คาถาที่ ๑ ซึ่งเป็นตอนแรกว่า

ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา
นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี
สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต ฯ

คาถาแรกนี้ แสดงอะไรบ้าง ตอบสั้นๆว่า แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา ที่ต่างจากศาสนาพื้นเดิมที่มีอยู่

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นใหม่ เมื่อจะแสดงหลักการของพระพุทธศาสนา จุดแรกก็คือ การแยกออกจากศาสนาเดิม ซึ่งจะเป็นข้อสำคัญที่จะให้ชาวพุทธรู้จักตัวเอง คือรู้จักหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้อง มิฉะนั้นเดี๋ยวจะเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าไปเที่ยวปะปนกับลัทธิอื่นๆ

คำสอนข้อแรก บอกว่า *ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา* แปลว่า ขันติคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง

อธิบายว่า ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมานั้น ข้อปฏิบัติสำคัญในศาสนาพื้นเดิมก็คือ เขาชอบบำเพ็ญตบะ การบำเพ็ญตบะนี้เป็นที่นิยมกันนักหนาว่า เป็นทางที่จะทำให้บรรลุความบริสุทธิ์หลุดพ้น ถึง

จุดหมายของศาสนา ศาสนาในยุคนั้นจึงมีการบำเพ็ญตบะกันมาก

พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานคำสอนใหม่ว่า การที่มาทรมานร่างกายของตนเองด้วยประการต่างๆ เช่น อดข้าว กลั้นลมหายใจ นอนบนหนาม ลงอาบแช่น้ำในฤดูหนาว ยืนตากอยู่กลางแดดในฤดูร้อน อะไรทำนองนี้ ไม่ใช่หนทางที่จะทำให้ตรัสรู้ได้

ขอให้สังเกตว่า นักบวชเชน แม้แต่สมัยปัจจุบัน ก็ยังใช้วิธีบำเพ็ญตบะอยู่ เช่น จะโกนผม เขาก็ไม่ใช้มีดโกน แต่เขาถอนผมออกมาทีละเส้นๆ

อย่างที่เราพบ ที่เรียกว่า *สาธวี* ที่มานั่งอยู่ในพิธีเมื่อเช้านี้ที่นาลันทา ที่แต่งชุดขาว แล้วมีอะไรปิดที่จมูกหรือปาก นั่นน่ะ เป็นนักบวชหญิงของเชน นิกายเศวตัมพร หรือ *เสตัมพร* แปลว่า นุ่งขาว ห่มขาว ถ้าเป็นอีกนิกายหนึ่ง ก็เรียกว่า *ทิคัมพร* แปลว่า นุ่งทิศ คือนุ่งลมห่มฟ้า หมายความว่าไม่นุ่งผ้าเลย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การบำเพ็ญตบะทรมานร่างกาย ไม่ใช่วิถีทางแห่งความหลุดพ้น ที่จะเข้าถึงจุดหมายของศาสนา การที่ตรัสคาถานี้ขึ้นมา ก็เพื่อที่จะให้เกิดความรู้เข้าใจลักษณะที่แตกต่างของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ต้น เริ่มแต่ในด้านวิธีปฏิบัติ พระองค์จึงตรัสแทนใหม่ว่า *ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา*

“ขันติ” คือ การอดได้ ทนได้ นี่แหละ เป็นตบะอย่างยิ่ง ตบะไม่อยู่ที่การทรมานร่างกาย แต่อยู่ที่ขันติ คือความอดทน โดยใช้สติปัญญาทำความเพียรด้วยความเข้มแข็งในจิตใจ โดยมุ่งมั่นที่จะทำการนั้นให้สำเร็จด้วยความอดทน อย่างนี้จึงจะเป็นตบะจริง ไม่ต้องไปเที่ยวทรมานร่างกายของตน เมื่อตรัสอย่างนี้ ก็เป็นการบอกให้รู้ไปด้วยว่า การบำเพ็ญตบะอย่างที่เขานิยมทำกันนั้น ไม่มีในพระพุทธศาสนา

จากข้อปฏิบัติ พระพุทธเจ้าก็ก้าวไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนา โดยตรัสว่า *นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา* แปลว่า พระพุทธเจ้าทั้ง

หลายตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรม คือนิพพานเป็นธรรมอันสูงสุด หรือเป็นธรรมอย่างยิ่ง ข้อนี้ คือ การแสดงจุดหมายของพระศาสนาว่า ได้แก่ พระนิพพาน ไม่ใช่ลัทธิไปสู่พระพรหมอะไร

สมัยนั้น ศาสนาพราหมณ์เขาถือว่า จุดหมายของศาสนาคือ **พรหมสหัพยตา** ได้แก่ภาวะที่รวมเข้ากับพรหม คำสอนอย่างนี้ท่านคัดค้านไว้ในพระสูตร เช่นอย่างเตวิชชสูตร ในพระไตรปิฎกทีฆนิกาย เป็นต้น ซึ่งพูดถึงเรื่องพราหมณ์ที่พยายามจะเข้าถึงพรหม ไปอยู่ร่วมกับพระพรหมด้วยวิธีต่างๆ แล้วพราหมณ์ก็เถียงกันเองว่าวิธีของใครถูกต้อง

การเข้ารวมกับพระพรหม หรือการเข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหม หรือการเข้าถึงพรหมนั่น เป็นจุดหมายของศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าของเราอุบัติขึ้น

พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า เราจะเข้ารวมกับพรหมได้ก็ด้วยการสร้างความเป็นพรหมให้มีในตัว หรือทำตัวให้เป็นพรหมหรือให้เหมือนกันกับพรหม ด้วยการเจริญ**พรหมวิหารธรรม**

อย่างไรก็ตาม การเข้ารวมกับพรหมก็ยังไม่ใช่อิสรภาพแท้จริง เราสามารถกล่าวเลยกว่านั้นไปอีก และพระองค์ก็ได้ตรัสแสดงจุดหมายของพระพุทธศาสนาว่า ได้แก่ **นิพพาน** เป็นการบอกให้รู้ชัดไปเลย ไม่ใช่เพียงไปเข้ารวมกับพรหม

ต่อไป สิ่งที่ปรากฏของศาสนาข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ **นักบวช** ในข้อนี้เราต้องชัดว่า คนประเภทใด มีลักษณะอย่างไร จัดว่าเป็น**บรรพชิต**ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นหลักว่า คนที่จะเป็นบรรพชิตนั้น ไม่เป็นผู้ทำร้ายผู้อื่น ถ้าเป็นผู้ที่ทำร้ายเบียดเบียนคนอื่น ไม่ชื่อว่าเป็น สมณะ *หมายความว่า* **นักบวช** หรือ **สมณะ** หรือ **บรรพชิต** มีลักษณะสำคัญอยู่ที่การไม่ทำร้ายคนอื่น ไม่เบียดเบียนใคร เป็นผู้ไม่มีภัยมีเวร เป็นแบบอย่างของการนำสังคมไปสู่สันติ

ลักษณะสำคัญของพระภิกษุ หรือความเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ไม่ได้อยู่ที่การเป็นสื่อกลางระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ ต่างจากในศาสนาพราหมณ์ ที่นักบวชทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างพระพรหม กับมนุษย์ เป็นตัวแทนของเทพเจ้าหรือของสวรรค์ในโลกมนุษย์ หรือเป็นผู้ผูกขาดพระเวท อันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่เทพเจ้าสูงสุดเปิดเผยแก่พราหมณ์

ความเป็นนักบวช เป็นบรรพชิต เป็นสมณะ ไม่ได้อยู่ที่การเป็นตัวแทนสวรรค์ หรือเป็นเจ้าพิธี หรือการมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หรือการปลีกตัวหลีกหนีสังคมไปเข้าฌานอยู่ในป่า เป็นต้น แต่อยู่ที่การทำสันติให้ปรากฏในชีวิตที่เป็นจริง

ข) คาถาที่ ๒ คือตอนกลาง

เมื่อทรงแสดงหลักและลักษณะสำคัญที่เป็นจุดปรากฏของศาสนาแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงหลักขั้นปฏิบัติการของพระพุทธศาสนา โดยตรัสต่อไปว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํฯ

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ๑ การทำความดี หรือกุศลให้ถึงพร้อม ๑ การทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ๑ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระองค์ไม่ได้ตรัสว่า เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าองค์นี้ แต่พระองค์ตรัสว่า *พุทฺธานํ* ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าองค์ไหนก็สอนอย่างนี้หมด

คาถานี้ เป็นคาถาที่ชาวพุทธรู้จักมากที่สุด และพระก็นิยมเอามาย้ำ เพราะเป็นหลักที่จะนำไปปฏิบัติ คาถาที่หนึ่งข้างต้นนั้น แสดงลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา ส่วนคาถาที่สองนี้ เป็นคำสอนภาคปฏิบัติเลยว่า คนเราจะต้องทำอะไรบ้าง

๑. ไม่ทำชั่ว

๒. ทำความดี

๓. ทำใจให้ผ่องใส

สามอย่างนี้จำกันได้ดี เพราะฉะนั้นอาตมาก็ไม่ต้องอธิบายมาก แต่อาจจะย้อนกลับมาพูดอีกทีหนึ่ง

ศ) คาถาที่ ๓ (กับครึ่งคาถา) คือตอนท้าย

จากนั้นก็ถึงท่อนที่ ๓ อีกคาถากับครึ่งสุดท้าย เรียกว่าอีกคาถากึ่ง มีว่า

อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาติโมกฺเข จ สํวโร
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

คำสอนส่วนนี้เป็นท่อนที่ถือกันว่า เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า สำหรับพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระศาสนา ว่าควรจะประพฤติปฏิบัติตัวอย่างไร คือ เมื่อได้คำสอนที่จะสอนเขาแล้ว ตัวผู้ที่จะสอนเขา หรือนำคำสอนไปเผยแผ่นี้ ควรจะดำเนินชีวิต และมีวัตรปฏิบัติอย่างไร ก็มีหลักว่า

อนูปวาโท การไม่กล่าวร้าย ๑

อนูปฆาโต การไม่ทำร้าย ๑

พระที่จะไปสอนเขานี่ ต้องเป็นตัวอย่าง ไม่กล่าวร้ายใคร ไม่ทำร้ายใคร

ปาติโมกฺเข จ สํวโร แปลว่า สำรวมตนในปาฏิโมกข์

"ปาฏิโมกข์" คือ วินัยแม่บท ได้แก่ประมวลข้อกำหนดความประพฤติ ที่เป็นระเบียบกฎเกณฑ์ข้อบังคับในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ เพื่อรักษาแบบแผนหรือมาตรฐานแห่งความเป็นอยู่ที่เหมาะสม และเอื้อต่อการเจริญในไตรสิกขาของพระภิกษุ

ในเรื่องนี้ พระภิกษุจะต้องมีความสำรวมระวัง ตั้งใจที่จะดำรงตนอยู่ในปาฏิโมกข์หรือในศีลแม่บท ที่ปัจจุบันนี้เราเรียกกันว่า ศีล ๒๒๗

มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ แปลว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร คือต้องรู้จักกินพอดี *หมายความว่า* บริโภคด้วยความรู้เข้าใจวัตถุประสงค์โดยใช้ปัญญา ไม่ใช่กินอาหารเพียงเพื่อจะเอร็ดอร่อย เพื่อตามใจอยาก ตามใจลิ้น

โดยเฉพาะพระสงฆ์ เป็นผู้ดำเนินชีวิตด้วยอาศัยญาติโยมเลี้ยง ต้องอาศัยผู้อื่นเป็นอยู่ เพราะฉะนั้นจะต้องทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย เป็นอยู่ง่ายๆ ไม่มัววุ่นวายครุ่นคิดและใช้แรงงานใช้เวลาให้หมดไปกับการแสวงหาสิ่งเสพบริโภค ไม่เฉพาะอาหารเท่านั้น ปัจจัย ๔ อื่นก็เช่นเดียวกัน คือ ไม่มามุ่งหาความสุขสำราญจากเรื่องของวัตถุนั่นเอง

การกินอาหาร เป็นเรื่องใหญ่ของมนุษย์ ฉะนั้นท่านจึงจับจุดแรก ให้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ให้กินด้วยปัญญาที่รู้คุณค่าที่แท้จริง ที่เป็นวัตถุประสงค์ของการกิน ว่าเรากินเพื่ออะไร คือกินเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี จะได้ใช้ร่างกายนี้ดำเนินชีวิตที่ดีงาม อย่างที่ท่านเรียกว่า เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ คือเพื่อเกื้อหนุนการที่จะมีชีวิตที่ดีงามประเสริฐ และจะได้ทำหน้าที่นำธรรมไปสั่งสอนประชาชนได้

นี้คือหลักการที่เรียกว่า *มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ* รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร

ปนฺตญฺจ สยนาสนํ รู้จักอยู่ในที่นั่งที่นอนอันสงัด ไม่ใช่มัววุ่นวายออกไปคลุกคลีกับหมู่ชาวบ้าน จนไม่รู้จักหาความสงบ ไม่ปลีกตัวออกไปหาเวลาหาโอกาสพัฒนาจิตใจและปัญญา

พระสงฆ์จะต้องให้เวลาแก่การพัฒนาทางด้านจิตใจและปัญญาให้มาก เมื่อแสวงหาที่สงัดเป็นที่วิเวกได้แล้ว ก็เป็นบรรยากาศที่เอื้อต่อการที่จะพัฒนาจิตใจ ด้วยการเจริญจิตภาวนา แล้วก็ก้าวไปสู่การทำปัญญาภาวนา

จุดสำคัญก็คือ จะต้องมีที่อยู่ที่เหมาะ รู้จักหลีกเร้น นับว่าเป็นข้อปฏิบัติอย่างหนึ่งที่สำคัญ เมื่อจะไปทำงานสั่งสอนหมู่ประชาชน เข้า

ไปยุ่งเกี่ยวกับชาวบ้าน จะต้องไม่ละทิ้งการอยู่ในที่สงัด เพื่อเป็นฐานที่มั่นคงอยู่ภายใน จะได้ไม่ถูกดูดถูกกลืนเข้าไปในสภาพที่ยุ่งเหยิงของสังคมภายนอก

พระพุทธเจ้าเองทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องนี้ พระองค์เสด็จไปสั่งสอนประชาชน ต้องไปยุ่งเกี่ยวเที่ยวเสด็จไปพบคนโน้นคนนี้ ไปโปรดคนโน้นคนนี้ เป็นกษัตริย์บ้าง เป็นพราหมณ์บ้าง เป็นพ่อค้า เป็นชาวนา เป็นอะไรต่างๆ มากมาย แต่พระองค์ก็ไม่ละทิ้งความสงัด พอได้โอกาสพระองค์ก็เสด็จไปประทับในที่วิเวก หาความสงบเป็นแบบอย่าง เพราะฉะนั้นจึงไม่ให้ทิ้งข้อปฏิบัตินี้

อธิจิตฺเต จ อาโยโค พอได้ที่สงัดแล้วก็ประกอบในอธิจิต ใส่ใจในการฝึกฝนจิตใจยิ่งขึ้นไป พระสงฆ์ทำหน้าที่เผยแผ่พระศาสนา เป็นผู้ที่นำประชาชนในการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา แต่แบบอย่างที่สำคัญของพระ ก็คือเรื่องทางด้านจิตใจ เรื่องคุณธรรม

ในด้านนี้ พระสงฆ์ควรจะให้เขาเห็นแบบอย่างว่า เมื่อพระท่านพัฒนา มีจิตใจที่ประณีตงดงามแล้ว ดีอย่างไร ท่านมีความสุขทางจิตใจโดยพึ่งพาอาศัยวัตถุน้อย ท่านอยู่ได้อย่างไร มีชีวิตที่เป็นสุขได้อย่างไร เป็นแบบอย่างแก่ประชาชน

ถ้าพระสงฆ์ไม่ประพฤติปฏิบัติอย่างนี้ คำสอนก็อาจจะได้ผลน้อย แต่ถ้าพระสงฆ์ดำเนินชีวิตตามหลักที่ว่ามาในคาถากึ่งสุดท้ายนี้ ก็จะเป็นแนวทางและเป็นคติแก่ประชาชน พร้อมกันนั้นก็ทำให้ประชาชนมีความหวัง และมีความศรัทธาเลื่อมใสต่อพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ทำให้ปฏิบัติหน้าที่ได้ผลดีต่อไปด้วย

มาฆบูชา ขึ้นมาเป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนา

ทั้งหมดนี้รวมเป็นสามคาถากึ่ง จัดเป็นสามตอน ขอทวนอีกครั้ง

คาถาที่ ๑ แสดงลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา ที่เป็นจุด

แสดงออกหรือจุดปรากฏ ทางด้านข้อประพฤติปฏิบัติ จุดหมาย รวมทั้งลักษณะของพระสงฆ์ หรือ บรรพชิต

คาถาที่ ๒ กล่าวถึงหลักคำสอน ที่เป็นบทสรุปของภาคปฏิบัติโดยตรง ที่เราเรียกกันว่า หัวใจพระพุทธศาสนา

ส่วนที่ ๓ ซึ่งยาวหน่อย แสดงข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรม สั่งสอนประชาชนต่อไป

มีข้อสังเกตนิดหนึ่งว่า ในพระไตรปิฎก มีพระสูตรชื่อมหาปทานสูตร ในทีฆนิกาย เล่าเรื่องประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ซึ่งทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ไว้ด้วยในมหาสันนิบาต ก็เลยมีคาถานี้ปรากฏ ๒ แห่ง คือในมหาปทานสูตรนั้น กับในคาถาธรรมบท

แต่มีข้อแตกต่างกันนิด คือ มีการสลับคาถา แห่งหนึ่งนั้น (*มหาปทานสูตร, ที.ม.๑๐/๕๔*) เอาคาถา *ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา* ขึ้นก่อน แล้วเอาคาถา *สพฺพปาปสฺส อกรณํ* เป็นคาถาที่สอง ส่วนอีกแห่งหนึ่ง (*คาถาธรรมบท, ขุ.ธ.๒๕/๒๔*) นั้น กลับเอาคาถา *สพฺพปาปสฺส อกรณํ* คือตัวหลักคำสอนขึ้นก่อน แล้วจึงแสดง *ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา* คือ ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนาเป็นลำดับที่สอง

อย่างไรก็ตาม อย่าไปถือเป็นเรื่องสำคัญเลย ใจความก็ได้เท่ากันนั่นแหละ สลับกันไปสลับกันมา

นี่เป็นความรู้เบื้องต้น สำหรับให้โยมทราบคร่าวๆ เกี่ยวกับพระโอวาทปาฏิโมกข์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในวันมาฆปูรณมี ซึ่งบัดนี้เราเรียกกันว่า *วันมาฆบูชา*

"วันมาฆบูชา" นั้น ไม่ใช่ศัพท์เดิม ในพุทธกาลไม่มีคำนี้ มีแต่คำว่ามาฆปุณฺณมี เท่านั้นเอง

"มาฆปุณฺณมี" (เขียนอย่างไทยเป็น มาฆปุรณมี บ้าง มาฆปูรณมี บ้าง มาฆบูรณมี บ้าง) ประกอบเป็นคำในภาษาบาลีตามไวยากรณ์ เป็น *มาฆปุณฺณมิยํ* แปลว่า ในดิถีเป็นที่เต็มดวงแห่งพระจันทร์ ในเดือนมาฆะ

ที่เราเรียกกันว่า เดือน ๓

ต่อมา เรากำหนดให้วันมาฆปุณณมี หรือ วันเพ็ญเดือน ๓ นี้ เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยมีการประกอบพิธีบูชาขึ้น ก็เลยเรียกวันนี้ว่า *วันมาฆบูชา* แปลว่า วันที่มีการบูชาในเดือนมาฆะ ทิ้งคำว่าวันเพ็ญไว้ในฐานที่เข้าใจ การบูชาในเดือนมาฆะ ก็หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญเดือนมาฆะ นั่นเอง

วันมาฆบูชา เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี่เอง คือในหลวงรัชกาลที่ ๔ ทรงศึกษาพระคัมภีร์ ศึกษาพระไตรปิฎกมาก ทรงพบเหตุการณ์ครั้งนี้ และทรงมีพระราชดำริว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญ น่าจะยกขึ้นมากำหนดเป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนาด้วย ก็จึงโปรดให้จัดมีพิธีบูชาขึ้นมา

สมัยก่อนนี้ ในเมืองไทยเรามี*วันวิสาขบูชา* เท่านั้น เป็นวันสำคัญซึ่งคงจะมีการฉลองกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ต่อมาในสมัยอยุธยามีการฉลองใหญ่ ด้วยการบูชากันทั้งงานหลวงและงานราษฎร์ถึง ๓ วัน ๓ คืน ทำกันจริงจังใหญ่โตมาก แต่กาลล่วงมา ประเพณีวันวิสาขบูชาก็เลือนลางลงไป โดยเฉพาะอาจเป็นเพราะการศึกสงคราม ตอนปลายยุคกรุงศรีอยุธยา

พอมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในหลวงก็ทรงยุ่งกับการสงคราม การที่จะป้องกันข้าศึก การปกป้องบ้านเมือง

พอปรับปรุงประเทศชาติได้ร่มเย็นเป็นสุข มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ บ้านเมืองมั่นคงแล้ว ก็ทรงหันมาเอาพระทัยใส่ในเรื่องทางด้านสันติ และงานในยามที่บ้านเมืองดี ก็จึงฟื้นฟูพระศาสนา รวมทั้งฟื้นฟูพิธีวิสาขบูชาด้วย ให้มีการสมโภชประจำปีถึง ๓ วัน ๓ คืน เป็นการใหญ่ เหมือนในสมัยอยุธยา แต่แล้วต่อมาก็เลือนลางลงไปอีก จนกระทั่งวิสาขบูชาเหลืองานวันเดียว

ในประเทศศรีลังกา เขาให้ความสำคัญกับวิสาขบูชามาก มีพิธี

ใหญ่โตอย่างยิ่ง (พระที่นั่งข้างหลังบอกว่า ในศรีลังกา เขาฉลองกันตั้ง ๑ เดือน) วิสาขบูชาจึงเป็นงานใหญ่โตมาก

เป็นอันว่า เมืองไทยเรา เดิมก็มีวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ในแง่ที่เกี่ยวกับพุทธประวัติวันเดียว นอกนั้นมีแต่วันที่เกี่ยวกับวินัย คือ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปตามคติความเป็นอยู่ของพระสงฆ์

มาในรัชกาลที่ ๔ ก็โปรดให้มีพิธีมาฆบูชาเพิ่มขึ้น แล้วก็มาถึง พ.ศ. ๒๕๐๑ เมื่อฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษเสร็จแล้ว ทางคณะสงฆ์เห็นว่าวันแสดงปฐมเทศนาคือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็เป็นวันที่สำคัญมาก น่าจะได้กำหนดให้มีพิธีบูชาใหญ่ ทางราชการก็เลยตกลงเห็นชอบกับคณะสงฆ์ ประกาศให้มีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นมาอีก ๑ วัน คือ **วันอาสาฬหบูชา** เป็นวันล่าสุด เพิ่งมีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ นี้เอง

นี้เป็นการเล่าถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มีในประเทศไทยโยมรู้อย่างนี้แล้ว จะได้ไม่แปลกใจว่า ในกิจการพุทธศาสนาระหว่างประเทศนั้น เป็นที่รู้จักกันเฉพาะวันวิสาขบูชาเท่านั้น วันอื่นๆ คือวันมาฆบูชา และอาสาฬหบูชา ประเทศอื่นเขาไม่รู้ด้วย

วันนี้ เราใกล้มาฆบูชาที่จะมาถึงในวันพรุ่งนี้ และเดินทางมาถึงเวฬุวัน ก็เลยมาทำพิธีมาฆบูชากัน เป็นการระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ ในที่ประชุมจาตุรงคสันนิบาต

อาตมาก็ได้กล่าวไปแล้วว่า **โอวาทปาฏิโมกข์** มีความหมายอย่างไร และมีใจความคำสอนโดยย่อ คือ ตัวแท้ๆ ว่าอย่างไร

หัวใจเดียว แต่มีสี่ห้อง

ใน ๓ ส่วนนี้ ได้บอกแล้วว่า ส่วนที่ชาวพุทธรู้จักกันดีที่สุดคือคาถาสั้นๆว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ ฯ

แปลอีกครั้งหนึ่งว่า การไม่ทำชั่วทั้งปวง หรือการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลหรือความดีให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

อันนี้เรามักเรียกกันว่า *หัวใจพระพุทธศาสนา* ที่เรียกว่า หัวใจพระพุทธศาสนานี้ พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ตรัสบอกไว้ เรามาเรียกกันเองในยุคหลัง

ทีนี้ ต่อมาชาวพุทธก็ชักเถียงกันว่า เอ อันไหนจะเป็นหัวใจพระพุทธศาสนากันแน่

- บางท่านก็บอกว่า ก็*อริยสัจ ๔* สิ
- บางท่านก็บอกว่า ต้องพุทธพจน์ที่บอกว่า *สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย* (ธรรมทั้งปวงไม่ควรแก่การยึดมั่น หรือ ธรรมทั้งปวงไม่อาจยึดมั่นถือมั่นได้)
- บางท่านก็เอาพุทธพจน์อีกแห่งหนึ่งที่ตรัสไว้ว่า ทั้งในกาลก่อน และบัดนี้ เราสอนเพียงอย่างเดียว คือ *ทุกข์และความดับทุกข์* บอกว่า นี่แหละ หัวใจพุทธศาสนา

ชาวพุทธบางทีก็เลยเถียงกัน

ขอโอกาสชี้แจงว่า อย่ามัวไปเถียงกันเลย เพราะ คำว่า หัวใจพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไว้เดิม เรามากำหนดกันขึ้น

แต่ให้สังเกตว่า ในพุทธพจน์แห่งโอวาทปาฏิโมกข์นี้ มีคำสรุปท้ายว่า *เอตํ พุทฺธาน สาสนํ* “นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” คล้ายๆว่า เป็นคำสรุปของพระพุทธเจ้าเองว่า นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งพระองค์เองและพระพุทธเจ้าอื่นด้วย

ฉะนั้น การที่จะบอกว่าอันนี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ก็ไม่ได้ผิดอะไรหรอก แต่เราอย่าไปยึดมั่นว่า ต้องคาถานี้เท่านั้น จึงจะเป็น

หัวใจของพระพุทธศาสนา เดี๋ยวจะยุ่ง มัวแต่เถียงกันวุ่นไป

ถ้าวิเคราะห์ออกไปแล้ว คาถานี้ ที่ว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ก็เป็นการสรุปคำสอนภาคปฏิบัติ เป็นหัวใจได้ แต่เป็นหัวใจภาคปฏิบัติ คือ เป็นเรื่องของการลงมือกระทำ

แต่คำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าจะมองให้ครบจริงๆ มีทั้งภาคที่เป็นตัวหลักความรู้ และภาคปฏิบัติ

ถ้าเรียกด้วยภาษาสมัยนี้ ก็เรียกว่า ภาคทฤษฎีด้วย ภาคปฏิบัติด้วย จึงจะครบ แต่ก็ไม่อยากใช้คำว่า ทฤษฎี เพราะทฤษฎีเป็นศัพท์สมัยใหม่ มีความหมายของเขาอีกแบบหนึ่ง เราอย่าไปยุ่งเลย

เป็นอันว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า มิได้มีเฉพาะภาคปฏิบัติลงมือทำอย่างเดียว ถ้าไปดูคำสอนที่กว้างออกไป ก็จะเห็นหลักที่เรียกว่า *อริยสัจ* ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ทุกข์ ก็ไม่ใช่ข้อปฏิบัติ ท่านบอกว่า **ทุกข์** นั้น เป็นสิ่งที่ต้องรู้หรือรู้จัก **สมุทัย** เป็นสิ่งที่ต้องละ ก็ไม่ใช่ข้อปฏิบัติอีก **นิโรธ** เป็นสิ่งที่ต้องเข้าถึง ก็ไม่ใช่ตัวการปฏิบัติ สุดท้าย **มรรค** จึงเป็นข้อปฏิบัติ เป็นอันว่า ข้อปฏิบัติมาอยู่ในอริยสัจข้อสุดท้าย คือข้อที่สี่

พอไปถึงอรรถกถา ท่านจะโยงให้เสร็จเลยว่า การไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสนั้น ก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

ศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ที่ไหน เอามรรคมีองค์ ๘ มาสรุปก็เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา ตกลงว่าคาถานี้ ที่ว่าไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ ก็อยู่ในอริยสัจข้อ ๔ คือ **มรรคนั่นเอง**

ฉะนั้น หลักโอวาทปาฏิโมกข์นี้จึงเล็กกว่าหลักอริยสัจ เพราะไปอยู่แค่ในข้อที่ ๔ ของอริยสัจ อริยสัจนั้นคลุมหมด มีข้อปฏิบัติพร้อมอยู่ด้วย ได้แก่ข้อที่ ๔ คือมรรค ซึ่งมีองค์ ๘ ประการ

สรุปมรรคมีองค์ ๘ เหลือ ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา พูดภาษาชาวบ้านให้ง่าย ก็บอกว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส นี่แหละ คือการ

แปล ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างง่าย

เพราะฉะนั้น *วันมาฆบูชานี้* พูดในแง่หนึ่งก็คือ เป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักคำสอนให้ง่าย โดยทรงยกเอา ศีล สมาธิ ปัญญา มาตรัสในรูปแบบหนึ่งนั่นเอง

เมื่อโยมเห็นตำแหน่งแห่งที่ของคำสอนมาโยงกันอย่างนี้ ก็เลิกเถียงกันได้ ไม่ต้องมาเถียงกันให้ยุ่ง แล้วยังรู้ด้วยว่าอันไหนอยู่ที่ไหน

ในพระสูตรหลายสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าลำดับการตรัสรู้ของพระองค์ว่า พอได้ฌาน ๔ แล้ว จิตเป็นสมาธิ เป็น*กัมมนียัง* พร้อมที่จะทำงาน พระองค์ก็โน้มจิตไป เพื่อรู้อริยสัจ ก็ตรัสรู้อริยสัจ

ความสำคัญของการตรัสรู้อริยสัจนี้ ทำให้ในหลวงรัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือขึ้นเล่มหนึ่งชื่อว่า *พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร* คำตอบก็คือ ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นคำตอบที่เอามาจากพุทธพจน์เอง

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ ก็แสดงว่า *อริยสัจ* เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ใช่ไหม เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ก็มาโยงกันเข้ากับเรื่องการไม่ทำชั่ว ทำดี ทำจิตให้ผ่องใส ซึ่งเป็นหลักการที่อยู่ในข้อมรรค เพราะฉะนั้น *อริยสัจ ๔* จึงคลุมหมด

ว่าต่อไปถึงพุทธพจน์ที่ว่า *"ทั้งในกาลก่อน และบัดนี้ เราสอนแต่เรื่องความทุกข์ และความดับทุกข์"*

ลองดูว่าทุกข์ และความดับทุกข์ อยู่ที่ไหนล่ะ ก็อยู่ใน*อริยสัจ*นั่นแหละ

ทุกข์และกำเนิดแห่งทุกข์ หรือ ทุกข์และเหตุเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่ทุกข์และทุกขสมุทัยนั้น ในเวลาที่พระพุทธเจ้าตรัสสั้นๆ พระองค์ตรัสรวมไว้ในข้อเดียวกัน คือ ข้อว่าด้วยทุกข์ ได้แก่ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์จัดเข้าเป็นข้อหนึ่ง

ส่วนการดับทุกข์ ก็หมายถึงนิโรธและมรรค เอาทั้งความดับทุกข์และวิธีดับทุกข์นั้นรวมไว้ด้วยกันเสร็จ

เพราะฉะนั้น *อริยสัจ* ๔ ก็เลยจัดรวมเป็น ๒ หัวข้อใหญ่ นี่ก็เป็นวิธีพูดย่อ

ต่อไป *สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย* อันนี้เป็นการตรัสแสดงความจริงของสิ่งทั้งหลายในแง่ว่า เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นได้ เพราะมันเป็นอยู่เป็นไปตามธรรมดาของมัน ถ้าเป็นสังขาร มันก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เป็นต้น มันไม่เป็นไปตามความอยากความปรารถนาของใคร ถ้าใครไปยึดมั่นจะให้เป็นตามใจของตัว โดยไม่ใช้ปัญญาที่จะทำตามเหตุปัจจัย ก็จะถูกบีบคั้นฝืนใจกลายเป็นความทุกข์

แล้วก็โยงมาสู่การปฏิบัติว่า เมื่อสิ่งทั้งหลายไม่อาจจะถือมั่นได้ เราก็อย่าเอาตัณหาอุปาทานไปถือมั่นมัน แต่ต้องปฏิบัติต่อมันด้วยปัญญา ก็เลยโยงระหว่าง ตัวสภาวะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ กับ ข้อปฏิบัติอันจะไม่ให้เกิดทุกข์ ที่เรียกว่า **มรรค** เข้าด้วยกัน

ฉะนั้น ไม่ว่าจะพูดแง่ไหน คำสอนในพระพุทธศาสนาก็โยงกันหมด ไม่ต้องเป็นห่วง ใครจะมาบอกว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใสเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา โยมก็ไม่ต้องไปเถียง เถียงก็เสียเวลา เราก็บอกว่าถูกๆ ไม่ผิด ถ้าเขาบอกว่า อริยสัจ ๔ ก็ถูกอีกแหละ เพราะว่าเรารู้ในใจ เราโยงได้หมดแล้ว

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ก่อนจะเสด็จไปสั่งสอน ทรงปรารภว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นี้ยาก คนที่จะรู้ตามได้จะมีน้อย สิ่งที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ซึ่งคนอื่นจะรู้ตามได้ยากนี้ ได้แก่อะไร ตอนนั้น พระองค์ก็ตรัสไว้เลยเหมือนกัน พระองค์ตรัสว่า ได้แก่ *อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท* และ*นิพพาน* ก็สองอย่างเหมือนกัน

อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ก็คือ ทุกข์ และ ทุกขสมุทัย

นิพพาน ก็คือ นิโรธ แล้วก็รวมเอาหรือเล็งเอามรรคเข้าไปด้วยเพราะเป็นข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงนิพพาน แต่ในที่นี้ตรัสเฉพาะสภาวธรรม

เป็นอันว่า เวลาตรัสแสดงคำสอนของพระพุทธศาสนา ในส่วน

สาระสำคัญ อย่างที่เรียกว่าเอาเฉพาะหลักการแท้ๆ ตามสภาวะ ก็ทรงระบุอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท และนิพพาน นี่แหละคือหัวใจตัวจริงแท้ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง พระพุทธเจ้าตรัสปรารภกับพระองค์เอง ไม่ต้องกลัวว่าใครจะเข้าใจหรือไม่

แต่ในเวลานำมาแสดงแก่ประชาชน ต้องแสดงในรูปอริยสัจ ก็คือเอาอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท และนิพพาน นั่นแหละ มาแสดงในรูปที่จะสื่อกับประชาชนได้ เรียกว่า เป็น*อริยสัจ* ๔ ประการ จึงถือว่าอริยสัจนั้น คือสัจจธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงในรูปลักษณะที่จะให้คนทั้งหลายรู้เข้าใจ และนำไปประพฤติปฏิบัติได้

เพราะฉะนั้น *อริยสัจ* จึงเป็นวิธีสอนของพระพุทธเจ้าไปด้วย วิธีสอนต่างๆ ที่จะให้ได้ผลดี จะเห็นว่า แม้แต่ยุคปัจจุบันก็ต้องใช้หลักอริยสัจ ๔ แม้แต่พวกที่เป็นนักปลุกระดม ก็ต้องใช้วิธีตามแนวอริยสัจ ๔

วิธีอริยสัจ ได้ผลชะงัด ตั้งแต่สอนนักเรียน จนถึงปลุกระดมคน

ขอนอกเรื่องสักนิดหนึ่ง ใช้อย่างไร วิธีปลุกระดมตามแนววิธีของอริยสัจ ๔

๑. *จาระไนปัญหา* จะต้องแจกแจงหรือแถลงก่อนว่า เดี๋ยวนี้อะไรต่ออะไรมันเสียหายร้ายแรง เลวทรามอย่างไร เช่น จะปฏิวัติสังคม ก็ต้องพูดนำให้เห็นก่อนว่า ขณะนี้สังคมมันเลวร้าย มีปัญหาอย่างนั้นอย่างนี้ พูดจนกระทั่งคนเห็นว่าสังคมนี้ ไม่ไหวแล้ว

๒. *ชี้หน้าตัวการ* พอพูดจาระไนปัญหาจนกระทั่งคนเห็นด้วยว่า ไม่ไหวจริงๆ เลวเต็มทีแล้ว จะต้องแก้ไข นักปลุกระดมก็พูดต่อไปว่า ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ ตัวการคืออะไร ใครเป็นตัวการ เอาแล้วสิทีนี้ พอชี้ตัวการว่าตัวการอยู่ที่นั่น พวกนั้นพวกนี้ อันนั้นอันนี้เป็นตัวการ นี่ละตัวเหตุละ พอชี้ตัวการแล้ว คนก็ฮึ่มกระหึ่นขึ้นมาจะลงมือ พร้อมที่จะปฏิวัติเลย

๓. *หันไปจ้องจุดหมาย* พอชี้ตัวการร้ายเสร็จ ก็บอกจุดหมาย

เลยว่า นี่ ถ้าเราแก้ไขเสร็จแล้วนะ มันจะดีอย่างนั้นอย่างนี้ บรรยายสภาพที่เป็นจุดหมายว่า จะดีเลิศประเสริฐอย่างไร จนกระทั่งคนกระหาย อยากจะเข้าถึงจุดหมายอันนั้น

พอถึงขั้นนี้ คนก็พร้อมที่จะปฏิบัติการทุกอย่าง เพราะมองเห็นและคิดหมายใฝ่ปรารถนาจุดหมายที่ดีงามแล้ว ก็อยากจะไปเต็มที่ แล้วก็โยงมาด้วยว่า จะไปถึงจุดหมายนั้นได้ ก็ต้องกำจัดไอ้เจ้าตัวร้ายทั้งหลายที่เป็นต้นเหตุให้หมด แล้วปัญหาต่างๆ ความทุกข์ ความเดือดร้อนทั้งปวงก็จะหมดไป

๔. *สาธยายวิธีทำการ* พอคนพร้อมอย่างนี้แล้ว ก็บอกวิธีปฏิบัติตอนนี้ จะให้ลงมือทำ จะให้ทำอะไร ทำได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะยากจะเย็นจะซับซ้อนอย่างไร เอาทุกอย่าง

นี่แหละวิธีสอนแบบอริยสัจ ใช้มา ๒๕๐๐ กว่าปี จนบัดนี้ไม่มีล้าสมัย และใครทุกพวก ไม่ว่าจะฝ่ายดี ฝ่ายร้าย ต้องใช้ มีแต่ว่าจะใช้ในทางดี หรือทางร้ายเท่านั้นเอง

ฉะนั้น ในวงการการศึกษาเวลานี้จึงยอมรับมาก ในเรื่องวิธีสอนแบบอริยสัจ ถือได้ว่าเป็นต้นแบบของวิธีสอนทุกอย่าง พระพุทธเจ้าทรงนำเอาสัจธรรมมาแสดงแก่มนุษย์ ในรูปที่เรียกว่า *อริยสัจ ๔*

ที่จริง สาระสำคัญที่พระองค์ต้องการ คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท และนิพพานนี่เอง แต่พอมาสื่อกับประชาชน ใช้*อริยสัจ ๔* เพื่อให้เป็นสิ่งที่เขาปฏิบัติได้

การสอนนั้นต้องเริ่มจากสิ่งที่มองเห็น สิ่งที่ปรากฏ หรือสิ่งที่ง่ายไปหาสิ่งที่ยาก จึงเริ่มด้วย*ปัญหา* ทั้งๆ ที่หลักอริยสัจนั้น สวนย้อนจากผลมาหาเหตุ

ธรรมดาว่า ในสิ่งทั้งหลาย เหตุเกิดก่อนแล้วจึงมีผล แต่ในอริยสัจนี่ พูดถึงผลก่อน แล้วจึงสาวไปหาเหตุ

- *คู่ที่หนึ่ง* ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ

● *คู่ที่สอง* นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ

ยกผลมาพูดก่อนเหตุ ทั้งสองชุด การที่พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ จะต้องมีเหตุผลในการตรัส

ขออธิบายว่า อยู่ๆ ถ้าพระพุทธเจ้าจะไปตรัสถึงเหตุของทุกข์ก่อน ก็จะไม่มีใครฟัง อยู่ๆ จะไปพูดถึงเหตุของทุกข์ โดยยังไม่พูดถึงตัวทุกข์ได้อย่างไร ก็ต้องพูดถึงปัญหา พูดถึงตัวความทุกข์ ชี้ถึงสภาพที่ปรากฏ หรือปรากฏการณ์ที่มองเห็นเสียก่อน

พอเราพูดถึงเรื่องของเขาว่า อ้อ คุณมีปัญหาอย่างนี้ มีทุกข์อย่างนี้ ก็เกี่ยวข้องกับชีวิตของเขา เขาก็สนใจ พอเขาสนใจแล้ว ก็พูดต่อไปว่า อ้าว ถ้าคุณจะแก้ไข คุณจะต้องรู้เหตุ และกำจัดเหตุของมันนะ ทีนี้ก็มาพูดถึงเหตุของมัน

นี่แหละ คือการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีความประเสริฐในลักษณะต่างๆ ในความเป็นพระศาสดานั้น นอกจากตรัสรู้ธรรมความจริงแล้ว จะต้องสามารถในวิธีการสั่งสอนด้วย

ความสำเร็จของพระพุทธเจ้า อยู่ที่ความสามารถทั้งสองด้านนี้ จึงเรียกพระองค์ว่าเป็น *สัมมาสัมพุทธะ*

ถ้าตรัสรู้ธรรมที่เป็นสัจธรรมอย่างเดียว ก็เป็นแค่พระ*ปัจเจกพุทธ*เจ้า แต่เพราะสามารถในการสั่งสอนด้วย จึงเป็น*สัมมาสัมพุทธะ*

อริยสัจ ๔ นี้ เป็นหลักธรรมที่ประกาศความเป็นพระบรมศาสดา ที่ได้ทั้งตรัสรู้สัจธรรม และทรงสามารถในวิธีการสั่งสอนด้วย

เป็นอันว่า หัวใจพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะพูดอย่างไรก็โยงกันได้ทั้งหมด ขอให้เข้าใจเสียอย่างเดียว ถ้าโยมมีความเข้าใจอันนี้เป็นฐานแล้ว จะพูดอย่างไรก็ได้ แล้วแต่สถานการณ์

ถ้าพูดกับคนที่ยังไม่สามารถเข้าใจลึกซึ้ง เราก็เอาในแง่ภาคปฏิบัติว่า หัวใจพุทธศาสนาคือ *ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส* แค่นี้ก็พอแล้ว พอเขาเห็นด้วย ก็เอาไปใช้เริ่มปฏิบัติได้เลย หลังจากนั้นจึงค่อยให้

ภาคหลักความจริง ว่าด้วยสัจธรรมที่ลึกซึ้งขึ้นไปตามลำดับ

ละชั่ว ทำดี ยังไม่พอ ต้องต่อด้วยไม่มีกิเลสเหลือในใจ

ขอย้อนกลับเข้ามาเรื่องคาถาโอวาทปาฏิโมกข์อีกครั้งหนึ่ง จะพูดเฉพาะคาถาที่รู้จักกันทั่วไปที่ว่า *ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส* ซึ่งบอกแล้วว่าอยู่ในอริยสัจข้อที่ ๔ คือ มรรค เป็นรูปแบบหรือถ้อยคำสำหรับสื่อให้ง่ายสำหรับ *ศีล สมาธิ ปัญญา*

ขอตั้งข้อสังเกตแถมอีกนิดหนึ่ง เวลาแปล ถ้าเราแปลว่า ละชั่ว แล้วก็ทำดี และทำใจให้ผ่องใส บางทีก็มีผู้เถียง ๒ อย่าง

๑) เถียงว่า อ้อ ถ้าละชั่ว ก็แสดงว่า ท่านมีชั่วอยู่แล้ว ท่านจึงต้องละ ถ้าอย่างนั้น คำแปลนี้ก็ไม่สมบูรณ์ ที่จริงความชั่วนั้น ถ้าเรายังไม่ทำ ก็อย่าไปทำมันเลย ไม่ต้องรอว่าไปทำมาแล้วจึงคิดจะละ ฉะนั้นจึงควรบอกว่า ไม่ทำชั่ว

๒) เถียงว่า ตัวบาลีเองก็ไม่มีคำว่า “ละ” บาลี *อกรณํ* แปลว่า การไม่กระทำ ไม่ได้แปลว่า ละ

เพราะฉะนั้น คำแปลที่ตรงที่สุด จึงต้องว่า ไม่กระทำความชั่ว หรือ ไม่ทำชั่ว ทำดีให้ถึงพร้อม และทำใจให้ผ่องใส

ข้อสังเกตในคำสอน ๓ ข้อนี้ มีมากมายเหลือเกิน แต่เป็นที่ยอมรับกันว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติแค่นี้มีความสมบูรณ์มาก ในศาสนาต่างๆ จะมีไม่ครบ ศาสนาทั่วไปจะมีแค่ละชั่ว หรือไม่ทำชั่ว แล้วก็ทำดี ส่วนข้อว่าทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสนี่ มักจะไม่ถึง

การทำใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์ ที่จะสมบูรณ์นั้น ก็คือผ่องใสบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลายทั้งปวง

ถึงจะเว้นชั่ว และทำดี ก็ยังไม่ปลอดภัย บางทีเว้นชั่ว และทำดีนั้น ยังต้องมีอะไรคอยกำกับหรือบังคับ บางทีก็มีเครื่องเร้าล่อ บ้างก็อาศัยแรงหนุนหลังบางอย่าง จะให้มั่นให้แท้ ต้องเว้นชั่วและทำดีโดยมี

ใจที่สะอาดปราศกิเลส ต้องถึงขั้นนี้ จึงจะหมดชั่วแน่ และดีนั้นจึงจะแท้

ในบรรดากิเลสทั้งหลายทั้งปวงที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองนั้น ตัวรากเหง้าที่สุดก็คือ โมหะ ฉะนั้น การที่ว่าทำใจให้บริสุทธิ์ จึงหมายถึงบริสุทธิ์จนกระทั่งหลุดพ้นจากโมหะ ไม่ใช่แค่โลภะ โทสะ เท่านั้น

เดี๋ยวจะว่า ใจบริสุทธิ์ ก็น่าจะมีได้ทั่วไป ทำใจให้ผ่องใสก็คล้ายๆ กับว่า ใจดี สบาย อย่างคนที่มีเมตตา กรุณา ก็น่าจะใจผ่องใส แต่ในพระพุทธศาสนานั้น ใจผ่องใสนี้ในที่สุดจะต้องถึงหมดอวิชชา ความไม่รู้เลยทีเดียว

ฉะนั้น การที่จิตผ่องใสทั่วๆไป อย่างใจดีมีเมตตา เป็นต้น ยังไม่พอ ถ้ามีใจผ่องใสด้วยเมตตากรุณา หรือด้วยคุณธรรมอย่างเช่นศรัทธา แค่นี้ยังไม่มั่นคงยั่งยืน และจิตยังไม่สะอาดแท้ ยังอยู่แค่ข้อ ๒ คือทำกุศลให้เพิ่มพูนขึ้นเท่านั้น อันนี้จะต้องทำความเข้าใจกันให้ชัดเจน

ตรงนี้อยากจะพูดเจาะเฉพาะนิดหน่อย คือ ที่บอกว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใสนั้น ถ้าพูดในแง่ความประณีต พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง จากหยาบมาหาละเอียด คือ

๑. ไม่ทำชั่ว นี่คือ หยาบที่สุด พอไม่ทำชั่วแล้ว

๒. ทำความดีให้ถึงพร้อม ก็ประณีตขึ้นมา เมื่อไม่ทำชั่ว ต่อนั้นไปก็ตั้งใจทำความดีให้สมบูรณ์ ทำทุกอย่าง มีดีอะไรให้ทำก็ทำ เมื่อทำกุศล คือทำแต่ความดี ก็ประณีตขึ้น แต่ก็ยังไม่สมบูรณ์

๓. ในขั้นที่ละเอียดประณีต ต้องทำใจให้บริสุทธิ์หมดจด อีกชั้นหนึ่ง จึงจะหลุดพ้นจากความชั่ว และตั้งอยู่ในความดีได้จริงแท้และยั่งยืน

หลักปฏิบัตินี้ ถ้าว่าโดยลำดับ ก็คือจากหยาบไปหาละเอียด เพราะฉะนั้นท่านจึงเทียบว่าเป็น *ศีล สมาธิ ปัญญา*

ไม่ทำชั่ว ก็อยู่ในระดับ*ศีล* ทำดีให้ถึงพร้อม ก็อยู่ในระดับจิตใจ เรียกว่า *สมาธิ* แล้วก็ทำใจให้ผ่องใส คือทำใจให้บริสุทธิ์จากโมหะ การที่โมหะจะหมดไป ก็ต้องมีปัญญา ในที่สุดจึงต้องถึงขั้น*ปัญญา*

คำสอนที่มีความสมบูรณ์ต้องครบถ้วนทุกระดับอย่างนี้ จึงทำให้มีข้อสังเกตว่า คนทำความดีนั้นยังไม่สมบูรณ์ ถ้าตราบใดยังไม่ชำระใจให้ผ่องใส มองในแง่หนึ่ง เราอาจจะเทียบกับเรื่องคณิตศาสตร์

๑. ไม่ทำชั่ว ก็เป็น*ลบ* ความชั่วเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นเรื่องที่ลบอยู่แล้วในตัว เมื่อเราไปลบเจ้าตัวลบนั้น ก็กลายเป็นบวก ลบกับลบกลายเป็นบวก อันนี้คือไม่ทำชั่ว

๒. ทำความดีให้ถึงพร้อม นี่เป็น*บวก* บวกๆ ให้มากขึ้นไป ตัวบวกนี่บวกต่อไปก็เพิ่มเรื่อย คือเพิ่มพูนความดีให้ยิ่งขึ้นไปๆ

๓. ทำใจให้บริสุทธิ์ ตอนนี้เป็นความ*ว่าง*เลย ไม่บวกไม่ลบแล้ว

ถ้าบวกอยู่ ก็ยังไม่สมบูรณ์ ต้องบวกกันเรื่อยไป และบวกบางทีมีปัญหาเหมือนกัน เดี๋ยวจะอธิบาย ถ้าบวกมากนักบางทีก็เสียดุล พอเสียดุลก็เกิดความยุ่งยาก

เพราะฉะนั้น การทำความดีจึงต้องระวังเหมือนกัน หลักของพระพุทธศาสนาก็คือการแสดงความจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ ซึ่งต้องมองหลายชั้นหลายเชิง หลายแง่หลายมุม

การทำความดี ทำมากเกินไปแล้วเสียดุลก็เสีย ทำความดีแต่ทำไม่ถูกที่ถูกทางก็เสียได้ ทำความดีแต่ไม่เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติก็มี คือเป็นการปฏิบัติธรรมไม่ถูกหลัก โบราณเรียกว่า "ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม" แล้วเราทำไม่ได้ตามนั้น ก็เสียอีก ดังนั้น ปฏิบัติธรรม แม้จะเป็นการทำความดีก็ต้องระวัง

อีกอย่างหนึ่ง ความดี หรือกุศลนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลได้ด้วย อกุศลก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ความดีก็เป็นปัจจัยให้เกิดความชั่วได้ ความชั่วก็เป็นปัจจัยให้เกิดความดีได้

จะยกตัวอย่างให้ง่ายที่สุดสักข้อหนึ่งในเรื่องนี้ เพื่อจะให้เห็นความสมบูรณ์ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า

มาฆบูชา กับ วาเลนไทน์

ความรัก วัดระดับการพัฒนาของคน

พอดีว่าวันพรุ่งนี้ ซึ่งเป็นวันมาฆบูชาของปีนี้ไปตรงกับ*วันวาเลนไทน์*เข้า คือวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์

คนไทยเราปัจจุบันนิยมวันวาเลนไทน์ กันมาก โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่น เดี๋ยวนี้ให้ความสนใจแก่*วันวาเลนไทน์* มากกว่าวันมาฆบูชา

เมื่อ ๒-๓ ปีก่อน เคยได้ยินว่า โรงเรียนฝึกหัดครู หรือวิทยาลัยครูแห่งหนึ่งในต่างจังหวัด ไม่ยอมจัดกิจกรรมในวันมาฆบูชา แต่ให้จัดในวันวาเลนไทน์ นี่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกว่าเข้ามาครอบงำสังคมไทยแค่ไหน

พอดีปีนี้ วันมาฆบูชา กับวันวาเลนไทน์ ตรงกัน เราก็เอาเรื่องนี้มาโยงเป็นตัวอย่างของการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา

วาเลนไทน์นั้น เขาบอกว่าเป็นวันแห่งความรัก แต่ความรักของวันวาเลนไทน์นี่มีปัญหา อย่างน้อยก็คลุมเครือ ไม่รู้ความหมายว่าเป็นอย่างไรกันแน่ สักแต่ถือตามๆ กันไปว่า เอาละ เป็นวันแห่งความรัก

ก็มีการแสดงออก โดยส่งสัญญาณแห่งความรัก มีการให้ดอกไม้สีแดง อะไรต่างๆ โดยที่ว่า ผู้ที่ให้ ผู้ที่แสดงนั้น ก็ไม่ได้รู้เข้าใจความหมายของความรัก ไม่รู้ว่าเป็นความรักแบบไหน และความรักนั้นมีประโยชน์ หรือเป็นโทษแก่ชีวิตของเราอย่างไร

ก่อนที่จะปฏิบัติ โดยเฉพาะจะตามเขา มันน่าจะมีความเข้าใจให้ดี อย่างน้อยถ้าจะให้วันวาเลนไทน์ มีคุณค่าและมีประโยชน์ ก็น่าจะใช้เป็นโอกาสที่จะช่วยให้คนมีความเข้าใจในเรื่องความรัก

ไหนๆ จะเป็นวันแห่งความรัก คนก็ควรจะมีความเข้าใจในความรักและสอนให้คนปฏิบัติในเรื่องความรักให้ถูกต้อง แต่เท่าที่มองเห็นกันมาวันวาเลนไทน์ไม่ได้ช่วยอะไรในเรื่องนี้เลย ไม่ได้ทำให้คนมีความประณีต

ขึ้นในเรื่องความรัก ดีไม่ดีจะยิ่งหลงไปกันใหญ่

เรามาดูหลักในพระพุทธศาสนา ความรักนี้มาโยงเข้าหาหลักเรื่อง *ไม่ทำชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องใส* ดูสิจะเป็นอย่างไร

ความรัก ถ้าแยกตามหลักพระพุทธศาสนา ก็แบ่งง่ายๆ ก่อนว่ามี ๒ แบบ

ความรักแบบที่หนึ่ง คือ ความชอบใจอยากได้เขามาเพื่อทำให้ตัวเรามีความสุข เป็นความปรารถนาต่อบุคคลหรือสิ่งที่จะเอามาบำรุงบำเรอความสุขของเรา ชอบใจคนนั้นเพราะว่า จะมาสนองความต้องการ ช่วยบำรุงบำเรอ ทำให้เรามีความสุขได้ อะไรที่จะทำให้เรามีความสุข เราชอบใจ เราต้องการมัน นี่คือ ความรักแบบที่หนึ่ง ซึ่งมีมากมายทั่วไป

ความรักแบบที่สอง คือ ความอยากให้เขามีความสุข ความต้องการให้คนอื่นมีความสุข หรือความปรารถนาให้คนอื่นอยู่ดีมีความสุข

ความรัก ๒ อย่างนี้ แทบจะตรงข้ามกันเลย แบบที่ ๑ ชอบใจเพราะว่าจะเอาเขามาบำเรอความสุขของเรา แต่แบบที่ ๒ อยากให้เขาเป็นสุข ความรักมี ๒ แบบอย่างนี้ ซึ่งเห็นได้ในชีวิตประจำวัน

ความรักที่เด็กหนุ่มสาวพูดกันมาก ก็คือ ความรักแบบที่ว่า ชอบใจอยากจะได้เขามาสนองความต้องการของตน ทำให้ตนมีความสุข

แต่ในครอบครัวจะมีความรักอีกแบบหนึ่งให้เห็น คือ ความรักระหว่างพ่อแม่กับลูก โดยเฉพาะ*ความรักของพ่อแม่ต่อลูก คือ ความอยากให้ลูกเป็นสุข*

ฉะนั้น ตอนแรกจะต้องแยกระหว่างความรัก ๒ แบบนี้เสียก่อน ความรักชอบใจที่จะได้คนอื่นมาบำเรอความสุขของเรานี้ ทางพระเรียกว่า *ราคะ* ส่วนความรักที่อยากให้คนอื่นเป็นสุข ท่านเรียกว่า *เมตตา*

ความรัก ๒ แบบนี้ไม่เหมือนกัน แล้วอะไรจะตามมาจากความรักทั้ง ๒ แบบนี้ ความรัก ๒ แบบนี้ มีลักษณะต่างกัน และมีผลต่างกันด้วย

ถ้ามีความรักแบบที่หนึ่ง ก็ต้องการได้ ต้องการเอาเพื่อตนเอง เมื่อทุกคนต่างคนต่างอยากได้ ความรักประเภทนี้ ก็จะนำมาซึ่งปัญหา คือ ความเบียดเบียนแย่งชิงซึ่งกันและกัน เข้าลักษณะเป็นความเห็นแก่ตัว

ส่วนความรักแบบที่สอง อยากให้ผู้อื่นเป็นสุข เมื่ออยากให้ผู้อื่นเป็นสุข ก็จะพยายามทำให้เขาเป็นสุข เหมือนพ่อแม่รักลูก ก็พยายามทำให้ลูกเป็นสุข และเมื่อทำให้เขาเป็นสุขได้ ตัวเองก็จึงจะเป็นสุข

ความรักของพ่อแม่ คือ อยากทำให้ลูกเป็นสุข และมีความสุขเมื่อเห็นลูกเป็นสุข

ความรักแบบที่หนึ่งนั้น ต้องได้จึงจะเป็นสุข ซึ่งเป็นกระแสกิเลสของปุถุชนทั่วไป มนุษย์อยู่ในโลกนี้ เมื่อยังเป็นปุถุชนก็ต้องการได้ ต้องการเอา เมื่อได้เมื่อเอาแล้ว ก็มีความสุข แต่ถ้าต้องให้ต้องเสีย ก็เป็นทุกข์

วิถีของปุถุชนนี้ จะทำให้ไม่สามารถพัฒนาในเรื่องของคุณธรรม เพราะว่าถ้าการให้เป็นทุกข์เสียแล้ว คุณธรรมก็มาไม่ได้ มนุษย์จะต้องเบียดเบียนกัน *ความรักแบบที่หนึ่ง จึงเพิ่มปัญหาสังคม*

แต่ถ้าเมื่อไรเราสามารถมีความสุขจากการให้ เมื่อไรการให้กลายเป็นความสุข เมื่อนั้นปัญหาสังคมจะลดน้อยลงไป หรือแก้ไขได้ทันที เพราะมนุษย์จะเกื้อกูลกัน

ความรักแบบที่สอง ทำให้คนมีความสุขจากการให้ จึงเป็นความรักที่*สร้างสรรค์และแก้ปัญหา*

เมื่อมนุษย์มีความสุขจากการให้ จะเป็นความสุขแบบสองฝ่ายสุขด้วยกัน คือ เราผู้ให้ก็สุขเมื่อเห็นเขามีความสุข ส่วนผู้ได้รับก็มีความสุขจากการได้รับอยู่แล้ว สองฝ่ายสุขด้วยกัน หรือร่วมกันสุข จึงเป็นความสุขแบบประสาน หรือสุขร่วมกัน

ความสุขแบบนี้ดีแก่ชีวิตของตนเองด้วย คือ ตนเองก็มีทางได้ความสุขเพิ่มขึ้น แล้วก็ดีต่อสังคม เพราะเป็นการเกื้อกูลกัน ทำให้อยู่

ร่วมกันด้วยดี

นี้แหละที่ว่า เป็นการแยกความหมายของความรักเป็น ๒ แบบ ฉะนั้น ในวันวาเลนไทน์นี้ เราน่าจะสอนคนให้รู้จักความรัก ๒ แบบ และให้พัฒนาจากความรักแบบที่หนึ่งไปสู่ความรักแบบที่สอง คือ ให้ความรักแบบที่สองเกิดมีขึ้นมา เพื่อช่วยสร้างดุลยภาพในเรื่องความรัก

มองเห็นง่ายๆ เช่น ระหว่างหนุ่มสาว ถ้ามีความรักแบบที่หนึ่งอย่างเดียว จะไม่ยั่งยืน ไม่ช้าไม่นานก็จะต้องเกิดปัญหาแน่นอน เพราะว่า คนที่มีความรักแบบที่หนึ่งนั้น ต้องการจะเอาเขามาเป็นเครื่องบำรุงบำเรอตัวเองเท่านั้น ถ้าเมื่อไรตนไม่ได้สมใจปรารถนา ก็จะเกิดโทสะ ความรักใคร่กลายเป็นความชิงชัง ปัญหาก็จะเกิดขึ้น

ฉะนั้น คนเราอาจจะเริ่มต้นด้วยความรักแบบที่หนึ่งได้ ตามเรื่องของปุถุชน แต่จะต้องรีบพัฒนาความรักแบบที่สองให้เกิดขึ้น

พออยู่เป็น*คู่ครอง*กันแล้ว ถ้ามีความรักแบบที่สองเข้ามาหนุน ก็จะทำให้อยู่กันได้ยั่งยืน ความรักแบบที่สองจะเป็นเครื่องผูกพันสำคัญที่ช่วยให้ชีวิตครองเรือนมีความมั่นคง ดังนั้น ปุถุชนอย่างน้อยก็ให้มีความรัก ๒ แบบนี้ มาดุลกัน ก็ยังดี ขอให้ได้แค่นี้ก็พอ

ในกรณีของสามีภรรยา ถ้ามี*ความรักแบบแรก*ที่จะเอาแต่ใจฝ่ายตัวเอง ก็คือ ตัวเองต้องการเขามาเพื่อบำเรอความสุขของตน ถ้าอย่างนี้ก็ต้องตามใจตัว ไม่ช้าก็จะต้องเกิดปัญหาการทะเลาะวิวาท หรือเบื่อหน่าย แล้วก็อยู่กันไม่ได้ ไม่ยั่งยืน

แต่ถ้ามี*ความรักแบบที่สอง* คือ อยากให้เขาเป็นสุข เราก็จะมีน้ำใจ พยายามทำให้เขาเป็นสุข ถ้ามีความรักแบบที่สองอยู่ ความรักก็จะยั่งยืนแน่นอน เพราะต่างฝ่ายต่างก็คิดว่า ทำอย่างไรจะให้อีกฝ่ายหนึ่งมีความสุข

สามีก็คิดว่าทำอย่างไรจะให้ภรรยามีความสุข ภรรยาก็คิดแต่ว่าจะทำอย่างไรให้สามีมีความสุข คิดกันอย่างนี้ก็มีแต่ความเกื้อกูลกัน ก็

ทำให้ครอบครัวอยู่ยั่งยืน ชีวิตครองเรือนก็มีความสุขได้

วันวาเลนไทน์นั้น รู้สึกว่าเขาจะย้ำกันแต่ความรักประเภทที่หนึ่ง ซึ่งจะเป็นอันตรายมากกว่าดี จะไม่ช่วยให้คนพัฒนาชีวิตที่ดีงามขึ้นมาได้

นี้เป็นแง่ที่หนึ่ง ที่จะต้องยกขึ้นมาพูดให้เห็นว่า การพัฒนาคนในเรื่องความรัก ให้รู้จักความรักทั้ง ๒ อย่าง อย่างน้อยก็ให้มีดุลยภาพในเรื่องความรัก ๒ ข้อนี้ แล้วพัฒนายิ่งขึ้น จนกระทั่งให้คนเราอยู่กันด้วยความรักประเภทที่สอง

อย่างไรก็ดี ความรักประเภทที่สองนี้แม้จะดี เมื่อเปรียบเทียบกับความรักประเภทที่หนึ่ง แต่ก็ยังไม่สมบูรณ์ มีจุดอ่อนได้ จึงต้องมาพูดกันต่อไป พระพุทธศาสนาสอนว่า คนจะต้องพัฒนาขึ้นไปเป็นขั้นๆ

ความรักประเภทที่สอง เป็นคุณธรรม เป็นเมตตา ก็ดีเยอะแล้ว แต่ในตอนเริ่มต้น เมตตาจะยังแคบ เช่น พ่อแม่ก็จะรัก มีเมตตาเฉพาะลูกของตัวเอง มีขอบเขตจำกัด พอเป็นคนอื่นก็ไม่ค่อยจะมีเมตตา

เพราะฉะนั้น เพื่อให้เป็นเมตตาแท้จริง จะต้องกำจัดความเห็นแก่ตัวออกไป ความจำกัดขอบเขตของเมตตาที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก นี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้น

ต่อไปท่านให้ขยายความรักนี้ไปยังเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายทั่วไป พอความรักนี้ขยายไปยังเพื่อนมนุษย์ อย่างเป็นกลางๆ ได้เมื่อไรนั่นจึงเป็นเมตตาตัวแท้

ถ้าเมตตายังจำกัดเฉพาะบุคคล ก็ยังไม่ใช่เมตตาที่บริสุทธิ์ ยังไม่แท้ พอแผ่ออกไปได้สู่เพื่อนมนุษย์ ต่อคนทั้งหลายทั้งปวง เป็นแบบเดียวกัน มีความรู้สึกเป็นไมตรี มีความรัก ปรารถนาให้เขาเป็นสุขได้ ตอนนี้ไม่จำกัดขอบเขตแล้ว เป็นเมตตาแท้ๆ ที่บริสุทธิ์

ที่ท่านให้แผ่เมตตานั้น ท่านมุ่งอย่างนี้ คือเพื่อให้เราเจริญเมตตาที่ไม่มีความเห็นแก่ตัวประกอบอยู่ด้วย เมื่อเมตตาขยายออกไป ก็เป็นคุณธรรมที่ทำให้จิตใจมีความกว้างขวาง เห็นเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายเป็น

เพื่อนร่วมโลกที่เราจะต้องปรารถนาดีทั่วกันทั้งหมด

อย่างใน*กรณียเมตตสูตร* ท่านสอนบุคคลให้เจริญเมตตาไปถึงจุดที่จะมีน้ำใจรักเพื่อนมนุษย์อย่างเป็นลูก มีความรัก มองเพื่อนมนุษย์เหมือนเป็นลูกไปหมด

ลักษณะของความรัก มีอยู่อย่างหนึ่ง คือมันนำความสุขมาให้ด้วย

- *ความรักแบบที่หนึ่ง* ก็ทำให้เกิดความสุข เมื่อได้สนองความต้องการที่ตัวอยากได้สิ่งที่ทำให้ตัวมีความสุข
- ส่วน*ความรักประเภทที่สอง* ก็ทำให้เกิดความสุข เมื่อได้สนองความต้องการที่อยากให้เขามีความสุข

ฉะนั้น คนที่ทำจิตให้มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ได้หมด ก็จะมีความสุขได้มากเหลือเกิน คือเวลาเห็นเพื่อนมนุษย์มีความสุข หรือเราทำให้เขามีความสุขได้ ตัวเราเองก็มีความสุขด้วย คนประเภทนี้ก็เลยมีโอกาสที่จะมีความสุขมากยิ่งขึ้น

คนที่พัฒนามาถึงระดับนี้ก็เช่น พระโสดาบัน เป็นต้น พระโสดาบันนั้นไม่มีมัจฉริยะ ไม่มีความตระหนี่ ไม่มีความหวงแหน มีความพร้อมที่จะให้ เพราะฉะนั้น คุณธรรมคือเมตตา ก็เจริญมากขึ้นด้วย

เนื่องจากมีความพร้อมที่จะให้ ไม่มีความหวงแหน ไม่มีความเห็นแก่ตัว มีเมตตาประจำใจ ท่านก็จะมีความสุขจากการให้ได้ทั่วไป จึงมีลักษณะของพระโสดาบันอย่างหนึ่งคือ เป็นผู้พร้อมที่จะให้อยู่เสมอ จนกระทั่งว่า ในวินัยของพระต้องบัญญัติไว้ว่า สงฆ์อาจมีมติตั้งให้ญาติโยมบางท่าน เป็นพระเสขะ

ทั้งนี้เพราะว่า พระภิกษุบางรูปเห็นแก่ได้ ญาติโยมคนไหนมีศรัทธามาก ชอบให้ชอบถวาย ก็ไปรับเรื่อย จนกระทั่งตัวพระโสดาบันเองเมื่อให้อยู่เรื่อย ตัวท่านเองก็ลำบาก พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติวินัย ให้สงฆ์สมมติ *หมายความว่า* ตกลงกันตั้งให้ครอบครัวที่มีลักษณะอย่างนี้ เป็นเสขะ เป็นพระโสดาบัน เป็นอริยบุคคล ไม่ให้พระภิกษุไปรับของขบฉัน

(เว้นแต่เจ็บไข้หรือได้รับนิมนต์)

อันนี้เป็นเกร็ดความรู้ แต่รวมความว่า พระโสดาบันนี้ มีลักษณะจิตใจที่มีเมตตา มีความพร้อมที่จะให้ ไม่มีความตระหนี่ ฉะนั้นท่านจะมีความสุขจากการให้อยู่เสมอ และลักษณะจิตใจแบบนี้ ก็เป็นสิ่งที่ดีแก่ตัวท่านเองด้วย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าจะเปรียบเทียบทุกข์ ระหว่างปุถุชน กับพระโสดาบันนี้ ทุกข์ของปุถุชนเหมือนภูเขาหิมาลัย ส่วนทุกข์ของพระโสดาบันเหลือเท่าก้อนกรวด

หมายความว่า พระโสดาบันนี้ ทุกข์น้อยเหลือเกิน ใจมีความสุขสบายตลอดเวลา เหลือทุกข์เท่าก้อนกรวด หรือเม็ดกรวดเท่านั้น

นี่คือผลอย่างหนึ่งของการที่ได้พัฒนาจิตใจ ด้วยการเจริญเมตตา เป็นต้น ทำให้จิตใจมีความสุขมากยิ่งขึ้นตามลำดับ

ถึงความรักจะดี ก็ไม่พอที่จะเลี้ยงลูกและอภิบาลโลก

ขอย้อนกลับมาพูดอีกทีว่า แม้เมตตาจะเป็นความดี แต่ก็ยังมีโทษมีข้อเสีย หรือมีจุดอ่อนได้ ถ้าตราบใดเรายังไม่ไปถึงข้อที่ ๓ คือ ทำจิตให้บริสุทธิ์

เมตตาก็ดีแล้ว เป็นคุณธรรมอย่างที่ว่ามา จะมีโทษได้อย่างไร เรื่องนี้ต้องค่อยๆพูดกันไป

เริ่มตั้งแต่ในครอบครัวก่อน เมตตาถ้ามีไม่เป็น ก็เกิดโทษได้ ในครอบครัวนั้น พ่อแม่อยากให้ลูกมีความสุขแน่นอน เมื่ออยากให้ลูกมีความสุข ก็จะดูแลเอาใจใส่ลูก

แต่ถ้าแม่พ่อมีเมตตามากเกินไปจนไม่ลืมหูลืมตา ขาดปัญญา ก็กลายเป็นเมตตาแบบมืดมัว ก็จะตั้งหน้าตั้งตาเอาอกเอาใจ และคอยตามใจลูก เอาใจใส่บำรุง จนกลายเป็นปรนเปรอ เพราะคิดแต่จะให้ลูกมีความสุข ก็เลยตามใจทุกอย่าง ลูกอยากได้อะไร ก็ให้ พ่อแม่ไม่หวงอยู่แล้ว

อยากจะให้ เพราะการให้ของพ่อแม่นั้นเป็นความสุขของตัวเองด้วย

แต่การให้ที่เป็นการแสดงเมตตาสุดโต่งอย่างนี้ จะขาดคุณสมบัติที่สำคัญ คือ ปัญญา แล้วมันจะกลายเป็นความรักแบบคิดสั้น ไม่ใช่ความรักที่คิดยาว

ความรักแบบคิดสั้น คือ มองแค่ประโยชน์เฉพาะหน้า ทำให้ลูกมีความสุขสมใจปรารถนา แต่ในระยะยาว เมื่อพ่อแม่โอ๋เกินไป ลูกอาจจะเสียได้ เพราะด้วยเมตตากรุณา พ่อแม่ก็เลยทำให้ทุกอย่าง เพราะไม่อยากให้ลูกลำบาก ไม่อยากให้ลูกปวดเมื่อย ไม่อยากให้ลูกต้องใช้สมองหรือใช้กำลังอะไรทั้งนั้น อะไรๆก็ทำให้หมด ลูกก็เลยกลายเป็นคนไม่รู้จักโตทำอะไรไม่เป็น

นอกจากว่าลูกจะเสียนิสัย ในการที่เป็นคนเอาแต่ใจตัว หรือเป็นแต่นักเรียกร้องแล้ว ยังเพิ่มมาอีกอย่างหนึ่งคือ จะทำอะไรไม่เป็น จึงกลายเป็นว่า ชีวิตของเขาในระยะยาว จะไม่สามารถรับผิดชอบตัวเองได้ดี เป็นความเสียหายต่อตนเองคือชีวิตของเขาตลอดไป

การที่พ่อแม่เอาแต่รักใคร่เมตตา คิดอยู่อย่างนี้ ก็เท่ากับว่ารักลูกระยะสั้น ระยะยาวไม่ได้รักจริง เพราะไม่ได้ช่วยให้ชีวิตของเขาอยู่ได้ดีในระยะยาว เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงไม่ได้ตรัสธรรมแค่เมตตา

นี้เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสธรรมเป็นชุดๆ เพื่อให้มีดุลยภาพที่จะต้องปฏิบัติให้ครบ ถ้าเราเอาธรรมมาแยกกระจายออกใช้เป็นข้อๆอาจเป็นอันตราย

ในสังคมของเรา แม้แต่ในการเรียนการสอน ก็นิยมเอาธรรมมาแยกออกเป็นข้อๆ เอาเมตตามาข้อหนึ่ง เอากรุณามาข้อหนึ่ง จนไม่รู้ว่าชุดของมันอยู่ที่ไหน

การที่พระพุทธเจ้าตรัสธรรมไว้เป็นชุดๆ นี้ มีเหตุผล เพราะธรรมนั้นอยู่ในระบบองค์รวม ต้องปฏิบัติให้ครบ จึงจะมีความสมบูรณ์ในตัว ถ้าทำไม่ครบก็จะมีโทษ

เมตตากรุณานี้ ถ้าปฏิบัติไม่เข้าเป็นชุดและไม่ครบชุด ก็มีโทษได้ เช่นอย่างที่ว่าเมื่อกี้ คือตามใจลูก แล้วลูกก็ไม่รู้จักโต ทำอะไรไม่เป็น ไม่รู้จักรับผิดชอบตัวเอง

เพราะฉะนั้น พ่อแม่จะต้องก้าวไปสู่การใช้ปัญญา ซึ่งทำให้มีธรรมข้ออื่นมารับ มาทำให้เกิดดุลยภาพ ธรรมชุดนี้ ก็คือหลักที่เรียกว่า ***พรหมวิหาร ๔*** ซึ่งไม่ใช่มีแค่รัก เพราะมีแค่รักไม่พอ

พระพุทธศาสนาสอนให้ก้าวเป็นขั้นๆ จากรักที่ผิด มาสู่รักที่ถูก แต่รักที่ถูกก็ยังไม่พอ ต้องก้าวต่อไปอีก โดยมีธรรมข้ออื่นมาช่วยเสริม

พระพุทธเจ้าตรัสธรรมที่อยู่ในชุดของความรักต่อไปอีก ๓ ข้อ รวมเรียกว่า ***พรหมวิหาร*** ๔ ประการ คือ

๑. *เมตตา* ความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ตัวที่ว่ามานี้ละ

๒. *กรุณา* ความพลอยหวั่นใจสะเทือนใจ สงสาร อยากให้เขาพ้นจากความทุกข์

๓. *มุทิตา* ความพลอยยินดีด้วย เมื่อเขาได้ดีมีสุข เข้าสู่ทางที่ถูกต้อง หรือประสบความสำเร็จ

๔. *อุเบกขา* ความวางใจเป็นกลาง ข้อนี้ยากที่สุด เดี๋ยวจะอธิบายอีกที

เรื่องพรหมวิหาร ๔ ที่ครบชุด มีดุลยภาพนี้ สำคัญมาก โดยเฉพาะในโลกยุคปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่ในครอบครัว เป็นธรรมที่จะต้องปฏิบัติให้เกิดสมดุล ต้องขออธิบายให้เห็นความแตกต่างระหว่าง ๔ ข้อนี้ก่อน

๑. *เมตตา* แสดงออกต่อคนอื่นใน*สถานการณ์* ที่เขาอยู่เป็นปกติ ถ้าเขาไม่ได้เดือดร้อนอะไร อยู่สบายดี เราก็มีเมตตา ปรารถนาดี มีความเป็นมิตร

เมตตา แปลว่า น้ำใจของมิตร เป็นคำเดียวกับคำว่า มิตตะ มาจากรากศัพท์เดียวกัน *มิตตะ* แผลง *อิ* เป็น *เอ* ก็เป็นเมตตะ แล้วก็ทำ

ตามไวยากรณ์ กลายเป็น เมตตา แปลว่าน้ำใจของมิตร คือ คุณสมบัติของมิตร ได้แก่ความปรารถนาดี มีความรัก

๒. *กรุณา* แสดงออกต่อคนอื่นใน*สถานการณ์* ที่เขาตกต่ำ เดือดร้อน เป็นทุกข์ คือ เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไป บุคคลนั้นพลาดพลั้งตกต่ำลงไป เราก็ย้ายจากเมตตา มาเป็นข้อที่สอง คือกรุณา

พึงสังเกตวิธีแยกระหว่าง ข้อหนึ่ง กับข้อสอง โยมหลายคนแยกไม่ออกว่า เมตตา กับ กรุณา ต่างกันอย่างไร วิธีแยกที่ง่ายที่สุด คือ ดูคนที่เราไปเกี่ยวข้อง ถ้าคนนั้นเขาอยู่เป็นปกติ เราใช้*เมตตา* ถ้าคนนั้นเขาตกต่ำ เดือดร้อน เป็นทุกข์ เราใช้*กรุณา*

๓. *มุทิตา* แสดงออกต่อคนอื่นใน*สถานการณ์* ที่เขาขึ้นสูง ได้ดีมีสุข ประสบความสำเร็จ ทำอะไรๆ ได้ถูกต้องดีแล้ว คือเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไปอีก คนนั้นก้าวไปในทางที่น่าพอใจ เราก็มาสู่ข้อที่สาม คือมุทิตา

๑. เขาเป็นปกติ เราเมตตา

๒. เขาตกต่ำ เรากรุณา

๓. เขาขึ้นสูง เรามุทิตา

สถานการณ์ของเพื่อนมนุษย์ของเรา จะมี ๓ อย่างนี้ ตอนนี้ครบแล้ว นี่แหละจะต้องปฏิบัติให้ครบ

แต่ท่านบอกว่าแค่นี้ยังไม่พอ ถ้าพอก็ไม่ต้องตรัสข้อที่ ๔ ขอย้ำว่าข้อที่ ๔ นี่แหละสำคัญมาก

อ้าว แล้วในสถานการณ์ไหนล่ะ จะใช้ข้อที่ ๔ สามสถานการณ์แรกก็ครบแล้วนี่ คนทั้งหลายนั้น ถ้าไม่เป็นปกติ ก็ต้องตกต่ำเป็นทุกข์ ถ้าไม่ตกต่ำเป็นทุกข์ ก็ต้องได้ดีมีสุข แล้วจะเอาอย่างไรอีก สถานการณ์ที่สี่นี่ ยากที่สุด

มนุษย์กับมนุษย์รักกัน แต่มนุษย์ทุกคนต้องอยู่ให้ดีกับธรรม

ตอนนี้แหละจะไขปัญหาที่ว่า ความรักเท่านั้นไม่พอที่จะให้โลก

อยู่ดี มีสุข

ธรรมสามข้อที่ว่าไปแล้วนี้ เป็นหลักความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เมื่อเราอยู่ร่วมกัน คนต่อคน คนนี้ต่อคนนั้น ก็ใช้ธรรมสามข้อแรก

แต่มนุษย์นั้น ไม่ได้อยู่ลำพังกับมนุษย์เท่านั้น เบื้องหลังลึกลงไป สิ่งที่รองรับโลกมนุษย์อยู่ทั้งโลกนี้ คืออะไร ก็คือธรรมชาติ และกฎธรรมชาติ หรือความเป็นจริงของธรรมชาติ ซึ่งเรียกสั้นๆ คำเดียวว่า "**ธรรม**"

มนุษย์มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยสามข้อต้นนี้พอแล้ว แต่ยังมีอีกข้อหนึ่ง คือ มนุษย์ไม่ได้สัมพันธ์เฉพาะกับมนุษย์เท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์กับธรรม ที่เป็นความจริงของธรรมชาตินี้ด้วย และธรรมนี้แหละรองรับกำกับอยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

เพราะฉะนั้น จะต้องคำนึงถึงข้อนี้ด้วยว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้นจะต้องระวังไม่ให้ไปกระทบเกิดผลเสียต่อความสัมพันธ์กับธรรม เพราะว่าธรรมนั้นรองรับโลกมนุษย์อีกทีหนึ่ง ถ้าโลกมนุษย์ปฏิบัติวิปริตผิดพลาดไป ไม่ตรงตามธรรมแล้ว โลกมนุษย์เองนั่นแหละจะเดือดร้อนเสียหาย

เพราะฉะนั้น ถึงแม้มนุษย์จะสัมพันธ์ต่อกันด้วยดีในความสัมพันธ์ ๓ อย่างแรก แต่ถ้าเมื่อใดความสัมพันธ์นั้นไปก่อผลกระทบต่อธรรม เมื่อนั้น โลกมนุษย์เองก็จะเสื่อมโทรมประสบภัยพิบัติ

ด้วยเหตุที่กล่าวมานั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ให้เราหยุดอยู่แค่ ๓ ข้อต้น แต่ตรัสแสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมที่เป็นความเป็นจริงของธรรมชาติเข้ามาอีกข้อหนึ่ง

ธรรมคือความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ คืออะไร คือการที่สิ่งทั้งหลายมีอยู่เป็นอยู่ตามธรรมดาของมัน เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน หลักการแห่งความจริงความถูกต้องความดีความงามต่างๆ ที่มีอยู่เป็นหลักสัจธรรม สิ่งเหล่านี้แหละ มนุษย์จะต้องเกี่ยวข้องในขั้นพื้นฐาน และโลกมนุษย์ทั้งหมด ที่มาสัมพันธ์กันด้วยธรรม ๓ ข้อต้นนั้น ก็ต้องตั้งอยู่

บนหลักการนี้ด้วย

ฉะนั้น เพื่อจะให้โลกมนุษย์อยู่ด้วยดี พระพุทธเจ้าจึงตรัสข้อที่ ๔ เข้ามา เพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ไม่ไปกระทบเกิดผลเสียหายต่อความสัมพันธ์กับธรรม หรือความเป็นจริงของกฎธรรมชาตินั้น

เมื่อมาถึงจุดนี้ ก็หมายความว่า พระพุทธเจ้าตรัสข้อที่ ๔ คือ *อุเบกขา* เข้ามา เพื่อรักษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรม กับกฎธรรมชาติ หรือกับหลักการแห่งความเป็นจริงของธรรมชาติ ให้คงอยู่และเป็นไปด้วยดี เพื่อผลดีจะได้เกิดขึ้นแก่สังคมมนุษย์เอง เพราะว่า กฎธรรมชาตินี้รองรับสังคมมนุษย์อยู่อีกชั้นหนึ่ง

เป็นอันว่า ในกรณีที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกัน ในข้อ ๑ ถึง ๓ ส่งผลกระทบต่อความจริงความถูกต้องความดีงามที่เป็นหลักการแห่งธรรมแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์จะต้องถูกหยุดไว้ก่อน

ยกตัวอย่างที่เคยพูดบ่อยๆ เช่นว่า เด็กคนหนึ่ง ไปลักของเขาประสบความสำเร็จ ได้เงินมา ๒,๐๐๐ บาท หรือ ๓,๐๐๐ บาท นี่คือสถานการณ์อะไร ตอบว่าสถานการณ์ที่ ๓ คือเขาประสบความสำเร็จ ถ้าถือตามหลักความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในคุณธรรม ๓ ข้อแรก ก็ต้องแสดงมุทิตา คือพลอยยินดีด้วย ช่วยส่งเสริมสนับสนุน

แต่ในกรณีนี้ ปรากฏว่า ถ้าไปแสดงความสนับสนุน ก็จะส่งผลกระทบต่อธรรม ต่อหลักความจริงความถูกต้องความดีงาม ทำให้เสียกฎ เสียกติกา เสียธรรม นี่คือกรณีที่จะต้องหยุดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และนี่คือสถานการณ์ที่ ๔

เป็นอันว่า *สถานการณ์ที่ ๔* ก็คือ สถานการณ์ใดก็ตาม ไม่ว่าเขาจะได้ดี ตกต่ำ ขึ้นสูง หรืออย่างไรก็ตาม ถ้าการปฏิบัติต่อเขาจะไปกระทบเกิดผลเสียละเมิดต่อธรรม ต่อความจริง ต่อหลักการแห่งความถูกต้องดีงาม (ที่เป็นกลางๆ อยู่ตามธรรมชาติ ก็ดี ที่มนุษย์ตกลงบัญญัติ

กันขึ้นในวิสัยแห่งปัญญาของตนบนฐานแห่งธรรมที่เป็นธรรมชาตินั้น ก็ดี) เราต้องหยุด

ในสถานการณ์นี้ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต้องหยุด ไม่เมตตา ไม่กรุณา ไม่มุทิตา แต่ต้องเปิดโอกาสให้ธรรมแสดงตัวออกมา แล้วปฏิบัติตามธรรม เอาหลักการเข้าว่า นั่นก็คือ ต้องเอาความจริง เอาหลักการ เอาเหตุผล ตลอดจนเอาความยุติธรรมเข้าว่า

เรื่องผู้พิพากษา ก็ยกตัวอย่างให้ฟังบ่อยๆ จำเลยทำความผิดไปฆ่าคนตาย ผู้พิพากษาสงสาร กลัวว่าจำเลยนี้จะต้องไปรับโทษติดคุกลำบาก ก็เลยตัดสินให้พ้นผิด อย่างนี้เป็นการช่วยคนผิดด้วยกรุณา ก็เสียธรรม นี้คือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ไปเป็นตัวทำลายหลักการของความจริงความถูกต้องดีงาม

ถ้าทำกันอย่างนี้ โลกมนุษย์เองนั่นแหละจะอยู่ไม่ได้ เพราะว่าโลกมนุษย์นั้นบอกแล้วว่าต้องตั้งอยู่บนฐานของหลักการแห่งความถูกต้องเป็นจริงของธรรมอีกชั้นหนึ่ง

ฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ จะต้องไม่ให้ไปกระทบก่อผลเสียละเมิดต่อกฎธรรมชาติ หรือความเป็นจริงแห่งธรรม นี่คือข้อที่ ๔

ถึงตอนนี้โยมก็ตอบได้แล้วว่า สถานการณ์ที่ ๔ คืออะไร สถานการณ์ที่ ๔ ก็คือ กรณีที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้น จะไปส่งผลกระทบต่อธรรม คือตัวหลักการแห่งความเป็นจริง ความถูกต้องดีงาม ความเป็นเหตุเป็นผลที่มีอยู่ในธรรมชาติ ที่เป็นของกลางๆ ซึ่งเป็นตัวหล่อเลี้ยงรักษารองรับสังคมมนุษย์ไว้อีกชั้นหนึ่ง

ถ้าตัวหลักการนี้ไม่อยู่แล้ว สังคมมนุษย์เอง แม้จะสัมพันธ์กันอย่างดีด้วย ๓ ข้อแรก ก็อยู่ไม่ได้ จะต้องทลายแน่ นี่คือสถานการณ์ที่ ๔ ที่สำคัญที่สุด

ถ้ามาถึงสถานการณ์นี้ ก็ต้องใช้*อุเบกขา* คือ เฉยต่อคน เพื่อเอื้อต่อธรรม ไม่เห็นแก่คน แต่เห็นแก่ธรรม วางตัวเป็นกลางต่อคน ไม่

ขวนขวายช่วยคน เพื่อจะได้ไม่ก้าวก่ายแทรกแซงธรรม และเพื่อให้เป็นไปตามธรรม พูดสั้นๆ ว่า เพื่อรักษาธรรม

ดังนั้นใน ๓ ข้อแรก มนุษย์ก็สัมพันธ์กันด้วยดี เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ โดยมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่พอถึงข้อที่ ๔ ก็คือมนุษย์จะต้องรักษาธรรมไว้

ย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า *ธรรม* คือหลักการแห่งความเป็นจริง ความถูกต้องดีงามที่เป็นไปตามเหตุและมีผลของกฎธรรมชาติแท้ๆ ตลอดจนหลักการที่มนุษย์เอามาบัญญัติขึ้นในสังคม เช่น เป็นกฎหมาย เป็นระเบียบ เป็นกติกาสังคม เป็นต้น อันถือว่าอยู่ในเรื่องของหลักการ หรือตัวกฎเกณฑ์ จัดเป็นธรรมทั้งสิ้น

ฉะนั้น เมื่อทำอะไรลงไป ถ้ามีเรื่องเกี่ยวข้องกับหลักการ เราจะต้องถือหลักการ โดยหยุดข้อ ๑ ถึง ๓ ไว้ ท่านเรียกว่าใช้ *อุเบกขา* แล้ววางใจเป็นกลาง ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง เพื่ออะไร เพื่อให้ธรรมหรือกฎธรรมชาติ หรือหลักการแห่งความจริงความถูกต้อง มันทำงานของมัน มิฉะนั้นแล้ว มนุษย์จะเคลื่อนคลาดจากธรรมไปหมด และโลกหรือสังคมมนุษย์ก็จะดำรงอยู่ไม่ได้

ให้รักกับรู้ มาเข้าคู่ดูแลกัน ทั้งโลกจนถึงลูก จะสุขสันต์แท้จริง

ตกลงว่า นี่ครบแล้ว และเพราะฉะนั้น *ความรักจึงยังไม่พอ* เริ่มด้วยพ่อแม่จะเอาแต่รักลูกๆ ตามใจลูกเท่านั้นไม่ได้ ลูกจะไม่เติบโต ไม่เจริญงอกงาม แต่ต้องใช้ *เมตตา กรุณา มุทิตา* นี้ โดยมีดุลยภาพกับ*อุเบกขา*

หมายความว่า ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในหมู่มนุษย์นี้ จะต้องได้ดุลยภาพ มีความสมดุลกับความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติ หรือความจริงแห่งธรรมด้วย

พ่อแม่มีหน้าที่ต้องวาง *อุเบกขา* ต่อลูก ใน ๓ สถานการณ์ โดยไม่ให้*เมตตา กรุณา มุทิตา* เป็นตัวนำแสดง แต่วางใจเป็นกลางให้เขารับ

ผิดชอบตัวเอง คือ

๑) *เมื่อเด็กสมควรฝึกหัดรับผิดชอบตัวเอง* ถ้าเด็กสมควรจะต้องหัดทำอะไรต่ออะไรให้เป็น เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของเขาในระยะยาว พ่อแม่อย่าไปเที่ยวทำแทนให้หมด ต้องหัดให้เขารู้จักทำเอง นี่คือ รักลูกระยะยาว ถ้ารักระยะสั้น ก็ทำให้เขาหมด แล้วเขาจะช่วยตัวเองไม่ได้ต่อไป ถ้ารักระยะยาว เราต้องรู้จักอุเบกขา วางเฉยบ้าง เพื่อให้โอกาสที่เขาจะพัฒนาตัวเอง ช่วยเขาโดยดูให้เขาทำให้ถูกต้อง และเป็นที่ปรึกษา ไม่ใช่ว่าอะไรๆ ก็ทำให้เขาหมด

๒) *เมื่อเด็กสมควรรับผิดชอบต่อการกระทำของเขา* ในวันข้างหน้าเด็กจะต้องออกไปอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง ออกไปอยู่ในสังคมที่มีกฎเกณฑ์กติกา ใครทำผิดก็ว่าไปตามผิด ใครทำถูกก็ว่าไปตามถูก ครอบครัวจะต้องเตรียมเด็กไว้ให้พร้อมที่จะไปรับผิดชอบต่อกฎเกณฑ์กติกาของสังคม ในครอบครัวจึงต้องมีวินัย และให้เด็กรับผิดชอบการกระทำของเขาตามกฎกติกานั้นๆ

๓) *เมื่อลูกเติบโตรับผิดชอบตัวเองได้แล้ว* เมื่อลูกจบการศึกษา มีการมีงานทำ และมีครอบครัวของเขาเอง พ่อแม่จะต้องวางอุเบกขา คอยดูอยู่ห่างๆ ปล่อยให้เขารับผิดชอบชีวิตและครอบครัวของเขา คอยช่วยแนะนำหรือพร้อมที่จะช่วย เมื่อเขาเพลี่ยงพล้ำหรือต้องการคำแนะนำ แต่ไม่เข้าไปก้าวก่ายในครอบครัวของเขา ไม่เข้าไปเจ้ากี้เจ้าการจัดแจงว่า ลูกอยู่กันอย่างนั้นอย่างนี้นะ จัดอะไรๆ อย่างนั้นอย่างนี้ แล้วทำให้ครอบครัวของเขาอึดอัด ไม่มีความสุข ถ้าทำอย่างนี้เรียกว่า ขาดอุเบกขา

ตกลงว่า ถ้าพ่อแม่ทำถูก มี*อุเบกขา*คุมกระบวนแล้ว ชีวิตของลูกจะสมบูรณ์ ลูกจะเติบโตอย่างมีความสุขและเข้มแข็ง เป็นบุคคลที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง

ถ้าพ่อแม่ขาดอุเบกขา ลูกจะเสียหลายอย่าง คือ ไม่รู้จักโต ไม่รู้จักรับผิดชอบทั้งต่อตัวเอง และต่อผู้อื่น หรือต่อสังคม อ่อนแอ มีชีวิตที่

ไม่สมบูรณ์ มักจะมีปัญหา แม้แต่กับพ่อแม่เองด้วย อันนี้ก็เป็นเรื่องหนึ่ง

ฉะนั้น จะต้องก้าวจากความรักของเมตตา กรุณา มุทิตา ไปสู่เหตผล และความเป็นจริงของอุเบกขา โดยมีปัญญามาช่วยสร้างดุลยภาพในสถานการณ์ต่างๆ

สำหรับข้อ ๑ ถึง ๓ นั้น ไม่จำเป็นต้องใช้ปัญญามาก คือ เป็นเรื่องของความรู้สึก ไม่ต้องใช้ความรู้และความคิดเหตุผล พอพ่อแม่เห็นลูกเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ก็มีความรู้สึกที่จะแสดงความรักออกไป ได้เลย เขาอยู่ปกติ เราก็เมตตา เขาทุกข์ เราก็กรุณา เขาสุข สำเร็จ เราก็มุทิตาได้ง่ายทันที

แต่*อุเบกขา*นี่ยาก ต้องมีปัญญา ต้องใช้ความรู้ความคิด ต้องรู้ว่าอะไรที่เขาควรรับผิดชอบตัวเอง อะไรที่เขาควรจะหัด จะฝึก อะไรเป็นธรรม อะไรเป็นกฎระเบียบกติกา จึงจะวางอุเบกขาได้

นอกจากนั้น *อุเบกขา* นี้ ไม่ใช่เฉยเมิน หรือ เฉยเมย แต่เป็นเฉยมอง อุเบกขา แปลว่า *เฉยมอง*

ที่จริง อุเบกขา แปลว่า เข้าไปมองอยู่ หรือมองอยู่ใกล้ๆ คือเฉยแต่มองดูอยู่ตลอดเวลา *หมายความว่า* ถ้าเขาเพลี่ยงพล้ำ ก็พร้อมที่จะช่วย

ถ้าเฉยเมย หรือเฉยเมิน ท่านเรียกว่าเป็น *อัญญาณุเบกขา* แปลว่า เฉยโง่ เป็นอกุศล เป็นบาป เพราะฉะนั้น ถ้าใครเฉยไม่รู้เรื่อง ไม่เอาเรื่องเอาราวนี้ ท่านติเตียนเลย เป็นอัญญาณุเบกขา คือเฉยโง่

การที่จะเฉยอย่างถูกต้อง ต้องมีปัญญา อุเบกขานี่สำคัญมาก ต้องมีปัญญาประกอบจึงปฏิบัติได้ อันนี้แหละเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าเราจะต้องมีการพัฒนา

เวลานี้ การฉลอง*วันวาเลนไทน์* เป็นสักแต่ว่าอาการตื่นเต้นฟู่ฟ่ากันไป ไม่ได้หลักได้เกณฑ์อะไรเลย แม้แต่คติที่จะให้คนมีความเจริญในการดำเนินชีวิตอย่างดี ถ้าขืนอยู่กันอย่างนี้ เด็กก็ไม่ได้พัฒนาอะไรขึ้นมา สังคมก็เซ่อซ่า เสื่อมถอย

มาฆบูชา พัฒนาความรักแห่งวาเลนไทน์ และให้ดุลแห่งธรรม

ฉะนั้น *มาฆบูชา* จะต้องเข้ามาช่วย แม้แต่หลักไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใสก็มาเป็นพื้นฐาน เราจะต้องพัฒนาคน จากความรักที่ผิดไปสู่ความรักที่ถูกต้อง และความรักก็ยังไม่พอ ต้องมีให้ครบชุด

ต้องมีพรหมวิหารครบ ๔ ทั้ง เมตตา กรุณา มุทิตา และต้องมีอุเบกขาด้วย

แม้แต่ในระดับสังคม สังคมใดที่คนหนักใน *เมตตา กรุณา มุทิตา* คือหนักในทางความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เขาก็อาจจะละทิ้งอุเบกขา สังคมก็เสียดุลยภาพ คือคนจะช่วยเหลือกันระหว่างบุคคล มีเรื่องอะไรก็ช่วยเหลือกัน จนกระทั่งมองข้ามหลักการ กฎเกณฑ์ และกติกาของสังคม

ในสังคมแบบนี้ คนจะช่วยกันระหว่างบุคคลจนไม่เอากฎเกณฑ์ กติกา จะทำลายกฎเกณฑ์ กติกา มองข้ามกฎเกณฑ์กติกาไปเลย แล้วก็เสียความเป็นธรรม

ส่วนในสังคมที่เอียงสุดไปทาง*อุเบกขา* ก็ไม่มีน้ำใจ ไม่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดภาวะตัวใครตัวมัน เอาหลักเกณฑ์กติกาเข้าว่า เธอทำไปตามกติกาก็แล้วกัน ถ้าเธอทำอะไรละเมิดกติกาเมื่อไรฉันจัดการ แต่ระหว่างนั้นก็ไม่มีน้ำใจต่อกัน

ในสังคมอย่างนี้ คนจะมีจิตใจไม่สบาย เครียด แล้วก็มีความทุกข์ มีโรคจิต มีโรคประสาทมาก ก็เสียไปอีกแบบหนึ่ง

ฉะนั้น สังคมจะต้องมีดุลยภาพ

ถ้าเป็นสังคมที่เอาแต่สามข้อแรก คือ มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมาก ละทิ้งข้อที่ ๔ ก็จะมีผลเสียอย่างหนึ่งที่ว่า ทำให้คนไม่รู้จักพึ่งตนเอง เพราะคอยหวังความช่วยเหลือจากคนอื่นได้เรื่อย เดี๋ยวฉันเป็นอะไร ไม่มีจะกิน หรือว่าลำบาก ก็ไปขอยืมเพื่อนได้ ไปขอพ่อแม่ได้ เดี๋ยวคนนั้นก็มาช่วยเอง ก็ทำให้เกิดความประมาท สังคมก็ไม่เจริญไม่พัฒนา

เท่าที่ควร ก็เสีย

ส่วนในสังคมที่มีแต่อุเบกขา คนไม่เอาใจใส่ช่วยเหลือกัน ตัวใครตัวมัน ถ้าเอียงสุดจนเกินไป วันหนึ่งคนก็จะเกิดโทสะรุนแรงเพราะแค้นขึ้นมาว่า ไม่มีใครช่วยเราบ้างเลยหรือนี่ ถ้าอย่างนั้น หลักการก็อย่าเอามันเลย ทำลายเลย แล้วสังคมก็จะตั้งอยู่ไม่ได้

สังคมที่อยู่กันได้ ก็เพราะว่ามีทั้ง ๔ ข้อ แต่เวลานี้ ปัญหาก็คือว่า มันไม่พอดี เรียกว่าเสียดุล

ฉะนั้น ถ้าสังคมจะดี จะดำรงอยู่ได้ด้วยดี ก็จะต้องมีครบทั้ง ๔ ข้อ และเมื่อครบ ๔ ข้อแล้ว เราแต่ละคนที่ปฏิบัติตามนี้ ก็จะเป็นพรหม

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เราทุกคนเป็นพระพรหม ด้วยการปฏิบัติหลักธรรม ที่เรียกว่า ***พรหมวิหาร*** แปลว่า ธรรมประจำใจของพรหม ก็หมายความว่า ให้เราทุกคนนี่เป็นพระพรหม

ตอนแรกก็ให้พ่อแม่เป็นพรหมก่อน จึงตรัสว่า ***พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร*** แปลว่า มารดาบิดาเป็นพรหม(ของลูก) จึงต้องให้พ่อแม่ปฏิบัติธรรมในฐานะพระพรหมต่อลูกให้ครบชุดก่อน และพ่อแม่จะต้องทำให้ได้

ทีนี้ไม่ใช่แค่นั้น ทุกคนต้องเป็นพรหมทั้งนั้น เพราะเราทุกคนมีส่วนในการสร้างสรรค์โลก และดูแลรักษาอภิบาลโลกนี้ไว้ให้อยู่ด้วยดี

พระพรหมนั้นเป็นผู้สร้างโลก แต่พระพรหมของพราหมณ์รอโลกมนุษย์พินาศแล้วจึงค่อยสร้างใหม่ ถ้าเราไม่เป็นพรหมเสียเอง เราก็ได้แต่เป็นผู้ทำลายโลก แล้วรอให้พระพรหมมาสร้างโลกใหม่

แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอมรับอย่างนั้น พระองค์ตรัสบอกว่าให้เราทุกคนนี่แหละเป็นพรหม ถ้าเราทุกคนจะเป็นพรหม ก็คือเราปฏิบัติตามหลักธรรม ๔ ข้อนี้ได้ แล้วเราทุกคนก็เป็นพรหม เพราะเราเป็นผู้มีส่วนในการสร้างสรรค์โลก และหล่อเลี้ยงอภิบาลรักษาดูแลโลกนี้ไว้ให้อยู่ในความสงบสุข

ถ้าเราปฏิบัติตามธรรม ๔ ข้อนี้ได้ เราก็เป็นพรหมกันทุกคน โลกนี้ก็จะมีสันติสุขอย่างแน่นอน เรื่องนี้รับประกันได้เลย

ดังนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ให้เราเป็นพรหม เราก็อย่าละเลยหลักธรรมนี้ โดยปฏิบัติให้ครบชุด จะได้แก้ปัญหาที่เวลานี้มีมากในเรื่องการปฏิบัติธรรมไม่ได้ดุลยภาพ ไม่ครบชุด ไม่ทำตามหลักองค์รวมอย่างที่ว่ามา

วันนี้อาตมายกเอาธรรมเรื่องพรหมวิหาร มาเป็นตัวอย่าง เพื่อแสดงถึงการที่ว่า การปฏิบัติธรรม มีหลายขั้นหลายตอน แต่หลักการสำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือ ให้การปฏิบัติธรรมครบชุดเป็นองค์รวม ให้มีดุลยภาพอย่างที่ว่ามานี้ ถ้าเราทำได้ตามนี้แล้ว ก็มีโอกาสมากที่จะเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม

ส่วนเรื่อง*ความรัก* ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของหลักที่ว่า ทำความดีอย่างเดียวไม่พอ จะต้องก้าวไปสู่การทำใจให้บริสุทธิ์ด้วย คือต้องถึงขั้นมีปัญญาที่จะชำระกิเลส มิฉะนั้นความเห็นแก่ตัวก็จะไม่หมดไป

ถ้าความเห็นแก่ตัวไม่หมดไป การปฏิบัติต่างๆ ก็จะมีปัญหาอยู่เรื่อย แม้แต่เรื่องความรักนี้ก็มีหลายขั้นตอนอย่างที่กล่าวมา

รวมความว่า ในเรื่องของ*ความรัก* ที่ยกขึ้นมาพูดเนื่องจากตรงกับ*วันวาเลนไทน์*นั้น เราจะอยู่แค่ความรักแบบวันวาเลนไทน์เท่านั้นไม่ได้ เพราะทั้งไม่ปลอดภัย และไม่เพียงพอ

ก็พอดีว่า เรามี*วันมาฆบูชา*มาตรงกันหรือใกล้กัน ก็เอาธรรมของวันมาฆบูชานั้นมาช่วยแก้ปัญหา

อย่างน้อยให้หลักการของมาฆบูชามาดุลความเพ้อฝันของ*วันวาเลนไทน์* แล้วจากนั้นก็ให้หลักแห่งมาฆบูชามาพัฒนาวันวาเลนไทน์ให้มีสาระและความหมายที่ดีงามมากขึ้นต่อไป

*มาฆบูชา*ก็จะมาช่วย*วันวาเลนไทน์* ใน ๒ ขั้น คือ

๑. ให้คนก้าวจากความรักที่ผิด มาสู่ความรักที่ถูก จากความรักแบบใจแคบ มาสู่ความรักที่มีน้ำใจ อย่างน้อยก็ให้ดุลกันไว้ แล้วก็พัฒนาต่อไป ซึ่งจะทำให้เกิดผลดี ที่เรามีความสุขเพิ่มขึ้น เช่นมีความสุขจากการให้ และสุขด้วยกันอย่างร่วมกัน อันเกื้อหนุนต่อชีวิตและสังคม

๒. แม้แต่ความรักที่ถูกต้องมีน้ำใจนั้น ก็จะพัฒนาต่อไปอีก สู่ดุลยภาพในวงกว้าง โดยมีอุเบกขาเข้ามาช่วย ด้วยการใช้ปัญญา ที่รู้จักพิจารณา แล้วปฏิบัติให้เกิดดุลยภาพในความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรม ตามหลักในองค์รวมแห่งธรรม ๔ ประการที่ว่ามา

เรื่องนี้พูดเพียงเป็นตัวอย่าง ก็กินเวลาญาติโยมเสียเยอะแยะเลย เดี๋ยวจะสายเกินไป เดินทางไปถึงค่ำมืดแน่ พูดไปพูดมาก็ยาวกันใหญ่

แสดงธรรมวันนี้ ในเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ โดยเจาะที่หัวข้อ *ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส* เป็นการเสริมคุณค่าแก่วันสำคัญวันนี้ ไม่ว่าจะมองในแง่เป็นวันมาฆบูชา หรือวันวาเลนไทน์ก็ตาม

อย่ามัวไปตื่นแต่วัฒนธรรมตะวันตก ถ้าเราปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักธรรมแล้ว *วาเลนไทน์* ก็จะได้ประณีตขึ้น มนุษย์ก็จะพัฒนาขึ้น และเข้าสู่คำสอนของพระพุทธเจ้า คือเข้าสู่หลักของการที่ว่า *ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส* ซึ่งเป็นคำสอนที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง มีความครบถ้วนและมีดุลยภาพอย่างบริบูรณ์

อาตมาหวังว่า ญาติโยมทุกท่านคงจะได้มองเห็นความสำคัญของหลักธรรม ๓ ประการนี้ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ซึ่งครอบคลุมข้อปฏิบัติทั้งหมด และรวมอยู่ในองค์*มรรค* ๘ ประการ ที่เป็นวิถีชีวิตของชาวพุทธ เมื่อเราปฏิบัติตามหลักมรรคแล้ว ก็จะได้ก้าวหน้าในธรรมของพระพุทธเจ้า จนถึงจุดหมาย คือพระนิพพานได้

วันนี้เป็นวันสุกดิบก่อนจะถึงวันมาฆบูชา เราก็มาประกอบพิธีมาฆบูชาในวันนี้เลย เพราะมาถึงสถานที่นี้แล้ว

ขอให้ทุกท่านได้ซาบซึ้ง อิ่มใจว่าเรามากันด้วยศรัทธา และมีศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้า ในพระรัตนตรัย แล้วเราก็มาฟังธรรมกัน เพื่อให้ศรัทธานั้นนำไปสู่ปัญญาด้วย

เมื่อได้ทั้งศรัทธาและปัญญา ก็จะเกิดประโยชน์ต่อชีวิตอย่างแท้จริง เพราะปัญญาทำให้สามารถนำเอาธรรมไปปฏิบัติด้วยตนเอง ให้พึ่งตนเองได้ อันจะก่อให้เกิดผลที่ตรงตามจุดหมายแท้จริง แล้วสิ่งที่เรียกว่า*ปฏิบัติบูชา* ก็จะตามมา

การทำปฏิบัติบูชาก็คือ การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยการบูชาอย่างสูงสุด ซึ่งจะทำให้สัมฤทธิ์ผลแห่งการปฏิบัติหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน

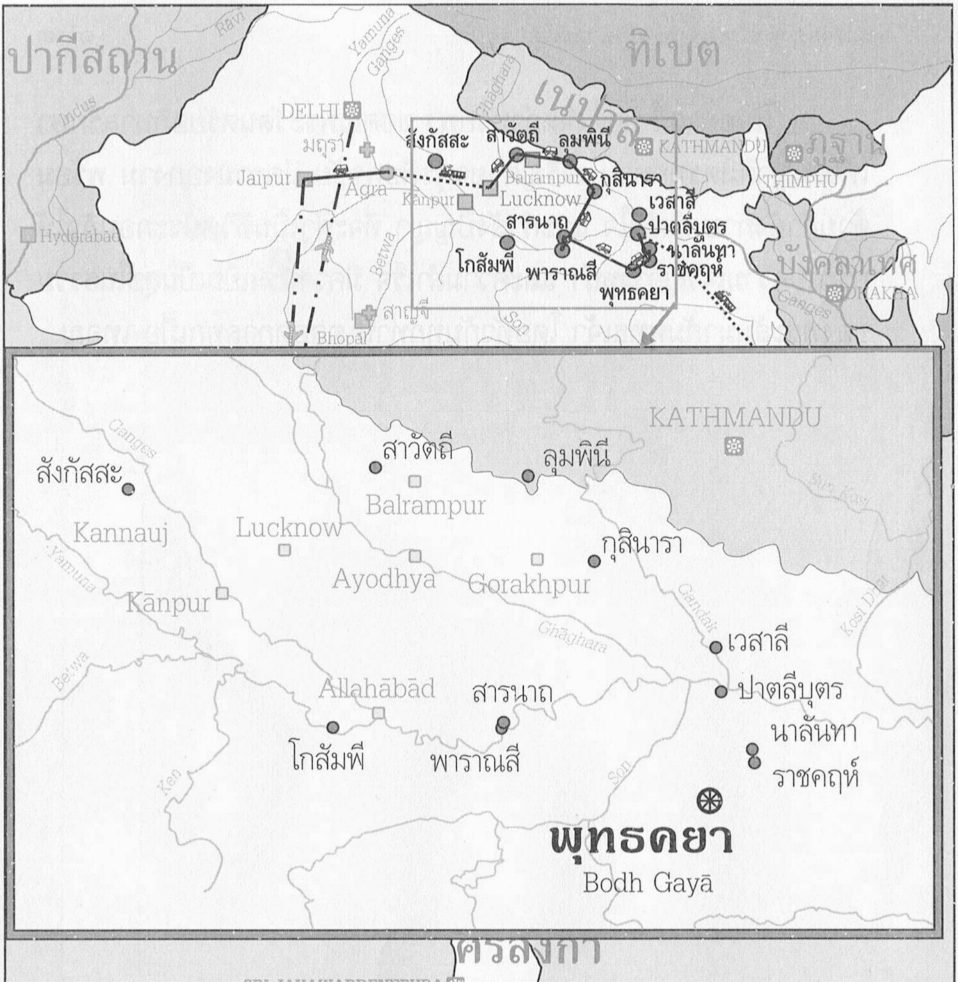
สำหรับวันนี้ เรามาถึงสถานที่นี้แล้ว ก็ทำบูชาให้ครบทั้ง ๒ อย่างเลย คือทั้งอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา

สำหรับปฏิบัติบูชา ก็เอาธรรมที่กล่าวนี้ไปปฏิบัติ แต่ในส่วนเฉพาะหน้า เราก็จะได้เวียนเทียนกระทำประทักษิณองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระเวฬุวัน อันเป็นที่กำเนิดแห่งพิธีมาฆบูชานี้ ต่อไป

ขอให้โยมทุกท่านเจริญศรัทธา ขอให้มีจิตใจที่ประกอบด้วยความเบิกบานผ่องใส มีปีติ มีความอิ่มใจว่า เราได้มานมัสการพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับอีกแห่งหนึ่งแล้ว โดยเฉพาะก็คือ วัดแรกในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวัดสำคัญ เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ และประดิษฐานพระพุทธศาสนาด้วย

ขอให้โยมทำใจให้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า นึกเหมือนว่าพระพุทธเจ้ามาประทับอยู่ใกล้ๆ ทำใจว่า เราได้เฝ้าพระองค์ แล้วก็มีความอิ่มใจ เบิกบานใจ มีความสุข และให้กุศลพร้อมทั้งความสุขที่ได้เกิดขึ้นในวันนี้หล่อเลี้ยงจิตใจ เป็นปัจจัยช่วยสร้างสรรค์ให้โยมมีชีวิตที่เจริญงอกงามยิ่งๆ ขึ้นไป

ในโอกาสนี้ ขอตั้งจิตอำนวยพร ขอคุณพระรัตนตรัยอภิบาลรักษาให้โยมญาติมิตรทุกท่าน เจริญด้วยจตุรพิธพรชัย มีความงอกงาม พร้อมด้วยกำลังกาย กำลังใจ และกำลังปัญญา ที่จะดำเนินชีวิตประกอบกิจให้ประสบความเจริญก้าวหน้า และความสำเร็จ มีความร่มเย็นเป็นสุขในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกันทุกท่าน ตลอดกาลทุกเมื่อ เทอญ.

⊙ **นาลันทา → พุทธคยา** (Bodh Gayā)*

ระยะทาง: = **๙๓ กม.** (วัดเส้นตรง = ๖๒.๕ กม.)

เดินทาง: ***รถยนต์***: = ๓.๒๕ ชม.

* ณ ๑๒ กม. ก่อนถึง**พุทธคยา** รถผ่านเมืองคยา (Gayā)

พระเจดีย์พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

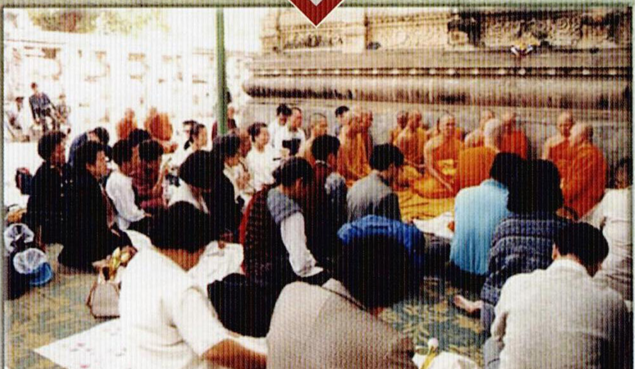

พระพุทธรูปในวิหารแห่งพระเจดีย์พุทธคยา

ฟังบรรยายธรรม และเจริญจิตตภาวนา ภายใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์

๕ โพธิพฤกษ์ - โพธิญาณ

ใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา
อังคารที่ ๑๔ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๐๘.๓๐ น.

ขอเจริญพร โยมญาติมิตรผู้มีจิตศรัทธาทุกท่าน

บัดนี้คณะบุญจาริกได้เดินทางมาถึงสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่เรียกกันว่า *พุทธคยา*

สถานที่นี้นับเนื่องอยู่ในสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ตอนนี้เราจึงพูดได้เต็มปากว่า เรามาถึงสังเวชนียสถานอย่างแท้จริง

ที่ผ่านมานั้น แม้จะเป็นสถานที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังไม่จัดอยู่ในสังเวชนียสถาน ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้

สังเวชนียสถาน ๔ นั้น จำเพาะว่า ได้แก่

๑. **ชาตสถาน**

สถานที่พระพุทธเจ้า ประสูติ

๒. **อภิสัมพุทธสถาน**

สถานที่พระพุทธเจ้า ตรัสรู้

๓. **ธัมมจักกัปปวัตตนสถาน**

สถานที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงปฐมเทศนา

๔. **ปรินิพพุตสถาน**

สถานที่พระพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพาน

ทั้ง ๔ แห่งนี้ เป็นสถานที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ตอนที่เป็น

เหตุการณ์ใหญ่ๆ ในพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ส่วนสถานที่อื่นเป็นที่เสด็จผ่านไป หรือไปประทับทรงบำเพ็ญพุทธกิจอย่างทั่วๆ ไป แม้จะมีความสำคัญ แต่ก็ยังไม่ถือว่าเป็นสังเวชนียสถาน

เราเดินทางมาถึงจุดนี้ ก็เข้าสู่*สังเวชนียสถาน* ในลำดับที่หนึ่งสำหรับการเดินทางของเรา แต่ถ้าว่าตามลำดับเหตุการณ์ในพุทธประวัติก็อาจจะสับกันไปสับกันมาบ้าง เพราะเป็นเรื่องของเส้นทางที่จะเดินทางไปได้โดยสะดวก

สถานที่ตรัสรู้นี้ เราพูดได้ว่าคือจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาเริ่มต้นจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์จึงทรงนำเอาธรรมที่ตรัสรู้นี้ ไปเผยแผ่สั่งสอนต่อไป

สถานที่เราผ่านมานั้น เป็นประจักษ์หลักฐานของการบำเพ็ญพุทธกิจที่พระองค์ได้ทรงแสดงธรรม ทำให้พระศาสนาขยายกว้างขวางออกไป บางแห่งก็เป็นสถานที่เกี่ยวกับเหตุการณ์หลังพุทธกาล คือ เป็นผลงานของพระสงฆ์ และอุบาสกอุบาสิกา ที่ได้นำพระศาสนาสืบกันมา

พูดในแง่หนึ่ง เราเดินทางจากประเทศไทยมาถึงที่นี้ เหมือนกับ*เราเดินย้อนทาง*

เราเริ่มต้นจากประเทศไทย ซึ่งถือว่าเป็นจุดปลายทางที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึง

เราเดินทางมาถึงเมืองปัตนะ หรือปาตลีบุตร ซึ่งเป็นจุดต้นแหล่งที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึงประเทศไทย นั่นก็หมายความว่า เราเดินทางจากประเทศไทย มาถึงแหล่งที่พระพุทธศาสนาได้แพร่ออกไป

พอมาถึงเมืองปาตลีบุตร เราก็ได้พบสถานที่ที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระสงฆ์เป็นศาสนทูตไปประกาศพระศาสนา เราก็รู้ว่าอ้อ ที่ตั้งต้นของพระโสณะและอุตตระที่ไปถึงดินแดนประเทศไทยของเรา ตั้งแต่สมัยก่อนโน้น ที่เรียกว่า สุวรรณภูมินั้น เราได้มาถึงแล้ว คือ

ดินแดนของพระเจ้าอโศกมหาราช

จากนั้น เราเดินทางต่อมาอีกจากเมืองปาตลีบุตร เมื่อมาถึงเมืองราชคฤห์ ก็ยิ่งเป็นต้นทางมากขึ้น ปาตลีบุตรนั้น เป็นที่ส่งศาสนทูตไปก็จริง แต่เป็นเหตุการณ์หลังพุทธกาลตั้ง ๒๐๐ กว่าปีแล้ว พุทธศาสนากว่าจะไปถึงปาตลีบุตรนั้น ก็ต้องเริ่มต้นไปจากเมืองราชคฤห์ก่อน

เมืองราชคฤห์นี้ เป็นที่พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนา จากราชคฤห์นี่แหละ พระพุทธศาสนาจึงแพร่ขยายกว้างขวางออกไป แล้วมามั่นคงเจริญยิ่งขึ้นที่ปัตนะในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

เพราะฉะนั้น ราชคฤห์จึงเป็นจุดเชื่อมต่อ เป็นต้นทางของพุทธศาสนาที่ไปถึงปาตลีบุตรอีกทีหนึ่ง ราชคฤห์นั้นเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา เป็นจุดศูนย์กลางที่พระพุทธเจ้านำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่แก่ประชาชน เริ่มตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินเป็นต้นไป

แต่เมื่อมองย้อนถอยไปอีก การที่พระพุทธเจ้าจะทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่ราชคฤห์นั้นได้ ก็เพราะว่าได้ตรัสรู้ ณ สถานที่นี้ คือที่ *พุทธคยา* ที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้

เป็นอันว่า เราเดินทางมาตามลำดับๆ ในที่สุดก็มาถึงต้นแหล่งหรือต้นทางของธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ คือพระพุทธศาสนาที่เดินทางเป็นขั้นๆ จนไปถึงประเทศไทยของเรา

บัดนี้ เรามาถึงจุดศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาที่แท้จริงแล้ว และเราก็ได้มานมัสการ ได้มาบูชาพระรัตนตรัย ได้มาทำวัตรสวดมนต์สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย ได้แสดงออกซึ่งน้ำใจศรัทธาของพุทธศาสนิกชน

จำเพาะพอดีวันนี้เป็น*วันมาฆบูชา* เป็นวันสำคัญในทางพระพุทธศาสนาด้วย จึงควรจะได้มีความอิ่มใจ มีปีติมากยิ่งขึ้นว่า เราได้มานมัสการพระศรีมหาโพธิ์ ในวันสำคัญอย่างยิ่งวันหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา

สำหรับพิธีมาฆบูชานี้ เมื่อวานนี้ก็ประจวบกับว่า คณะบุญจาริกได้เดินทางถึงพระเวฬุวัน ซึ่งเป็นสถานที่ต้นกำเนิดของมาฆบูชา เราก็

เลยถือว่า เมื่อถึงสถานที่นั้นแล้ว และเวลาก็จวนแล้ว ก็เลยได้ประกอบพิธีเวียนเทียนมาฆบูชาเสียก่อนเลยที่นั่น

แต่ถึงแม้มาที่นี่ มาถึงวันจริงเข้า จะทำพิธีอีกก็ไม่เป็นไร คือ *เมื่อวานนี้มาถึงสถานที่จริง วันนี้มาถึงวันจริง* ได้ ๒ อย่าง ได้จริง ๒ ครั้ง ถึงสถานที่จริงก็ทำไปทีหนึ่ง พอถึงวันจริงก็ทำอีกที ก็ไม่เป็นไร เรื่องบุญนี่ยิ่งทำมากเท่าไร ยิ่งดีเท่านั้น

เพราะฉะนั้น เราก็มาเวียนเทียนบูชาพระรัตนตรัย เนื่องในโอกาสมาฆบูชาอีกครั้งหนึ่ง ที่ใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์นี้ ก็จะเจริญบุญเจริญกุศลยิ่งขึ้น เราจึงชวนกันมาน้อมนำใจรำลึกถึงพระพุทธคุณ โดยโยงไปหาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ตรัสรู้ธรรม คือรู้เรื่องธรรมดา

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น เกิดขึ้นอย่างไร เราก็เรียนพุทธประวัติกันมาพอสมควรแล้ว ลำดับเหตุการณ์นั้น อาตมาคงไม่จำเป็นจะต้องเล่าให้โยมฟังอีก แต่มีจุดเฉพาะสำคัญๆ ที่ควรสังเกต

จึงขอย้อนรำลึกไปถึงคำที่อาตมาเคยเล่าให้ฟังว่า การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น คือการค้นพบสัจธรรมความจริง และความจริงที่ว่านี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดา ตามพุทธพจน์ที่ได้เคยอ้างไว้ว่า

> “ตถาคตทั้งหลาย จะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดก็ตาม หลักความจริงก็ดำรงอยู่ตามธรรมดาของมันอยู่แล้ว ว่าดังนี้ๆ
>
> ตถาคต(คือพระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย ได้ค้นพบความจริงนั้นแล้ว จึงนำมาเปิดเผย แสดง ชี้แจงให้เข้าใจง่าย และวางเป็นหลักลงว่า ดังนี้ๆ” *(อ้างแล้ว=องฺ.ติก.๒๐/๕๗๖)*

นี่คือพุทธพจน์ที่ตรัสแสดงหลักความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ว่าเป็นเรื่องของธรรมดาแห่งธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว

เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์จึงได้ทรง

เปล่งอุทานว่า *ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา* เป็นต้น ซึ่งมีคำแปลเริ่มต้นว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ คำว่า "พราหมณ์" ในที่นี้ หมายถึง ท่านผู้บำเพ็ญปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ดีงามสูงสุด คือ เป็นคำเก่าที่เขาใช้กันสืบมา พระองค์ก็นำมาใช้ด้วย

> "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ทั่วถึงธรรมพร้อมทั้งเหตุ" *(ขุ.อุ.๒๕/๓๘)*

อันนี้เป็นพุทธพจน์ที่แสดงหลักความจริงที่ตรัสรู้ส่วนหนึ่ง คือ แสดงถึงกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ความจริงที่บอกว่ามีอยู่ตามธรรมดา ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนี้ คืออะไร ก็คือมาค้นพบความจริงของกฎธรรมชาติ แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือการที่ผลเกิดจากเหตุ และเหตุก่อให้เกิดผล ที่เรียกกันง่ายๆ ว่า ***กฎปฏิจจสมุปบาท*** หรือเรียกเต็มว่า ***อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท*** นั่นเอง

ต่อจากนั้น พระองค์ก็ตรัสต่อไปเป็นคาถาที่สอง มีข้อความคล้ายๆ กันว่า

> "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้นย่อมหมดสิ้นไป เพราะได้รู้ธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย" *(ขุ.อุ.๒๕/๓๙)*

อันนี้ก็คือการที่พระองค์ตรัสอ้างอิงไปถึงธรรมอันเป็นที่สิ้นเหตุปัจจัย ที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ ได้แก่ พระ***นิพพาน***

ท่อนที่หนึ่ง แสดงหลักปฏิจจสมุปบาทอันว่าด้วยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย

ท่อนที่สอง แสดงถึงพระนิพพานที่เป็นธรรมพ้นจากปัจจัยปรุงแต่ง

ท่อนที่สาม คือ ต่อจากนั้น เมื่อได้ตรัสรู้อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท พร้อมทั้งพระนิพพานแล้ว คาถาสุดท้ายก็แสดงถึงผลของการ

ตรัสรู้ว่า พระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ ทำลายความมืดแห่งอวิชชาให้หมดไป เหมือนอย่างดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นมาทอแสง ทำให้เห็นสิ่งทั้งหลายในโลกนี้สว่างกระจ่างชัดเจน

> "เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนามารเสียได้ ดุจอาทิตย์กำจัดมืดส่องฟ้าให้สว่างเจิดจ้า" *(ขุ.อุ.๒๕/๔๐)*

สามคาถานี้คือพุทธพจน์ที่เรียกว่าเป็น*ปฐมพุทธพจน์* ตามที่อรรถกถาอธิบายไว้

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา คือกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย พร้อมทั้งธรรมที่พ้นจากปัจจัยปรุงแต่ง คือ นิพพาน

นี่แหละเป็นเรื่องที่ดูคล้ายว่าง่ายๆ เพราะถ้าเราจะตอบชาวบ้านเวลาเขาถามว่า *พระพุทธศาสนาสอนอะไร* หรือ*พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร* เราตอบในความหมายหนึ่งง่ายๆ ก็บอกว่าตรัสรู้ธรรมดานี่เอง เพราะว่าตรัสรู้ธรรมก็คือตรัสรู้ธรรมดา แต่ว่าธรรมดานี่แหละ เป็นเรื่องที่ยากที่สุด

ความจริงนั้นมีอยู่ เป็นของธรรมดา มันมีอยู่ตลอดกาล ไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่รู้ ใครจะเห็นหรือไม่เห็น ความจริงก็มีอยู่อย่างนั้น

แต่เพราะมนุษย์ไม่รู้ความจริงที่เป็นธรรมดานี่แหละ เขาจึงดำเนินชีวิตไม่ถูกต้อง แล้วก็ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ทั้งปัญหาในชีวิตของตนเอง ปัญหาในสังคม และปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม ทุกอย่างทุกประการ

แต่ถ้ามนุษย์รู้ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดานี้เมื่อใด เมื่อนั้นเขาก็ปฏิบัติถูกต้องต่อทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อปฏิบัติถูกต้อง ก็ไม่เกิดปัญหา ทุกอย่างก็ดำเนินไปด้วยดี เรียบร้อย ชีวิตก็ดีงาม ประเสริฐ มีความสุข

ฉะนั้น ปัญหาของมนุษย์นี้ ในที่สุด เมื่อสืบสาวลึกลงไป ก็อยู่ที่การไม่รู้ไม่เข้าใจความจริงเท่านั้นเอง แล้วจึงมาถึงขั้นปฏิบัติไม่ถูกต้อง แล้วก็เกิดปัญหา

ดังนั้น เมื่อมองในแง่หนึ่ง เรื่องของการตรัสรู้นี้ก็เหมือนกับว่าไม่มีอะไรมาก ก็คือการเข้าถึงธรรมดา หรือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา แต่ตัวความจริง ตัวธรรม หรือธรรมดาอันนี้แหละ ที่เป็นสิ่งประเสริฐที่สุด ถ้าเราเข้าถึงความจริงเมื่อใด ทุกอย่างก็ลงตัวเรียบร้อย

แม้แต่*วิทยาศาสตร์*อย่างที่เรารู้จักกันนี้ ก็ไม่ได้ทำการพิเศษอะไร วิทยาศาสตร์ก็ค้นพบธรรมดานี่แหละ คือค้นพบความจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ พูดสั้นๆ ว่าค้นพบธรรม และเป็นธรรมเพียงด้านเดียวคือวุ่นอยู่แค่รูปธรรม แต่ก็เพียรพยายามทำกันมาเป็นกิจการใหญ่โต ลงทุนลงแรงไปไม่รู้เท่าไร เพื่อจะหาความจริงตามธรรมดานี่แหละ แล้วก็ค้นพบกันมาทีละน้อยๆ

ไปๆ มาๆ วิทยาศาสตร์ก็ค้นพบความจริงทางด้านวัตถุด้านเดียว และก็ยังไม่ทั่วตลอด ไม่ถึงที่สุด

แม้แต่ความจริงเพียงด้านวัตถุอย่างเดียว ก็ยังใช้เวลาและแรงงานกันไม่รู้ว่าเท่าไร และบัดนี้ก็ยังหาได้ถึงความจริงนั้นไม่

สิ่งที่ค้นพบในทางวิทยาศาสตร์สมัยหนึ่งว่าอย่างนี้ๆ นึกว่าค้นพบความจริงแท้แล้ว แต่เวลาผ่านไปอีก ๒๐ ปี ๕๐ ปี ๑๐๐ ปี นักวิทยาศาสตร์รุ่นหลังที่มีเครื่องมือทันสมัยยิ่งขึ้น และมีประสบการณ์จากคนรุ่นก่อนทำไว้ให้มากกว่า ก็ค้นพบว่าสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์รุ่นก่อนค้นพบไว้นั้นไม่จริงแท้เสียแล้ว เพราะว่ามองความจริงไม่ทั่วถึง มองเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์โยงกันไม่รอบด้าน ก็กลายเป็นว่า สิ่งที่ค้นพบเก่านั้น เป็นเท็จไป

เมื่อค้นพบความจริงใหม่ ก็ประกาศว่า อันนี้ถึงจะจริง ต่อไปก็ค้นพบอีกว่า อันนั้นก็อาจจะไม่จริงอีก ก็เป็นอย่างนี้กันเรื่อยมา

จุดยอดปรารถนาหรือความต้องการสูงสุด ก็อันเดียว คือ ต้องการเข้าถึงความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดานี่เอง แต่มนุษย์ก็วนเวียนอยู่กับแง่มุมต่างๆของมัน

สำหรับธรรมที่เปิดเผยไว้ด้วยปัญญาตรัสรู้ในพระพุทธศาสนา

นั้น เรามองเห็นกันว่า เป็นความจริงที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น เป็นหลักการใหญ่ที่ไม่จำกัดเฉพาะด้านวัตถุอย่างเดียว และไม่จำกัดเฉพาะนามธรรม แต่ท่านมองครอบทุกอย่าง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ที่เราเรียกกันว่า นามรูป

เราถือว่า ชีวิตมนุษย์นี้ เป็นสุดยอดของสิ่งทั้งหลายบรรดามีในโลก ถ้าเราไปค้นพบแต่เพียงวัตถุ เราก็ได้เพียงด้านเดียวของธรรม และเข้ามาถึงตัวเราก็แค่ด้านร่างกายเท่านั้นเอง

ยิ่งกว่านั้น ในเมื่อรูปธรรมกับนามธรรมมันอิงอาศัยกันอยู่ การรู้เพียงอย่างหนึ่งอย่างเดียว ก็ไม่ทำให้เข้าใจแม้แต่อย่างเดียวนั้นได้ถูกต้องถ่องแท้

ชีวิตของมนุษย์นี้ เป็นสิ่งที่มีทุกอย่างรวมอยู่พร้อมในตัว จะว่าทางด้านวัตถุ ก็คือส่วนที่เรียกกันง่ายๆ ว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งกลั่นกรองมาสุดยอด จึงมาเป็นร่างกายของเรา นอกจากร่างกายแล้ว เรายังมีส่วนจิตใจอีก ซึ่งเป็นนามธรรม รวมเรียกว่า ขันธ์ ๕ มีรูป มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณ ทั้ง ๕ อย่างนี้ละ เป็นชีวิตของมนุษย์

พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรม ตรัสรู้ความจริงแห่งกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมทั้งเรื่องนามธรรมและรูปธรรม เพราะฉะนั้น จึงเป็นความจริงที่มีความสมบูรณ์ในตัว ไม่ใช่เป็นความจริงเฉพาะด้าน

เวลานี้ การค้นคว้าทางวิชาการต่างๆ ที่ว่าเป็นวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้ามามาก แต่ไปเน้นเพียงด้านวัตถุ ก็จึงจำกัดตัวเองให้ค้นพบความจริงไม่ทั่วถึง ยังจะต้องพิสูจน์ค้นคว้ากันต่อๆ ไป

จนกระทั่งมาถึงปัจจุบันนี้ วิทยาศาสตร์เริ่มหันมาสนใจเรื่องจิตใจ เปลี่ยนจากแต่ก่อนนี้ที่ถือว่าจิตใจเป็นเรื่องที่ไม่ชัดเจน เป็นเรื่องที่ขึ้นต่อความรู้สึก ไม่เกี่ยวกับความจริงในธรรมชาติ แล้วยังแถมแยกคนออกเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากธรรมชาติอีกด้วย เป็นกันมาตลอดประวัติศาสตร์อารยธรรมตะวันตก จนกระทั่งเวลานี้จึงกลับหันมาสนใจเรื่อง

นามธรรม และถามเอาจริงเอาจังขึ้นมาว่า *จิตใจคืออะไร*

ถ้ามนุษย์จะเข้าถึงความจริงแท้ เขาหนีไม่พ้นที่จะต้องเข้าใจตัวมนุษย์เอง ถ้าเข้าใจตัวมนุษย์เองแล้ว กล่าวได้ว่าเข้าใจหมดทุกอย่าง เพราะว่า ตัวมนุษย์นี้เป็นสุดยอดของสิ่งทั้งหลายบรรดามีในโลกและในสากลพิภพ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้เราค้นพบตัวเอง ให้รู้จักตัวเอง ให้เข้าถึงความจริงที่มีอยู่ในขันธ์ ๕ นี้

เมื่อใดเข้าถึงความจริงนี้แล้ว ก็จะทำให้เราปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง ทั้งภายในและภายนอก ถ้าปฏิบัติต่อชีวิตจิตใจของตัวเองยังไม่ถูกต้อง ก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายภายนอกให้ถูกต้องไม่ได้ด้วย และก็จะแก้ปัญหาไม่จบไม่สิ้น

ปัญหาทุกอย่างนั้น มันโยงกันไปหมด มีเหตุปัจจัยถึงกัน ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ในที่สุดมนุษย์จะหนีไม่พ้น ที่จะต้องทำความเข้าใจตัวมนุษย์เองให้ชัดเจน

คนจะต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของตนเอง ซึ่งประกอบด้วยทั้งกายและใจ ทั้งนามธรรมและรูปธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงจับจุดของความจริงนี้ คือค้นพบความจริงของชีวิตนี้ทั้งหมด ทั้งนามธรรมและรูปธรรม โดยมองเห็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่ครอบคลุม

เพราะฉะนั้น โพธิญาณของพระองค์จึงเป็นสิ่งที่ให้ถึงสัจจะ ไม่มีการเคลื่อนคลาดเปลี่ยนแปลง แม้เวลาจะผ่านมาสองพันห้าร้อยกว่าปีแล้ว ถึงปัจจุบันนี้ ก็ไม่เห็นว่าจะมีการคลาดเคลื่อนไป ยิ่งเวลาผ่านไปเราก็ยิ่งเห็นคุณค่าแห่งพระธรรมที่พระองค์ประกาศไว้มากขึ้นทุกที

ตรัสรู้แล้ว จะประกาศธรรมแสนยาก
คนเปิดปากปิดหู ไม่อยากฟังว่าตัวต้องทำอะไร

อย่างไรก็ตาม ความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นี้ แม้จะเป็นเรื่องธรรมดาง่ายๆ นี่แหละ แต่สำหรับคนทั่วไปผู้อยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งแวด

ล้อม มีความคิดความเชื่อถือที่ถ่ายทอดกันมาจนกระทั่งมีการติดยึดถือมั่นเป็นวัฒนธรรม เป็นศาสนา และเป็นอะไรต่างๆ แล้ว พอมีการยึดติดถือมั่นขึ้นมา ก็ทำให้เข้าถึงความจริงได้ยากมาก

บางที สิ่งที่เราเชื่อ สิ่งที่เรายึดถือนี่แหละ ก็กลับมาปิดบังตาหรือกีดกั้นตนเองไม่ให้ยอมรับยอมฟัง ไม่ยอมศึกษา และไม่สามารถเข้าถึงความจริงนั้นได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากที่จะนำธรรมมาแสดง

จะเห็นได้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ทรงมารำพึงถึงธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ แล้วพระองค์ก็โน้มพระทัยไปในทางที่จะไม่ทรงสั่งสอน ตามที่เราเรียนในพุทธประวัติ เราแปลว่าท้อพระทัย ที่จริงไม่ใช่แปลว่าท้อพระทัย ท้อพระทัยนั้นเป็นสำนวนพูดของชาวบ้าน

พระพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปในการที่จะไม่ทรงแสดงธรรม ทำไมจึงน้อมพระทัยที่จะไม่แสดง ก็เพราะทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมที่ตรัสรู้นั้น คนทั้งหลายที่วุ่นวายอยู่ในความลุ่มหลงมัวเมา เพลิดเพลินติดอยู่ในสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะทางวัตถุ จะรู้ตามและเข้าใจตามได้ยาก

ธรรมที่รู้เข้าใจตามได้ยากนี้ พระองค์ตรัสสั้นๆ ว่าคือ *อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท* และ *นิพพาน* ดังระบุในคาถาที่ทรงอุทานข้างต้นนั้น

หลักทั้งสองนี้ แสดงความจริงในธรรมชาติซึ่งยากที่คนทั้งหลายจะเข้าใจ เพราะมีสิ่งหุ้มห่อเคลือบคลุมปิดบังอย่างที่กล่าวเมื่อกี้นี้ คือความลุ่มหลง ความเพลิดเพลิน ความมัวเมาต่างๆ ตลอดจนความเชื่อวัฒนธรรม และประเพณีที่ยึดติดถือมั่น จึงยากที่จะมองทะลุออกไปและเข้าใจได้ พระองค์จึงน้อมพระทัยไปในการไม่แสดงธรรม

มีเรื่องต่อมาว่า พระพรหมชื่อสหัมบดี ได้มาอาราธนาคือนิมนต์พระพุทธเจ้า ว่ายังมีสัตว์ที่มีธุลีในดวงตาน้อย หวังว่าสัตว์เหล่านั้นคงพอเข้าใจได้บ้าง

หมายความว่า ถ้าพูดถึงคนส่วนใหญ่ก็ยากที่จะเข้าใจ แต่คนที่มีสติปัญญา และไม่มีความลุ่มหลงเพลิดเพลินมัวเมาติดในอามิสวัตถุทั้ง

หลายมากมายนัก ก็พอมีอยู่บ้าง ท่านเหล่านั้นคงจะพอสามารถรับการแนะนำสั่งสอนให้เกิดความเข้าใจได้บ้าง

คำอาราธนาหรือนิมนต์นี้ทำให้พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยที่จะเสด็จออกมาทรงแสดงธรรมสั่งสอน

ในเรื่องนี้ มีจุดสังเกตที่พึงระลึกไว้เป็นข้อสำคัญ คือ

๑. พุทธพจน์ที่ตรัสว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ เป็นสิ่งที่รู้เข้าใจตามได้ยาก สัตว์ทั้งหลายที่ลุ่มหลงเพลิดเพลินอยู่จะมองเห็นได้ยาก (ตรัสด้วยว่าเป็นธรรมทวนกระแส คือ *ปฏิโสตคามี*)

๒. พระองค์น้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่แสดงธรรม แต่ได้เสด็จออกทรงสั่งสอนต่อเมื่อพรหมอาราธนา เพื่อเห็นแก่คนที่มีธุลีในดวงตาน้อยพอที่จะปฏิบัติตามได้บ้าง

พุทธพจน์และเหตุการณ์ตอนนี้ เป็นเครื่องเตือนใจให้สำนึกตระหนักไว้ว่า ธรรมนี้มิใช่สิ่งง่ายๆ และการที่มีการถ่ายทอดสืบต่อมาถึงเรานี้ก็เป็นมาโดยยาก เราจะได้ไม่ประมาท เอาใจใส่ศึกษาด้วยความตั้งใจจริง

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพุทธพจน์นี้จะเป็นเครื่องเตือนใจเรา ให้สำนึกตระหนักว่า การที่จะเข้าใจตัวธรรมแท้ๆ นี้ ถ้าจะเอาให้ถึงที่สุดแล้ว ก็จะได้เพียงคนส่วนน้อย แต่พุทธศาสนาก็มองมนุษย์ในแง่ที่ว่าเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกต้องพัฒนากันไป ถึงแม้คนส่วนใหญ่จะยังไปไม่ถึงที่สุด คือไม่ถึงความจริงสูงสุด แต่ก็จะช่วยให้เขาดีขึ้นกว่าเดิม แล้วก็ค่อยพัฒนากันต่อๆ ไป

เพราะฉะนั้น เมื่อได้เสด็จออกสั่งสอน จึงทรงวางจุดหมายเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ ไม่ใช่สอนจำกัดเพียงเพื่อประโยชน์ของคนส่วนน้อย ดังที่ได้เป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนาว่า ***"พหุชนหิตาย พหุชน-*** *สุขาย โลกานุกมฺปาย"* (เพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชน เพื่อเห็นแก่ชาวโลก)

เมื่อมองในแง่นี้ เราก็สามารถทำให้พระพุทธศาสนาเกิดผลเป็นประโยชน์แก่มนุษย์จำนวนมากได้

ถ้าหันไปมองดูสภาพของอินเดียในสมัยพุทธกาล ก็จะเห็นความ

จริงที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยที่จะไม่ทรงสั่งสอน

อินเดียในสมัยพุทธกาลเป็นอย่างไร? ชมพูทวีปนั้นเต็มไปด้วยสภาพแวดล้อมที่ทำให้จิตใจของคนเหินห่างจากความจริง ห่างจากตัวธรรม

มองดูอย่างง่ายๆ คนในสมัยก่อนพุทธกาล คือก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ตกอยู่ใต้อำนาจคำสอนตามหลักลัทธิของศาสนาพราหมณ์ ให้มีความเชื่อในพระพรหม ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุด ผู้สร้างสรรค์บันดาลโลก

พระผู้เป็นเจ้าหรือพระพรหมนี้ สร้างสรรค์บันดาลทุกอย่าง นอกจากสร้างโลกและสร้างชีวิตมนุษย์ขึ้นมาแล้ว ยังแถมกำหนดมาเสร็จว่า ให้มนุษย์แบ่งกันเป็น*วรรณะ ๔* คือ เป็น*กษัตริย์* เป็น*พราหมณ์* เป็น*แพศย์* เป็น*ศูทร* เกิดมาอย่างไรก็ต้องอยู่อย่างนั้นตลอดชาติ

อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ เช่นในเรื่องวรรณะนี้ มีความแน่นหนัก ฝังลึกเหลือเกิน

วรรณะ ๔ นี้ จะเห็นได้ว่า เป็นเรื่องที่ยึดถือกันจริงจังอย่างยิ่งจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เวลานี้ การถือวรรณะ ๔ ก็ยังครอบงำคนอินเดียอยู่

โยมผ่านมาเมื่อวานนี้ก็เห็นชัดเจน ไปแค่*ตโปทาราม* ก็ได้เห็นคนอินเดียมาอาบน้ำที่บ่อน้ำร้อน แล้วแบ่งกันเป็นเขตๆ คนที่เป็นวรรณะสูงก็อาบตอนบน ส่วนคนวรรณะต่ำลงมาก็ยอมรับสถานะของตัวเอง อยู่ชั้นล่าง ยอมอาบน้ำที่คนวรรณะสูงเขาใช้อาบแล้วมาอาบตัวเอง

สภาพความยึดติดถือมั่นนี้ฝังลึกมาก เพราะเชื่อว่า พระพรหมท่านสร้างมาอย่างนั้นจึงแก้ไขไม่ได้ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาเจริญรุ่งเรือง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมประกาศความจริง บอกให้เลิกถือวรรณะ แต่ในที่สุดพระพุทธศาสนาเองก็อยู่ไม่ได้ พระพุทธศาสนาก็ปลาสนาการไปจากอินเดีย คนอินเดียก็นับถือวรรณะ ๔ กันต่อไป

อังกฤษเข้ามาปกครองตั้งนานก็แก้ไม่ตก อินเดียได้เอกราชปกครองแบบประชาธิปไตย มีกฎหมายรัฐธรรมนูญห้าม ก็ไม่สำเร็จ เวลานี้ก็ยังอยู่กันในสภาพนั้น นี่ก็คือ ความฝังลึก

จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาด้วยความยากลำบากขนาดไหน ท่ามกลางสภาพแวดล้อมแห่งความเป็นจริงอย่างนี้

พร้อมกันนั้น อีกด้านหนึ่งที่สัมพันธ์กับเรื่องเดียวกัน มาจากเหตุเดียวกัน ก็คือ ความเชื่อในเทพเจ้าสูงสุดที่สร้างสรรค์บันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง พร้อมทั้งเทพเจ้าใหญ่น้อยอีกเยอะแยะมากมาย เป็นหมื่น เป็นแสน เทพเจ้าเหล่านั้นล้วนมีอำนาจ มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เป็นผู้ที่จะดลบันดาลสิ่งต่างๆ

มนุษย์อยากได้อะไร ก็ไปอ้อนวอนขอกับเทพเจ้าเหล่านั้น กลัวภัยอันตรายต่างๆ ก็ไปเอาอกเอาใจขอให้ช่วยบำบัดปัดเป่า

เมื่อเชื่อถืออย่างนี้ คนอินเดียก็ได้ประดิษฐ์ประดอยวิธีเอาอกเอาใจเทพเจ้า จนเกิดเป็นการบวงสรวงอ้อนวอนต่างๆ

การบวงสรวงอ้อนวอนเหล่านั้น ได้ถูกทำให้ใหญ่โตมากขึ้น วิจิตรพิสดารมากขึ้น จนกระทั่งซับซ้อนมากมาย เป็นพิธีที่เรียกรวมๆ ว่า *การบูชายัญ*

การบูชายัญ ก็คือวิธีการเอาอกเอาใจเทพเจ้านั่นเอง แต่ในการเอาอกเอาใจนั้น เราจะไปรู้ได้อย่างไรว่าเทพเจ้าท่านจะพอใจแค่ไหน เราทำพิธีไปแค่นี้ เห็นว่าเหตุร้ายยังไม่หมดไป เราก็นึกว่าเทพเจ้าท่านยังไม่พอใจ เราก็เอาใจมากขึ้นอีก หรืออยากจะได้สิ่งที่ปรารถนา คราวนี้อ้อนวอนไปแล้ว ทำพิธีบูชายัญบวงสรวงไปเท่านี้ยังไม่ได้ แทนที่จะคิดถึงเหตุผล แทนที่จะคิดสงสัยต่อเทพเจ้า ก็ไปคิดว่าตนเองคงยังเอาใจไม่พอ

เมื่อเอาใจไม่พอ ก็พยายามเอาใจให้มากขึ้นอีก พิธีบูชายัญบวงสรวงจึงวิจิตรพิสดารขึ้นทุกที จนกระทั่งมีพิธีบูชายัญขนาดใหญ่ ที่มีการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมากมาย อย่างละจำนวนห้าร้อยๆ โดยเฉพาะวัว ๕๐๐ แพะ ๕๐๐ แกะ ๕๐๐ จนในที่สุดก็ถึงขั้นเอาคนบูชายัญ

ต่อมา ประเทศชาติเจริญมากขึ้น สังคมเจริญมากขึ้น ก็มีการออกกฎหมายห้าม ในสมัยที่อังกฤษเข้ามาปกครองก็มีการออกกฎหมาย

ห้าม และเมื่อประเทศอินเดียได้เอกราชเป็นประชาธิปไตยแล้ว ก็มีกฎหมายขึ้นมา ไม่ให้เอาคนไปฆ่าบูชายัญ เพราะการฆ่าคนก็ผิดกฎหมายอยู่แล้ว แม้กระนั้น ความเชื่อทางศาสนาก็ยังเป็นเหตุให้คนพยายามทำเพราะอยากจะได้ผลประโยชน์จากการบูชายัญ

ที่เมืองกัลกัตตา พระที่นั่นเล่าว่า ยังมีคนพยายามบูชายัญด้วยการฆ่ามนุษย์อยู่ คือจะมีการลักพาหญิงสาวพรหมจารี เอาไปฆ่าสังเวยเจ้าแม่กาลี ที่เทวาลัยเจ้าแม่กาลี ที่เมืองกัลกัตตา เป็นครั้งเป็นคราวอยู่ๆ หญิงสาวพรหมจารีก็หายไปจากบ้าน กว่าจะสืบหาได้ก็ปรากฏว่าถูกนำไปฆ่าสังเวยเจ้าแม่กาลีเสียแล้ว

เมืองกัลกัตตาเองนั้น มีประวัติเกี่ยวกับเจ้าแม่กาลี โดยที่ชื่อเมืองเองก็บ่งบอกว่าเป็นถิ่นนับถือเจ้าแม่กาลี

คำว่า "กัลกัตตา" (Calcutta) มาจากภาษาเบงกาลีว่า Kalikata ซึ่งมีการสันนิษฐานหาความหมายกันหลายอย่าง บางท่านว่ามาจากคำว่า กาลี+เกษตร (กาลีเกษตร = ดินแดนของเจ้าแม่กาลี) บางท่านก็ว่ามาจาก กาลี+ฆาฏ (กาลีฆาฏ = ท่าน้ำของเจ้าแม่กาลี) บางท่านก็ว่าอย่างอื่นอีก ยังไม่ยุติ แต่คำแรกแน่นอนว่า คือเจ้าแม่กาลี

ที่ศาลเจ้าแม่กาลีนั้น มีแท่นบูชายัญ เขาบอกว่าเมื่อเอาคอคนไปวางแล้ว เวลาตัดศีรษะ เลือดจากคอคนจะพุ่งตรงไปที่ปากเจ้าแม่กาลีพอดี

เขาช่างประดิษฐ์ประดอยดีเหลือเกิน ถ้าเอาความคิดและความสามารถนี้มาประดิษฐ์สิ่งที่ดีงาม ที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ จะได้คุณค่ามหาศาล แต่แทนที่จะคิดอย่างนี้ เขากลับเอาไปประดิษฐ์ประดอยหาทางเอาใจเทพเจ้า เช่น เอาใจเจ้าแม่กาลี

นี่แหละ เป็นกันมาจนกระทั่งบัดนี้ แม้แต่กฎหมายลงโทษรุนแรงเขาก็ยังกล้า ยังพยายามหาทางหลีกเลี่ยง นี่คือสภาพแวดล้อมในสังคมอินเดียที่สืบมาสู่ปัจจุบัน ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล แม้เวลานี้คนก็ยังลุ่มหลงอยู่ในสิ่งเหล่านี้ ยังชอบอ้อนวอนขออำนาจดลบันดาลจากเทพเจ้า

จากเทพสู่ธรรม ธรรมกำหนดกรรม กรรมเรียกร้องสิกขา

ก) จาก *เทพสูงสุด* เป็น *ธรรมสูงสุด*

พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมา ได้ตรัสรู้ ค้นพบความจริง เข้าถึงกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และอสังขตสภาวะที่ไม่ขึ้นต่อเหตุปัจจัยนั้นแล้ว พระองค์ก็มาทรงแสดงธรรม เท่ากับทรงเที่ยวบอกแก่ประชาชนทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายอย่ามัวแต่มองออกไปข้างนอกเลย อย่ามัวไปหวังผลจากการดลบันดาลของเทพเจ้าโดยไปขอให้ท่านช่วยโน่นช่วยนี่กันเลย ที่แท้นั้นสิ่งทั้งหลายมันเป็นไปตามความจริงของมันเอง ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ขอให้เราหันมามองดูความจริงกันเถิด

คำสอนของพระพุทธเจ้าย้ำเตือนว่า อย่ามัวแต่มองไปที่เทพเจ้าแล้วร่ำร้องว่าเราจะเอาโน่นเอานี่โดยขอให้ท่านทำให้เลย ขอให้เรามามองดูความจริงที่อยู่รอบตัวเรานี่แหละ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของเราว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ผลที่เราต้องการจะเกิดขึ้นด้วยการกระทำของเราที่ตรงตามเหตุ ถ้าเราทำเหตุปัจจัยให้ตรงให้พร้อมผลก็จะเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น นี่คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

รวมความว่า พระพุทธเจ้าทรงชี้ชวนประชาชน ให้หันเหเบนความสนใจจากการดลบันดาลของเทพเจ้า ซึ่งเป็นอำนาจภายนอกที่เลื่อนลอย ที่ตัวเองมองไม่เห็น และไม่สามารถบังคับควบคุม ให้หันมาดูความจริงของสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน คือ*ธรรม*

ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือตัวความจริงนี้ เรียกง่ายๆ ด้วยศัพท์สั้นนิดเดียว เป็นคำๆ เดียว คือ *ธรรม* เท่านั้นเอง

จากเทพเจ้าที่ดลบันดาล พระพุทธเจ้าเบนความสนใจของประชาชนมาสู่ความจริงแห่งกฎธรรมชาติ คือธรรม เพราะฉะนั้น พุทธกิจสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ สรุปได้ง่ายๆ คือ ทรงดึงประชาชนจากเทพมาสู่ธรรม จากการถือว่า*เทพสูงสุด* มาเป็น*ธรรมสูงสุด*

"จากเทพ-สู่ธรรม" นี้ คือเหตุการณ์ใหญ่ที่เกิดขึ้นในพุทธกาล เป็นการปฏิวัติสังคม ในขณะที่สังคมมุ่งหวังผลจากการดลบันดาลของเทพเจ้า เมื่อประชาชนมัวหลงใหลวุ่นวายอยู่กับเรื่องเทพเจ้า เอาแต่อ้อนวอนขออำนาจเทพเจ้าให้บันดาลโน่นดลนี่ พระพุทธเจ้าก็ดึงให้เขามาสนใจตัวธรรมที่อยู่ในธรรมชาติ คือความจริงแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย อันนี้แหละเป็นหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา

ข) จาก *"ธรรม"* เพ่งแคบเข้ามาที่ *"กรรม"*

ความเป็นเหตุเป็นผล หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นสัมพันธ์กับตัวมนุษย์อย่างไร อธิบายว่า มนุษย์ต้องการผล หรือต้องการประโยชน์บางอย่างให้แก่ตนเอง ผลที่ต้องการนั้นต้องเกิดจากเหตุ เหตุนั้นคืออะไร ก็คือการกระทำของมนุษย์เอง เมื่อเราต้องการผล ก็ต้องทำเหตุ การทำเหตุด้วยตัวของมนุษย์เองนั้น ก็คือการกระทำของเขา

เป็นอันว่า การกระทำของมนุษย์นั่นเอง เป็นเหตุปัจจัยหลัก ที่จะนำผลที่เขาต้องการมาให้ การกระทำของมนุษย์นั้น เรียกว่า *กรรม*

เพราะฉะนั้น *ธรรม* คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ในส่วนที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์ก็แคบลงมา ได้แก่ *กรรม*

จาก*ธรรม* ที่กำกับครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง มองแคบลงมาเฉพาะส่วนที่เป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง ก็เอาแค่*กรรม*

กรรม ก็ซ้อนอยู่ใน*ธรรม*นั่นเอง

- *ธรรม* คือการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย
- *กรรม* คือการที่ผลซึ่งเกิดแก่คนเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เขาทำ

ธรรม บอกว่า ผลเกิดจากเหตุ

กรรม บอกว่า ผลที่มนุษย์ต้องการเกิดจากการทำเหตุ

การทำเหตุนั้น เรียกว่า "กรรม" ดังนั้นจึงพูดใหม่ให้สั้นว่า

กรรม บอกว่า ผลที่มนุษย์ต้องการเกิดจากกรรม

หมายความว่า ผลที่เราต้องการ(และไม่ต้องการ) เกิดจากกรรมที่

ตรงกัน (เป็นเหตุปัจจัยหลัก หรือเป็นตัวเน้นสำหรับมนุษย์ คือไม่ตัดหรือมองข้ามปัจจัยทั้งหลายในขอบเขตแห่งธรรมที่กว้างกว่า)

รวมความว่า จาก*ธรรม* เมื่อเพ่งที่เรื่องของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงชี้แคบลงมาที่*กรรม*

พูดยักเยื้องด้วยสำนวนต่างๆ ว่า *ธรรม*ครอบคลุม*กรรม* หรือ *กรรม*ซ้อนรวมอยู่ใน*ธรรม* หรือกฎธรรมชาติ/*กฎแห่งธรรม*ครอบคลุม*กฎแห่งกรรม* หรือ*กฎแห่งกรรม*เป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติ/*กฎแห่งธรรม*

ค) เพื่อให้ *"กรรม"* นำผลดี คนต้องมีการ *"ศึกษา"*

พอมาถึงกรรมแล้ว จะมีอะไรต่อไป จุดสำคัญก็คือ มนุษย์จะต้องทำกรรมให้สำเร็จผลที่ตนต้องการ ถ้าต้องการผลดี ก็ต้องทำกรรมดี ถ้าไม่ต้องการผลชั่วหรือผลร้าย ก็ต้องหลีกเลี่ยงกรรมชั่วร้าย ก็เลยมีหลักว่า กรรมดีนำไปสู่ผลดี กรรมชั่วนำไปสู่ผลชั่ว ทำกรรมดีก็จะได้รับผลดี ทำกรรมชั่วก็จะได้รับผลชั่ว

เมื่อมนุษย์จะต้องทำกรรมดีให้สำเร็จผลที่ตนต้องการ การที่ต้องทำนั้นก็จะเรียกร้องเองให้เขาต้องเพียรพยายาม คือผลที่ต้องการทุกอย่างนั้นเขาจะต้องเพียรพยายามทำเอา

เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามหลักกรรม ก็จะมีความเพียรมาด้วย คือ *กรรม* มากับความเพียรหรือ*วิริยะ*

ตรงนี้ ต้องย้ำด้วยพุทธพจน์ที่ว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ล้วนเป็น*กรรมวาท* (ตรัสหลักกรรม) เป็น*กิริยวาท* (ตรัสหลักการที่จะต้องทำ) และเป็น*วิริยวาท* (ตรัสหลักความเพียร) *[ดู องฺ.ติก.๒๐/๕๗๗]*

เป็นธรรมดาว่า คนที่ทำการด้วยความเพียรพยายามก็จะเป็นคนที่เข้มแข็ง และได้ฝึกฝนพัฒนาตนเองยิ่งขึ้นๆ ตรงข้ามกับคนที่เอาแต่อ้อนวอนร้องขอและคอยรอความช่วยเหลือ ซึ่งมีแต่จะอ่อนแอลงๆ และเวลาผ่านไปๆ ก็ไม่ได้พัฒนาตัวเอง

ถ้าสังคมมีคนที่เป็นนักอ้อนวอนอ่อนแออย่างนั้นมากๆ ก็จะเป็นสังคมที่อ่อนแอ ยากที่จะพัฒนาก้าวหน้าไปได้ จึงต้องเร่งรัดปลุกเร้าหมู่ชนให้ไม่ประมาทที่จะทำการทั้งหลายด้วยความเพียร

แต่มนุษย์ที่เพียรพยายามทำเอานี้ ถ้าตัวเองไม่มีความรู้เข้าใจ ทั้งๆ ที่มีความเพียรพยายามทำ ทำกรรมไปแต่ทำเหตุไม่ตรงผล ถ้าเหตุไม่ตรงผล ผลที่ต้องการก็ไม่เกิดขึ้น

ฉะนั้น การทำกรรมก็ยังไม่ทำให้เกิดความมั่นใจว่าจะได้สำเร็จผลที่ต้องการ เพราะเราไม่รู้ว่าการกระทำใด จะนำไปสู่ผลอันใด นี่ก็คือการขาดปัญญา เพราะฉะนั้นต้องมี*ปัญญา* เพื่อจะให้ทำกรรมได้ถูกต้องตรงกับที่จะเป็นเหตุให้เกิดผลดีแน่แท้จริง

แต่ทำอย่างไรจะให้เกิดปัญญาขึ้นมา ตอนนี้ตัดสินได้ว่ามนุษย์จะต้องมีปัญญา คือจะต้องรู้เข้าใจ ว่ากรรมไหนนำไปสู่ผลอันไหนจะต้องทำกรรมใดอย่างไรจึงจะได้ผลที่ตนต้องการ ซึ่งก็คือเรียนรู้เหตุปัจจัยนั่นเอง จะได้ทำให้ตรงจุด

ฉะนั้น คนเราจะต้องมีปัญญา แต่จะทำให้มีปัญญาได้อย่างไร ก็ต้องฝึกคนหรือพัฒนาคนขึ้นมา จึงมีหลักการของพระพุทธศาสนาว่า มนุษย์นี้ต้องมีการฝึกฝนพัฒนา แล้วก็เกิดหลักปฏิบัติขึ้นมา เรียกว่า *สิกขา* ซึ่งแปลว่าการศึกษา หรือการฝึกฝนพัฒนามนุษย์

การฝึกฝนพัฒนามนุษย์นี้ เป้าหมายสำคัญคือให้เกิดปัญญา เกิดปัญญาแล้วก็รู้ถึงความจริงแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และรู้ตัวเหตุตัวปัจจัยที่จะทำให้เกิดผลที่ต้องการ คือรู้ธรรมนั่นเอง

เมื่อคนมีปัญญารู้เหตุปัจจัยได้ตรงชัดทั่วถ้วนดีแล้ว ตัวเองก็ทำกรรมได้สอดคล้องถูกต้อง ก็ทำกรรมให้เกิดผลดีงามที่ต้องการ และหลีกเลี่ยงกรรมที่เป็นเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดผลที่ไม่ดีได้

เพราะฉะนั้น หลักการของพระพุทธศาสนา ในที่สุดก็มาถึงตัวมนุษย์ว่าจะต้องมี*สิกขา* คือต้องมีการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา อันนี้แหละ

เป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา

จาก*เทพ* พระพุทธเจ้าดึงคนมาสู่*ธรรม* ในธรรมนั้นแฝงหลัก*กรรม*อยู่ว่า เพื่อจะให้กรรมได้ผลดี มนุษย์จะต้องพัฒนาปัญญาที่จะรู้เหตุปัจจัยขึ้นมา แต่จะพัฒนาปัญญาขึ้นมาได้ ก็ต้องมี*สิกขา* และการที่จะให้มีสิกขา คือมีการฝึกฝนพัฒนามนุษย์นั้น ก็เพื่อพัฒนา*ปัญญา*นี้แหละ

เมื่อมนุษย์มี*สิกขา* ก็พัฒนา*ปัญญา*ขึ้นมาได้ ซึ่งทำให้เห็น*ธรรม*รู้เหตุปัจจัย แล้วก็ทำ*กรรม*ได้ตรงที่จะให้เกิดผลดีที่พึงต้องการ

อย่างไรก็ตาม จะต้องมองให้ทั่วตลอดว่า ปัญญาจะเกิดขึ้นได้นั้น มันต้องอาศัยองค์ประกอบต่างๆ ทุกด้านของชีวิต เริ่มตั้งแต่มนุษย์จะต้องมีพฤติกรรมที่ดีงามเพื่อเอื้อต่อการเจริญปัญญา ถ้าไม่มีพฤติกรรมที่ดีงาม ปัญญาก็ไม่เกิดเหมือนกัน

ดังนั้น จึงต้องวางฐานด้าน**พฤติกรรม**ต่างๆ คือ ต้องจัดความประพฤติทางกาย วาจา ให้ดี เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมและความสัมพันธ์ในสังคมที่จะเอื้อต่อการแสวงปัญญา

พร้อมกันนั้น ในด้าน**จิตใจ** เพื่อตัวเองจะได้ความรู้มาเจริญปัญญายิ่งขึ้น จะต้องฝึกฝนจิตใจเพื่อสร้างสภาพจิตที่ดี เช่น ใฝ่รู้ ขยัน อดทน แกล้วกล้า

โดยเฉพาะต้องสร้างจิตให้เกิด**สมาธิ** เพราะสมาธิเป็นแกนและเป็นฐานให้แก่คุณสมบัติอื่นๆ ทุกอย่างของจิต ทำให้จิตเป็น*กัมมนีย์* เหมาะแก่งาน เป็นสนามที่ปัญญาจะทำงานได้สะดวก แล้วก็เอาจิตนั้นไปใช้เป็นเวทีให้ปัญญาพิจารณาคิดสิ่งต่างๆ พอจิตมั่นคงเป็นสมาธิ ก็เอื้อต่อการเกิดปัญญา *(สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ)*

โดยนัยนี้ เพื่อจะให้เกิดปัญญานี้แหละ จึงต้องมีการพัฒนาในด้านพฤติกรรมที่เรียกว่า ศีล ด้วย และพัฒนาในด้านจิตใจโดยมีสมาธิเป็นแกนด้วย ก็เลยกลายเป็น*สิกขา ๓* ขึ้นมา มีศีล สมาธิ และปัญญา

ศีล พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกายและวาจา พร้อมทั้งการใช้

อินทรีย์ เช่น ตา หู ในการสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ทางสังคมบ้าง ทางวัตถุบ้าง แล้วเอามาโยงประสานกับการพัฒนาทางด้าน*จิตใจ* และการพัฒนา*ปัญญา* มาช่วยกันเสริมกัน มนุษย์ก็จะเข้าถึงธรรมและได้ประโยชน์จากธรรมมากขึ้นตามลำดับ

เมื่อมนุษย์เข้าถึงธรรม คือรู้ความจริงของเหตุปัจจัยทั้งหลายแล้ว เขาก็รู้ว่าจะทำกรรมอย่างไรดี จะสร้างเหตุปัจจัยอะไรจึงจะได้ผลดี มนุษย์ก็ทำกรรมได้ถูกต้อง แล้วก็เกิดผลดีตามที่ปัญญาบอกให้ต้องการ กรรมก็ประณีตขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งพ้นกรรมไปเลย นี่แหละคือหลักการใหญ่ ๆ ของพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ดี หลักการใหญ่ที่ครอบคลุมนี้ เป็นเรื่องที่ว่าพูดง่ายแต่ทำยาก โยมแค่รักษาศีลอย่างเดียว พัฒนาศีลก็แทบแย่แล้ว แต่ก็ขอให้ได้ภาพรวมไว้ก่อน ถ้าได้ภาพรวมของพระพุทธศาสนาไว้แล้ว เราก็จะมองเห็นจุดหมายปลายทาง เห็นความสัมพันธ์ในการปฏิบัติของเราว่าอันไหนโยงไปอันไหน แล้วเราจะปฏิบัติได้ถูกต้องดีขึ้น

มนุษย์ประเสริฐเพราะเป็นสัตว์ที่ฝึกได้

หลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยธรรมก็เท่านี้แหละ แต่ขยายไปสู่หลักปลีกย่อยต่างๆ จนละเอียดยิบ แล้วหลักปลีกย่อยเหล่านั้นก็โยงถึงกันหมดทุกอย่าง

ข้อสำคัญ พระพุทธเจ้าไม่ได้แสดงแต่หลักเท่านั้น แต่ทรงให้กำลังใจพวกเราด้วยว่า "มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้นะ" อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญที่สุด พร้อมกันนั้น มองอีกด้านหนึ่ง พระองค์บอกว่า "มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก"

คำว่า "ฝึกได้" นี่ทำให้เกิดกำลังใจ แต่คำว่า "ต้องฝึก" ทำให้สำนึกในหน้าที่ ว่าเราเป็นคน จะต้องฝึกตน จะอยู่อย่างสัตว์ทั้งหลายอื่นไม่ได้

จึงต้องย้ำอีกทีหนึ่ง ถึงความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์อื่น

ทั้งหลายว่า มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษที่ว่ามีการฝึกฝนพัฒนาได้เท่านั้นเอง ส่วนสัตว์ชนิดอื่น มันฝึกฝนพัฒนาไม่ได้ ข้อแตกต่างมีอยู่ดังนี้

สัตว์ทั้งหลายอื่นที่เราเรียกว่าเดรัจฉานนั้น มันอยู่ด้วยสัญชาตญาณเป็นหลัก ในแง่สัญชาตญาณแล้วสัตว์เหล่านั้นเก่งกว่าเรา เราอย่าไปเทียบเลยในเรื่องสัญชาตญาณ

มนุษย์เกิดมานี่อาศัยสัญชาตญาณได้น้อย ไม่ค่อยมี*ความสามารถ*อะไรติดตัวมา มีแต่*ศักยภาพ*รอไว้ ที่จะพัฒนาได้มากมายด้วยการฝึก

ลองพิสูจน์ก็ได้ว่าเราแพ้สัตว์อื่นทั้งหลายในเรื่องสัญชาตญาณ สัตว์อย่างอื่นนั้นเกิดมา พอออกจากท้องพ่อท้องแม่ ก็มีชีวิตอยู่ได้ ช่วยตัวเองได้แทบจะทันที หลายชนิดทีเดียวเดินได้เลย ว่ายน้ำได้ หากินได้

แต่มนุษย์นี้อ่อนแอมาก พอคลอดออกมาแล้ว ถ้าไม่มีใครเลี้ยงดูประคบประหงม ก็ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ ต้องมีคนเลี้ยงดู จนกระทั่งแม้แต่อยู่มาได้ปีหนึ่งแล้ว ก็ยังช่วยตัวเองไม่ได้ ถ้าใครทิ้งก็ตาย ต้องเลี้ยงกันอีกหลายปี อาจเป็นสิบๆ ปี มนุษย์จึงจะอยู่รอด สามารถดำเนินชีวิตได้

การที่จะดำเนินชีวิตได้ ก็คือ ระหว่างที่เขา*เลี้ยง* ตัวเองก็*เรียน* คือเรียนรู้ ฝึกหัด พัฒนาตนไป จนกระทั่งสามารถดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง

เป็นอันว่า โดยสัญชาตญาณ มนุษย์เป็นสัตว์ที่อ่อนแอไร้ความสามารถที่สุด แต่มีข้อดีพิเศษก็คือ ฝึกได้เรียนรู้ได้

มนุษย์มีการเรียนรู้ คือ*การศึกษา*นั่นเอง เมื่อมีการเรียนรู้ คือมีการศึกษา ก็ทำให้สามารถทำอะไรต่ออะไรขยายออกไปได้ สามารถรับถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นเก่า เช่นพ่อแม่บอก ครูอาจารย์บอก คนแวดล้อมบอก ได้ความรู้เพิ่มขึ้นๆ สามารถเอาความรู้ที่สะสมมาเป็นเวลาพันๆ ปี มาอยู่ในคนเดียวได้ อันนี้เป็นข้อประเสริฐพิเศษของมนุษย์ ไม่เหมือนสัตว์ทั้งหลายอื่น

สัตว์ทั้งหลายอื่นสะสมถ่ายทอดความรู้มาโดยทางสัญชาตญาณ แต่มนุษย์สะสมถ่ายทอดความรู้ด้วยวิธีเรียนรู้ได้ด้วย ใครรู้จักเพียรเรียนรู้

ก็ยิ่งรู้ยิ่งพัฒนา ใครไม่เพียรไม่รู้จักเรียนรู้ ก็ไม่ได้ความรู้และพัฒนาตัวไม่ได้

ความพิเศษของมนุษย์นั้น อยู่ที่การ*เรียนรู้*อย่างที่ว่าแล้ว การเรียนรู้นี้ ก็คือการ*ศึกษา* การศึกษาเป็นเรื่องของการฝึกฝนพัฒนาคน และองค์ธรรมสำคัญในการศึกษาก็คือ*ปัญญา*นั่นเอง ปัญญาทำให้รู้ ทำให้คิด-พูด-ทำได้ผล ทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง แก้ปัญหาและทำการทั้งหลายได้สำเร็จ

ส่วนสัตว์ทั้งหลายอื่นอยู่ด้วยสัญชาตญาณ เคยอยู่มาอย่างไรก็อยู่ไปอย่างนั้นตลอดชีวิต เกิดมาอย่างไรก็ตายไปอย่างนั้น

ส่วนมนุษย์นี้เกิดมาโดยไร้ความสามารถ แต่เมื่อได้เรียนรู้ก็ฝึกฝนพัฒนาตนไปจนกระทั่งมีความสามารถพิเศษอย่างแทบจะไม่มีที่สิ้นสุด ในทางกาย เกิดมาอย่างไรก็ตายไปอย่างนั้น มาแต่ตัวก็ไปแต่ตัว แต่ในทางจิตใจและปัญญา เกิดมาแล้วกว่าจะตาย ถ้าได้เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาก็เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลิศประเสริฐอย่างมากมาย

การที่เรามีพระพุทธเจ้าไว้นี้ เป็นประจักษ์พยานของการพัฒนามนุษย์ ให้เห็นว่ามนุษย์นี้สามารถพัฒนาได้สูงสุดจนเป็นพุทธะ

พุทธะ นั้นคือ การที่ธรรมแสดงภาวะที่พัฒนาสูงสุดของมนุษย์ว่า มนุษย์นั้นพัฒนาสูงสุดได้ถึงขนาดนี้ ความเป็นพุทธะจึงเป็นตัวแบบสำหรับมนุษย์ทั้งหมด เรากล่าวว่า *มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐ ก็เพราะสามารถพัฒนาได้จนเป็นพุทธะ*

ขอย้ำว่า พระพุทธศาสนา ไม่ได้ถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐเฉยๆ มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึกแล้วหาประเสริฐไม่ เราไปพูดกันว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐ พูดด้วนๆ ขาดห้วนไป ต้องพูดให้เต็มว่า *มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก* เมื่อฝึกแล้วประเสริฐสุด

ทั้งนี้ ตามบาลีว่า *ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ* (ขุ.ธ.๒๕/๓๓) แปลว่า ในหมู่มนุษย์นั้น ผู้ที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด ประเสริฐสุดจนกระทั่งแม้แต่

เทวดาและพรหมก็น้อมนมัสการ

เพราะฉะนั้น จึงมีพุทธพจน์มากมาย ที่ให้กำลังใจแก่มนุษย์ ว่า อย่ามัวไหว้วอนรอความช่วยเหลือจากเทวดา ขอให้มนุษย์เราฝึกฝนพัฒนาตนไป แล้วเทวดาพรหมทั้งหลายจะน้อมนมัสการเราเอง

เราไม่ได้ไปเรียกร้อง เราไม่ได้ไปดูถูกท่าน แต่เพราะคุณความดีจากการได้บำเพ็ญการฝึกฝนพัฒนาตนนั่นแหละ เทพพรหมทั้งหลายก็ยอมรับนับถือ หันมาน้อมนมัสการ

นี้เป็นการเตือนมนุษย์ไม่ให้มัวสยบอยู่ มนุษย์ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น มัวแต่มองไปข้างนอกตัว ไม่มองดูตัวเองว่า เราจะต้องทำอะไร มองแต่ว่าเราจะไปขอให้เทพเจ้าองค์ไหนช่วย มองไปหาพระพรหม มองไปหาเทวดาว่า ท่านจะช่วยอะไรเราได้บ้าง แล้วก็ไปอ้อนวอน คิดแต่อย่างนั้น ไม่เอาใจใส่ที่จะฝึกฝนพัฒนาตน นี่แหละมนุษย์ชอบเป็นอย่างนี้

ที่จริง ทำอย่างนั้นมันก็ง่ายดี มนุษย์ทั่วไปก็มีความโน้มเอียงที่จะทำอย่างนั้น ขอคนอื่นง่ายกว่า ทำเองมันยาก เลยไม่คิดฝึกตนสักที คิดแต่จะขอจากเทพเจ้า ขอให้พระพรหมช่วยดลบันดาล และหาทางเอาอกเอาใจเทพเจ้า จนเกิดเป็นพิธี*บูชายัญ*ต่างๆ ใหญ่โต

พระพุทธเจ้ามาแก้ปัญหานี้ ก็เรียกว่าปฏิวัติสังคม โดยดึงให้คนหันมาดูตัวเองว่า เราจะต้องทำอะไรบ้าง จากการที่ดูว่าตัวจะต้องทำอะไรบ้าง ก็เลยต้องชี้ไปที่*ธรรม* คือ ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี่แหละ นี่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ

พระพุทธเจ้ามาสอนให้เราสนใจเรื่องความสามารถพิเศษที่มีอยู่ในตัวเอง ความพิเศษของมนุษย์นั้น คือการเป็น*สัตว์ที่ฝึกได้*

คนที่ฝึกได้ ภาษาบาลีเรียกว่า **"ทัมมะ"** พูดสั้นๆ ว่า ทัมม์

สัตว์ทั้งหลายอื่นโดยทั่วไปฝึกไม่ได้ สัตว์บางชนิดฝึกได้บ้างในขอบเขตจำกัด แต่ฝึกตัวเองไม่ได้ ต้องให้คนฝึก

อันนี้เป็นข้อพิเศษ แม้สัตว์ที่ฝึกได้บ้าง ก็ยังต้องอาศัยคนฝึก

ช้างฝึกตัวเองได้ไหม ไม่ได้ ม้าฝึกตัวเองได้ไหม ไม่ได้ ลิงฝึกตัวเองได้ไหม ไม่ได้ ต้องให้คนฝึกทั้งนั้น ท่านจึงว่า

วรมสฺสตรา ทนฺตา อาชานียา จ สินฺธวา (ขุ.ธ.๒๕/๓๓)

เป็นต้น แปลว่า อัสดร สินธพ ม้าอาชาไนย ช้างหลวง ช้างพลาย เมื่อได้รับการฝึกแล้วก็ประเสริฐ เป็นสัตว์ที่เก่ง แต่มนุษย์ที่ฝึกแล้วประเสริฐกว่านั้น คือ สัตว์ทั้งหลายนี่ฝึกไปถึงระดับหนึ่ง มันไปไม่ไหวแล้ว มันได้แค่นั้น แต่มนุษย์ฝึกตัวเองได้ และฝึกได้ไม่มีที่สิ้นสุด จนเป็นพุทธะได้ ประเสริฐเลิศที่สุด

ฉะนั้น มนุษย์จะต้องหันมาดูความพิเศษของตัวเองตรงนี้ แทนที่จะไปติดอยู่กับคำว่า "มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ" แล้วหลงภูมิใจตัวเองด้วยความหลง แล้วก็ติดตันอยู่แค่นั้น ไม่พัฒนา อย่าเอาเลย หันมาสนใจที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีกว่า ว่าความวิเศษและประเสริฐของมนุษย์นั้นอยู่ที่ความเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ อันนี้มีประโยชน์กว่า

ถ้าเรามาถือตามพุทธพจน์ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึกนี่ เราจะเห็นทางปฏิบัติเดินหน้าไป ทั้งที่มีพุทธพจน์ตรัสไว้ เรากลับไม่เอาคำตรัสของพระพุทธเจ้านี่ บางทีเราก็เพลินมองข้ามไปเหมือนกัน ถ้าเราจะเอาคำที่ว่า "มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ" ก็ต้องต่อด้วยว่าเป็นสัตว์*ประเสริฐด้วยการฝึก* จึงจะครบถ้วนใจความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้

รวมความว่า พระพุทธเจ้าได้ชี้*ธรรม*ให้ ได้แก่ความจริงแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นการดึงความสนใจจากเรื่องเทพมาสู่ธรรม ดึงความสนใจจากการรอคอยอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า มาสู่การทำความเพียรพยายามด้วยกรรมที่ดีของตนเอง

เมื่อดึงมาแล้ว พระพุทธเจ้าไม่ได้หยุดแค่นั้น แต่ทรงชี้มาที่ในตัวมนุษย์อีกว่า อย่าท้อใจนะ ให้มีกำลังใจ เราเป็นสัตว์พิเศษที่ฝึกตนเองได้ พัฒนาได้ พอมาถึงตอนนี้มนุษย์ก็มีกำลังใจ

พระรัตนตรัย ต้องรู้จักใช้ให้เป็นสรณะ

ตอนนี้ขอให้สังเกต มีคำว่า *ธัมม์/ทัมม์* ๒ ตัว

ตัวที่ ๑ ที่พระพุทธเจ้าดึงคนจากเทพสู่ธรรม เขียนเป็นภาษาบาลี = "ธมฺม" นี่คือ*ธรรม* ที่พระพุทธเจ้าต้องการชี้ให้เราทุกคนเข้าใจ

ทีนี้หันมาดูที่ตัวเรา ก็เจอตัวที่ ๒ "ทัมม์" เขียนอย่างบาลี = "ทมฺม" แปลว่า ผู้ที่ฝึกได้ อยู่ที่ตัวเราเอง

เอาใจใส่แค่สองตัวนี่พอเลย ชาวพุทธจะเข้าสู่ทางที่ถูกต้อง และเจริญก้าวหน้า

ตัวที่ ๑ เป็นหลักการใหญ่ ที่อยู่ล้อมรอบครอบตัวเราทั้งหมด ชีวิตของเราก็อยู่ใต้อำนาจของมัน ก็คือ *ธัมมะ* ธ ธง (=ธรรม) ได้แก่ ความจริงของธรรมชาติ เฉพาะอย่างยิ่ง ธรรมดาแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ส่วนตัวเราเองเป็นอย่างที่ ๒ คือ ***ทัมมะ*** ท ทหาร ทัมมะที่อยู่ที่ตัวเรานี้ ทำให้เรามั่นใจในศักยภาพที่จะเข้าถึงและได้ประโยชน์จากธัมมะ (ธรรม) เมื่อเจาะจุดถูกแล้ว เราก็ฝึกตัวเองไป เราก็จะเข้าถึงธรรมตัวที่หนึ่งที่เป็น ธ ธงได้ แล้วชีวิตของเราก็จะเป็นชีวิตที่ดีงาม

มนุษย์ผู้ทัมมะ (ท ทหาร) ท่านแรก ฝึกฝนตนเอง พัฒนาปัญญาขึ้นมาจนบรรลุโพธิญาณ เข้าถึง*ธัมมะ/ธรรมะ* (ธ ธง) เป็น***พุทธะ***ไปแล้ว ก็นำเอาธัมมะ/ธรรมะ (ธ ธง) มาชี้แจงประกาศสั่งสอนมนุษย์อื่นให้รู้ตาม

มนุษย์ผู้เป็นทัมมะ (ท ทหาร) คนอื่นต่อมา ก็สามารถเข้าถึงธัมมะ/ธรรมะ (ธ ธง) นั้นด้วย แล้วประกอบกันเข้าเป็นชุมชน หรือหมู่ชนผู้พัฒนาตนเป็นพุทธะอย่างเดียวกับพระพุทธเจ้า ชุมชนนี้เป็นชุมชนหรือหมู่ชนพิเศษ ได้ชื่อว่า *สังฆะ*

ถึงตอนนี้ เราก็ได้สิ่งที่เป็นหลักใหญ่ ๓ อย่าง เรียกว่า*พระรัตนตรัย* ซึ่งเป็นองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา พระรัตนตรัยก็เกิดขึ้น

หลักพระรัตนตรัยนี้ เอามาใช้เป็นเครื่องรำลึกเตือนใจ สำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เพื่อจะน้อมจิตเข้าสู่การปฏิบัติให้ถูกต้องตาม

หลักพระพุทธศาสนา และจะได้ไม่เขว ถ้าเราระลึกถึงพระรัตนตรัยถูกต้องแล้ว ก็จะไม่พลาดไปจากพระพุทธศาสนา

ถ้าเราเข้าใจพระรัตนตรัยไม่ถูก ไม่รำลึกถึงพระรัตนตรัยให้เป็นเครื่องเตือนใจตัวเอง บางทีเราก็เขวออกไป ดีไม่ดีเดี๋ยวก็ถูกดึง หรือดีดตัวเองออกไปสู่เทพอีกตามเคย แทนที่จะอยู่กับ*ธรรม*ก็ออกไปสู่*เทพ*อีก

หลักพระรัตนตรัย จากที่พูดมาก็ชัดเจนแล้วว่า มนุษย์ (ทัมมะ) นี้พัฒนาตัวเองจนเข้าถึงธัมมะ/ธรรม ก็กลายเป็น*พุทธะ*

หลักพุทธะนี้ จะมาเตือนใจเรา ให้เราได้ประโยชน์เมื่อระลึกถึงหลายอย่างหลายประการ

ประการที่ ๑ เป็นเครื่องชี้โยงมาถึงตัวเราเอง เวลาระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็เตือนใจเราให้ระลึกว่า พระพุทธเจ้าก็เคยเป็นมนุษย์อย่างเรานี้แหละ แต่ด้วยศักยภาพ หรือความสามารถที่คลี่บานออกมาได้ด้วยการฝึกตัวเองนี้ พระองค์ก็พัฒนาพระองค์จนเป็นพุทธะไป ในตัวเราที่เป็นมนุษย์ ก็มีศักยภาพอันนี้อยู่ ที่เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ สามารถที่จะฝึกฝนพัฒนาตัวไปให้เป็นอย่างพุทธะนั้น

เมื่อระลึกอย่างนี้ ก็เกิดความมั่นใจในศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ในตัวเอง ซึ่งเรียกว่าเป็น*ศรัทธา* ขั้นเบื้องต้น ที่จะเป็นพื้นฐานของการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนต่อไป

ประการที่ ๒ เมื่อระลึกอย่างนั้น ก็รู้ตระหนักพร้อมไปด้วยว่าถึงเราจะเป็นมนุษย์ มีศักยภาพนี้อยู่ แต่ถ้าเราไม่ศึกษา ไม่ฝึกฝนพัฒนาตน ก็จะไม่เกิดผลอะไร ความประเสริฐก็จะไม่เกิดขึ้น การที่ศักยภาพนั้นจะมีผลออกมา ก็อยู่ที่ตัวเรานี่แหละจะต้องทำ คือต้อง*ศึกษา* ต้องฝึกฝนพัฒนา เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับเตือนให้ระลึกถึงหน้าที่ของมนุษย์ คือการที่จะต้องฝึกฝนพัฒนาตัวเองนั้น ให้มีผลเป็นจริงขึ้นมา

ประการที่ ๓ ก็ทำให้เกิดกำลังใจในการที่จะพัฒนาฝึกฝน เราอาจจะนึกว่ายาก เมื่อยากเราก็จะท้อ แต่พอเราระลึกถึงพระพุทธเจ้า เราก็นึก

ว่า มีตัวอย่างเป็นจริงนี่ มีผู้เข้าถึงความจริงเป็นพุทธะอย่างนี้ได้แล้ว มีผู้ที่พัฒนาตนสูงสุดอย่างนี้ได้จริง พอนึกถึงพระพุทธเจ้าทีไร เราก็เกิด*กำลังใจ*ว่า เราทำได้ เราทำได้แน่ เมื่อใดชักจะท้อใจ ระลึกถึงแบบอย่างแห่งการบำเพ็ญเพียรในประวัติของพระองค์ เราก็คึกคักเข้มแข็ง สู้ต่อไป

ประการที่ ๔ ได้แบบอย่างวิธีปฏิบัติ พระพุทธเจ้าทำมาอย่างไร ท่านเดินหน้านำทางให้เราแล้ว เราง่ายขึ้นแล้ว เราไม่ต้องไปเที่ยวลองผิดลองถูกอีกแล้ว ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างให้เรา เราคงลำบากแย่ เราจะต้องลองผิดลองถูก เมื่อไรจะถึงสักที แต่นี่พระพุทธเจ้าทรงทำมาก่อน และยังแถมบอกวิธีให้มากมายด้วย เราก็ได้ตัวอย่างและวิธีการจากประสบการณ์ของพระองค์ที่ได้ทรงนำมาตรัสบอกไว้ให้แล้ว ชี้ทางไว้ให้แล้ว ลัดเข้ามา เราสะดวกสบายมากมาย

เพราะฉะนั้น การระลึกถึงพระพุทธเจ้าจึงได้ประโยชน์ ๔ ประการ เป็นอย่างน้อย

๑. เกิดความมั่นใจในศักยภาพของมนุษย์ที่มีในตัวเองว่าจะฝึกฝนพัฒนาได้

๒. เตือนใจให้ระลึกถึงหน้าที่ของเราเองที่จะต้องฝึกฝนพัฒนาตน

๓. ทำให้เราเกิดมีกำลังใจที่จะฝึกฝนพัฒนาตนอย่างนั้น

๔. ได้แบบอย่างวิธีปฏิบัติ ที่จะทำให้เราทำได้ง่ายขึ้น

เมื่อพระพุทธเจ้าชี้มาที่ตัวเรา ให้เราพร้อมที่จะศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว พระองค์ก็ชี้ต่อไปว่า การที่จะพัฒนาตนสำเร็จได้เราต้องเข้าถึงธรรม เธอจะต้องรู้และต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามธรรม เพราะการพัฒนาตัวของเรานี้ ต้องเป็นไปตามความจริงของธรรมชาติ ตามกฎแห่งเหตุปัจจัยทั้งนั้น ถ้าเราพัฒนาตนเองไม่ตรงตามเหตุปัจจัย ไม่ทำให้ตรงตามกฎธรรมชาติ ไม่ตรงตามธรรม ก็ไม่สำเร็จ

เพราะฉะนั้น เราจะต้องยึดถือธรรมเป็นสรณะ เอาธรรมเป็นมาตรฐาน เป็นเกณฑ์ ตลอดเลยตั้งแต่ต้นจนจบ ในการดำเนินชีวิตที่ดี

ของเรา เราต้องปฏิบัติตามนี้แหละ

ธรรม ต้องเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึก เป็นเครื่องเตือนใจ และเป็นหลักตลอดเวลา เริ่มตั้งแต่ในชีวิตประจำวัน มีประสบการณ์ต่างๆ เข้ามาทางตา หู ฯลฯ ก็ต้องมองในแง่ของธรรม คือมองตามเหตุปัจจัย

พอเริ่มเอาธรรมคือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยมาใช้เป็นหลัก เราก็เริ่มฝึกตัวเองแล้ว

แต่ก่อนนี้ เราเคยมองสิ่งทั้งหลายตามชอบใจ-ไม่ชอบใจ พอเจออารมณ์อะไรเข้ามาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ถ้ามันสบาย ก็ชอบใจ ถ้าไม่สบาย ก็ไม่ชอบใจ อยู่ด้วยความชอบใจ-ไม่ชอบใจ แล้วก็คิดปรุงแต่งไป ตามที่ยินดียินร้าย

มนุษย์ที่ไม่ฝึกฝนพัฒนา ท่านเรียกว่า *อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน* แปลว่า *ปุถุชน*ที่ไม่ได้สดับ ไม่ได้เรียนรู้ เป็นคนไม่มีหลัก ก็จะเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น คือ มีการรับรู้ ด้วยความชอบและชัง ยินดีและยินร้าย

แต่พอเริ่มฝึกตน จะเริ่มเข้าสู่ความเป็นอริยชน หรือเป็น*อริยสาวก* ก็จะรับรู้โดยมองตามเหตุปัจจัย โดยใช้ปัญญา

พอเริ่มมองเห็นตามเหตุปัจจัย คือมองตามความเป็นจริง ก็จะป้องกันและกำจัดความยินดียินร้ายชอบชังได้ จิตใจก็จะสบายโปร่งโล่ง ปราศจากปัญหา พร้อมกันนั้น ก็จะได้เรียนรู้ ทำให้ปัญญาพัฒนา เกิดความรู้ความเข้าใจอะไรๆ มากขึ้น ไม่ใช่มองด้วยจิตที่วนเวียนจมอยู่ในโลภะ โทสะ โมหะ แล้วก็ตามมาด้วยปัญหา

นี่เป็นตัวอย่างเบื้องต้นของการเอาธรรมมาใช้ คือเป็นที่พึ่ง เป็นสรณะ เป็นหลักแห่งการดำเนินชีวิตของเรา แม้แต่ในชีวิตประจำวัน

รวมความก็คือ ชีวิตของเราต้องเดินตามธรรม และเอาความรู้ในธรรมมาใช้โดยตลอด จนกระทั่งในที่สุด เมื่อเข้าถึงธรรมจริงๆ เข้าถึงตัวความจริงที่เรียกว่าเป็นหลักการใหญ่แล้ว เราก็กลายเป็น*พุทธะ*ด้วยเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า

พระรัตนตรัยเป็นยอดสรณะ ที่โยงเราไปยังปัญญาซึ่งเห็นอริยสัจ

แต่เพราะว่าเราไม่ได้ค้นพบธรรมด้วยตนเอง เราก็เลยไม่ได้เป็นสัมมาสัมพุทธะ เราอาศัยพระสัมมาสัมพุทธะมาบอกมาแนะนำให้ เราจึงเป็นผู้รู้ตาม เราก็เป็นอนุพุทธะไป แต่ก็เป็นพุทธะนั่นแหละ

เพราะฉะนั้น ในพระสูตร พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงพระสาวกที่เป็นพระอรหันต์ ว่าเป็น ผู้ตรัสรู้แล้ว คือเป็น *พุทธะ* เช่น คราวหนึ่ง พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น มาเฝ้าพระพุทธเจ้า กำลังเดินเข้ามา พระพุทธเจ้าทรงเปล่งพระอุทาน ใช้คำว่าท่านเหล่านั้นเป็น *พุทธะ* (ขุ.อุ.๒๕/๔๒)

(ทรงใช้คำนี้ในการอธิบายเหตุที่ตรัสเรียกท่านเหล่านั้นว่าเป็นพราหมณ์ คือเป็นพราหมณ์แท้ ที่ลอยบาปให้หมดหายไปได้จริง ด้วยการปฏิบัติ ไม่ใช่สักว่าเป็นพราหมณ์ไปตามชาติกำเนิด ที่เกิดขึ้นมาในวรรณะนั้นแล้วก็มาอาบน้ำล้างลอยบาปไปในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เช่นแม่น้ำคงคา)

นั่นก็คือว่า ทุกคนเมื่อได้ฝึกตนจนกระทั่งเข้าถึงธรรมโดยสมบูรณ์อย่างพระองค์ ก็เป็นพุทธะเช่นเดียวกับพระองค์เหมือนกัน

เมื่อมนุษย์มีการฝึกฝนพัฒนาตน เขาก็เริ่มใช้ความสามารถที่มีอยู่ของเขาเดินหน้ามาเข้าถึงธรรม ตัว*ทัมม์* ท ทหาร (ทัมมะคือผู้ฝึกได้) ก็มาประสานกับตัว*ธัมม์* ธ ธง (ธัมมะคือธรรม) ตอนนี้ก็คือเขาเดินในทางของการที่จะเป็นพุทธะ

เมื่อเขาเดินทางที่จะเข้าถึงความเป็นพุทธะนี้ เขาจะเริ่มเป็นอริยชน และก้าวหน้าไปตามลำดับ คนที่พัฒนาขึ้นมาสำเร็จในระดับแรกที่ท่านยอมรับ ก็คือเป็น*โสดาบัน* พอพัฒนามากขึ้นก็เป็น*สกทาคามี* พัฒนามากขึ้น ก็เป็น*อนาคามี* จนกระทั่งจบก็เป็นพระ*อรหันต์*

ท่านเหล่านี้ทั้งหมดอยู่ในวิถีทางของการศึกษา ระหว่างที่ยังไม่จบการศึกษา ยังไม่บรรลุธรรมสูงสุดก็เรียกว่า *เสขะ* หรือ เสกขะ

เสขะ หรือเสกขะ ก็มาจาก *สิกขา* สิกขานั้นแปลง อิ เป็น เอ ก็เป็นเสกขา แล้วทำ อา ให้สั้นเป็น อะ เป็นเสกขะ (ตัด "ก" ออกก็เป็นเสขะ) ก็คือ คนผู้บำเพ็ญสิกขา หรือพูดง่ายๆ ว่านักศึกษานั่นเอง

ผู้บำเพ็ญสิกขา ก็เป็นเสกขะ และเริ่มได้ชื่อว่าเข้าสู่ชุมชนที่จะเป็นพุทธะแล้ว พอจบก็เป็นอเสกขะ ไม่ต้องศึกษาต่อไป ก็คือเป็นพุทธะ

คนที่กำลังศึกษาพัฒนาตนทั้งหลาย ก็พัฒนาอยู่ในระดับต่างๆ กัน เป็นโสดาบัน เป็นสกทาคามี เป็นอนาคามี ตลอดจนคนที่พัฒนาตนศึกษาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นอเสขะ หรืออเสกขะ รวมกันแล้วก็เกิดเป็นชุมชนขึ้นมา คือชุมชนของคนที่มีการศึกษาพัฒนาตน ชุมชนนี้กำหนดให้เรียกชื่อว่า *สังฆะ*

สมาชิกของชุมชน ซึ่งเป็นนักศึกษาผู้บำเพ็ญสิกขา ได้สร้างชุมชนนี้ขึ้นให้เป็นจริง มีอยู่จริง เป็นไปได้ และเราก็จะต้องเข้ามาร่วมในชุมชนนี้ด้วย เพื่อสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมที่ดีงามขึ้น

ถ้าเราเอาหลักสังฆะมาเตือนใจ เราก็จะได้เพิ่มกำลังใจที่โยงมาถึงตัวเอง

๑. เรามองพุทธะว่า มีมนุษย์ผู้หนึ่งที่ได้พัฒนาตนสูงสุด กลายเป็น*พุทธะ* ขึ้นเป็นแบบอย่าง

๒. เราเกิดกำลังใจที่จะพัฒนาอย่างนั้นให้สำเร็จ ด้วยการดำเนินตาม*ธัมมะ* และเข้าถึง*ธัมมะ*

๓. ตัวเราก็จะเข้าไปอยู่ร่วมในชุมชนที่เป็น*สังฆะ*ได้ ดังมีประจักษ์พยานให้เห็นว่า เราก็จะเป็นได้อย่างนั้น

ถ้าเราระลึกถึงพระรัตนตรัยอย่างถูกต้อง เราจะเกิดกำลังใจและสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่แห่งการฝึกฝนพัฒนาตน และเราจะปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ถูกต้องด้วย

อันนี้คือหลักพระ*รัตนตรัย* ซึ่งมาเป็น*ไตรสรณะ* เป็นที่พึ่ง ที่ระลึกเตือนใจเรา ๓ ประการ

ตกลงว่า หลักพระรัตนตรัยนี้ ก็เป็นเครื่องนำเราเข้าสู่*ธรรม*นั่นเอง เมื่อเราระลึกถึงพระรัตนตรัยอย่างนี้ เราก็จะเข้าสู่หลักการที่ว่า สิ่งทั้งหลายจะต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎแห่งธรรม คือ ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตอนนี้แหละที่หลัก*อริยสัจ*จะมา

พอน้อมรำลึกถึงพระรัตนตรัยถูกต้องแล้ว หลักพระรัตนตรัยนี้จะโน้มนำไปสู่หลัก*อริยสัจ* ๔ ประการ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เองในคาถาธรรมบทว่า

พหุํ เว สรณํ ยนฺติ ปพฺพตานิ วนานิ จ

มนุษย์ทั้งหลาย ถูกภัยคุกคามแล้ว พากันยึดถือเจ้าป่า เจ้าเขา ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์อะไรต่างๆ เป็นที่พึ่ง แต่สิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นที่พึ่งอันเกษม บุคคลถือเอาสิ่งเหล่านั้นเป็นที่พึ่งแล้ว จะพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงหาได้ไม่

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ

(ขุ.ธ.๒๕/๒๔)

ส่วนผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ มองเห็นด้วยสัมมาปัญญา ซึ่งอริยสัจ ๔ รู้เข้าใจทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ นั้นจึงจะเป็นสรณะอันเกษม บุคคลเข้าถึงสรณะนี้แล้ว จึงจะพ้นไปได้จากทุกข์ทั้งปวง

นี้แหละเป็นสิ่งสำคัญ พระพุทธเจ้าทรงให้หลักพระรัตนตรัยไว้ เพื่อโยงเราเข้าสู่ธรรมนั่นเอง ถ้าพระพุทธเจ้าจะชี้ไปที่ตัวธรรมทันที คนจำนวนมากก็จะมองไม่ถึง

นอกจากนั้น ถ้าไม่มีพระรัตนตรัยมาเชื่อมโยง คนมากมายก็จะไปหลงสิ่งอื่นๆ อย่างที่ว่า เมื่อถูกภัยคุกคามแล้วก็ไปยึดถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ อ้อนวอนขอผลดลบันดาลอย่างที่เป็นมาในสังคมอินเดีย จนกระทั่งปัจจุบันก็วุ่นวายอยู่กับเรื่องเหล่านี้ เทวดาอินเดียแทนที่จะน้อยลงกลับมากขึ้นทุกที

ท่านที่อยู่ในอินเดียบอกว่า ตอนนี้เทวดาในอินเดียไม่รู้กี่หมื่น คนก็ตั้งใจหาทางอ้อนวอนกันอยู่ เอาอกเอาใจอย่างไรก็ไม่พอ นี่ถ้ากฎหมายไม่ออกมา ฝรั่งไม่เข้ามาปกครอง จนมาต่อกับการปกครองแบบปัจจุบัน ป่านนี้อินเดียจะพัฒนาการ*บูชายัญ*ไปถึงไหนแล้วก็ไม่รู้ จะมีอะไรยิ่งกว่าฆ่าคนบูชายัญอีกก็ไม่ทราบ เพราะการเอาใจเทพเจ้านั้นไม่มีทางสิ้นสุด เนื่องจากเราไม่รู้ใจเทพเจ้า ไม่รู้ว่าเทพเจ้าจะเอาอย่างไร ก็มีแต่จะยิ่งเอาใจเข้าไปๆ

เพราะฉะนั้น จึงเป็นหลักเตือนใจชาวพุทธว่า จะต้องคอยตะล่อมตัวเองให้เข้าสู่หลักพระพุทธศาสนา มิฉะนั้นเราจะเพี้ยน ความหวาดและความหวังอำนาจดลบันดาลเร้นลับภายนอกในรูปของเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นั้น เป็นทั้งสิ่งล่อและสิ่งกล่อม และการที่จะไปขออำนาจดลบันดาลจากภายนอกนี่ก็ง่ายเหลือเกิน

คนเราใจมันน้อมไปที่จะอ่อนแอและให้คนอื่นช่วยหรือทำให้ ส่วนการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเอง ทำกรรมด้วยตนเองนี้มันยาก แต่ความจริงที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยก็เป็นความจริงอยู่อย่างนั้นแหละ หลักการนี้ไม่เคยเปลี่ยนแปลง จริงอย่างไรก็จริงอย่างนั้น ความอ่อนแอและการกล่อมใจด้วยความหวังในอำนาจดลบันดาลไม่ใช่การแก้ปัญหาที่แท้จริง

มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้ว นี่คือจุดเริ่มต้นของมนุษย์ พอถูกภัยคุกคาม ก็มีความโน้มเอียงที่จะหันไปหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หันไปพึ่งสิ่งภายนอก ขอให้สิ่งโน้นช่วยสิ่งนี้ช่วย แล้วพิธีอ้อนวอนตลอดดจนการบูชายัญก็พัฒนาขึ้นมา

พระพุทธเจ้าทรงเข้าถึงธรรมแล้ว ก็มีพระทัยกอปรด้วยมหากรุณา จะช่วยให้หมู่มนุษย์เข้าถึงธรรมเหมือนพระองค์ด้วย แต่การจะนำคนเข้าถึงธรรมคือตัวความจริงนี้ ต้องมีตัวเชื่อมโยงให้ พระพุทธเจ้าก็เอาพระองค์เองมาเป็นตัวเชื่อม โดยเป็น*สรณะ* ข้อแรก

หลัก*พุทธะ*นั้น ก็มาเป็นสรณะ โดยคอยย้ำเตือนให้เราระลึกตระหนักว่า พุทธะก็เกิดขึ้นจากมนุษย์นี่แหละ เราทุกคนเป็นมนุษย์เหมือนกัน สามารถพัฒนาได้ เป็นพุทธะได้

พอมี*พุทธะ*มาเป็นแบบให้ ก็ทำให้เรามองเห็นธรรมชาติของเราเองที่เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาตนได้ (เป็น*ทัมม์* ท ทหาร = ทัมมะ) แล้วก็มีกำลังใจที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเอง ตามแบบอย่างของพุทธะนั้น โดยทำตามธรรม จนเข้าถึงธรรม พุทธะก็โยงเราเข้ามาสู่*ธรรม*

พร้อมกันนั้น เราสำนึกในการที่เราก็เป็นคนคนหนึ่ง มีตัวอย่างของคนที่พัฒนาในระดับต่างๆ เข้าร่วม*สังฆะ*กันได้เยอะแยะแล้ว ล้วนแต่เป็นกัลยาณมิตรแก่กัน เราก็ต้องทำได้และเป็นได้อย่างนั้นด้วย เราก็มาปฏิบัติตามธรรม

ถ้าคนไม่ประสานกับธรรม ก็ไม่มีทางแก้ปัญหาชีวิตและสังคม

พอถึงจุดนี้ก็คือ เราถูกเชื่อมโยงเข้ามาหาธรรมแล้ว *ธรรม*นี้แหละ ก็ขยายเป็น*อริยสัจ ๔*

เมื่อกี้นี้ เราถูกภัยคุกคาม ก็เที่ยวหาที่พึ่ง ตอนนี้เรามาหาธรรมแล้ว เริ่มต้นก็ลองพิจารณามองดูความจริงของสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับตัวเรา คือสิ่งรอบตัว ถ้าเราไม่รู้จักความจริงของมันและปฏิบัติต่อมันไม่ถูกต้อง ทุกอย่างก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นได้ทั้งนั้น เรียกว่า *ทุกข์*

จากนั้น เราก็รู้ต่อไปว่า เราจะแก้มันได้ เราจะเปลี่ยนมันพลิกมันจากเป็นทุกข์ ให้กลายเป็นไม่มีทุกข์ สิ่งทั้งหลายที่เราเกี่ยวข้องนี้แหละ เมื่อเราไม่รู้เท่าทันมันตามเป็นจริงและปฏิบัติต่อมันไม่เป็น ก็เป็นทุกข์ทั้งนั้น พอเรารู้ทันมันและปฏิบัติต่อมันอย่างถูกต้อง ก็พลิกจากทุกข์เป็นหายทุกข์ หมดทุกข์เป็นสุขไปเลย

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงเริ่มจากทุกข์ที่เป็นจุดกระทบของ

คน แล้วนำเดินหน้าไปยังธรรม ที่จะทำให้เราพลิกทุกข์ให้หายลับไป

เริ่มแรกก็ให้รู้จักสิ่งทั้งหลาย สิ่งที่เป็นปัญหาแก่เรานี้ เรารู้มันเสียก่อน จับตัวมันให้ได้ เสร็จแล้วก็สืบสาวหาเหตุ รู้*สมุทัย*แล้ว ก็มองเห็น*จุดหมาย*ของตัวและรู้ตัวเองว่าทำได้นะ ถึงตอนนี้ท่านก็บอก*วิธีปฏิบัติ*ที่จะพลิกมัน

พอปฏิบัติถูกต้อง ทุกข์นั้นก็หายไปเลย กลายเป็นว่าทุกข์นั้นไม่มี พอปฏิบัติประสานเข้ากับธรรม ในที่สุดทุกข์ก็ไม่มี เพราะทุกข์มันหายไปเลย นั่นก็คือความสิ้นทุกข์ ดับทุกข์ หมดทุกข์ หรือไร้ทุกข์

เพราะฉะนั้น ท่านผู้ปฏิบัติสำเร็จตามธรรม เข้าถึงธรรมแท้จริงแล้ว ทุกข์ไม่มี ทุกข์หายไป ทุกข์นั้นมีแต่ในธรรมชาติตามธรรมดาของมัน เป็นเรื่องของมันเอง

สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เป็นธรรมดาตามธรรมชาติของมัน แต่มนุษย์ไม่รู้ ไม่เข้าใจความจริง ก็เลยตกเป็นทาส ถูกกฎธรรมชาติครอบงำ ก็เกิดทุกข์ขึ้น พอรู้ความจริงเข้า จึงค่อยๆ คลายค่อยๆ พ้นออกมา ทุกข์ก็น้อยลง สุขมากขึ้น จนกระทั่งในที่สุดทุกข์หมดไปไม่เหลือ เราโปร่งโล่ง เป็นอิสระ อยู่เหนือมัน ส่วนทุกข์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติไป

ใครจะไปแก้ทุกข์ในธรรมชาติได้ สิ่งทั้งหลายคือสังขารเป็นทุกข์นี่ ไม่มีใครไปแก้ได้ แต่เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์ตามธรรมชาติของมัน ทำไมจึงมาเป็นทุกข์ในเราด้วยล่ะ แสดงว่าเราผิด เราไปเอาทุกข์มาใส่ตัวเอง แต่พอเรารู้เท่าทัน เราปฏิบัติถูก เข้าถึงความจริง เข้าถึงธรรมแล้ว ทุกข์ที่มีในธรรมชาติ ก็เป็นทุกข์ตามธรรมชาติไป แต่ไม่เข้ามาครอบงำจิตของเรา เราก็ไม่ทุกข์ไปด้วย เราจึงเป็นอิสระหลุดพ้น

ในการศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนนั้น คนจะปฏิบัติตามธรรมไปจนกระทั่งถึงจุดหมาย แต่ว่าจะถึงจุดหมายหมดทุกข์เป็นอิสระนั้น มนุษย์จะประเสริฐขึ้นไปตามลำดับ มีความดีงามเกิดขึ้นในชีวิตของตัวเอง

และเป็นส่วนประกอบที่ดีงามของสังคม เป็นมนุษย์ที่เกื้อกูลต่อชาวโลก ชีวิตก็ดีงาม สังคมก็ดีงาม และช่วยสร้างสรรค์โลกนี้ให้น่าอยู่ไปด้วย

ถ้าปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ก็จะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างดีงามขึ้น อย่างประสานกลมกลืนและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แต่ถ้าดำเนินตามวิถีของมนุษย์ปุถุชนที่ไม่ฝึกตน ก็หันไปคิดจะแก้แต่ข้างนอก เอาชนะข้างนอก อย่างวิทยาศาสตร์ที่มุ่งหวังพิชิตธรรมชาติ คิดแต่จะจัดการกับโลกภายนอก ไม่เอาชนะธรรมชาติภายใน พ่ายแพ้ตกเป็นทาสแก่สภาพไร้การพัฒนาในตัวเอง ก็จึงทำให้เกิดปัญหายุ่งยากเพิ่มขึ้น

ขอให้ดูสภาพที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ จะเห็นได้ว่าเกิดความขัดแย้งกันไปหมด ชีวิตคนก็ขัดแย้งกับชีวิตของสังคม ผลประโยชน์ของบุคคลขัดแย้งกับผลประโยชน์ของสังคม ผลประโยชน์ของมนุษย์ขัดแย้งกับผลประโยชน์ของธรรมชาติ คน-สังคม-ธรรมชาติอยู่ร่วมกันด้วยดีไม่ได้ จะให้ฝ่ายหนึ่งได้ ฝ่ายหนึ่งก็เสีย

คนปัจจุบันวุ่นวายกับปัญหาสภาพแวดล้อมเสีย ปัญหาสังคมที่อยู่กันอย่างหวาดระแวงแก่งแย่ง มองกันเป็นคู่แข่งหรือเป็นเหยื่อ ชีวิตของคนก็ไม่มีความสุข เพราะมีความเครียดเร่าร้อนกระวนกระวายตลอดเวลา ทั้งหมดนี้ก็เพราะว่ามนุษย์เดินทางออกจากธรรม แทนที่จะเดินทางเข้าใกล้และเข้าสู่ธรรม

ตอนนี้ถึงเวลาที่จะต้องยอมรับความจริงว่า ถ้าจะเอาให้ถูกต้องจริง จะให้ชีวิตดีงามมีความสุข ทั้งชีวิตตนเอง ทั้งกายและใจ ทั้งสังคม ทั้งสิ่งแวดล้อม ให้อยู่กันได้ดี ตอนนี้พูดได้ว่า ไม่มีทางเลี่ยงแล้ว จะต้องเข้ามาสู่ทางของการเข้าถึงธรรม

เวลานี้ โลกมนุษย์เริ่มสำนึกรู้มากขึ้นตามลำดับ ว่าวิธีแก้ปัญหาวิธีสร้างความเจริญ และวิธีหาความสุขแบบที่เป็นอยู่ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ที่สร้างอารยธรรมขึ้นมาอย่างที่เห็นกันอยู่นี้ มันผิดพลาด

ปัญหาที่แก้ได้ ไม่คุ้มกับปัญหาที่ทำให้เกิดขึ้นใหม่มากมาย

เพราะว่าอยู่กันไป ตัวมนุษย์เองก็ไม่มีความสุขมากขึ้น ชีวิต ทั้งกายและใจ ก็ไม่ดีขึ้น สังคมก็วุ่นวายเดือดร้อนมากขึ้น สิ่งแวดล้อมก็ถูกผลาญ ถูกทำลาย สลายเสื่อมไปตามลำดับ

เมื่อได้บทเรียนมากขึ้น ก็ทำให้มนุษย์เริ่มหันมาสนใจธรรม แต่มองในแง่หนึ่งก็เหมือนกับฝืนกระแส มันก็ยากเหมือนกัน แต่ถ้าเราจับจุดจากที่ว่าเมื่อกี้ได้ เราจะสบายใจ

ทัมม์ และ*ธัมม์* สองตัวนี้ จับให้ได้ การที่จะให้ชีวิตดีงาม จะให้ทุกสิ่งเป็นไปด้วยดี เราหลีกเลี่ยงความจริงไม่พ้นหรอก เราจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับความจริง โดยใช้ปัญญาที่รู้ความจริงมาจัดการ ไม่มีวิธีทางอื่นที่ดีกว่านี้ เทพพรหมที่ไหนก็มาทำให้ไม่ได้

อันนี้แน่นอน ไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้ *วิทยาศาสตร์*ที่พยายามแก้ปัญหา ก็โดยการพยายามจะเข้าถึงความจริงอันนี้ แต่ไปวุ่นอยู่กับความจริงด้านเดียว เลยได้แต่เครื่องมือที่จะแก้ปัญหา แต่ไม่ได้แก้ไขคนที่ก่อปัญหา คนที่เป็นปัญหา ก็เลยเอาเครื่องมือที่จะแก้ปัญหา ไปใช้ก่อปัญหาให้หนักขึ้น

เพราะฉะนั้น เราอย่ามัวไปหวังวิธีอื่นเลย พระพุทธเจ้าสอนเราไว้นานแล้ว อย่างน้อยพระองค์ก็ดึงจากเทพมาสู่ธรรมแล้ว วิธีแน่นอนคือต้องเข้าถึงธรรม และปฏิบัติไปตามธรรม

ความจริงอันนี้แน่นอน *ธัมม์*ตัวที่ ๑ (ธรรม/ธัมมะ) เราหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องใช้มัน และ*ทัมม์*ตัวที่ ๒ คือ มาดูตัวเราเองว่าเป็นทัมม์ (ทัมมะ) คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้

เมื่อเรามีกำลังใจเพราะมีแบบอย่างให้ คือพุทธะ เราก็พัฒนาตัวเองให้เกิดปัญญาเข้าถึงธรรม และปฏิบัติให้ได้ตามธรรม ให้สามารถนำธรรมคือปัญญาที่รู้ความจริงของธรรมมาใช้ประโยชน์ให้ได้ อันนี้เป็นทางออกและความสำเร็จอันเดียวของมนุษย์ เราจะพอใจหรือไม่ก็แล้วแต่ แต่ไม่มีทางเลี่ยง

สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นี้เป็นสัจธรรม เป็นความจริงที่ไม่มีใครกล้าคัดค้านได้ หรืออาจจะกล้าคัดค้านแต่ก็คัดค้านไม่สำเร็จ เพราะต้องเข้าถึงธรรมและต้องใช้ธรรมนี้แน่นอน และตัวเราก็ต้องพัฒนาตัวเองขึ้นไป

เป็นอันว่า ชาวพุทธต้องเอาสองอย่างนี้ คือ *หนึ่ง* ตัวธัมม์ ธ ธง (ธัมมะ/ธรรม) *สอง* ตัวเราทัมม์ ท ทหาร (ทัมมะ) เอาเจ้าสองตัวนี่มาประสานกันให้สำเร็จ ก็จะบรรลุความเป็นพุทธะ และนำโลกสู่การแก้ปัญหาได้จริง

วันนี้เรามาถึงที่นี่แล้ว เรามาถึงที่ที่พระ*พุทธ*เจ้าตรัสรู้ นี่แหละคือจุดประสานของ*ธัมมะ* กับ*ทัมมะ* เรามาถึงจุดต้นแบบพุทธะ ต้นแบบนั้นเกิดขึ้นที่นี่ จึงเป็นกำลังใจให้เกิดความแกล้วกล้าที่ว่าเราจะต้องทำหน้าที่นี้ให้สำเร็จ แล้วก็ช่วยกันไปแก้ไขปัญหาโลก ปัญหาสังคม ปัญหาชีวิต ให้สำเร็จ สร้าง*สังฆะ*ขึ้นมาให้ได้

ถ้าเราทำใจได้ถูกต้อง หันมาพิจารณาความจริงนี้ แม้จะยาก แต่เพราะเป็นสัจธรรม เราก็จะเกิดความมั่นใจในตัวเอง และเราจะต้องช่วยกันกระตุ้นเตือนจิตสำนึกและสร้างความมั่นใจกำลังใจให้เกิดขึ้นให้ได้ กำลังในฝ่ายธรรมเวลานี้ เบา อ่อนแอ และขาดแคลน เพราะคนที่จะมีความมั่นใจในหลักสองประการนี้เดี๋ยวนี้มีน้อย คือ

๑. *มั่นใจในธรรม* คือความจริงของกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ด้านนี้เราต้องสำรวจตัวเราเอง แม้แต่ชาวพุทธว่า เรามีความมั่นใจแค่ไหน

๒. *มั่นใจตัวเราเอง* ที่ฝึกได้พัฒนาได้ ที่จะเป็นพุทธะได้ เรามั่นใจแค่ไหน

นี่เป็นทางออกทางเดียวที่จะแก้ปัญหาของโลกมนุษย์นี้ได้ เราจะต้องพยายามช่วยเหลือโลกมนุษย์ ด้วยการสร้างความมั่นใจนี้ขึ้นมา

บัดนี้เรามาถึงจุดนี้แล้ว เหตุการณ์ที่*ธัมม์* กับ *ทัมม์* มาประสานบรรจบกันได้เกิดขึ้นที่นี่ เพราะฉะนั้น ก็ขอให้เราสร้างความมั่นใจขึ้นใน

ตัวเราที่จะทำให้ได้อย่างนั้นด้วย โดยเอาองค์พระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่าง

ขอให้ทุกท่านมีความมั่นใจ และมีกำลังใจ อย่างน้อยก็คอยระลึกถึงองค์พุทธะมาเตือนใจเราให้

๑. มั่นใจในตัวเราที่เป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ มีศักยภาพที่จะทำให้เจริญงอกงามสู่ความสมบูรณ์

๒. สำนึกในหน้าที่ของมนุษย์ว่าจะต้องศึกษา ฝึกฝนพัฒนาตนเพื่อให้มีชีวิตที่ดีงาม จะปล่อยปละละเลยไม่ได้

๓. มีกำลังใจ เพราะเราได้เห็นแบบอย่างคือองค์พระพุทธเจ้าที่ทรงทำได้จริงอย่างนั้นแล้ว องค์พุทธะได้มาเกิดขึ้นที่นี่แล้ว เราก็จะทำได้สำเร็จตามอย่างพระองค์

๔. ได้วิธีแบบอย่าง จากประสบการณ์ที่พระองค์บำเพ็ญไว้แล้วและทรงมอบให้ไว้แก่พวกเรา ทำให้สะดวกที่เราจะประพฤติปฏิบัติต่อไป

วันนี้ ได้แค่ระลึกถึงพระพุทธเจ้าให้เกิดความเตือนใจ ๓ ประการนี้ ก็คุ้มค่าแล้ว

ฉะนั้น จึงขอให้เราเกิดความมั่นใจนี้ ระยะนี้เราจะต้องกระตุ้นกันมากหน่อย เพราะสังคมปัจจุบันนี้ มีสภาพแวดล้อมเป็นเหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า โลกนี้หมกจมอยู่ในความหลงระเริงมัวเมา เพราะฉะนั้น การที่จะเกิดแรงปลุกใจให้ดำเนินไปในกระแสธรรมจึงเป็นการยาก พระองค์จึงน้อมพระทัยไปในการไม่สั่งสอน

แต่เราในฐานะเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า เราได้รับคำสอนของพระพุทธองค์ที่ถ่ายทอดกันมาแล้ว เราต้องถือว่า เรานี้อยู่ในพวกสัตว์ที่ฝึกได้ และมีธุลีในดวงตาน่าจะไม่มากนัก ถ้าเรามีธุลีไม่มากนัก เราก็จะชำระล้างธุลีแลเห็นแสงสว่าง และจะดำเนินตามพุทธปฏิปทาต่อไปได้

ขออนุโมทนาโยมทุกท่าน ที่ได้มาร่วมในการเดินทางที่เรียกว่าเป็นบุญจาริก คือการจาริกที่เป็นบุญเป็นกุศล เป็นการทำความดี เมื่อมาถึงที่นี่แล้ว ก็ได้ประกอบความดีหลายอย่างหลายประการ เป็นการทำ

บุญทำกุศล มีทาน ศีล ภาวนา ซึ่งนำเข้าสู่หลักการสำคัญคือ *ไตรสิกขา* ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

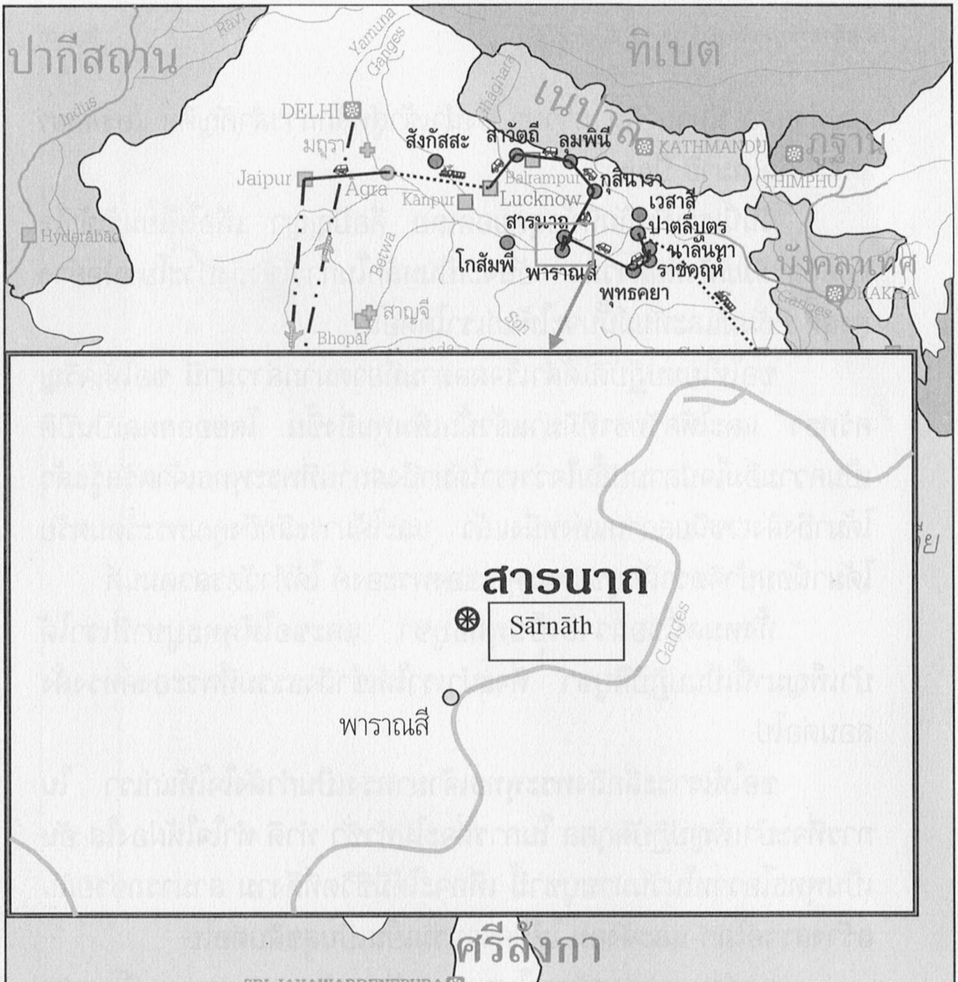
วันนี้เราเน้นกันที่ข้อสุดยอดเลย คือปัญญา เพื่อให้โยมรู้เข้าใจ *ธัมม์*และ*ทัมม์*ดังที่กล่าวมา อันจะเป็นหลักในการเข้าถึงประโยชน์อย่างสูงสุด ที่ธัมม์และทัมม์นั้นจะให้แก่เราได้ต่อไป

ขอให้โยมปฏิบัติได้สำเร็จผลตามที่อาตมากล่าวมานี้ ขอให้เจริญศรัทธา และให้ศรัทธาที่มีมาแล้วนั้นเพิ่มพูนยิ่งขึ้น โดยออกผลเป็นปีติเป็นความอิ่มใจปลาบปลื้มใจว่าเราได้มาถึงสถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ได้มาถึงสังเวชนียสถานแห่งหนึ่งแล้ว และได้มาระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ได้มาน้อมนำจิตรำลึกบูชาพระคุณของพระองค์ ได้ทำวัตรสวดมนต์

ทั้งหมดนี้ขอถวายเป็นพุทธบูชา และขอให้พุทธบูชาที่เราได้บำเพ็ญมานี้เป็นปฏิบัติบูชา ที่จะนำเราให้เข้าถึงธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนต่อไป

ขอให้เราระลึกถึงพระพุทธเจ้ามาทรงเป็นกำลังใจให้แก่เรา ในการที่จะบำเพ็ญปฏิบัติกุศล ในการที่จะไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส อันเป็นพุทธโอวาทในวันมาฆบูชานี้ เพื่อจะได้มีชีวิตที่ดีงาม สามารถช่วยกันสร้างสรรค์โลก และสังคม ให้มีความร่มเย็นเป็นสุขสืบต่อไป

ขออำนาจแห่งศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย และบุญกุศลที่โยมทุกท่านได้บำเพ็ญในบุญจาริกครั้งนี้ จงเป็นปัจจัยอำนวยจตุรพิธพร ให้ทุกท่านเจริญงอกงามด้วยกำลังกาย กำลังใจ กำลังปัญญา สามารถที่จะประพฤติปฏิบัติในทางแห่งมรรค คืออริยมรรคา เพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา มีความร่มเย็นเป็นสุขในพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยทั่วกันทุกท่าน ตลอดกาลทุกเมื่อ เทอญ.

⊙ พุทธคยา → สารนาถ (Sārnāth)

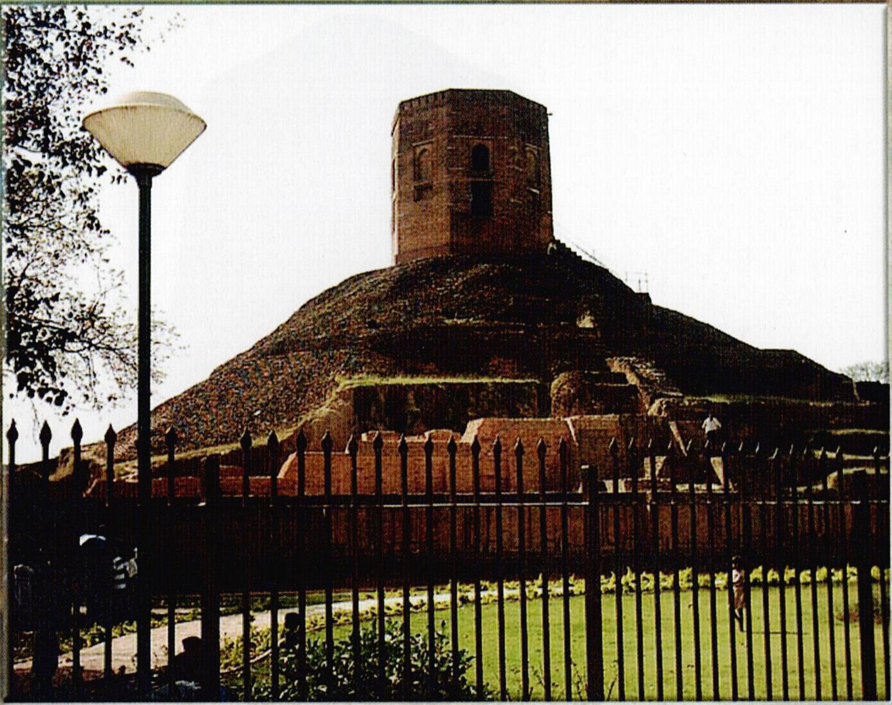
ระยะทาง: = ๒๓๐ กม. (วัดเส้นตรง = ๒๑๐ กม.)

เดินทาง: ***รถยนต์***: = ๑๑.๑๕ ชม.*

* ตามปกติใช้เวลา ๖-๗.๓๐ ชม.
แต่คราวนี้ ช่วง ๒๐ กม. สุดท้าย รถติดมากนานถึง ๔.๑๕ ชม.

ธัมเมกขสถูป ที่ทรงแสดงปฐมเทศนา

เจาขัณฑีสถูป สถานที่ทรงพบเบญจวัคคีย์

๖ จุดเริ่มของแผ่นดินธรรม

ธัมเมกขสถูป สารนาถ
พุธที่ ๑๕ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๑๘ น.

ขอเจริญพร โยมผู้มีจิตศรัทธาทุกท่าน

บัดนี้คณะบุญจาริก ได้เดินทางมาถึง *สังเวชนียสถาน* แห่งที่ ๒ ในลำดับของการเดินทาง คือ อิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง*ปฐมเทศนา* คือการแสดงธรรมครั้งแรก ที่มีชื่อว่า พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

แต่ถ้านับตามลำดับในพุทธประวัติก็เป็นสังเวชนียสถานแห่งที่ ๓ คือ ตามลำดับเหตุการณ์ ได้แก่ ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน

"อิสิปตนมฤคทายวัน" นี้ คนทั่วไปในปัจจุบัน รวมทั้งทางการของอินเดีย รู้จักกันในชื่อว่า ***สารนาถ***

ฝนตกใหญ่ ทำให้เวลาน้อย
เรียนได้เพียงที่ทางและถ้อยคำ

ก) *ธรรมจักร* ๒ ความหมาย

สถานที่แสดงปฐมเทศนานี้ นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะถือเป็นการประดิษฐานพระพุทธศาสนา คือ เริ่มประกาศพระศาสนานั่นเอง แต่คำว่า *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* ซึ่งเป็นชื่อของพระสูตรที่ทรงแสดงครั้ง

แรกนี้มีความหมายที่แปลได้ ๒ อย่าง

"ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" แปลง่ายๆ ว่า พระสูตรที่ว่าด้วยการหมุนวงล้อแห่งธรรม อาจจะแยกศัพท์ให้เห็นว่ามี *ธมฺม+จกฺก* รวมเป็นธรรมจักร ก็คือ วงล้อแห่งธรรม แล้วก็ *ปวัตตนะ* แปลว่า ให้เป็นไป คือหมุน และ*สูตร* ก็คือพระสูตร

เพราะฉะนั้น จึงแปลว่า พระสูตรที่ว่าด้วยการหมุนวงล้อแห่งธรรม

หมุนวงล้อแห่งธรรม หรือ หมุนธรรมจักร ก็หมายความว่า พระพุทธเจ้าได้ทำให้วงล้อแห่งธรรมนี้ หมุนเหมือนกับกลิ้งออกไป และหมุนออกไปนั้น ก็คือการที่พระพุทธศาสนาเริ่มแผ่ออกไปนั่นเอง

เพราะฉะนั้น การแสดงธรรมครั้งนี้ จึงเป็นจุดเริ่มของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือการประกาศธรรม

แต่คำว่า *ธรรมจักร* นั้น อาจจะมีความหมายได้อีกอย่างหนึ่งโดยเทียบกับคำว่า อาณาจักร

"อาณาจักร" แปลว่า วงล้อแห่งอำนาจ พระเจ้าแผ่นดินหรือพระเจ้าจักรพรรดิก็หมุนวงล้อเหมือนกัน แต่หมุนวงล้อแห่งอำนาจหรืออาณาออกไป ทำให้พระราชอำนาจแผ่ขยายออกไปโดยครอบงำประเทศอื่นหรือดินแดนอื่นๆ เราจึงเรียกดินแดนที่วงล้อแห่งอำนาจของพระราชาไปถึง ว่าเป็นอาณาจักร คือ ดินแดนที่พระราชอำนาจแผ่ไปถึง

ถ้ามองในแง่นี้ *อาณาจักร*เป็นดินแดนที่ทางฝ่ายบ้านเมืองเขาแผ่อำนาจไปถึง ฉันใด *ธรรมจักร*ก็เป็นดินแดนที่ธรรมแผ่ไป ฉันนั้น

ถ้าแปลในความหมายนี้ *ธรรมจักร* ก็หมายถึงดินแดนแห่งธรรมนั่นเอง ในเมื่อแปลว่า ดินแดนแห่งธรรม คำว่า *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* ก็หมายถึงพระสูตรที่ว่าด้วยการทำให้เกิดดินแดนแห่งธรรม หรือแผ่ดินแดนแห่งธรรมให้กว้างออกไป ในแง่นี้ก็เท่ากับว่า เป็นการประดิษฐาน

พระพุทธศาสนา

รวมความว่า จะใช้ในความหมายไหนก็ได้ ก็เป็นการเริ่มประกาศธรรมนั่นเอง

ไม่ว่าจะเป็นการเริ่มเผยแผ่ธรรม หรือจะเป็นการเริ่มแผ่ดินแดนแห่งธรรมออกไปก็ตาม ก็เริ่มด้วยการแสดงธรรมครั้งแรก ที่เรียกว่า *ปฐมเทศนา*

เนื้อหาก็เป็นเรื่องของพระ*ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* ที่มีในพระไตรปิฎก

ข) *วัด* ที่เหลือแต่ซาก

แต่ก่อนที่จะพูดถึงเนื้อตัวของพระสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดง ก็อยากจะพูดถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องเสียก่อน

ที่อิสิปตนมฤคทายวัน หรือสารนาถนี้ มีโบราณวัตถุสถานสำคัญที่เหลืออยู่และควรรู้ เริ่มด้วยซากวัด ๕-๗ วัด

แต่จากการขุดค้นของนักโบราณคดี พบวัดทั้งหมดประมาณ *๓๐ วัด* โดยมีหลักฐานและร่องรอยบ่งบอกว่า แทบทุกแห่งถูกทำลายด้วยการบุกรื้อและเผา และมีการทำลายเช่นนั้นซ้ำๆ (คงเพื่อให้สิ้น?)

ตามประวัติศาสตร์ว่า ในช่วงใกล้ พ.ศ. ๑๗๐๐ ที่พระพุทธศาสนาสูญสิ้นจากชมพูทวีปนั้น กองทัพมุสลิมเตอร์กมาบุกเมืองพาราณสีและได้เวียนมาทำลายวัดวาอาราม กับทั้งไล่ฆ่าพระสงฆ์ที่สารนาถนี้หลายครั้ง โดยปล้นและขนเอาทรัพย์สินสิ่งของมีค่าไปมากมาย

เขาเล่าตัวอย่างไว้ เช่น มูฮัมหมัดแห่งเมืองฆูร์ (Muhammad of Ghur ผู้พิชิตยิ่งใหญ่ที่ทำให้อาณาจักรมุสลิมเกิดขึ้นในชมพูทวีปเป็นครั้งแรกในปีที่ท่านม้วยมรณ์ คือเกิดรัฐสุลต่านแห่งเดลี ใน พ.ศ. ๑๗๔๙) ได้เคยมาบุกทำลายสารนาถ และขนทรัพย์สินสิ่งมีค่าไป ๔๐๐ หลังอูฐ

ผู้ที่ทำลายสารนาถหมดสิ้นปิดท้ายรายการ คือ อุปราชของท่านมูฮัมหมัดแห่งเมืองฆูร์นั้น ชื่อว่ากุตาบ-อุดดิน

(ในบริเวณนี้ มีวัดเชนอยู่แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นของใหม่ เพิ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ ไม่พึงนำมาสับสน เพราะไม่เกี่ยวกัน; และมีเจดีย์ทรงอย่างพุทธคยา ซึ่งก็เป็นของสมัยใหม่)

ฅ) ***หลักศิลาจารึกอโศก*** แห่งที่เลื่องชื่อ

นอกจากวัด ของโบราณก็มี*เสาหลักศิลาจารึก*ของพระเจ้าอโศกมหาราช สูงราว ๕๐ ฟุต (หักลงมาแล้วเป็น ๔ ท่อน) ซึ่งเป็นหลักที่มีชื่อเสียงมาก เพราะหัวเสาเป็นรูปสิงห์ ๔ ตัว หันหัวแยกกันไป ๔ ทิศ ทูนพระธรรมจักรอยู่บนหัวสิงห์ทั้งสี่

เมื่ออินเดียได้เอกราชใน พ.ศ. ๒๔๙๐ แล้ว ได้นำรูปพระธรรมจักรนี้ไปสถิตเป็นสัญลักษณ์ในกลางธงชาติอินเดีย และใช้รูปสิงห์ ๔ ตัว หันหัวไป ๔ ทิศ นี้ เป็นตราแผ่นดินของประเทศอินเดียสืบมา

ความในจารึกหลักนี้ *(จารึกหลักศิลา ฉบับย่อยที่ ๗)* เป็นประกาศห้าม มิให้มีการทำสงฆ์ให้แตกแยก (สังฆเภท) เนื้อความสำคัญว่า

> ข้าฯ ได้ทำให้สงฆ์สามัคคีเป็นหนึ่งเดียวแล้ว บุคคลใดๆ จะเป็นภิกษุ หรือภิกษุณีก็ตาม ไม่อาจทำลายสงฆ์ได้
>
> ก็แล หากบุคคลใด จะเป็นภิกษุ หรือภิกษุณี ก็ตาม จักทำสงฆ์ให้แตกกัน บุคคลนั้นจักต้องถูกบังคับให้นุ่งห่มผ้าขาว และไปอาศัยอยู่ ณ สถานที่อื่น (นอกวัด)
>
> พึงแจ้งสาสน์พระบรมราชโองการนี้ให้ทราบทั่วกัน

(ตำแหน่งที่เสาหลักศิลาจารึกนี้ตั้งอยู่ บางท่านว่าเป็นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา แต่บางท่านว่าเป็นที่ทรงส่งพระสาวก ๖๐ รูปไปประกาศพระศาสนา แต่ทั้งนี้ก็เป็นเพียงความเชื่อ; ค่อนข้างล่าสุด มีผู้

เสนอข้อสันนิษฐานว่า จุดที่แสดงปฐมเทศนาน่าจะเป็นที่ตั้งวิหารที่อยู่ทางตะวันตกของเสาศิลาจารึก)

ในบริเวณสารนาถนี้ มีพระมูลคันธกุฎี คือกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้าด้วย

ง) *เจาขัณฑีสถูป*

นอกจากนี้ สิ่งที่จะเว้นไม่กล่าวถึงมิได้ คือพระสถูป ๓ แห่ง ได้แก่

๑. เจาขัณฑีสถูป เป็นอนุสรณ์สถานที่พระพุทธเจ้าทรงพบกับพระเบญจวัคคีย์ เมื่อเสด็จมาโปรดหลังจากตรัสรู้ได้ ๒ เดือน

เป็นการพบกันอีก หลังจากเบญจวัคคีย์ละจากพระองค์ไปเมื่อทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา เรียกแบบฝรั่งว่าเป็น Reunion

พระสถูปนี้ ผู้รู้สันนิษฐานกันว่าสร้างในสมัยคุปตะ (ราชวงศ์คุปตะครองราว พ.ศ. ๘๖๓–๑๓๙๓) พระถังซัมจั๋ง หรือหลวงจีนเหี้ยนจังซึ่งมาที่นี่เมื่อใกล้ พ.ศ. ๑๒๐๐ บรรยายว่าสูง ๓๐๐ ฟุต

ชื่อของพระสถูปนี้ไม่ชัดเจน พวกเราคนไทยอ่านจากที่เขาเขียนไว้เป็นภาษาอังกฤษว่า “Chaukhandi” แล้วก็พูดก็เขียนกันมาว่า **“เจาคันธี”** แต่ไม่รู้ว่าจะแปลอย่างไร

เรื่องนี้ยากที่จะสืบสาวให้ได้ความถ่องแท้ชัดเจน แต่ในแง่ตัวหนังสือ Chaukhandi ของเขานี้ น่าจะเขียนเต็มรูปเป็น **Chaukhaṇḍi** เมื่อถือตามหลักการถ่ายถอดอักษร หรือจะว่าปริวรรตตัวอักษรก็แล้วแต่ (อย่างที่ฝรั่งเรียกว่า transliteration) **Chaukhaṇḍi** ก็เป็น เจาขัณฑี

“เจาขัณฑี” แยกศัพท์ได้เป็น เจา (สี่) + ขัณฑ (ท่อน ชิ้น) ส่วน “อี” เป็นเรื่องของไวยากรณ์ ที่แปลว่า “มี” รวมแล้วแปลว่า มีสี่ท่อน สี่ตอน สี่ชิ้น สี่เสี่ยง หรือ(แยกออก/แตกออกเป็น)สี่ช่อง หรือสี่โพรง ก็ได้

ความหมายอย่างนี้ น่าจะได้พิจารณาควบคู่กันไปกับการสำรวจ

ตรวจสอบสถานที่ ซึ่งคงต้องฝากท่านที่อยู่ใกล้หรือได้มาบ่อยๆ ช่วยทำความกระจ่าง เพราะเป็นของถูกทำลายแตกพัง มีสภาพเคลื่อนคลาดยักย้ายซับซ้อนสับสน

แต่ว่าถึงสภาพที่เป็นอยู่ พระสถูปนี้ ส่วนนอกถูกรื้อขนไป เหลือแต่เนินมูลวัสดุข้างใน และบนยอดเนินพระสถูปนั้น มีหอคอยแปดเหลี่ยมที่สร้างใหม่ทับซ้อนขึ้นไป

หอคอยแปดเหลี่ยมนี้ เพิ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๑ ในสมัยอาณาจักรมุสลิม โดยอักบาร์มหาราช เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการที่พระราชบิดา คือ หุมายูน จักรพรรดิมุข่าลหรือโมกุล องค์ที่ ๒ (โอรสของบาเบอร์ กษัตริย์องค์แรกที่สถาปนาราชวงศ์มุข่าลหรือโมกุลนั้น) ได้เคยเสด็จมาพำนักที่นี่ ในช่วงเวลาที่ยังแย่งชิงอำนาจกับศัตรูคู่สงคราม

ข) *ธัมมราชิกสถูป*

๒. ธัมมราชิกสถูป (แปลง่ายๆ ตามรูปศัพท์ว่า พระสถูปเนื่องด้วย หรืออุทิศแด่ องค์พระธรรมราชา) นักโบราณคดีว่าเก่าแก่มาก สร้างก่อนสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และมีหลักฐานว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

นอกจากถูกกองทัพมุสลิมทำลายในช่วง พ.ศ. ๑๗๐๐ แล้ว ส่วนที่เหลือของธัมมราชิกสถูป ถูกทำลายครั้งสุดท้ายใน พ.ศ. ๒๓๓๗ เมื่อเจ้าเมืองพาราณสีครั้งนั้น สั่งให้นำอิฐจากโบราณวัตถุสถานที่สารนาถ ไปสร้างตึกรามบ้านช่องในตลาดเมืองพาราณสี ที่ตั้งชื่อว่า “ชคัตคัญช์”

ธัมมราชิกสถูปถูกรื้อทำลายหมดสิ้นในครั้งนั้น ต่างจากพระสถูปอื่นที่ยังมีส่วนเหลือบ้าง (คงเป็นเพราะธัมมราชิกสถูปนี้สร้างด้วยอิฐ ต่างจากธัมเมกขสถูป ที่สร้างด้วยหินเป็นส่วนสำคัญ)

แต่ขณะนี้ เรามานั่งกันอยู่เบื้องหน้าพระสถูปสำคัญ ที่เขาเรียก

ชื่อกันในบัดนี้ว่า Dhamekh Stupa ซึ่งในที่นี้จัดเป็นที่ ๓ ตามลำดับที่พูดถึง คือพูดถึงพระสถูปอื่นก่อนให้เสร็จไปแล้ว จึงมาจบที่จุดหมาย ซึ่งขอเรียกให้เป็นคำที่มีความหมายเท่าที่คิดได้ว่า "ธัมเมกขสถูป"

ฉ) *ธัมเมกขสถูป*

๓. ธัมเมกขสถูป นี่ ชื่อและความหมายที่จริงแท้ว่าอย่างไร เราก็ยังไม่จะแจ้งลงไป ได้แค่มาสันนิษฐานกัน

ตามคำของเขาที่เขียนกันมาว่า Dhamekh ถอดอักษรตรงๆ ก็เป็น ธเมข ซึ่งมองไม่เห็นศัพท์เลย ไม่รู้จะแปลได้อย่างไร ต้องเป็นคำที่เพี้ยน

เมื่อคิดอย่างค่อนข้างเดา แต่ให้มีเค้าและได้ความหมาย ก็มาลงที่ *ธัมเมกขะ* เป็น ธัมเมกขสถูป

ทีนี้ *"ธัมเมกขสถูป"* นั้น ก็คิดแปลตามศัพท์เอาว่า เป็นพระสถูปที่สร้างอุทิศแด่ท่านผู้เห็นธรรม เพราะคำว่า *ธัมเมกขะ* นั้นแยกศัพท์ออกไปได้ ให้มาจากคำว่า *ธมฺม+อิกฺข*

ธมฺม ก็แปลว่า ธรรม *อิกฺข* แปลว่า เห็น หรือผู้เห็น *อิกฺข* แปลง อิ เป็น เอ ดังที่เราจะเห็นอยู่เสมอ

อย่างที่แปลกันวันก่อน สิกขา แปลง อิ เป็น เอ ก็เป็นเสกขา แล้วสั้นลงเป็นเสกขะ

นี่ก็ อิกขะ แปลว่าเห็น แปลง อิ เป็น เอ เป็น *เอกขะ* แปลว่าผู้เห็น

ธมฺม + เอกฺข ก็เป็น *ธัมเมกขะ* แปลว่า ผู้เห็นธรรม แล้วเติมคำว่า *สถูป*เข้าไป ก็แปลว่า พระสถูป ที่สร้างเพื่ออุทิศแด่ท่านผู้เห็นธรรม

ท่านผู้เห็นธรรม ในที่นี้ หมายถึงท่านผู้เห็นธรรมท่านแรก คือพระอัญญาโกณฑัญญะ

แต่การที่ท่าน*อัญญาโกณฑัญญะ* จะเป็นผู้เห็นธรรมครั้งแรกได้ ก็เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เรียกว่า ปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

เพราะฉะนั้น พระสถูปนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ ที่เป็นอนุสรณ์รำลึกถึงการแสดงพระธรรมจักร หรือเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้า อันนี้ก็เป็นเรื่องเดียวกัน

สาระสำคัญก็คือ ต้องการให้เป็นเครื่องรำลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ ที่พระพุทธเจ้าทรงเริ่มเผยแผ่พระศาสนานั่นเอง

ธัมเมกขสถูปนี้ ถือกันมาว่าเป็นตำแหน่งที่ทรงแสดงปฐมเทศนา ถึงแม้จะมีการเดาบ้าง สันนิษฐานบ้าง ว่าเป็นจุดอื่นอันนั้นอันโน้น ก็ยังยุติไม่ได้ ก็จึงยังถือที่นี่เป็นหลักไว้

ธัมเมกขสถูป ถึงจะถูกทำลาย (และต่อมาถูกรื้อขนเอาวัสดุไปสร้างตลาดเมืองพาราณสีอย่างที่เล่าข้างต้น) แต่เหลือรอดมาได้มาก คงเป็นเพราะโครงสร้างส่วนล่างที่เป็นแปดเหลี่ยม สร้างด้วยศิลาล้วน (ทั้ง ๘ ด้านมีช่องที่เคยประดิษฐานพระพุทธรูปไว้) ส่วนบนเหนือขึ้นไปจึงเป็นอิฐ

ธัมเมกขสถูปนี้ นักโบราณคดีไม่รู้ชัดว่าเริ่มสร้างเมื่อใด แต่มีการเติมขยายกันมา ๘ ครั้ง สูงกว่า ๙๘ ฟุต*

ช) *อิสิปตนมฤคทายวัน* ทำไมเป็น ***สารนาถ***

ข้อควรทราบต่อไป คือ พระสถูปเป็นต้น ทั้งหมดนี้ ตั้งอยู่ในถิ่นที่เรียกว่า *ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน*

---

* หนังสือใหม่ชื่อ *Holy Places of the Buddha* (Berkeley: Dharma Publishing, 1994) หน้า ๖๙ บอกว่า ***ธัมเมกขสถูป*** สูง ๑๒๘ ฟุต และกล่าวกันว่ามีฐานรากลึกลงไปใต้ดินอีก ๑๐ ฟุต ความกว้างที่ฐานวัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ ๙๓ ฟุต

"อิสิปตนะ" แปลว่า เป็นที่ขึ้นลงของพระฤษี ตัวศัพท์เองแปลว่า เป็นที่ตกลงของพระฤษี แต่ในอรรถกถา ท่านแปลว่า สถานที่เป็นที่ฤษีขึ้นลง

หมายความว่า ฤษีชอบมากันที่นี่ มาอะไร ก็มาประชุมกัน คือ มารวมกันที่นี่มาก โดยถือตามที่มองเห็นว่า ฤษีเหาะกันมาจากทางไหนๆ แล้วก็มาหายตุบลงที่นี่ ก็เรียกว่า ฤษีตกลงมา คือเป็นที่ลงที่ขึ้นของฤษี ผู้เหาะกันไปในที่ต่างๆ คนก็เลยเรียกชื่อสถานที่นี้ว่า เป็น อิสิปตนะ

พร้อมกันนั้นก็มีคำว่า "มฤคทายวัน" ต่อท้าย เพราะเป็นป่าที่พระราชทานแก่เนื้อ มาจากศัพท์ต่างๆ คือ *มิค* (มฤค = เนื้อ) + *ทาย* (สิ่งที่ให้หรือมอบให้) + *วัน* (ป่า)

แปลรวมความว่า ป่าที่พระราชทานให้เป็นที่อยู่ของหมู่เนื้อ หรือป่าที่พระราชทานอภัยแก่เนื้อ หรือป่าที่ให้เป็นที่อยู่อย่างไม่มีภัยแก่เนื้อ

"มิค" แปลว่าเนื้อ ในที่นี้ก็คือพวกกวางต่างๆ ซึ่งมีเรื่องราวความเป็นมา ดังที่พระมหาสุทินได้เล่าในรถยนต์ที่เดินทางมาแล้ว อาตมาก็จะไม่เล่าซ้ำอีก

ขอสรุปว่า โดยทั่วไปในคัมภีร์ ท่านอธิบายสั้นๆ เพียงว่าป่านี้เป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ หรือพูดง่ายๆ ว่าเป็นป่าอภัยทาน แต่เรามักเอาความหมายนี้ไปโยงกับเรื่องราวความเป็นมาในชาดกที่ชื่อว่า*นิโครธมิคชาดก* (ชา.อ.๑/๒๒๑)

ในชาดกที่ว่านั้น มีเรื่องราวที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปล่าเนื้อในป่าซึ่งเป็นอุทยานนี้เป็นประจำ ทั้งเพื่อสนุกและเอาเป็นอาหารเสวย

พวกเนื้อก็เลยเห็นว่า ถ้าขืนให้พระเจ้าแผ่นดินล่าเนื้ออย่างนั้นทุกวัน พวกตัวก็เดือดร้อนตลอดเวลา อยู่กันไม่เป็นสุข ก็เลยมาปรึกษากันเห็นควรให้ใช้วิธีทำความตกลงกับพระราชา จัดวาระลำดับกันให้จับไปวันละตัวๆ และก็มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ที่ช่วยแม่เนื้อว่า

วันหนึ่ง ถึงวาระแม่เนื้อลูกอ่อนจะต้องเข้าลำดับ พระโพธิสัตว์ก็เอาตัวเองเข้าไปแทน ว่าขอให้ฆ่าตัวเอง ตนยอมสละชีพเพื่อจะสงวนชีวิตของเนื้อแม่ลูกอ่อนนั้นไว้ จะได้มีโอกาสเลี้ยงดูลูก เป็นการแสดงน้ำใจของพระโพธิสัตว์ ที่มีเมตตากรุณาอย่างสูงถึงกับยอมเสียสละชีวิตของตัวเอง

เรื่องราวก็ทราบถึงพระราชา เป็นเหตุให้พระราชาพระราชทานอภัยแก่พวกเนื้อพวกกวางทั้งหลายในป่านั้นทั้งหมด เนื่องมาจากการเสียสละของพระโพธิสัตว์นั้น และป่าที่เป็นอุทยานนั้นก็ได้กลายเป็นที่ที่พระราชทานอภัยหรือการอยู่อย่างไม่มีภัยแก่ประดาเนื้อ

ปัจจุบัน ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนี้ เรียกกันว่า *สารนาถ* สันนิษฐานว่า ชาดกเรื่องที่เล่ามานี้ เป็นที่มาของชื่อปัจจุบันนี้ด้วย เพราะคำว่าสารนาถนี้ เข้าใจกันว่าจะกร่อนมาจากคำว่า "สารังคนาถ" ซึ่งแปลว่า ที่พึ่งของเนื้อ (*สารังค* = เนื้อ + *นาถ* = ที่พึ่ง)

หมายความว่า ในป่านี้ เนื้อทั้งหลายอยู่กันอย่างปลอดภัย มีความสุขสวัสดี เพราะได้พระโพธิสัตว์ (และพระราชา) เป็นที่พึ่ง

นี่คือเรื่องราวความเป็นมา เกี่ยวกับประวัติของสถานที่ พอให้ทราบเค้าความเท่านั้น ไม่ใช่เรื่องที่เป็นสาระสำคัญ แต่ก็ควรทราบไว้เป็นความรู้ประกอบ

ฌ) *พาราณสี* ชื่อนี้ทำไมยืนยงนัก

นอกเหนือจากนี้ ก็ควรจะทราบกว้างออกไปว่า ป่าอิสิปตน-มฤคทายวันนี้อยู่ในแขวงเมืองพาราณสี

เมือง*พาราณสี* เป็นเมืองใหญ่ มีในสมัยพุทธกาล อย่างที่พระมหาสุทินได้เล่าให้โยมฟังแล้วว่า คำว่า "พาราณสี" นั้น ตั้งชื่อขึ้นมาตามชื่อของแม่น้ำ ๒ สาย ที่อยู่ในเขตของเมืองนี้ คือ แม่น้ำพรณา หรือ

เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วรุณา บวกกับอีกแม่น้ำหนึ่ง ชื่อว่า อสี รวมกัน ๒ ชื่อ ก็เป็นพาราณสี

เมืองพาราณสีนั้น เป็นเมืองใหญ่ในสมัยพุทธกาล แต่ไม่ใช่เป็นเมืองหลวงศูนย์กลางอำนาจอย่างราชคฤห์ และสาวัตถีที่เราจะไป เหตุที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะว่า ในสมัยพุทธกาล เมืองพาราณสีได้เสื่อมอำนาจลงไปแล้ว

แต่ก่อนนั้น เมืองพาราณสี เป็นเมืองหลวงของแคว้นใหญ่ ชื่อว่าแคว้น*กาสี* ซึ่งเคยเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองมาในสมัยก่อนพุทธกาล มีพระเจ้าแผ่นดินปกครอง มักจะเรียกว่า พระเจ้า*พรหมทัต* มีเรื่องราวมาในชาดกมาก เพราะเรื่องชาดกมากมายเกิดขึ้นที่เมืองพาราณสี ของพระเจ้าพรหมทัต

พระเจ้า*พรหมทัต*นั้น เป็นคล้ายๆ ชื่อตำแหน่ง คงจะเรียกชื่อตามพระราชวงศ์ *หมายความว่า* กษัตริย์องค์ใดในราชวงศ์นี้ เมื่อขึ้นครองราชย์ ก็เรียกว่าพระเจ้าพรหมทัตหมด ไม่ใช่เป็นชื่อเฉพาะพระองค์

สมัยก่อนนั้น พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในพาราณสี ของแคว้นกาสี ซึ่งเป็นแคว้นเอกราช แต่แคว้นกาสีนี้ได้ขับเคี่ยวทำสงครามกับแคว้นโกศลตลอดมาเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งในที่สุดก็ได้เสียอำนาจให้แก่แคว้นโกศลไปตั้งแต่ก่อนถึงพุทธกาล

เพราะฉะนั้น เมืองพาราณสี ก็เลยเป็นเมืองใหญ่ที่ไม่ใช่ราชธานีไปเสียแล้วในสมัยพุทธกาล คือขึ้นต่อแคว้นโกศลนั่นเอง

อนึ่ง เมืองพาราณสีนี้ เรียกชื่อได้ ๒-๓ อย่าง บางทีก็เรียกว่า *กาสีนคร* บางทีก็เรียก*กาสีปุระ* หรือ*กาสีบุรี*

เรื่องราวนี้เกี่ยวกับสถานที่ พอให้ทราบความเป็นไปทางการบ้านการเมืองด้วย โยมจะได้มองสภาพแวดล้อมออก

สำหรับเมือง*พาราณสี*นั้น แม้ว่าจะหมดสภาพที่เป็นเมืองหลวง

ของแคว้นใหญ่ไปแล้ว แต่เพราะเป็น*ศูนย์กลางของศาสนาพราหมณ์* ก็ยังมีความสำคัญมาก

ยิ่งกว่านั้น เมือง*พาราณสี*นี้ยังเป็นเมืองที่แปลกพิเศษ คือ มีชื่อที่มั่นคง ปัจจุบันนี้ก็ยังเรียกเมืองพาราณสี ต่างจากเมืองอื่นๆ ที่โดยมากแม้แต่ชื่อก็ไม่เหลือ แม้จะเป็นแคว้นใหญ่ เป็นเมืองใหญ่ก็จริง

อย่างเมือง*ราชคฤห์* ก็หมดชื่อไปแล้ว ปัจจุบันนี้เหลือแต่ชื่อที่เรียกกันทางโบราณคดีว่า Rajgir ซึ่งเป็นคำที่เพี้ยนไปหน่อย ถ้าจะให้ถูก ต้องเขียนตามแนวสันสกฤตเป็น Rājagṛha (เขียนอย่างบาลีเป็น Rājagaha) ซึ่งเป็นการเรียกไปตามโบราณคดี แต่ชื่อปัจจุบันนี้ไม่มีแล้ว

สาวัตถี ก็เรียกโดยการกำหนดเอาตามประวัติศาสตร์และตามโบราณคดี ในเมืองอินเดียนิยมเขียนตามรูปสันสกฤต เป็น Śrāvastī (ศฺราวสฺตี) ถ้าเขียนแบบบาลีก็เป็น Sāvatthī ปัจจุบันก็เป็น Saheth-Maheth อย่างนี้เป็นต้น

(เวลานี้ อินเดียเองได้ฟื้นชื่อเมืองเก่าๆ ขึ้นมาใช้หลายแห่งแล้ว เพื่อประโยชน์ทางด้านการท่องเที่ยวเป็นต้น เช่น Śrāvastī นี้)

พาราณสีจึงเป็นเมืองพิเศษที่ว่า ตั้งแต่หลายพันปีมาแล้ว มีชื่ออย่างไรก็ยังคงอยู่อย่างนั้น เหตุที่ชื่อนี้ยืนยงอยู่ได้ คงเพราะเป็นเมืองสำคัญของพราหมณ์ บนฝั่งแม่น้ำคงคา ที่คงอยู่คู่กับศาสนาฮินดู สำคัญอย่างไร ขอให้ลองไปชมชาวฮินดูอาบน้ำล้างบาปที่ฝั่งแม่น้ำคงคาของเมืองนี้

อย่างไรก็ตาม พาราณสีนี้ สมัยที่อังกฤษปกครอง ได้เรียกเพี้ยนกันไป เป็น Banaras บ้าง Benaras บ้าง Benares บ้าง (นักภาษาว่ารูปที่ถูกเป็น Banāras)

แม้แต่สถาบันใหญ่ๆ อย่างมหาวิทยาลัยพาราณสี ก็เรียกชื่อทางการว่า Banaras Hindu University และชื่อของมหาวิทยาลัยสำคัญแห่งนี้ ก็บ่งชี้อยู่ในตัวถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาฮินดู

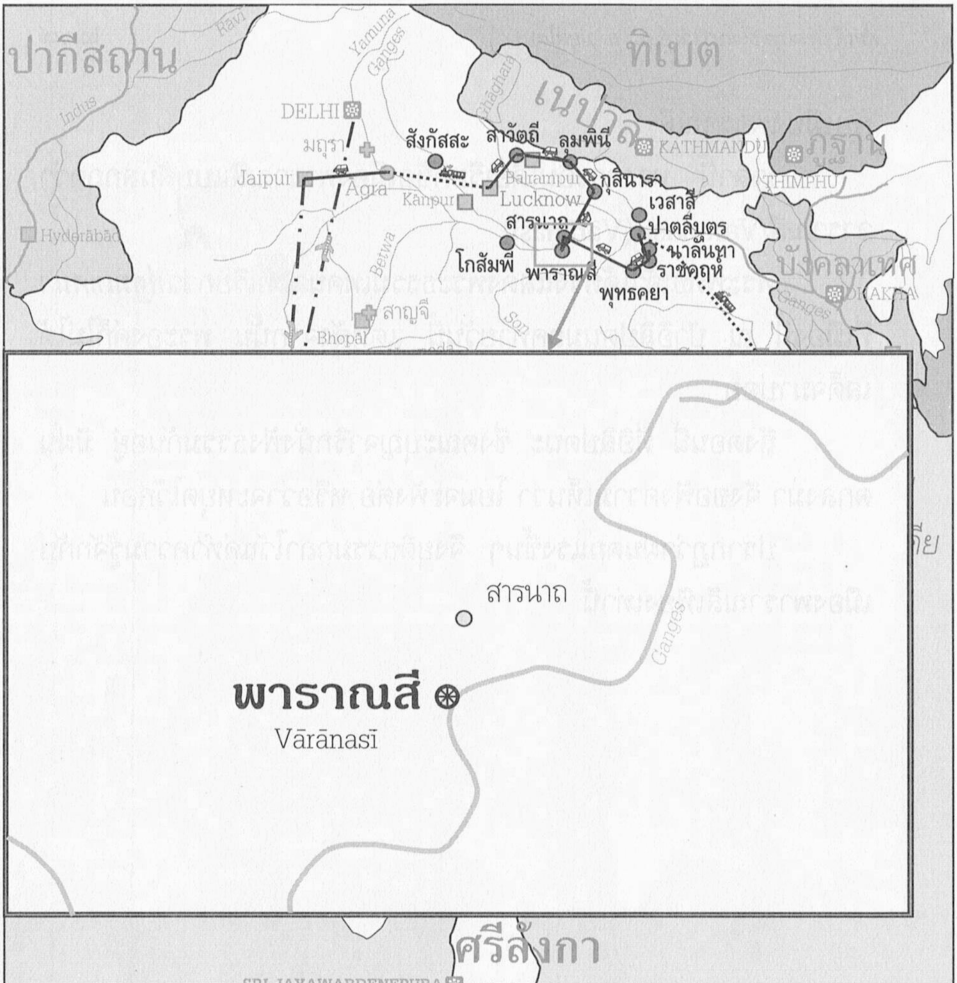
กับเมืองพาราณสี

เวลานี้ ทางการอินเดียเรียกชื่อเมืองพาราณสีแบบสันสกฤตว่า วาราณสี/Varanasi (Vārāṇasī)

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ที่เรียกว่า*ปฐมเทศนา* ที่เมืองนี้ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนี้ แต่หลังจากนั้น พระองค์ก็ไม่ได้เสด็จมาบ่อย

ถึงตอนนี้ ที่อิสิปตนะ ซึ่งคณะบุญจาริกนั่งฟังธรรมกันอยู่ มีฝนตกลงมา จึงขอฟังความเห็นว่า โยมจะฟังต่อ หรือว่าจะหยุดไว้ก่อน

ปรากฏว่าฝนตกแรงขึ้นๆ จึงยุติธรรมกถาไว้แค่ทำความรู้จักกับเมืองพาราณสีเพียงเท่านี้

⊙ สารนาถ → พาราณสี (Vārānasī/Banaras/Benares)

ระยะทาง: = ๑๐ กม. (วัดเส้นตรง = ๖.๓๐ กม.)

เดินทาง: **รถยนต์**: = (ไม่แน่นอน)

๗ รักษาแผ่นดินไทย ให้เป็นแผ่นดินธรรม

เยี่ยมพระนักศึกษาไทย ม.พาราณสี
พุธที่ ๑๕ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๑๙.๔๐ น.

ผู้แทนพระนักศึกษา: ถือว่าเป็นโอกาสดี เป็นมงคลที่พระเดชพระคุณได้มาเยี่ยมเยียน กระผมไม่มีปัญหาจะถาม แต่อยากจะขอความเมตตาอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณ ได้ให้พร ให้คำสั่งสอน คำเตือน เป็นกำลังใจให้กับพวกกระผม ขอนิมนต์ครับ

พระธรรมปิฎก: ผมก็ไม่มีอะไรมาก เบื้องต้นก็ขอบคุณขอบใจในน้ำใจของทุกท่าน ที่ได้ตั้งใจมีไมตรีต้อนรับ และในการต้อนรับก็มีการแสดงออกพร้อมทั้ง ๓ ประการ คือ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ตามหลักสาราณียธรรม คือ มีกายกรรมประกอบด้วยเมตตา วจีกรรมประกอบด้วยเมตตา และมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา จึงเป็นการปฏิบัติตามธรรม

การประพฤติปฏิบัติอย่างนี้ เราทำเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน เป็นเรื่องของการแสดงออกที่ไม่สงวนเฉพาะต่อพระด้วยกันเท่านั้น แต่แสดงต่อญาติโยมด้วย เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจในหมู่ชาวพุทธ ทั่วพุทธบริษัททั้ง ๔ ทำให้มีความสามัคคีซึ่งกันและกัน

ในฐานะที่เป็นพระ เท่ากับเป็นแกนในของพระศาสนา ถ้าเรารักษาหลักไว้ได้ ก็ทำให้ชาวพุทธมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง

พาราณสี ที่พระไทยมาศึกษา

ชาวพุทธไทย ใส่ใจบุญด้านทาน แต่การศึกษาไม่เอา

เป็นเรื่องที่น่าพิจารณาว่า ทำอย่างไรเราจะเสริมกำลังให้พุทธบริษัทเข้มแข็งมั่นคงได้ พุทธบริษัทในเมืองไทยเองก็มีศรัทธาดี จะว่าถึงในหมู่ชาวพุทธ ญาติโยมไทยนี่มีศรัทธามาก เทียบที่อื่นก็ไม่มีประเทศไหนเท่า โดยเฉพาะในเรื่องการถวาย*ทาน* การอุปถัมภ์บำรุง ซึ่งจัดได้ว่าเป็นความร่วมมือร่วมใจในระดับหนึ่ง คือ ในระดับของความเป็นอยู่ แต่ในเรื่องของการงาน เราคงจะต้องช่วยกันอีกมากพอสมควร

ที่ว่านี้ เพราะว่า ญาติโยมในเมืองไทยนั้นหนักในเรื่องของทาน เรื่องของการถวายอุปถัมภ์ เกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั่วๆ ไป แต่ในด้านกิจการที่ลึกลงไปกว่านั้น อย่างเรื่อง*การศึกษา* ในเมืองไทย เท่าที่ดูแล้วยังให้ความสนใจน้อยอยู่ ในเวลาที่ญาติโยมจะบำรุงก็มุ่งไปในเรื่องของความเป็นอยู่ทั่วไป ไม่ได้มุ่งในเรื่องของสิ่งที่ลึกลง ที่เป็นฐานของพระศาสนา คือ การศึกษา ในด้านนี้ยังให้ความเอาใจใส่น้อย

แต่อีกด้านหนึ่ง ก็ต้องมองที่พระด้วยว่า พระเราไม่ค่อยได้ชักนำให้ญาติโยมสนใจถึงสิ่งที่เป็นเรื่องของงานพระศาสนาระยะยาว เรื่องของการศึกษานี่ พุทธบริษัทในเมืองไทยเรายังให้ความสนใจกันน้อย

- แม้แต่รัฐ ก็ยังคอยตัด ไม่ให้เด็กได้เรียนศีลธรรม

เวลานี้ การศึกษาของพระศาสนา ยังเรียกว่า อยู่ในภาวะที่ไม่ค่อยมั่นคง การศึกษาของคฤหัสถ์ชาวพุทธ ฝ่ายอุบาสก และอุบาสิกาเริ่มตั้งแต่เด็กและเยาวชนยังบกพร่องอ่อนแอและมีปัญหามาก ในฝ่ายโรงเรียนของรัฐ หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการก็ยังมีภาวะที่เรียกว่าเป็นสภาพที่ไม่พร้อม

แต่ก่อนก็ได้ทราบกันแล้วว่า ทางกระทรวงฯ ถึงกับเคยจะเอา

หลักสูตรพุทธศาสนาออกหมด ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว และก็มีการเรียกร้องจากองค์กรชาวพุทธ จนกระทั่งทางกระทรวงฯ ต้องตั้งคณะกรรมการ แล้วก็มีการจัดทำหลักสูตรขึ้นมา

แต่ถึงแม้จะมีหลักสูตรเพิ่มเข้ามาแล้ว ก็มีปัญหามาก เช่น ไม่ค่อยมีคนที่จะสอน ขาดครูที่เหมาะกับหน้าที่ ไม่มีกำลัง ไม่มีความพร้อม จนกลายเป็นจุดอ่อนให้อีกฝ่ายหนึ่งที่ไม่พอใจ มีช่องที่จะพูดในเชิงหาโทษว่าไม่มีประโยชน์อะไร จัดทำไม่ได้ผล ก็หมายความว่า ไม่อยากให้มี

ที่ว่า “ไม่มั่นคง” ก็คือว่า จะอยู่ได้แค่ไหน ฝ่ายที่ต้องการที่จะเอาหลักสูตรพระพุทธศาสนาออกไป ในวงงานของรัฐ ก็คงมีอยู่

ถ้าหากว่าในระดับเด็กและเยาวชน ไม่มีการศึกษาพระพุทธศาสนาเพียงพอ ก็น่าเป็นห่วง แต่ก่อนนี้ก็มีแนวโน้มว่าจะสอน**จริยธรรมสากล** จนกระทั่งวิชาพระพุทธศาสนาโดยตรงไม่มี มีแต่วิชาจริยธรรมต่างๆ

คำว่า ***จริยธรรม*** นั้น บุคคลในวงวิชาการให้ความหมายว่า ได้แก่หลักความประพฤติที่ไม่อิงศาสนา

แท้จริง ความประพฤติดีงาม ก็คือศีลธรรมนั่นเอง แต่ที่ไม่อิงศาสนาใดทั้งสิ้น ก็เรียกว่าเป็นจริยธรรม และก็ให้ความหมายของศีลธรรมว่า คือหลักความประพฤติดีงามที่อิงศาสนา ดังนั้น เมื่อไม่ต้องการอิงศาสนา ต้องการจะเป็นสากล ก็เลยเรียกว่า จริยธรรม

อันนั้นเป็นแนวโน้มที่มีมาก่อน คือก่อนที่องค์กรชาวพุทธจะเรียกร้องกันขึ้นมา จนทำให้วิชาพุทธศาสนากลับเข้าไป แต่ความต้องการของผู้ที่ให้มีจริยธรรมแบบที่เขาเรียกว่าสากลก็คงจะยังมีอยู่

เรื่องนี้ก็อยู่ที่ชาวพุทธเอง จะต้องมีความ “เข้มแข็ง” ซึ่งก็พระนั่นแหละจะต้องเป็นผู้นำ ว่าทำอย่างไรจะช่วยได้ คือ ทำให้เขาเห็นความ “จำเป็น” ว่า ต้องมีวิชาพระพุทธศาสนา

ความ “จำเป็น” ก็เนื่องด้วยคุณค่า และประโยชน์ คือ ต้องทำ

ให้เขาเห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ ว่าวิชาพุทธศาสนานั้นมีประโยชน์อย่างไร ช่วยเหลือสังคมอย่างไร

การที่จะให้เขาเห็นคุณค่า ก็เกิดจาก "ความพร้อม" ของพวกเราด้วย ถึงแม้จะมีผู้ที่ไม่ปรารถนาดี แต่ถ้าเรามีความพร้อม ก็จะทำให้เขาต้องยอมรับ

ทีนี้ ถ้าเราไม่พร้อม ก็เป็นข้ออ้างให้เขาหาเหตุมาพูดคัดค้านหรือกีดกั้นได้ต่างๆ นี่เป็นเรื่องหนึ่งที่คิดว่าระยะยาวจะต้องช่วยกันหนุนให้มาก คือสร้างความพร้อมในหมู่พุทธศาสนิกชน และในวงการศึกษาว่าเรามีบุคลากร มีอะไรที่จะสนองความต้องการได้

สำหรับครูในโรงเรียนทั่วๆ ไปนั้น การที่จะพร้อมต้องอาศัยเวลามากอยู่ แต่คนที่จะช่วยให้พร้อม ก็คือ คนจากวงการพระนั่นเอง ที่จะไปเสริมกำลังให้เกิดความพร้อม

ที่ว่า "เข้มแข็ง" ก็เช่นเดียวกัน ไม่ใช่แค่เข้มแข็งในการเรียกร้อง หรือในการที่จะยืนยัน แต่ความเข้มแข็งที่แท้จริง คือเราต้องทำได้ผลดี มีคุณภาพสูง จนเขาต้องยอมรับ เมื่อมีกำลังแห่งคุณค่าและกำลังปัญญาที่เหนือกว่าเขา ก็จะเข้มแข็งจริง และทั้งหมดนี้ก็ต้องมี "ความพร้อม" นั่นเอง

นี้ก็เป็นเรื่องหนึ่ง ที่เป็นเรื่องส่วนรวม เรื่องประโยชน์ของพระศาสนา และประชาชน ที่จะต้องหาทางช่วยกัน

- ชาวพุทธไทย ไม่รู้ว่าความเป็นชาวพุทธอยู่ที่ไหน

แคบเข้ามาอีก ก็คือเรื่องของการศึกษาในหมู่พุทธศาสนิกชนทั่วไป ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการของพระพุทธศาสนา รู้สึกว่ายังง่อนแง่นอยู่

เวลานี้ ประชาชนที่เป็นพุทธศาสนิกชน ไม่ค่อยรู้แม้แต่*หลักศรัทธา* เริ่มแต่เรื่อง*พระรัตนตรัย* ว่ามีความหมายเป็นอย่างไร คำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

ข้อปฏิบัติพื้นฐานในหมู่ชาวพุทธก็ไม่มี จะเป็นชาวพุทธนี่ทำอย่างไรก็ได้ คนที่ชื่อว่าเป็นชาวพุทธไม่มีแกนทางความเชื่อและการปฏิบัติที่จะยึดเหนี่ยวกันไว้

สภาพอย่างนี้เป็นกันมานานแล้ว เป็นเรื่องที่จะต้องหาทางช่วยกันแก้ไข ว่าทำอย่างไรชาวพุทธจะมีหลักความเชื่อ หลักความประพฤติ และการปฏิบัติ ที่แสดงตัวออกมาให้เป็นที่ชัดเจน

ขณะนี้ ความเชื่อก็ไปกันต่างๆ ที่เขวเฉไฉออกไปก็มากมาย ซึ่งเป็นจุดอ่อนให้ภายนอกโจมตี หรือชักจูงให้ผิดพลาดยิ่งขึ้น และยิ่งมีภัยจากภายนอกเข้ามาด้วย ก็ยิ่งผุกร่อนโทรมลงไป

นี่ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่ว่า พระเราคงจะต้องช่วยเหลือกันในแง่ดึงคนเข้ามาหาหลักการ มิฉะนั้นจะไปกันใหญ่ เวลานี้อะไรมาก็จูงกันไป ชักกันไป เรื่อยเปื่อยไป จนหาหลักไม่ได้

- พระเณรไทยก็เคว้งคว้าง ไม่รู้จะตั้งต้นและจะตั้งตัวไว้ที่ไหน

ทีนี้เข้ามาถึงวงการพระเอง การศึกษาของเราก็ไม่มีเอกภาพอย่างที่เราทราบกันอยู่ว่า มีหลายระบบ หลายหลักสูตร จนกระทั่งแม้แต่ท่านที่ต้องการจะส่งเสริมการศึกษา จะเริ่มต้น ก็ไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไร

เมื่อไม่นานมานี้ มีเจ้าคณะในบางจังหวัดท่านได้มาปรึกษา ท่านปรารภว่า จังหวัดนั้นเรื่องอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และอุตสาหกรรมการผลิตต่างๆ กำลังจะเข้าไป สภาพที่อยู่กันมาแบบเดิมเป็นไปตามประเพณี ไม่มีความเจริญแบบสมัยใหม่เข้าไป ก็เป็นไปด้วยดี แต่ตอนนี้การท่องเที่ยวเข้าไป อุตสาหกรรมแบบใหม่เข้าไป ชีวิตชาวบ้านจะเปลี่ยนไป

คนที่เคยอยู่ในท้องไร่ท้องนา ก็เลิก เด็กหนุ่มเด็กสาวทิ้งนา ไปโรงงานอุตสาหกรรม ตอนเช้าก็จะมีรถมารับ หนุ่มสาวก็ขึ้นรถไป ไปอยู่โรงงาน เย็นก็กลับมา ไม่มีใครเอาใจใส่การทำไร่ทำนาอย่างเก่า ชีวิตจะ

เปลี่ยนไปหมด

นักท่องเที่ยวเข้ามา ก็นำเข้ามาทั้งสิ่งของและพฤติกรรมใหม่ๆ แปลกๆ ทำให้วิถีชีวิตมีปัญหา รวมไปถึงศีลธรรมด้วย เมื่อสิ่งใหม่ๆ เข้ามานี่ พระจะช่วยรับมือได้อย่างไร ก็คุยกันว่าเรื่องสำคัญอย่างหนึ่งก็คือต้องทำให้พระเราพร้อมที่จะ

๑. รักษาตัวเอง

๒. ช่วยประชาชน

ในการที่จะฟื้นฟูเริ่มจัดการศึกษานั้น เมื่อถามว่า ท่านจะเอาระบบไหน ท่านก็บอกว่า ต้องไปคิดดู ไม่รู้จะเอาอย่างไร แม้แต่จะคิดเริ่มการศึกษาด้วยความตั้งใจจะเอาจริง ก็ยังไม่รู้ว่าจะจับจุดไหนดี เพราะการศึกษาของเราสับสน ไม่มีเอกภาพ

- พระมาศึกษาในต่างแดนนี้ ถ้าก้าวให้ดี จะเป็นที่ตั้งต้นความหวังแก่สงฆ์ไทย

ผมมาที่นี่ทีไร ก็มานึกถึงว่า ปกติความหวังของเราก็อยู่กับพระที่มีการศึกษา ที่ได้เรียนรู้ ที่ได้ออกมาอยู่ข้างนอก ได้เห็นโลกกว้าง เห็นการศึกษาในประเทศต่างๆ ที่เขาเจริญแล้วเป็นอย่างไร เป็นการช่วยขยายความคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ ท่านที่มาในสายการศึกษาแบบนี้ จะเป็นผู้ที่ช่วยแก้ไขปัญหา หรืออย่างน้อยก็ช่วยเสริมกำลัง

ดังนั้นในการมาวันนี้ เมื่อพบกัน ก็ขอถือโอกาสพูดเรื่องนี้ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องสำคัญของการพระศาสนาในเมืองของเรา

ทุกท่านที่มานี่ ย่อมมีความรักในพระศาสนา และเป็นห่วงเรื่องกิจการของคณะสงฆ์ แม้ว่าบางท่านอาจจะรู้สึกไม่สบายใจกับเรื่องนี้มาก่อน แต่ถึงอย่างไร ใจลึกๆ ก็ยังมีความรัก อยากจะให้การพระศาสนาเป็นไปด้วยดี

การที่จะพูดนี้ จึงเป็นการมากระตุ้นเตือนหรือช่วยเสริม ซึ่งทุกท่านเองก็มีความคิดอยู่แล้ว ในการที่จะต้องหาทางแก้ไขปัญหา แต่บาง

ทีเราก็สะท้อนใจว่า เอ... เราไม่มีอำนาจในการบริหาร แม้แต่บางทีสำเร็จกลับไปแล้ว ก็ไม่รู้ว่าจะไปทำอะไร เลยบางทีก็ท้อใจ

ในยุคนี้ เราไม่มีเวลาที่จะมาท้อใจ มีอะไรทำได้ก็ทำ ในส่วนของเรา มีเรื่องทำได้แค่ไหนก็ทำไป แต่อย่างน้อยก็ตระหนักรู้ในปัญหา และมีทิศทางที่จะช่วย ในหมู่ท่านที่มานี่ เมื่อมีใจร่วมกัน ก็จะเป็นแกนประสาน คงจะค่อยๆ แก้ปัญหาไปได้

- พระเณรที่เรียนสายใหม่ ช่วยตรึงสถานการณ์ไว้

ความจริง ที่ท่านมาเรียนแบบใหม่นี้ สามารถช่วยการพระศาสนาในยุคที่ผ่านมานี้ได้มาก ถ้ามิฉะนั้นการพระศาสนาจะตกต่ำลงไปกว่านี้อีกลิบลับ ขอให้นึกดูเถอะ

ในวงการสถาบันการศึกษาต่างๆ ถ้าไม่มีคนในวงการของเราไปตรึงไว้บ้าง ป่านนี้ก็จะลำบากมาก

ท่านที่สำเร็จการศึกษามาจากทางมหาวิทยาลัยสงฆ์ และท่านที่มาเรียนต่อที่นี่ กลับไป จะไปอยู่ในสมณเพศต่อหรือไม่ก็ตาม ก็ไปช่วยพยุงสถานะของสถาบันสงฆ์ โดยไปอยู่ในมหาวิทยาลัยและสถาบันต่างๆ เช่น วิทยาลัยครู

ในทางบ้านเมือง เดี๋ยวนี้ยังมีผู้ไปตรึงไว้ได้บ้าง ทำให้เรายังมีบุคคลในสายของสถาบันสงฆ์คงอยู่ ถ้ามิฉะนั้นแล้วจะหมดเลย ถ้าเอาเฉพาะการศึกษาแผนเดิมของคณะสงฆ์ แทบจะไม่มีกำลังคนออกไปช่วยได้เลย

ฉะนั้น ในแง่นี้ ก็เรียกว่า ผู้เรียนในการศึกษาสายใหม่นี้ได้ช่วยเหลือมาก แม้ว่าในเวลาจะมาเรียนนั้น หลายท่านต้องมาด้วยความดิ้นรนของตัวเอง อาจจะเรียกได้ว่าไม่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุน มีเพียงบางท่านที่ได้รับความสนับสนุนมา แต่เมื่อกลับไปแล้ว ก็ได้ไปช่วยตรึงไว้อย่างที่ว่ามาเมื่อกี้ เป็นการช่วยเชิดชูรักษาสถานะไว้ได้บ้าง จึงเป็นการทำประโยชน์แก่พระศาสนา

เพราะฉะนั้น เวลานี้จึงไม่ได้เป็นห่วงเรื่องที่ว่าใครเรียนแล้วจะอยู่หรือจะไป และจะไปทิศไหนทางไหน ขอให้เรียนแล้วไปช่วย ไปทำงานของตัวนั่นแหละ อย่างใดอย่างหนึ่ง

เพียงแต่ขอให้มีจิตสำนึกในการพระศาสนาของเรา มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อพระศาสนา หรือมีจิตสำนึกในความมีส่วนร่วมในพระศาสนาอยู่ด้วย เพียงเท่านี้ก็จะช่วยได้มาก

การมีจิตสำนึก ความรู้สึกมีส่วนร่วม และมีความรับผิดชอบนี้ นอกจากจะเป็นการช่วยสถาบันสงฆ์และช่วยพระศาสนาโดยอัตโนมัติแล้ว ยังจะช่วยรักษาตัวเองไว้ด้วย ให้มีความมั่นคงในหลักการของการศึกษาที่แท้จริง

พาราณสี ถิ่นเริ่มตั้งหลัก แผ่ขยาย และสืบสายประเพณี

ในสถานการณ์ยุคปัจจุบัน ที่ผู้จะศึกษาเล่าเรียนต้องดิ้นรนขวนขวายกันเองนี้ ท่านผู้มาศึกษาต้องแบกภาระ ทั้งในการรักษาภาพและสถานะของพระศาสนาและสถาบันสงฆ์ส่วนรวม และในการรักษาภาพและสถานะของกลุ่มของตนเองที่มาศึกษาสายนี้

เท่าที่เป็นมาได้ถึงบัดนี้ ท่านรุ่นก่อนๆ ได้ผจญปัญหาในรูปแบบต่างๆ มาเป็นเรื่องระยะยาว แต่ทั้งหมดนี้ก็อยู่ที่พวกเราเอง จะมีความเข้มแข็งและมีจิตใจที่มีความมั่นคง มีจิตสำนึกที่ชัดเจน มีความเข้มแข็งในจิตสำนึก ในความรู้สึกรับผิดชอบ และพยายามพัฒนาตนให้มีคุณภาพ

การมาอยู่ที่*พาราณสี* นี้ เป็นจุดเริ่มที่สำคัญมากของการศึกษาของพระสงฆ์ในต่างประเทศ โดยเฉพาะในอินเดียนี้

มหาวิทยาลัยสงฆ์ เริ่มส่งพระนักศึกษามาเรียนที่นี่ จริงอยู่ก่อนนั้นก็มีการมาเรียนบ้าง แต่ยังประปราย ไม่ต่อเนื่อง ไม่เป็นหลักเป็นฐาน เพิ่งมาเริ่มเอาจริงเอาจังและสืบต่อกันมาในสมัย พ.ศ.๒๕๐๗

สองมหาวิทยาลัยสงฆ์เริ่มพร้อมกัน โดยติดต่อมาเป็นทางการส่งพระเจ้าหน้าที่ครูอาจารย์มาเรียนที่พาราณสีนี่เป็นจุดเริ่ม แล้วก็มีการจัดกันว่า จะอยู่กันอย่างไร ปฏิบัติกิจวัตรกันอย่างไร เพื่อรักษาภาวะของพระสงฆ์ของเรา โดยมีระเบียบวินัย แล้วก็ทำเป็นแบบแผนไว้เพื่อประโยชน์แก่พระนักศึกษารุ่นหลัง

พูดได้ว่า ที่นี่มีประเพณีที่ดีงามสืบต่อกันมา ถ้าเรารักษาไว้ ก็จะเป็นแกนกลางที่จะทำให้เกิดความมั่นคง คือ นอกจากจะเป็นการรักษาหมู่คณะที่มาอยู่ที่นี่แล้ว ก็ยังเป็นการรักษาช่องทางเป็นต้นไว้ให้แก่พระสงฆ์ที่มาเรียนในอินเดียทั้งหมดด้วย

เราอาจจะได้ยินว่า มีข่าวทางเสียไปถึงเมืองไทยจากที่นั่นบ้างที่โน่นบ้าง แต่ถ้ามีไว้สักแหล่งหนึ่ง ที่มั่นคง มีประเพณีของการอยู่ในกฎในเกณฑ์ ในแบบแผนที่วางไว้ ก็จะได้เป็นที่อ้างอิงแห่งหนึ่ง

อย่างน้อย เมื่อมีใครพูดในทางไม่ดีขึ้นมา ก็เอาที่นี่เป็นที่อ้าง ก็จะรักษาไว้ได้ เป็นการช่วยพระสงฆ์ที่มาเรียนในอินเดียไว้ได้ทั้งหมด แต่ไม่ได้หมายความว่า ที่อื่นจะเป็นอย่างไรก็ได้ ที่อื่นก็มีหน้าที่ช่วยรักษาเหมือนกัน แต่ที่เน้นที่นี่ก็เพราะเป็นแห่งเริ่มต้น โดยวางหลักไว้ดี และมีประเพณีสืบต่อกันมาด้วยดี

พูดง่ายๆ ว่า เมื่อพูดที่นี่ ก็ต้องว่าถึงที่นี่ก่อน และอีกอย่างหนึ่งในฐานะที่ว่า พาราณสีนี้เป็นจุดเริ่มต้นมาแต่เดิม ตั้งแต่รุ่นแรก ท่านเจ้าคุณวัดมกุฏฯ และทางมหาจุฬาฯ ก็มีอาจารย์อดิศักดิ์ อาจารย์จำลอง อาจารย์สิริวัฒน์ เริ่มกันมา ๒๕๐๗ และมีแบบแผนกันมาตั้งแต่นั้น

ที่พูดมานี้ ไม่มีอะไรมาก ก็นึกถึง

๑. เรื่องที่นี่เอง

๒. เรื่องความรับผิดชอบเมื่อสำเร็จไปแล้ว คือที่เมืองไทย

การพระศาสนาในเมืองไทยนั้น เราจะช่วยได้อย่างไรในระยะ

ยาว เรื่องที่จะต้องทำมีมาก ฐานใหญ่ก็มุ่งไปที่เรื่องการศึกษานี่แหละ การมาที่นี่ก็ตรงจุด เพราะการที่จะให้พระศาสนาดำรงอยู่ได้มั่นคงในระยะยาว และการที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ก็อยู่ที่การศึกษา การมาที่นี่เป็นการมาในวิถีทางของการศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นภารกิจที่ตรงจุด

ในด้านอื่นก็ไม่มีอะไรมาก นอกจากเรื่องนี้ ถ้าพูดไปก็เป็นเรื่องของปัญหาต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะการพระศาสนาในเมืองไทย เรื่องการศึกษาทางด้านนักธรรมบาลี เวลานี้ก็มีปัญหาในเรื่องของความไม่สนใจ คือพระเณรทั่วไปไม่สนใจ ไม่อยากจะเรียน

วันนั้น ท่านเจ้าคุณที่หนองคายมา ท่านเล่าให้ฟัง ผมจำตัวเลขไม่ค่อยถนัด จำเลาๆ ได้ว่า เป็นตัวเลขที่น่ากลัว ท่านว่า มีตัวเลขพระเณรที่ส่งเข้าสอบบาลีทั้งจังหวัดประมาณพันรูป แต่เวลาสอบจริง มาประมาณ ๒๐๐ รูป คือมันห่างไกลกันมากเกินไป

ทีนี้ ตัวเลขเหล่านี้ เวลาแสดงออกมาในสถิติ มันก็เป็นตัวเลขหลักพัน ทำให้ดูเป็นว่าการศึกษาบาลีนี่เข้มแข็งเหลือเกิน มีพระเณรเรียนสอบจังหวัดเดียวตั้งพัน แต่ความจริงมันไม่เป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นจึงพูดว่า สภาพการศึกษาของเราน่าเป็นห่วง

พูดถึงการศึกษาของพระที่คู่กับ*สายบาลี* ก็คือ ก่อนเข้ามหาวิทยาลัยสงฆ์ ได้แก่*ปริยัติธรรมสามัญ* เวลานี้ก็มีข้อขัดแย้งกันมาก

ฝ่ายหนึ่งก็หาว่า ปริยัติธรรมแผนใหม่ เรียนไปไม่รู้บาลีจริง ความรู้บาลีอ่อนมาก บางท่านก็อยากจะให้เลิกปริยัติธรรมแผนใหม่

แต่อีกฝ่ายหนึ่ง คือปริยัติธรรมแผนเดิม พระเณรก็ไม่สนใจเรียน

เพราะฉะนั้น ในวงการพระสงฆ์ของเรานี่ มีความขัดแย้งกันมาก ถ้าเราอยู่ในภาวะนี้ เมื่อมองเป็นภาพรวม ก็จะเห็นว่าเราเสื่อมโทรมมาก

ปริยัติธรรมแผนใหม่นี่ มีปัญหาที่ว่า

๑. คุณภาพไม่ดี ไม่รู้บาลี จริงไหม ถ้าจริง มันก็ไม่ดีนั่นแหละ

๒. ไม่ได้รับการสนับสนุน

เมื่อมีการขัดแย้งกันเองในหมู่พระด้วยกัน ก็ทำให้เกิดความเสียหาย ในวงการของพระเรา ทำให้ไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เอกภาพในระบบก็ไม่มี แล้วยังขาดเอกภาพในน้ำใจอีก จิตใจก็ไม่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ความขัดแย้งนี้ทำให้อ่อนแอไปทั่ว และความอ่อนแอนี้จะนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมระยะยาว ถ้าไม่รีบแก้ปัญหาให้หมดไปโดยเร็ว

ฉะนั้น จะต้องช่วยกันคิด ท่านที่มาอยู่ที่นี่ ก็ล้วนแต่เป็นผู้มีการศึกษาในระดับสูง และได้มาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน เมื่อมีโอกาสก็ถกกันคุยกันในเรื่องนี้ว่า เราจะช่วยกันหาทางแก้ปัญหาได้อย่างไร ก็คงจะเป็นประโยชน์พอสมควร

อย่างที่พูดเมื่อกี้แล้วว่า ในเวลาที่ผ่านมานี้ การที่ยังรักษาสถานการณ์ไว้ได้บ้าง โดยมองวงกว้างในสังคมไทย ท่านที่มาเรียนแบบนี้ ไม่ว่าจะจบจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ตาม หรือจบจากสายเปรียญก็ตาม แต่มาเรียนแบบที่เรียกว่าสมัยใหม่ด้วย จบไปแล้ว ก็ได้ไปอยู่ในวงการต่างๆ ช่วยตรึงสถานการณ์ต่างๆ ไว้

แต่เราจะพอใจอยู่แค่นี้ไม่ได้ ต้องแก้ไขปัญหา ต้องปรับปรุงและพัฒนาให้ดีขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องคิดร่วมกัน ไม่ใช่ปัญหาของใครผู้เดียว เพราะเวลานี้เราทำได้แค่ปรับทุกข์กัน เวลาพระรุ่นใหม่เจอกัน ก็ปรับทุกข์กัน แต่ถ้าได้แค่ปรับทุกข์ ก็แก้ปัญหาอะไรไม่ได้ จึงต้องมองในกาลข้างหน้า ว่าจะทำอะไรกันบ้างเพิ่มขึ้น ให้เป็นจริงเป็นจัง

เป็นอันว่า วันนี้พูดถึงเรื่องความสำคัญของการศึกษา และบทบาทของท่านที่ได้มาเรียนแบบใหม่นี้ว่า ได้ช่วยพระศาสนามาแล้ว อย่างน้อยก็ตรึงสถานการณ์ไว้ แต่การ*ตรึงไว้* ก็ยังไม่ใช่ภาวะที่น่าพอใจแต่อย่างใด จะต้อง*ก้าวต่อไป*ให้ได้

ที่พาราณสีนี้ พระพุทธเจ้าทรงเริ่มเทศนาครั้งปฐม แล้วธรรมจักรก็หมุนไป พระพุทธศาสนาก็แผ่ไป ขยายไป ขอให้เป็นนิมิตว่าการศึกษาของพระไทยในต่างแดน ซึ่งเริ่มต้นที่พาราณสีนี้ จะก้าวหน้าและช่วยนำพุทธศาสนศึกษาและพระพุทธศาสนา ให้แผ่ขยาย เจริญงอกงามต่อไป

การศึกษานี้เป็นปัญหาพื้นฐานของพระศาสนา การที่จะแก้ปัญหาและรักษาพระศาสนาให้มั่นคงและเจริญต่อไปได้ ต้องอาศัยการศึกษา ถ้าไม่แก้จุดนี้ก็จะไปไม่ไหว

ขณะนี้ การศึกษาอยู่ในภาวะที่น่าเป็นห่วงมาก ก็ขอฝากไว้อย่างนี้ก่อน วันนี้ไม่ได้พูดเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวกับท่านที่มาศึกษาที่นี่โดยตรง แต่พูดถึงปัญหาส่วนรวมของเราร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม เอาเป็นว่า ไหนๆ ได้มาเยี่ยมแล้ว ก็ขอตั้งอกตั้งใจเป็นกัลยาณฉันทะ ร่วมส่งเสริมกำลังใจของทุกท่าน ขอให้ท่านนักศึกษาที่อยู่ที่หอเสนนี้ก็ดี ที่อื่นๆ ก็ดี ที่อยู่ในมหาวิทยาลัยพาราณสี ตลอดจนเผื่อแผ่น้ำใจให้แก่ท่านที่มาศึกษาในอินเดียนี้ ทั่วชมพูทวีปทั้งหมด

ขอให้ทุกท่านมีกำลังกาย กำลังใจ กำลังปัญญา และพร้อมทั้งกำลังทุนด้วย ที่จะศึกษาให้สำเร็จ และในระหว่างศึกษา ก็ขอให้มีความปลอดโปร่งโล่งพ้นอุปสรรค และเมื่อสำเร็จการศึกษาด้วยดี ก็จะได้ไปช่วยกัน ทั้งในด้านของการพระศาสนาและประเทศชาติสังคม ให้มีความเจริญงอกงาม แก้ไขลุล่วงปัญหาต่างๆ ที่กำลังรุมล้อมสังคม และการพระศาสนาของเรา ให้นำไปสู่ความดีงาม และความร่มเย็นเป็นสุขของชีวิตและสังคมสืบต่อไป

ขอทุกท่านจงมีความเจริญงอกงามในพระธรรมวินัย ตลอดกาลนาน เทอญ (สาธุ)

เมตตาที่มีปัญญา จึงพาโลกสู่สันติสุขได้

เตอร์กจากไหน จึงมาอยู่ตุรกี

ขณะนี้ เราอยู่ที่เมืองพาราณสี ที่บอกแล้วว่าเป็นศูนย์กลางใหญ่และยืนยงของศาสนาฮินดู

ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา เรียกปัจจุบันว่า*สารนาถ* ก็อยู่ในเขตเมืองพาราณสี ห่างจากตัวเมือง (และจากแม่น้ำ*คงคา*) ขึ้นไปทางเหนือ เฉียงตะวันออกนิดๆ ราว ๖-๗ กม.

ได้เล่าเรื่องไว้ที่สารนาถนั้นแล้วว่า ในช่วงใกล้ พ.ศ. ๑๗๐๐ ที่พระพุทธศาสนาสูญสิ้นจากชมพูทวีป กองทัพ*มุสลิมเตอร์ก*มาบุกเมืองพาราณสี และได้เวียนมาทำลายวัดวาอาราม ไล่ฆ่าพระสงฆ์ และปล้นขนเอาทรัพย์สินสิ่งของมีค่าที่สารนาถนี้ไปมากมายหลายครั้ง

ในระยะนี้แหละ ที่อาณาจักรมุสลิมแห่งแรก คือ*รัฐสุลต่านแห่งเดลี* (Sultanate of Delhi) ได้เกิดขึ้นในชมพูทวีป เมื่อ พ.ศ. ๑๗๔๙ อันถือได้ว่าเป็นจุดกำหนดแห่งการสูญสิ้นไปของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย

ญาติโยมได้ยินคำว่า **"เตอร์ก"** บางทีก็จะสงสัยและแปลกใจว่า **เตอร์ก** ตามปกติหมายถึงชาวประเทศเตอร์กี หรือที่ทางการไทยให้เรียกว่า "ตุรกี" (Turkey) ที่อยู่คาบ ๒ ทวีป ทั้งเอเชียและยุโรป คือสุดเขตตะวันตกเฉียงใต้ของเอเชีย (สุดเขตตะวันออกกลางด้านต่อยุโรปด้วย) และสุดเขตตะวันออกเฉียงใต้ของยุโรป มีเมืองหลวงคือ Ankara อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ๗,๐๐๐ กม. เศษ

ถ้าวัดจาก Ankara ถึงพาราณสี ก็ไกลตั้งเกือบ ๕,๐๐๐ กม. ในสมัยโบราณนับว่าไกลเหลือเกิน คนมุสลิมเตอร์กยกทัพมารบไกลขนาดนี้เชียวหรือ พอสงสัยอย่างนี้ ก็ควรจะมาเรียนรู้กันหน่อย

คนเตอร์กนั้น ถิ่นเดิมไม่ได้อยู่ที่ตุรกี ไม่ได้อยู่ที่ตะวันออกกลาง แต่อยู่เหนืออินเดียขึ้นไป ที่*อาเซียกลาง* ถัดจากประเทศจีน ถัดจากทิเบตไป

ทางตะวันตกจนต่อจะติดรัสเซีย

ตอนนี้ก็จะต้องรู้ว่า พวกเตอร์กอยู่ที่*อาเซียกลาง*แล้ว ไปอย่างไร มาอย่างไรจึงไปอยู่สุดเขตตะวันออกกลาง ห่างไปตั้งราว ๓,๐๐๐ กิโลเมตร

เรื่องนี้เกี่ยวกับความเป็นมาของศาสนาอิสลาม ซึ่งจะเข้าใจได้ต่อเมื่อทราบประวัติศาสตร์ของศาสนาอิสลาม

แต่ก่อนจะพูดเรื่องนี้ ต้องวางใจกันให้ถูกต้องก่อน เดี๋ยวจะว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อน หรือไปนึกว่าจะเปรียบเทียบระหว่างศาสนา

ที่นี่ไม่ใช่แม้แต่ศาสนาเปรียบเทียบ ซึ่งไม่เปรียบเทียบศาสนาอยู่แล้ว แต่เป็นการเรียนรู้สิ่งที่จำเป็นต้องรู้ตามที่มันเป็น แต่พอดีว่าสิ่งที่จำเป็นต้องรู้นั้นมาเป็นเรื่องศาสนา เลยต้องสำทับความเข้าใจว่า

๑) สิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกันเป็นธรรมดา ความต่างกันไม่ใช่เป็นความดีหรือเลวกว่ากัน ในที่นี้เราศึกษาเพื่อให้รู้สิ่งนั้นๆ ศาสนานั้นๆ ตามที่มันเป็นเท่านั้น

(ไม่มีอะไรเหมือนกันจริง สิ่งที่ว่าเหมือนกันที่สุด ก็ต่างกันอย่างน้อยโดยกาละ-เทศะ-สถานะแห่งความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ ทั้งความต่างและความเหมือนจะหมดไปพร้อมกัน เมื่อเป็นอันเดียวกัน)

๒) ต้องแยกความรู้กับความรู้สึกออกจากกัน คือการฟังคราวนี้เป็นเรื่องของความรู้ ถ้าจะมีเรื่องกระทบกระทั่ง ก็ไม่พึงเกิดความรู้สึกแค้นเคือง ถ้าจะมีความรู้สึก ก็ให้มีแต่เมตตาความรักความปรารถนาดี

หากได้ฟังเรื่องราวกระทบกระทั่งแล้ว ยังคงมีเมตตากรุณาอยู่ได้ ก็เป็นเครื่องทดสอบความเข้มแข็งหนักแน่นของจิตใจที่มั่นคงในเมตตากรุณานั้นจริง โดยเฉพาะคนที่จะแก้ปัญหาให้โลกมีสันติสุขได้ จะต้องเป็นผู้เจริญถึงขั้นที่สามารถพูดความจริงกันได้อย่างเปิดใจ

๓) การที่ต้องเรียนรู้เรื่องราวความเป็นมาต่างๆ นี้ ก็เพราะเราตระหนักว่า การแก้ปัญหาต้องอาศัยปัญญา เริ่มตั้งแต่ความรู้ต่อข้อมูลข้อเท็จจริงให้ถ่องแท้ชัดเจนที่สุด และเท่าทันต่อสถานการณ์ โดยมองกว้าง

ถึงการแก้ปัญหาของส่วนรวม ตั้งแต่ชุมชนออกไปจนถึงทั้งโลก

ถึงจะมีเมตตา แต่ถ้าไม่รู้เข้าใจ ไร้ปัญญา การแก้ปัญหาก็ตกอยู่ใต้โมหาคติ จับจุดไม่ถูก และหลงทาง ถ้าไม่พากันไปตาย อย่างดีที่สุดก็เป็นเมตตาเพ้อเจ้อ นอกจากแก้ปัญหาไม่ได้ ยังทำให้ประมาทด้วย

จึงต้องให้ข้อ ๒) มาบรรจบกับข้อ ๓) คือ ให้ปัญญาที่รู้เข้าใจ มารับใช้เจตนาที่ประกอบด้วยเมตตาไมตรี อันมีความมุ่งหมายที่จะแก้ปัญหาและเสริมสร้างความสมัครสมาน ให้คนอยู่ร่วมกันด้วยไมตรีและให้โลกมีสันติสุข

ทีนี้ เรื่องศาสนาอิสลามนั้น เมื่ออาตมภาพเรียนที่มหาจุฬาฯ ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๒-๓ อาจารย์รังสฤษดิ์ เชาวนศิริ ตอนนั้นเท่าที่จำได้ ท่านเป็นผู้อำนวยการอิสลามวิทยาลัยแห่งประเทศไทย (ชื่อ-ตำแหน่งอาจจะจำถ้อยคำไม่ได้ตรงตัวอักษรทั้งหมด แต่ท่านเป็นมุสลิมผู้ใหญ่ น่าจะเป็นกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยด้วย ไว้ดูตำแหน่งให้แน่อีกที แต่แน่ว่าต่อมาเป็นอธิบดีกรมการศาสนา) ได้มาเป็นอาจารย์บรรยายประจำวิชา

อาตมภาพจำได้ว่า ได้เก็บสมุดจดวิชาศาสนาอิสลามนี้ไว้ เช่นเดียวกับวิชาอื่นๆ แต่พอว่าจะดู ก็หาไม่พบ จึงต้องว่าไปตามตำราที่ค้นได้

อิสลามรวมอาหรับ

ศาสนาอิสลามเกิดในดินแดนที่เป็นประเทศซาอุดีอาระเบียในปัจจุบัน ศาสนิกคือผู้นับถือศาสนาอิสลามนั้น เรียกว่า*มุสลิม*

พระศาสดาของศาสนาอิสลามมีพระนามว่า*มุฮัมมัด* (*มุฮำมัด* ก็ว่า) คำว่าพระศาสดาในที่นี้ ชาวมุสลิมใช้คำเรียกว่า **"นบี"** (Nabi)

พระนบีมุฮัมมัดประสูติที่เมือง*มักกะฮ์* (Mecca) ที่มักเรียกกันว่าเมกกะ เมื่อประมาณ ค.ศ. 570 คือ พ.ศ. ๑๑๑๓ (ไม่ได้ตัวเลขที่แน่นอน) ในยุคที่ดินแดนอาหรับมีชนเผ่าต่างๆ แบ่งแยกกันค่อนข้างมาก

ท่านกำพร้าบิดาตั้งแต่ยังไม่ประสูติ และกำพร้ามารดาเมื่อชนมายุ ๖ พรรษา ท่านปู่ดูแลท่านมาจนประมาณชนมายุ ๘ พรรษา ต่อนั้นมาท่าน

อยู่ในความดูแลของท่านลุง นามว่าอาบูตาลิบ ซึ่งเป็นหัวหน้าเผ่าฮะชิม

ครั้นชนมายุ ๒๕ พรรษา ท่านได้ทำงานเป็นผู้ดูแลกิจการค้าขายของเศรษฐินีหม้ายนามว่าขะดียะฮ์ (Khadijah; เนื่องจากหาสมุดจดวิชาไม่พบ การเขียนสะกดตัวอักษรอาจจะไม่แม่นยำนัก ต้องพึ่งตำราฝรั่ง)

ต่อมา เมื่อท่านได้สมรสกับท่านขะดียะฮ์แล้ว และมีเวลาหาความสงบมากขึ้น ประมาณ ค.ศ. 610/พ.ศ. ๑๑๕๓ เมื่อชนมายุ ๔๐ พรรษา มีเรื่องว่า ขณะไปหาความสงบในถ้ำ ท่านได้มองเห็นว่าพระอัลเลาะฮฺเจ้าได้มอบพระโองการให้ท่านสั่งสอน

ต่อแต่นี้ ท่านได้รับพระวิวรณพจน์เพิ่มมาเรื่อยๆ อันรวมกันเป็นพระคัมภีร์ "อัล-*กุรอ่าน*" ซึ่งมีหลักการสูงสุดว่า มีพระเจ้าพระองค์เดียวคือ *อัลเลาะฮฺ* (Allah) และพระมุฮัมมัด เป็น*นบี* คือศาสดาผู้ประกาศพระวจนะของพระองค์ (ฝรั่งว่า prophet)

เมื่อพระนบีมุฮัมมัดเผยแพร่คำสอนในเมือง*มักกะฮ์* ได้มีผู้ไม่พอใจเป็นปฏิปักษ์มุ่งร้าย แต่ท่านลุงผู้เป็นหัวหน้าเผ่าได้ช่วยคุ้มครองท่านจนกระทั่งถึงประมาณ ค.ศ. 619/พ.ศ. ๑๑๖๒ ท่านลุงถึงมรณกรรม และในเวลาใกล้กันนั้น ท่านเศรษฐินีขะดียะฮ์ผู้ภรรยาก็ถึงมรณกรรม ท่านจึงขาดผู้คุ้มครอง

ท่านมองเห็นภัยจากการที่จะถูกบีบคั้นและห้ามสั่งสอน จึงพร้อมด้วยสาวกเวลานั้นประมาณ ๗๐ คน ตกลงตัดความสัมพันธ์สายเลือดกับเผ่าในเมืองมักกะฮ์ และในปี 622/๑๑๖๕ ได้พากันอพยพออกจากเมืองมักกะฮ์ ไปอยู่ที่เมืองยาธริบ (Yathrib) ที่บัดนี้เรียกว่ามะดีนะฮ์ (Medina) ห่างขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๔๐๐ กม.

เหตุการณ์สำคัญนี้ ถือเป็นการเริ่มต้นแห่งศักราชของศาสนาอิสลาม ที่เรียกว่า "ฮิจเราะฮ์" (hegira, hijrah, หรือ hijra; เป็นคำอาหรับแปลว่า "อพยพ" และศักราชของอิสลามจึงเท่ากับ พ.ศ.-๑๑๖๕)

ในเมืองมะดีนะฮ์ ก็มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างเผ่าต่างๆ มาก

รวมทั้งพวกยิว พระนบีต้องสู้รบทั้งกับชาวเมืองมักกะฮ์ และขยายวงสัมพันธ์ในเมืองมะดีนะฮ์

กองคาราวานการค้าของชาวเมืองมักกะฮ์ ต้องผ่านทางมะดีนะฮ์ พระนบีมุฮัมมัดได้ยกกำลังไปซุ่มและรบตัดกำลังพวกมักกะฮ์ ทำให้พวกนั้นอ่อนกำลังลง และทางมะดีนะฮ์มีกำลังเพิ่มขึ้น พระนบีมุฮัมมัดมีชัยชนะครั้งยิ่งใหญ่ในปี 624/๑๑๖๗ แม้ว่าปีต่อมาจะพ่ายแพ้

พวกมักกะฮ์ยกทัพใหญ่มีกำลัง ๑๐,๐๐๐ มาล้อมตีเมืองมะดีนะฮ์ในปี 627/๑๑๗๐ แต่ท่านรบชนะทำให้พวกมักกะฮ์แตกพ่ายกลับไป

ในเมืองมะดีนะฮ์เอง พระนบีก็ต้องใช้เวลาในการผนึกกำลัง มีการปราบพวกที่แข็งข้อ หรือไปเข้ากับพวกมักกะฮ์ โดยเฉพาะมีพวกยิวอยู่ ๓ เผ่า ซึ่งท่านได้ปราบปรามสำเร็จ เฉพาะอย่างยิ่งมียิวเผ่าหนึ่ง (Banu Qurayza) ที่กล่าวกันว่าคิดการร้ายต่อท่านระหว่างที่พวกมักกะฮ์มาล้อมตี ท่านจึงต้องปราบใหญ่โดยสังหารผู้ชายทั้งหมด และขายผู้หญิงและเด็กเป็นทาสออกพ้นไปจากมะดีนะฮ์

ครั้นถึงเดือนมกราคม ปี 630/๑๑๗๓ เมื่อทางมักกะฮ์อ่อนกำลังตีมะดีนะฮ์ก็ไม่สำเร็จ และทางเศรษฐกิจก็เปลี้ยเพราะเส้นทางคาราวานถูกตัด พระนบีมุฮัมมัดจึงยกกำลังพล ๑๐,๐๐๐ ไปยังมักกะฮ์ และฝ่ายเมืองนั้นได้เปิดเมืองรับยอมอ่อนน้อมโดยดี ประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่าฝ่ายศัตรูถูกสังหารเพียง ๒๘ คน และฝ่ายมุสลิมเสียชีวิตเพียง ๒ คน

พระนบีมุฮัมมัดใช้เวลา ๑๕–๒๐ วัน จัดการวางระบบบริหารปกครองเมือง*มักกะฮ์* โดยเฉพาะได้ทำลายรูปเคารพ (idols) ให้หมดจากมหาวิหาร*กะบะฮ์* (บางทีให้เขียนเป็น *กะอฺ บะฮฺ*; Ka'bah; ฝรั่งมักเขียน Kaaba) และศาสนสถานใกล้เคียง แล้วกลับสู่มะดีนะฮ์

ในช่วงนี้ พระนบีต้องออกรบกับชนเผ่าอื่นๆ ที่เข้มแข็ง เมื่อท่านชนะ ต่อมาก็มีชนเผ่าต่างๆ ส่วนมากมาขอเข้าด้วย จนกระทั่งก่อนที่พระนบีเสด็จสู่สวรรค์ในวันที่ ๘ มิถุนายน ปี 632/๑๑๗๕ ท่านไม่เพียง

เป็นผู้ปกครองอาระเบียทั้งหมดเท่านั้น แต่ได้เคยยาตราทัพ ๓๐,๐๐๐ ไปกำราบชายแดนซีเรียแล้วด้วย

อิสลามแผ่ไพศาล

ครั้นพระนบีมุฮัมมัดเสด็จสู่สวรรค์แล้ว เนื่องจากท่านมีภริยา ๙ ท่าน แต่บุตรชายทั้งหมดเสียชีวิตตั้งแต่ยังเป็นทารก ธิดาก็ยังมีชีวิตอยู่ท่านเดียว คือ ท่าน*ฟาติมะฮ์* (Fatimah; ธิดาที่เกิดแต่ท่านขะดียะฮ์) ได้มีปัญหาว่าใครจะเป็นผู้สืบต่อ ซึ่งเรียกว่าเป็น*กาหลิฟ* (Caliph; Calif หรือ Khalifah; เขียนใกล้คำเดิม เป็น ขะลิฟะฮ์)

ถึงวาระนี้ ความแตกแยกก็เริ่มตั้งต้น

ตามเรื่องที่สืบมาของฝ่ายหนึ่ง (คือฝ่ายที่ต่อมาเป็นนิกายสุหนี่) เล่าว่า พระนบีมุฮัมมัดมิได้แต่งตั้งผู้ใดให้เป็นผู้สืบตำแหน่ง เมื่อเรื่องดำเนินไป ในที่สุด ชาวมุสลิมที่มะดีนะฮ์ ได้ตกลงเลือกท่าน*อาบูร์ บะกะร์* (Abu Bakr) ซึ่งเป็นสสุระ (พ่อตา) ผู้เป็นบิดาของภริยาที่โปรดที่สุดของพระนบีมุฮัมมัด และใกล้ชิดช่วยงานพระนบีมาโดยตลอด ขึ้นเป็น*กาหลิฟ*ท่านแรก

แต่จากคำบอกของอีกฝ่ายหนึ่ง (คือฝ่ายที่ต่อมาเป็นนิกายชีอะฮ์) ว่า องค์พระนบีได้กำหนดไว้แล้วให้ท่าน*อาลี* (Ali) ผู้เป็นบุตรเขย ที่เป็นสามีของท่าน*ฟาติมะฮ์* เป็นผู้สืบต่อ แต่เมื่อฝ่ายท่านอาบูร์ บะกะร์ดำเนินการไปเช่นนั้นแล้ว ท่าน*อาลี* ก็จำต้องยินยอมเพื่อเห็นแก่ความสามัคคี

แม้ว่า*กาหลิฟ*ท่านแรก คือท่าน*อาบูร์ บะกะร์* ซึ่งขึ้นสู่ตำแหน่งเมื่อชราแล้ว จะมีชีวิตต่อมาเพียง ๒ ปี แต่ท่านก็ได้สร้างความเจริญก้าวหน้าแก่อิสลามอย่างมาก คือ นอกจากปราบชนหลายเผ่าที่ก่อการกำเริบ ไปสามิภักดิ์ต่อผู้อ้างตนขึ้นใหม่เป็นองค์นบี จนสยบเรียบร้อยแล้ว ท่าน*อาบูร์ บะกะร์* ได้กรีฑาทัพขึ้นเหนือ เข้ายึดครองบางส่วนของอิรัคตอนใต้ และเริ่มเข้าไปในซีเรีย

เมื่อท่านอาบูร์ บะกะร์ สิ้นชีพในปี 634/๑๑๗๗ แล้ว ท่านอูมาร์ (ต่อมาเรียกเป็น *อูมาร์ ที่ ๑ = Umar I*) ผู้เป็นสสุระ (พ่อตา) ที่เป็นบิดาของภริยาท่านที่ ๓ ขององค์พระนบี ได้ขึ้นเป็น*กาหลิฟ องค์ที่ ๒*

ปีต่อมา *ด้านเหนือ* ท่าน*อูมาร์* เข้ายึดกรุง*ดามัสกัส* (เมืองหลวงของซีเรีย) จากจักรวรรดิโรมันตะวันออกคือบิแซนทีน (Byzantine Empire) แล้วพอถึงปี 638/๑๑๘๑ ท่านก็ยึดได้กรุง*เยรูซาเล็ม* อันถือว่าเป็นนครศักดิ์สิทธิ์ลำดับที่ ๓ ของอิสลาม (เป็นเมืองที่ชาวมุสลิมถือว่าองค์พระนบีเสด็จสู่สวรรค์) และได้ครองปาเลสไตน์

ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ กองทัพมุสลิมรุกเข้าสู่จักรวรรดิ*เปอร์เซีย* ยึดได้*อิรัค* แล้วรุกตะวันออกต่อเข้าไปถึงภาคตะวันตกเฉียงใต้ของอิหร่านปัจจุบัน ไม่ช้าจักรวรรดิ*เปอร์เซีย*อันยิ่งใหญ่ ที่ยืนยงมานานกว่า ๔๐๐ ปี ก็ล่มสลาย

ด้านตะวันตก กองทัพมุสลิมเข้าตี*อียิปต์* ยึดได้เมืองอเลกซานเดรีย (Alexandria) ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางอารยธรรมกรีกสืบมาจนถึงยุคโรมัน และคืบเข้าไปจนตั้งเมืองหลวงแรกของมุสลิมในอียิปต์ นำอียิปต์เข้าสู่จุดเริ่มที่จะเป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมอาหรับในสมัยต่อมา

ในปี 644/๑๑๘๗ หลังจากครองแผ่นดินได้ ๑๐ ปี ท่าน*อูมาร์ ที่ ๑* ถูกทาสชาวเปอร์เซียสังหาร ท่าน*อูธมาน* หรือ *อุสมาน* (*Uthman*) ผู้เป็นบุตรเขยท่านหนึ่งขององค์พระนบี ขึ้นเป็น*กาหลิฟ องค์ที่ ๓*

แม้ว่าท่าน*อูธมาน* จะได้แผ่ขยายจักรวรรดิอิสลามออกไปมากขึ้น แต่ชัยชนะช่วงนี้ได้มาโดยมีความสูญเสียมากขึ้น และทรัพย์สินที่ยึดมาได้ก็มีปริมาณน้อยลง ท่านได้หันเข้ามาจัดการวางระบบภายในให้แน่นเหนียวขึ้น แต่แล้วเหตุการณ์ภายในไม่ราบรื่น ต่อมาเกิดกบฏในอียิปต์และในอิรัค ครั้นถึงปี 656/๑๑๙๙ ได้มีพวกกบฏจากอียิปต์ยกมาถึงมะดีนะฮ์ มีการรบกันบ้าง แต่ในที่สุดท่านถูกพวกกบฏสังหาร

ชีอะฮ์แยกออกมา

เมื่อท่าน*อุธมาน* กาหลิฟ องค์ที่ ๓ สิ้นชีพนี้ เวลาผ่านมาตั้งแต่องค์พระนบีเสด็จสู่สวรรค์นับได้ ๒๔ ปี ท่าน*อาลี* บุตรเขย ซึ่งพลาดจากการได้เป็นกาหลิฟองค์แรก ถึงตอนนี้ ก็ได้ความยอมรับทั้งจากชาวเมืองมะดีนะฮ์ และจากพวกกบฏ ให้เป็น*กาหลิฟ องค์ที่ ๔*

แต่ที่ดามัสกัส ผู้ปกครองซีเรีย ซึ่งเป็นญาติของท่าน*อุธมาน* กาหลิฟ องค์ที่ ๓ นั้น ไม่ยอมรับท่าน*อาลี* อีกทั้งได้เรียกร้องให้มีการแก้แค้นให้แก่ท่าน*อุธมาน* ด้วย

ตอนนี้ ก็ถึงจุดแตกหัก ในปี 657/๑๒๐๐ ทัพ ๒ ฝ่ายได้มาปะทะกัน แต่ยังเอาชนะกันไม่ได้ จึงเจรจากัน โดยท่านอาลีต้องยอมมีสถานะเสมอกับผู้ครองซีเรีย ในการที่จะรอการเลือกให้เป็นกาหลิฟ

แต่สาวกส่วนหนึ่งของท่าน*อาลี* (ต่อมาเรียกว่าพวกขารีไจต์ - Kharijite) โกรธแค้นมาก ถือเป็นความอัปยศ ที่ท่านอาลียอมเช่นนั้น ก็เลยแยกตัวออกไปเป็นศัตรู และลั่นวาจาว่าจะสังหารทั้งท่านอาลีและผู้ครองซีเรีย แล้วพวกนี้ก็สังหารท่านอาลีได้จริงในปี 661/๑๒๐๔

ครั้งนั้น ท่าน*ฮะซัน* (*Hasan*) บุตรคนโตของท่านอาลี และเป็นหลานตาขององค์พระนบี ได้อ้างตนขึ้นเป็นกาหลิฟ แต่แล้วก็ถูกกดดันจากฝ่ายซีเรียที่มีจำนวนเหนือกว่ามากมาย ทำให้ต้องสละตำแหน่ง

ณ กาลนี้เอง ในปี 661/๑๒๐๔ ผู้ครองซีเรีย ที่ดามัสกัส นามว่า *มุอะวิยะฮ์* (*Muawiyah*) ก็ประกาศตั้งตัวขึ้นเป็นกาหลิฟใหม่ แล้วย้ายนครหลวงของอิสลาม จาก*มะดีนะฮ์* มายัง*ดามัสกัส* กับทั้งเลิกการเลือกตั้งประมุขคือกาหลิฟ เปลี่ยนมาเป็นการสืบราชวงศ์

ดังนั้น จึงเกิดราชวงศ์กาหลิฟที่ดามัสกัส เรียกว่า*ราชวงศ์อุมัยยัด* (*Umayyad*) ซึ่งปกครองจักรวรรดิอิสลามอยู่นานเกือบ ๑ ศตวรรษ คือตั้งแต่ ปี 661/๑๒๐๔ จนถึง ปี 750/๑๒๙๓

ความขัดแย้งยังไม่จบ สาวกที่จงรักภักดีต่อท่านอาลี ซึ่งเรียกตัวว่าเป็น*ชีอะฮ์* (Shi'ah แปลว่า ผู้ชอบธรรม) ไม่ยอมรับกาหลิฟที่ดามัสกัส และถือว่าท่าน*ฮูเซ็น* (Husayn) บุตรคนที่ ๒ ของท่านอาลี หลานตาคนเล็กขององค์นบี เป็นกาหลิฟ

แต่พวกดามัสกัสได้ยกทัพมาปราบ ท่าน*ฮูเซ็น*และกองกำลังที่จงรักภักดี ซึ่งมีจำนวนไม่มาก ได้ถูกสังหารหมด ในวันที่ ๑๐ เดือนมูหะรัม (Muharram; เดือนแรกของปฏิทินอิสลาม) แห่งฮิจเราะฮ์ศักราช 61 (AH 61) ตรงกับ ปี 680/๑๒๒๓

เหตุการณ์นี้ทำให้สาวกผู้ภักดีต่อท่านอาลีและต่อบุตรของท่านเกิดความเคียดแค้นเป็นอย่างยิ่ง และได้แตกแยกขาดออกไปอย่างแน่นอนอย่างที่เรียกว่าเป็นนิกาย*ชีอะฮ์* (Shi'ah; เป็นบุคคลมักเรียกว่า Shiite) โดยถือวันที่ท่านฮูเซ็นถูกสังหารนั้น เป็นวันจัดพิธีใหญ่ประจำปีของนิกายชีอะฮ์เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์นั้น เรียกว่า อะซูรา (Ashura) และแสดงความคั่งแค้นโดยทำร้ายตนเองให้เลือดออกด้วยการตีอกชกหัว เป็นต้น

(ในเมืองไทยเคยเรียกชีอะฮ์ว่านิกาย*เจ้าเซ็น* ตามนามของท่านฮูเซ็น; เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 680 นั้น ตรงกับ วันที่ ๑๐ ตุลาคม แต่วันที่ระลึกเลื่อนไปตามที่จะคำนวณในแต่ละปี)

นิกายชีอะฮ์ไม่ยอมรับกาหลิฟสามท่านแรก แต่ยอมรับเฉพาะท่านอาลีและบุตรของท่าน ว่าเป็นผู้สืบต่อที่ถูกต้อง

ส่วนมุสลิมฝ่ายข้างมากที่ดามัสกัส ได้ชื่อว่า *สุหนี่* (Sunni; Sunnah; เป็นบุคคลมักเรียกว่า Sunnite แปลว่า ผู้สืบสายประเพณี)

จึงกลายเป็นมุสลิม ๒ นิกาย สืบมา

สุหนี่นำอิสลามครองสเปน จ่อแดนจีน

ขณะนี้ จักรวรรดิอิสลามของ*กาหลิฟวงศ์อูมัยยัด* ที่ดามัสกัส มีอำนาจยิ่งใหญ่ กลายเป็นคู่แข่งของจักรวรรดิโรมันตะวันออก คือ*บีแซนทีน*

(อังกฤษอ่าน ไบแซนทีน บ้างก็มี) ขึ้นแทนที่จักรวรรดิเปอร์เซียที่ล่มไปตั้งแต่ยุคกาหลิฟที่มะดีนะฮ์ และยังได้แผ่ขยายดินแดนออกไปอีกทั้งทางตะวันออกและตะวันตก

ภายในเวลาเพียง ๑ ศตวรรษ นับแต่ศาสนาอิสลามเกิดขึ้น แค่ ค.ศ. 700 เศษ ต้นๆ (ก่อนถึง พ.ศ. ๑๓๐๐) จักรวรรดิ*มุสลิมอาหรับ*แผ่ไปตะวันตก ผ่านอาฟริกาเหนือ ขึ้นยุโรปไปครอบครองถึง*สเปน* (ปี 711/๑๒๕๔) ยั้งที่ฝรั่งเศส และขยายไปตะวันออก ผ่านอาฟกานิสถาน ลงข้างล่าง เข้าลุ่มน้ำสินธุ ครองแคว้นสินท์ ทะลุปากีสถาน เข้าไปถึงภาคตะวันตกของ*อินเดีย* ยันกันอยู่ในรัฐคูชราต กับขึ้นเหนือตามเส้นทางสายไหมเข้า*อาเซียกลาง* ไปจดเขตแดนประเทศจีน

ขยายความหน่อยว่า ที่จริง เวลานั้นประเทศปากีสถานเป็นต้นยังไม่มี พูดรวมๆ ก็คือชมพูทวีป แต่ที่บรรยายนี้ เป็นการพูดเทียบกับถิ่นแดนปัจจุบัน

ชนมุสลิมอาหรับเข้าครองแคว้นสินท์ได้ตั้งแต่ปี 712/๑๒๕๕ ครั้นถึงปี 775/๑๓๑๘ ก็ยกทัพมาทางเรือเข้าตีเมือง*วลภี* (อยู่ใต้คานธีนคร เมืองหลวงของรัฐคูชราต ห่างลงไป ๑๗๕ กม.) ล้มราชวงศ์ไมตรกะ และทำลายล้างพระนครพินาศลงโดยสิ้นเชิง

ครั้งนั้น ***มหาวิทยาลัยวลภี*** ก็ได้ถูกทำลายลงด้วยอย่างไม่เหลือแม้แต่ซาก เป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาแห่งแรกที่ถูกทำลาย (ถ้าไม่นับตักศิลา)

อนึ่ง ทัพอาหรับจะรุกคืบเข้าปัญจาบและแคชเมียร์/กัษมีร์ แต่ถูกหยุดยั้งไว้

ส่วนทางเหนือ ทัพมุสลิมอาหรับผ่านอาฟกานิสถาน ประมาณปี 712/๑๒๕๕ ก็พิชิตบากเตรีย/โยนก เข้าไปในอาเซียกลาง

ต่อมาได้รบกับกองทัพจีนแถบเตอร์กีสถาน ในยุทธการแห่งแม่น้ำตาลาส (Battle of Talas) เมื่อปี 751/๑๒๙๔ ทัพจีนพ่ายแพ้ ทำให้

จักรวรรดิจีนในอาเซียกลางถึงอวสาน

มีเรื่องน่ารู้แทรกหน่อยว่า มุสลิมอาหรับจับช่างฝีมือจีนเป็นเชลยไปแบกแดด ช่างจีนนักทำกระดาษ ได้ทำกระดาษให้แก่นายมุสลิม และจากชาวมุสลิม วิธีทำกระดาษก็แพร่ไปในอาเซีย ยุโรป อาฟริกา

อาเซียกลาง แถบที่เรียกรวมๆ ว่า Turkistan (หรือ Turkestan) ตั้งแต่ทะเลสาปแคสเปียน (Caspian Sea) จนถึงชายแดนจีน หรืออยู่ระหว่างจีนกับรัสเซียนี่แหละ คือถิ่นเดิมของพวก*เตอร์ก* ซึ่งมีบรรพบุรุษอยู่แถบเทือกเขาอัลไต (Altai Mountains) บัดนี้กระจายอยู่แถว Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, มณฑล Xinjiang (Sinkiang) ของจีน, Azerbaijan และที่เป็นกระจุกใหญ่ที่สุดในปัจจุบัน คือ ประเทศเตอร์กี หรือตุรกี

เตอร์ก อยู่ในอาเซียกลาง แล้วไปมากที่ตุรกี ห่างไปหลายพันกิโลเมตรอย่างไร จะได้เห็นคร่าวๆ ต่อไป

มุสลิมอาหรับพิชิตอาเซียกลางแล้ว ก็เปลี่ยนชนชาติเหล่านี้เป็นมุสลิม และให้ใช้อาระบิกเป็นภาษาราชการ

ถึงตอนนี้ก็พอดีจบยุคแผ่อำนาจของ*มุสลิมอาหรับ* เหตุการณ์แถบนี้เงียบไปราว ๓๐๐ ปี ก็จะเข้ายุคของ*มุสลิมเตอร์ก*บ้าง

ที่เป็นอย่างนี้ ต้องหันกลับไปดูที่ต้นทาง คือดามัสกัส

กาหลิบวงศ์อูมัยยัด แม้จะแผ่ขยายดินแดนและอิสลามเพิ่มได้อีกมาก แต่พอมาตอนปลาย ต้องมัวปราบกบฏและการก่อกำเริบอยู่เรื่อยๆ ทั้งจากพวกขะรีจิ และพวกชีอะฮ์

ที่สำคัญยิ่งก็คือ เมื่อจักรวรรดิอิสลามแผ่ขยายไปอย่างรวดเร็ว พอถึงตอนนี้ กลายเป็นว่า ประชากรมุสลิมใหม่ที่ไม่ใช่ชาวอาหรับ มีจำนวนมากกว่าคน*มุสลิมอาหรับ*

พวกมุสลิมที่ไม่ใช่อาหรับนี้ จำนวนมากก็มาอยู่กับพวกขบถ และ

หลายพวกก็เรียกร้องสิทธิต่างๆ ให้เสมอภาคกับคนมุสลิมอาหรับ

จังหวะนี้ พวกมุสลิมอาหรับที่แบกแดด (อีรัค) ซึ่งสืบสายจากท่านอับบาส ผู้เป็นลุงขององค์นบีมุฮัมมัด ถือว่าพวกอูมัยยัดเป็นพวกนอกสายที่ได้เข่นฆ่าบุตรนัดดาขององค์นบี จึงหนุนพวกมุสลิมใหม่ และพวกขบถ และเรียกร้องให้แก้แค้นแทนบุตรนัดดาขององค์นบี

ครั้นถึงปี 750/๑๒๙๓ มุสลิมอาหรับที่แบกแดดก็รบชนะและสังหารกาหลิฟพร้อมทั้งราชวงศ์ที่ดามัสกัส (ซีเรีย) แล้วย้ายเมืองหลวงมายังแบกแดด (อีรัค) เริ่ม*วงศ์กาหลิฟอับบาสิด* (Abbasids)

ในยุคแห่ง*วงศ์กาหลิฟอับบาสิด* ที่แบกแดด สภาพแวดล้อมทำให้มีการประสานวัฒนธรรมต่างๆ เข้าด้วยกัน อารยธรรมเปอร์เซีย และแนวคิดของกรีกได้ปรากฏอิทธิพล และเกิดแนวโน้มของบรรยากาศซึ่งหันไปฝักใฝ่ทางปัญญา จึงเป็นยุคที่เจริญด้วยศิลปวิทยา

ดังที่กาหลิฟองค์ที่ ๕ ได้รับยกย่องว่ายิ่งใหญ่ ทรงส่งเสริมศิลปวิทยาวรรณคดี และเป็นปราชญ์เองด้วย คือ พระเจ้าฮารูน อัล ราษจิด (Harun al-Rashid, ครองราชย์ ปี 786-809/๑๓๒๙–๕๒) ในนิยาย*อาหรับราตรี* ที่คนไทยจำนวนมากรู้จักดี

พร้อมกันนั้น มีการแปลผลงานของ*กรีก*เป็นภาษาอาหรับ การค้าขายขยายตัวอย่างยิ่ง และได้เป็นช่องทางถ่ายทอดความรู้ เช่นนำความรู้จาก*อินเดีย*มาใช้-เผยแพร่ และชาวมุสลิมอาหรับก็พัฒนาความรู้นั้นๆ ขึ้นอีก ทำให้เกิด*ยุคทอง*ของศิลปวิทยาอิสลาม

ในยุคนี้ *แบกแดด* และ*เชียงอาน* ได้ชื่อว่าเป็น ๒ มหานครใหญ่ที่สุดในโลก

จากยุคมุสลิมอาหรับ เข้าสู่ยุคมุสลิมเตอร์ก กาหลิฟเป็นใหญ่ แล้วกลายเป็นหุ่นเชิดของสุลต่าน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า*วงศ์กาหลิฟอับบาสิด*นี้จะอยู่ยืนยาวถึง ๓๐๕

ปี (750-1055/๑๒๙๓–๑๕๙๘) แต่มีช่วงเวลาที่ทรงอำนาจแท้จริงเพียงประมาณศตวรรษเดียว

ปัญหาตั้งเค้าแต่ต้น เมื่อ*วงศ์กาหลิฟอูมัยยัด*ที่ดามัสกัสถูกทำลาย เจ้าชายองค์หนึ่งหนีไปสเปน และได้ตั้ง*วงศ์กาหลิฟอูมัยยัด*ที่สองขึ้นที่นั่นแล้วสืบกันมาจนถึงปี 1031/๑๕๗๔

อีกสายหนึ่ง ผู้สืบวงศ์ของท่าน*อาลี* (บุตรของฮะซัน) ก็หนีไปตั้งอาณาจักรอิสระขึ้นที่มอรอคโค

ต่อมา เจ้าครองนครของ*อับบาสิด*เองที่ทูนิเซียและที่อียิปต์ ก็แยกตัวตั้งเป็นอิสระ

ปรากฏว่า ในช่วงปี 929-1031/๑๔๗๒–๑๕๗๔ มีกาหลิฟแข่งกัน ๓ องค์ คือ *กาหลิฟอับบาสิด*ที่แบกแดด *กาหลิฟอูมัยยัด*ที่สเปน และ*กาหลิฟฟะติมิด* (คือสายท่านอาลี) ที่อาฟริกาเหนือ ซึ่งต่อมาย้ายมาที่อียิปต์

รวมเป็นสุหนี่ ๒ และชีอะฮ์ ๑

อีกด้านหนึ่ง ในอาเซียกลาง พวก*เตอร์ก*ที่ได้รับอิสลามจากมุสลิมอาหรับเมื่อเกือบ ๒๐๐ ปีก่อนนั้น ครั้นเวลาผ่านมา ก็เจริญเข้มแข็งขึ้น แล้วก็เริ่มขยายอำนาจแผ่อิสลามบ้าง จนในที่สุด*มุสลิมเตอร์ก*ก็เข้าแทนที่*มุสลิมอาหรับ*

เส้นทางเดินของ*มุสลิมเตอร์ก* ก็คือย้อนทางมาของ*มุสลิมอาหรับ* โดยทางสายไหม ลงมาในอาฟกานิสถาน แล้วไปตะวันออกกลาง เริ่มแต่อิหร่าน จากนั้นเข้าแบกแดด และไปที่อื่นๆ จนสุดแดนของอาหรับ จบที่*เตอร์กี* (ที่ราชการให้อ่านว่าตุรกี)

แต่เมื่อลงมาในอาฟกานิสถาน หรือส่วนเหนือสุดของปากีสถานใกล้กับอาฟกานิสถานนั้นแล้ว แทนที่จะเลี้ยวขวาเข้าอิหร่านผ่านไปสู่ตะวันออกกลาง ก็อาจจะมุ่งลงใต้และเลี้ยวซ้ายเข้าในอินเดีย

เส้นทางแผ่ขยายของ*มุสลิมเตอร์ก* ก็คือสองทางที่ว่ามานี้ ได้แก่ ไปตะวันออกกลาง หรือลงมาอินเดีย

คราวนี้จะต้องรวบรัด ได้ความว่า *กาหลิฟอับบาสิด*ที่แบกแดดได้อ่อนกำลังลง แล้วจากนั้นนับแต่ปี 945/๑๔๘๘ เป็นต้นมา ก็มีอำนาจเพียงในนาม โดยเป็นหุ่นเชิดของนักรบหรือนายทหารใหญ่

ในปี 977/๑๕๒๐ ได้เกิดอาณาจักร*มุสลิมเตอร์ก* ที่ตั้งตัวเป็นสุลต่านขึ้นในอาฟกานิสถาน ซึ่งแผ่อำนาจเข้าในอิหร่าน และยกทัพเข้ามาตีอินเดียถึงปัญจาบและลุ่มน้ำสินธุ

แต่ต่อมาถึงปี 1040/๑๕๘๓ มีเตอร์กอีกพวกหนึ่งที่สำคัญมากเรียกว่า *เซลจูกเตอร์ก* (Seljuq หรือ Seljuk Turks) รบชนะอาณาจักรเตอร์กพวกนั้น แล้วรุกผ่านอิหร่านเข้ามายึดกรุง*แบกแดด*ได้ในปี 1055/๑๕๙๘ โดยอ้างตัวว่ามาปกป้องกาหลิฟสุหนี่ ให้พ้นจากอำนาจของพวกชีอะฮ์

แล้วพวก*เซลจูกเตอร์ก*นี้ก็ขึ้นเป็นสุลต่าน เป็นผู้ครองอำนาจที่แท้จริง อย่างที่ว่าเอากาหลิฟเป็นหุ่นเชิด และได้แผ่อำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง จนกลายเป็นคู่ต่อสู้ของจักรวรรดิบีแซนทีน และกั้นปะทะประเทศตะวันตก ทำให้เกิดสงครามครูเสดส์ ๒๐๐ ปี ระหว่างคริสต์กับอิสลาม (Crusades, 1095-1291/๑๖๓๘–๑๘๓๔)*

นอกจากทางด้านตะวันออกกลางนี้แล้ว ทางด้านชมพูทวีป

---

* พวก*เซลจูกเตอร์ก*ขับเคี่ยวกับทัพชาวคริสต์ไม่ตลอด*ครูเสดส์* เพราะหมดอำนาจไปเมื่อใกล้ปี 1200 และหมดสิ้นไปเลยเพราะถูกพวกมองโกลกำจัดในปี 1243/๑๗๘๖ ชาวมุสลิมที่รบกับชาวคริสต์ต่อมา คือ พวก*ราชวงศ์ทหารทาส* (Mamelukes หรือ Mamluks) ที่เป็นสุลต่านขึ้นในอียิปต์ เมื่อปี 1250/๑๗๙๓ พวก*ราชวงศ์ทหารทาส*นี้ ขับไล่ชาวคริสต์เสร็จสิ้นในปี 1291

ระหว่างนั้น เมื่อ*กาหลิฟวงศ์อับบาสิด*ที่แบกแดดถูกพวกมองโกลสังหารในปี 1258/๑๘๐๑ แล้ว พวก*ราชวงศ์ทหารทาส*นี้ นอกจากสามารถยั้งทัพมองโกลและรักษาอียิปต์ไว้เป็นที่มั่นวัฒนธรรมอิสลามแห่งสุดท้ายได้แล้ว ยังได้ตั้งกาหลิฟขึ้นใหม่ในอียิปต์ เพื่อเป็นเจว็ดหรือหุ่นเชิด จนต่อมา แม้จะพ่ายแพ้แก่จักรวรรดิ*ออตโตมานเตอร์ก* และกาหลิฟแห่งอียิปต์ได้ถูกถอดเมื่อปี 1517/๒๐๖๐ แล้ว พวก*ราชวงศ์ทหารทาส*นี้ ก็ยังได้ปกครองอียิปต์ต่อมา โดยอยู่ใต้อำนาจของสุลต่าน*ออตโตมานเตอร์ก*

มุสลิมเตอร์กกลุ่มอื่นก็พยายามรุกเข้าไป และขับเคี่ยวกับเจ้าถิ่นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงปี 1206/๑๗๔๙ มุสลิมเตอร์กก็สามารถตั้ง*รัฐสุลต่านแห่งเดลี*ขึ้นเป็นอาณาจักรมุสลิมเริ่มแรกในชมพูทวีป

พระพุทธศาสนาก็ได้สูญสิ้นไปจากอินเดียระหว่างการรุกรานทำลายคราวนี้ ดังได้เล่าไว้ตอนต้นแล้ว

ในช่วงนี้เอง ราวปี 1207/๑๗๕๐ *เจงกิสข่าน* (Genghis Khan หรือ Jenghis Khan ชื่อเดิมว่า เตมูจิน/Temujin) ยกทัพ*มองโกล* บุกตะลุยบดขยี้อาณาจักรทั้งหลายตั้งแต่จีนภาคเหนือลงมา ยึดครองกรุงปักกิ่งในปี 1215/๑๗๕๘ ตะลุยผ่านอาเซียกลาง ตลอดดินแดนแถบที่เป็นอาฟกานิสถานปัจจุบัน

ณ จุดผ่านสำคัญนี้ *เจงกิสข่าน* ไม่ลงมาทางอินเดีย แต่เลี้ยวขวาไป ผ่านทะลุอิหร่าน เข้ายุโรปตะวันออก ทำลายบ้านเมืองและสังหารผู้คนไปจนจดรัสเซียตอนใต้

พวกมองโกลชนะและทำลายแล้วก็มักผ่านเลยไป เมื่อ*เจงกิสข่าน*สิ้นชีพในปี 1227/๑๗๗๐ แล้ว *ข่าน*ที่เป็นบุตรหลานสืบต่อมาอีกไม่นานก็กลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นหมดไป

โดยนัยนี้ อาณาจักรมุสลิมเตอร์กในอินเดีย คือ*รัฐสุลต่านแห่งเดลี*ก็ได้รอดพ้นภัยจากพวกมองโกลนี้มา ขณะที่ทางด้านตะวันตก คือแถบตะวันออกกลาง มุสลิมเตอร์กพวก*เซลจูก* ซึ่งอ่อนกำลังอยู่ก่อนแล้ว ก็ถูกพิฆาตพินาศไป เช่นเดียวกับ*กาหลิฟอับบาสิด*มุสลิมอาหรับที่แบกแดด ซึ่งเป็นหุ่นเชิดมานาน ก็สูญสิ้นวงศ์แต่บัดนั้น

ในช่องว่างนี้เอง มุสลิมเตอร์กกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเคยเป็นทหารรับจ้างของพวกเซลจูกเตอร์ก มีถิ่นปกครองเล็กๆ อยู่ในอนาโตเลีย (Anatolia บางทีเรียก Asia Minor คือเอเซียน้อย ได้แก่ตุรกีฟากทวีปเอเชีย) มีหัวหน้าเรียกว่า ออสมาน ที่ ๑ ได้ประกาศตั้งอาณาจักร*ออตโตมาน* (Ottoman) เป็นอิสระ เมื่อประมาณปี 1290/๑๘๓๓

ภายในเวลาศตวรรษเดียว อาณาจักร*ออตโตมาน* ได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง แม้ว่าในช่วงปี 1402/๑๙๔๕ จะถูกพวก*มองโกล*ระลอกใหม่ นำโดย*ตีมูร์* (Timur หรือ Tamerlane; เป็น Tatar คือเป็นตาดมองโกล) มาพิชิต ทำให้แตกกระสานซ่านเซ็นกันไป ก็กลับผนึกกำลังได้อีก แล้วเรืองอำนาจยิ่งขึ้น

ในที่สุด ถึงปี 1453/๑๙๙๖ *ออตโตมานเตอร์ก*ก็ได้ชนะสงครามใหญ่ ยึดกรุงคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) เมืองหลวงของจักรวรรดิบีแซนทีน (Byzantine) ได้ ทำให้จักรวรรดิ*โรมันตะวันออก*ล่มสลายลง อันถือกันว่าเป็นจุดสิ้นสุดแห่ง*สมัยกลาง*ของยุโรป (Middle Ages) ที่เคยเรียกว่าเป็น*ยุคมืด* (Dark Ages) หรือมีช่วงต้นเป็น*ยุคมืด* (คือเฉพาะช่วง 476-1000/๑๐๑๙–๑๕๔๓)

จักรวรรดิ*ออตโตมานเตอร์ก*ได้ยกกรุงคอนสแตนติโนเปิลเป็นเมืองหลวงของตน และต่อมาก็ปราบ*ราชวงศ์ทหารทาส*ลง ยึดอียิปต์และซีเรียได้ แล้วก็ได้อิรัค ครองอำนาจเหนือ*มุสลิมอาหรับ*ทั้งหมด ตลอดจนแผ่อำนาจเข้าไปในยุโรปตะวันออกเฉียงใต้ จนถึงฮังการี กลายเป็นมหาอาณาจักรในยุโรป (รุ่งเรืองสุดในช่วงปี 1520-66/๒๐๖๓–๒๑๐๙)

มุสลิมเตอร์ก มุสลิมมองโกล รุ่งแล้วเลือนลับ คืนสู่มุสลิมอาหรับ ที่เป็นฐานเดิม

หันมาดูด้านอินเดีย ก่อน*ตีมูร์* (Timur) นำทัพมองโกลเข้าไปตีจนถึงพวก*ออตโตมานเตอร์ก* ในช่วงปี 1402/๑๙๔๕ นั้น เริ่มแรก เขาตั้งเมืองหลวงที่สะมาร์กานท์ (Samarkand) เมื่อประมาณ พ.ศ.๑๙๑๓

จากนั้น *ตีมูร์*ยกทัพลงมา ผ่านอาฟกานิสถาน เข้าในตะวันออกกลาง ตั้งแต่อิหร่าน อิรัค ไปจนถึงเขตรัสเซีย เสร็จแล้วย้อนกลับมาบุกเข้าชมพูทวีป ยึดกรุง*เดลี*ได้ในปี 1398/๑๙๔๑ เฉพาะในเมืองสังหารคนไป ๘ หมื่น

แม้ว่า*ตีมูร์*จะไม่อยู่ยึดครอง แต่ก็ได้ทำลายรัฐ*สุลต่านแห่งเดลี* (Delhi Sultanate) ให้พินาศถึงอวสาน เสร็จแล้วจึงเข้าไปตะวันออกกลางอีกครั้ง

แม้ว่ารัฐ*สุลต่านแห่งเดลี* จะได้พินาศไปแล้ว แต่ก็มีสุลต่านปกครองดินแดนเล็กน้อยแถบนั้นต่อมา โดยย้ายไปตั้งเมืองหลวงอยู่ที่*อัครา* (Agra)

กระทั่งต่อมาอีกศตวรรษเศษ เจ้า*มุสลิมมองโกล* ชื่อว่า *บาเบอร์* (Babur หรือ Baber; คำอาหรับ=เสือ) ซึ่งสืบเชื้อสายจากเจงกิสข่าน และจากตีมูร์ อ้างสิทธิว่าอินเดียเป็นมรดกที่*ตีมูร์* (Timur) บรรพบุรุษของเขาได้พิชิตไว้ แล้วยกทัพจากอาฟกานิสถาน เข้ามากำจัดสุลต่านให้จบสิ้นเชิง

*บาเบอร์*ได้ชัยชนะในปี 1526/๒๐๖๙ แล้ว ก็ฟื้นเดลีขึ้นเป็นเมืองหลวง ตั้งราชวงศ์*มุสลิมมองโกล*ขึ้นครองอินเดียสืบต่อมา เรียกว่าราชวงศ์*มุข่าล* หรือ*โมกุล* ซึ่งปกครองอินเดียยั่งยืนมา ๓๓๒ ปี

แต่ในที่สุด ถึงปี 1858/๒๔๐๑ อินเดียได้ตกเป็น*อาณานิคม*ของอังกฤษ ราชวงศ์*มุสลิมมองโกล* ของ*โมกุล* ก็สิ้นอำนาจ

จนกระทั่งหลังสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ ชมพูทวีปได้เอกราชในปี 1947/๒๔๙๐ แต่แก้ปัญหาความต่างศาสนาไม่ได้ จึงแบ่งออกเป็น ๒ ประเทศ

- ให้ส่วนที่มีผู้นับถือศาสนาฮินดูมาก เป็น*อินเดีย* (India) และ
- ส่วนที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลามมาก เป็น*ปากีสถาน* (Pakistan)

ย้อนไปดูด้านจักรวรรดิ*ออตโตมานเตอร์ก* ของ*มุสลิมเตอร์ก* หลังจากรุ่งเรืองสุดในช่วงปี 1520-66/๒๐๖๓–๒๑๐๙ แล้ว ต่อมาก็เสื่อมโทรมอ่อนแอลงเรื่อยๆ จนได้สมญาว่าเป็น "บุรุษอมโรคแห่งยุโรป" ("Sick Man of Europe")

จุดพลาดสุดท้ายที่ทำให้จักรวรรดิ*ออตโตมานเตอร์ก*ถึงอวสาน ก็

คือ การเข้าสู่*สงครามโลกครั้งที่ ๑* โดยอยู่ข้างเยอรมัน ร่วมรบแล้ว ก็เลยร่วมแพ้ด้วย

เฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๑ นั้น ได้เกิดกระแสลัทธิชาตินิยมในหมู่ชาว*อาหรับ* ฝรั่งโดยเฉพาะอังกฤษก็เข้าหนุนชาวอาหรับให้ลุกขึ้นกู้ชาติกู้แผ่นดินจากพวก*เตอร์ก*

ทั้งพวก***ชาตินิยมอาหรับ***ก็ลุกฮือก่อกบฏขึ้นภายใน และต้องทำสงครามข้างนอก ออตโตมานก็สลายในที่สุด

ส่วนอังกฤษเองก็เข้ายึดเยรูซาเล็ม และครอบครองปาเลสไตน์ในปี 1917/๒๔๖๐ แล้วจัดการดูแลมาจนสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒

หลังจากร่วมแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ ๑ จักรวรรดิ***ออตโตมานเตอร์ก***แตกสลาย ดินแดนทั้งในยุโรป และ***อาหรับ***ในตะวันออกกลางหลุดมือไปหมดแล้ว ก็ได้มีการจัดการปกครองประเทศกันใหม่

ในที่สุดถึงปี 1921/๒๔๖๔ สภามีมติประกาศชื่อประเทศเป็น*เตอร์กี* (Turkey; ราชการไทยเรียก "ตุรกี") ปี ๒๔๖๕ ยุบเลิกตำแหน่ง*สุลต่าน* ปีต่อมา ประกาศให้ประเทศเป็น*สาธารณรัฐเตอร์กี* โดยมีมุสตาฟา เคมาล (เคมาล อะตาเตอร์ก) เป็นประธานาธิบดีคนแรก ทิ้ง*คอนสแตนติโนเปิล* เมืองหลวงเก่า ตั้งแองกอราเป็นเมืองหลวงของสาธารณรัฐใหม่

ปีต่อมา ๒๔๖๗ ยุบเลิกตำแหน่ง*กาหลิฟ* ล้มราชวงศ์***ออตโตมาน***และขับสมาชิกของราชวงศ์ออกจากเตอร์กีหมดสิ้น

ครั้นถึงปี ๒๔๗๑ ให้เตอร์กีเป็นคามิยรัฐ หรือรัฐคามิยการ (secular state) แท้ๆ ล้วนๆ *สตรี*เอาผ้าคลุมหน้าออก ชาวเตอร์กหันไปแต่งกายอย่างชาวตะวันตก ใช้***อักษรโรมัน***แทนอักษรอาหรับ และใช้ปฏิทินฝรั่งแทน*ฮิจเราะฮ์*

สุดท้าย ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ ก็ให้เปลี่ยนชื่อเมือง*คอนสแตนติโนเปิล*เป็น*อิสตันบุล* (Constantinople→Istanbul) และชื่อเมืองหลวงใหม่จากแองกอรา เป็นแองการา (Angora→Ankara)

โดยนัยนี้ ***จักรวรรดิออตโตมาน*** (Ottoman Empire) ของ***มุสลิมเตอร์ก*** ที่ได้เป็นศูนย์อำนาจของ*อิสลาม*มาเกินกว่า ๖ ศตวรรษ ตั้งแต่ 1290/๑๘๓๓) ต่อจากพวกเซลจูกเตอร์ก ที่ต่อจากอาหรับ ก็ถึงอวสาน

ต่อนี้ไป ศูนย์กลางของอิสลามกลับไปอยู่ในหมู่ชนชาวอาหรับแถบตะวันออกกลาง คือสิ้นยุค*มุสลิมเตอร์ก* (และ*มุสลิมมองโกล*ในอินเดีย)

แม้จะยังมี*มุสลิมอารยัน* ซึ่งเป็นชนเผ่าใหญ่ของประเทศอิหร่านที่มีประชากร ๙๕% นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ อันต่างออกไป

แต่เมื่อว่าโดยรวม ก็ถือว่า พลังแห่งประวัติศาสตร์กลับมาสู่ยุคของ*มุสลิมอาหรับ* คล้ายยุคเริ่มกำเนิดอิสลาม

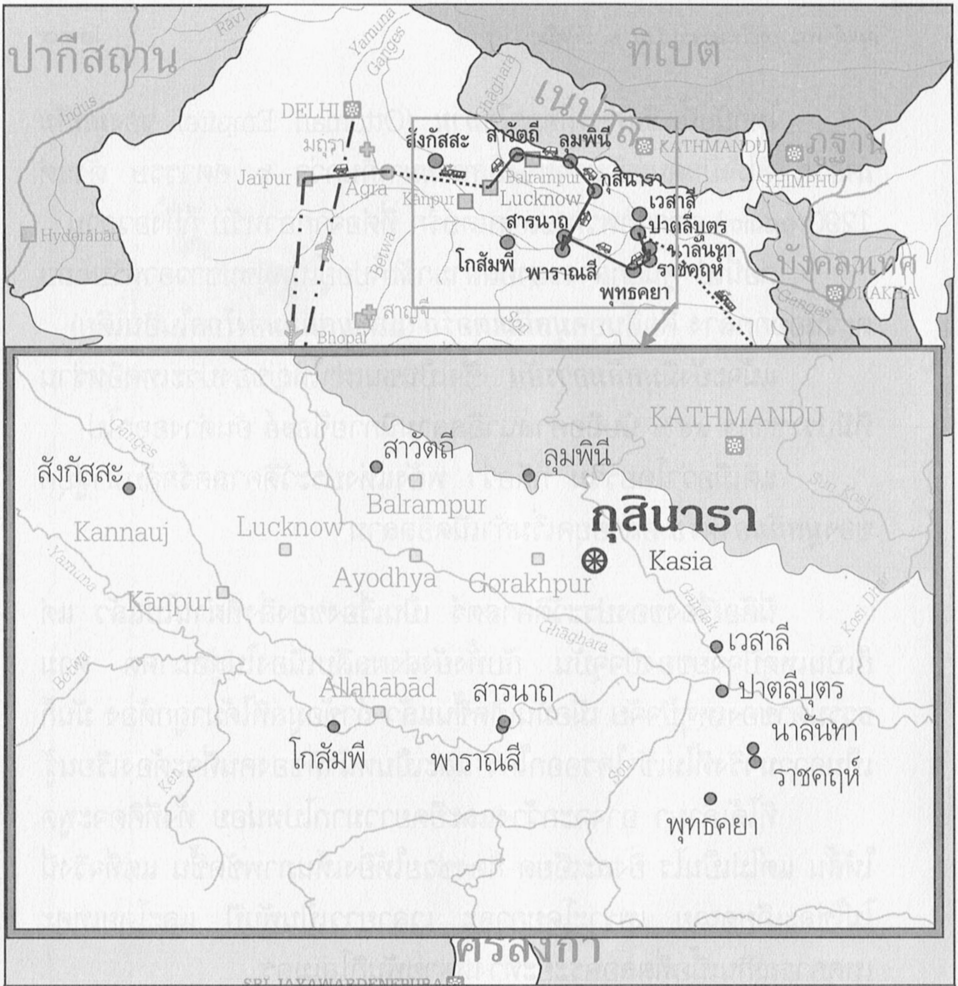
นี่คือเรื่องของประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องของสิ่งที่ผ่านไปแล้ว แต่ก็เป็นเหตุปัจจัยของปัจจุบัน กับทั้งยังส่งผลสืบเนื่องไปสู่อนาคต ตามธรรมดาของเหตุปัจจัย เมื่อมันเกิดขึ้นแล้ว ถ้าข้อมูลที่ได้มาถูกต้อง มันก็เป็นความจริงที่ไม่เข้าใครออกใคร และเป็นหน้าที่ของคนที่จะต้องเรียนรู้

ที่ได้เล่ามา อาจจะกว้างและยืดยาวมากไปหน่อย ทั้งที่คิดจะพูดให้สั้น แต่ไม่เป็นไร ยิ่งละเอียด ก็คงช่วยให้ยิ่งเห็นภาพชัดขึ้น แต่ที่จริงนี่ไม่ใช่ละเอียดเลย เพราะโดยกาละ เวลายาวเป็นพันปี และโดยเทศะ เหตุการณ์กินเนื้อที่ตลอดระยะทางหลายพันกิโลเมตร

ขอย้ำเพียงว่า ความรู้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการแก้ปัญหา และสำหรับการจัดทำดำเนินการทุกอย่าง ถ้าจริงใจที่จะให้โลกมีสันติสุข ก็ต้องรักความจริง และเห็นความสำคัญของความรู้

ข้อสำคัญ ต้องมีเมตตาเป็นพื้นใจ และรู้เพื่อเอาปัญญามาเป็นเครื่องสนองกุศลเจตนา ที่ประกอบด้วยเมตตา เพื่อจะนำไปสู่จุดหมายที่เป็นการสร้างสรรค์ ให้มนุษย์ลุถึงสันติสุข

เมื่อพูดมาเพียงนี้แล้ว ก็ขอผ่านเพื่อต่อไปเรื่องข้างหน้า

⊙ สารนาถ → กุสินารา (Kusinārā/Kuśinagar/Kasia)

ระยะทาง: = ๒๓๓ กม.*

เดินทาง: ***รถยนต์***: = ๘.๑๕ ชม.

* เดินทางต้องผ่านเมืองโครักขปูร์ (Gorakhpur) ทางจึงยาว
(สารนาถ → โครักขปูร์: ๑๘๐ + โครักขปูร์ →กุสินารา: ๕๓ = ๒๓๓ กม.)

วิหารพระพุทธรูปปางปรินิพพาน และพระปรินิพพานสถูป
ที่เมืองกุสินารา

สวดมนต์ เจริญจิตตภาวนา และถวายเครื่องสักการะ

มกุฏพันธนเจดีย์ สถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

๘ ถ้าสังเวชเป็น ก็จะได้เห็นธรรมกาย

มกุฏพันธนเจดีย์ เมืองกุสินารา
ศุกร์ที่ ๑๗ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๑๐.๐๐ น.

ขอเจริญพรโยมผู้ศรัทธา

บัดนี้ คณะบุญจาริก ได้เดินทางมาโดยลำดับ เพื่อนมัสการสังเวชนียสถาน วันนี้เป็นวันที่ ๗ ของการเดินทาง

ส่วนในด้านของสังเวชนียสถาน วันนี้เรามาถึงสถานที่ปรินิพพานและใกล้ๆ เนื่องกันอยู่กับ*สถานที่ปรินิพพาน* คือ *สถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ* ซึ่งเป็นส่วนที่ถือว่าผนวกอยู่กับสถานที่ปรินิพพานนั้น

สังเวชนียสถานแห่งนี้ นับในพุทธประวัติ ต้องถือเป็นที่ ๔ เป็นลำดับสุดท้าย

แม้ว่าเราจะได้เดินทางมาไม่เป็นไปตามลำดับทั้งหมด แต่เราก็มาตามลำดับใน ๓ แห่งสุดท้าย คือ นับจากสถานที่ตรัสรู้เป็นต้นมา เราเดินทางตามลำดับที่ถูกต้องแท้จริง คือจากสถานที่ตรัสรู้ ที่พุทธคยา ต่อมาก็เดินทางถึงสถานที่แสดงปฐมเทศนา ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ณ อิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

มาลงท้ายสถานที่นี้ คือสถานที่ปรินิพพานภายใต้ร่มคู่ไม้สาละ ณ สาลวันอุทยาน ของมัลลกษัตริย์ ที่เมืองกุสินารา อันเป็นที่จบสิ้นของพุทธประวัติ โดยนับเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าเอง

ยิ่งเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก ก็ยิ่งมีเครื่องบูชาที่จะถวายเพิ่มมากๆ

ในการเดินทางมาอย่างนี้ เราได้มีความเพียรพยายาม และขันติธรรม คือมีความอดทนเป็นอันมาก

ดังที่อาตมภาพได้เคยกล่าวแล้วว่า การที่เราเดินทางมาอย่างนี้ แม้จะมีความลำบากเพียงใดก็ตาม ถ้าเรามาด้วยศรัทธา และถ้าวางใจถูกต้องแล้ว ก็จะไม่มีความลำบากใจ

ถึงแม้อาจจะมีความเหนื่อยกาย แต่ก็ไม่เหนื่อยใจ แม้จะเมื่อยกาย ก็ไม่เมื่อยใจ แต่ใจกลับยิ่งมีปีติ ถึงแม้บางทีกายจะหิวกระหาย แต่ใจก็เอิบอิ่ม ทำให้มีความสุขเป็นอานิสงส์ด้วย เราลองคิดดูว่า

ประการแรก พระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองในประเทศของเรา คือประเทศไทย อันได้ชื่อว่าเป็นดินแดนของพระพุทธศาสนานั้น เรามีความเจริญทั้งในด้านวัตถุ และนามธรรม

ด้านวัตถุ เราก็มีพุทธศาสนาที่เป็นสถาบันใหญ่โต มีคณะสงฆ์ใหญ่ มีพระจำนวนตั้ง ๓-๔ แสนรูป มีวัดวาอาราม ๓ หมื่นกว่าวัด และยังมีศิลปวัตถุ พุทธศาสนสถานต่างๆ มากมายทั่วประเทศ

ในทางนามธรรม คือ เรื่องของชีวิตจิตใจ พระพุทธศาสนาก็ได้เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย ดังปรากฏพลังส่งผลออกมาทั้งในทางภาษา ทั้งวรรณคดี ทั้งเรื่องของวิชาความรู้ และนิสัยใจคอของประชาชน และสิ่งเหล่านี้ได้สืบกันมาจากบรรพบุรุษของเรา จากบิดามารดาปู่ย่าตายาย เป็นเวลาหลายร้อยปี หรือแม้กระทั่งเป็นพันปี

ไม่ใช่เฉพาะประเทศไทย พระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายไปในที่อื่นมากมาย จนกระทั่งบัดนี้ก็ถึงประเทศตะวันตก ดังที่กำลังได้รับความสนใจในประเทศทางยุโรป ทางอเมริกา มีชาวพุทธจำนวนเพิ่มขึ้นมาตามลำดับ

ความเจริญแพร่หลายทั้งหมดนั้น ที่แผ่ขยายกว้างขวางไปอย่างไพศาลนั้น จุดเริ่มต้นก็มาจากชมพูทวีป คือดินแดนที่เราได้จาริกมาทั้งหมดนี่เอง บัดนี้เราได้มาถึงสถานที่อันเป็นจุดกำเนิดของพระพุทธศาสนา อันเป็นจุดตั้งต้นของความเจริญงอกงามทั้งหมดนั้นแล้ว เราก็ควรจะมีความปีติอิ่มใจ มีความยินดีเปี่ยมล้นด้วยกำลังใจ

ถ้ามองในแง่ของตัวสถานที่เอง ก็อาจจะเห็นเป็นว่า สถานที่เหล่านี้ไม่ค่อยมีความหรูหราโอ่อ่าอะไร แต่กลายเป็นที่ที่ปรักหักพัง ทรุดโทรมไปตามกาลเวลา

ในแง่นี้ก็เป็นเครื่องทำให้เรายิ่งซึ้งใจในธรรม กล่าวคือ คำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสแสดงไว้ทำให้เห็นความจริงตามพระธรรมนั้นยิ่งขึ้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้แล้วว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา สถานที่เหล่านี้แหละที่เคยเป็นจุด เป็นแหล่ง เป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญรุ่งเรือง พระราชามหากษัตริย์ก็เคยยกทัพกันไปกันมาอยู่บริเวณนี้ อีกทั้งมีชุมชน มีมหานครต่างๆ มากมาย แต่บัดนี้สถานที่เหล่านี้ได้กลายเป็นป่าดง เป็นทุ่งนา เป็นสถานที่ห่างไกล กลายเป็นบ้านนอกไป

สภาพทั้งหมดนี้ ชี้ชัดถึงความเป็นอนิจจังของสิ่งทั้งหลาย ถ้าเราทำใจมองได้ตามนี้ เราก็จะได้ปัญญา เกิดความรู้เข้าใจซาบซึ้งในธรรม

ในส่วนที่เกี่ยวกับพุทธประวัติ อันเกี่ยวข้องกับความเจริญรุ่งเรือง และความแผ่ขยายตัวของพระพุทธศาสนา ทำให้เราเกิดปีติ มีความอิ่มใจ และพร้อมกันนั้น การได้เห็นอนิจจัง ก็ทำให้เราได้ปัญญา ที่ทำให้เกิดความรู้เท่าทันความเป็นจริงของสังขาร

ทั้งหมดนี้ก็น้อมนำไปสู่การที่จะได้นำธรรมของพระพุทธเจ้า มาเป็นเครื่องนำทางชีวิต และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายให้ถูกต้องสืบต่อไป

อีกประการหนึ่ง การจาริกผ่านพบบุญสถานเหล่านั้น ก็จะทำให้เจริญศรัทธาในพระพุทธเจ้า ในแง่ที่ทำให้มองเห็นว่า ในการที่พระองค์

ได้เสด็จจาริกไปนั้น ได้ทรงเสียสละอุทิศพระวรกายในการบำเพ็ญพุทธกิจมากมายเพียงใด จึงทำให้พระพุทธศาสนาแผ่ขยายไปได้ และด้วยพระมหากรุณาของพระองค์ พระพุทธศาสนาจึงได้มาถึงเรา เราได้นับถือพระพุทธศาสนา สังคมของเราในประเทศไทยก็ได้อยู่ร่มเย็น มีสันติสุข เพราะอาศัยพระบารมีของพระพุทธเจ้า

เราได้เดินทางมาเพียงแค่นี้ ก็ได้เห็นความลำบากต่างๆ ทำให้คิดว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงเดินทางจาริกด้วยพระบาทเปล่า ลำบากกว่าเรามากมาย เราเดินทางด้วยรถยนต์ยังขนาดนี้เลย พระพุทธเจ้าจะทรงลำบากพระวรกาย เหน็ดเหนื่อยขนาดไหน

ยกตัวอย่าง เช่นสถานที่นี้ ที่เราเดินทางมาถึง คือเมือง*กุสินารา* ถ้าวัดจากเมืองราชคฤห์มา ตามคัมภีร์ ท่านบอกว่าเป็นระยะทาง ๒๕ โยชน์ ถ้าคำนวณดูตามตัวเลข โยชน์หนึ่งประมาณ ๑๖ กิโลเมตร ก็จะได้ประมาณ ๔๐๐ กิโลเมตร นี้คือวัดแบบตรงมา ไม่ได้ผ่านที่โน่นที่นี่มาตามลำดับอย่างของเรา

ของเรานี้ จากราชคฤห์ไปผ่านพาราณสี ที่อิสิปตนมฤคทายวันก่อน แล้วจึงมานี่ ระยะทางของเราไกลกว่า แต่ของพระพุทธเจ้าถ้าวัดจากเมืองราชคฤห์มานี่ ๒๕ โยชน์ ประมาณ ๔๐๐ กิโลเมตร

ทีนี้ ถอยหลังไปอีก พระพุทธเจ้าเสด็จจากสถานที่ตรัสรู้ ที่พุทธคยา ใกล้เมืองราชคฤห์ แล้วเสด็จมาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ที่แสดงปฐมเทศนานั้น ตามคัมภีร์ว่า ๑๘ โยชน์ เป็นระยะทางที่คำนวณให้เป็นตัวเลขปัจจุบัน เป็นกิโลเมตร ประมาณ ๒๘๘ กิโลเมตร

แต่ตัวเลขทางรถยนต์ที่พระมหาสุทินบอก ประมาณ ๒๔๐ กม. ตัวเลขนี้ผิดกัน ๔๘ กิโลเมตร ก็นับว่าใกล้เคียง เพราะว่าสมัยก่อนไม่มีพาหนะอย่างสมัยใหม่ การเดินทางต้องใช้เกวียน ก็อาจจะคดเคี้ยวมากกว่านี้

ในระยะทาง ๑๘ โยชน์นี้ พระพุทธเจ้าเสด็จเดินทางด้วยพระ

บาทเปล่าภายในเวลา ๑๑ วัน พวกเราเดินทางด้วยรถยนต์ ๑๑ ชั่วโมงเศษ ก็ลองคิดดูว่า พระพุทธเจ้าลำบากกว่าเราแค่ไหน

พระองค์บำเพ็ญพุทธกิจตลอดพระชนมชีพ เสด็จเดินทางไปที่โน่นที่นี่ จนกระทั่งมาจบลงที่นี่ เราก็ได้เดินทางมาตามรอยพระพุทธบาทตามทางพุทธกิจ จนกระทั่งถึงที่สุดท้ายเช่นเดียวกัน

เรื่องแทรกประดับความรู้

ตรงนี้มีเรื่องที่ขอแทรกเป็นความรู้ประกอบสักหน่อย ที่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จจากพุทธคยามายังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใช้เวลา ๑๑ วันนั้น เป็นการพูดผ่านๆ เพื่อการเทียบเคียงให้ระลึกถึงพระพุทธคุณ แต่ญาติโยมบางท่านอาจจะอยากทราบรายละเอียดในเหตุการณ์จริงว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้เวลาเดินทางเท่าไร อย่างไรแน่ ก็ขอบอกว่า เรื่องตรงนี้ เราไม่อาจรู้ชัดได้ ในพระไตรปิฎกไม่ได้เล่าจำเพาะไว้ และในอรรถกถาก็ว่าไว้แตกต่างกัน

พระไตรปิฎกตอนนี้ ก็คือ เล่ม ๔ พระวินัยปิฎก ท่านมุ่งจะเล่าถึงการเกิดมีการบวชและตั้งสังฆะ จึงลำดับเหตุการณ์ตั้งแต่ตรัสรู้เป็นต้นมา ผ่านเรื่องเบญจวัคคีย์บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา มาจนถึงมีการอุปสมบทโดยสงฆ์ที่เรียกว่าญัตติจตุตถกรรมวาจาอย่างที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ แล้วก็จบตอน (เรียกว่า "มหาขันธกะ") ท่านคงมุ่งให้เห็นจุดสังเกตที่เด่นๆ เท่านั้น จึงไม่แสดงรายละเอียดตลอดทั้งหมด

ตามที่เล่าไว้ในพระไตรปิฎก ก็คือ พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วทรงเสวยวิมุตติสุขที่ใต้ร่มมหาโพธิ์สัปดาห์หนึ่ง ที่ใต้ร่มไทรอชปาลนิโครธสัปดาห์หนึ่ง ที่ใต้ร่มไม้จิกมุจลินท์สัปดาห์หนึ่ง ที่ใต้ร่มไม้เกดราชายตนะสัปดาห์หนึ่ง (ที่ร่มไม้เกดนี้ พาณิช ๒ คน คือ ตปุสสะและภัลลิกะ มาเฝ้า) จากนั้น เสด็จกลับไปประทับใต้ร่มไทรอชปาลนิโครธ (ตรงนี้ไม่ได้บอกว่าประทับนานเท่าใด) ทรงพิจารณาธรรมที่ตรัสรู้ว่าลึกซึ้งยากที่ใครจะรู้เข้าใจตามได้ แต่ทรงทราบ

และประทานโอกาสแก่การอาราธนาของพระพรหม แล้วทรงพิจารณาบุคคลที่ควรจะเสด็จไปทรงแสดงธรรมก่อน จนตกลงพระทัยว่าจะทรงแสดงแก่เบญจวัคคีย์ ซึ่งเวลานั้นอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี

ตรงนี้ ท่านบอกเพียงว่า "ครั้นพระองค์ประทับอยู่ที่อุรุเวลาตามควรแก่พุทธาภิรมย์แล้ว จึงเสด็จจาริกไปทางพระนครพาราณสี" โดยระหว่างทางจากต้นโพธิ์ไปยังตำบลคยา ได้ทรงพบกับอุปกาชีวก แล้วเสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงพาราณสี ถึงอิสิปตนมิคทายวัน เสด็จเข้าไปหาภิกษุเบญจวัคคีย์ ("อนุปุพเพน จาริกํ จรมาโน เยน พาราณสี อิสิปตนํ มิคทาโย เยน ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู เตนุปสงฺกมิ", *วินย.๔/๑๒/๑๕*)

ถ้าว่าตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้ จะทราบการเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธเจ้าเพียง ๔ แห่ง คือ ๔ สัปดาห์ ไม่ทราบชัดว่าประทับอยู่ที่พุทธคยานานเท่าใด เสด็จออกจากที่นั่นวันไหน เสด็จถึงป่าอิสิปตนะและทรงแสดงธรรมจักรวันใด รวมแล้วเสด็จพุทธดำเนินทั้งหมดกี่วัน

ทั้งนี้ พึงสังเกตว่า ในพระไตรปิฎก ท่านมุ่งแสดงพระธรรมวินัย คือสาระเป้าหมายอยู่ที่หลักธรรมหลักวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดง เรื่องราวเหตุการณ์อะไรเกี่ยวข้องจึงพลอยปรากฏขึ้นมาด้วย ส่วนเรื่องราวเหตุการณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเนื้อหาทางธรรม ท่านก็ไม่พูดถึง

ทีนี้ก็เป็นงานของอรรถกถาที่จะเล่าเรื่องประกอบหรือบอกรายละเอียด ตอนนี้แหละ อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก (สมันตปาสาทิกา, *วินย.อ.๓/๑๖*) ก็เล่าเพิ่มว่า เมื่อเสวยวิมุตติสุขใต้ร่มมหาโพธิ์จบสัปดาห์แล้ว ก่อนเสด็จไปประทับใต้ร่มไทรอชปาลนิโครธนั้น ทรงเสวยวิมุตติสุข ณ ที่ ๓ แห่ง ที่มาเป็นอนิมิสเจดีย์ รัตนจงกรมเจดีย์ และรัตนฆรเจดีย์ เป็นอันเพิ่มอีก ๓ สัปดาห์ รวมเป็นเสวยวิมุตติสุข ๗ แห่ง ๗ สัปดาห์

อย่างไรก็ดี ต่อจากนี้ สมันตปาสาทิกาซึ่งต้องถือว่าเป็นอรรถกถาเจ้าของเรื่องที่จะพึงเล่าเรื่องราวและอธิบายความตอนนี้ แต่ท่านกลับรวบรัดผ่านไปเลย ไม่ให้รายละเอียดเพิ่มจากที่กล่าวในพระไตรปิฎก ได้ความเพิ่มเพียงในตอนที่เสด็จถึงป่าอิสิปตนะแล้วว่า ทรงแสดงธรรมจักรในวันอาสาฬหบุรณมี

และในวันแรม ๕ ค่ำ เบญจวัคคีย์บรรลุอรหัตตผล ในโลกจึงมีพระอรหันต์ ๖ องค์

ทีนี้ก็จึงต้องค้นหาในอรรถกถาอื่นๆ แล้วก็ปรากฏว่ามีบางแห่งเล่ารายละเอียดเพิ่มอีก แต่กลายเป็นว่าเล่าคนละท่อนคนละตอน ไม่ได้ความชัดเด็ดขาดลงไป ขอเอามาเล่าให้ญาติโยมฟังเป็นความรู้

คัมภีร์สุมังคลวิลาสินีบอกว่า เมื่อจะเสด็จไปแสดงปฐมเทศนานั้น พระพุทธเจ้า (ในอดีต) พระองค์อื่นๆ เสด็จมาทางอากาศ แล้วเสด็จลงที่อิสิปตนะเลย แต่พระพุทธเจ้าของพวกเรา ทรงเห็นอุปนิสัยของอุปกะ จึงเสด็จพุทธดำเนินทาง ๑๘ โยชน์<u>ด้วยพระบาท</u>เปล่า (อฏฺฐารสโยชนมคฺคํ ปทสาว อคมาสิ, *ที.อ.๒/๕๐/๖๗*)

ส่วนว่า อรรถกถาแห่งชาดก อรรถกถาแห่งอปทาน และอรรถกถาแห่งพุทธวงส์ (*ชา.อ.๑/ ๑๒๗, พุทธ.อ.๙๘๖/๔๒๒, อป.อ.๑/๔/๑๐๓*) เล่ารายละเอียดต่างออกไปบ้างว่า เมื่อตกลงพระทัยว่าจะเสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ที่พาราณสีแล้ว ประทับเที่ยวบิณฑบาตใกล้ควงโพธิ์ช่วงหนึ่ง จนถึงรุ่งเช้าวันขึ้น ๑๔ ค่ำ อาสาฬหมาส จึงเสด็จออกเดินทาง ๑๘ โยชน์ ทรงพบอุปกะระหว่างทาง แล้วเสด็จถึงอิสิปตนะเย็นวันนั้น

เมื่อไม่บ่งชัดลงไปและไม่ตรงกันแท้ ก็เลยเท่ากับเปิดไว้ให้มีการสันนิษฐานประกอบ ก็เอามาเล่าให้ญาติโยมฟัง เป็นทางเจริญปัญญาโยมจะสันนิษฐานกันบ้างก็ได้ ส่วนที่อาตมาพูดไปนั้นก็ไม่ใช่เป็นการตัดสิน แต่เป็นการพูดโดยประมาณ เท่ากับบอกว่าครั้งนั้น หลังจากเสวยวิมุตติสุขแล้ว พระพุทธเจ้าทรงมีเวลาสำหรับการเสด็จไปป่าอิสิปตนะทั้งหมด ๑๑ วัน

(เรื่องที่อรรถกถากล่าวแย้งกันหรือค้านกันนี้ มีมากหลายแห่ง เป็นเรื่องของการศึกษา ไม่ใช่เรื่องเสียหายอะไร ขอยกตัวอย่างง่ายๆ ที่ท่านค้านกันอย่างจัง ดังที่ในอรรถกถาแห่งอปทาน, *อป.อ.๑/๔๘๐* เล่าว่า พระโพธิสัตว์เสด็จออกผนวชในวันที่เจ้าชายราหุลประสูติ และพร้อมกัน

นั้นท่านก็บอกด้วยว่า "ข้อความใดที่กล่าวในอรรถกถาแห่งชาดกว่า ในกาลนั้น ราหุลกุมารประสูติแล้ว ๗ วัน ข้อความนั้นไม่มีในอรรถกถาทั้งหลายอื่น เพราะฉะนั้น พึงถือเอาดังที่กล่าวมานี้")

เอาละ บัดนี้ ถือว่าเราได้ทำกิจของเราเต็มที่แล้วในฐานะพุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธา คือได้มานมัสการพระพุทธเจ้าจนถึงที่ปรินิพพานของพระองค์แล้ว เพราะฉะนั้นก็ขอให้เราได้มีปีติ ปลาบปลื้มใจว่า เราได้ไปตลอดทางพุทธดำเนินที่พระพุทธเจ้าเสด็จไป อย่างน้อยก็คือสถานที่ที่มีเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ คือที่ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน

ต่อจากนี้เราจึงจะย้อนไปที่ประสูติ เฉพาะตอนนี้ ก็ให้โยมเกิดความมั่นใจภูมิใจ มีความอิ่มใจในบุญกุศลที่ได้กระทำมา และทั้งหมดนี้เราถือว่าเป็นเครื่องบูชาพระคุณของพระพุทธเจ้า

หมายความว่า ที่เราเดินทางจาริกนี้ ถวายเป็นพุทธบูชาทั้งหมด ถ้าเราได้เหน็ดเหนื่อยพบความยากลำบากอะไรไปนี้ ก็ถือว่ายิ่งดี เพราะถ้าเราได้เหน็ดเหนื่อยมาก ลำบากมาก ก็แสดงว่า เราได้บำเพ็ญความเพียรอย่างสูง เราก็มีเครื่องบูชาถวายพระพุทธเจ้ามาก

ท่านผู้ใด ถ้าหากว่ามีความลำบากเหน็ดเหนื่อยอะไรในตอนนี้ ก็ขอให้สบายใจทั้งหมดเต็มที่เลย ว่ายิ่งเราลำบากเท่าไร ก็แสดงว่า เราได้บูชาพระพุทธเจ้ามากเท่านั้น นึกอย่างนี้สบายใจ อิ่มใจและก็ปลื้มใจ

ขอให้โยมได้บุญได้กุศลนี้โดยทั่วกัน

เส้นทางพุทธกิจ: พุทธคยา ถึง กุสินารา

เรื่องราวในพุทธประวัติที่เกี่ยวกับ*สังเวชนียสถาน*นี้ โยมควรได้ทราบไว้ เพื่อเป็นเครื่องเจริญศรัทธา และประดับปัญญาบารมี

ในตอนที่ผ่านมา ได้เสียโอกาสไปบ้าง เพราะบางแห่ง ธรรมชาติไม่อำนวย คือสถานที่แสดงปฐมเทศนามีฝนลูกเห็บ ก็เลยไม่ได้แสดง

ธรรมเท่าที่ควร อาตมาก็จะรวบรัดเอามาพูดสรุปในที่นี้ เรื่องที่พูดก็จึงมีเนื้อหามากมาย แต่เวลาจำกัด ก็เลยต้องมาคิดว่า จะพูดอย่างไรให้เหมาะแก่กาลเวลานี้

อย่างไรก็ตาม อยากจะท้าวความสักนิดหนึ่ง เพราะว่าสถานที่นี้เป็นที่ปรินิพพาน เป็นที่จบท้าย การแสดงธรรมก็เหมือนกับเป็นการสรุปเรื่องราวของการที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกมา คือเกี่ยวเนื่องด้วยสถานที่ทั้งหมดที่เราได้ผ่านมาแล้ว ซึ่งอาตมาอยากจะประมวลความอีกนิดหน่อย

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่พุทธคยาโน้น ไกลออกไป ที่ได้บอกเมื่อกี้นี้ว่า ๒๕ โยชน์ คือประมาณ ๔๐๐ กิโลเมตร ณ สถานที่นั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ก็ได้เสด็จจาริกมาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ที่เมืองพาราณสี และทรงแสดงปฐมเทศนา

ได้กล่าวแล้วว่า พระพุทธองค์เสด็จเดินทางมาภายในเวลาที่มีอยู่ประมาณ ๑๑ วัน แต่ก่อนที่จะทรงเดินทางนั้น พระองค์ได้เสวยวิมุตติสุขก่อนรวม ๗ สัปดาห์

เมื่อตรัสรู้นั้น เป็นวันเพ็ญเดือน ๖ จากวันเพ็ญเดือน ๖ นี่นับมาอีก ๔๙ วัน แล้วก็มีเวลาสำหรับเดินทางอีก ๑๑ วัน รวมเป็น ๖๐ วัน เท่ากับ ๒ เดือน ก็มาพอดีกลางเดือน ๘

เป็นอันว่า ตรัสรู้กลางเดือน ๖ เสด็จมาถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันกลางเดือน ๘ ก็ทรงแสดงปฐมเทศนาแก่เบญจวัคคีย์ คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ณ วันเพ็ญเดือน ๘ ที่เรากระทำพิธีเรียกว่า อาสาฬหบูชา คือ วันแสดงปฐมเทศนา ตรงกับลำดับประเพณีที่เราทราบกันดีอยู่

พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ณ ที่นั้นแล้ว ก็ได้บำเพ็ญพุทธกิจ เสด็จจาริกแสดงธรรมอีกเป็นเวลา ๔๕ พรรษา

ระหว่างนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษาหลายแห่ง จะลองสรุปมาดูกัน

พรรษาแรก ก็คือที่ป่า*อิสิปตนมฤคทายวัน* สถานที่แสดงปฐมเทศนา ซึ่งมีความสำคัญมาก คือ

๑. แสดงธรรมครั้งแรก เป็น**ปฐมเทศนา** เรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

๒. ได้**ปฐมสาวก** คือพระสาวกองค์แรก ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ ที่ได้ดวงตาเห็นธรรม และได้ขออุปสมบทเป็นพระภิกษุองค์แรกในพระพุทธศาสนา และ

๓. ทำให้เกิดมีสาวกที่เป็นองค์แรกของพระสงฆ์ด้วย จึงนับว่าเป็นวันที่มี**พระรัตนตรัยครบองค์ ๓** กล่าวคือ เดิมนั้น มีแต่พระพุทธเจ้าและพระธรรม สองอย่าง พอพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้บวช ก็ทำให้เกิดมีองค์แรกในสงฆ์ เรียกว่าเป็นวันที่เกิด**สังฆรัตนะ**ขึ้นในโลก

ต่อจากนั้น เบญจวัคคีย์บวชตามกัน จนกระทั่งครบ และพระพุทธเจ้าก็ทรงจำพรรษาแรก ที่อิสิปตนมฤคทายวันนี้ มีสิ่งแรกๆ หรือมีที่หนึ่งเกิดขึ้นที่นี่หลายอย่าง

จากพรรษาที่หนึ่งแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจจนครบ ๔๕ พรรษา

ในระหว่าง ๔๕ พรรษานี้ ก็มีสถานที่จำพรรษามากมาย แต่โดยสรุปแล้ว มีที่ที่พระพุทธเจ้าจำพรรษามากอยู่ ๓ - ๔ แห่ง

เริ่มแรก ก็เมือง*ราชคฤห์* ซึ่งเป็นแห่งที่พระพุทธเจ้าประดิษฐานพระพุทธศาสนา ที่เราผ่านมาแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาที่นั่น ๕ พรรษาด้วยกัน คือ พรรษาที่ ๒-๓-๔, ๑๗ และ ๒๐ การที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่เมืองพาราณสีมาแสดงปฐมเทศนา ก็เพื่อโปรดเบญจวัคคีย์เท่านั้น หลังออกพรรษาแล้วก็เสด็จไปราชคฤห์

ความจริง พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่พุทธคยา ก็อยู่แถบเมืองราชคฤห์ ใกล้ทางโน้นอยู่แล้ว แต่เพราะทรงระลึกถึงเบญจวัคคีย์ที่เคยปฏิบัติพระองค์ และทรงเห็นว่าเป็นผู้ที่มีพื้นความรู้ ความเข้าใจ อย่างที่

เรียกว่า มีธุลีในดวงตาน้อย และเป็นผู้มุ่งต่อการแสวงหาสัจธรรม พระองค์จึงได้เสด็จมาโปรด

อีกอย่างหนึ่ง ก็เหมือนกับเป็นการสร้างฐานความมั่นใจแก่คนทั้งหลายในความตรัสรู้ของพระองค์ เพราะว่า ถ้าพระองค์ปล่อยเบญจวัคคีย์ไว้ มองในแง่หนึ่ง เบญจวัคคีย์นี้ สละละพระองค์มาด้วยความเข้าใจว่า พระโพธิสัตว์คลายความเพียร เลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา หมดทางตรัสรู้เสียแล้ว ถ้าพระองค์ปล่อยทิ้งไว้ เบญจวัคคีย์ก็อาจจะไปเที่ยวพูดว่า ท่านผู้นี้เราเคยไปอยู่ด้วย เราเห็นท่านปฏิบัติมาแล้ว ท่านไม่ตรัสรู้หรอก ไม่มีทาง

พระองค์เสด็จมาโปรดเบญจวัคคีย์ ทำให้เบญจวัคคีย์ยอมรับและรู้แจ้งธรรมตามพระองค์แล้ว เบญจวัคคีย์ก็กลายเป็นสาวกที่ยิ่งสร้างมั่นใจให้แก่ประชาชนในการประกาศพระศาสนา

ดังนั้น การที่พระองค์เสด็จมาพาราณสี ณ ป่าอิสิปตนะนี้ พุทธกิจก็คือมาโปรดเบญจวัคคีย์

เสร็จแล้วก็ได้โปรดท่านผู้อื่นอีกบ้าง โดยเฉพาะบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี ชื่อ*ยสะ* และเพื่อนของยสะอีก ๕๔ คน ทำให้เกิดมีพระอรหันต์ขึ้นเป็นรุ่นแรกที่เมืองนี้ รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วยเป็น ๖๑ องค์

จากนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงส่งพระสาวกชุดแรก ๖๐ องค์นี้ออกประกาศพระศาสนา กระจายออกไปจากเมืองพาราณสีนี่แหละ

จากนั้น พระพุทธเจ้าก็เสด็จสู่*ราชคฤห์* ทรงแวะสำนักของชฎิลใหญ่ชื่ออุรุเวลกัสสป โปรด*ชฎิล ๓* พี่น้อง (อุรุเวลกัสสป นทีกัสสป คยากัสสป) พร้อมทั้งบริวาร รวมเป็น ๑,๐๐๐ องค์ เข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุทั้งหมด

แล้วเสด็จนำเข้าเมืองราชคฤห์ ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาโดยมีพระเจ้า*พิมพิสาร* เป็นสาวกองค์สำคัญ ในฐานะเป็นพระมหากษัตริย์และได้ถวายวัดแรกในพระพุทธศาสนา คือ *วัดเวฬุวัน* ซึ่งเป็นที่ที่

ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นที่มาของพิธีมาฆบูชา ดังที่เราได้ผ่านมาแล้ว และทรงจำพรรษาที่ ๒ ที่ราชคฤห์นี้ และยังได้อัครสาวก คือ*พระสารีบุตร* และ*พระมหาโมคคัลลาน์* ด้วย

จากนั้น พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่เมืองราชคฤห์ต่อเป็นพรรษาที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ แล้วจึงเสด็จไปยังที่อื่นๆ และจำพรรษาที่โน้นบ้างที่นี่บ้าง เรื่อยมา

มีสถานที่สำคัญที่จำพรรษามากที่สุด คือที่*สาวัตถี* ณ วัดเชตวันและบุพพาราม อันเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากการที่อนาถบิณฑิกเศรษฐี ได้เดินทางไปที่ราชคฤห์ เป็นการขยายพุทธกิจโดยเริ่มต้นจากราชคฤห์นั่นเอง

อนาถบิณฑิกเศรษฐี นั้น เดินทางไปเยี่ยมเยือนราชคหเศรษฐี คือเศรษฐีแห่งเมืองราชคฤห์ที่เป็นเพื่อนกัน จึงไปพักที่เมืองราชคฤห์ แล้วก็เลยได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรม แล้วก็ได้ความเลื่อมใส

เมื่อกลับไปสู่สาวัตถีแล้ว อนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ไปสร้าง*วัดเชตวัน* ขึ้นที่เมืองสาวัตถี และนิมนต์พระพุทธเจ้าไปประทับ ต่อมาก็ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับที่พระเชตวันนี้มากที่สุด

ที่เชตวันนั้นเอง ต่อมา*นางวิสาขา* มหาอุบาสิกาคนสำคัญ มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้ามาก ก็ไปสร้างวัดขึ้นอีกวัดหนึ่งไม่ไกลกันในเมืองเดียวกัน คือ เมืองสาวัตถี วัดของนางวิสาขาชื่อว่า*วัดบุพพาราม* พระพุทธเจ้าประทับที่วัดนี้ไม่น้อยเหมือนกัน

ครั้งแรก เสด็จไปประทับที่วัดพระเชตวัน ในพรรษา ที่ ๑๔ จากนั้นก็เสด็จไปที่อื่น แล้วจึงย้อนกลับมาจำพรรษาที่วัดเชตวันกับวัดบุพพาราม ตั้งแต่พรรษาที่ ๒๑ ถึงพรรษาที่ ๔๔ ตลอดเลย

เป็นเวลาทั้งหมดที่จำพรรษาในเมืองสาวัตถีนั้น ๒๕ พรรษา แบ่งเป็นที่พระเชตวัน ๑๙ พรรษา และที่บุพพาราม ของนางวิสาขา อีก ๖ พรรษา

จากนั้นก็เสด็จบนเส้นทางปรินิพพาน โดยไปจำพรรษาสุดท้าย

คือพรรษาที่ ๔๕ ที่*เวฬุวคาม* ใกล้เมือง*เวสาลี* พรรษาสุดท้ายนี่แหละเป็นจุดสำคัญ

เรื่องราวบนเส้นทางสู่ที่ปรินิพพาน ปรากฏอยู่ในพระสูตรสำคัญพระสูตรหนึ่ง เรียกว่า *มหาปรินิพพานสูตร* (*ที.ม.๑๐/๖๗-๑๖๒*)

โปรยธรรมบนเส้นทางสู่ที่ปรินิพพาน

ก) *ทางเสด็จ: ราชคฤห์ ถึง กุสินารา*

*มหาปรินิพพานสูตร*นี้ เป็นพระสูตรใหญ่ เล่าเรื่องเกี่ยวกับการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า นับตั้งแต่เริ่มเสด็จมาสู่ที่จำพรรษาที่เมืองเวสาลีนั้นเป็นต้นมา เล่าถึงเส้นทางเสด็จพุทธดำเนินมาโดยตลอดทีเดียว แต่รายละเอียดนั้นไม่อาจจะมาพูดกันในที่นี้ได้

เพื่อให้เห็นภาพเส้นทางพุทธกิจช่วงสุดท้ายที่จะปรินิพพานนี้ ขอเล่าถึงสถานที่ต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่าน ตามที่ท่านบรรยายไว้ในมหาปรินิพพานสูตร

ก่อนเสด็จพุทธดำเนิน พระพุทธเจ้าประทับที่เขา*คิชฌกูฏ* เมือง*ราชคฤห์* ณ ที่นั้น วัสสการพราหมณ์ได้มาเฝ้าตามพระบัญชาของพระเจ้าอชาตศัตรู และพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอปริหานิยธรรม ๗ ประการ

จากนั้น เสด็จพุทธดำเนินไปตามลำดับ ผ่านราชอุทยานอัมพ-ลัฏฐิกา แล้วเสด็จต่อยังเมืองนาลันทา ประทับที่ปาวาทิกัมพวัน ณ ที่นั้น*พระสารีบุตร*เข้าเฝ้า

จากนั้น เสด็จสู่ปาฏลิคาม ทรงพบกับมหาอำมาตย์สุนีธพราหมณ์ และวัสสการพราหมณ์ ที่มาสร้างปาฏลิคามนั้น ให้เป็นเมืองหน้าด่านป้องกันพวกวัชชี (ซึ่งต่อมากลายเป็นเมืองปาตลีบุตรที่พูดข้างต้น)

จากนั้น เสด็จสู่โกฏิคาม แล้วเสด็จต่อสู่นาทิกคาม จากนั้นเสด็จเข้าเขตเมือง*เวสาลี* ประทับที่สวนมะม่วง (อัมพวัน) ของนางอัมพปาลี แล้วเสด็จต่อไปยังเวฬุวคาม

ณ *เวฬุวคาม*นี้ พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาสุดท้าย เมื่อเข้าพรรษาแล้ว พระองค์ประชวรหนักใกล้สิ้นพระชนม์ ทรงพระดำริว่าควรจะลาภิกษุสงฆ์ก่อนจะปรินิพพาน จึงทรงระงับอาพาธด้วยพระวิริยะแล้วอธิษฐานชีวิตสังขารดำรงพระชนม์อยู่ก่อน

เจ็ดเดือนต่อมา ณ วันเพ็ญเดือน ๓ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลีแล้ว ทรงชวนพระอานนท์ไปยัง*ปาวาลเจดีย์*

ณ ที่นั้น ทรงปลงพระชนมายุสังขารว่า ต่อจากนั้น ๓ เดือนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากเมือง*เวสาลี* ทอดพระเนตรเมืองเวสาลีเป็น*ปัจฉิมทัศน์*แล้ว

เสด็จไปยังภัณฑคาม แล้วเสด็จผ่านต่อไปยังหัตถีคาม อัมพคาม ชัมพุคาม และโภคนครตามลำดับ

จากนั้น เสด็จต่อเข้าเขตเมือง*ปาวา* ประทับที่สวนมะม่วง (อัมพวัน) ของนายจุนทะ บุตรช่างทอง นายจุนทะถวาย*สูกรมัทวะ* ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงอาพาธอย่างแรง แต่ทรงอดกลั้นเวทนาไว้ เสด็จต่อไป ระหว่างทางลงสรงสนานในแม่น้ำกกุธา

ท้ายสุด เสด็จเข้าสู่เมือง*กุสินารา* โดยทรงข้ามแม่น้ำหิรัญวดี แล้วประทับที่ใต้ร่มสาละคู่ในสาลวันของมัลลกษัตริย์ อันเป็นที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่คณะบุญจาริกได้มากระทำพุทธบูชากันแล้วนี้

ข) ***ธรรมหลักใหญ่*** ที่เป็น ***พหุลานุศาสนี***

ณ โอกาสนี้ ควรจะกล่าวถึงหลักธรรมสำคัญบางอย่าง ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ บนเส้นทางสู่ที่ปรินิพพานนี้ ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรจะรำลึกไว้ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจในการที่จะประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

ตามเส้นทางพุทธดำเนินมายังกุสินาราสู่ที่ปรินิพพาน พระองค์

ได้ทรงแสดงธรรมสำคัญหมวดหนึ่งอยู่เสมอ ที่เรียกว่าเป็น*พหุลานุศาสนี* (คำสอนที่ตรัสบ่อยมาก) คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นตัวหลักแท้ๆ ของพระธรรมที่ทรงแสดงในวันมาฆบูชาว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส

ที่ว่านี้ เรากำลังพูดถึงเหตุการณ์ใกล้พุทธปรินิพพาน จึงพูดเฉพาะลงไป แต่ที่จริง ศีล สมาธิ ปัญญา เป็น*พหุลานุศาสนี*ทั่วไป คือตรัสสอนอยู่เสมอเรื่อยมา

ดังที่ท่านเล่าไว้ในสุภสูตรว่า หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ครั้งหนึ่งสุภมาณพได้ถามพระอานนท์ว่า พระพุทธเจ้ามีปกติตรัสชื่นชมคุณค่าของหลักธรรมพวกไหน ทรงส่งเสริมให้ประชาชนตั้งอยู่ในธรรมอะไร

พระอานนท์ตอบว่า พระพุทธเจ้าตามปกติตรัสชื่นชมคุณค่าของหลักธรรม ๓ หมวด คือ ***ศีล สมาธิ ปัญญา*** และทรงส่งเสริมให้ประชาชนตั้งอยู่ในธรรม๓ หมวดนั้น *(ที.สี.๙/๓๑๗)*

ฅ) ***พุทธบริษัท ๔*** มีคุณสมบัติอย่างไร จึงจะรักษาพระพุทธศาสนาได้

เหตุการณ์ที่สำคัญมากอย่างหนึ่งในช่วงนี้ก็คือ พอเสด็จมาถึงปาวาลเจดีย์ ตอนนั้นเป็นวันเพ็ญเดือน ๓ อีก ๓ เดือนจะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ทรงปลงพระชนมายุสังขาร

ในการปลงพระชนมายุสังขารที่ตรัสว่า ต่อแต่นี้ไป ๓ เดือน เราจะปรินิพพานนั้น สิ่งหนึ่งที่พุทธศาสนิกชนควรจะได้จำไว้เป็นหลักปฏิบัติก็คือ พระองค์ได้ทรงแสดง***คุณสมบัติของพุทธบริษัท ๔*** ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ที่จะดำรงรักษาพระพุทธศาสนาได้

พระองค์ตรัสว่า พุทธบริษัททั้ง ๔ ต้องมีคุณสมบัติ ๓ ประการแล้ว พระองค์จึงจะปรินิพพาน *หมายความว่า* เมื่อพุทธบริษัททั้ง ๔ มีคุณสมบัติ ๓ ประการนี้ จะสามารถสืบต่ออายุพระศาสนาแทนพระองค์ได้

พูดอีกนัยหนึ่งว่า พระพุทธองค์จะทรงไว้วางพระทัยพุทธบริษัท ๔ ได้ ก็ต่อเมื่อพุทธบริษัททั้ง ๔ นั้น มีคุณสมบัติ ๓ ประการ

ตอนนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ก็เพราะทรงเห็นว่า พุทธบริษัททั้ง ๔ ในเวลานั้น มีคุณสมบัติ ๓ ประการนี้แล้ว จะช่วยกันสืบพระพุทธศาสนาได้ต่อไป คุณสมบัติ ๓ ประการนั้น คือ (*ที.ม.๑๐/๑๐๒; เคยพูดไว้แล้วในเรื่องที่ ๓*)

ประการที่ ๑ พุทธบริษัททั้ง ๔ เองนั้น จะเป็นภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม อุบาสกก็ตาม อุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้รู้เข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และปฏิบัติตามได้ถูกต้อง คือ ทั้งรู้เข้าใจถูกต้อง และปฏิบัติได้ถูกต้อง มี ๒ ส่วนสำหรับตนเอง

ประการที่ ๒ สัมพันธ์กับผู้อื่น โดยที่ว่าทั้งมีความสามารถ และมีน้ำใจ ที่จะเอาธรรมที่ตนได้รู้เข้าใจแล้วนั้น ไปสั่งสอนแนะนำผู้อื่นได้

ประการที่ ๓ ในแง่หลักการของพุทธศาสนา พุทธบริษัทนั้นจะต้องมีความมั่นใจชัดเจนในหลักการของพระพุทธศาสนา จนกระทั่งว่าเมื่อใครมากล่าวติเตียน กล่าวจ้วงจาบ หรือกล่าวแสดงคำสอนผิดพลาดไป ก็สามารถกล่าวแก้ไขชี้แจง เรียกว่า กำราบ*ปรัปวาท*ได้

นี่แหละคือคุณสมบัติ ๓ ประการ ที่พุทธบริษัททุกคน ควรจะต้องทำให้เกิดให้มีขึ้นในตน เพื่อจะได้ช่วยกันสืบต่อพระศาสนาไปได้

ง) ถ้า*มรรคมีองค์ ๘* ยังมีการปฏิบัติอยู่ ผู้เป็นอรหันต์ก็ยังมีได้

หลังจากได้ปลงพระชนมายุสังขารแล้ว ก็มีเรื่องราวตามลำดับมาในพุทธประวัติ จนกระทั่งเสด็จมาถึงกุสินารา อันเป็นที่ปรินิพพาน แม้จะปรินิพพานอยู่แล้ว ขณะบรรทมอยู่บนเตียงปรินิพพาน พระองค์ก็ยังไม่ละการบำเพ็ญพุทธกิจ ทั้งๆ ที่ประชวรอย่างหนัก อาพาธมากแล้ว

ตอนนั้นก็มี*สุภัททปริพาชก* ซึ่งมีข้อสงสัยอะไรบางอย่าง ต้องการจะรู้คำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อแก้ความสงสัยของตน เมื่อได้ยินว่าพระพุทธเจ้าประชวรหนัก ก็กลัวจะเสียโอกาส จึงเข้ามาจะเฝ้าทูลถาม พอเข้ามา พระอานนท์เกรงว่าจะเป็นการรบกวนพระพุทธเจ้า ก็ห้ามไว้

พระพุทธเจ้าได้ทรงสดับเสียงพระอานนท์ กับสุภัททปริพาชกโต้ตอบกันไปกันมา ก็ตรัสถามว่า อะไรกัน เมื่อพระอานนท์ทูลให้ทราบ พระองค์ก็ประทานโอกาสให้สุภัททปริพาชกเข้าไป ทั้งๆ ที่ประชวรหนักแล้ว นี้ก็แสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อสุภัททปริพาชกเข้าไปเฝ้าทูลถาม พระองค์ก็ได้ตรัสตอบ ทรงแสดงหลักธรรมโปรดปริพาชกนี้ จนกระทั่งได้เป็นพระสาวก ที่เรียกว่า *ปัจฉิมสาวก* คือสาวกองค์สุดท้ายของพระพุทธเจ้า เรียกว่า เป็นสักขิสาวกองค์สุดท้าย แปลว่า เป็นสาวกที่ทันเห็นพระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย และก็ได้เป็นพระอรหันต์ด้วย

มีธรรมอยู่ส่วนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ซึ่งชาวพุทธควรจะยึดถือไว้เป็นหลัก คือ พระองค์ได้ตรัสว่า *ตราบใดที่ยังมีการประพฤติปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ตราบนั้นโลกก็ยังไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์*

นี้เป็นพุทธพจน์ที่สำคัญครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นการย้ำว่า ตราบใดที่ยังมีการนำเอาธรรมคือ *มรรคมีองค์* ๘ ประการ มาประพฤติปฏิบัติกัน ก็ยังมีโอกาสที่จะมีการบรรลุมรรคผลนิพพาน

ดังนั้น การที่จะทำให้พระพุทธศาสนาและธรรมยังปรากฏอยู่ในโลก ก็อยู่ที่การประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน

ข) พระพุทธเจ้าล่วงลับไป ชาวพุทธมี***ธรรมวินัย*** เป็นศาสดา

ต่อจากนี้ที่สำคัญ คือการที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ***พระธรรมวินัย*** ที่พระองค์ได้ทรงแสดงและบัญญัติไว้ จะเป็นศาสดาของพุทธบริษัททั้งหลาย

พุทธพจน์นี้ เป็นการประทานหลักการสำคัญของสถาบันพระศาสนา และตัดความเป็นห่วงว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ใครจะมาทำหน้าที่แทนพระองค์ เป็นผู้นำของพุทธบริษัทต่อไป

พระพุทธเจ้าไม่ทรงตั้งบุคคลผู้ใด แต่ได้ทรงประกาศว่า *ธรรมวินัย* คือ คำสั่งสอนของพระองค์นี่แหละ จะเป็นศาสดาของชาวพุทธ เพราะฉะนั้น ชาวพุทธก็จะต้องนับถือธรรมวินัย มั่นในธรรมวินัยอยู่เสมอ จะต้องมีสติรำลึกเตือนตัวเองให้ศึกษาว่า ธรรมวินัยของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติกันให้ถูก

ไม่ใช่เพียงแค่ว่า คอยเชื่อคอยฟังตามกันไป อย่างที่เรียกว่าปรัมปรา ต่อไปนานๆ เข้า ก็จะคลาดเคลื่อน แต่จะต้องมีการศึกษาอยู่เสมอ ให้รู้ชัดว่า พระธรรมวินัยนั้น คืออย่างไร ว่าอย่างไรกันแน่

ฉ) ***พระวาจาสุดท้าย*** ที่ฝากไว้ ชาวพุทธจะต้องใส่ใจ ถือเป็นยอดสำคัญ

ในที่สุดพระองค์ก็ตรัสพุทธพจน์สำคัญ คือ *ปัจฉิมวาจา* ได้แก่พระวาจาสุดท้ายก่อนปรินิพพาน ซึ่งหลังจากนั้นแล้ว ไม่ตรัสอะไรอีกเลย

ปัจฉิมวาจานี้ ก็คือ พระบาลีที่ว่า:

หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว, วยธมฺมา สงฺขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ

"ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอพูดกับเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม"

นี้เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง มารดาบิดาจะสิ้น จะจากลูกไป ก็มีการสั่งเสีย วาจาสั่งเสียของบิดามารดานั้น เราย่อมถือว่ามีความสำคัญมาก

พระพุทธเจ้าเป็นพระบรมศาสดาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย พระองค์ตรัสปัจฉิมวาจานี้ไว้ เราจะต้องให้ความสำคัญเหมือนกับเป็นวาจาสั่งเสียของพ่อแม่ เพราะทรงเป็นพระบิดาของพระศาสนาทั้งหมด วาจาที่ตรัสเตือนให้ไม่ประมาทนี้ จะต้องนำมาประพฤติปฏิบัติกันอย่างจริงจัง

ปัจฉิมโอวาทในเรื่อง*ความไม่ประมาท*นี้ บางทีเราไม่ค่อยได้นึกกัน

ว่ามีความสำคัญเพียงไร แต่ที่จริง เป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง แต่วันนี้ยังไม่มีโอกาส จึงจะเพียงกล่าวพาดพิงอ้างอิงไว้ก่อน เมื่อใดได้จังหวะก็จะอธิบายอีก เพราะเป็นเรื่องใหญ่มาก มีความสำคัญอย่างยิ่ง

ช) *อนิจจัง* เพื่อให้ไม่ประมาท ต้องประกบ*อนิจจัง* ที่ปลงให้สบายใจ

ตอนนี้จะพูดไว้แต่เพียงว่า หลักความ*ไม่ประมาท*นี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยสัมพันธ์กับความเป็น*อนิจจัง*

ก่อนจะทรงเตือนให้ไม่ประมาท พระองค์ได้ตรัสว่า *สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา* ก็คือตรัสถึงความเป็นอนิจจัง

เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยงแท้ เราจะมัวนิ่งนอนใจวางใจอยู่ไม่ได้ จึงต้องไม่ประมาท

พระพุทธเจ้าตรัสหลักสำคัญนี้ไว้ แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงกันระหว่างความเป็น *อนิจจัง* กับ *ความไม่ประมาท* คือ **เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เราจึงต้องไม่ประมาท และ เมื่อไม่ประมาทแล้ว เราก็จะสามารถใช้ความไม่เที่ยงให้เป็นประโยชน์ได้อีกด้วย**

เป็นที่รู้กันดีว่า คนไทยชอบใช้*อนิจจัง* เพื่อปลงใจให้ผ่อนสบายคลายโศกหรือหายทุกข์ ซึ่งเป็นเรื่องของการรู้เท่าทันความจริง ที่ทำให้ปล่อยวางสลัดความยึดติดถือมั่นลงได้

การรู้เท่าทันและความสบายใจหายทุกข์ได้นั้นดีแน่ แต่ก็ต้องระวังไว้อย่างยิ่งทีเดียวว่า ถ้าสบายใจแล้วก็ปล่อยอะไรๆ ไปเรื่อยๆ สิ่งที่ควรแก้ไขจัดทำ ก็ไม่กระตือรือร้นขวนขวาย ถ้าอย่างนี้ก็กลายเป็นความประมาท ผิดหลักพุทธโอวาทที่เป็น*ปัจฉิมวาจา*นี้เต็มที่ ชาวพุทธจะต้องไม่ทำเป็นอันขาด

ควรระลึกตระหนักว่า “ปล่อยวางได้” คือใจที่อยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทันแล้วไม่ยึดติดถือมั่น แต่ “ปล่อยปละละเลย” คือความประมาท

ส่วนที่ว่าความไม่เที่ยงนี้ จะใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเรา

ได้อย่างไร จะได้กล่าวในโอกาสอื่นข้างหน้า แต่ในวันนี้ เราได้มาถึงสถานที่ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสพุทธโอวาทนี้ไว้แล้ว ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ขอให้เราน้อมรำลึกถึงหลักคำสอนของพระองค์ดังได้กล่าวมา

การที่พระองค์ตรัสเรื่องความ*ไม่ประมาท* โดยโยงมาหา*อนิจจัง*ในกรณีนี้ เป็นการโยงไปถึงความเป็นอนิจจังที่ปรากฏแก่พระองค์เองทีเดียว คือ ความไม่เที่ยงแห่งสังขารของพระพุทธเจ้าว่า:

บัดนี้ แม้แต่พระองค์เองซึ่งเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยังต้องจากพุทธบริษัทไป เพราะว่าสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา พระวรกายของพระองค์นั้น ก็จะต้องแตกดับไปตามคติธรรมดาของสังขาร ที่มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลายอื่นๆ โดยทั่วไป

ด้วยพุทธพจน์นี้ พุทธบริษัทก็จะมองเห็นความเป็นอนิจจังโดยนึกถึงพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องเตือนใจเรา แล้วก็จะทำให้เกิด*สังเวช* คือความสังเวช เหมือนอย่างในคำที่บอกว่า เป็น*สังเวชนียสถาน*นี้แหละ

ฌ) *อนิจจัง* ให้สังเวช จะได้แข็งขันไม่ประมาท

การที่เราเดินทางมานี้ เป็นการปฏิบัติตามที่พุทธเจ้าได้ตรัสแนะนำไว้ว่า ให้มานมัสการสังเวชนียสถานทั้ง ๔ และสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ก็มาจบ ณ ที่ปรินิพพาน

เมื่อเรามาถึงสังเวชนียสถาน คือสถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชแห่งที่ ๔ เราก็มากล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากไปตามธรรมดาแห่งความไม่เที่ยง

การที่เราได้คติแห่งความไม่เที่ยง แล้วปลงใจให้เกิดความสังเวชจึงเป็นที่ชัดเจนที่สุด ณ ที่ปรินิพพานนี้

แต่สังเวชนั้น คืออย่างไร ต้องขอโอกาสทำความเข้าใจกันอีก

สังเวช คือ เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจ กระตุ้นเตือนใจอย่างไร คือกระตุ้นเตือนใจให้ได้คิด ให้ได้สำนึก

สำนึกอะไร ก็คือให้ได้คิดให้ได้สำนึกถึงความจริงนั่นเอง กล่าวคือความจริงแห่งพระไตรลักษณ์ อันได้แก่ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นธรรมดาของทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นอย่างนี้

เมื่อเราได้เครื่องเตือนใจ กระตุ้นให้ได้ความคิด ให้ได้ความสำนึก โดยโยงไปหาหลักความจริง แล้วจะเกิดอะไรต่อไป

ก็ทำให้เกิดความตื่นตัว เห็นความสำคัญ และเกิดแรงกำลังที่จะปฏิบัติธรรม คือเกิดความรู้สึกเข้มแข็งแรงกล้า เอาจริงเอาจัง ที่จะนำคำสอนของพระองค์มาประพฤติปฏิบัติ หรือดำเนินชีวิตให้ดีงาม ให้ชีวิตนี้มีคุณค่าจนบรรลุถึงธรรมสูงสุด

คำว่า "สังเวช" นั้น ได้เคยกล่าวไว้แล้วว่า ไม่ได้มีความหมายว่าให้สลดหดหู่ใจ ถ้าไปสลดหดหู่ใจแล้ว ก็กลายเป็นนิวรณ์ ซึ่งเป็นอกุศล ไม่ถูกต้อง เป็นพวกถีนมิทธะ

การที่สังเวชนั้น ไม่ใช่สลดหดหู่ใจ แต่เป็นการทำให้เกิดกำลังใจ พอเราได้คิด คือเราเห็นอนิจจัง เห็นความจริงของสังขารว่า พระพุทธเจ้าเองก็ยังต้องเสด็จจากไป ถึงแม้ตัวเราเอง และสิ่งทั้งหลายทุกอย่าง ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน

เมื่อเราเห็นความจริงนั้นแล้ว ก็เกิดความรู้สึกกระตุ้นเตือนให้ไม่ประมาท ว่าชีวิตคนนี้สั้นนะ เวลาก็น้อย ต้องเร่งใช้ให้คุ้มค่าเป็นประโยชน์ ถ้ากำลังหลงระเริงเพลิดเพลินมัวเมา หรือทำความชั่วอะไรอยู่ ก็ฉุกใจได้คิดขึ้นมา แล้วหยุดได้ เลิกได้ หันมาขวนขวายทำสิ่งที่ควรทำ นี่แหละที่ว่าสังเวชเกิดกำลัง ก็คือจะได้ไม่ประมาท

เราเกิดกำลังใจขึ้นมาจากการกระตุ้นเตือนของความสำนึกเห็นความจริงว่า โอ้ ความจริงเป็นอย่างนี้ ชีวิตของเราก็จะอยู่ตลอดไปไม่ได้ สิ่งทั้งหลายก็ไม่สามารถอยู่ไปตลอดกาล จะต้องมีความพลัดพรากจาก

กัน เพราะฉะนั้น เวลาที่มีอยู่นี้เราจะต้องรีบใช้ให้เป็นประโยชน์

ด้วยการกระตุ้นเตือนของความสำนึกนี้ เราก็เกิดกำลังความเพียรที่จะรีบขวนขวายปฏิบัติ โดยไม่นิ่งนอนใจ ไม่ละเลย ไม่ปล่อยเวลาให้ผ่านไปเปล่า ตอนนี้แหละเราจะได้ความกระตือรือร้น และความตั้งใจจริง

คัมภีร์ต่างๆ เช่น *วิสุทธิมรรค* และอรรถกถา-ฎีกาทั้งหลาย มักแสดงให้เห็นว่า "สํเวช-" มีความหมายเท่ากับคำว่า "สมุตฺเตช-" ซึ่งแปลว่า ปลุกเร้า คึกคัก เกิดกำลังขึ้น แข็งขัน แกล้วกล้า (เช่น วิสุทฺธิ. ๓/๒๙๙; ปฏิสํ.อ.๒/๑๘๖)

ถ้าเรารำลึกถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตลอดจนกระทั่งการปรินิพพานนี้ ให้เป็นเครื่องเตือนใจเรา ให้รำลึกต่อไปถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย และเกิดกำลังความเข้มแข็งจริงจังที่จะประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ อันนี้คือ ความสังเวชที่ถูกต้อง

ดังนั้น ตอนนี้เป็นโอกาสแล้ว เหตุการณ์ที่เสด็จปรินิพพานในที่นี้เป็นเครื่องเตือนใจเรา ให้สำนึกถึงความจริงของสังขาร จึงขอให้เราได้เกิดปัญญามองเห็นความจริง และด้วยปัญญานี้ เราจะไม่สลดหดหู่ใจไม่เกิดความเศร้า

ถึงแม้ถ้าจะมีความรู้สึกเป็นความเศร้าเกิดขึ้น ก็เอาความเศร้านั้นมาเป็นเครื่องกระตุ้นจิตใจของเรา ให้เกิดกำลังใจเข้มแข็งขึ้นว่า เราจะต้องแสดงความระลึกถึงพระพุทธเจ้าด้วยการนำเอาธรรมของพระองค์มาปฏิบัติ

พระพุทธเจ้าจากเราไปแล้ว แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้สูญสิ้นไปด้วย ธรรมก็ยังคงอยู่ เราจะต้องเป็นลูกศิษย์ที่ดี เราจะต้องตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ต่อไป เราชาวพุทธนี่ละ จะช่วยกันรักษาธรรม รักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงอยู่ยั่งยืนต่อไป

ปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไป ธรรมกายเจริญเอง

แม้พระวรกาย หรือที่บาลีเรียกว่า รูปกายของพระพุทธเจ้าจะจากไปแล้ว แต่นามกายของพระองค์ในส่วนที่เรียกว่า *ธรรมกาย* ก็ยังคงอยู่

พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีใจความว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา; แต่ผู้ใดใจมากด้วยกิเลส ไม่เห็นธรรม แม้จะเกาะชายสังฆาฏิติดตามเราไปตลอดเวลา ผู้นั้นกับเราก็ชื่อว่าอยู่ห่างไกลกัน *(สํ.ข.๑๗/๒๑๖; ขุ.สุ.๒๕/๒๗๒)*

เพราะฉะนั้น ถ้าเราจะเห็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง เราก็ต้องเข้าถึงธรรม แม้เราจะมาถึงสถานที่นี้ เราก็มาในแง่ของสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับรูปกายของพระพุทธเจ้า

พูดมาถึงตอนนี้ก็เลยมี*กาย ๒* อย่าง ดังที่บอกว่า*รูปกาย*ของพระพุทธเจ้าจากไปแล้ว แต่***ธรรมกาย***หาจากไปไม่

เราเห็นพระรูปกายของพระองค์ ด้วยดวงตาเนื้อ แต่เราจะสามารถเห็นพระองค์ที่แท้จริง คือพระธรรมกาย ด้วยดวงตาปัญญา

รูปกายของพระองค์นั้น เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง แตกสลายไปเป็นธรรมดา เพราะเป็นรูปธรรม แต่ธรรมกายนั้นคงอยู่ ถึงแม้รูปกายของพระองค์จะแตกสลายแล้ว ธรรมกายก็ยังหาแตกสลายไปด้วยไม่

ชาวพุทธ เมื่อได้มาเรียนรู้พุทธประวัติ รำลึกถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับพระองค์แล้ว เราก็เห็นความเป็นไปเกี่ยวกับพระรูปกายที่มาจบสิ้น ณ สถานที่ปรินิพพาน แล้วมาถูกพระเพลิงเผาผลาญที่*มกุฏพันธนเจดีย์* ที่เรานั่งกันอยู่ คือที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระนี้

พระรูปกายของพระองค์กลายเป็นเถ้าเป็นอัฐิไปแล้ว แต่พระธรรมกายยังคงอยู่ พระองค์ได้สอนเราไว้แล้วว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา”

หมายความว่า ถึงแม้ใครจะเกาะชายพระสังฆาฏิติดตามพระองค์ไป ก็เห็นแค่รูปกาย เราจะต้องมองเห็นธรรม จึงจะเห็นธรรมกายของ

พระองค์

แต่คำว่า *รูปกาย* และ *ธรรมกาย* นั้น จะต้องทำความเข้าใจกันให้ชัดเจน

คำว่า *กาย* แปลว่า กอง คือที่ชุมนุม หรือที่ประชุม *หมายความว่า* เป็นที่มารวมกันของสิ่งต่างๆ เช่น *รถกาย* คือกองรถ *พลกาย* คือกองพล หรือกองทหาร เป็นต้น

เพราะฉะนั้น รูปธรรมทั้งหลาย มีธาตุต่างๆ อย่างที่เรียกกันว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ มาประชุมกันเข้า ก็รวมเป็นกาย เรียกว่ารูปกาย

รูปกาย ก็คือ กองแห่งรูป หรือที่ประชุมแห่งรูปธรรม มีดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น มารวมกันอยู่

ส่วน*ธรรมกาย* ก็คือ กองแห่งธรรม หรือ ชุมนุมแห่งธรรม หรือประชุมแห่งธรรม หรือที่มารวมกันของธรรมทั้งหลาย

พระพุทธเจ้านั้น ด้วยพระ*รูปกาย* คือ พระวรกายของพระองค์ที่ปรากฏอยู่ คนทั้งหลายก็ได้เข้าไปเฝ้า ได้เข้าไปพบเห็น ได้ดู ได้ฟัง

ส่วนพระ*ธรรมกาย*ของพระองค์ ก็หมายความว่า พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ค้นพบธรรมแล้ว พระองค์ก็กลายเป็นที่ประชุมแห่งธรรม หรือที่ชุมนุมของธรรม เป็นที่ที่ธรรมทั้งหลายมากมายมารวมกันอยู่

เมื่อพระองค์แสดงธรรมที่ตรัสรู้นั้นออกไป พระองค์ก็กลายเป็นแหล่ง ที่เปล่ง ที่หลั่งไหล ที่เผยแพร่ออกไป แห่งธรรมทั้งหลาย พระพุทธเจ้าก็จึงเป็นพระ*ธรรมกาย* ดังที่พระองค์ตรัสว่า

> "ดูกรวาเสฏฐะและภารัทวาช เธอทั้งหลาย มีชาติ-ชื่อ
> -โคตร-ตระกูล ต่างๆ กัน ออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริก
> ...เป็นสมณศากยบุตรเสมอกัน, ผู้ใดมีศรัทธาที่ปลูกฝังลง
> แล้วในตถาคต...ก็สามารถกล่าวได้ว่า เราเป็นบุตร เป็นโอรส

เกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เกิดจากธรรม อันธรรมนิรมิต เป็นธรรมทายาท ข้อนั้นเพราะอะไร? ก็เพราะว่า คำว่าธรรมกาย ก็ดี พรหมกายก็ดี ธรรมภูต ก็ดี พรหมภูต ก็ดี นี้เป็นชื่อของตถาคต” *(ที.ปา.๑๑/๕๕)*

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดแม้จะเกาะมุมผ้าสังฆาฏิของพระองค์ติดตามพระองค์ไปตลอดเวลา แต่จิตใจถูกกิเลสครอบงำ ก็ไม่ชื่อว่าเห็นพระองค์ ส่วนผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นพระองค์

เมื่อพระอรรถกถาจารย์จะอธิบายพุทธพจน์นี้ ก็ต้องใช้คำว่า ***รูปกาย*** กับ ***ธรรมกาย*** มาเทียบกัน คือ

➪ เมื่อตามเสด็จเฝ้าดูองค์พระพุทธเจ้า ก็หมายถึงตามดูพระ***รูปกาย***ของพระองค์ ด้วย***ตาเนื้อ***ธรรมดา

➪ เมื่อมองเห็นคือเข้าใจธรรมที่พระองค์ตรัสสอน ก็เท่ากับเห็น***ธรรมกาย***ของพระองค์ ด้วย***ตาปัญญา***

การมองเห็นธรรมกายด้วยตาปัญญา ก็มีความหมายทำนองเดียวกับคำว่าได้ดวงตาเห็นธรรม หรือ***ธรรมจักษุ***นั่นเอง

“ธรรมจักษุ” หรือดวงตาเห็นธรรมนั้น ก็คือการเห็นอริยสัจ ซึ่งโดยทั่วไปหมายถึงบรรลุโสดาปัตติมรรค แต่กว้างออกไปหมายถึงมรรคทั้ง ๓ ระดับใดระดับหนึ่ง ตั้งแต่โสดาปัตติมรรค ไปจนถึงอนาคามิมรรค แต่บางแห่งหมายถึงมรรค ๔ ผล ๔ ได้ทั้งหมด คือตั้งแต่โสดาปัตติมรรคถึงอรหัตตผล *(เช่น ม.อ.๔/๒๕๐; สํ.อ.๓/๔๓; วินย.ฎีกา๔/๗๖)*

การเห็นธรรมกายในกรณีอย่างนี้ ก็คือการบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ขั้นใดขั้นหนึ่ง หมายความว่า ***เห็นธรรมกาย*** คือโลกุตตรธรรม ๙ *(สํ.อ.๒/๓๔๓)* ***ด้วยตาปัญญา*** ที่เห็นอริยสัจนั่นเอง *(อุ.อ.๓๓๓; วินย.ฎีกา๔/๒๔๖)*

ธรรมกาย ไม่ใช่ศัพท์จำเพาะที่มีความหมายเจาะจง แต่เป็นคำสำหรับใช้อธิบายความหมายพิเศษในบางกรณี ดังที่ตัวศัพท์เองก็มีความ

หมายกว้างว่า *กองธรรม* หรือ*ชุมนุมธรรม* อาจจะเป็นโสดาปัตติมรรคก็ได้ หรือขั้นหนึ่งขั้นใดในโลกุตตรธรรม ๙ ก็ได้ ตลอดจนถึงนิพพาน

บางแห่งใช้ในความหมายกว้างมาก ตรงตามศัพท์ที่แปลว่า "กองธรรม" เช่น หมายถึงธรรมขันธ์ (แปลว่า กองธรรมเหมือนกัน) คือ ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ เป็นต้น (*เถร.อ.๑/๑๖๗*)

แต่รวมแล้วก็คือว่า *ธรรมกาย* เป็นคำศัพท์ที่ใช้บ้างเพียงน้อยแห่ง (ในพระไตรปิฎก มีใช้เพียง ๔ แห่งเท่านั้น) เพราะจะใช้ต่อเมื่อต้องการความหมายเชิงเปรียบเทียบบางอย่าง โดยเฉพาะในกรณีที่เทียบคู่กับ*รูปกาย*

เหมือนอย่างที่เรามาพูดกันในการจาริกนมัสการสังเวชนียสถาน ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกี่ยวกับเหตุการณ์ในพระประวัติของพระองค์ เราก็พูดถึงพระ*รูปกาย*ที่เสด็จจาริกไป โยงมายังพระ*ธรรมกาย*ที่ตรัสสอนให้พวกเราเข้าใจเพื่อจะได้เข้าถึงพระองค์

อนึ่ง *ธรรมกาย* ในพระไตรปิฎกที่ว่ามีใช้ ๔ ครั้งนั้น

➲ ใช้ในพุทธพจน์ที่ตรัสว่าเป็น**พระนามหนึ่ง**ของพระองค์ เป็นความร้อยแก้วครั้งเดียว (ที่ยกมากล่าวแล้วข้างต้น)

➲ นอกนั้นใช้ในคำประพันธ์ร้อยกรอง คือ เป็นคาถาพรรณนาคุณความดี (อยู่ในคัมภีร์อปทานทั้งหมด) ดังนี้

- แห่งหนึ่ง กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้มีจิตเป็นอิสระ ***มีธรรมกายมากมาย*** (คือมีสภาวะแห่งธรรมอเนกประการ เป็นดังเรือนร่าง - *ขุ.อป ๓๒/๒; อป.อ.๑/๒๔๕*)
- อีกแห่งหนึ่ง เป็นคำพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ เช่นว่าทรงเป็นแหล่งแห่งรัตนะและทรงแสดงธรรมกาย ฯลฯ (*ขุ.อป. ๓๒/๑๓๙*)
- อีกแห่งหนึ่ง เป็นดำรัสของพระนางมหาปชาบดีโคตมีที่จะพูดถึงต่อไป

ต่อมาหลังพุทธกาลหลายร้อยปี พุทธศาสนามหายานได้ตั้งหลักเรื่อง*ตรีกาย* (กาย ๓) ขึ้นมา ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระกาย ๓ อย่าง คือ

๑) *ธรรมกาย* ได้แก่กายธรรม หรือตัวธรรม หรือตัวความจริงแท้ที่เป็นสภาวะ อันเป็นสาระแห่งสรรพสิ่งทั่วสากล (ที่จริงก็คือธรรมดา หรือธรรมธาตุ หรือตถตา เป็นต้นนั่นเอง)

๒) *สัมโภคกาย* ได้แก่กายเสวยสุข หมายถึงพระกายอันประณีตในพุทธเกษตร ที่แผ่ธรรมแก่พระโพธิสัตว์ และ

๓) *นิรมานกาย* ได้แก่ กายนิรมิต ที่เป็นกายหยาบ กายเนื้อ มีการเกิด แก่ เจ็บ ตายได้ อันปรากฏในโลกมนุษย์ เพื่อสั่งสอนธรรมแก่ชาวโลก ดังเช่นพระพุทธเจ้าศากยมุนีนี้

หลักตรีกายนี้ ปรากฏในพระสูตรต่างๆ ของมหายาน เช่น ลังกาวตารสูตร เป็นต้น ซึ่งปราชญ์มหายานทราบกันดีว่าเป็นพระสูตรที่แต่งขึ้นภายหลัง (Christmas Humphreys นายกพุทธสมาคมลอนดอนผู้ล่วงลับ เขียนไว้ใน Dictionary ของเขา ใช้คำว่า "จับใส่พระโอษฐ์")* และการอธิบายความหมายของ*กาย*ทั้ง ๓ นี้ ก็ยังแปลกกันไปตามทัศนะของนิกายย่อยต่างๆ ของมหายานเอง

แต่เรื่องนี้เอามาเล่าเป็นความรู้ไว้เท่านั้น

ธรรมกาย (ตามความหมายเดิม) คือ กองธรรม หรือชุมนุมแห่งธรรมนี้ ย่อมเกิดแก่บุคคลทุกคนที่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์จนกระทั่งตนเองเป็นที่ชุมนุมแห่งธรรมต่างๆ

หมายความว่า ธรรมทั้งหลาย คือมรรค ผล นิพพาน มาประชุมหรือชุมนุมกัน ในผู้ใด ด้วยดวงตาปัญญาที่มองเห็นอริยสัจ ก็เกิดเป็น

---

* Christmas Humphreys, ***A Popular Dictionary of Buddhism*** (London: Curzon Press, 1976), p. 172: "The Suttas of the Theravada are presented as actual sermons of the Buddha; those of the Mahayana are frankly later compilations put into his mouth."

ธรรมกายขึ้นในผู้นั้น เหมือนอย่างที่พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ตรัสกะพระพุทธเจ้า เมื่อทูลลาจะปรินิพพานว่า

> "พระรูปกายของพระองค์นี้ หม่อมฉันได้เลี้ยงดู ให้เจริญเติบโตมา ส่วนธรรมกายของหม่อมฉันนี้ พระองค์ก็ได้ช่วยให้เจริญเติบโตขึ้นแล้ว" *(ขุ.อป.๓๓/๑๕๗)*

เป็นอันว่า ธรรมกายนั้นเข้าถึงได้ ด้วยปัญญาที่มองเห็นธรรมแล้วก็ถึงตัวธรรม ธรรมที่รู้ที่บรรลุแล้วก็เหมือนดังมาประชุมกันอยู่ ก็เป็นธรรมกายขึ้นมา ก็เท่านั้นเอง

แต่ว่าเท่านั้นเองนี่แหละ ยากนักหนา แม้กระนั้นก็ไม่ยากเกินไปสำหรับผู้มีศรัทธา และตั้งใจประพฤติปฏิบัติ

ถ้าเราประพฤติปฏิบัติจนเกิดปัญญาเห็นธรรมขึ้นมา เราก็เข้าถึงธรรมกาย เราปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไป ธรรมต่างๆ เกิดมีเพิ่มขึ้นๆ ธรรมกายก็เจริญเติบใหญ่ขึ้นในเรา

เมื่อเราเห็นความจริงแห่งธรรมทั้งหลาย ล่วงทะลุผ่านประดารูปธรรมที่เป็นรูปกาย ก็คือ "เห็นธรรมกาย" พูดสั้นๆ ว่า "เห็นธรรม"

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า เมื่อเราเห็นธรรม ก็คือ เห็นองค์แท้ของพระพุทธเจ้า ตามคำตรัสที่ว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา"

วันนี้เราชาวพุทธศาสนิกชน ได้มีศรัทธาจาริกกันมา จนกระทั่งถึงสังเวชนียสถานอันดับสุดท้ายในลำดับของพุทธประวัติแล้ว และก็ได้มาถึงที่เป็นที่สิ้นสุดแห่งพระรูปกายของพระพุทธเจ้า

แต่เราก็ระลึกได้ว่า พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนไว้แล้วว่า ธรรมนั้นไม่สูญสลายไปด้วยกับพระรูปกายของพระองค์

เมื่อเราได้เจริญศรัทธามาเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่นี้ อันเป็นที่เคยรองรับรูปกายของพระองค์ที่มาในพุทธประวัติแล้ว ก็ขอให้เป็นเครื่องเตือนใจเรา เพื่อให้น้อมเอา*ธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอน* เรียกว่า "หลัง

ไหลออกจากธรรมกาย” ของพระองค์นี้ มาประพฤติปฏิบัติ ให้ก่อขึ้น ให้มาชุมนุมขึ้น เป็นธรรมกายที่งอกงามเติบใหญ่ขึ้นในตัวเราสืบต่อไป

อนึ่ง ธรรมที่กล่าวอ้างอิงในวันนี้ ก็หวังว่าจะได้ยกขึ้นเป็นข้อที่จะได้นำมาอธิบายให้โยมฟังต่อไปในโอกาสข้างหน้า โดยเฉพาะเรื่องความ*ไม่ประมาท* ที่เป็นพุทธโอวาท เรียกว่า*ปัจฉิมวาจา* พร้อมทั้งหลักธรรมอื่นๆ

โดยเฉพาะอีกข้อหนึ่ง คือธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ที่เป็นปฐมเทศนา แสดงเรื่อง*มัชฌิมาปฏิปทา* ทางสายกลางนั้น ก็เป็นหลักสำคัญเหมือนกัน

ดังนั้น ถ้ามีโอกาส อย่างน้อยก็จะได้แสดง ๒ เรื่องนี้ คือ

- เรื่อง*ทางสายกลาง* ที่ทรงแสดง ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน *และ*
- หลักความ*ไม่ประมาท* ที่ตรัส ณ สถานที่ปรินิพพานนี้

เราก็จะได้ธรรมที่นับว่า เป็นหลักการใหญ่ๆ สำคัญ ซึ่งเนื่องด้วยสถานที่ ที่เรียกว่า สังเวชนียสถาน ๔

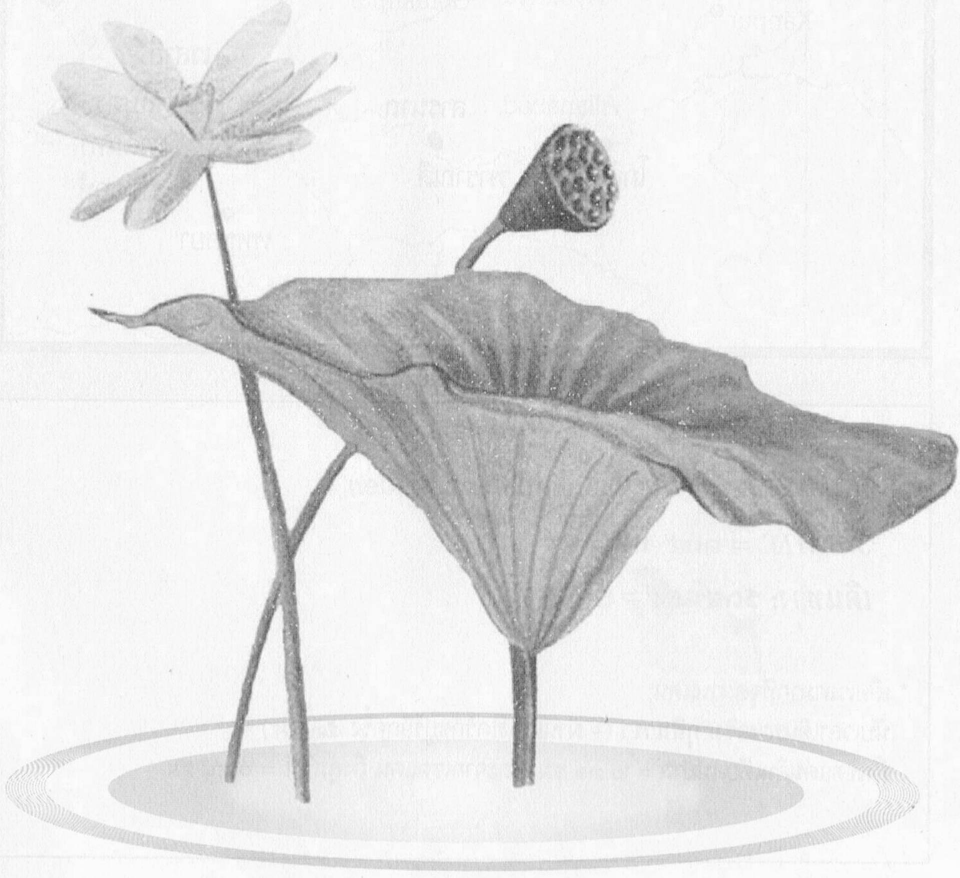
สำหรับวันนี้ เวลาจำกัด จำเป็นจะต้องเดินทางต่อไป แต่ก็ขอให้ทุกท่านมีความรู้สึกสมใจหวังว่า เราได้เดินทางมาถึงสังเวชนียสถานสำคัญอันเป็นลำดับที่ ๔ ในพุทธประวัติ และเป็นลำดับที่ ๓ ในการเดินทางของเรา เป็นสถานที่จบสิ้นของพุทธกิจในพระชนมชีพของพระพุทธเจ้า

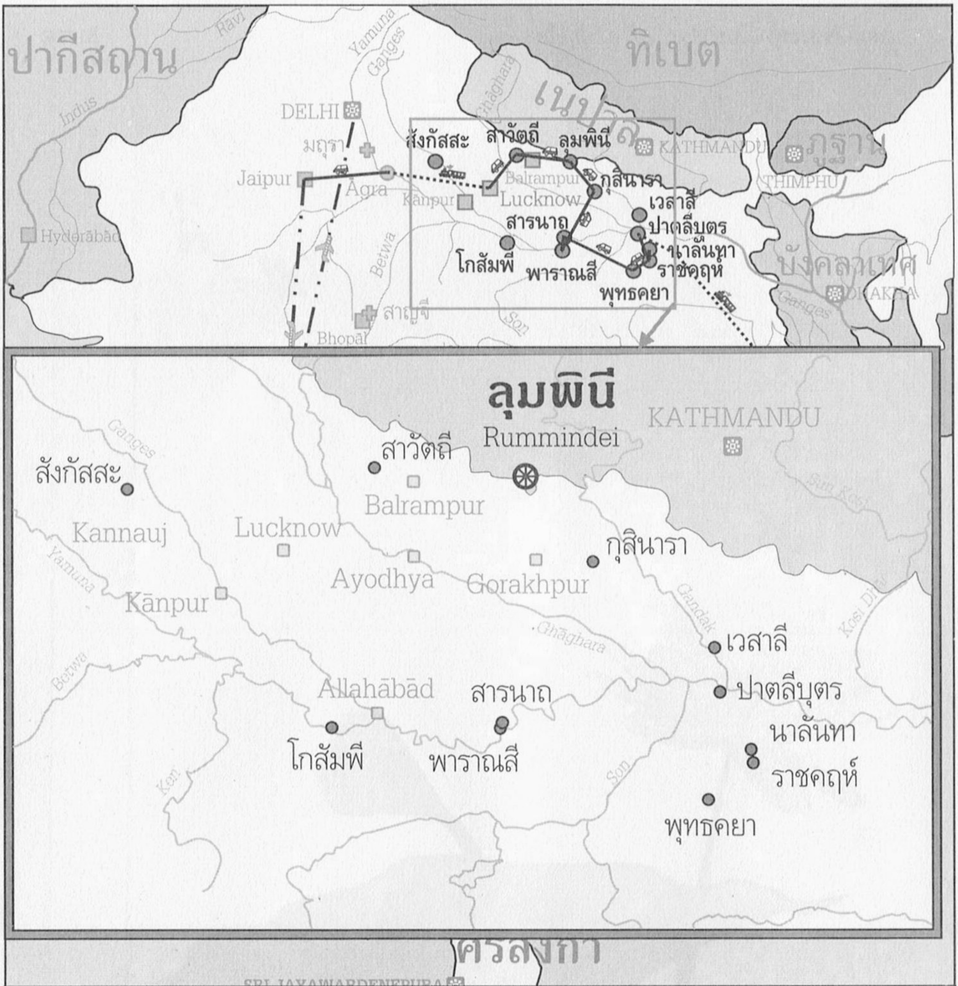
แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้จบสิ้นที่นี่ พระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายมั่นคงต่อไป จนกระทั่งมาถึงพวกเราในปัจจุบันนี้ ที่ประเทศไทยเป็นต้น และทั่วโลก เราจึงได้รับความร่มเย็นจากร่มพระธรรมของพระองค์

บัดนี้ เรามาถึงต้นแหล่งแห่งพระธรรมคำสอน คือต้นแหล่งแห่งพระพุทธศาสนานั้น ก็ขอให้เรามีปีติ มีความอิ่มใจ มีความปลาบปลื้มใจ และถือว่าเราทุกคนได้บำเพ็ญบุญกุศลอย่างดีแล้ว ด้วยความเพียรตาม

ที่เราได้ปฏิบัติมาเป็นพุทธบูชา

ด้วยอำนาจแห่งกุศลเจตนา ความตั้งใจดี ความมีศรัทธาเป็นต้น ในน้ำใจของโยมญาติมิตรทุกท่าน จงประกอบเข้ากับคุณพระรัตนตรัย เป็นคำอวยพรชัยแก่ทุกท่าน เป็นเครื่องอภิบาลรักษาให้ทุกท่านประสบความสุขความเจริญยิ่งขึ้นไป และมีความร่มเย็นงอกงามในพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกันตลอดกาลทุกเมื่อ เทอญ.

◉ **กุสินารา → ลุมพินี** (Lumbinī/Rummindei)

ระยะทาง: = ๑๓๕ กม.

***เดินทาง:* รถยนต์**: = ๖.๐๓ ชม.*

* เสียเวลามากที่จุดผ่านแดน;
นับเวลาเดินทางจริง: **กุสินารา** (+ ผ่านเมืองโคแรกขปูร์อีกครั้ง ๕๓ กม.)
ถึงเขตแดนอินเดีย-เนปาล = ๒.๓๑ ชม. และจากเขตแดน ถึง**ลุมพินี** = ๐.๔๕ ชม.

เสาศิลาจารึก ของพระเจ้าอโศกมหาราช
ที่ลุมพินี สถานที่ประสูติ

บริเวณวัดพระเชตวัน ที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ณ พระนครสาวัตถี

พระคันธกุฎี ที่วัดพระเชตวัน พระนครสาวัตถี

๙ ที่ประกาศอิสรภาพของมนุษย์

ลุมพินี ในเขตประเทศเนปาล

เสาร์ที่ ๑๘ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๐๘.๒๕ น.

ขอเจริญพรโยมผู้มีศรัทธา

บัดนี้ คณะบุญจาริกก็ได้เดินทางมาถึง สังเวชนียสถานแห่งที่ ๔ เป็นที่สุดท้ายในการเดินทางของเรา แต่เป็นลำดับแรกในเหตุการณ์แห่งพุทธประวัติ คือสถานที่ประสูติ ซึ่งมีเครื่องหมายแสดงให้ทราบด้วยศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกที่ได้ประดิษฐานไว้ มีข้อความเพียงสั้นๆ ว่า

> "พระเจ้าอยู่หัวปิยทัสสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่ออภิเษกได้ ๒๐ พรรษา ได้เสด็จมา และทรงกระทำการบูชา เพราะว่าพระพุทธศากยมุนีได้ประสูติ ณ ที่นี้
>
> "ได้โปรดให้สร้างรั้วศิลา และโปรดให้ประดิษฐานเสาศิลาจารึกขึ้นไว้"

ต่อจากนี้มีข้อความอีกเล็กน้อย ศิลาจารึกนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่สุด ส่วนหลักฐานอื่นๆ เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาภายหลังเป็นส่วนมาก

พวกอิฐต่างๆ ที่กองอยู่นั้น อาจจะเป็นพวกสถูปบ้าง เป็นซากของกุฏิบ้าง อีกอย่างหนึ่งก็คือ วิหารมายาเทวี ที่อยู่ในวงล้อมผ้าเหลืองที่เขากำลังจัดการขุดแต่ง เมื่ออาตมามาครั้งก่อนโน้น เขายังไม่ได้รื้อ ยังเข้าไปนมัสการได้ แต่เป็นวิหารที่ไม่ใช่ของชาวพุทธเอง คือเป็นของชาวฮินดูสร้างขึ้น เท่าที่ทราบว่าเป็นของภายหลัง

ที่จริงนั้น สถานที่ประสูติ ทางรัฐบาล หรือชาวพุทธทั้งหมด ควรจะให้ความสำคัญมาก ทางสหประชาชาติ ในสมัยท่านเลขาธิการอูถั่นได้วางโครงการที่จะพัฒนาลุมพินีไว้ ตั้งแต่ประมาณ ๓๕ ปีมาแล้ว แต่เวลาล่วงมายาวนาน ท่านอูถั่นได้สิ้นชีวิตไป งานก็ไม่ได้คืบหน้าอะไรเลย

เมื่ออาตมามาครั้งแรกใน ๒๕๒๘ ก็ไม่มีอะไรที่เป็นการเปลี่ยนแปลงชัดเจน มาอีกครั้งหนึ่งประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๓ ก็อยู่อย่างเดิม เพิ่งจะมาครั้งนี้แหละที่เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลง มีการเริ่มต้น จึงนับว่าเป็นที่น่าอนุโมทนา แต่ก็ช้ามาก

ที่จริงนั้น ควรจะได้มีการปรับปรุงกันมานานแล้ว ควรจะเป็นสถานที่ที่รื่นรมย์ เป็นรมณียสถานด้วย และเป็นปูชนียสถานด้วย มิฉะนั้น ชาวพุทธมาก็จะเห็นเป็นที่น่าสังเวช แต่เป็นสังเวชในภาษาไทย ไม่ใช่สังเวชในภาษาบาลี *หมายความว่า* เห็นแล้วก็สลดหดหู่ใจ

มาบัดนี้ ถ้ามีการปฏิสังขรณ์และมีการฟื้นฟู ด้วยการจัดสร้างตามแปลนใหญ่ที่วางไว้สมัยท่านอูถั่น ซึ่งเป็นมาสเตอร์แปลน (master plan) ต่อไปก็คงจะเป็นรมณียสถาน และเป็นปูชนียสถานที่ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาได้อย่างดี

คติจากสังเวชนียสถาน

ที่ว่ามานั้นเป็นเรื่องของสถานที่ ซึ่งก็มีความสำคัญ เพราะว่าเราต้องการให้เกิดผลในทางจิตใจ คือให้เป็นสังเวชนียสถานอย่างแท้จริง หมายถึงเป็นที่ให้เกิด *สังเวช* ในความหมายว่า เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจให้เกิด*ศรัทธา*และ*ปัญญา*

ทั้งนี้เพราะว่า เมื่อเรามาในสถานที่ที่เรียกว่าสังเวชนียสถาน และสถานที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาทุกแห่ง สิ่งที่เราควรจะได้ โดยสรุปก็มี ๒ อย่าง คือ *ศรัทธา* กับ *ปัญญา*

บางท่านก็อาจจะได้เฉพาะศรัทธา คือ ความเลื่อมใสและมั่นอก

มั่นใจเข้มแข็งยิ่งขึ้น พร้อมทั้งเกิดปีติ มีความปลาบปลื้มใจที่เป็นผลจากศรัทธานั้น นั่นก็เป็นส่วนหนึ่ง แต่อีกส่วนหนึ่งบางทีไม่ได้ คือ ปัญญา

อย่างไรก็ดี เมื่อได้ศรัทธาไป ก็ยังเรียกว่าได้ผลบ้าง แต่ไม่สมบูรณ์ ถ้าจะให้ดีก็ควรจะได้ปัญญาด้วย อย่างที่อาตมาได้กล่าวแล้วว่า ปัญญาที่เกิดขึ้นนี้หมายถึง

ปัญญาอย่างที่ ๑ คือ ความรู้เข้าใจ มองเห็นคติธรรมดาของสังขาร อันได้แก่ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามหลักพระไตรลักษณ์ ซึ่งจะทำให้เราเห็นความจริง แล้วโน้มธรรมมาปฏิบัติในใจ ปัญญานี้จะโยงไปสู่ความสว่างชัดในธรรมดาของสังขาร พร้อมทั้งการที่จะเป็นอยู่และทำการทั้งหลายด้วยความไม่ประมาท

ปัญญาอย่างที่ ๒ คือ จากเหตุการณ์และสถานที่นั้นๆ ก็เชื่อมโยงต่อไปให้เราระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และปฏิบัติตามคำสอนเหล่านั้น ที่มีความหมายเกี่ยวเนื่องกับสถานที่แต่ละแห่ง ตลอดจนพระธรรมเทศนาต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในโอกาสนั้นๆ

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องทางปัญญา ซึ่งจะได้มากได้น้อย ก็อยู่ที่การรู้จักใช้โยนิโสมนสิการ คือการรู้จักคิด รู้จักพิจารณา

อย่างเราเดินทางมาครบ ๔ แห่งนี้ ความหมายของสังเวชนียสถานแต่ละแห่งนั้น ก็มีต่างๆ กัน ถ้าจะประมวลสรุปแล้ว เราก็ได้แง่คิดหลายแบบ จะยกตัวอย่างง่ายๆ

ทำประโยชน์ของตนให้ถูกให้ดี จะเป็นที่พึ่งของโลกได้

เริ่มต้น *สังเวชนียสถาน* ๔ นั้น เราเห็นชัดว่า *แห่งแรก* เป็นเรื่องเกี่ยวกับการประสูติ คือ การเกิด แล้วต่อไป *แห่งสุดท้าย* เกี่ยวกับการปรินิพพาน ก็คือ การตาย

สองอย่างนี้ การเกิด กับการตาย เป็นของสามัญสำหรับทุกคน ไม่ใช่เฉพาะพระพุทธเจ้า ใครก็ตามที่มีชีวิต ก็ต้องเริ่มต้นด้วยการเกิด

แล้วต้องสิ้นสุดด้วยการตาย

แต่พระพุทธเจ้าทรงมีเพิ่มอีก ๒ อย่าง คือระหว่างนั้น ท่ามกลางระหว่างประสูติกับปรินิพพาน มี*ตรัสรู้*กับแสดง*ปฐมเทศนา* อันเป็นส่วนพิเศษที่ทำให้พระชนมชีพหรือชีวิตของพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่ประเสริฐต่างจากคนทั้งหลาย

การ*ตรัสรู้*นั้น ถ้ามองความหมาย ก็คือการที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุจุดหมายที่ทรงประสงค์ เป็นความสำเร็จของพระองค์ ทำพระชนมชีพของพระองค์เองให้สมบูรณ์ เรียกว่า เป็นการทำประโยชน์ของตนเองให้เสร็จสิ้น

ต่อมา การแสดง*ปฐมเทศนา* คือการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น คือ การที่พระองค์มีอะไรมอบไว้ให้แก่ชาวโลก

ประโยชน์ ๒ ประการนี้ เรียกว่าหลัก *อัตตัตถะ* และ*ปรัตถะ*

การตรัสรู้ เป็นการบรรลุความสมบูรณ์แห่ง*อัตตัตถะ* หรือ *อัตตหิตะ* ได้แก่ประโยชน์ตน

ส่วนการแสดงปฐมเทศนา เป็นจุดเริ่มต้นของการบำเพ็ญ*ปรัตถะ* หรือ*ปรหิตะ* คือ ประโยชน์เพื่อผู้อื่น

ในการปฏิบัติธรรมนั้น หลักธรรมคู่นี้สำคัญมาก พระพุทธเจ้าทรงย้ำบ่อยๆ ว่า ให้บำเพ็ญทั้งอัตตัตถะ ประโยชน์ตน และปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น

ทั้งสองอย่างนี้เนื่องกัน ผู้ที่จะบำเพ็ญประโยชน์ให้ผู้อื่นได้อย่างดีก็ต้องพัฒนาตน ยิ่งเราบรรลุประโยชน์ตนมากขึ้นไปเท่าไร เราก็ยิ่งสามารถทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นได้มากขึ้นเท่านั้น

ความดีงาม ความสามารถ ความมีสติปัญญา ที่เกิดจากการพัฒนาตนของเรานี้แหละ คือประโยชน์ตนที่แท้จริง

ถ้าเราได้พัฒนาตนเอง ทำประโยชน์ตนให้เจริญงอกงาม โดยมีสติปัญญาความสามารถมากขึ้น ก็เท่ากับเป็นความดีงามความประเสริฐ

แห่งชีวิตของเราเอง พร้อมกันนั้น เราก็สามารถที่จะบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นได้ดีขึ้นด้วย

ทั้งนี้เพราะว่า บุคคลที่มีสติปัญญา มีความสามารถ มีความสุข มีชีวิตที่สงบแล้ว จึงจะสามารถบำเพ็ญประโยชน์ ช่วยเหลือผู้อื่น เผื่อแผ่ความดีงาม สติปัญญา ความรู้ และความสุขไปให้แก่คนอื่นได้เต็มที่

เหมือนอย่างพระพุทธเจ้า ที่ทรงเป็นผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว คือได้พัฒนาพระองค์เองให้มีคุณสมบัติทั้งปวงสมบูรณ์แล้ว จบกิจแห่งการเจริญศีลสมาธิปัญญา พร้อมด้วยพระปัญญา มหากรุณา และวิสุทธิคุณ มีความสุขเป็นคุณสมบัติประจำพระองค์อยู่แล้วตลอดเวลา ไม่ต้องแสวงหาความสุขที่ไหน และไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อพระองค์เองอีกต่อไป จึงอุทิศพระชนมชีพทั้งหมดให้แก่การบำเพ็ญพุทธกิจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนเพียงอย่างเดียว จนถึงที่สุดแห่งพุทธกาล

ผู้ใดยังไม่บรรลุประโยชน์ตน ผู้นั้นก็ยังทำประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ไม่เต็มที่ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

ด้านหนึ่ง ยังมีความสามารถที่จะทำประโยชน์นั้นได้ไม่สมบูรณ์ เช่น ยังพัฒนาตนให้มีความสามารถต่างๆ ได้ไม่เพียงพอ และไม่รู้ชัดเจนจะแจ้งลงไปแม้แต่ว่าอะไรจะเป็นประโยชน์จริงแท้หรือไม่

อีก*ด้านหนึ่ง* ยังมีห่วงกังวลเกี่ยวกับตนเอง อย่างน้อย แม้แต่ไม่ห่วงสุขทุกข์ของตัวแล้ว ก็ยังกังวลกับการที่จะต้องฝึกฝนพัฒนาตนเอง

ผู้ที่จะช่วยคนตกน้ำ ถ้าตัวเองว่ายน้ำไม่เป็น ถึงจะมีใจการุณย์อย่างยิ่ง จะช่วยเขาได้อย่างดี ก็แค่หาวัสดุอุปกรณ์มาฉุด ดึง ลาก พาจูง หรือโยนให้ ซ้ำร้าย ถ้าช่วยไม่เป็น กลับก่ออันตราย หรือไม่ปลอดภัยทั้งแก่ตนเอง และแก่คนที่ตนคิดจะช่วยนั้น

เพราะฉะนั้น *ประโยชน์ตน* (อัตตัตถะ) คือความพร้อมสมบูรณ์ของตนเอง หรือความมีตนที่ได้พัฒนาอย่างดีเต็มที่แล้ว จึงเป็นฐานของการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น

ด้วยเหตุนี้ จึงมีคุณสมบัติของพระอรหันต์ที่ว่า เป็นผู้ได้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว จนกระทั่งไม่ต้องทำอะไรเพื่อตัวเองอีก เพราะมีความสมบูรณ์ในตัว ทั้งสติปัญญา ทั้งความสุข ความสงบ ความเป็นอิสระ

เมื่อมีภาวะที่พัฒนาดีแล้วเหล่านี้พร้อมในตัว ก็นำเอาความสุข ความเป็นอิสระเป็นต้นนี้ ไปเผื่อแผ่แจกจ่ายแก่ผู้อื่นด้วยเมตตากรุณาต่อไป

อย่างไรก็ตาม พึงทราบว่า การทำประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น ท่านถือว่าเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ตน คือเป็น*อัตตัตถะ*อย่างหนึ่ง เพราะเป็นการพัฒนาตนให้มีทั้งความดีงามและความสามารถมากขึ้น

ยิ่งเราพยายามช่วยเหลือทำประโยชน์แก่ผู้อื่นเท่าใด ไม่ว่าจะในระดับบุคคล หรือในระดับชุมชนสังคมส่วนรวม เราก็ยิ่งมีความดีงามและแกร่งกล้าสามารถมากขึ้นเท่านั้น

การช่วยเหลือผู้อื่น หรือทำประโยชน์ส่วนรวม จึงเป็นวิธีปฏิบัติส่วนหนึ่งในการพัฒนาบุคคลให้สมบูรณ์

เรื่องนี้เห็นได้ง่ายๆ ดังที่เรามีพระโพธิสัตว์ไว้เป็นแบบอย่าง

เรารู้กันดีว่า พระ*โพธิสัตว์*คือท่านที่กำลังบำเพ็ญบารมี การบำเพ็ญ***บารมี***มีหลายข้อหลายขั้น แต่ส่วนสำคัญก็คือการสละตนเอง ทั้งทรัพย์ อวัยวะ ตลอดถึงชีวิต เพื่อช่วยเหลือทำประโยชน์แก่ผู้อื่นได้อย่างเต็มที่

การบำเพ็ญบารมีของพระ*โพธิสัตว์*ทั้งหมดนี้ ก็เป็น*อัตตัตถะ* คือเป็นการพัฒนาตนเอง ให้มีคุณสมบัติความดีงามความสามารถเพิ่มพูนจนเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ พอแก่การบรรลุโพธิญาณ ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า

จึงเป็นความประสานกัน ระหว่าง*อัตตัตถะ*กับ*ปรัตถะ* หรือระหว่างประโยชน์ตนกับประโยชน์ผู้อื่น ในระดับต้น หรือขั้นในระหว่าง คือสำหรับคนทั่วไป จนถึงพระโพธิสัตว์ ที่เหมือนกับว่าการทำปรัตถะเป็นส่วนหนึ่งของอัตตัตถะ แต่ที่จริงก็คืออิงอาศัยและหนุนเสริมกันไป

ความประสานกัน ระหว่าง*อัตตัตถะ*กับ*ปรัตถะ* หรือระหว่างประโยชน์ตนกับประโยชน์ผู้อื่นนั้น มาบรรจบสมบูรณ์ ในขั้นสุดท้าย

หรือในระดับสูงสุด คือท่านผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว ได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งจบกิจแห่งการพัฒนาตนแล้ว ไม่มีอะไรจะต้องทำเพื่อตนต่อไปอีก อัตตัตถะที่สมบูรณ์หรือเต็มแล้วนั้น จึงมีไว้เพื่อให้สามารถทำปรัตถะคือประโยชน์เพื่อผู้อื่นได้อย่างดีที่สุดสืบไป

พูดรวมตลอดว่า

- เมื่อพัฒนาตัวเองให้มี*อัตตัตถะ*มากขึ้น ก็มีความพร้อมความสามารถที่จะทำ*ปรัตถะ*บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นได้มากขึ้น
- ยิ่งบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นทำ*ปรัตถะ*มากขึ้น ตนเองก็ยิ่งพัฒนามีสติปัญญาความรู้ความดีงามความสามารถที่เป็น*อัตตัตถะ*มากขึ้น กระบวนธรรมดำเนินไปอย่างนี้ จนในที่สุด
- เมื่อพัฒนาตนจนมี*อัตตัตถะ*เต็มบริบูรณ์แล้ว ก็พร้อมที่จะทำ*ปรัตถะ*ได้โดยสมบูรณ์

เพิ่มอีกหน่อยว่า ผู้ที่บำเพ็ญประโยชน์ตนคือพัฒนาตนให้มี*อัตตัตถะ*พร้อมดีแล้ว ก็เป็นอัตตนาถ คือพึ่งตนได้

ผู้ที่ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นบำเพ็ญ*ปรัตถะ*ได้ผล ก็เป็น*ปรนาถ* คือเป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่น

ถ้ามี*อัตตัตถะ*เต็ม เป็นอัตตนาถสมบูรณ์แล้ว ทำ*ปรัตถะ*ได้เต็มที่ คือเป็นพระพุทธเจ้า ก็เป็น*โลกนาถ* คือเป็นที่พึ่งของชาวโลกทั้งหมด

ทุกคนควรเป็นทั้งอัตตนาถและ*ปรนาถ* โดยให้ความเป็นอัตตนาถและ*ปรนาถ* นั้น ประสานอิงอาศัยเสริมหนุนกัน ตามหลักการที่พระ*โลกนาถ*ได้ตรัสแสดงไว้

สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และประกาศปฐมเทศนา เป็นเครื่องหมายของการที่พระองค์ทรงบรรลุแล้วซึ่งความสมบูรณ์แห่ง*อัตตัตถะ* คือ การบำเพ็ญประโยชน์ตนจนพัฒนาพระองค์เองสมบูรณ์แล้ว และการที่ทรงทำประโยชน์แก่ชาวโลก เป็นการบำเพ็ญ*ปรัตถะ* ถึงขั้นที่ทรงเป็นพระ*โลกนาถ* อย่างที่ได้กล่าวมา

ฉะนั้น *สังเวชนียสถาน* ๔ จึงเป็นเครื่องเตือนใจชาวพุทธว่า ท่ามกลางคติธรรมดาแห่งชีวิตที่เราเกิดมาจนกระทั่งตายไป เราควรจะได้ทำกิจ ๒ อย่างนี้ให้สำเร็จ

กล่าวคือ สำหรับชีวิตของตัวเอง เราก็ควรจะเข้าถึงสิ่งที่ดีงามประเสริฐ พัฒนาตัวเราให้สมบูรณ์ที่สุด พร้อมกันนั้น เราก็ควรจะมีอะไรให้แก่โลกด้วย โดยบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น และแก่สังคม

นี่เป็นคติธรรมอย่างหนึ่งที่ควรจะได้จากสังเวชนียสถาน ๔ อัน เป็นความหมายอย่างง่ายๆ นอกจากนั้น ยังมีความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก ดังที่อาตมาได้กล่าวไปแล้ว

รูปกาย-ธรรมกาย ปรากฏและเป็นไป ที่สังเวชนียสถาน ๔

ต่อไปนี้ จะพูดถึงความหมายอีกสักอย่างหนึ่ง ซึ่งได้พูดอ้างอิงไปครั้งหนึ่งแล้ว คือ เรื่อง *รูปกาย* และ *ธรรมกาย*

พระพุทธเจ้าประสูติ ณ สถานที่นี้ คือที่ลุมพินีวัน ก็คือการปรากฏขึ้นแห่งพระ*รูปกาย*ของพระพุทธเจ้า ที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

พระ*รูปกาย* ของเจ้าชายสิทธัตถะนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่า ด้วยอาศัยรูปกายนี้แหละ ความเป็นพระพุทธเจ้าจึงเกิดขึ้นได้

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงบำเพ็ญเพียร ก็อาศัย***รูปกาย***นี้เอง บำเพ็ญเพียร และต่อจากนั้น ก็ได้อาศัย***รูปกาย***นี้รองรับการปฏิบัติจนได้บรรลุธรรม ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า *หมายความว่า* ได้ทรงอาศัยรูปกายนี้ ทำ***ธรรมกาย***ให้ปรากฏขึ้น

หลังตรัสรู้แล้ว ก็ได้ทรงใช้พระ*รูปกาย*นี้แหละ เสด็จจาริกไปเพื่อช่วยทำให้***ธรรมกาย***เกิดและเจริญขึ้นแก่ผู้อื่น

ธรรมกายของพระองค์ปรากฏขึ้นที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่พุทธคยา นั่นคือ การตรัสรู้ อันเป็นสังเวชนียสถานแห่งที่ ๒

สังเวชนียสถานแห่งที่ ๑ คือ **ที่ประสูติ** เป็นที่ปรากฏขึ้นแห่งพระ

รูปกาย ส่วนสังเวชนียสถานแห่งที่ ๒ **ที่ตรัสรู้** ก็เป็นที่ปรากฏขึ้นแห่งพระ*ธรรมกาย*

"ธรรมกาย" ก็คือ ชุมนุม หรือกองแห่งธรรม ดังที่อาตมภาพได้เคยอธิบายไปครั้งหนึ่งแล้ว

เมื่อพระพุทธเจ้าอาศัยพระรูปกาย ทำพระธรรมกายให้ปรากฏแล้ว ก็เป็นส่วนแห่งประโยชน์ของพระองค์เอง

ต่อแต่นั้น พระองค์เสด็จไปยังป่าอิสิปตนะฯ อันเป็นสังเวชนียสถานแห่งที่ ๓ และ ณ ที่นี้ พระองค์ก็ได้ทรงเผื่อแผ่ธรรมกายนี้ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วย โดยมีประจักษ์พยานบุคคล คือ *อัญญาโกณฑัญญะ* ผู้ได้ดวงตาเห็นธรรม ทำ*ธรรมกาย*ให้ปรากฏขึ้นเป็นท่านแรก ถัดจากพระพุทธเจ้า

นี่ก็คือการที่พระพุทธเจ้าได้ทำธรรมกายให้ปรากฏขึ้นแก่โลก โดยเผื่อแผ่ออกไปยังผู้อื่น

เมื่อธรรมกายปรากฏแล้ว และรูปกายได้ทำหน้าที่จนสมบูรณ์ ทำธรรมกายให้ปรากฏไว้ในโลกพอสมควรแล้ว *รูปกาย*นั้นก็ไปสิ้นสุดลง ณ สังเวชนียสถานแห่งที่ ๔ คือที่ปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา

รูปกายทำหน้าที่ให้ธรรมกายปรากฏแก่ชาวโลกแล้ว รูปกายก็ดับไป แต่ทิ้งธรรมกายไว้ให้เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกต่อไป ธรรมกายนี้ไม่พลอยสูญสิ้นไปด้วย นี่คือความสัมพันธ์ระหว่างรูปกายกับธรรมกาย

เป็นอันว่า ใน ๔ สถานนี้ เริ่มแรก*รูปกาย*ปรากฏ ณ ที่ประสูติ อาศัยรูปกายนี้ไปทำให้*ธรรมกาย*ปรากฏขึ้นที่ต้นโพธิ์ตรัสรู้ที่พุทธคยา แล้วก็ทำธรรมกายนั้นให้แผ่ขยายออกไปเป็นประโยชน์แก่ชาวโลก ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ครั้นเมื่อทำหน้าที่จบครบถ้วนแล้ว รูปกายก็ดับลงที่กุสินารา ปล่อยธรรมกายไว้ให้คงอยู่ต่อไป

นี้เป็นคติความหมายอีกอย่างหนึ่งของเรื่องสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง เราจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของธรรมกาย

ขอย้ำว่า *ธรรมกาย* นั้น ในภาษาบาลีแปลว่า กอง หรือที่ชุมนุม

ที่ประชุม ที่มารวมแห่งธรรม ส่วน*รูปกาย* ก็เป็นที่ประชุมหรือกองที่มารวมแห่งรูปธรรม กล่าวคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ มาประชุมกันเข้าอย่างเป็นระบบ

ธรรมกาย ก็มีความหมายทำนองเดียวกับรูปกาย ในแง่ที่ว่าธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาของธรรมชาติ แต่มาเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ เมื่อมีการประชุมขึ้น โดยการรู้เข้าใจและประพฤติปฏิบัติ เมื่อเรารู้เข้าใจธรรมต่างๆ ธรรมนั้นๆ ก็มารวมเข้าเป็นกายของเราด้วย

การที่มีคุณความดีมาประกอบกันขึ้นทีละอย่างๆ ก็ทำให้มีชุมนุมหรือกองแห่งธรรมเกิดและเจริญในตัวเรามากขึ้น

เราเจริญเมตตา เราก็มีเมตตาเข้ามาอย่างหนึ่ง เราบำเพ็ญกรุณาๆ ก็เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง มุทิตาก็เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง อุเบกขาก็เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง หรือถ้าบำเพ็ญอินทรีย์ เรามีศรัทธาๆ ก็มาองค์หนึ่ง มีวิริยะๆ ก็เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง มีสติๆ ก็เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง มีสมาธิๆ ก็เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง มีปัญญาๆ ก็เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง รวมเข้าเป็นธรรมกายของเรา

เมื่อปฏิบัติไป ธรรมกายก็ปรากฏและเจริญเติบใหญ่มากขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งเป็น*ธรรมกาย*ที่มั่นคง คือ มรรคผลนิพพาน

ถ้าเป็นธรรมกายในตอนแรกก็ยังไม่มั่นคง เพราะว่าธรรมที่เราประพฤติปฏิบัติ ที่เรารู้เข้าใจนี้ เป็นสิ่งที่สามารถเสื่อมได้ *หมายความว่า* บางทีเราได้ธรรมข้อนี้แล้ว ต่อมาเราก็เสื่อมไปจากธรรมข้อนั้น ขึ้นๆ ลงๆ ไม่แน่นอน จนกว่าเมื่อไรได้มรรคผลนิพพาน ธรรมกายนั้นจึงแน่นอน

ธรรมกายนี้ไม่มีรูปร่าง เพราะถ้าเป็นรูปร่างก็กลายเป็นรูปกาย รูปกายก็บอกอยู่แล้วว่าเป็นที่ประชุมแห่งรูปธรรม ส่วนธรรมกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งธรรม

"ธรรม" *ในที่นี้* เป็นนาม เพราะฉะนั้น *ธรรมกาย* ก็คือ นามกายนั่นเอง แต่นามกายเป็นศัพท์ที่กว้าง

นักศึกษาธรรมทราบกันดีว่า ชีวิตของเรานี้ประกอบด้วยกายกับใจ หรือรูปกับนาม พูดให้เต็มว่ารูปธรรมและนามธรรม ส่วนที่เป็น

รูปธรรมทั้งหมด ก็รวมเป็นรูปกาย/กองรูป ส่วนที่เป็นนามธรรมทั้งหมด ก็รวมเป็นนามกาย/กองนาม

แต่นามกายนั้นมีทั้งส่วนที่เป็นกุศล และส่วนที่เป็นอกุศล ในที่นี้ เราเอาเฉพาะส่วนที่เป็นกุศล เรียกว่า "ธรรมกาย"

เป็นอันว่า *ธรรมกาย*นี้ เราหมายถึง นามธรรม ส่วนที่เป็นกุศล โดยเฉพาะโลกุตตรกุศล คือ องค์ธรรมต่างๆ นั่นเองที่มาประชุมกันขึ้น ด้วยการรู้เข้าใจและประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญของเราดังที่กล่าวมา

ฉะนั้น เราจะต้องทำความเข้าใจเรื่องของธรรมกายนี้ให้ชัดเจน ด้วย เดี๋ยวจะหลงไป เห็นเป็นรูปเป็นร่างอย่างโน้นอย่างนี้

เรื่องนี้ก็ยกขึ้นมาพูด โดยสัมพันธ์กับความหมายที่เกี่ยวเนื่องกับ สังเวชนียสถาน ๔ ประการ อย่างที่ได้กล่าวแล้ว

ทั้งนี้การที่จะหาประโยชน์ หรือทำความเข้าใจความหมายของ สังเวชนียสถานได้มากเพียงใด ก็อยู่ที่*โยนิโสมนสิการ* คือการรู้จักพินิจ พิจารณา ถ้าเรามีโยนิโสมนสิการ เราก็สามารถได้ประโยชน์ได้ความ หมายเพิ่มจากนี้อีก และทั้งหมดนั้นก็อยู่ในหลัก ๒ ประการที่กล่าวมา คือ เน้นที่*ศรัทธา* อย่างหนึ่ง กับ*ปัญญา* อย่างหนึ่ง

วันนี้ก็ขอสรุปเรื่อง สังเวชนียสถาน ๔ ประการให้โยมฟังไว้พอ เป็นตัวอย่างเท่านั้น ไม่ได้หมายความว่าจะครอบคลุมทั้งหมด แต่อย่าง น้อยก็หวังว่า ทุกท่านคงได้ประโยชน์จากสังเวชนียสถาน ๔ ได้คติที่จะ นำไปเป็นแนวทางความประพฤติปฏิบัติ เพื่อจะให้เกิดผลดีงามแก่ชีวิต ของตน ด้วยการดำเนินตามพุทธปฏิปทา ถ้าได้คติอย่างที่กล่าวนี้แม้ เพียง ๒ ประการ ก็คิดว่า คงจะได้ผลดีมากพอสมควร

เมื่อได้กล่าวถึงความหมายของสังเวชนียสถาน ๔ ประการแล้ว ก็อยากจะย้อนกลับไปพูดถึงเรื่องราวต่างๆ ที่เป็นหลักธรรม อันเกี่ยวเนื่อง กับสังเวชนียสถาน ๔ ประการ ที่ควรจะพูดถึงในโอกาสก่อนๆ แต่เราไม่ มีเวลา เนื่องด้วยการเดินทาง และมีเหตุขัดข้องบางอย่างแทรกเข้ามา

มีโยนิโสมนสิการ เรื่องร้ายก็กลายเป็นดี

ขอย้อนไปพูดเรื่องเมื่อ ๓ หรือ ๔ วันก่อนโน้น (๑๔ ก.พ. ๒๕๓๘) ตั้งแต่ที่พุทธคยา

ตอนนั้นมีเหตุการณ์ที่น่าเห็นใจญาติโยม คือการเดินไปที่*ดงคสิริ* ไปยังภูเขาและดูถ้ำ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่ที่พระพุทธเจ้าตอนเป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญ*ทุกรกิริยา*

ที่เห็นใจโยม ก็เพราะว่า หนทางยาวไกล ผ่านหมู่บ้านในชนบท และขากลับต้องเดินตามคันนา เดินกันตั้งแต่บ่ายโมงเศษ กลับมาถึงรถก็ค่ำมืดแล้ว ราว ๑ ทุ่ม รวมเดินกันนานถึง ๖ ชั่วโมง แทบไม่ได้หยุดเลย โยมหลายท่านจึงเหน็ดเหนื่อยมาก บางท่านก็ถึงกับได้รับทุกขเวทนา มีความเจ็บปวด

อย่างที่บอกโยมแล้วว่า การเดินทางทั้งหมดนี้ เราถวายเป็น*พุทธบูชา* ก็เลยถือโอกาสเล่าแทรกเป็นเกร็ดนิดหน่อย พอทำให้บรรยากาศเบาสบาย ว่าที่โยมเจ็บปวด ความจริงอาตมาก็เจ็บปวดเหมือนกัน

ที่เดินวันนั้น อาตมาก็เท้าแตกตั้งแต่ตอนเดินนั่นแหละ แล้วก็ระบมเจ็บตลอดเวลาที่เดินช่วงปลายๆ และเจ็บตลอดมาตั้งแต่วันนั้นจนกระทั่งวันนี้ก็ยังเดินกระย่องกระแย่งอยู่ เพราะเท้ายังระบม ยังพองอยู่ เป็นการอักเสบที่ต่อเนื่องหลายวันทีเดียว

เมื่อเดินทางต่อมา โยมหลายท่านยังมีความลำบากมากขึ้นอีก เนื่องจากมาท้องเสียท้องเดินกันเมื่อวานนี้ การที่ท้องเดินท้องเสียนี่ ก็มองให้เป็นว่า เราได้บำเพ็ญวิริยบารมีอุทิศต่อพระพุทธเจ้า แต่ว่าไปแล้วการที่เป็นโรคท้องร่วงนี้ ก็คล้ายกับพระพุทธเจ้าเหมือนกัน

พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังสถานที่ปรินิพพาน และการที่เสด็จดับขันธ-ปรินิพพานนั้น ก็ด้วยโรคท้องร่วงนี่แหละ ท่านเรียกว่า *ปักขันทิกาพาธ* พระองค์ทรงท้องร่วงท้องเดิน ถึงกับลงพระโลหิตเลยทีเดียว หนักกว่าเรามาก ที่โยมท้องเดินท้องเสียกันนี่ไม่ถึงกับเสียชีวิต แค่หมดแรงเท่านั้นเอง

เพราะฉะนั้น เมื่อได้ป่วยท้องเสียไปแล้ว มองอย่างนี้ก็จะกลับดีใจว่า เรามายังที่ปรินิพพาน ก็ได้มีประสบการณ์เป็นคล้ายๆ อย่างพระพุทธเจ้า ที่ได้ปรินิพพานเพราะทรงอาพาธด้วยโรคนี้นั่นเอง พอนึกว่าเราก็ได้เป็นด้วย หรือว่าเราเป็นนิดเดียว อย่างนี้แล้วก็สบายใจ หายทุกข์หายร้อน กลับกลายเป็นดี

การคิดการมองอย่างนี้แหละ เรียกว่าเป็น*โยนิโสมนสิการ* คือการทำในใจโดยแยบคาย พูดสั้นๆ ว่า "ทำใจเป็น" คือ รู้จักนึก รู้จักคิด รู้จักมอง รู้จักพิจารณา ให้เห็นความจริง หรือทำให้เกิดกุศลได้ กลับร้ายกลายดี

สำหรับอาตมาเอง ที่จริงก็มีปัญหาเรื่องคอ ก็เจ็บมาตั้งแต่วันที่ไปเดินที่ดงคสิรินั้น เข้าใจว่าจะเป็นเพราะเครื่องแอร์ฯ ในรถ ที่เป่าศีรษะตั้งแต่วันแรก หลบอย่างไรก็ไม่พ้น ตอนหลัง ต้องใช้กระดาษปิด ลมเย็นที่ลงมาจากเครื่องแอร์ฯ นั้น คงจะทำให้ดุลยภาพในร่างกายเสียไป

ในคืนของวันที่ไปดงคสิริกลับมาพักที่วัดไทยพุทธคยา ก็เจ็บคอมากหน่อย วันรุ่งขึ้นก็เจ็บตลอด ตอนจะพูดที่*ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน* นั้นเจ็บมาก แต่พอถึงเวลา ก็ต้องพูด พอดีว่าฝนมาแรง ลูกเห็บตก ก็เลยหยุดพูด ถ้าไม่มีเหตุให้ต้องหยุด ก็ต้องพูดเป็นชั่วโมง ถ้าพูดมากก็ไม่รู้ว่าคืนนั้นจะเป็นอย่างไร เพราะแม้แต่อย่างนั้น คืนนั้นก็เจ็บคอมาก จนกระทั่งพูดไม่ถนัดและกลืนน้ำลายลำบาก

เป็นอันว่า มองในแง่หนึ่งก็ดีไป แต่เวลานี้ก็หายแล้ว ฉะนั้นไม่ต้องเป็นห่วง ก็ขอให้ทุกท่านสบายใจ คิดว่าตอนนี้ ที่ใครไม่สบาย เป็นโรคโน้นโรคนี้ ก็คงดีขึ้นแล้ว มองเสียว่าเราได้มาบำเพ็ญบารมีถวายเป็นพุทธบูชาด้วยกันแล้ว ขอให้มีปีติอิ่มใจ ต่อแต่นี้ก็ขอให้มีจิตใจร่าเริงเบิกบานผ่องใส มีความสุขสดชื่น ยิ่งๆ ขึ้นไป

พระพุทธเจ้าตรัสรู้เพราะโยนิโสมนสิการ

ขอย้อนกลับไปกล่าวถึงเรื่อง*ดงคสิร* อีกครั้งหนึ่ง ที่ดงคสิรินั้นถือกันว่า เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา และเราก็ได้

ขึ้นไปแล้ว บนเขาที่เราขึ้นไปนั้นเป็นถ้ำเล็กๆ

โยมหลายท่านไม่ได้ขึ้นไป เพราะเหน็ดเหนื่อยร่างกาย บอบช้ำจากการเดินเท้าทางไกล ขึ้นไปกันเพียงสักไม่ถึงครึ่ง เพราะฉะนั้น ท่านที่เหลือส่วนใหญ่จึงไม่มีโอกาสได้เห็นว่าสภาพที่ถ้ำนั้นเป็นอย่างไร

แต่ที่จริงก็ไม่จำเป็นจะต้องไปเห็นหรอก สำหรับอาตมาไปดูก็ดีไปอย่าง คือทำให้เห็นว่า ที่เขาเชื่อกันว่าอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วที่แท้ถ้ำนั้นเป็นอย่างไร เท่านั้นเอง

สำหรับอาตมานั้น เห็นว่าไม่ใช่ว่าพระพุทธเจ้าจะต้องไปประทับประจำอยู่ที่ถ้ำนั้น อาจจะเป็นเพียงจุดหนึ่งในหลายจุด เพราะว่าพระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญเพียรอยู่บริเวณนั้น เป็นเวลายาวนานมาก

หลังจากเสด็จออกบรรพชาแล้ว ก็บำเพ็ญเพียรใช้เวลาตั้ง ๖ ปีเบื้องแรก พระองค์เสด็จไปเรียนฝึกปฏิบัติในสำนักของ*อาฬารดาบส กาลามโคตร* (บาลีเรียก อาฬารกาลามะ) จบความรู้ของอาจารย์แล้วได้รับแต่งตั้งเป็นอาจารย์บริหารคณะด้วย

แต่พระโพธิสัตว์เห็นว่ายังไม่บรรลุจุดหมาย ก็เสด็จไปเรียนในสำนักของ *อุททกดาบส รามบุตร* (บาลีเรียก อุททกะรามบุตร) จนจบความรู้อาจารย์ ได้รับแต่งตั้งเป็นอาจารย์เสมอกับท่านอุททกะรามบุตร

แต่ทรงเห็นว่ายังไม่บรรลุจุดหมาย จึงเสด็จปลีกออกมาหาที่บำเพ็ญเพียร จนมาถึงบริเวณแถบใกล้ดงคสิรินี่ ที่เรียกว่า *อุรุเวลาเสนา-นิคม* ทรงเห็นเป็นที่เหมาะ จึงหยุดประทับเพื่อบำเพ็ญเพียร

สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับบำเพ็ญเพียรนี้ ตามคำพรรณนาที่จารึกไว้ในพุทธประวัติ ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นพุทธดำรัสตรัสไว้เอง มีข้อความทำนองนี้ว่า พระองค์ได้เสด็จไปที่ริมฝั่งแม่น้ำ*เนรัญชรา* แล้วทอดพระเนตรเห็นว่า

"ถิ่นนี้มีภูมิภาคอันรื่นรมย์ มีหมู่ไม้ร่มรื่นทำใจให้สดใสชื่นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใสไหลเย็น และมีท่าน้ำ คือ

ชายหาดที่ราบเรียบ ทั้งหมู่บ้านที่จะภิกขาจารก็มีอยู่โดยรอบ
นับเป็นสถานที่ควรบำเพ็ญเพียร" *(เช่น ม.มู.๑๒/๔๑๓)*

จะเห็นได้ว่า สถานที่พระพุทธเจ้าตัดสินพระทัยบำเพ็ญเพียรนั้น คือที่บริเวณฝั่งน้ำ ซึ่งมีป่ามีหมู่ไม้ร่มรื่น ไม่จำเป็นจะต้องเข้าไปอยู่ที่ถ้ำแต่อย่างใด นี่ก็เป็นหลักฐานอย่างที่หนึ่ง เป็นไปได้ว่าพระพุทธเจ้าคงจะเสด็จอยู่แถวๆ บริเวณนั้น ทั่วๆ ไป

ยิ่งกว่านั้น อีกแห่งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าถึงการบำพ็ญเพียรของพระองค์ว่า พระองค์ประทับอยู่ในป่าทึบเปลี่ยว เป็นป่าที่รกชัฏกลางคืนน่ากลัว พระองค์เสด็จไปบำเพ็ญเพียรใหม่ๆ หลังจากที่เคยอยู่แต่ในรั้วในวัง เวลาเข้าไปประทับในป่านั้นก็น่าหวาดหวั่นพรั่นพรึง

ตอนนั้นพระองค์ก็ยังเป็นปุถุชนอยู่ พระองค์ก็จะทรงฝึกพระองค์เอง โดยทรงทดลองไปเผชิญกับความกลัว ก็เสด็จไปประทับในที่ที่น่าหวาดกลัว น่าขนลุกขนพองมากๆ

เมื่อเข้าไปประทับในที่นั้นยามค่ำคืน บางครั้ง พอได้ยินเสียงกรอบแกรบ เช่น ลมพัดใบไม้ไหว พระองค์จะทรงตื่นตัวรับความกลัว โดยทรงดำริว่าได้พบแล้วกับสิ่งที่ต้องการรอพบอยู่ และทรงฝึกพระองค์เองให้หายกลัว

พระองค์ทรงใช้วิธีการแก้ความหวาดกลัวว่า ความกลัวเกิดขึ้นในที่ใด ในอิริยาบถใด จะยังไม่ยอมเคลื่อนย้ายออกไปจากที่นั้น และอิริยาบถนั้น จนกว่าจะกำจัดความกลัวนั้นได้ อันนี้คือวิธีของพระพุทธเจ้า *(ม.มู.๑๒/๓๐-๔๕)*

เรื่องนี้เป็นเครื่องแสดงว่า บริเวณที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปบำเพ็ญเพียรนั้นเป็นป่าทึบ แต่ปัจจุบันนี้เราแทบมองไม่เห็นป่าเลย ที่เราเดินกันไปนั้น มีต้นไม้ไม่กี่ต้น แม้แต่ภูเขา ก็เป็นภูเขาที่แทบจะโล้นเลย มีแต่ก้อนหิน นี่คือความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติแวดล้อม

ทีนี้ลองมามองดูแถวๆ นี้ ณ *ลุมพินีวัน* ก็เช่นเดียวกัน ในสมัยที่

พระพุทธเจ้าประสูติ เป็นดงสาละ

คำพรรณนาในคัมภีร์ พูดถึงเมืองกบิลพัสดุ์ ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ตอนทรงพระเยาว์ คือเมืองของพระพุทธบิดา

เมืองกบิลพัสดุ์นั้น ตามคัมภีร์บรรยายว่า นอกเมือง เป็นป่าใหญ่ต่อเนื่องไปจนจรดเขาหิมพานต์ แต่มาบัดนี้ มองดูเมืองกบิลพัสดุ์เรื่อยออกไปทางภูเขาหิมาลัย เท่าที่เราผ่านเห็นได้ แทบไม่มีต้นไม้เลย

นี่เป็นความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติแวดล้อม สถานที่บริเวณนี้เคยร่มรื่นเป็นป่า เป็นพงพี ก็ไม่มีเหลือ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียร ที่ทำทุกรกิริยา ก็เช่นเดียวกัน

กล่าวต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงได้บำเพ็ญเพียรไปจนถึงที่สุดแล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้ พระองค์ก็ได้ทรงมี*โยนิโสมนสิการ* โดยได้ทรงดำริว่า หนทางอื่นคงจะมีอีก

นี่คือทรงตัดสินพระทัยว่า การบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานพระองค์นั้น จะต้องไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง สิ่งที่เขาบำเพ็ญปฏิบัติกัน ในการบำเพ็ญ*ทุกรกิริยา* ทรมานตนเองนั้น พระองค์ได้ทรงทำอย่างเต็มที่ ไม่มีใครทำได้ยิ่งกว่านั้นแล้ว แต่ก็หาทำให้บรรลุผล คือการตรัสรู้ไม่

เมื่อพระองค์ลงพระวินิจฉัยแล้ว ก็ทรงพระดำริว่า "หนทางอื่นคงจะมี" และในตอนนั้น ก็ทรงหวนรำลึกไปถึงเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ คราวหนึ่งมีพิธีแรกนาขวัญ พระองค์ประทับอยู่ใต้ต้นหว้า ขณะที่พี่เลี้ยงพากันไปดูพิธี พระองค์ทรงอาศัยความสงบสงัด ตั้งพระทัยถูกทางและได้บรรลุปฐมฌาน

พระองค์ทรงดำริว่า อันนั้นอาจจะเป็นเบื้องต้นของหนทางในการที่จะเข้าสู่จุดหมายที่ถูกต้องได้ พระองค์จึงทรงเปลี่ยนวิธีการใหม่ เลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา และทรงหันมาใช้วิธีปฏิบัติที่เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* คือทางสายกลาง ซึ่งเป็นวิธีการแห่งปัญญา

ในการปฏิบัติตามทางสายกลางนั้น เรื่องราวไปปรากฏอยู่ในพระ

สูตรโน้นบ้าง พระสูตรนี้บ้าง กระจายออกไป เช่น บางแห่งทรงเล่าถึงการที่พระองค์ได้ตรวจสอบการเกิดขึ้นแห่งธรรม ทั้งฝ่ายกุศลธรรมและอกุศลธรรมในพระทัยของพระองค์เองว่า เมื่อพระองค์มีสภาพจิตอย่างนั้นอย่างนี้ สภาวะนั้นๆ เกิดจากเหตุอะไร จะแก้ไขให้หมดไปได้อย่างไร

อีกตัวอย่างหนึ่ง ทรงสืบสาวว่า สภาพจิตที่เกิดขึ้นเวลานี้ ที่เป็นสุขเวทนา หรือทุกขเวทนานั้น เกิดขึ้นได้อย่างไร แล้วพระองค์ก็ทรงสืบสาวหาเหตุปัจจัย ด้วยการตั้งคำถามแก่พระองค์เอง แล้วค้นหาสังเกตว่าที่เวทนานี้เกิดขึ้นนั้น เพราะอะไรมี เวทนานี้จึงมี เมื่อทรงพิจารณาสืบสาวไป ก็ทรงเห็นว่า เพราะผัสสะมี เวทนาจึงมี จากนั้นพระองค์ก็ทรงตั้งคำถามแก่พระองค์เองต่อไปอีกว่า แล้วที่ผัสสะนี้มีล่ะ เพราะอะไรมีผัสสะนี้จึงมี ฯลฯ พระองค์ตรวจสอบสังเกตตามดูความเป็นไปในพระทัยของพระองค์เอง สืบสาวต่อไปๆ จนค้นพบความจริงตลอดสายของมัน

นี้เป็นตัวอย่างวิธีการต่างๆ ที่พระองค์ใช้ในการที่จะค้นพบสัจธรรม จนกระทั่งในที่สุดพระองค์ก็ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ

เรื่องนี้อาตมานำมาเล่า เพื่อจะให้เห็นคติเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม โยงไปหาหลักธรรม หรือสัจธรรมต่างๆ

สิ่งที่ต้องการย้ำในที่นี้ ก็คือ ธรรมที่เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ* การที่พระพุทธเจ้า ตอนเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงแก้ไขความหวาดกลัวยามเสด็จประทับอยู่กลางป่า ด้วยการทำใจให้พร้อม และเผชิญหน้าหาความจริง วิธีการอย่างนี้เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ*

เมื่อครั้งที่พระองค์ได้บำเพ็ญทุกรกิริยาจนเต็มที่แล้ว ไม่มีใครทำได้ยิ่งกว่านั้นแล้ว พระองค์วินิจฉัยว่า นี่ไม่ใช่ทางแห่งการตรัสรู้ แล้วทรงพระดำริว่า "หนทางอื่นคงจะมี" (*สิยา นุ โข อญฺโญ มคฺโค โพธาย* – ม.มู. ๑๒/๔๒๙) *หมายความว่า* ความเป็นไปได้อย่างอื่นคงจะมี ไม่ติดตันอยู่แค่นั้น

การที่พระองค์ไม่ติดอยู่แค่นั้น แต่คิดหาทางออกว่า อาจจะมีทางอื่น อย่างนี้ก็เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ* เหมือนกัน

การที่พระองค์ได้ทรงพิจารณาค้นหาความจริง เช่น ตรวจสอบพระหฤทัยของพระองค์เองว่า เมื่อสภาพจิตอันนี้เกิดขึ้นมานั้น มันเกิดขึ้นได้อย่างไร อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย และมันหมดหายไปอย่างไร เพราะอะไร การพิจารณาอย่างนี้ก็เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ*

โยนิโสมนสิการ นี่แหละ เป็นปัจจัยสำคัญในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งพระองค์ได้ตรัสไว้ว่า *ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ* มี ๒ ประการ ได้แก่

๑. ปัจจัยภายนอก คือ *ปรโตโฆสะ* แปลว่าเสียงจากผู้อื่น เสียงบอกเล่า คำแนะนำชี้แจง เช่น จากกัลยาณมิตร

๒. ปัจจัยภายใน คือ *โยนิโสมนสิการ*

สำหรับคนทั่วไป จะต้องอาศัยปรโตโฆสะเป็นสำคัญ คนทั่วไปที่จะโยนิโสมนสิการเองนั้น เป็นไปได้ยาก ส่วนมากต้องอาศัยการบอกเล่าคำแนะนำสั่งสอนจากคนอื่น มีเพียงบุคคลพิเศษจำนวนน้อย เช่น พระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่เป็นแบบอย่างในการค้นพบความจริงด้วยโยนิโสมนสิการ

เริ่มตั้งแต่ก่อนที่จะเสด็จออกบรรพชา พระพุทธเจ้าครั้งเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ประสูติมาท่ามกลางสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวกับคนอื่น เจ้านายในวังก็ดี ประชาราษฎรทั้งหลายก็ดี เกิดมาอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวกับพระองค์ เขาก็เห็นความเป็นไปในโลก ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย และความเป็นไปของชีวิตผู้คน เขาก็ไม่เห็นอะไรแปลก เขาก็อยู่กันมาอย่างนั้น

แต่เจ้าชายสิทธัตถะ ทั้งที่มองเห็นสิ่งเดียวกับที่คนอื่นเห็น มองเห็นความเป็นไปในชีวิตของคนต่างๆ ในสังคมนี้ อย่างเดียวกับที่คนอื่นเขาประสบ แต่พระองค์มีความคิดที่แปลกกว่าคนอื่น

ความคิดที่แปลกกว่าคนอื่น ที่มองเห็นความจริงซ้อนลึกลงไป และเห็นแง่มุมต่างๆ อย่างอื่น ที่เขาไม่เห็นกันนี่แหละ ทำให้พระองค์

เสด็จออกบรรพชา ความคิดอย่างนี้ก็เรียกว่า *โยนิโสมนสิการ*

ท่านว่า คนที่จะมีโยนิโสมนสิการขึ้นมาอย่างนี้ ต้องเป็นคนพิเศษ เช่นอย่างพระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า การตรัสรู้จึงจะเกิดขึ้นได้

แต่สำหรับคนทั่วไป เมื่อได้อาศัย *ปรโตโฆสะ* เสียงแนะนำชักจูงจากคนอื่นแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดโยนิโสมนสิการขึ้นมาในตนได้

เมื่อได้รับคำแนะนำให้รู้จักคิดพิจารณา เราเอาคำบอกเล่าสั่งสอนของท่านผู้อื่น เช่นอย่างของพระพุทธเจ้า มาพิจารณาไตร่ตรอง ก็เกิดโยนิโสมนสิการของตนเอง แล้วเราก็สามารถเข้าใจ บรรลุธรรมได้

คิดปรุงแต่ง กับ คิดวิปัสสนา

ในเรื่อง*โยนิโสมนสิการ*นี้ สิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ เรื่องของ *ความคิด* ได้แก่การรู้จักคิด รู้จักพิจารณา

บางทีเราไปสอนกันว่า ในทางพุทธศาสนา ในการปฏิบัติธรรม เช่นอย่างวิปัสสนานี้ไม่ให้คิด การพูดอย่างนี้จะต้องระมัดระวัง มิฉะนั้นอาจจะพลาดได้

พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ ก็ด้วยการคิด แต่หมายถึงการรู้จักคิด คือ ต้องคิดเป็น อย่างที่ยกตัวอย่างเมื่อกี้นี้ พระพุทธเจ้าทรงคิดตลอดเลย เช่นในการพิจารณาสภาพจิตของพระองค์เอง ทรงแยกความคิดเป็นฝ่ายกุศล และฝ่ายอกุศล ทรงพิจารณาว่ามันเกิดขึ้นแล้ว มีผลดี หรือผลร้าย และมันเกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะอะไรเป็นปัจจัย พระองค์คิดทั้งนั้นเลย แต่คิดคู่ไปกับการตรวจสอบสืบค้นของจริง

เพราะฉะนั้น ต้องแยกว่า ***ความคิด***มี **๒** อย่าง คือ **ความคิดปรุงแต่ง** กับ **ความคิดเชิงปัญญา** เช่นที่เรียกว่า สืบสาวหาเหตุปัจจัย

เบื้องต้น ความคิดที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแนะนำให้เราคิด ทรงแนะนำให้เราละเสีย ก็คือ ความคิดปรุงแต่ง

ความคิดปรุงแต่ง คือคิดอย่างไร คือความคิดด้วยอำนาจความ

ยินดียินร้าย ใต้อิทธิพลของความชอบชัง

หมายความว่า คนเรานี้ได้ประสบอารมณ์ต่างๆ ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เวลาประสบอารมณ์นั้น นอกจากการรับรู้แล้ว ก็จะมีสิ่งหนึ่ง คือความรู้สึกที่เรียกว่า *เวทนา* สิ่งใดที่เข้ามาแล้วเป็นที่สบาย เรียกว่า เกิด*สุขเวทนา* อันใดที่ไม่สบาย เรียกว่าเกิด*ทุกขเวทนา*

สิ่งทั้งหลายที่เรารับรู้ทุกอย่าง จะมีความรู้สึกประกอบอยู่ด้วย เวลาเราเห็น ไม่ใช่เฉพาะว่าเห็นรูปร่าง เห็นสีเขียว สีขาว สีดำ สีแดง รูปร่างกลม ยาว เหลี่ยมเท่านั้น ทุกครั้งที่เราได้ดู ได้เห็นนั้น เรามีความรู้สึกด้วย คือมีความรู้สึกสบาย ไม่สบาย อันนี้แหละเป็นตัวสำคัญ

ความรู้สึกที่เรียกว่า*เวทนา*นี้ จะทำให้เราเกิดปฏิกิริยา ที่เรียกว่า ความชอบ หรือไม่ชอบ หรือที่ภาษาเก่าของพระ เรียกว่า "ยินดียินร้าย" ถ้าเป็น*สุขเวทนา* สบาย เราก็ชอบใจ หรือยินดี ถ้าเป็น*ทุกขเวทนา* เราก็ไม่ชอบใจ หรือยินร้าย

โยมต้องแยกให้ได้ ๒ ตอน ที่ว่า สบาย กับยินดี หรือสบายแล้วชอบใจ นี่คนละตอนกัน

ตอนสบายเป็น*เวทนา* เป็นฝ่ายรับ ยังไม่ดีไม่ชั่ว ยังไม่เป็นกุศล หรืออกุศล สบาย ไม่สบาย สุข ทุกข์ อันนี้ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ยังเป็นกลางๆ เป็นเวทนา

แต่เมื่อไรเกิดปฏิกิริยาว่าชอบหรือไม่ชอบ ยินดีหรือยินร้าย อันนี้เรียกว่าเกิด*ตัณหา* แล้ว ตัณหานี้เป็นปฏิกิริยา เป็นสภาพจิตที่เป็น*สังขาร*แล้ว คือ ก้าวจากเวทนาไปเป็นสังขารแล้ว

○ สุข-ทุกข์ สบาย-ไม่สบาย เป็น *เวทนา*

● แต่ยินดี-ยินร้าย ชอบใจ-ไม่ชอบใจ เป็น *สังขาร*

เมื่อเราเกิดความชอบใจ หรือไม่ชอบใจ คือเกิด*ตัณหา*ขึ้นมาแล้ว จากนี้เราจะคิด ถ้าชอบใจ เราคิดตามอำนาจความชอบใจ ถ้าไม่ชอบใจเรา ก็คิดตามอำนาจความไม่ชอบใจ ความคิดอย่างนี้เรียกว่า

ความ*คิดปรุงแต่ง* จะเกิดความเอนเอียง จะเกิดปัญหาแก่จิตใจ จะมีตัวตนที่รับกระทบอย่างนั้นอย่างนี้

แต่ถ้าเราคิดเชิงปัญญา คือ พิจารณาว่าอะไรเกิดขึ้นจึงเป็นอย่างนี้ อันนี้เกิดขึ้นเพราะอะไร สืบสาวหาเหตุปัจจัย อันนี้ไม่ใช่คิดปรุงแต่ง อันนี้เป็นการ*คิดเชิงปัญญา* เช่น คิดสืบสาวตามหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงคิด ในตอนที่ตรัสรู้

เพราะฉะนั้น ต้องแยกให้ถูกว่า ความคิดมี ๒ แบบ เราไม่ควรจะคิดเชิงปรุงแต่ง เพราะจะทำให้

๑. ไม่เกิดปัญญา ไม่เห็นตามเป็นจริง แต่เห็นตามอำนาจความยินดียินร้าย เป็นการสร้างภาพ และเกิดความลำเอียงไปตามความชอบชัง

๒. เกิดโทษต่อชีวิตจิตใจ ทำให้จิตใจขุ่นมัว เศร้าหมอง คับแคบบีบคั้น เร่าร้อน เครียด เป็นต้น พูดสั้นๆ ว่าเกิดทุกข์ รวมทั้งปัญหานานา ทั้งแก่ตนและกับผู้อื่น ที่เนื่องจากโลภะ โทสะ และโมหะ

อนึ่ง ปัญหาและความสับสนในเรื่องนี้ เกิดขึ้นจากเหตุอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องของความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของถ้อยคำ หรือการใช้ถ้อยคำในความหมายเฉพาะของแต่ละท่าน คืออาจารย์บางท่านใช้คำว่าความคิดนั้น ในความหมายอย่างเดียวว่าหมายถึงความคิดปรุงแต่งเท่านั้น เมื่อพูดว่าความคิด ก็คือความคิดปรุงแต่งนั่นเอง

ในกรณีอย่างนี้ ก็เป็นเรื่องของผู้อ่านหรือผู้ศึกษา ที่จะต้องเข้าใจถ้อยคำนั้นไปตามความหมายที่ท่านต้องการ และไม่นำไปสับสนกับความหมายในที่อื่น

อาตมายกเรื่องนี้มาพูด เพราะว่าเป็นคติที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าเสด็จมา ประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์

ขอย้อนกลับมาสู่เรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือการเข้าถึงสัจธรรมความจริง ดังที่ได้เคยพูดไปแล้วว่า ในพระพุทธศาสนานี้ เราถือ

ธรรมเป็นใหญ่

การที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นี้ ตรัสรู้อะไร ได้บอกแล้วว่าตรัสรู้ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา คือ*ธรรม* ซึ่งเป็นความจริงของสิ่งทั้งหลายตามธรรมชาติ เป็นกฎธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น ความจริงของสิ่งทั้งหลายก็ดำรงอยู่อย่างนั้นเอง พระพุทธเจ้าของเรานี้ พระองค์มีปัญญา ทรงค้นพบความจริงนั้นแล้ว ก็มาประกาศทำให้ปรากฏขึ้น

การค้นพบและประกาศธรรมคือความจริงนี้ ถือเป็นการปฏิวัติ เป็นการปฏิวัติทางความคิด การปฏิวัติทางความเชื่อ หรือการปฏิวัติทางปัญญา ซึ่งเป็นการปฏิวัติที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

ทั้งนี้เพราะว่า โลกสมัยก่อน ตามความเชื่อถือของคนในยุคพุทธกาล ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นนั้น ไม่ได้ถืออย่างนี้ เขาไม่ได้ถือธรรม เขาไม่ได้ถือว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นกฎธรรมชาติตามธรรมดาของมัน แต่เขาถือว่ามันเป็นไปตามการดลบันดาลของเทพเจ้า มีเทพเจ้าอยู่เบื้องหลัง มี*พระพรหม* เป็นผู้สร้างผู้ปรุงแต่ง

เรื่องการตรัสรู้นี้ ก็เลยโยงมาหาเรื่องการประสูติด้วย เรื่องการประสูติกับการตรัสรู้นี้มีความเกี่ยวเนื่องกันในตอนนี้ด้วย จึงขอพูดย้อนมาที่การประสูติอีกครั้งหนึ่ง วันนี้จะพูดโยงกันไปโยงกันมา เรื่องประสูติบ้าง เรื่องตรัสรู้บ้าง ถ้ามีเวลาก็พูดไปถึงเรื่องการประกาศปฐมเทศนาและปรินิพพาน

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูตินั้น มีเหตุการณ์สำคัญอย่างหนึ่ง ตำนานเล่าว่า เจ้าชายสิทธัตถะองค์น้อยประสูติแล้ว ก็ดำเนินไปเจ็ดก้าวบนดอกบัว แล้วก็ได้เปล่งอาสภิวาจาว่า

อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส.

แปลว่า: เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นพี่ใหญ่แห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งโลก

อันนี้เรียกว่าวาจาอาจหาญ ภาษาบาลีเรียกว่า *อาสภิวาจา* วาจานี้มีความหมายอย่างไร

*การประสูติ*ของเจ้าชายสิทธัตถะ หมายถึงการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าที่จะมีตามมา ถ้าไม่มีเจ้าชายสิทธัตถะเกิดขึ้น ก็ไม่มีพระพุทธเจ้า การเกิดขึ้นของเจ้าชายสิทธัตถะนี้คือการเกิดมาเป็นมนุษย์ และมนุษย์ผู้นี้จะได้เป็นพระพุทธเจ้า การเปล่งอาสภิวาจานี้ มีความหมายที่ถือว่าเป็น*การประกาศอิสรภาพของมนุษย์*

ทำไมจึงว่า การประสูติเป็นการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ เพราะว่าก่อนหน้านี้ มนุษย์ชาวชมพูทวีปนั้น ฝากโชคชะตาชีวิตไว้กับพระพรหมและเทพเจ้าทั้งหลาย ชาวอินเดียทั้งหลายเชื่อในพระพรหมว่าเป็นผู้สร้างโลก ปรุงแต่งทุกสิ่งทุกอย่าง

ชีวิตและสังคมมนุษย์จะเป็นอย่างไร แล้วแต่พระพรหมจะบันดาล เพราะฉะนั้น คนเกิดมาก็ต้องเข้าอยู่ใน*วรรณะ ๔* ทันที เพราะว่าพระผู้เป็นเจ้าคือพระพรหมทรงจัดสรรสังคมมนุษย์ไว้เสร็จแล้ว

พระพรหมนั้น ทรงจัดแบ่งมนุษย์ไว้เป็น ๔ พวก เรียกว่า วรรณะ ๔ คือ

พระองค์สร้างมนุษย์จำพวกหนึ่งขึ้นมาจากพระโอษฐ์ คือปากของพระองค์ มนุษย์จำพวกนี้เกิดมาเรียกว่า *พราหมณ์*

แล้วพระองค์ก็สร้างมนุษย์อีกจำพวกหนึ่งขึ้นมาจากพระพาหา คือแขนของพระองค์ พวกนี้เกิดมาแล้วเป็นนักรบนักปกครอง เรียกว่า*กษัตริย์*

ต่อนั้น พระองค์ก็สร้างมนุษย์อีกจำพวกหนึ่งขึ้นมาจากตะโพกของพระองค์ พวกนี้เดินทางเก่ง มาเป็นพ่อค้าพาณิช เที่ยวนำกองเกวียนไปค้าขายในที่ต่างๆ เรียกว่าวรรณะ*แพศย์*

ท้ายสุด พระองค์ก็สร้างมนุษย์จำพวกที่สี่ขึ้นมาจากพระบาทของพระองค์ เกิดมาเป็นพวกรับใช้เขา เรียกว่าวรรณะ*ศูทร*

พระผู้เป็นเจ้าสร้างมาเสร็จหมด ทรงกำหนดให้คนเกิดมาต้องอยู่

ในวรรณะ ๔ เหล่านี้ จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ใครเกิดมาในวรรณะไหน ก็ต้องอยู่ในวรรณะนั้น และอยู่ใต้กฎเกณฑ์ประจำวรรณะนั้นไปตลอดชีวิต

นอกจากนั้น เมื่อเกิดมาแล้ว ทุกคนก็ต้องอ้อนวอนเทพเจ้า บวงสรวงเซ่นไหว้ ขอร้อง เอาอกเอาใจให้เทพเจ้าช่วยเหลือ ให้พ้นภัยหรือให้ได้ลาภผลที่ต้องการ ดังนั้นคนทั้งหลาย ก็เอาใจเทพเจ้า ด้วยการทำพิธีบวงสรวงอ้อนวอนกันไป

แต่จะทำอย่างไรให้เทพเจ้าพอใจ มันไม่มีจุดกำหนดว่าแค่ไหนเทพเจ้าจะพอใจ ก็เลยปรุงแต่งวิธีเอาอกเอาใจเทพเจ้ากันไปกันมา กลายเป็นพิธี*บูชายัญ*มากมาย และบูชากันไปกันมา พิธีบูชายัญก็ใหญ่โตขึ้นๆ

พราหมณ์นี่ เขาเป็นเจ้าพิธี เขาถือว่าเขาเป็นผู้ติดต่อกับพระเจ้า เพราะว่าเป็นบุคคลพิเศษชั้นสูงสุด สร้างมาจากปากของพระพรหม เขามีหน้าที่สื่อสารระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ และพระเจ้าก็ให้เขามีอำนาจที่จะกล่าวสอนคนอื่น แล้วพระพรหมก็ถ่ายทอดความรู้ความต้องการของพระองค์มาทางพวกพราหมณ์นี้

พราหมณ์พวกนี้ก็มาเที่ยวกำหนดให้ชาวบ้านทำพิธีต่างๆ ว่าจะต้องทำพิธีบูชายัญอย่างนั้นอย่างนี้ ประดิษฐ์ประดอยพิธีบูชายัญ จนกระทั่งในที่สุดถึงกับฆ่าสัตว์ฆ่ามนุษย์บูชายัญ เอาอกเอาใจกันขนาดนั้น

นี่เป็นสภาพของมนุษย์ในยุคพุทธกาล ที่เป็นไปตามอำนาจครอบงำของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีอิทธิพลในสังคมอินเดียมาจนกระทั่งบัดนี้

อินเดียเป็นสังคมที่มอบความไว้วางใจไว้กับเทพเจ้า ฝากความหวังไว้กับการดลบันดาลของเทพเจ้า สังคมที่หวังพึ่งเทพเจ้าจะเป็นอย่างไร ก็ให้ดูสังคมอินเดียเป็นตัวอย่าง

พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นมา ทรงมองเห็นสภาพอย่างนี้ พระองค์ทรงเห็นว่า สังคมอย่างนี้ไปไม่รอด และชีวิตก็ไปไม่รอด คือผู้คนมองออกไปแต่ข้างนอก คิดแต่ว่า เอ... พระเจ้าท่านจะว่าอย่างไร เราจะเอาอกเอาใจท่านอย่างไรดี

แทนที่จะคิดว่า *ตัวเราจะต้องทำอะไร* และ *เราจะต้องทำอะไรกับตัวเรา* สองอย่างนี้ คนไม่คิดเลย

เมื่อต้องการอะไร ก็คิดแต่เพียงว่า เราจะไปหาเทพเจ้าองค์ไหน เราจะไปเอาใจพระเจ้าอย่างไร เราจะขอท่านอย่างไร

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นมา อย่างที่ได้เคยเล่าให้โยมฟังแล้ว พระองค์ก็ทรงดึง*จากเทพสู่ธรรม* คือชี้ให้มนุษย์ดูว่า นี่นะท่านทั้งหลาย อย่ามัวไปมองข้างนอก อย่ามัวแต่มองไปที่เทพเจ้า สิ่งทั้งหลายนั้นมันเป็นไปตามธรรมดาคือเหตุปัจจัยของมัน ผลเกิดจากเหตุ ถ้าเราต้องการผลอะไร เราก็ทำเหตุเอา โดยศึกษาเหตุให้เข้าใจ แล้วก็ปฏิบัติตามเหตุนั้น ให้ดูที่ความจริง

อิสรภาพของมนุษย์ จะได้มาด้วยการศึกษาที่ถึงธรรม

เมื่อดูความจริงตามเหตุปัจจัยแล้ว มันก็เล็งมาที่ตัวเองว่าเราจะต้องทำอะไร เพราะว่าเราต้องทำเหตุเพื่อให้ได้ผลที่เราต้องการ จะต้องถามว่า *เราจะต้องทำอะไร*

นอกจากทำอะไรแล้ว เพื่อให้รู้เหตุปัจจัยที่จะทำให้ถูกต้องและมีความสามารถที่จะทำให้สำเร็จ *เราจะต้องทำอะไรกับตัวเราด้วย* โดยการพัฒนาตัวเองให้มีสติปัญญาความสามารถ

เพราะฉะนั้น ตามหลักการของพระพุทธศาสนา จึงขอย้ำอีกทีว่า

๑) พระพุทธเจ้าได้ชี้ไปที่*ธรรม* คือ ความจริงแห่งเหตุปัจจัยตามกฎธรรมชาติ และ

๒) ในความจริงของกฎธรรมชาติที่สัมพันธ์กับตัวมนุษย์ เหตุปัจจัยนั้นก็คือการกระทำของเราเอง การกระทำเหตุปัจจัยของมนุษย์นั้นเรียกว่า*กรรม*

จึงได้บอกว่า ภายใน*ธรรม*นั้น ก็มี*กรรม*

ธรรม เป็นกฎใหญ่ คือ ความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ หรือความเป็นไปของเหตุปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาติทั้งหมด

ส่วน *กรรม*นั้น ก็คือ กฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย ในส่วนที่สัมพันธ์กับชีวิตของมนุษย์ ที่มนุษย์เป็นผู้ทำ

กรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องทำ ต่างกับเรื่องของการดลบันดาล ถ้าเป็นการดลบันดาลของเทพเจ้า สิ่งที่มนุษย์ต้องทำคือการอ้อนวอน

การดลบันดาล ของเทพเจ้า คู่กับ*การอ้อนวอน*

แต่*การกระทำ* ของมนุษย์ คู่กับ*ความเพียร*พยายาม เมื่อมนุษย์จะทำ มนุษย์ก็ต้องเพียรพยายาม

สองหลักนี้ไปคนละทาง

▸ *เทพ*สัมพันธ์กับมนุษย์ที่การดลบันดาล ซึ่งจะสำเร็จด้วยการที่มนุษย์จะต้องอ้อนวอน

▸ ส่วน*ธรรม*นั้นสัมพันธ์กับมนุษย์ที่กรรม ซึ่งจะสำเร็จด้วยการที่มนุษย์ต้องเพียรพยายามทำ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้พระนามว่า *กรรมวาท* และ*วิริยวาท*

กรรมวาท คือ ผู้ประกาศหลักกรรม และ

วิริยวาท คือ ผู้ประกาศหลักความเพียร

สองอย่างนี้คู่กัน เป็นคำแสดงหลักการของพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์ว่าไว้อย่างนี้ หลักกรรมต้องมากับความเพียร เพราะมนุษย์จะทำเหตุให้ได้ผล มนุษย์จะต้องมีความเพียรพยายาม

แต่การที่มนุษย์จะทำความเพียรให้สำเร็จผล มนุษย์จะต้องรู้เหตุปัจจัย เพราะว่าตัวการที่จะให้สำเร็จผลก็คือ กฎของธรรมชาติ ได้แก่ *ธรรม* ฉะนั้น ถ้ามนุษย์จะทำการให้ได้ผลดี มนุษย์จะต้องมีปัญญารู้ธรรม คือรู้ความเป็นไปของเหตุปัจจัย

มนุษย์จะมีปัญญา รู้ธรรมได้ มนุษย์จะต้องพัฒนาตน คือจะต้องมี*สิกขา* อันได้แก่การฝึกฝนพัฒนา

ตรงนี้ก็พอดีว่า มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้พัฒนาได้ เรียกว่าเป็น*ทัมมะ* ซึ่งฝึกได้ จนกระทั่งรู้ธรรม

ในพระพุทธคุณของพระพุทธเจ้า มีพระคุณหนึ่งว่า *อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ* สังเกตไหมว่า ในข้อความนี้มีคำว่า "ทัมมะ" อยู่ อันนี้แหละคนไม่ค่อยดู

"ทัมมะ" นี่แหละ ตัวสำคัญละ พวกเรานี่เป็น*ทัมมะ* ทั้งนั้น คือเป็นสัตว์ที่จะต้องฝึก และฝึกได้ด้วย ความวิเศษเก่งกล้าความประเสริฐของเราอยู่ที่นี่ คืออยู่ที่*ทัมมะ*

ในพระพุทธคุณข้อที่ว่า *อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ* พระพุทธเจ้าเป็นสารถีฝึกคนที่จะต้องฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า คือยอดเยี่ยม ก็คือเป็นสารถีฝึกมนุษย์ทั้งหลายนี่เอง

ที่ว่าเป็น "สารถี" ก็คือ ฝึกให้เขาเดินในทางที่ถูกต้อง สารถีเป็นผู้ฝึกนำให้สัตว์เดินไปในทางถูกต้อง

เราก็เป็น*ทัมมะ* ซึ่งจะต้องฝึกตนไปจนกระทั่งเข้าถึง*ธรรม* แล้วชีวิตนี้ก็จะสมบูรณ์ *ธรรม*นี้ก็จะทำให้เรากลายเป็น*พุทธะ* อย่างที่เคยพูดไว้แล้วที่พุทธคยา

เป็นอันว่า ที่พระพุทธเจ้าประสูติตอนแรกเป็นเจ้าชายสิทธัตถะนั้นเปล่ง*อาสภิวาจา* ก็คือ*ประกาศอิสรภาพของมนุษย์* ว่า มนุษย์อย่าไปมัวขึ้นต่อพระพรหม อย่ามัวไปหวังอำนาจดลบันดาล และมัวแต่บูชายัญอยู่

แต่ให้มามองที่ธรรม คือตัวความจริงตามกฎธรรมชาติ และให้พัฒนาปัญญาของตนขึ้นมา เพื่อมนุษย์จะได้เข้าถึงธรรม รู้ความจริงแล้วมนุษย์ก็จะกลายเป็นสัตว์ประเสริฐ เป็น*พุทธะ*ได้ เป็นผู้ที่แม้แต่เทวดาและพระพรหมจะเคารพบูชา อย่างที่เราได้เห็นพุทธพจน์อยู่บ่อยๆ ว่า

มนุสฺสภูตํ สมฺพุทฺธํ อตฺตทนฺตํ สมาหิตํ
เทวาปิ นํ นมสฺสนฺติ . . . . (องฺ.ฉกฺก.๒๒/๓๑๔)

พระคาถานี้บอกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ทั้งที่เป็นมนุษย์นี่แหละ แต่ได้ฝึกฝนพัฒนาพระองค์แล้ว มีพระทัยอบรมถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมมนัสการ

อย่างนี้เป็นคาถาที่มีปรากฏบ่อย เป็นเครื่องให้กำลังใจแก่มนุษย์ว่า เรานี้เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึก ถ้าเราฝึกดีแล้วก็จะเป็นพุทธะ ผู้ประเสริฐแท้จริงได้

อย่าไปมัวหวังผลดลบันดาลด้วยการอ้อนวอน ซึ่งทำให้ละเลยมิได้พิจารณาว่า ตนเองจะต้องทำอะไร และจะต้องทำอะไรกับตัวเอง

ถ้าทำตามธรรม เราก็จะได้มาคิดมาพิจารณาเหตุผลว่า เราจะต้องทำอะไร แล้วก็จะได้ฝึกฝนพัฒนาตัวเรานั้นให้สามารถที่จะทำ

มนุษย์นี้ มักมีความอ่อนแออย่างหนึ่ง คือ มีใจโน้มเอียงไปในทางที่ไม่อยากจะเพียรพยายาม แต่อยากจะพึ่งพาปัจจัยภายนอกให้มาช่วยทำให้ การอ้อนวอนมันง่ายดี ง่ายกว่าการที่จะทำความเพียรด้วยตัวเอง เพราะฉะนั้น ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ไม่มีหลักที่จะให้กำลังใจเราจะอ่อนแอและเขวเรื่อยไป

ด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องมีพระรัตนตรัยไว้ ถ้ามิฉะนั้น เราก็ไม่จำเป็นต้องมี*ศรัทธา*

การที่เรามีศรัทธา ก็เพื่อจะได้มีกำลังใจ ที่จะให้เราอยู่ในหลักและเริ่มเดินหน้าได้ อย่างน้อยก็ดึงไว้ ไม่ให้เขวออกไป

มิฉะนั้นแล้ว เดี๋ยวก็จะเอาความอ่อนแอ และความเห็นแก่ง่ายของตัว มาพาให้หันไปหาความช่วยเหลือ คอยพึ่งปัจจัยภายนอกที่จะมาดลบันดาลให้อยู่เรื่อย

พระพุทธศาสนา เป็นหลักที่ให้มนุษย์ศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนเองอยู่เสมอ แต่ทั้งนี้ต้องเป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนฐานแห่งความจริงของธรรมชาติ พูดง่ายๆ ว่าต้องถึงธรรม

ถ้าเรารู้จักใช้คำสอนของพระพุทธเจ้า นำมาปฏิบัติตามอยู่เสมอ เราก็จะก้าวหน้าพัฒนาไปเรื่อยๆ ไม่หยุดหย่อน จนในที่สุดก็จะเป็นพุทธะได้เช่นเดียวกับพระองค์

จะอาศัยสิ่งกล่อมอยู่สบายๆ หรือจะใช้ความเพียรและปัญญาที่เป็นอิสระ

ขอพูดต่อไปอีกนิดหนึ่ง ในเรื่องที่มนุษย์เรามีความโน้มเอียงชอบหาสิ่งที่จะพึ่งพา ไม่ชอบพึ่งตัวเอง

สิ่งที่จะพึ่งพา อย่างน้อยที่ทำให้เราสบายใจ อยู่ง่ายๆ เพลินไปเรื่อยๆ ไม่ต้องทำความเพียร ก็ได้แก่*สิ่งกล่อม*ทั้งหลาย เวลามีความลำบาก มีความทุกข์ขึ้นมา ไม่อยากจะเพียรพยายามแก้ไข ก็ใช้สิ่งกล่อม

คนเรามีความโน้มเอียงที่จะอาศัยสิ่งกล่อม สิ่งกล่อมนี้ อย่างเลวก็มี อย่างดีก็มี

สิ่งกล่อมที่ร้ายก็เช่น สุรายาเมา สิ่งเสพติด และการพนัน คนที่หันไปหาสิ่งกล่อมจำพวกสุราเมรัยสิ่งเสพติด ก็เพราะว่า ใจไม่เข้มแข็งพอ ไม่อยากสู้ชีวิต ไม่อยากเพียรพยายาม หรือติดตันอับจนจึงหาทางออกด้วยการเอาสิ่งกล่อมมาช่วย มันก็ทำให้เพลินๆ ไป ก็อยู่ไปได้ แต่มีจุดอ่อน

สิ่งกล่อมทั้งหลายนั้น มี*จุดอ่อนที่สำคัญ* คือ มันจะทำให้มนุษย์หยุดชะงักการพัฒนาตนเอง สิ่งกล่อมไม่ว่าอย่างใดทั้งสิ้น ทำให้มนุษย์หยุดนิ่ง เพลินอยู่ที่จุดนั้น จมอยู่ในสิ่งที่กล่อม หลบทุกข์ ลืมปัญหาสบายแค่ชั่วคราว

จุดอ่อนที่สอง คือ ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีความสว่างแห่งปัญญา ไม่มีปัญญาที่จะพัฒนาตนต่อไป คนก็เพลินอยู่กับสิ่งนั้น โดยสิ่งกล่อมที่ร้าย คือ พวกยาเสพติด สุรายาเมา ซึ่งเห็นได้ชัด นอกจากทำให้สบายเพลินไป กลบทุกข์ หลบปัญหา พอให้พ้นเวลานั้นไปทีหนึ่ง และหยุดการพัฒนาแล้ว ยังทำให้เสื่อมทรุดลงด้วย แถมยังจะก่อปัญหาตามมาอีกมากมาย ทั้งแก่ชีวิตของตนและสังคม อย่างน้อยก็ได้แค่มากลบความทุกข์ไว้ ทำให้ไม่มีปัญญาที่จะแก้ปัญหาให้เสร็จสิ้นไป

สิ่งกล่อมที่ดีกว่านั้น ได้แก่พวกการละเล่น การสนุกสนานบันเทิงต่างๆ ซึ่งแม้จะทำให้หลงเพลิน ก็ยังมีส่วนดีอยู่บ้าง ถ้ารู้จักใช้และ

รู้จักประมาณ แต่ถ้าลุ่มหลงหมกมุ่นก็ก่อผลร้ายแก่ชีวิตและสังคมไม่น้อย

สิ่งกล่อมที่ดีขึ้นไปกว่านั้น ก็เช่นพวกดนตรี ศิลปะ วรรณคดี เป็นต้น ซึ่งช่วยให้เพลิดเพลินในระดับที่ประณีตขึ้นมา ถ้ารู้จักใช้และรู้จักประมาณก็เป็นประโยชน์ได้มาก

ในพระพุทธศาสนานี้ ดนตรีท่านก็ใช้เหมือนกัน แต่ขออย่างเดียวต้องมีสติ โดยเฉพาะในระดับศีล ๕ พระพุทธเจ้าไม่ว่าอะไรเลย เพราะอย่างน้อยมันอาจจะกล่อม โดยช่วยดึงไว้ไม่ให้หลงไปหาสิ่งกล่อมที่เลวร้ายกว่า การหลงในสิ่งที่ดีก็ยังดีกว่าหลงในสิ่งที่เลวร้าย หลงในกุศลก็ยังดีกว่าหลงในอกุศล หลงในบุญก็ยังดีกว่าหลงในบาป

เพราะฉะนั้น พวกดนตรี ศิลปะ และวรรณคดี ก็อาจจะกล่อมคนไว้ในสิ่งที่ดี เช่นในบุญในกุศล

อีกอย่างหนึ่งก็คือ พอกล่อมไว้แล้ว ก็รีบหาสิ่งที่ดีกว่ามาให้ในระหว่างนั้น คือ ในขณะที่ใจของเขาพอจะสงบความกระวนกระวายลงได้ ก็รีบเอาสิ่งที่ดีมาให้ เช่นอย่างวรรณคดีนี่ พออ่านเพลินๆ เราก็เอาคติธรรมใส่เข้าไป เขาก็อาจจะได้ประโยชน์ ดนตรีก็เหมือนกัน พระพุทธเจ้าก็เคยทรงแต่งเพลงธรรมให้แก่มาณพที่เขาเอาไปร้องเกี้ยวสาว

ดนตรีอยู่ในพระสูตรก็มี ในพระไตรปิฎกมีพระสูตรหนึ่งที่มีเพลงและดนตรี เทพบุตรดีดพิณร้องเพลงเกี้ยวเทพธิดา ในเพลงนั้นก็พรรณนาความรัก พร้อมไปด้วยกันกับการเอ่ยอ้างพระคุณของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ *(ที.ม.๑๐/๒๔๗)*

ดนตรีที่กล่อมนี้ ถ้าเราใช้สิ่งที่ดีงามเข้ามาแทรก เช่น เรื่องคนทำดี และธรรมในแง่และระดับต่างๆ ก็เป็นเครื่องโน้มน้อมดึงจิตใจของคนให้มาสู่สิ่งที่ประณีตงดงามยิ่งขึ้น เป็นจุดเชื่อมต่อดึงคนขึ้นมาสู่สิ่งที่ดี

เพราะฉะนั้น สิ่งกล่อมในระดับที่ประณีตก็ใช้ประโยชน์ได้ ขออย่างเดียวอย่าให้มัวหลงเพลินอยู่ แล้วผู้ที่ใช้ต้องมีอุบาย คือมีสติปัญญา แล้วก็ใช้เป็นเครื่องดึงเขาเข้าหรือขึ้นมาสู่สิ่งที่ดีงาม

นอกจากการรู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์แล้ว วิธีปฏิบัติสำคัญอีกอย่างหนึ่งต่อเรื่องสิ่งกล่อมทั้งหลาย ก็คือ การมีวิธีฝึกเพื่อไม่ให้ติดหลงมัวเมาจมอยู่กับสิ่งเหล่านี้ หรืออย่างน้อยไม่ให้ต้องมีชีวิตที่พึ่งพาสิ่งเหล่านี้มากเกินไป และจะได้สามารถเดินหน้าก้าวสู่สิ่งดีงามที่สูงขึ้นไป

วิธีฝึกอย่างนี้มีตัวอย่างที่สำคัญ เช่น การถือ*ศีล* ๘ โดยรักษา*อุโบสถ หมายความว่า* ๗ หรือ ๘ วัน ก็หันมาถือศีล ๘ ครั้งหนึ่ง

หลักการรักษา*อุโบสถ* ก็คือ ตามปกติเราก็ดำเนินชีวิตมีความสุขโดยพึ่งพาสิ่งเสพที่เป็นวัตถุหรือสิ่งเร้าภายนอก เช่น อาหารอร่อย ดูการเล่น การบันเทิง ฟังเพลง ฟัง/เล่นดนตรี แต่งตัว นอนฟูกนุ่มหนา

พอถึงวันที่ ๘ ก็ถือศีล ๘ งดเว้นสิ่งเหล่านี้วันหนึ่ง โดยกินใช้บริโภคเพียงแค่เพื่อคุณภาพชีวิต ฝึกให้มีชีวิตที่ดีงามและความสุขได้อย่างเป็นอิสระ โดยไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุเสพภายนอกเหล่านั้น อย่างน้อยก็เป็นการทำให้เกิดสติ ที่จะไม่ลุ่มหลงเพลิดเพลินมัวเมาอยู่กับสิ่งเสพ

นอกจากมีชีวิตและความสุขที่เป็นอิสระมากขึ้นแล้ว ก็จะได้เอาเวลาที่จะวุ่นกับสิ่งเหล่านี้ไปใช้ทำสิ่งสร้างสรรค์ที่ดีงามอย่างอื่นบ้าง ไปสนใจให้เวลาแก่เพื่อนมนุษย์คนอื่นบ้าง และพัฒนาตนให้ก้าวสู่สิ่งดีงามที่สูงขึ้นไป ข้อปฏิบัติในการฝึก เช่นศีล ๘ นี้ จึงเป็นหัวต่อที่เชื่อมการพัฒนาพฤติกรรม กับการพัฒนาจิตใจและปัญญา

สิ่งกล่อมต่อไปก็คือ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้าและอำนาจดลบันดาลฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์ ตลอดจนไสยศาสตร์

คนเราพอเกิดทุกข์ภัยพิบัติ มีความเดือดร้อน ก็หวังพึ่งเทพเจ้าว่าวันนั้นท่านคงจะมาช่วย ก็กล่อมใจตัวเองให้ลืมทุกข์ลืมปัญหา สบายใจอยู่ด้วยความหวัง

แต่มันจะมีพิษมีภัย ถ้าตัวเองมัวแต่เชื่ออย่างนั้น ก็นอนงอมืองอเท้ารอคอยเทพเจ้า อะไรที่ควรแก้ไขควรทำก็ไม่ทำ เลยแก้ไขปัญหาไม่ได้ ก็อยู่สบายไปวันหนึ่งๆ แต่ตัวเองไม่พัฒนา และปัญหาจริงก็ถูกปล่อยไว้

ไม่ได้แก้ ในระยะยาวก็จะเสื่อมหรือถึงความวิบัติ

มนุษย์จำนวนมากอยู่ด้วยสิ่งกล่อมประเภทนี้ คืออยู่ด้วยความหวังว่าสักวันหนึ่งเทพเจ้าท่านจะมาช่วย

อย่างของอินเดียนี่เทพเจ้าเต็มไปหมด แล้วก็มีเทพนิยายว่าเทพเจ้าองค์นั้นเก่งอย่างนี้ องค์นี้เก่งอย่างนั้น มีอิทธิฤทธิ์ทำได้อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างน้อยพวกประชาชนที่ฟังเทพนิยายเหล่านี้ ก็ตื่นเต้นไปกับฤทธิ์ของเทพเจ้า เสร็จแล้วก็ชื่นบานสบายใจ ปลอบใจตัวเองให้ครึ้มๆ ไปชั้นหนึ่ง พอจะให้ลืมสภาพแวดล้อมที่มันบีบคั้นตัวเองและอยู่ด้วยความหวังชะโลมใจ

ฝรั่งบางพวกและพวกถือลัทธิคอมมิวนิสม์มาเห็นศาสนาแบบนี้ก็เลยเรียกว่าพวก*ยาฝิ่น* แต่พระพุทธศาสนาไม่ใช่อย่างนั้น พวกคอมมิวนิสต์นี่ไม่รู้จักพระพุทธศาสนา ไปเห็นแต่ศาสนาอย่างนั้น ก็เลยหาว่าศาสนาเป็นยาฝิ่นไป เพราะกล่อมกันแบบนี้ แกก็ไม่ต้องทำอะไร ไม่ต้องเพียรพยายาม พอลืมทุกข์ หลบปัญหา สบายใจได้ แต่ปัญหาตัวจริงก็หมักหมมเข้าไปทุกที เรื่องของการกล่อมนี้จึงเป็นปัญหาใหญ่ทีเดียว

ศาสนาจำนวนมากต้องเอาความหวังในอำนาจดลบันดาลนี้มากล่อม แล้วใช้อุบายเข้ามาช่วย ใช้อุบายอย่างไร ก็บอกให้แกหวังไว้ว่าเทพเจ้าจะมาช่วย เช่น สัญญาว่าเมื่อนั้นจะให้รางวัลนะ แต่ไม่รู้ว่าจะมาเมื่อไร ระหว่างนี้แกต้องช่วยตัวเองไปก่อน

กล่อมแบบนี้หมายความว่า ให้มีความหวังไว้ยาวไกลข้างหน้า ว่าต่อไปนะ อีกห้าร้อยหรือห้าพันปีจะมาช่วย แต่ตอนนี้ไม่ช่วยนะ ตอนนี้พวกเธอต้องช่วยตัวเองไปก่อน หรืออย่างบางศาสนาก็สอนว่า พระเจ้าจะช่วยแต่คนที่ช่วยตัวเอง ก็เป็นการกล่อมไว้ด้านหนึ่ง แต่อีกด้านหนึ่งก็มาบังคับเอาว่าพวกเธอต้องช่วยตัวเอง ก็เป็นอุบายไป

ในที่สุดก็หนีไม่พ้น ที่ต้องให้ทุกคนต้องเพียรพยายามด้วยตนเองนี่ก็คือการกล่อม และการหาทางแก้ผลเสียของการกล่อม

อย่าทิ้งความคิดปรุงแต่งเสียทันที ถ้าปรุงแต่งดี ได้ถึงฌานสมาบัติอย่างสูง

ยังมีการกล่อมอีกอย่างหนึ่ง ที่ชาวพุทธต้องระวัง ชาวพุทธปฏิบัติธรรมไป บางทีก็มากล่อมตัวเองด้วยธรรมที่ลึกซึ้งลงไปอีก คือ *สมาธิ*

สมาธินั้น เป็นองค์ธรรมแกนของสมถะ หรือเป็นตัวสมถะนั่นเอง ยังเป็นธรรมระดับปรุงแต่ง

พระพุทธเจ้าไม่ห้ามในการปรุงแต่ง ปรุงแต่งเป็น ก็ดีเป็นประโยชน์ มนุษย์เราอยู่ด้วยการปรุงแต่งมาก แต่ว่าให้ปรุงแต่งให้ดี

ได้พูดแล้วว่า การคิดมีสองอย่าง คือ การคิดปรุงแต่ง กับการคิดเชิงปัญญา เช่น สืบสาวหาเหตุปัจจัย

การคิดแบบปรุงแต่งนั้นก็ไม่ใช่ว่าจะเสียอย่างเดียว ที่ดีก็มี คือการคิดปรุงแต่งกุศลขึ้นมา

ยกหลักมาว่ากัน ความคิดปรุงแต่ง ท่านเรียกว่า*อภิสังขาร* ซึ่งมี ๓ อย่าง ปรุงแต่งไม่ดี เป็นบาป ก็เป็น*อปุญญาภิสังขาร* ปรุงแต่งดี ก็เป็น*ปุญญาภิสังขาร* เหนือขึ้นไปอีก ปรุงแต่งสูงสุด ก็เป็น*อาเนญชาภิสังขาร*

การคิดปรุงแต่งที่เป็นตัวร้าย ท่านเรียกเป็นภาษาพระว่า *อปุญญาภิสังขาร* คือปรุงแต่งความคิดและสภาพจิตที่ไม่ดี รวมทั้งปรุงแต่งใจให้เป็นทุกข์ บีบคั้นใจตัวเอง ปรุงแต่งความโลภ ความโกรธ เช่น เห็นอารมณ์ที่ไม่สบายตาแล้วเกิดความชัง เกิดความยินร้าย เกิดความไม่สบายใจ เก็บเอาสิ่งโน้นถ้อยคำคนนี้มาปรุงแต่ง ทำให้ใจตัวเองมีความทุกข์ ปรุงแต่งความกลุ้ม ความกังวลอะไรต่างๆ เหล่านี้ เรียกว่าปรุงแต่งอกุศล เป็นอปุญญาภิสังขาร

ส่วนการปรุงแต่งดี ปรุงแต่งเป็นบุญ ปรุงแต่งเป็นความสุข ทำให้เกิดกุศล ทำให้สร้างสรรค์ ทำให้ความดีงามเจริญเพิ่มพูน ทำให้ใจสบาย สดชื่นผ่องใส อย่างที่โยมเดินทางบุญจาริกมา ได้เห็นได้ฟังแล้วคิดไปในทางกุศล มีศรัทธาแรงขึ้น เกิดปีติปลาบปลื้ม เป็นต้นนี้ ท่าน

เรียกว่า *ปุญญาภิสังขาร*

มนุษย์เราที่อยู่ในระดับของปุถุชน หนีไม่พ้นการปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น อย่าเพิ่งไปติเตียนการปรุงแต่งโดยสิ้นเชิง ให้ปรุงแต่งดีเถอะ ปรุงแต่งเป็นบุญเป็นกุศล ทำใจให้มีสุข ปรุงแต่งใจให้สบาย ปรุงแต่งความดีท่านไม่ว่า ท่านเรียกว่าเป็น*ปุญญาภิสังขาร*

แม้กระทั่งเจริญ*สมาธิ*ได้ฌาน ก็เป็น*ปุญญาภิสังขาร* ยังปรุงแต่งดีอยู่นั่นแหละ จนกระทั่งถึงอรูปฌานก็ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง เป็นอาเนญชาภิสังขาร เป็นการปรุงแต่งที่ประณีตขึ้นไป ก็ยังไม่พ้นการปรุงแต่งอยู่นั่นเอง

เพราะฉะนั้น *สมาธิ*ที่เราบำเพ็ญกันนี่ อย่าว่าแต่สมาธิธรรมดาเล็กน้อยเลย แม้แต่สมาธิสูงเยี่ยมยอดขนาดอรูปฌาน ได้สมาบัติสมบูรณ์แล้ว ก็ยังเป็นการปรุงแต่งอยู่ คือเป็น*อาเนญชาภิสังขาร*

การปรุงแต่งอย่างนี้ ก็ทำให้จิตพัฒนาไปถึงขั้นสูง แต่ก็ต้องระวัง ต้องมีสติอยู่เสมอ มิฉะนั้นมันก็จะเป็นการกล่อม

สมาธินี้ ในเมื่อมันเป็นสิ่งที่ปรุงแต่ง ก็ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องกล่อมจิตใจได้ เพราะฉะนั้น คนที่บำเพ็ญปฏิบัติได้สมาธิแล้วก็อาจจะเพลินกับสมาธิ

พอได้สมาธิเข้าก็สบาย ติดเพลินแล้ว มีปัญหาอะไรต่ออะไรเกิดขึ้น ก็มานั่งสมาธิแล้วใจสบาย หายทุกข์หายร้อน ลืมปัญหา มีความสุขเพลิดเพลินติดในความสุขนั้น นี่ก็กล่อมเหมือนกัน คือกล่อมด้วยสมาธิเป็นแบบพวกโยคีฤษีดาบสก่อนพุทธกาล ได้ฌานสมาบัติแล้วก็เข้าสมาธิเล่น*ฌานกีฬา*อยู่ในป่า ไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร พระพุทธเจ้าไม่เห็นด้วย

ก่อนที่พระพุทธเจ้าอุบัติ เขาได้สมาธิกันสูงแล้ว โยคีในอินเดียนี่เราก็ได้เรียนในพุทธประวัติมาแล้ว เช่น อาฬารดาบส กาลามโคตร ได้อรูปฌานจนถึงขั้นอากิญจัญญายตนะ ท่านอุททกดาบส รามบุตร ยิ่งได้สูงกว่านั้น คือได้อรูปฌานถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ จบสมาบัติ ๘ เลย

พระพุทธเจ้าไปเรียนกับดาบสจนจบความรู้ของเขา และบำเพ็ญ

ฌานได้ครบหมด จนได้รับแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ร่วมสำนัก พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าไม่ใช่ทาง ก็เสด็จหลีกไป

เราอย่าไปมัวเพลินว่า สมาธินี่ดีนะ สุขสงบดีเหลือเกิน ดีนั้นดีแน่ แต่ต้องใช้ให้ถูก ถ้าใช้ไม่เป็น สมาธิที่สุขสงบนั้นก็จะเป็นแค่สิ่งกล่อมที่เราใช้หนีปัญหาหลบทุกข์ แต่ไม่แก้ปัญหา ไม่ดับทุกข์ กิเลสไม่หมดไป ปัญหาไม่หมดไป ทุกข์ก็ไม่หมดไป ตราบใดอยู่ในสมาธิก็สบายไป ก็เลยเพลินอยู่แค่นั้น ข้างนอกก็ไม่แก้ปัญหา ข้างในก็ไม่เดินหน้าสู่อธิปัญญา นั่นคือเอาสมาธิเป็นสิ่งกล่อม คือกล่อมใจตัวเองด้วย(ความสุขสงบของ) สมาธิ สบาย แต่ตกอยู่ในความประมาท

เพราะฉะนั้น ในทางธรรมท่านจึงเตือนไว้ ว่าธรรมทั้งหลายนั้นต้องรู้จักพิจารณา ต้องใช้โดยแยบคาย ไม่ใช้ในทางที่จะเกิดโทษ ไม่ทำให้กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล

สมาธิ นั้นเข้ากันได้กับ*โกสัชชะ* คือความเกียจคร้าน แม้ว่าตัวมันเองเป็นกุศล และเป็นกุศลที่สำคัญมาก แต่มันก็เป็นปัจจัยแก่อกุศลได้ อย่างที่ท่านเตือนไว้ให้ระวังว่า ถ้าสมาธิแรง แต่ความเพียรอ่อน ความเกียจคร้านก็จะครอบงำ เพราะสมาธิเป็นพวกเดียวกับความเกียจคร้าน (สมาธิสฺส โกสชฺชปกฺขตฺตา - เช่น *ที.อ.๒/๔๐๓; วิสุทฺธิ.๑/๑๖๕,* ฯลฯ)

ที่ว่าโกสัชชะเข้าครอบงำ ก็คือตอนที่สุขสงบ สบาย ก็ติด เพลิน เรื่อยเฉื่อย อะไรที่ควรจะทำก็ปล่อยไว้ก่อน ปัญหาที่ค้างอยู่ก็ทิ้งไว้ไม่แก้ กิจหน้าที่โดยเฉพาะการเจริญไตรสิกขา ก็ไม่เร่งรัดดำเนินไป กลายเป็นขี้เกียจ นี่คือกล่อมให้เพลินสบาย เพราะฉะนั้นกิเลสไม่หมด ทุกข์ไม่หมด และพัฒนาไม่ไป

พระพุทธเจ้าจึงตรัสหลัก*อินทรียสมตา*กำกับไว้ คือให้ปรับอินทรีย์ให้สม่ำเสมอสมดุลกัน ให้*วิริยะ*คือความเพียรควบคู่ไปด้วยกันกับ*สมาธิ*นั้น เช่นเดียวกับที่ต้องให้*ศรัทธา*มี*ปัญญา*มาคู่กัน โดยมี*สติ*คอยดูแลตรวจตรา ไม่ให้เผลอไม่ให้พลาด ไม่ให้ล้าไม่ให้ล้ำเกินกัน *(วินย.๕/๒; องฺ.ปญฺจก.๒๒/๓๒๖)*

ขอย้ำเป็นการทบทวนอีกครั้งว่า สิ่งกล่อมนั้นไม่ใช่ว่าจะร้ายอย่างเดียว ถ้าใช้เป็น และรู้จักประมาณ ไม่ติดหลง ก็เป็นประโยชน์ได้ในระดับหนึ่ง

แต่สิ่งกล่อมระดับต่ำ คือสุรา ยาเสพติด และการพนัน ควรงดเว้นโดยสิ้นเชิง

สิ่งกล่อมบางอย่าง เช่นยากล่อมประสาท บางครั้งก็ยังจำเป็นต้องใช้ เช่น คนเป็นโรคนอนไม่หลับ อาจต้องใช้ยานอนหลับช่วย เพื่อแก้ไขให้พ้นปัญหาเฉพาะหน้า แต่เมื่อใช้ชั่วระยะหนึ่งให้หายอาการนั้นแล้วก็ควรจะผ่านไป ไม่ควรจะให้ต้องอยู่ด้วยยานอนหลับตลอดไป คือไม่ให้กลายเป็นติด

ระหว่างสิ่งกล่อมอย่างหยาบ กับสิ่งกล่อมอย่างประณีต การใช้สิ่งกล่อมอย่างประณีตย่อมดีกว่า เช่น เมื่อนอนไม่หลับ ถ้าใช้สมาธิทำให้หลับได้ ย่อมดีกว่าใช้ยานอนหลับ เพราะมีโทษน้อยกว่า และเป็นอิสระด้วยความสามารถของตัว

ประโยชน์ของสิ่งกล่อมโดยทั่วไปคือ ช่วยให้ได้พัก ช่วยให้สดชื่นสงบลงได้ สบาย มีความสุข หลีกปัญหา หลบทุกข์ไปได้ชั่วคราว ใช้เป็นเครื่องระงับความเร่าร้อนกระวนกระวาย ความระโหยโรยแรง หรือโทรมจากความเครียดฟุ้งซ่านหวาดหวั่นเป็นต้น เป็นเครื่องเตรียมตัวให้กระชุ่มกระชวย มีแรงมีกำลังขึ้น และพร้อมที่จะลุกขึ้นเดินหน้าต่อไป

ข้อเสียของสิ่งกล่อมแม้แต่อย่างประณีตที่สุด ก็คือ ถ้าติด ถ้าหลงเพลิน ก็จะอยู่ด้วยสิ่งกล่อม กลายเป็นตกอยู่ในความประมาท แล้วก็กลายเป็นขัดขวางการพัฒนาตัวเอง และสะสมหมักหมมปัญหา นำมาซึ่งความเสื่อมทั้งแก่ชีวิตและสังคม เป็นผู้ไม่ได้ประโยชน์แท้จริงที่พึงได้จากพระพุทธศาสนา

รวมแล้ว สิ่งที่คนเอามาใช้เป็นสิ่งกล่อมทั้งหมดนั้น อาจจะจัดกลุ่มจัดพวกได้คร่าวๆ ทำนองนี้ คือ

พวกที่ ๑ สุรา ยาเสพติด การพนัน เป็น*สิ่งกล่อมร้าย* ที่ไม่เพียงทำให้ประมาท แต่พาชีวิตและสังคมให้อ่อนแอเสียคุณภาพ ยิ่งเสื่อมทรุดลงไป พร้อมนั้นก็อาจถูกใช้เป็นเครื่องมือล่อเหยื่อเอาเปรียบหรือทำลายเพื่อนมนุษย์ หรือชาติประเทศที่ถือเป็นคู่แข่งหรือเป็นศัตรู

พวกที่ ๒ กีฬา การบันเทิง

- เป็น*สิ่งกล่อมเสี่ยง* ถ้าใช้ไม่ถูก-ไม่เป็น อาจทำให้ลุ่มหลงมัวเมา หมกมุ่น ติดเพลิน ประมาท

  บ่อยครั้ง และบ่อยขึ้น ที่สิ่งเหล่านี้ถูกใช้ ทั้งในแง่ที่พ่วงไปด้วยกันกับ*พวกที่ ๑* และในแง่เป็นสื่อของ*พวกที่ ๑* นั้น เฉพาะอย่างยิ่งในการพนัน รวมทั้งในการล่าเหยื่อและหาผลประโยชน์

  แต่ถ้าใช้ถูก-ใช้เป็น ก็เป็นที่พัก ที่ผ่อนคลาย ทำให้หายเครียด ตลอดจนเป็นเครื่องบริหารกาย บริหารสมอง และฝึกนิสัย เช่น ความมีใจนักกีฬา และการรู้จักควบคุมตนเอง (แต่ดูเหมือนมีการใช้ในทางที่ทำให้เกิดผลตรงข้ามมากขึ้น)

พวกที่ ๓ ศิลปะ วรรณกรรม ดนตรี

- เป็น*สิ่งกล่อมเสี่ยง* ถ้าใช้ไม่ถูก-ไม่เป็น อาจทำให้ลุ่มหลงมัวเมา หมกมุ่น ติดเพลิน ประมาท แม้กระทั่งชักพาไปในทางตกต่ำ หรือปลุกเร้าในทางชั่วร้ายทำให้รุนแรง และอาจใช้ในความหมายอย่าง*พวกที่ ๒*

  แต่ถ้าใช้ถูก-ใช้เป็น ก็เป็นที่พัก ที่ผ่อนคลาย ทำให้หายเครียด หายกลุ้ม หายท้อถอย สงบ สดชื่น ช่วยให้พร้อมที่จะก้าวต่อไป

- เป็น*สิ่งกล่อมเกลา* ศิลปะ วรรณกรรม ดนตรี ที่ประณีต งดงาม สร้างสรรค์ สามารถกล่อมเกลาจิตใจให้อ่อนโยน ดีงาม งดงาม และกระตุ้นเตือน ปลุกเร้า โน้มนำให้ก้าวไปในการสร้างสรรค์พัฒนาทั้งวัฒนธรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม

พวกที่ ๔ ไสยศาสตร์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อำนาจดลบันดาล

- เป็น*สิ่งกล่อมเสี่ยง* ช่วยให้เกิดกำลังใจ เข้มแข็ง แกล้วกล้า แม้แต่ถึงขั้นฮึกเหิม หรือเกิดความหวัง เป็นที่พึ่งแก่ผู้ไม่มีทางออกหรือหมดทางไปอย่างอื่น

  แต่มักทำให้มัวโอ้เอ้ รอคอย พึ่งพา อยู่ด้วยความหวัง งอมืองอเท้า ประมาท ขาดการดิ้นรนขวนขวาย อ่อนแอหรือติดจม

พวกที่ ๕ สมาธิ

- เป็น*สิ่งกล่อมเสี่ยง* ถ้าใช้ไม่ถูก-ไม่เป็น แม้จะมีโทษไม่ร้ายแรง แต่อาจทำให้ติดเพลิน เฉื่อยชา ประมาท

  แต่ถ้าใช้ถูก-ใช้เป็น ก็เป็นที่พัก ที่ผ่อนคลาย ทำให้หายเครียด หายทุกข์ สุข สงบ สดชื่น มีกำลังที่จะก้าวต่อไป
- เป็น*สิ่งกล่อมเกลา* ทำจิตใจให้สงบ-อ่อนโยน ดีงาม งดงาม เข้มแข็ง มั่นคง เป็นแกนของการพัฒนาจิตใจ
- เป็น*บาทฐานแห่งโพธิ* ถ้าใช้ถูกต้องแท้จริง จะทำให้จิตใสสงบ มีพลัง พร้อมที่จะใช้งานในการพัฒนาชีวิต แม้แต่ในขั้นสูงสุดแห่งการพัฒนาปัญญาให้เป็นโพธิญาณ

อีกอย่างหนึ่ง อาจถือเอาผลการใช้เป็นเครื่องตัดสินดังนี้

ก) *อย่างต่ำสุด* ทำให้สูญเสียเสื่อมโทรม เช่น แก่ทรัพย์สิน แก่สุขภาพ แก่ครอบครัว แก่สังคม มีอาชญากรรมเป็นต้น

ข) *อย่างต่ำ* เกิดความลุ่มหลง มัวเมา ติดเพลิน ประมาท

ค) *อย่างกลาง* เกิดภาวะพึ่งพาหรือขึ้นต่อมัน

ง) *อย่างสูง* เป็นเครื่องเกื้อหนุนให้เกิดความดีงามและความเจริญงอกงาม

ข้อที่ควรยอมรับได้จริง คือ ง) อย่างเดียว ซึ่งถือว่าเป็นการใช้อย่างมีคุณค่า เป็นประโยชน์ พูดสั้นๆ ว่า ทำให้อกุศลธรรมลดน้อยลงและทำให้กุศลธรรมเพิ่มพูนขึ้น

เพื่อช่วยให้พ้นจากข้อเสียของสิ่งเหล่านี้ และได้แต่คุณประโยชน์

ให้มากที่สุด จึงมีหลักในการฝึกฝนพัฒนาชีวิต ที่รับช่วงกันให้ก้าวสู่ขั้นสูงขึ้นไป

เริ่มด้วยผู้ปฏิบัติในระดับศีล ๕ คือชาวบ้านพุทธทั่วไป สามารถงดเว้นสิ่งกล่อมพวกที่ ๑ (สุรา ยาเสพติด การพนัน) ได้ทั้งหมด และใช้สิ่งกล่อมพวกที่ ๒-๓ คือ กีฬา การบันเทิง ดนตรี และศิลปะ เป็นต้น ในแง่ที่จะเป็นสิ่งกล่อมเกลา เพื่อส่งเสริมความดีงาม และในทางที่เป็นการสร้างสรรค์ ได้อย่างเต็มที่

ก้าวต่อไป ผู้ปฏิบัติในระดับศีล ๘ จะหันไปสู่ความมีชีวิตที่เป็นอิสระ ซึ่งเน้นการพัฒนาด้านจิตใจและปัญญามากขึ้น โดยฝึกตนให้ลดการพึ่งพาสิ่งเสพบริโภคและวัตถุบำรุงบำเรอความสุข สามารถมากขึ้นๆ ที่จะเป็นอยู่ดีได้ง่าย และมีความสุขอยู่ในตัวเองโดยไม่ต้องพึ่งพาหรือเที่ยววิ่งหา

สมาธิมีประโยชน์มากมาย ต้องใช้ให้คุ้มและให้ครบ

ทำไมพระพุทธเจ้าจึงเสด็จหลีกไปจากสำนักของท่านอาหารดาบสและอุททกดาบส ทั้งที่ได้สมาธิถึงสมาบัติสูงสุด ก็เพราะไม่ใช่วิธีปฏิบัติที่สมบูรณ์

แต่พระองค์ก็มิได้ทรงละทิ้งสมาธิ พระองค์ทรงใช้*สมาธิ*เป็นบาท คือ เป็นเครื่องช่วยหนุนธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติสูงขึ้นไปให้ทำงานได้ผลดี เพราะสภาพจิตที่เป็นสมาธินั้นมีลักษณะที่เป็นคุณสมบัติสำคัญหลายอย่าง โดยเฉพาะ

๑. ทำให้จิตมีกำลัง

๒. ทำให้จิตใส

๓. ทำให้จิตสงบ

ข้อที่ ๓ นี้ทำให้คนติดมากคือ ทำให้จิตสงบแล้วก็สุข แล้วก็เลยติดเพลิน เลยกลายเป็นกล่อมไป

คุณสมบัติของจิตที่เป็นสมาธินี้ ขอขยายความหน่อยว่า

๑. *ทำให้จิตมีพลัง* ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าตรัสอุปมาว่า เหมือนสายธารที่ไหลลงจากภูเขา ซึ่งปิดช่องทางที่น้ำจะแยกกระจายออกไปหมดแล้ว ไหลลงไปทางเดียว ย่อมมีกำลังแรงมาก *(องฺ.ปญฺจก.๒๒/๕๑)*

ถ้าจะทำในขณะนี้ ก็เหมือนกับคนขึ้นไปบนยอดเขา เอาน้ำขึ้นไปด้วยถังใหญ่ถังหนึ่ง พอถึงยอดเนินเขาแล้วก็สาดน้ำโครมลงไปอย่างไม่มีทิศทาง น้ำกระจายทั้งถังหายเงียบหมด ไม่เกิดอะไรขึ้น

ทีนี้เอาใหม่ แบกน้ำถังเท่ากันขึ้นไป แต่คราวนี้เทน้ำถังเท่ากันนั้นลงในร่องในรางหรือในท่อ น้ำไหลไปทางเดียว ก็มีกำลังมาก สามารถพัดพาสิ่งที่ขวางหน้า เช่นกิ่งไม้ไปได้ เหมือนกับจิตที่เป็นสมาธิซึ่งแน่วแน่ พุ่งไปทางเดียว ก็มีกำลังมาก

นี่เป็นคุณสมบัติของจิตที่เป็นสมาธิประการที่หนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาก อย่างพวกนักบวชนอกพุทธศาสนาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ชอบเอาจิตที่เป็นสมาธิไปใช้พัฒนาอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่เป็นด้านพลังจิต

๒. *ทำให้จิตใส* ถ้าเราเอาภาชนะตักน้ำจากบ่อจากสระหรือหลุมน้ำข้างทางที่ขุ่น มีฝุ่นละอองมีดินละลายปนอยู่ข้นคลั่ก มองไม่เห็นอะไรเลย เอาไปตั้งไว้ในที่นิ่งสนิทไม่มีลมพัดไหว และที่นั้นก็มั่นคงไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่ไม่นาน ตะกอนก็ตกก้นหมด น้ำก็ใสแจ๋ว มีอะไรในน้ำก็มองเห็นชัดเจน

เปรียบเหมือนกับจิตของเรา ที่ฟุ้งซ่านพล่านอยู่ด้วยอารมณ์ต่างๆ มากมาย เรื่องราวอารมณ์ต่างๆ เหล่านั้นวุ่นวาย บังกันไปบังกันมา มองอะไรไม่ชัดเจน แต่พอเราทำจิตให้เป็นสมาธิ เหลืออารมณ์เดียวที่ต้องการ อารมณ์อื่นตกตะกอนนอนนิ่งหมด จิตก็ใสไม่มีอะไรบัง เราก็มองเห็นสิ่งนั้นชัดเจน

ฉะนั้น จิตที่เป็นสมาธิจึงเอื้อต่อปัญญา ทำให้มองเห็นตามเป็นจริง ดังพุทธพจน์ที่ว่า *สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ* แปลว่า ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิจะรู้เข้าใจตามเป็นจริง *(สํ.ข.๑๗/๒๗; สํ.สฬ.๑๘/๑๔๗; สํ.ม.๑๙/๑๖๕๔;*

องฺ.เอกาทสก.๒๔/๒๐๙)

แต่ไม่ใช่ว่าเกิดสมาธิแล้วจะเกิดปัญญาเองนะ หลายคนเข้าใจผิด ถ้าอย่างนั้น อาฬารดาบสและอุททกดาบส ก็รู้แจ้งสัจจธรรมหมดสิ เพราะท่านได้สมาธิสูงลึกซึ้งถึงอรูปฌาน ถ้าเข้าใจว่าได้สมาธิแล้วจะเกิดปัญญาเอง ก็ไม่ถูก

จิตที่เป็นสมาธิ เปรียบเหมือนน้ำที่ใส ปัญญาเหมือนนัยน์ตา เมื่อน้ำใส นัยน์ตาก็มองเห็นสิ่งทั้งหลายในน้ำได้ชัด แต่ถึงแม้ว่าน้ำใส แต่ตาไม่มีหรือไม่มอง ก็ไม่เห็นอยู่นั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสอุปมาไว้ ขอยกพุทธพจน์มาให้ดูเอง ดังนี้

> "ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำ ที่ใสแจ๋ว ไม่ขุ่นมัวเลย คนตาดียืนอยู่บนฝั่ง ก็จะเห็นได้ แม้ซึ่งหอยโข่ง หอยกาบ แม้ซึ่งก้อนหิน ก้อนกรวด แม้ซึ่งฝูงปลา ที่กำลังแหวกว่ายอยู่ก็ตาม กำลังหยุดอยู่ก็ตาม ในห้วงน้ำนั้น นั่นเพราะเหตุไร? ก็เพราะน้ำไม่ขุ่น แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ด้วยจิตที่ไม่ขุ่นมัว ก็จักรู้ได้ซึ่งประโยชน์ตน จักรู้ได้ซึ่งประโยชน์ผู้อื่น จักรู้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองฝ่าย จักประจักษ์แจ้งได้ซึ่งคุณวิเศษล้ำมนุษย์สามัญ กล่าวคือญาณทัสสนะ ที่สามารถทำให้เป็นอริยชน..." (องฺ.เอก. ๒๗/๔๐)

อนึ่ง จิตที่เป็นสมาธิเอื้อต่อการเกิดปัญญา ไม่ใช่หมายความว่าทำให้เกิดปัญญาขึ้นมาเอง ปัญญาเกิดจากสมาธิได้นั้น เพราะเรามีเรื่องที่คิดพิจารณาหรือมองอยู่แล้ว เราพยายามมองเพ่งพินิจมัน แต่อารมณ์ต่างๆ มันมาบังกัน อารมณ์นั้นบังอารมณ์นี้ ก็เลยไม่เห็นชัดสักที แต่พอจิตเป็นสมาธิ อารมณ์อื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องว่างหายไป เหลือแต่สิ่งที่ต้องการมอง นี่คือจิตใส เรามองอยู่ก็จึงเห็นสิ่งนั้นชัดเจน

จะเห็นว่า บางครั้งเราคิดปัญหาบางอย่างอยู่นาน ยังไม่ได้คำ

ตอบ จนเปลี่ยนไปทำอะไรอื่นๆ ต่อมาขณะที่กำลังว่างๆ นั่งสงบในที่บรรยากาศดี บางทีคำตอบในเรื่องนี้ก็ผุดโพลงขึ้นมา นี่เพราะจิตที่คิดอยู่สงบแน่วแน่ลง ก็ใสกระจ่างแจ่มแจ้งขึ้นมานั่นเอง

๓. *ทำให้จิตสงบ* ข้อนี้ชัดอยู่แล้ว จิตที่เป็นสมาธินั้นตั้งมั่นแน่วแน่อยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวที่ต้องการ เป็นจิตที่อยู่ตัว ลงตัว เข้าที่ สมดุล ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ว้าวุ่น ไม่พล่าน ไม่ขุ่นมัว ไม่เดือดร้อน ไม่มีอะไรกวน ก็ย่อมสงบ และมีความสุข ตอนนี้ถ้าจะพักผ่อน ก็พักผ่อนได้เต็มที่ และถ้าจะติดเพลินก็อยู่ตอนนี้ จึงว่าต้องระวังจะเป็นตัวกล่อม

ประโยชน์ที่ต้องการของสมาธิอยู่ที่ไหน พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว จิตนั้นก็เป็น "กัมมนีย์" คือเหมาะแก่งาน ใช้งานได้ดี มีประสิทธิภาพ แล้วแต่จะเอาไปใช้อะไร

แต่งานสำคัญที่ต้องการในพระพุทธศาสนา ก็คือ งานทางปัญญา เพราะจะบรรลุจุดหมายของพระพุทธศาสนาด้วยปัญญา แต่ปัญญาจะทำงานได้ดี จะมองเห็นชัดเจน ก็ต้องอาศัยจิตที่เป็นสมาธิผ่องใส

ถ้าเราใช้จิตสมาธิเพื่อประโยชน์ทางปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา คุณสมบัติทั้งสามด้านของจิตสมาธิก็มาเสริมกันเอง ให้ทำงานได้ผลเต็มที่ คือ *ลักษณะด้านที่ ๒* เป็นหลัก

หมายความว่า จิตที่ใสเป็นสมาธิ เอื้อต่อการใช้ปัญญา และเอื้อต่อการมองเห็นด้วยปัญญา แล้ว*ลักษณะที่ ๑* มาช่วย ทำให้จิตนั้นมีกำลังอีก การใช้ปัญญาในจิตที่มีกำลังด้วยก็ยิ่งชัดเจนและเดินหน้า แล้วยังมี*ลักษณะที่ ๓* ความสงบช่วยด้วย โดยไม่มีอะไรกวน ไม่มีอะไรที่จะมาทำให้สั่นให้ไหวมายั่วมาล่อออกไป การใช้ปัญญาก็ยิ่งได้ผล

ดังนั้น ลักษณะของสมาธิ ๓ อย่างนี้ จะต้องใช้ให้ถูกต้อง เมื่อใดรู้ธรรมแจ้งจบแล้ว การใช้ประโยชน์ก็มาอยู่ที่*ลักษณะที่ ๓* มาก เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ไม่จำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากสมาธิในแง่ที่สองที่จะต้องพัฒนาปัญญา เพราะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว

เมื่อพระองค์เสด็จไปบำเพ็ญพุทธกิจมาเสร็จแล้ว ก็ทรงพักผ่อนด้วยการเข้าฌาน ดังที่เรียกว่าเป็น*ทิฏฐธรรมสุขวิหาร* แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน คือ สำหรับพักผ่อน เป็นการใช้สมาธิในความหมายที่ ๓ แต่พระพุทธเจ้าทรงหลุดพ้นจากกิเลสหมดแล้ว จึงไม่มีทางเป็นไปได้ที่จะทรงติดเพลินสมาธินั้น และไม่มีทางที่จะทรงประมาท

สำหรับพวกเราทั่วไป ยังต้องระวัง ถ้าติดเพลิน ใช้สมาธิเป็นตัวกล่อม ก็จะกลายเป็นเครื่องฉุดดึงตัวเองไว้ ทำให้ไม่สามารถบรรลุธรรม ขัดขวางต่อการพัฒนา จึงได้บอกแต่ต้นว่า ตัวกล่อมนี้ ข้อเสียของมันก็คือ มันทำให้หยุดการพัฒนา มันทำให้เราหยุดอยู่แค่นั้น ไม่ก้าวต่อไป

ดังนั้น ชาวพุทธหยุดไม่ได้ ต้องก้าวต่อไป โดยใช้สมาธิเป็นตัวเอื้อ ช่วยเกื้อหนุนให้เดินหน้าไปใน*ไตรสิกขา*

ขอย้อนกลับมาพูดถึงเรื่องของการกล่อมด้วยการอ้อนวอนเทพเจ้า คนจำนวนมากกล่อมใจตัวเองด้วยเรื่องนี้ จนกระทั่งศาสนาที่มองเห็นว่า มนุษย์จะหลงจมอยู่ด้วยความหวังพึ่ง ไม่พัฒนาต่อไป ก็ต้องใช้อุบายที่จะทำให้มนุษย์เหล่านั้นหรือศาสนิกของตนต้องเพียรพยายามเอาเอง ไม่ใช่รอคอยเทพเจ้าช่วยแล้วมัวนั่งงอมืองอเท้าอยู่อย่างเดียว ก็เลยต้องจำกัดการช่วยว่าจะช่วยอีกนานหลายพันปีข้างหน้า หรือไม่รู้ว่าเมื่อไร ตอนนี้ให้ดิ้นรนช่วยตัวเองไปก่อน หรือบอกว่าพระเจ้าจะช่วยเฉพาะคนที่ช่วยตัวเอง เป็นต้น แล้วแต่วิธีการของศาสนานั้นๆ

แต่ในพุทธศาสนานี้ ท่านไม่ให้มัวหวังผลอ้อนวอนนอนรอคอยการดลบันดาลอย่างนั้นเลย เพราะสอนหลักให้ทำการด้วยความเพียร ซึ่งมีฐานอยู่ในหลักสิกขา ที่มีสาระว่าให้ฝึกฝนพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลาอย่างจริงจังไม่ประมาท เพื่อทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ มีชีวิตที่ปลอดโปร่งโล่งเบา และมีความสุขที่เป็นอิสระอย่างแท้จริง

หลายเรื่องที่ควรรู้ให้ชัด

จะนอนคุดคู้อยู่ด้วยการอ้อนวอนปรารถนา หรือจะเดินหน้าด้วยอธิษฐาน

มีแง่คิดเข้ามาอย่างหนึ่งว่า บางทีการอ้อนวอนก็ไม่ใช่ไร้ผล เอาล่ะซิ เดี๋ยวโยมก็บอกว่า เอ... ชักจะมาหนุนให้อ้อนวอนแล้ว

อันนี้เป็นเรื่องของความจริงตามธรรมชาติ จึงลองมาวิเคราะห์กันดู ที่ว่าการอ้อนวอนนี้ไม่ใช่ไร้ผลทีเดียวนั้น มีอะไรแฝงอยู่

การอ้อนวอนนั้น โดยตัวมันเองไม่ใช่สิ่งที่ให้ผล แต่ในการอ้อนวอนนั้น มันได้ทำให้เกิดสภาพจิตอย่างหนึ่งขึ้น ซึ่งเป็นผลพ่วงมาโดยไม่รู้ตัว พวกที่อ้อนวอนนั้นทำไปโดยไม่รู้ แต่บางครั้งมันได้ผล

ทำไมจึงบอกว่า บางครั้งมันได้ผล สิ่งที่แฝงมาโดยไม่รู้ตัวก็คือสภาพจิต เมื่อมีการอ้อนวอนนั้น จิตจะรวมในระดับหนึ่ง และทำให้เกิดแรงความมุ่งหวัง แรงความมุ่งหวังนั้นทำให้จิตแน่วมุ่งดิ่งไป และมีพลังขึ้นมาในแนวของสมาธินั่นเอง

จิตที่อ้อนวอนนั้น เมื่อความตั้งใจปรารถนาแรงมาก มันก็พุ่งดิ่งไปทางเดียว จิตก็แน่วตั้งมั่นขึ้นมา จิตที่ตั้งมั่นนี้แหละเป็นคุณประโยชน์ คนอ่อนแอจึงอาศัยการอ้อนวอนมาช่วยตัว

ส่วนคนที่ไม่อ้อนวอนเลย แต่พร้อมกันนั้น ก็ไม่รู้จักรวมจิตด้วยวิธีอื่น บางทีบอกว่าตัวเองเป็นคนมีปัญญา แต่เป็นคนที่พร่า จับจด เมื่อจิตพร่าจับจดไม่เอาอะไรมุ่งลงไปแน่นอน จิตก็ไม่มั่น ทำอะไรก็ไม่ค่อยได้ผล เลยกลับไปแพ้คนที่ตัวว่าโง่เขลางมงาย

เรื่องความตั้งมั่นแน่วแน่ของจิตนี้สำคัญมาก คนอาจจะทำให้มันเกิดขึ้นมาโดยไม่รู้เข้าใจและไม่รู้ตัว แล้วจิตมันก็ทำงานให้อย่างที่เจ้าตัวไม่รู้เข้าใจและไม่รู้ตัวด้วย เลยพูดง่ายๆ ว่ามันลงในระดับจิตที่ไม่รู้ตัวเลยทีเดียว

ที่จริง คนที่อ้อนวอนนั้น เขาก็รู้ตัวในการอ้อนวอนของเขา แต่ไม่ใช่รู้ด้วยปัญญา คือแทนที่จะมองเห็นการกระทำเหตุอันจะนำไปให้ถึงผลที่ตัวอยากได้ เขามองไปตันแค่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ลัดข้ามไปยังผลที่อยากจะได้ แต่เพราะความที่ใจอยากแรงกล้า ประสานกับความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น เป็นศรัทธาอันดิ่ง ก็จ่อแน่วเกิดเป็นแรงที่ทำให้จิตมั่นและมุ่ง

ถ้าพูดในแง่การทำงานของจิต ที่จริงเป็นการปรุงแต่งในจิตสำนึกนี่แหละ ปรุงแต่งอย่างแรงทีเดียว แต่แรงด้วยความรู้สึก ไม่ใช่แรงด้วยความรู้ ก่อนที่จะตกภวังค์สะสมเป็นวิบากต่อไป

รวมแล้ว การกระทำหลายอย่างที่เป็นไปนี้ เหมือนว่าเราไม่รู้ตัว แต่ได้กระทำไปเอง โดยความเคยชินในการดำเนินชีวิตประจำวันบ้าง โดยความเชื่อที่จูงนำตัวเองไปอย่างไม่รู้ตัวบ้าง โดยปัจจัยต่างๆ ชักพาให้เป็นไปบ้าง ซึ่งเป็นเรื่องของมนุษย์ที่อยู่ในอวิชชา

เมื่อทำการต่างๆ ได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง มีผลพลอยได้ขึ้นมาบ้างนั้น หลายอย่างเหมือนเป็นไปเอง คือ มันพอดีไปจำเพาะถูกจุดถูกจังหวะเข้า ปัจจัยที่ตรงเรื่องเกิดขึ้น ก็เลยได้ผลหรือตรงข้ามกับได้ผล

ทีนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้คนเราพัฒนาตนเพื่ออะไร ก็เพื่อให้ทำการต่างๆ ได้ผล โดยเป็นไปอย่างรู้ตัว มองเห็นชัดเจนด้วยปัญญา มีความรู้เข้าใจ ด้วยการเห็นจริง ทำตรงตัวเหตุปัจจัย ดุจบังคับบัญชามันได้ เมื่อทำโดยรู้เข้าใจมองเห็นความเป็นไป ก็ก้าวต่อได้ ไม่ใช่ว่าไปทำจับพลัดจับผลูพอดีตรงเข้า ก็เลยได้ผลขึ้นมา แล้วเมื่อไม่รู้เหตุผลที่เป็นไป ก็จมวนอยู่แค่นั้น

สำหรับการอ้อนวอนนั้น ก็เป็นเรื่องของมนุษย์ที่มีอวิชชา แต่สภาพจิตของเขาที่มีอาการมั่นแน่วและได้ผลขึ้นมาในการอ้อนวอนนั้น ก็เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ คือเป็นกรรม ได้แก่การกระทำอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดผลขึ้นมา

อธิบายหน่อยหนึ่งว่า จิตของเขา เอาสิ่งที่เป็นเป้าหมายของ

การอ้อนวอนนั้นเป็นสื่อ แล้วมีแรงความมุ่งหวังขับดันไป ได้ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากำกับ ทำให้เกิดความแน่วแน่และความพุ่งดิ่ง ก็ทำให้จิตในระดับของความไม่รู้ตัวนี้ จับมั่นมุ่งอยู่กับความปรารถนาอันนั้น ใจก็ครุ่นพัวพันอยู่ที่จุดหมายนั้น แล้วเกิดแรงโน้มนำชักพาไปสู่ผลที่ต้องการ แม้แต่โดยตนเองไม่รู้ตัว การอ้อนวอนในบางกรณีจึงได้ผลเป็นการจับพลัดจับผลูแบบหนึ่ง

พวกไสยศาสตร์ทั่วๆ ไป ก็ใช้อะไรบางอย่างเป็นสื่อ สำหรับให้เป็นที่จับยึดของความเชื่อ ซึ่งเป็นแรงที่พาจิตให้มีพลังมั่นแน่วมุ่งดิ่งไป

ในทางพระพุทธศาสนา ท่านจับเอาสาระในเรื่องนี้ออกมา แล้วถือเอาส่วนที่ใช้ประโยชน์ที่จะมาสัมพันธ์กันได้กับการพัฒนามนุษย์

พุทธศาสนิกชนที่ยังอยู่ในระดับนี้ เราก็ต้องยอมรับความเป็นปุถุชนของเขา อย่างน้อยก็ควรจะใช้หลักนี้ให้เป็นประโยชน์ในทางที่ดี และให้มีทางเชื่อมต่อเข้าสู่การพัฒนาใน*ไตรสิกขา*ได้

พระพุทธศาสนาได้แยกสาระในเรื่องนี้ออกมาให้เราแล้ว แต่บางทีเราก็จับไม่ได้ ก็เลยยังวุ่นกันอยู่

ในระบบการอ้อนวอนที่บางทีได้ผลนี่ มันมีแก่นแท้อยู่ นั้นก็คือตัวความมุ่งหวังและใฝ่ปรารถนาอย่างแรงกล้าต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ทำให้จิตรวมกำลังพุ่งดิ่งไปในทางนั้น สาระนี้ท่านเอาออกมา แล้วให้ชาวพุทธใช้ได้ เรียกว่า *อธิษฐาน*

แต่ชาวพุทธทั่วไปก็แยกไม่ออกอีกนั่นแหละ ทั้งที่หยิบยกแยกออกมาให้โดยเรียกว่า "อธิษฐาน" แล้ว ชาวพุทธในเมืองไทยเรากลับเอาอธิษฐานไปปนกับความหมายในเชิงอ้อนวอนอีกตามเคย จะเห็นว่าคนไทยทั่วไป แยกไม่ออกว่า *อธิษฐาน* ต่างกับการ*อ้อนวอน*อย่างไร

ตอนนี้ ต้องการจะพูดให้แยกออกได้ก่อน ว่าในทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านเอาตัวแกนที่จะใช้ได้ออกมา คือ อธิษฐาน แล้วให้ชาวพุทธนำไปใช้ได้

อธิษฐาน นี้ แปลว่า ความตั้งใจเด็ดเดี่ยว คนเราจะทำอะไรต้องมีจุดหมาย หรือมีเป้าที่มุ่งเจาะเฉพาะลงไป

แม้แต่จะบำเพ็ญกุศลธรรม สิ่งที่ดีงามนั้น ไม่ใช่ว่าเราทำได้ทีเดียวทั้งหมด ทั้งชาติก็ทำไม่ไหว อย่าว่าแต่ปีสองปีหรือเดือนสองเดือนเลย ตลอดชาตินี้ เราจะทำกุศลหรือความดีทุกอย่างนี่ เราทำไม่ไหว

ไม่เฉพาะพวกเราหรอก แม้แต่พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญความดีบางทีทั้งชาติทำได้จริงจังข้อเดียว ไม่ใช่ว่าข้ออื่นไม่ทำ ทำดีทั่วๆ ไป แต่มีข้อเด่นที่มุ่งจริงจังอยู่ข้อสองข้อ

เพราะฉะนั้น ในการเป็นพระโพธิสัตว์ชาติหนึ่งๆ นี้ จะต้องมีจุดที่มุ่งมั่น การทำดีต้องมีเป้าหมายว่า จะทำความดีอันไหนให้เป็นพิเศษ เราต้องใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาก่อนว่า อันนี้เราควรจะทำ อันนี้เราจะต้องทำให้ได้ เมื่อมั่นใจกับตัวเองแล้วก็อธิษฐานจิต

การ*อธิษฐานจิต* ก็คือ ตั้งใจเด็ดเดี่ยว มุ่งมั่นลงไปว่าจะ*ทำ*การนี้เรื่องนี้อันนี้ ให้สำเร็จให้จงได้ โดยตั้งใจเด็ดเดี่ยว

๑. ต่อคุณธรรมความดี หรือกุศลธรรมบางอย่างที่ต้องการจะทำ

๒. ต่อจุดมุ่งหมาย หมายความว่า เรามีจุดมุ่งหมายที่ดีงามว่าเราจะต้องไปให้ถึงสิ่งนั้นให้ได้ แล้วเราก็อธิษฐานจิต

การอธิษฐานจิตนี้ เป็นการทำให้จิตของเรา พุ่งตรงดิ่งไปสู่เป้าหมายอันนั้น พูดเชิงภาพพจน์ว่าเป็นการสะสมแรงอัดลงไปถึงในภวังคจิตเลยทีเดียว (คือจิตปรุงแต่งอย่างแรง โดยประกอบด้วยปัญญาก่อนตกภวังค์ อย่างที่พูดข้างต้น) แล้วภวังคจิตอันเป็นวิบากคือเป็นผลของการปรุงแต่งนั้น ซึ่งเป็นแหล่งแห่งศักยภาพของเรา *ก็เหมือนกับ*ทำงานให้เราเอง ที่จะชักจูงเรา นำพาวิถีชีวิตของเรา แม้แต่โดยไม่รู้ตัวให้หันเหเข้าไปหาสิ่งนั้น เกิดความสนใจต่ออะไรๆ ที่เกี่ยวกับสิ่งนั้น

สิ่งแวดล้อมที่เราเกี่ยวข้อง เวลาเราเข้าไปสัมพันธ์ เราจะมีความโน้มเอียงที่จะเข้าไปหาสิ่งโน้นสิ่งนี้ โดยจะมีความรู้สึกต่อสิ่งเหล่า

นั้นไม่เหมือนกัน

จากจุดที่มีความรู้สึกหันเหโน้มเอียงต่อสิ่งเหล่านั้น ในเวลาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ เริ่มแต่รับรู้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เราแต่ละคนจะมีปฏิกิริยาต่อสิ่งเหล่านั้นไม่เหมือนกันนี่แหละ วิถีชีวิตของเราจะเปลี่ยนไปตามแนวทางของตนๆ ทำให้ชีวิตของคนเราไม่เหมือนกัน และนี่แหละคือสิ่งที่เรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไปตาม*กรรม*

ฉะนั้น แรงความโน้มเอียงความสนใจเป็นต้นที่ว่ามานี้ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ แม้แต่ตัวเราเองบางทีก็ไม่รู้ตัว คนหนึ่งมองสิ่งหนึ่งก็มีความรู้สึกและเข้าใจอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่งก็เข้าใจและรู้สึกอีกอย่างหนึ่ง

จากจุดเริ่มต้นที่มองและรู้สึกอย่างใด ก็จะทำให้เขามีปฏิกิริยาต่อสิ่งนั้นไปตามแบบหรือลักษณะเฉพาะของตน รวมถึงการที่เขาจะหันเหไปหา จะมุ่งไปในทิศทางนั้น จะทำความเพียรพยายามให้ได้ให้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้เป็นต้น

นี่เป็นการพูดในระยะยาว

ใช้เวลาสักนิด กับเรื่องภวังคจิต

เมื่อพูดถึงภวังค์คือภวังคจิต ก็ควรทราบเป็นพื้นไว้บ้าง เพราะในภาษาไทยก็มีการพูดถึงบ่อยเหมือนกัน และบางทีก็เข้าใจกันเพี้ยนไปหรือไม่ก็คลุมเครือ จึงขอเติมเรื่องนี้แทรกไว้

ที่จริง จิตของเราเกิดดับต่อเนื่องไปและสืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา ถึงเราจะไม่รู้ตัว มันก็เป็นอย่างนั้น จะเรียกว่ามันทำงานหรือทำหน้าที่ของมันตลอดเวลาก็ได้

จิตที่ทำงานคือสืบต่อกันไปในระดับที่ไม่รู้ตัวนั้น เป็นส่วนหลักหรือส่วนใหญ่ของชีวิตของเรา จะเรียกว่าเป็นจิตยืนพื้นก็ได้ มีคำเรียกเฉพาะว่า *ภวังคจิต* แปลว่า จิตที่เป็นองค์แห่งภพ

ที่ว่า จิตในระดับที่ไม่รู้ตัวนี้ทำงานอยู่ตลอดเวลานั้น เป็นสำนวน

พูด จะต้องเข้าใจว่าไม่ใช่เป็นการทำงานรู้เข้าใจคิดนึกในกระบวนการรับรู้อย่างที่ว่ากันทั่วไป แต่เป็นการทำงานในความหมายว่าเป็นการเกิดดับสืบต่อกันตามธรรมดาของมัน

เมื่อพูดในแง่ทั่วๆ ไป ให้รู้สึกเป็นตัวตนน้อยลง แทนที่จะใช้คำว่า *ภวังคจิต* ท่านใช้คำว่าการสืบต่อของจิต ที่เป็นไปไม่ขาดสาย (ในช่วงที่ไม่อยู่ในกระบวนการรับรู้) เรียกเป็นคำศัพท์ว่า "จิตตสันดาน" (แต่คำนี้ในภาษาไทยเราก็นำมาใช้ในความหมายที่เพี้ยนไปอีก หนีไม่พ้นปัญหา)

ข้อสำคัญ *ภวังคจิต* ที่ว่านั้น เป็นจิตส่วนวิบาก เมื่อมันสืบต่อกันไป ก็คือการสืบทอดผลรวมแห่งกรรมของเราต่อเนื่องไปนั่นเอง เราจึงพูดให้เข้าใจกันง่ายขึ้นเป็นภาษารูปธรรมว่า กรรมของเราสั่งสมสืบมาในภวังคจิตนี้ ที่สืบต่ออยู่ตลอดเวลาโดยที่เราไม่รู้ตัวเลย

เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของจิตนี้ พูดได้ยาก เพราะเมื่อจะให้คนทั่วไปเข้าใจ ก็ต้องใช้ถ้อยคำเชิงรูปธรรม หรือสำนวนภาษาเหมือนอย่างเป็นตัวเป็นตน ซึ่งก็จะชวนให้เกิดความเข้าใจเกินเลยสภาวะไป อันเป็นความเข้าใจผิดไปอีกด้านหนึ่ง จึงถือว่าพูดกันพอให้เห็นเค้าเรื่องเท่านั้น

ภวังคจิต แปลว่า จิตที่เป็นองค์แห่งภพ (ถ้าใช้ศัพท์เชิงปฏิจจสมุปบาท เพื่อช่วยให้ชัดขึ้น ก็พูดว่าจิตที่เป็นเป็นองค์แห่ง*อุปปัตติภพ*) ซึ่งเกิดดับสืบต่อกันไปตลอดเวลา ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบชีวิตของเรา คือตลอดชีวิต (พูดเป็นคำศัพท์ว่า ต่อจากปฏิสนธิ จนถึงจุติ) พูดเป็นภาษารูปธรรมหรือภาษาตัวตนว่า เป็นจิตยืนพื้น ใกล้กับคำที่ท่านใช้ว่าเป็น "ปกติจิต"

*ภวังคจิต*นี้ เป็นจิตที่เป็นวิบาก เมื่อมันเกิดดับสืบต่ออยู่ตลอดชีวิตของเรา จึงเท่ากับเป็นผลรวมแห่งกรรมทั้งหมดของเรา พูดเป็นภาษารูปธรรมหรือภาษาตัวตนว่า เป็นที่เก็บสะสมผลกรรมของเรา หรือทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตของเรา หรือเป็นที่ประมวลผลแห่งการแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในตัวเรา เท่าที่ทำได้และได้ทำมาทั้งหมดในชีวิต

พูดเชิงอนาคตว่า *ภวังคจิต* เป็นแหล่งแห่งศักยภาพ หรือเป็น

ศักยภาพที่แต่ละคนมีอยู่

ภวังคจิต เป็นชื่อที่ใช้เรียกในแง่การสืบต่อของชีวิต แต่ถ้าพูดในแง่การทำงานในกระบวนการรับรู้ตามปกตินี้ ก็เรียกว่า *มโน* คือ มนายตนะ หรือมโนทวาร นั่นเอง

ในฐานะเป็นมโน หรือเป็นมโนทวารนั้น มันเป็นที่เกิดหรือที่ปรากฏของ*มโนวิญญาณ* ที่ทำงานในระดับแห่งวิถีจิต

อนึ่ง ในฐานะแห่งจิตที่เป็นวิบาก *ภวังคจิต*จึงเป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว คือไม่เป็นกุศลและไม่เป็นอกุศล เป็นจิตในภาวะที่กิเลสไม่ได้มาแสดงบทบาท แม้จะมีคุณสมบัติตามที่ประมวลผลเป็นวิบากไว้ ก็เป็นจิตตามสภาวะของมัน คือไม่มีตัวแปลกปลอมภายนอกมายุ่มย่าม

ดังนั้น ท่านจึงว่า *ภวังคจิต*นี่แหละ ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าจิตเป็นประภัสสร คือสะอาดผ่องใส *หมายความว่า* จิตโดยสภาวะ คือตามภาวะของมันเอง เป็นอย่างนั้น แต่มันมัวหมองด้วยอุปกิเลสที่จรมา

ก็เพราะธรรมชาติของจิตเป็นอย่างนั้น คือกิเลสมิใช่เป็นเนื้อเป็นตัวของมัน การชำระจิตด้วยการกำจัดกิเลสให้หมดไป จึงเป็นไปได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า (ยกมาให้ดูพอเห็นรูปเค้า)

> *ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ. ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐนฺติ ... จิตฺตภาวนา อตฺถีติ วทามีติ ฯ*
>
> ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผ่องใส แต่จิตนั้นแล เศร้าหมองด้วยอุปกิเลสที่จรมา...
>
> ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผ่องใส และจิตนั้นแล หลุดพ้นแล้วจากอุปกิเลสที่จรมา. อริยสาวกผู้ได้เรียนสดับแล้ว ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนสดับแล้ว ย่อมมีการเจริญพัฒนาจิต (จิตตภาวนา) *(องฺ.เอก.๒๐/๕๐-๕๓)*

เปรียบได้กับน้ำ ถึงจะขุ่นมัวสกปรกเพียงใด เราก็สามารถชำระให้ใสสะอาดได้ เพราะสิ่งที่ทำให้ขุ่นมัวนั้นเป็นของแปลกปลอม *หมาย*

ความว่า น้ำนั้นโดยสภาวะของมันเอง ก็คือน้ำ ไม่ใช่เป็นของสกปรกนั้น พูดง่ายๆ ว่า เมื่อน้ำสกปรก ถึงจะเน่าเหม็นอย่างไร ถ้าคนมีปัญญา ก็หาทางทำน้ำนั้นให้สะอาดได้

อย่างไรก็ตาม ถึงจะเทียบจิตกับน้ำ ก็เป็นการเทียบได้ในแง่หนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่เหมือนกันทีเดียว เพราะถึงอย่างไร ก็เป็นสภาวะต่างอย่างกัน ถึงจะเหมือนกัน แต่ก็ไม่ใช่อันเดียวกัน เฉพาะอย่างยิ่งเป็นนามธรรมกับรูปธรรม การเปรียบเทียบบางทีก็ต้องเทียบกับอันโน้นอันนี้ทีละแง่

ขอเทียบให้ฟังอีกด้านหนึ่ง โดยเฉพาะในแง่ศักยภาพ ลองดูเมล็ดพืช เช่นเม็ดมะม่วง เราเอาเม็ดมะม่วงเม็ดหนึ่งไปปลูก จากมะม่วงเม็ดนั้น ต่อมามีต้นมะม่วงงอกขึ้นมาและเจริญงอกงาม มีกิ่ง ก้าน ใบ ดอก และผล ซึ่งทั้งหมดก็มาจากมะม่วงเม็ดเดียวนั้น

จึงเหมือนกับว่ากิ่ง ก้าน ใบ ดอก และผลมะม่วงทั้งหมด มีพร้อมอยู่ในมะม่วงเม็ดเดียวนั้นแล้ว แต่ขณะที่มันเป็นเม็ดมะม่วงนั้น เราชี้บอกได้ไหมว่า ตรงไหนเป็นกิ่ง ตรงไหนเป็นก้าน-ใบ-ดอก-ผล ตลอดจนลักษณะเฉพาะของมันที่สะสมมาแม้แต่ที่เริ่มแปลกพันธุ์ ก็บอกไม่ได้ นี่คือที่ใช้คำว่าศักยภาพ

เรื่อง*ภวังคจิต* ที่ว่าเป็นผลรวมวิบากของเรา เมื่อเทียบในแง่หนึ่ง ก็พึงเข้าใจทำนองนี้

คนไทยอธิษฐานเพื่อจะได้ - พระให้อธิษฐานเพื่อจะทำ

ย้อนกลับมาที่เรื่องอ้อนวอน กับอธิษฐาน อีกครั้ง

การ*อธิษฐาน*จิตนั้น เป็นการตั้งเป้าให้กับจิตใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมาก แต่การอธิษฐานนี้ต่างจากการ*อ้อนวอน* คือเพียงแต่จับเอาตัวเนื้อแท้ที่เป็นสาระในการอ้อนวอนนั้นมาใช้ ไม่ใช่อยู่กับสิ่งที่เลื่อนลอย

การ*อ้อนวอน* อยู่กับสิ่งที่เลื่อนลอยฝันเพ้อไป มีความเชื่อและโมหะเป็นฐาน แต่*อธิษฐาน*โยงกับความจริง มุ่งไปหาสิ่งที่มองเห็นด้วยปัญญา

การ*อ้อนวอน*เป็นการขอให้เทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้ โดยตัวเองไม่ต้องทำ มุ่งไปที่การจะได้จะเอา ไม่โยงไปสู่การกระทำของตนเอง แต่*อธิษฐาน*มุ่งไปยังสิ่งที่จะทำ และนำไปสู่การกระทำ

สืบเนื่องจากข้อก่อนนั้น การ*อ้อนวอน*ก็คือต้องรอให้เขาทำให้ จึงนำไปสู่การงอมืองอเท้า เกียจคร้าน และอ่อนแอ แต่*อธิษฐาน*นำไปสู่ความเพียรพยายาม และความเข้มแข็ง

นอกจากนั้น การ*อ้อนวอน*ไม่โยงไปหาการพัฒนาตนเอง ไม่เกี่ยวกับการพัฒนาตน เพราะไปฝากความหวังไว้กับสิ่งภายนอก ให้ปัจจัยภายนอก เช่น เทพเจ้ามาช่วย แต่การ*อธิษฐาน*เป็นการพัฒนาตนเอง เพื่อจุดหมายที่ตนมองเห็นและตัดสินใจด้วยปัญญา เป็นการที่ทำให้เราก้าวหน้าต่อไปในการพัฒนาแห่งสิกขา ดังนั้นจึงต่างกันอย่างตรงข้าม

พูดสั้นๆ ว่า *นักปรารถนานักอ้อนวอน เชื่อการบันดาล แต่ผู้อธิษฐาน เชื่อการกระทำ*

แม้แต่พระโพธิสัตว์ก็มี*อธิษฐาน*เป็นบารมีข้อหนึ่งใน ๑๐ เรียกว่า *อธิษฐานบารมี* ทั้งที่โดยทั่วไป พระโพธิสัตว์ก็ต้องมี*ปณิธาน*อยู่แล้ว คือ เวลาจะทำความดีอะไรอย่างหนึ่ง ก็มีปณิธานว่าจะต้องมุ่งมั่นทำอย่างแน่วแน่ และด้วยปณิธานนั้นก็ทำให้พระองค์กระทำการได้สำเร็จ

อย่างที่ได้บอกแล้วว่า มนุษย์เราทุกคนไม่สามารถทำความดีและทำจุดหมายทุกอย่างให้สำเร็จได้ทั้งหมดคราวเดียว อย่าว่าแต่เราเลย พระโพธิสัตว์ก็ทำไม่ได้

ความดีต่างๆ นั้นมีมากมายเหลือเกิน เราต้องเลือกทำ และถ้าเราทำไปเรื่อยๆ เปื่อยๆ ก็จับจด แล้วก็ไม่ได้ผลเป็นชิ้นเป็นอัน

ฉะนั้น ในการทำความดี ถ้าเราเอาพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่าง ก็ต้องดูว่า พระองค์เมื่อก่อนที่จะตรัสรู้ คือยังเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์ก็ใช้ปณิธานคือตั้งจิตมุ่งมั่นที่จะทำการนั้นๆ ให้สำเร็จ และในการตั้งปณิธานนั้น การอธิษฐานเป็นสิ่งสำคัญมาก

อธิษฐานจิต คือ ตั้งใจเด็ดเดี่ยว มุ่งมั่น ปักแน่วลงไปที่จุดเริ่มต้นว่า จะต้องทำเป้าหมายนี้ให้สำเร็จ จะต้องทำความดีงามนี้ให้สำเร็จ แล้วอันนี้จะเป็นทางแห่งความสำเร็จที่แท้จริง เพราะจะเป็นแรงหรือพลังส่งที่รวมจิตเข้าไปอย่างที่ได้กล่าวแล้ว

ในราตรีแห่งวันที่จะตรัสรู้ เมื่อพระโพธิสัตว์ลงประทับนั่งใต้ร่มมหาโพธิ์ ก็ได้อธิษฐานพระทัยว่า ถ้าไม่บรรลุโพธิญาณ จะไม่ทรงลุกขึ้น แม้ว่าเลือดเนื้อจะแห้งเหือดไป *(องฺ.ทุก.๒๐/๒๕๑)*

อันนี้เป็นเรื่องที่ขอพูดแทรกเข้ามา เพื่อจะให้โยมได้ประโยชน์จากเรื่องของการ*อธิษฐาน* คืออย่าให้เลยไปเป็นการ*อ้อนวอน* เพราะการอ้อนวอนนั้นเป็นการฝากความหวัง และฝากชีวิตไว้กับปัจจัยภายนอก แล้วก็นำไปสู่ความลุ่มหลง การไม่พัฒนาตน ความเป็นอยู่อย่างเลื่อนลอย และการกล่อมใจตัวไปวันๆ ทำให้งอมืองอเท้า ถ้าเป็นสังคมต่อไปก็เสื่อม

เวลานี้ คนไทยทั่วไปก็เข้าใจเคลื่อนคลาดผิดพลาดไปในความหมายของ "อธิษฐาน" มักนึกถึง*อธิษฐานนั้น* ในความหมายที่เป็นการอ้อนวอนปรารถนา เรื่องก็เลยกลายเป็นว่า *อธิษฐาน*ของคนไทย กับ*อธิษฐาน*ของพระ ไม่เหมือนกัน

พูดง่ายๆ ว่า ***คนไทยอธิษฐานเพื่อจะได้*** **แต่พระสอนให้*อธิษฐานเพื่อจะทำ***

คนไทยอย่าถอยกลับไปเป็นเหมือนอย่างในศาสนาพราหมณ์ก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติ ที่มนุษย์ฝากความหวังในความสำเร็จไว้กับการเซ่นสรวงอ้อนวอน เอาชีวิตไปฝากไว้กับการดลบันดาลของเทพเจ้า ทำให้เกิดผลเสียทั้งแก่ชีวิตและสังคม เช่น

๑. คนทั้งหลายต่างก็มัวรอคอยผลจากการดลบันดาลของอำนาจเร้นลับภายนอก ตกอยู่ในความประมาท และไม่พัฒนาตัวเอง

๒. ในทางสังคม เมื่อแต่ละคนมองมุ่งออกไปหาความช่วยเหลือ

ให้แก่ตนเองจากอำนาจบันดาลผลที่อยู่นอกชุมชน ก็เลยลืมที่จะใส่ใจเหลียวมองดูเพื่อนมนุษย์ผู้อยู่ร่วมชุมชนและสังคม ไม่แสวงหาความร่วมมือและคิดพึ่งพากันในหมู่มนุษย์ ทำให้ไม่มีการร่วมกันแก้ปัญหา และร่วมกันสร้างสรรค์ชุมชนหรือสังคมของตน กลายเป็นเรื่องของแต่ละคนที่จะเอาตัวรอด

ปัญหาต่างๆ เกิดขึ้น เพราะแต่ละคนก็หวังประโยชน์ส่วนตัว ทำอย่างไรฉันจะได้นั่นได้นี่จากเทพเจ้า ปัญหาของตัวก็รอให้เทวดาแก้ไข ปัญหาส่วนรวมก็ถูกทิ้งไว้

พระพุทธเจ้าเสด็จมาประกาศในทางที่ตรงกันข้าม พระองค์มาสอนว่า มนุษย์เราสามารถทำการให้สำเร็จได้ด้วยความเพียรพยายามของตนเอง แต่เราต้องรู้เหตุปัจจัย ต้องรู้ธรรม ต้องรู้ความจริงของกฎธรรมชาติ ด้วยการพัฒนาปัญญาขึ้นมา โดยเรียนรู้และฝึกฝนตนด้วย*สิกขา* เมื่อเรามี*ปัญญา* รู้ธรรม รู้เหตุปัจจัย ก็ใช้ความ*เพียร*พยายามทำการด้วย*กรรม* ให้ตรงตามเหตุปัจจัยนั้น ก็ได้ผลดี

สังคมของเราๆ ก็มาช่วยกันสร้างสรรค์แก้ไขให้ดีได้ ชีวิตของเราๆ ก็ปรับปรุงให้ดีได้ เราแก้ไขปัญหาชีวิตและร่วมกันแก้ปัญหาสังคมของเราได้

แต่ถ้าเราไปหวังพึ่งปัจจัยภายนอก ก็จบ ชีวิตของเราก็ไม่เพียรพยายามทำดี มัวแต่คอยหวังผลประโยชน์ส่วนตัวด้วยการอ้อนวอน แต่ละคนก็จะเอาเพื่อตน สังคมก็ยิ่งย่ำแย่ลงไปตามลำดับ

นี่เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ให้แก่เราแล้ว ควรจะเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ อาตมาขอนำเรื่องนี้มาพูด เพราะว่าธรรมมีแง่มุมต่างๆ ที่เราจะต้องพิจารณาเยอะ ถ้าไปมองชั้นเดียวแล้วบางทีจะพลาด อย่างเรื่องสมาธิ เป็นต้น ที่พูดไปแล้ว ซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อเสีย

อย่างน้อยพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงสั่งสอนไว้ ให้เรารู้จักมองทุกสิ่งทุกอย่างให้ตรงความจริงที่มีหลายแง่หลายมุม ที่เรียกว่า *วิภัชชวาท*

แปลว่า จำแนกพูด คือรู้จักพิจารณาอย่างแยกแยะ เช่น มองเห็นว่าสิ่งทั้งหลายมีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย แม้แต่กุศลธรรมที่เราว่าดีแล้ว มันก็มีแง่ที่จะให้คุณและแง่ที่จะให้โทษ อย่างสมาธิเป็นต้น ที่กล่าวไปแล้ว จึงจะต้องไม่มองในแง่เดียว ไม่ใช่ด้านดีอย่างเดียว หรือร้ายอย่างเดียว

การที่ว่า มันดีก็ได้ มันร้ายก็มี อย่างหนึ่งก็คือ การที่มันเป็นปัจจัยแก่กันและกันได้ อกุศลธรรมก็เป็นปัจจัยแก่กุศลได้ กุศลธรรมก็เป็นปัจจัยแก่อกุศลได้ อันนี้แหละสำคัญมาก

เพราะฉะนั้น จากสิ่งที่ไม่ดี ถ้าเราใช้เป็น เราก็เอาสิ่งที่ไม่ดีมาทำให้เป็นประโยชน์ได้ เอาอกุศลมาใช้เป็นปัจจัยแก่กุศลก็ได้ กุศลธรรมถ้าเราใช้ไม่เป็น มันก็กลับเป็นปัจจัยแก่อกุศล อย่าไปภูมิใจหลงว่า เรานี้มีดีแล้ว ก็ดีนี่แหละมันจะกลับเป็นตัวก่อผลร้าย ทำให้เกิดโทษได้

ถ้าเราใช้เป็น ไม่ประมาท ก็ใช้อกุศลทำให้เกิดผลดีขึ้นมาก็ได้ อย่างตัณหา พระพุทธเจ้าทรงเอามาใช้กับพระนันทะ เป็นอุบายชักจูงพระนันทะให้รู้แจ้งธรรมเป็นพระอรหันต์ได้

แต่โยมที่มีศรัทธา หรือแม้แต่พระโสดาบัน ขนาดเป็นพระอริยบุคคลแล้ว ถ้าเกิดไป*สันโดษ*ผิดทางขึ้นมา สันโดษตัวนี้ ก็กลายเป็นทำให้พระโสดาบันประมาท เกิดเป็นอกุศลขึ้นมา ความสันโดษทำให้เกิดความประมาท

พระโสดาบันสันโดษในธรรมที่ได้บรรลุ พระพุทธเจ้าตรัสว่าท่านเป็น *ปมาทวิหารี* แปลว่าผู้เป็นอยู่ด้วยความประมาท จะเป็นผู้เสื่อม ฉะนั้น ธรรมนี่จะต้องมองกันหลายๆ แง่ และต้องมีหลักที่จะมองให้ถูกต้อง

ปัญญา ที่ชี้นำ ให้เข้ามาและเดินหน้าไปในทางสายกลาง

ตอนนี้ขอโยงมาสู่ธรรมสำคัญ คือ เรื่อง*ทางสายกลาง* และความ*ไม่ประมาท* เป็นการขอพูดในเรื่องธรรมที่โยงกับ*สังเวชนียสถาน*ที่ได้ไป คือ

- ตอนแสดงธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนะฯ ได้แก่หลัก*ทางสายกลาง*

- ตอนมาถึงที่ปรินิพพาน ณ กุสินารา ได้แก่หลัก*ความไม่ประมาท*
ธรรมเหล่านี้โยงกันหมด

ก่อนจะพูดสองหลักสองเรื่องนั้น ก็ขอยกตุ๊กตาขึ้นมาก่อน

เมื่อเรามาประเทศ*อินเดีย* ก็ได้เห็นแล้วว่า ประเทศอินเดียนี้รกรุงรัง สกปรก ไม่เป็นระเบียบแค่ไหน แต่ท่านมหาสุทินบอกว่า คนอินเดียนี่ไม่เป็นโรคเส้นประสาท และอยู่สุขสบายดี

หันมาดูอีกด้านหนึ่งคือ *ฝรั่ง* ประเทศฝรั่งมีความเจริญ มีความเป็นระเบียบ สังคมเขามีความก้าวหน้า มีเทคโนโลยีทันสมัย เขาจัดสรรสิ่งทั้งหลายและสังคมให้เรียบร้อยได้พอสมควร แต่พร้อมกันนั้น ก็มีปัญหาโรคจิต และโรคประสาทอะไรต่างๆ มาก

ทั้งสองสังคมมีทั้งข้อดีและข้อเสียของตนเอง สองอย่างนี้เป็นทางเลือกว่า อันไหนดีกว่ากัน เราควรจะเอาอย่างไหน อย่างใดอย่างหนึ่งหรืออย่างไร

พระพุทธศาสนาบอกว่า มันไม่ใช่ทางเลือก ที่จะต้องเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง เราสามารถทำสิ่งที่ดีกว่านี้ได้ สองอย่างนี้น่าจะเป็นสุดโต่งสองทางมากกว่า มันเป็น*ที่สุดสองอย่าง* มากกว่าจะเป็นทางเลือก ในแง่ของชาวพุทธ เราจะไม่ยอมถ้ามันยังมีส่วนเสียอยู่

ในส่วนอินเดียที่ใจสุขสบาย แต่สกปรกรกรุงรัง อย่างนี้เราคงจะไม่เอา เรายังไม่ยอม ส่วนฝรั่งที่ว่ามีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นต้น แต่จิตใจคร่ำเครียดมีทุกข์มาก เราก็ไม่เอาเหมือนกัน

ชาวพุทธเราถือว่า คนเราพัฒนาได้ มันต้องมีดีกว่านี้ แสดงว่าทั้งสองทางนี้คงผิด มีอะไรที่มันพลาดไป

ก็ต้องถามว่า แล้วอะไรคือความพอดี ที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ที่เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* แปลว่า ทางสายกลาง ก็คือทางแห่งความพอดี พอดีมีความหมายอย่างไร หรือทางสายกลางมีความหมายอย่างไร

"ทางสายกลาง" ไม่ใช่หมายความว่า เขาอยู่กันสองฝ่าย เราก็

ไปอยู่กึ่งกลางระหว่างสองฝ่ายนั้น บางคนคิดว่าอย่างนั้น มีอยู่สองฝ่าย เราก็อยู่ตรงกลาง เรียกว่าสายกลาง

พวกหนึ่งกินเหล้ามากๆ พวกหนึ่งกินน้อยๆ เราก็กินกลางๆ อย่างนี้หรือเรียกว่าทางสายกลาง ถ้าหากว่ามีแต่คนทำชั่ว พวกหนึ่งทำชั่วมาก พวกหนึ่งทำชั่วน้อย เราก็เลยทำชั่วกลางๆ

อย่างนี้ไม่ใช่*ทางสายกลาง* แต่เป็น*ครึ่งๆ กลางๆ* ไม่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ต้องทำความเข้าใจกันให้ชัดว่า ***ทางสายกลาง*** นั้น ไม่ใช่ไปอยู่กึ่งกลางระหว่างสองฝ่าย แต่ต้องมีหลักการที่แน่นอนชัดเจน ทางสายกลางมีหลักการอย่างไร เป็นเรื่องที่สำคัญ

*ทางสายกลาง*นั้น มีหลักพื้นฐานอยู่อย่างหนึ่ง ก่อนที่จะพูดถึงหลักอื่นๆ ก็คือว่า ในทางสายกลางนี้ จะเห็นว่า*สัมมาทิฏฐิ* ความเห็นชอบ หรือปัญญาเห็นชอบ เป็นข้อต้น ตรงนี้แหละสำคัญ เป็นตัวให้หลักพื้นฐานคือ ต้องมีปัญญา ต้องมีความรู้ ต้องเข้าใจถูกต้อง แต่ยังมีข้อปลีกย่อยที่เป็นองค์ประกอบอื่นๆ อีก ในระบบที่เป็นทางสายกลางนี้

ตอนนี้ขอให้เป็นข้อสังเกตเบื้องต้นก่อนว่า ปัญญาเห็นชอบ หรือความเข้าใจถูกต้องนี้ เป็นพื้นฐาน หรือเป็นตัวกำหนดที่สำคัญของทางสายกลาง

จะขอยกตัวอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องทางสายกลาง ในชีวิตประจำวัน เช่น เรื่องการกินอาหาร

การกินอาหารให้ถูกต้องก็เป็นเรื่องทางสายกลางเหมือนกัน คือการกินพอดี

กินพอดี ที่เป็นทางสายกลางนั้น วัดได้อย่างไร เอาอะไรเป็นเกณฑ์วัด ถ้าเห็นอันนี้แล้ว ก็เป็นตัวอย่างของทางสายกลางแบบง่ายๆ

กินพอดี คนจำนวนมากเอาอะไรเป็นเกณฑ์ในการกิน ขอให้สังเกตดู เขาจะใช้ความอร่อยเป็นเกณฑ์ คนที่ยังไม่มีการศึกษา ยังไม่ได้

ฝึกฝนพัฒนา ไม่มีโยนิโสมนสิการ ไม่มีความรู้จักคิดพิจารณา ก็จะกินตามอร่อย

เพราะว่า เมื่อกินนั้นลิ้นเป็นผู้เสพรส เป็นผู้ได้รับสัมผัส ก็จะได้เวทนาคือความอร่อยหรือไม่อร่อย เขาต้องการเสพแต่รสอร่อย และปฏิเสธรสที่ไม่อร่อย เพราะฉะนั้น ความอร่อยหรือไม่อร่อยก็จะเป็นเกณฑ์วินิจฉัยในการกิน ถ้ามันไม่อร่อยก็ไม่กิน ถ้าอร่อยก็กิน ยิ่งอร่อยก็ยิ่งกิน อร่อยมากก็ยิ่งกินให้มาก

เมื่อเราเอาความอร่อยเป็นเกณฑ์ในการกินแล้ว จะเกิดผลอะไรขึ้น คือ ยิ่งอร่อยมากก็ยิ่งกินมาก เมื่ออร่อยมาก กินมาก ก็จะมีผลคือเฉพาะหน้าในปัจจุบัน กินจนพุงกางกระทั่งอืดอัด อาหารไม่ย่อย ลุกไม่ขึ้น ระยะยาวก็คือ กินจนกระทั่งเสียสุขภาพ อ้วนเกินไป เป็นโรคไขมันในเส้นเลือด หรือเป็นโรคอะไรต่างๆ หลายอย่าง ซึ่งคุณหมอทราบดีว่ากินอาหารที่เอารสอร่อยเป็นเกณฑ์จะมีผลร้ายอย่างไร

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อกินเพราะรสอร่อย ก็เลยไม่คำนึงว่ามันมีโทษหรือมีคุณแค่ไหนอย่างไร ไม่คำนึงถึงคุณค่าของอาหาร ว่าอาหารนี้จะเป็นโทษต่อร่างกายไหม อาหารนี้จะมีสารพิษสารเคมีปนไหม ปรุงแต่งกลิ่นสีรสอะไรหรือเปล่า ไม่ได้คำนึงถึงโทษภัย เอาแค่เสพรสอร่อย ในที่สุดกลายเป็นว่ากินอาหารแพง สิ้นเปลืองมาก โก้เก๋ดีเยี่ยมตามค่านิยม แต่ร่างกายทรุดโทรมเป็นโรค

ดังนั้น การใช้รสอร่อยเป็นเกณฑ์ในการกินจึงไม่ถูกต้อง อันนี้คือการกินตามชอบใจไม่ชอบใจ ซึ่งเป็นหลักเดียวกัน คือ หลักที่ว่า ประสบการณ์เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เอาเวทนาเป็นตัวตัดสิน วินิจฉัยด้วยความรู้สึก คือเวทนา ถ้าเป็นสุขเวทนา คืออร่อย ก็ชอบใจ เมื่อชอบใจก็กิน ถ้าเป็นทุกขเวทนา คือไม่อร่อย ก็ไม่ชอบใจ เมื่อไม่ชอบใจ ก็ไม่กิน นี่เรียกว่า *กินด้วยตัณหา*

มีวิธีกินอีกอย่างหนึ่ง คือ อย่างน้อย คนที่มีการศึกษาจะเริ่มถาม

ตัวเองว่า ที่เรากินนี้เพื่ออะไร อะไรเป็นวัตถุประสงค์ของการกินอาหาร

เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญดู ก็จะเริ่มรู้ว่า ที่เรากินนี้ก็เพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ร่างกายนี้ มีกำลังแข็งแรงสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งคำตอบอย่างรวบรัดก็คือ เพื่อสุขภาพนั่นเอง

วัตถุประสงค์ของการกินก็คือ ให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี แล้วต่อจากนั้นก็จะมีอย่างอื่นตามมาอีก เช่นของพระบอกว่า ***พฺรหฺมจริยา-นุคฺคหาย*** เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ *หมายความว่า* เพื่อเกื้อหนุนการดำเนินชีวิตที่ดีงามประเสริฐ เพื่อให้สามารถปฏิบัติตามมรรคได้ คือเพื่อว่าเราจะได้อาศัยร่างกายนี้ ไปดำเนินชีวิตที่ดีงาม ทำคุณประโยชน์สร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่าต่อไป

พอเราหาจุดหมายของการกินได้ว่า อยู่ที่เพื่อให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี ว่านี้คือความต้องการที่แท้จริงของชีวิต พอเรากำหนดตัวนี้ได้ นี่คือเรารู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ หรือรู้ธรรม ก็เป็น***ปัญญา***

พอเกิดตัวปัญญาก็มี ***สัมมาทิฐิ*** คือความเห็นชอบ ที่รู้เข้าใจความมุ่งหมายของการกินอย่างถูกต้อง แล้วความเข้าใจในจุดมุ่งหมายนี้ จะเป็นตัวปรับให้เกิดความพอดีในการกินได้ทันที คือกินตามความต้องการของร่างกาย กินเพื่อสนองความต้องการของชีวิต เพื่อให้มีสุขภาพดี

๑. มันจะจำกัดปริมาณในการกินให้ได้ผลแก่สุขภาพ ไม่ให้เป็นการทำลายสุขภาพ เพราะเรารู้ว่า ถ้าเรากินมากไป อาหารอร่อยก็จริงแต่มันจะไม่ย่อย เป็นโทษแก่ร่างกาย เราก็ไม่กินเกินปริมาณนั้น เราก็จำกัดปริมาณในการกินได้ ปริมาณก็พอดีขึ้นมา

๒. ในด้านประเภทของสิ่งที่กิน ตัวปัญญาที่รู้ความมุ่งหมายของการกิน ก็จะมาเป็นตัวปรับตัวจัด ให้เราเลือกกินสิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อร่างกาย การกินที่พอดีก็เกิดขึ้นด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจความมุ่งหมายของการกิน

การปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่เราเกี่ยวข้องในชีวิตความเป็นอยู่

ประจำวัน ด้วยท่าทีแห่งปัญญา เริ่มตั้งแต่การรับประทานอาหารไปทีเดียวนี้ เป็น*โยนิโสมนสิการ*ที่สำคัญในการศึกษา คือ การฝึกฝนพัฒนาชีวิตของตน

เพราะฉะนั้น หลักปฏิบัติเบื้องต้นอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนาจึงได้แก่ *โภชเนมัตตัญญุตา* (ความรู้จักประมาณในการบริโภค หรือการกินพอดี) ซึ่งทางพระถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก

พอพระใหม่บวชเข้ามา ก็จะต้องฝึกตนให้มี*โภชเนมัตตัญญุตา* ด้วยการพิจารณา *"ปฏิสังขา-โย"* คือ รับประทานอาหาร ตลอดจนใช้ปัจจัย ๔ ทุกอย่างด้วยการพิจารณารู้ตระหนักในความมุ่งหมายที่แท้จริงของการบริโภคใช้สอยนั้น เรียกว่า*ปัจจเวกขณะ*

พระในสมัยโบราณ ก่อนจะบวช เวลามาอยู่วัด ยังไม่ทันบวช จะต้องท่องบท*ปฏิสังขา-โย* ซึ่งเป็นบทพิจารณาปัจจัย ๔ มี ๔ บท เช่น บทพิจารณาอาหาร แปลว่า:

เราพิจารณาโดยแยบคายแล้ว คือโยนิโสมนสิการนี่แหละ จึงบริโภคอาหาร ว่าเราบริโภคอาหารนี้ มิใช่เพื่อมุ่งเอร็ดอร่อย สนุกสนานมัวเมา โก้เก๋อวดกัน เป็นต้น แต่รับประทานเพื่อยังชีวิตให้เป็นไป เพื่อให้ร่างกายเป็นอยู่ได้ เพื่อบำบัดความหิว เพื่อให้อยู่ผาสุก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ คือเพื่อเกื้อหนุนการดำเนินชีวิตที่ดีงามประเสริฐ *หมายความว่า* เราจะได้อาศัยร่างกายนี้ดำเนินชีวิตที่ดีงามได้

อันนี้เป็นการฝึกพระตั้งแต่ต้น ให้*กินด้วยปัญญา ไม่ใช่กินด้วยตัณหา* การกินเพื่อหวังรสอร่อยอย่างเดียวเป็นตัณหา แต่ถ้ากินด้วยปัญญาพิจารณาเพื่อให้บรรลุจุดหมายที่แท้ของการกิน ก็เป็นการใช้โยนิโสมนสิการ

สำหรับมนุษย์ปุถุชน เรายอมรับว่าเขายังมีตัณหาอยู่ การกินเพื่อรสอร่อย จึงยังต้องมี แต่ขอให้เอาหลักโภชเนมัตตัญญุตามาช่วยบ้าง เพื่อจะได้ปรับชีวิตให้สมดุลมากขึ้น อย่างน้อยก็มีสติควบคุมให้การ

กินนั้นไม่เกิดโทษ

๑. ไม่เกิดโทษต่อชีวิตของตนเอง ไม่เสียสุขภาพ แต่กลับช่วยให้มีสุขภาพดี

๒. ทำให้ประหยัดไปได้ในตัว พร้อมทั้งผลดีหลายอย่างที่ตามมา เช่น

- สุขภาพร่างกายของเราก็จะดี
- ภาวะด้านเศรษฐกิจของเราก็ดีขึ้นด้วย
- ทำให้การเบียดเบียนกันในสังคมลดน้อยลง
- การทำลายทรัพยากรธรรมชาติจะลดไปด้วย

การฝึกหรือศึกษาในขั้นทั่วๆ ไปนี้ ไม่ได้เรียกร้องอะไรมาก ขอให้ตั้งท่าทีไว้เพียง ๒ ข้อ ก็พอ คือ

๑) ในฐานะปุถุชน การกินเพื่ออร่อยก็ยังมี แต่ต้องถือเอาการกินเพื่อจุดหมายที่แท้จริง คือเพื่อสุขภาพดีเป็นพื้นฐานก่อน คือการกินเพื่อให้มีสุขภาพดีต้องมาเป็นอันดับหนึ่ง และต้องให้ได้ก่อน ส่วนการกินเพื่ออร่อยให้เป็นส่วนเสริม

๒) ด้วยการกินที่ถูกต้อง เพื่อสุขภาพดีนี้ อาหารก็จะเป็นเครื่องเกื้อหนุนช่วยให้เราสามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม และทำการสร้างสรรค์อย่างอื่นที่เป็นจุดหมายอันสูงขึ้นไป ตรงตามชื่อของมันที่เรียกว่าเป็น *ปัจจัย* คือไม่ใช่ให้การเสพรสอาหารกลายเป็นจุดหมายของชีวิต

นี่เป็นตัวอย่างของการดำเนินชีวิต ที่เรียกว่าเป็น*ทางสายกลางเริ่มตั้งแต่การกินพอดี*

โยมจะเห็นว่า ทางสายกลาง หรือการดำเนินชีวิตที่พอดีนั้น ต้องมีปัญญาที่เห็นชอบว่ากินเพื่ออะไรเป็นเครื่องชี้นำ พอเข้าใจแค่นี้ การปรับให้พอดีก็เกิดขึ้น

ทางสายกลางเกิดขึ้น เพราะปัญญาที่รู้เข้าใจความจริง มาเป็นตัวปรับพฤติกรรม นั่นคือ พฤติกรรมของเราจะพอดีได้ ก็เพราะมีปัญญา

เป็นตัวปรับให้เข้ากับจุดมุ่งหมาย

เพราะฉะนั้น ทางสายกลางจึงเป็นทางที่พอดี ที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ถูกต้อง ที่จะทำชีวิตให้ดีงามไร้โทษไร้ทุกข์นั่นเอง นี้คือทางสายกลางในความหมายง่ายๆ

ความได้ดุลพอดี ที่เป็นลักษณะสำคัญของทางสายกลาง

ลักษณะของทางสายกลางอีกอย่างหนึ่งก็คือ*ดุลยภาพ* ในทางสายกลางนี้ มีความพอดีอย่างที่พูดไปแล้ว ซึ่งเกิดจากความได้สัดส่วนขององค์ประกอบทั้งหลายที่มาทำงานร่วมกันอย่างประสานกลมกลืนลงตัว ในสมัยปัจจุบัน เรียกว่าองค์รวม

สิ่งทั้งหลายย่อมเกิดจากส่วนประกอบทั้งนั้น ถ้าส่วนประกอบไม่พอดีกันก็ยุ่ง เกิดปัญหา แต่ถ้าส่วนประกอบต่างๆ ประสานกันพอดีแล้ว ทุกอย่างก็ลงตัว กลมกลืนกันทั้งหมด และจะได้ผลดีด้วย

ดังตัวอย่างที่ได้พูดมาแล้วในเรื่อง *พรหมวิหาร* ซึ่งมี ๔ ข้อ ที่จะต้องมีดุลยภาพ ถ้าเราไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้พรหมวิหาร ๔ นี้เสียดุลไป แม้ว่าพรหมวิหารแต่ละข้อจะเป็นกุศลธรรม ก็ทำให้เกิดผลร้ายได้

เรื่องนี้เราไม่ค่อยคิดกัน *พรหมวิหาร ๔* ต้องปฏิบัติให้ได้สัดได้ส่วนกันพอดีตามสถานการณ์

ถ้าใช้ผิดสถานการณ์ เช่น ในสถานการณ์ที่ควรใช้อุเบกขา กลับไปใช้เมตตากรุณา สถานการณ์ที่ควรจะใช้เมตตากรุณา กลับไปใช้อุเบกขา ก็ทำให้เกิดปัญหา ทั้งๆ ที่เมตตากรุณาและอุเบกขาเป็นกุศลธรรม แต่เมื่อใช้ไม่เป็น ก็เสียหายไปหมด ชีวิตก็เสีย สังคมก็เสีย

ในเมืองไทยเรานี้ ตอนหลังๆ มีแนวโน้มที่จะดึงธรรมออกมาแยกเป็นข้อๆ จนกระทั่งในหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ สำหรับเด็กนักเรียนในโรงเรียน ระยะหลังๆ นี้ ก็ทำอย่างนั้น คือดึงธรรมมาเป็น

ข้อๆ โดยมาถกเถียงกันว่าเราจะสอนเด็กให้มีธรรมข้อไหนบ้าง เมตตาดีนะ ก็เอามาสอน กรุณาดีนะ ก็เอามาสอน แล้วขันติก็ดีนะ เอามาสอน เลือกเอามาเป็นข้อๆ

นี่เป็นการทำไปด้วยความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ทำให้ชีวิตวุ่น และสังคมปั่นป่วน เพราะไม่เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าทรงวางหลักธรรมเป็นชุดๆ ทำไม

พรหมวิหาร ๔ นั้นต้องมาทั้งชุด ถ้าเสียชุด ก็เสียหลัก แล้วผลร้ายต่างๆ ก็ตามมา การที่เป็นปัญหาอยู่ในสังคมไทยที่ผ่านมา ก็เพราะเราปฏิบัติธรรมไม่ค่อยครบชุด เช่นได้บอกแล้วว่า พรหมวิหาร ๔ พ่อแม่ต้องใช้ให้ครบ มิฉะนั้นลูกจะเสีย การรักลูกระยะสั้น บางทีก็ทำให้ลูกเสียระยะยาว ถ้าพ่อแม่มีแต่*เมตตา กรุณา และมุทิตา* แต่*อุเบกขา*ไม่มี ลูกก็ไม่รู้จักโต ลูกทำอะไรไม่เป็น รับผิดชอบตัวเองไม่ได้

พ่อแม่มักมีความโน้มเอียงที่จะลำเอียงเข้าข้างลูก สมัยโบราณต้องใช้วิธีให้ลูกห่างพ่อแม่เสียบ้าง เท่ากับให้พ่อแม่ใช้*อุเบกขา*โดยไม่รู้ตัว เช่น เอาลูกไปฝากวัด หรือ

ถอยหลังไปอีก พ่อแม่ที่มั่งคั่งร่ำรวยสมัยโบราณ ให้ลูกไปเรียนที่เมืองตักศิลา ไปอยู่กับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ พอไปอยู่กับอาจารย์ ท่านไม่เข้าข้างแล้ว ต้องดูแลตัวเอง เจออุเบกขาเยอะ ท่านให้เรียน ให้หัดทำงาน ให้รับผิดชอบอะไรต่างๆ เด็กก็รู้จักรับผิดชอบตัวเอง

เด็กสมัยนี้ บางทีอยู่กับพ่อแม่ตลอด พ่อแม่ตามใจ มีอะไรก็ทำให้ทำแทนหมด เพราะกลัวลูกจะเหน็ดเหนื่อย ลูกเลยอ่อนแอ โตขึ้นมาทำอะไรไม่เป็น ต้องส่งไปเรียนต่างประเทศ พอไปเรียนต่างประเทศ ถูกฝรั่ง*อุเบกขา*เข้า ก็เริ่มหัดรับผิดชอบตัวเองได้ รู้จักทำอะไรต่ออะไรเป็นขึ้น การมี*อุเบกขา*ชนิดที่ส่งลูกไปเรียนต่างประเทศของพ่อแม่ ทำให้ไม่ต้องมีเมตตากรุณาตลอดเวลา

ถ้าพ่อแม่ มี*เมตตา กรุณา มุทิตา* และ*อุเบกขา* ได้สัดส่วนกันแล้ว ลูกก็จะโต รับผิดชอบตัวเองได้ มีความเจริญเติบโตอย่างถูกต้อง

พระพรหมจะสร้างโลกได้ถูกต้อง พระพรหมจะทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ ต้องมีดุลยภาพของ*เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา* โดยเฉพาะดังได้แยกไว้แล้ว มี ๔ ข้อ จัดได้เป็น ๒ ภาค คือ

ก) ภาค ***คน-คน*** ได้แก่ *เมตตา กรุณา มุทิตา* เป็นธรรมสำหรับรักษาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือมนุษย์ต่อมนุษย์ โดยคนปฏิบัติต่อกันเพื่อประโยชน์ของคน พูดสั้นๆ ว่า *คนต่อคนเพื่อคน*

ข) ภาค ***คน-ธรรม*** ได้แก่ *อุเบกขา* เป็นธรรมสำหรับรักษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมที่เป็นกฎธรรมชาติ หรือตัวความจริงของธรรมชาติที่รองรับโลกมนุษย์ไว้อีกชั้นหนึ่ง โดยคนปฏิบัติต่อกันเพื่อรักษาธรรม พูดสั้นๆ ว่า *คนต่อคนเพื่อธรรม*

ถ้าเราเอาแต่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ โดยไม่คำนึงถึงความจริงของธรรมชาติ ชีวิตและสังคมมนุษย์นั้นเองก็จะเสียดุลยภาพ จะต้องรักษาไว้ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรม

มนุษย์มิใช่จะอยู่ด้วยกันโดยลำพังบนโลกมนุษย์ แต่มนุษย์บนโลกทั้งโลกดำรงอยู่บนฐานของธรรม ธรรมรักษาโลกไว้อีกชั้นหนึ่ง ฉะนั้นจะต้องไปให้ถึงอุเบกขา อุเบกขาเป็นตัวรักษาธรรมไว้ รักษาตัวหลักการไว้

ถ้าพ่อแม่มีอุเบกขา ก็ช่วยให้ลูกเติบโต รู้จักรับผิดชอบตัวเอง รู้จักทำอะไรเป็น อย่างที่ได้พูดไปแล้ว พ่อแม่จึงต้องรักษา*อุเบกขา*ต่อลูกใน ๓ กรณี เรื่องนี้ไม่ขอทวนอีก

ในสังคมก็เช่นเดียวกัน สังคมใดที่มนุษย์เอาแต่เมตตา กรุณา ก็จะช่วยกันจนกระทั่งลืมหลักการ มองข้ามกฎเกณฑ์ กติกา จึงเสียความชอบธรรมในสังคม

นอกจากนั้นยังเสียอีกด้านหนึ่งด้วย คือทำให้คนหวังพึ่งกันเกินไป คนไม่รู้จักรับผิดชอบตัวเอง ก็หวังพึ่งแต่คนอื่น ไม่กระตือรือร้นขวนขวาย กลายเป็นคนอ่อนแอเฉื่อยชา แล้วผลเสียก็เกิดแก่สังคม ทำให้สังคมไม่เจริญก้าวหน้า

สังคมที่คนมีอุเบกขามาก ก็จะตัวใครตัวมัน ไม่เอาใจใส่กัน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก็ขาดความอบอุ่น ทำให้ชีวิตเคร่งเครียด มีความทุกข์ เป็นโรคเส้นประสาทมาก แต่ทุกคนจะกระตือรือร้นขวนขวายดิ้นรนมาก มีความเข้มแข็ง เป็นนักแข่งขัน และอยู่กันด้วยหลักการกฎเกณฑ์กติกา ไม่เห็นแก่หน้ากัน ก็ได้อย่างเสียอย่างกันอยู่อย่างนี้

โลกมนุษย์เรามักตกอยู่ในสภาพที่ว่า ถ้าไม่ตึงไป ก็หย่อนไป สุดโต่งไปข้างโน้นที ข้างนี้ที พระพุทธเจ้าจึงสอนให้เราพัฒนาตัวอยู่ตลอดเวลา เพื่อจะปรับให้พอดี

ถึงตรงนี้ ก็เป็นอันว่าได้พูดถึงลักษณะสำคัญของความเป็นทางสายกลางมา ๒ ข้อแล้ว ใน ๓ ข้อ คือ

๑. ให้เห็นว่า ทางสายกลางต้องอาศัย*ปัญญา* ถ้าเรารู้เข้าใจจุดมุ่งหมายของการกระทำ ความรู้นั้น ก็จะเป็นตัวปรับพฤติกรรมให้พอดี เช่นการกินอาหาร เป็นต้น

๒. จะต้องมี*ดุลยภาพ* ระหว่างองค์ธรรมต่างๆ ที่เป็นองค์ร่วมในองค์รวมนั้น องค์ประกอบทั้งหลายจะต้องได้สัดส่วนสัมพันธ์กันพอดี

๓. ความ*สัมพันธ์*ระหว่างองค์ธรรมต่างๆ ที่เป็นปัจจัยแก่กัน เช่น กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลได้ อกุศลก็เป็นปัจจัยแก่กุศลได้ ซึ่งก็เป็นเรื่องสำคัญเหมือนกันในความเป็นทางสายกลาง

สันโดษดี – สันโดษไม่ดี
ไม่สันโดษไม่ดี - ไม่สันโดษดี

ทีนี้ก็จะพูดถึงเรื่องหนึ่ง ที่สัมพันธ์กับเรื่องที่พูดไปเมื่อกี้ ที่

อาตมาได้ยกตัวอย่างว่า การที่คน*อินเดีย*อยู่อย่างสกปรกรกรุงรัง แต่ก็มีความสุขดี ส่วน*ฝรั่ง*มีความเจริญก้าวหน้า จัดสรรสังคมเรียบร้อย แต่เคร่งเครียด มีทุกข์ เป็นโรคจิต โรคประสาทมาก มันเป็นอย่างไร

นี่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรม องค์ธรรมต่างๆ ทั้งหลายนั้นจะมองโดดเดี่ยวจากกันไปไม่ได้ เราจะมองธรรมข้อนั้นว่ามันดีมันร้ายทันทีไม่ได้ เราต้องดูว่ามันไปสัมพันธ์ประกอบกันเข้ากับธรรมอื่นตัวไหน วันนั้นที่อาตมาคุยกับอาจารย์ ดร.อุดม และให้ท่านไปหาตัวอย่าง ไม่ทราบว่าท่านหาให้หรือยัง เรื่องนี้ก็คล้ายๆ กับเรื่องวิทยาศาสตร์

จะขอยกตัวอย่างเท่าที่นึกได้ตอนนี้ คือวันนั้นคุยกัน อาตมาก็พูดถึงไฮโดรเจน ๒ อะตอม บวกออกซิเจน ๑ อะตอม กลายเป็น H_2O ซึ่งก็คือน้ำ สำหรับมนุษย์เรามันเป็นน้ำก็ดีสิ

แต่ถ้าออกซิเจนเกิดไปบวกกับคาร์บอนเข้า กลายเป็น CO_2 คาร์บอน ๑ อะตอม ออกซิเจน ๒ อะตอม เท่านั้นเองแหละ กลายเป็นคาร์บอนไดออกไซด์ ก็ชักจะเป็นพิษแก่มนุษย์ใช่ไหม

ทีนี้ ถ้าเกิดมีเพียงคาร์บอน ๑ + ออกซิเจน ๑ กลายเป็น CO คือคาร์บอนมอนอกไซด์ คราวนี้เป็นพิษอย่างร้ายเลยใช่ไหม

อย่างนี้เป็นตัวอย่างว่า ออกซิเจน เราจะวินิจฉัยว่าดีหรือร้ายทันทีไม่ได้ ต้องดูว่ามันไปประกอบกับอะไร

องค์ธรรมต่างๆ ก็เช่นเดียวกัน อย่าไปบอกว่ามันดี มันร้าย มันเป็นคุณหรือเป็นโทษทันที เราต้องดูตัวประกอบที่อยู่กับมันด้วย เช่น ความ*สันโดษ* ไม่ใช่ว่าจะตัดสินทันที ว่าดีหรือร้าย

สันโดษ มีทั้งคุณและโทษ แล้วแต่จะไปประกอบอยู่กับอะไร เราบอกว่าความเป็นอยู่เรียบง่ายดี แต่ต้องระวัง ยกตัวอย่าง เช่น ความเป็นอยู่ง่าย ถ้าไม่มากับความเพียร ถึงจะมีความสุขดี แต่อาจจะเสื่อมอย่างเดียวก็ได้

การที่ท่านให้เป็นอยู่ง่ายมีความสันโดษเพื่ออะไร ก็เพื่อให้เป็น

สภาพแวดล้อมที่เอื้อ เป็นตัวเอื้อตัวเกื้อหนุนตัวให้โอกาสแก่การเพียรพยายามเพื่อเข้าถึงจุดหมายอันประเสริฐที่มุ่งมั่นอยู่ในใจ ดังนั้น ความเป็นอยู่ง่าย จึงต้องควบมากับความเพียรมุ่งมั่น

ถ้าเราไม่มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ถ้าเราไม่สันโดษ เราจะหาโอกาสที่จะเพียรพยายามปฏิบัติการเพื่อเข้าถึงจุดหมายนั้นได้ยาก เพราะความห่วงกังวลหรือความวุ่นวายด้านอื่น จะมาแย่งเวลาเรี่ยวแรงและความคิดของเราไปเสีย

แต่ถ้าเรามีความเป็นอยู่ง่ายเฉยๆ แล้วไม่มีเจ้าตัวความเพียรเพื่อเข้าถึงจุดหมายอันประเสริฐเข้ามาผนวกอยู่ มันจะมีความโน้มเอียงที่จะเป็นตัวกล่อม ทำให้เพลินๆ สุขสบาย แล้วก็ติดจมอยู่กับที่ อย่างที่ว่า เราอยู่ง่ายๆ เป็นอย่างไรก็ได้ เอาอย่างไรก็ได้

ถ้า*อยู่ง่าย*อย่างนี้ ต่อไปก็จะโน้มไปสู่ความ*มักง่าย* พอมักง่ายแล้ว ทีนี้ อะไรที่ควรจะทำ ก็ไม่ทำ ไม่กระตือรือร้นขวนขวาย อยู่อย่างไรก็ได้ทั้งนั้น เสื้อผ้าไม่ต้องซักก็ได้ บ้านยังไงก็อยู่ได้ *ง่ายไปง่ายมากลายเป็นมักง่าย* ต่อไปถึงสกปรกอย่างไรก็อยู่ได้ ไม่มีระเบียบรุงรังอย่างไรก็อยู่ได้ ใครจะเป็นจะตายอย่างไรก็อยู่ได้ อย่างไรก็ได้ทั้งนั้น นี่แหละ อย่างไรก็ได้ มันจะเป็นโทษ ต้องระวัง

เพราะฉะนั้น เรื่องธรรมนี้ต้องระวัง ต้องมองหลายแง่หลายมุม ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมต่างๆ นี้ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ความสันโดษเป็นอยู่ง่ายในพระพุทธศาสนา จึงต้องมากับความเพียรเพื่อเข้าถึงจุดหมายอันประเสริฐ

พระพุทธเจ้าทรงสันโดษเป็นอยู่ง่ายเพราะอะไร เพราะจะได้ระดมพลังพุ่งเข้าสู่จุดหมายที่มุ่งมั่นได้เต็มที่ตลอดเวลา ความสันโดษเป็นอยู่ง่าย จึงมากับการทำความเพียรอย่างยิ่ง ถ้าไม่มีตัวประกอบนี้มาประกบ ความง่ายมันจะมากับความขี้เกียจ

*ความสันโดษ*เพื่ออะไร ถ้าเรามองธรรมในเชิงความสัมพันธ์ เรา

ต้องถามว่า สันโดษเพื่ออะไรแน่ หลายคนบอก สันโดษจะได้มีความสุข ถ้าอย่างนี้อันตราย นี่แหละจะนำไปสู่ความมักง่าย พระพุทธเจ้าไม่เคยตรัสว่า สันโดษเพื่อความสุข แต่สันโดษแล้วเป็นสุข อันนั้นถูกต้อง

สันโดษทำให้เป็นสุข แต่ไม่ใช่สันโดษเพื่อความสุข ความสุขเป็นผลตามมาของความสันโดษ เพราะว่าตามปกติ ความสุขของคนเราอยู่ที่ความพอใจ สันโดษ เป็นความพอใจ เมื่อพอใจมันก็สุข เราไม่พอใจ ไม่มีความสันโดษ เราก็เร่าร้อน กระวนกระวาย เราก็ทะยานหา สิ่งที่มีอยู่ก็ไม่ให้ความสุขแก่เรา ความสุขของเราก็อยู่ข้างหน้าที่สิ่งซึ่งยังไม่ได้ตลอดไป ในแง่นี้ความสันโดษก็ทำให้เป็นสุข แต่มันไม่ใช่วัตถุประสงค์

ขอให้สังเกตว่า ธรรมทั่วๆ ไป พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นหมวดเป็นชุด แต่บางทีพระพุทธเจ้าตรัสธรรมไว้ในคาถา จะต้องเข้าใจว่าคาถาเป็นเครื่องแสดงคติสำหรับเน้นย้ำความหมายบางอย่างหรือเตือนใจในบางแง่มุม จะเอาความหมายสมบูรณ์ทีเดียวไม่ได้

อย่างเช่นตรัสเป็นคาถาว่า *"สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ"* (ขุ.ธ.๒๕/๒๕)

แปลว่า ความสันโดษเป็นทรัพย์เยี่ยมยอด

สันโดษที่ตรัสในคาถานี้ เป็นการจำเพาะลงไป ไม่บอกองค์ธรรมที่เกี่ยวข้อง

แต่ในเวลาที่ตรัสเป็นข้อความบรรยาย เป็นคำสอนยาวๆ เป็นร้อยแก้ว สันโดษจะมาในชุดหรือมีตัวประกอบอื่นอยู่ด้วย ขอให้สังเกตว่า สันโดษนั้นจะมากับความเพียร

พระพุทธเจ้าตรัส*สันโดษ*ที่ไหน จะตรัสความ*เพียร*ไว้ที่นั่น ตรัส*ศรัทธา*ไว้ที่ไหน จะตรัส*ปัญญา*ไว้ที่นั่น นี่คือตัวอย่างของธรรมที่โยงกันที่จะต้องมาประกอบกัน นอกจากจะเป็นระบบดุลยภาพแล้ว ก็เป็นความสัมพันธ์ในเชิงจุดหมายด้วย

อย่างศรัทธานี้ เพื่ออะไร ก็เพื่อปัญญา ศรัทธาต้องประกอบด้วยปัญญา และต้องเพื่อปัญญา ถ้ามิฉะนั้นศรัทธาก็เหลวไหลได้

ศรัทธาเหลวไหลมีมากมาย บางทีงมงายไปเลย

เพราะฉะนั้น ถ้าศรัทธามาลำพัง อย่าไปไว้ใจ สันโดษมาลำพัง ก็ไว้ใจไม่ได้ ต้องดูว่ามากับอะไร สันโดษมากับความเพียร ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในหลักที่เรียกว่าอริยวงศ์ ๔ *(เช่น องฺ.จตุกฺก.๒๑/๒๘)* ว่า

๑. ภิกษุสันโดษในจีวร ตามมีตามได้

๒. ภิกษุสันโดษในบิณฑบาต ตามมีตามได้

๓. ภิกษุสันโดษในเสนาสนะ ตามมีตามได้

๔. ภิกษุเป็นผู้ยินดีในปหานะและภาวนา (ยินดี ใส่ใจ เพียรพยายาม ในการละอกุศลและเจริญกุศล เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ) อันนี้สำคัญที่สุด

สันโดษมา ๓ ข้อ พอข้อที่ ๔ เปลี่ยนเป็นความเพียร และแสดงเป้าหมาย

ถามว่า สันโดษใน ๓ ข้อแรก สัมพันธ์กับสิ่งที่จะทำในข้อ ๔ อย่างไร หรือถามสั้นๆ ว่าทำไมจึงสันโดษ

ก็ตอบว่า เพราะว่า สันโดษเป็นตัวช่วยสงวนเวลา แรงงานและความคิดไว้ ถ้าภิกษุไม่สันโดษในจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คือไม่สันโดษในวัตถุบำรุงบำเรอความสุข เที่ยวแสวงหาอาหารดีๆ ฉัน วุ่นวายอยู่กับเรื่องวัตถุบำเรอความสุข

๑. เวลาหมดไปกับเรื่องเหล่านี้

๒. แรงงานหมดไปเพราะมัววุ่นวายกับเรื่องเหล่านี้

๓. มัวครุ่นคิดแต่ว่าทำอย่างไรจะได้สิ่งเหล่านี้มาเสพบริโภค เลยไม่เป็นอันได้เพียรพยายามทำหน้าที่

แต่เมื่อภิกษุสันโดษในปัจจัย ๔ ตามมีตามได้ เวลาก็เหลือ แรงงานก็เหลือ ความคิดก็เหลือ ก็เอาเวลา แรงงาน และความคิดนั้นมาระดมทำกิจหน้าที่ของตน นอกจากนั้นยังใจสบาย แล้วก็สงบ ไม่ห่วง ไม่พะวักพะวง ในเรื่องวัตถุ หันไปมุ่งหน้าทำกิจหน้าที่และสร้างสรรค์ความ

ดีต่างๆ ได้อย่างแน่วแน่เต็มที่ ตอนนี้สันโดษก็มีผลตรงตามวัตถุประสงค์

เพราะฉะนั้น *สันโดษ*จึงมาคู่กับ*ความเพียร* คือความเพียรในการทำกิจหน้าที่ของตน แม้แต่คฤหัสถ์ก็เช่นเดียวกัน ถ้าญาติโยมไปมัววุ่นวายอยู่กับการแสวงหาสิ่งเสพบำรุงบำเรอความสุขส่วนตัว ก็จะไม่มีเวลา แรงงาน และความคิด ที่จะบำเพ็ญปฏิบัติทำงานสร้างสรรค์ จะวุ่นวายไปในการแสวงหาความสุขส่วนตัว แล้วก็หมดเวลา หมดแรงงาน หมดความคิดกับเรื่องเหล่านั้น กิจหน้าที่งานการสร้างสรรค์อันพึงทำก็ไม่เป็นอันทำ

การทำความดี ทำประโยชน์สูงส่ง เป็นไปไม่ได้ ถ้าคนไม่สันโดษ ไม่ต้องพูดถึงการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงส่งที่เป็นนามธรรม แม้แต่การค้นคว้าหาความรู้ของนักวิทยาศาสตร์ก็ต้องอาศัยความสันโดษ ถ้าไอน์สไตน์ไม่สันโดษ ก็เอาความรู้ที่ลึกซึ้งทางวิทยาศาสตร์มาให้แก่โลกไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ต้องย้ำว่า *สันโดษ*โดดเดี่ยว เพื่อความสุข ก็จบเหมือนกัน ก็ไม่ทำอะไร สันโดษแล้วพอใจ ฉันสุข-สบาย ก็เลยเข้ากับหลักที่ว่า ***ขี้เกียจ***

เพราะฉะนั้น *สันโดษทำให้คนขี้เกียจได้* ถ้าไม่มาผนวกกับธรรมที่เป็นคู่กัน

พระพุทธเจ้าไม่ตรัสสันโดษไว้ลอยๆ สันโดษต้องมีต่อว่าสันโดษในอะไร พระพุทธเจ้าตรัสสันโดษไว้

- สำหรับภิกษุ ให้ใช้สันโดษกับปัจจัย ๔ *ฉะนั้น*
- สำหรับชาวบ้าน สันโดษต้องมากับตัวต่อว่า สันโดษในวัตถุบำรุงบำเรอ หรือในการหาความสุขส่วนตัว

ทีนี้ ยังมีกรณีที่พระพุทธเจ้าไม่ให้สันโดษ คือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย ถ้าเป็นกุศลธรรมแล้ว พระพุทธเจ้าไม่เคยให้สันโดษเลย

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ที่เราได้ตรัสรู้นี้ ได้เห็นคุณค่าของธรรม ๒ ประการ คือ

๑. ความ*ไม่สันโดษ*ในกุศลธรรมทั้งหลาย

๒. ความ*ไม่ระย่อ*ในการบำเพ็ญ*เพียร*

สองข้อนี้ เรียกว่า *อุปัญญาตธรรม* แปลว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าเห็นคุณ ธรรม ๒ ข้อชุดนี้ เป็นหลักทั้งในพระสูตรและอภิธรรม ในพระอภิธรรม มีในมาติกา ชุด ๒ *(องฺ.ทุก.๒๐/๒๕๑; อภิ.สํ.๓๔/๑๕)*

เพราะฉะนั้น ชาวพุทธ ถ้าใครมาถามว่า พระพุทธเจ้าสอนให้สันโดษใช่ไหม อย่าเพิ่งรีบตอบ ต้องตอบเขาว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนให้สันโดษในวัตถุบำเรอความสุข แต่ให้ไม่สันโดษในกุศลธรรม

ต้องเน้นว่า ในสิ่งที่ดีงาม ในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์แล้ว ท่านไม่ยอมให้สันโดษเป็นอันขาด

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า

> "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญ แม้แต่ความตั้งอยู่ได้ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ต้องพูดถึงความเสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย เราสรรเสริญเพียงอย่างเดียว คือ ความก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปในกุศลธรรมทั้งหลาย" *(องฺ.ทสก.๒๔/๕๓)*

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญอย่างเดียว คือ การไม่ยอมหยุดในการเจริญหรือพัฒนากุศลธรรม และมีคาถาในธรรมบทมาอ้างด้วย คือ พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาที่ลงท้ายว่า *"วิสฺสาสมาปาทิ อปฺปตฺโต อาสวกฺขยํ"* *(ขุ.ธ.๒๕/๒๙)* ภิกษุจะมีศีลวัตรดี จะได้เป็นพหูสูต จะได้ฌานได้สมาธิ จะได้บรรลุความสุขจากเนกขัมมะ คือเป็นอนาคามี หรือจะอะไรก็ตาม ตราบใดยังไม่สิ้นอาสวะ อย่าได้ถึงความวางใจ

พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนั้น ขนาดเป็นอนาคามีแล้ว บรรลุธรรมเบื้องสูงแล้ว ตราบใดยังไม่สิ้นอาสวะ อย่าหยุด อย่าวางใจ

เพราะฉะนั้น อาตมาจึงได้เล่าเรื่องพระสูตรหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระอริยบุคคลที่เป็นโสดาบัน เป็นต้น ได้บรรลุธรรมเบื้องสูงแล้วเกิดความ*สันโดษ* คือเกิดความพอใจในธรรมที่บรรลุแล้ว พระพุทธเจ้า

ตรัสว่าพระอริยบุคคลนั้นเป็น*ปมาทวิหารี* คือเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท

ให้สังเกตว่า ขนาดพระอริยบุคคล บรรลุธรรมเบื้องสูงแล้ว เกิดสันโดษขึ้นมา ยังถูกตำหนิว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท *(ขุ.ม.๑๙/๑๖๐๑)*

ฉะนั้น ในเรื่องกุศลธรรม สิ่งดีงาม พระพุทธเจ้าไม่ให้เราหยุดเลย จึงเข้ากับหลักเรื่องการพัฒนาตนให้ก้าวหน้าเรื่อยไป

ถ้าเราเข้าใจหลักเรื่องนี้แล้ว ความพอดีเป็น*ทางสายกลาง*ก็จะเกิดขึ้น เป็นทางที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ถูกต้อง มิฉะนั้น ธรรมต่างๆ จะคลาดเคลื่อนวุ่นวายไปหมด แล้วแม้แต่กุศลธรรม ก็จะทำให้เกิดโทษ

ทางสายกลางแห่งความพอดี
มาลงที่ธรรมานุธรรมปฏิบัติ เป็นอันหนึ่งเดียว

ดังที่กล่าวแล้วว่า แม้แต่กุศลธรรมก็เป็นปัจจัยแก่อกุศลได้ อกุศลธรรมก็เป็นปัจจัยแก่กุศลได้ จึงต้องรู้จักใช้และต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง อันนี้จะเข้าหลักที่เรียกว่า *ธรรมานุธรรมปฏิบัติ* คือปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมอย่างไรสมควรแก่ธรรม

ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ท่านอธิบายว่า ปฏิบัติธรรมน้อยคล้อยแก่ธรรมใหญ่ *หมายความว่า* ในคำว่าธรรมานุธรรมปฏิบัตินั้น *ธรรม* คือธรรมที่เป็นหลักการใหญ่ *อนุธรรม* คือธรรมข้อย่อย ธรรมข้อย่อยต้องสอดคล้องกับธรรมที่เป็นหลักการใหญ่

ธรรมข้อย่อย เช่น ความสันโดษ ความเพียร เป็นต้น ต้องสอดคล้องกับธรรมข้อใหญ่ เช่น การบำเพ็ญมรรค การเจริญไตรสิกขา การบรรลุโพธิญาณ การบรรลุสัจธรรม การเข้าถึงนิพพาน นี่คือหลักธรรมใหญ่

ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติทั้งหลาย ต้องเป็นไปเพื่อจุดหมายใหญ่นั้น ถ้าสันโดษไม่เป็นไปเพื่อจุดหมายนี้ ก็แสดงว่าไม่เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ ธรรมานุธรรมปฏิบัติจะเกิดขึ้น เพราะมันได้สัดส่วน มีความสัมพันธ์ระหว่างองค์ธรรมในระบบทั้งหมดอย่างลงตัว เป็นทางที่พอดี

วันนี้ อาตมาได้ยกตัวอย่างเรื่อง*ทางสายกลาง*มา แต่ยังไม่ได้กล่าวถึงเรื่อง*ความไม่ประมาท*

*ความไม่ประมาท*จะมาเป็นตัวปรับอีกทีหนึ่ง ให้ความพอดีที่จะเป็นทางสายกลาง ดำรงอยู่ได้ ไม่ย่อหย่อนคลาดเคลื่อน

แต่ขณะนี้เวลาล่วงมาถึง ๑๑ โมง ๑๗ นาทีแล้ว เพราะฉะนั้น อาตมาจะขอยกเรื่องความไม่ประมาทไว้พูดในครั้งต่อไป และสำหรับเรื่องที่อาตมาพูดไว้เยอะแยะวันนี้ ถ้าโยมมีข้อสงสัยอะไร โยมก็บันทึกไว้ด้วย แล้วจะมาคุยกันต่อไป

วันนี้ก็คิดว่าพอสมควรแก่เวลา ขออนุโมทนาที่โยมได้มา ณ ที่นี้ และฟังธรรมโดยตลอด ทั้งนี้เรามีอุปกรณ์ที่นำเรามา ก็คือ ศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้มานมัสการสังเวชนียสถาน มาเฝ้าองค์พระพุทธเจ้า ถึงสถานอันเป็นที่แรกปรากฏแห่งพระรูปกายของพระองค์

แม้ว่าพระรูปกายจะล่วงลับดับสิ้นไป แต่ดังได้กล่าวแล้วว่า พระธรรมกายยังอยู่ และพระธรรมกายนี้ก็สามารถเกิดขึ้นกับเราทุกคน ถ้าเราปฏิบัติ ธรรมกายก็เกิดขึ้นในเรา เราก็เพิ่มพูนขยายธรรมกายนั้นให้เติบโตขึ้นไปเรื่อยๆ นั้นคือเราได้เห็นองค์พระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง เหมือนกับว่าเราได้นำองค์พระพุทธเจ้ามาไว้กับตัวเรา

เพราะฉะนั้น จึงขอให้โยมบรรลุผลสำเร็จนี้ คือ ให้อาศัยการที่เรามาเฝ้าในที่เคยดำรงพระรูปกายของพระพุทธองค์ เป็นสื่อนำเราเข้าหาพระธรรมกายขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แท้จริง และขอให้ธรรมกายที่แท้ คือ ประชุมแห่งธรรมในระดับต่างๆ นั้น ปรากฏเป็นผลขึ้นในจิตใจของโยม เพื่อความร่มเย็นเป็นสุข สืบต่อไปตลอดกาลนาน เทอญ

⊙ ลุมพินี → สาวัตถี (Śrāvastī)*

ระยะทาง: = ๑๗๕ กม. (โดยประมาณ)

***เดินทาง:* รถยนต์**: = ๘.๓๘ ชม.

* จากสาวัตถี คณะได้เดินทางต่อ: ไปลัคเนาว์ (Lucknow) ๑๑๗ กม.โดย **รถยนต์** ๒ ชม. ค้างแรมที่ลัคเนาว์ แล้วไปอัครา (Agra; *ทัชมาฮาล* อยู่ที่นี่) ๓๐๐ กม. โดย **รถไฟ** ๘.๕๐ ชม. จากอัครา ไปชัยปูร์ ๒๒๐ กม.โดย **รถยนต์** ๖.๑๕ ชม. ค้างแรม ๒ คืนแล้วไปออรังคาบาด

๑๐ ทางสายกลาง เพื่อชีวิตสังคมที่สุขสมบูรณ์

พระคันธกุฎี ที่พระเชตวัน เมืองสาวัตถี

อาทิตย์ที่ ๑๙ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๐๘.๒๐ น.

ขอเจริญพรโยมผู้ศรัทธา

บัดนี้คณะบุญจาริกได้เดินทางมาถึงวัดพระเชตวัน และได้มาทำวัตรสวดมนต์บูชาพระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ที่พระคันธกุฎี ที่พระพุทธเจ้าได้เคยประทับอยู่เป็นเวลารวมถึง ๑๙ ปี ในพระเชตวันนี้ และในเมืองหลวงของแคว้นโกศล คือกรุงสาวัตถี

สาวัตถี ถิ่นปิยชนเปี่ยมศรัทธา

กรุง*สาวัตถี* นี้เป็นชื่อในภาษาบาลี ที่เมืองอินเดียนี้เขาเรียกตามภาษาสันสกฤตว่า เมือง*ศราวัสตี*

แต่ชื่อสาวัตถี ก็ดี ศราวัสตี ก็ดี เป็นชื่อที่เรารื้อฟื้นขึ้นมาในสมัยปัจจุบัน แต่ก่อนที่จะมีการรื้อฟื้นสถานที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนานั้น ชื่อนี้ได้เลือนลางจางหายไปแล้ว คนอินเดียไม่รู้จัก สาวัตถีเป็นเมืองที่ถูกลืมไปแล้ว คนอินเดียเขาเรียกถิ่นนี้ว่า สะเหต-มะเหต (Saheth-Maheth)

สถานที่นี้ซึ่งเคยเป็นเมืองใหญ่ เป็นราชธานีของแคว้นมหาอำนาจในสมัยโบราณ มาบัดนี้กลับกลายเป็นที่รกร้าง เป็นถิ่นกันดารห่างไกล อย่างที่โยมได้เดินทางมาถึงและได้เห็นตั้งแต่วานนี้ แม้แต่ถนนหนทางก็เดินทางมาแสนยาก สภาพทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่แสดงให้

เห็นความเป็นอนิจจังของสิ่งทั้งหลาย

ชื่อ*สาวัตถี*นี้ มีตำนานว่า เดิมเป็นที่อยู่ของฤษีชื่อว่า สวัตถะ

อีกนัยหนึ่ง ว่า เมืองนี้ชื่อ *สาวัตถี* เพราะมีสิ่งของเครื่องใช้เครื่องอุปโภคบริโภคพรั่งพร้อมทุกอย่าง

อีกตำนานหนึ่ง เล่าว่า พวกพ่อค้ากองเกวียนต่างๆ ที่เราเรียกว่าคาราวาน (caravan) ได้เดินทางมาค้าขายที่นี่มาก เพราะเป็นเมืองใหญ่ และเมื่อมาถึงที่นี่ ก็มีการไถ่ถามว่ามีของอะไรมาขายบ้าง กองคาราวานก็จะตอบไปว่า “มีทุกอย่าง”

คำว่า “มีทุกอย่าง” ภาษาบาลีว่า “สพฺพํ อตฺถิ” *สพฺพํ* ที่แปลว่า *ทุกอย่าง* นั้น แปลงเป็น *สาว* (ภาษาสันสกฤตเป็น *สรฺว*) ส่วน *อตฺถิ* แปลว่า *มี* แล้ว *สพฺพํ อตฺถิ* ก็กลายมาเป็น *สาวัตถี*

(อีกนัยหนึ่งว่า ชื่อ*สาวัตถี* เพราะเป็นที่อยู่ของฤษีชื่อ “สวัตถะ”; แต่ฝ่ายสันสกฤตว่า ชื่อ*ศราวัสตี* เพราะเป็นเมืองที่ราชาพระนามว่า “*ศราวัสตะ*” ทรงสร้างขึ้น)

นี่เป็นตำนานเรื่องราวที่เป็นมาในอดีต เป็นประวัติของชื่อเมืองนี้

เมืองสาวัตถีนี้ ตามพระคัมภีร์ว่า อยู่ห่างจากเมืองราชคฤห์ ๔๕ โยชน์ ถ้าคิดเป็นตัวเลขปัจจุบัน โยชน์ละประมาณ ๑๖ กิโลเมตร ก็ได้ ๗๒๐ กิโลเมตร นี้ก็ว่าไปตามตัวเลขในคัมภีร์

เส้นทางสมัยก่อนเป็นทางเกวียน และต้องวกต้องแวะเมืองโน้นเมืองนี้ ทำให้ระยะทางห่างออกไป แต่ถนนปัจจุบันก็อ้อมไปอ้อมมาไม่น้อย โยมก็คำนวณเอาเอง เพราะเราก็เดินทางมาตามลำดับ แต่ถ้าวัดตามแผนที่ปัจจุบัน ลากตรงเป็นเส้นไม้บรรทัด ก็ได้ระยะทาง ๔๖๐ กม.

จะสังเกตเห็นว่า การวัดระยะทาง มักใช้เมืองราชคฤห์เป็นจุดศูนย์กลางในการวัด แสดงว่าเมืองราชคฤห์มีความสำคัญมาก

เมืองสาวัตถี ดังได้กล่าวแล้วว่า เป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่นานที่สุดในการบำเพ็ญพุทธกิจ คือเสด็จมาประทับที่สาวัตถีถึง ๒๕

พรรษา โดยแบ่งเป็น ๒ วัด คือ ประทับที่*วัดพระเชตวัน* ซึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ๑๙ พรรษา และประทับที่*วัดบุพพาราม* ของนางวิสาขา อีก ๖ พรรษา

แต่ที่จริงยังมีวัดใหญ่ในเมืองสาวัตถีอีกวัดหนึ่ง คือ *วัดราชการาม* หรือ ราชิการาม (ในคัมภีร์เรียกว่า ราชการาม) ซึ่งเป็นวัดของพระเจ้า*ปเสนทิโกศล*

บุคคลสำคัญมากในเมืองสาวัตถี ที่มีความคุ้นเคยสนิทสนม เป็นผู้อุปถัมภ์องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและคณะสงฆ์ นอกจากพระเจ้าปเสนทิ-โกศล ก็มีท่าน*อนาถบิณฑิกเศรษฐี* และ*นางวิสาขามหาอุบาสิกา* เป็นหลัก

อาจจะเป็นด้วยเหตุที่เมืองสาวัตถีนี้ มีบุคคลที่มีความคุ้นเคยสนิทสนมใกล้ชิดกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาก จึงเป็นเหตุให้พระองค์เสด็จมาประทับมาก ทั้งๆ ที่ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงประดิษฐานพระศาสนาเบื้องต้นที่เมืองราชคฤห์ แต่กลับมาประทับที่นี่มากที่สุด

ด้านเมือง*ราชคฤห์* นั้น ต่อมามีเหตุการณ์เกิดความเปลี่ยนแปลง พระเจ้าแผ่นดินองค์เดิมที่เริ่มต้นในการประกาศพระศาสนา ซึ่งทรงมีความสนิทสนมกับพระพุทธเจ้ามาก คือพระเจ้า*พิมพิสาร* ถูกพระราชโอรส คือพระเจ้า*อชาตศัตรู*ปลงพระชนม์เสีย

แม้ในระยะก่อนปลงพระชนม์ เจ้าชายอชาตศัตรูก็ได้สมคบกับพระ*เทวทัต* ทำการต่างๆ เป็นที่วุ่นวายอยู่นาน เรื่องราวในกรุงราชคฤห์ก็คงจะไม่เป็นที่เรียบร้อยดีนัก

อันนี้อาจจะเป็นเหตุหนึ่งที่ว่า เมื่อเศรษฐีและมหากษัตริย์ในเมืองสาวัตถีมีศรัทธามาก พระพุทธเจ้าก็จึงเสด็จมาประทับที่นี่มาก

ในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ๔๕ พรรษานั้น ได้กล่าวแล้วว่าทรงจำพรรษาที่เมือง*สาวัตถี*รวม ๒๕ พรรษา ส่วนที่เมือง*ราชคฤห์*ก็ได้ประทับอีก ๕ พรรษา สองเมืองก็รวมเข้าไป ๓๐ พรรษาแล้ว ยังเหลืออีกเพียง ๑๕ พรรษา

พรรษาแรก ก็ประทับที่*อิสิปตนมฤคทายวัน* เริ่มประกาศพระศาสนา *พรรษาสุดท้าย* ก่อนจะปรินิพพานจำที่*เวฬุวคาม* เมืองเวสาลี ย้อนหลังไปก่อนนั้นอีก เสด็จไปประทับจำพรรษาที่ ๑๓ และ ๑๘-๑๙ ณ *จาลิยบรรพต* รวม ๓ พรรษา นับว่านานรองไปจาก ๒ เมืองที่กล่าวมาแล้วข้างต้น บวกอีก ๓ พรรษา ก็เป็น ๕ พรรษา รวมเป็น ๓๕ พรรษา

ส่วนที่เหลืออีกเพียง ๑๐ พรรษา พระองค์ประทับเฉลี่ยไปแห่งละ ๑ พรรษาหลายแห่ง จะไม่นำมาลำดับ เพราะว่าลำดับยากและจะจำยาก

ที่ว่ามานี้ เป็นการทำให้มองเห็นภาพการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ซึ่งประทับที่เมืองสาวัตถีนี้มากที่สุด เพราะฉะนั้น พระธรรมเทศนาของพระองค์จึงเกิดขึ้นที่นี่มากมาย

อย่าง*มงคลสูตร*ซึ่งเป็นพระสูตรที่เรารู้จักมากที่สุด เราสวดกันบ่อย เวลามีงานมงคลก็ต้องสวดมงคลสูตร ก็ตรัสที่นี่

พระสูตรที่ตรัสแสดงถึงกฎธรรมชาติว่า ธรรมคือหลักความจริงเป็นธรรมนิยาม มันดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน ไม่ว่าตถาคตจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธรรมก็เป็นอย่างนั้น แต่พระองค์ทรงค้นพบแล้ว นำมาเปิดเผยแสดงชี้แจงทำให้เข้าใจได้ง่าย พระสูตรนี้เรียกว่า*ธรรมนิยาม–สูตร* หรือในพระไตรปิฎกท่านเรียกว่า *อุปปาทสูตร* ก็ตรัสที่นี่เหมือนกัน

แม้พระสูตรอื่นๆ อีกมากมาย บางทีไม่ได้ตรัสในเมืองนี้ แต่ก็อยู่ในแคว้นนี้ เช่นพระสูตรที่คนรู้จักกันมากชื่อว่า *กาลามสูตร* ก็ตรัสในแคว้นโกศลนี่แหละ ที่เกสปุตตนิคม

อย่างไรก็ตาม อย่างที่กล่าวแล้วว่า พระพุทธเจ้าได้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ เพราะเมือง*ราชคฤห์*เป็นเมืองใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นการณ์ไกลในความสำคัญของเมืองราชคฤห์

จะเห็นว่า เหตุการณ์สำคัญในการประกาศพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นที่เมืองราชคฤห์ เริ่มแต่การที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ต่อมาการสังคายนาครั้งแรกก็

ทำที่เมืองราชคฤห์ พระเจ้าอโศกมหาราชส่งศาสนทูตไปประกาศพระศาสนา ก็ออกไปจากแคว้นมคธ ซึ่งตอนนั้นย้ายเมืองหลวงจากราชคฤห์ไป*ปาตลีบุตร*แล้ว

เหตุการณ์ใหญ่ๆ ในพระพุทธศาสนา มีจุดตั้งต้นไปจากเมืองหลวงของแคว้นมคธ แต่สาวัตถีกลับเป็นดินแดนที่พระพุทธเจ้าประทับมากที่สุด

ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะทรงมองเห็นความเหมาะสมของ*สาวัตถี* ในด้านที่จะใช้เป็นที่แสดงธรรมเพื่อให้มีคำสอนที่จะนำไปใช้ ไปปฏิบัติ ไปเผยแผ่ จึงทรงเลือกสาวัตถีเป็นแหล่งในการที่จะสั่งสอน

(น่าสังเกตว่า ในตอนกลางและปลายพุทธกาล แคว้นโกศลที่มี*สาวัตถี*เป็นเมืองหลวง นับว่ามีความสงบสุข บรรยากาศเหมาะแก่การเป็นแหล่งสั่งสอนธรรม ส่วน*ราชคฤห์*นอกจากมีการเปลี่ยนแผ่นดินแบบไม่เป็นไปด้วยดี จากพระเจ้าพิมพิสารมาเป็นพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว ยังมีการแข่งอำนาจอยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะกับแคว้น*วัชชี*)

ส่วนจุดที่เป็นต้นกำเนิดสำคัญๆ ของเหตุการณ์ใหญ่ๆ ในทางพระศาสนา และจุดสำคัญในการทำงานของคณะสงฆ์ ให้ไปใช้กรุง*ราชคฤห์*เป็นศูนย์กลาง เพราะมคธเป็นศูนย์กลางอำนาจและความเจริญในระยะยาว

รวมความว่า เมืองสองเมือง คือ *สาวัตถี* กับ*ราชคฤห์*นี้ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เราควรจะได้ภาพนี้ไว้

พระพุทธเจ้าประทับที่*สาวัตถี*มาก เพราะบ้านเมืองสงบสุข และมีบุคคลที่ทรงใกล้ชิดคุ้นเคยมาก เช่น นางวิสาขาที่เราได้ยินชื่อเป็นประจำ

เรื่องของนาง*วิสาขา*มหาอุบาสิกา มีมากมายในพระวินัย นางวิสาขาเป็นต้นเหตุของการบัญญัติอะไรต่างๆ ที่ทำให้พระสงฆ์ได้มีความสะดวกสบายขึ้นในเรื่องปัจจัย ๔ เกิดมีอาหารฉันในชื่อต่างๆ แม้แต่ผ้าอาบน้ำฝน นางวิสาขาก็เป็นผู้เริ่มต้นทั้งนั้น

นาง*วิสาขา*มีบทบาทสำคัญแม้แต่ในเวลาเกิดเหตุการณ์ในคณะสงฆ์ เช่นมีอธิกรณ์เกิดขึ้น อย่างที่เคยเล่าให้โยมฟัง

เรื่องร้อนที่ราชคฤห์ มาระงับได้ที่สาวัตถี

*นางภิกษุณี*ผู้เป็นมารดาของ*พระกุมารกัสสปะ* เป็นธิดาเศรษฐีในเมืองราชคฤห์ ต่อมาออกบวชแล้ว ครรภ์โตขึ้นมา ภิกษุณีทั้งหลายพากันติเตียนว่า เธอทำไมทำอย่างนี้ เธอบวชเข้ามาแล้วทำไมประพฤติผิดล่วงละเมิดพระวินัย

เนื่องจากมารดาของพระกุมารกัสสปะบวชในสำนัก*พระเทวทัต* เมื่อเกิดเรื่องราวแล้ว ภิกษุณีทั้งหลายจึงพากันเข้าไปหาพระเทวทัต เพื่อขอให้วินิจฉัย พระเทวทัตกลัวหมู่คณะของตัวเองจะขายหน้า ก็บอกให้สึกไปเสีย

นางภิกษุณีมารดาของพระกุมารกัสสปะคิดน้อยใจว่า เราบวชด้วยความศรัทธาอย่างยิ่ง เป็นลูกผู้ดีมีเงินทองมากมาย อุตส่าห์สละทรัพย์สมบัติ สละชีวิตมาบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว เราไม่ได้ทำความผิดเลย มีหรือจะมายอมง่ายๆ

เธอก็คิดขึ้นมาว่า เราบวชเพื่ออุทิศองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ได้บวชอุทิศพระเทวทัต คิดได้อย่างนี้ก็เลยไปปรึกษาภิกษุณีผู้ใหญ่ให้ช่วยนำเรื่องมาขอพระวินิจฉัยจากพระพุทธเจ้า

เรื่องเกิดที่เมืองราชคฤห์ แต่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่สาวัตถี คณะภิกษุณีจึงต้องพาภิกษุณีท่านนี้เดินทางไกลจากราชคฤห์มาเฝ้าพระพุทธเจ้าที่สาวัตถี

พระพุทธเจ้า ทั้งที่ทรงทราบว่านางภิกษุณีนี้บริสุทธิ์ แต่ก็ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามขั้นตอนของพระวินัย จึงตั้งคณะผู้ตัดสินอย่างที่เราเรียกในสมัยนี้ว่า ตั้งคณะกรรมการขึ้นมา ฝ่ายพระมีพระอุบาลีเป็นประธาน และทางฝ่ายอุบาสิกาก็มีนางวิสาขา มีอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีพระเจ้าปเสนทิโกศลด้วย

นาง*วิสาขา*ทำหน้าที่ตรวจสอบร่างกายนางภิกษุณี และได้สอบถาม ด้วยความรู้เกี่ยวกับการตั้งครรภ์ ในที่สุดก็ไปชี้แจงแก่ที่ประชุม

โดยประมวลเรื่องราวและทำให้วินิจฉัยได้ว่า ภิกษุณีมารดาของพระกุมารกัสสปะนั้นตั้งครรภ์มาตั้งแต่ก่อนบวชแล้ว มีครรภ์ติดมา ก็เลยเป็นอันว่าพ้นจากอธิกรณ์ พ้นคดี เป็นผู้บริสุทธิ์

ต่อมา ภิกษุณีท่านนั้นก็คลอดบุตรเป็นเด็กผู้ชาย ซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงขอไปเลี้ยง ด้วยเสด็จเข้ามาในวัดได้ยินเสียงเด็กร้อง ทรงดำริว่าไม่สมควรจะให้อยู่ในวัด และการเลี้ยงดูเด็กก็ทำให้ภิกษุณีลำบาก จึงทรงขอไปเลี้ยงในวัง

เพราะเหตุที่อยู่ในวังจึงเรียกว่าเป็นกุมาร คำว่า "กุมาร" นี้มีความหมายเหมือนพระราชกุมาร เมื่อเติบโตขึ้นในวัง จึงมีชื่อเรียกว่ากุมารกัสสปะ

ต่อมากุมารกัสสปะออกบวช ได้บรรลุอรหัตตผล เป็นพระมหาสาวกสำคัญองค์หนึ่งของพระพุทธเจ้า เป็นเอตทัคคะในทางแสดงธรรมวิจิตร และต่อมาภิกษุณีที่เป็นมารดาก็ได้บรรลุอรหัตตผลเหมือนกัน

นี้เป็นเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นที่พระเชตวันในเมืองสาวัตถี เรื่องในสาวัตถีมีมากมายเหลือเกิน นี่เป็นเพียงตัวอย่าง

เคารพรัก-ร่มเย็น เป็นบรรยากาศของสาวัตถี

นอกจากนางวิสาขาแล้ว ยังมี*อนาถบิณฑิกเศรษฐี* ผู้สร้างวัดพระเชตวัน ซึ่งอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง พร้อมทั้งเป็นที่พึ่งของคนยากคนจนคนอนาถาทั้งหมด

ชื่อตัวของท่านเศรษฐีว่า*สุทัตตะ* แต่เพราะเหตุที่เป็นผู้เลี้ยงดูคนยากจนอนาถา เลยได้สมญานามว่า "อนาถบิณฑิกะ" ซึ่งแปลว่า ผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา *หมายความว่า* ท่านเป็นผู้เอาใจใส่คนยากไร้มาก คนอนาถาไม่มีเงินทอง ไม่มีอาหารกิน ก็ได้พึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี

แม้องค์พระมหากษัตริย์เอง คือ*พระเจ้าปเสนทิโกศล* ก็เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความเคารพนับถือในพระพุทธเจ้าอย่างยิ่งยวด คงจะ

เทียบคล้ายๆ กับพระเจ้าพิมพิสาร แต่พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธนั้นทรงพระชนม์สั้นกว่า เนื่องจากถูกปลงพระชนม์เสียโดยพระราชโอรสเอง

พระเจ้าปเสนทิโกศลมีความเคารพในพระพุทธเจ้ามาก และมีอายุเท่ากับพระพุทธเจ้าด้วย คือประสูติปีเดียวกัน นับแบบไทยจัดเป็นสหชาติโดยปี

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้แสดงความเคารพอย่างสูงในพระพุทธเจ้า ครั้งหนึ่ง เมื่อมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พอมาถึงก็เข้ามากอดจูบพระบาทของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า มหาบพิตรมีอะไรหรือจึงมาแสดงความเคารพรักอาตมาถึงอย่างนี้

พระเจ้าปเสนทิโกศลก็กราบทูลว่า พระพุทธองค์ได้ทำให้มหาชนตั้งอยู่ในกุศล ในคุณความดี

หมายความว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชนและแก่ประเทศของพระองค์ ซึ่งเป็นส่วนนอกเหนือจากความเคารพส่วนพระองค์ ที่ทรงมีความเคารพรักมีความใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสแสดงเหตุผลต่างๆ ที่พระองค์มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าหลายอย่างหลายประการ

พระดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่แสดงความเคารพรักพระพุทธเจ้า และเหตุผลต่างๆ ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระองค์นั้น เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสจบและลาเสด็จกลับไปแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสบอกให้พระสงฆ์จำไว้ และให้เรียกข้อความที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลพระองค์ครั้งนี้ว่า ***ธรรมเจดีย์*** ซึ่งท่านได้จัดเป็นพระสูตรหนึ่ง เรียกว่า ธัมมเจติยสูตร หรือเรียกง่ายๆ ว่า ธรรมเจดีย์สูตร

ให้สังเกตว่า พระสูตรนี้เป็นคำตรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า พระสูตรไม่ได้หมายความว่าจะต้องเป็นพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสทั้งหมด แม้แต่คำตรัสของพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นเรื่อง

ของธรรมและพระพุทธเจ้าทรงยอมรับ ก็เป็นพระสูตรได้เหมือนกัน

ธัมมเจติยสูตรนี้ เป็นพระสูตรที่น่าศึกษา แสดงให้เห็นลักษณะของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีข้อความเปรียบเทียบกับลัทธิศาสนาอื่นไปด้วยในตัวว่า ทำไมพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้าบ่อยๆ คล้ายๆ ว่ามีความรักมาก ก็อยากจะทรงสนทนาด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อมีโอกาสก็เสด็จมาเฝ้า บางครั้ง พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุเคราะห์พระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นการส่วนพระองค์

พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นเสวยจุ จึงทรงมีน้ำหนักมาก ทำให้อุ้ยอ้าย เวลาจะประทับนั่งก็ไม่สะดวก จะลุกก็ไม่ค่อยคล่องแคล่ว

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยเสร็จใหม่ก็เสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพราะเสวยมากก็ทรงอึดอัด พระพุทธเจ้าทรงสังเกตเห็น จึงได้ตรัสพระคาถาว่า ***"บุคคลผู้มีสติอยู่เสมอ รู้ประมาณในอาหารที่ได้มา จะมีเวทนาเบาบาง แก่ช้า อายุยืน"*** (*สํ.ส.๑๕/๓๖๖*)

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงได้สติ เลยให้พระราชนัดดาของพระองค์ ซึ่งตามเสด็จมาเฝ้าด้วย เรียนคาถาของพระพุทธเจ้านี้ไว้ เวลาพระเจ้าปเสนทิโกศลจะเสวยครั้งใด พระราชนัดดาก็จะว่าคาถานี้ขึ้นมา พอพระราชนัดดาว่าคาถานี้ขึ้น พระเจ้าปเสนทิโกศลก็จะสะดุด และทำให้เสวยพอประมาณ ไม่เสวยมากไป

ต่อมาปรากฏว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าคล่องแคล่วขึ้น ทรงระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าและตรัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์พระองค์ด้วยประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ทั้งทิฏฐธัมมิกัตถะ และสัมปรายิกัตถะ

หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ประทานข้อปฏิบัติในการขัดเกลาพัฒนาจิตใจ ทำให้พระองค์ได้ประสบ*สัมปรายิกัตถะ* คือ

ประโยชน์ลึกซึ้ง หรือประโยชน์เบื้องสูงแล้ว แต่ไม่แค่นั้น พระพุทธเจ้ายังทรงอนุเคราะห์พระองค์ด้วย*ทิฏฐธัมมิกัตถะ* คือประโยชน์ปัจจุบันด้วย ซึ่งในที่นี้ได้แก่เรื่องสุขภาพร่างกาย

เรื่องนี้เป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็นความสนิทสนมของพระเจ้าปเสนทิโกศลต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อาตมานำเรื่องเหล่านี้มาเล่าให้ฟัง เพื่อเราจะได้มองเห็นสภาพแวดล้อมของถิ่นนี้ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ความไม่ประมาท คือความสามารถที่จะไม่เสื่อม

การเมืองของชมพูทวีป: สืบสู่อินเดียหลังพุทธกาล

ขอเล่าเลยต่อไปด้วย ดังที่ได้พูดให้โยมฟังแต่ต้นแล้วว่า ในสมัยพุทธกาล ในบรรดาแคว้น ๑๖ แคว้น แคว้นที่ยิ่งใหญ่มีอำนาจมากก็มีแค่ ๕ แคว้น หรือ ๕ รัฐ หรือ ๕ ประเทศ คือ

๑. *มคธ* มีราชคฤห์เป็นเมืองหลวง

๒. *โกศล* มีสาวัตถีเป็นเมืองหลวง

๓. *วัชชี* มีเวสาลีเป็นเมืองหลวง แต่ต่อมาถูกพระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพไปกำจัด

๔. *วังสะ* มีโกสัมพีเป็นเมืองหลวง

๕. *อวันตี* มีอุชเชนีเป็นเมืองหลวง ดังที่คนไทยรู้จักกันมากในนิยายรัก เรื่องกามนิต-วาสิฏฐี

สองแคว้นหลังนี้อยู่ไกลออกไปทางตะวันตก โดยเฉพาะแคว้น*อวันตี*อยู่ไกลมาก วัดจากราชคฤห์ ไม่คำนึงถึงถนนหนทาง ลัดฟ้า ตัดตรงเป็นเส้นไม้บรรทัด ถึงเมืองหลวงอุชเชนี ก็ ๘๑๕ กิโลเมตร และคงเดินทางยาก อยู่ในแถบเทือกเขาวินธัย (เขียนตามศัพท์แท้ๆ เป็น วินธยะ) เรียกกันว่าเป็นทักขิณาบถ หรืออย่างสันสกฤตว่าทักษิณาบถ คือดิน

แดนหนใต้ เป็นปัจจันตชนบท เลยไม่มีเรื่องเกี่ยวข้องมาก ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปที่อุชเชนี

แต่ถึงจะเป็นแดนห่างไกล ก็เป็นถิ่นของพระมหาสาวกสำคัญท่านหนึ่ง คือพระมหากัจจายนะ ที่ว่ากันว่าเป็นที่มาของพระสังกัจจายน์

ศิษย์เอกของพระมหากัจจายนะนี้ ก็เป็นมหาสาวกด้วย คือพระโสณะกุฏิกัณณะ ซึ่งได้เดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าหลังจากบวชได้ ๑ พรรษา และนำคำของพระอุปัชฌาย์มากราบทูลถึงสภาพไม่เรียบรื่นคล่องสะดวกของปัจจันตชนบท เพื่อขอผ่อนผันพุทธบัญญัติบางข้อ

ทั้งนี้ รวมทั้งข้อที่ต้องอุปสมบทด้วยสงฆ์ทสวรรค คือ ๑๐ รูป (พระโสณะเองบวชเณรแล้ว จะอุปสมบท ต้องรอถึง ๓ ปี จึงได้พระภิกษุครบจำนวน) เป็นเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้อุปสมบทในปัจจันต-ชนบทได้ด้วยสงฆ์ปัญจวรรค (โดยมีพระวินัยธรเป็นที่ครบ ๕)

ขอแทรกเป็นเกร็ดความรู้ สำหรับไว้ทายกันก็ได้ ว่า มีพระมหาสาวก ๒ ท่าน ชื่อว่า "โสณะ" เหมือนกัน แต่อยู่ไกลกันสุดแดนตรงข้าม ได้แก่*พระโสณะกุฏิกัณณะ* แห่งแคว้นอวันตีนี้ อยู่ทางสุดด้านซ้ายของแผนที่ (ทางตะวันตก เฉียงลงมาใต้ – อยู่ในเส้นทางบิน จากเมืองไชปูร์คือชัยปุระ ลงมาออรังคาบาด เกินครึ่งทางเล็กน้อย)

อีกท่านหนึ่งคือ *พระโสณะโกฬิวิสะ* แห่งเมืองจัมปา ในแคว้นอังคะ สุดด้านขวา (ใกล้กัลกัตตา หรือด้านบังคลาเทศ)

ในพุทธกาล แคว้นอวันตีมีพระราชาปกครอง พระนามว่าจัณฑปัชโชต

ส่วนแคว้น*วังสะ* ซึ่งพระเจ้าอุเทนปกครอง ที่จริงก็ไม่ไกลนัก วัดตัดตรงจากราชคฤห์มาถึงโกสัมพี ก็แค่ ๔๐๕ กม. (โกสัมพี วัดตัดตรงต่อไปยังอุชเชนี ได้ ๖๒๐ กม.) แต่มีเรื่องราวเกี่ยวกับอำนาจการเมืองไม่มาก จึงตัดไป

พระพุทธเจ้าประทับที่เมืองโกสัมพีหลายครั้ง ส่วนมากประทับที่

วัดโฆสิตาราม รวมทั้งทรงจำพรรษาที่ ๙ ที่นั่น (เกิดกรณีสงฆ์แตกแยกกันแล้วเสด็จไปจำพรรษาที่ ๑๐ ณ ปาริไลยก์) นอกนั้นประทับที่พทริการามและที่สีสปาวัน (แปลกันว่าป่าไม้สีเสียดบ้าง ป่าไม้ประดู่ลายบ้าง) ซึ่งพบหลักฐานเพียงแห่งละครั้งเดียว

เมื่อจำกัดให้แคบเข้าเหลือสาม คือเอาแคว้นอวันตีที่มีเมืองอุชเชนีเป็นเมืองหลวง กับแคว้นวังสะที่มีเมืองโกสัมพีเป็นเมืองหลวงออกเสียก็เหลือ ๓ แคว้น คือแคว้น*มคธ* แคว้น*โกศล* แคว้น*วัชชี*

อาตมาเคยเล่าไปแล้วว่า แคว้นวัชชีนี้ต่อมาหมดอำนาจไปเพราะความแตกสามัคคีกัน เนื่องจากวัสสการพราหมณ์เข้ามายุแหย่ทำให้มคธยกทัพมาตีได้โดยสะดวก

ส่วน*โกศล*เป็นแคว้นที่ยิ่งใหญ่ เป็นมหาอำนาจ (ก่อนจะถึงพุทธกาล ได้ผนวกเอาแคว้นกาสีเข้ามาด้วย กาสีซึ่งมีพาราณสีเป็นเมืองหลวง จึงตกเป็นส่วนหนึ่งของโกศล เลยหมดอำนาจไป พระเจ้าปเสนทิโกศลก็จัดการปกครองทั้งสองแคว้น

พระเจ้า*ปเสนทิโกศล* มีความสัมพันธ์อันดีกับพระเจ้า***พิมพิสาร***เพราะทรงเป็นพี่เขย กล่าวคือเจ้าหญิง*โกศลเทวี*ซึ่งเป็นน้องสาวหรือพระกนิษฐาของพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร

พระนางโกศลเทวี ซึ่งเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงมีพระปรีชาสามารถ เป็นสตรีที่เป็นบัณฑิต จึงปรากฏคำเรียกพระนางว่าเป็น“เวเทหิ” (แปลว่า ผู้มีปรีชา หรือ เป็นบัณฑิต)

เมื่อองค์ราชาทรงเป็นพระญาติกันแล้ว แคว้นทั้งสองนี้ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะแข่งอำนาจกัน ก็อยู่กันโดยสงบ และมีความใกล้ชิดกันมาก ข้อนี้อาจจะเป็นโยงใยอย่างหนึ่งที่ว่า เมื่อพระเจ้าพิมพิสารมีความสัมพันธ์เลื่อมใสพระพุทธเจ้า ก็ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลมีความเลื่อมใสง่าย เพราะมีความใกล้ชิดเป็นพระญาติกัน

เมื่อพระเจ้ามหาโกศล พระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระราชทานพระราชธิดาไปอภิเษกสมรสกับพระเจ้าพิมพิสารแล้ว ก็ได้พระราชทานหมู่บ้านในแคว้นกาสีหมู่บ้านหนึ่ง ให้เป็นของขวัญในงานอภิเษกสมรสแก่แคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสาร

ต่อมาพระเจ้า*อชาตศัตรู*ซึ่งเป็นหลานของพระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาคือพระราชาพิมพิสาร พระนางโกศลเทวี ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร และเป็นพระกนิษฐาของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงเสียพระทัยมาก จนเป็นเหตุให้สิ้นพระชนม์ตามไป

พระเจ้าปเสนทิโกศลกริ้วพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นอย่างยิ่ง จึงยึดเอาหมู่บ้านกาสีที่ให้เป็นของขวัญนั้นคืนมา โดยทรงถือว่าผู้ฆ่าพ่อไม่มีสิทธิ์ได้ทรัพย์สมบัติของพ่อ แล้วต่อมาก็ทรงทำสงครามกับพระเจ้าอชาตศรัตรู ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ

ครั้งสุดท้าย พระเจ้าปเสนทิโกศลชนะ จับเป็นพระเจ้าอชาตศัตรูได้ พอจับเป็นได้ ก็ไม่ฆ่าอีกเพราะเห็นเป็นพระนัดดา แต่ให้สละราชสมบัติ และต่อมาพระเจ้าปเสนทิโกศลคงจะเห็นพระทัย โปรดให้กลับไปครองราชสมบัติอีก และยังพระราชทานพระราชธิดาให้ไปด้วย จึงกลับมีสัมพันธไมตรีกันอีก มคธกับโกศลก็เป็นไมตรีกันจนกระทั่งสิ้นรัชกาล

ในตอนปลายรัชกาล เจ้าชาย*วิฑูฑภะ*ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ยึดอำนาจพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงม้าหนีไป โดยตั้งพระทัยจะไปขอกำลังพระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งเป็นพันธมิตรกันแล้วและก็เป็นหลานด้วย ให้มาช่วย ได้ทรงม้าตลอดเวลายาวนานและรีบร้อน ทรงเหน็ดเหนื่อยมาก โดยมีผู้ติดตามไปคนเดียว

พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปไม่ทัน ประตูเมืองปิดเสียก่อน เพราะที่เมืองราชคฤห์นั้น พอค่ำเขาก็ปิดประตูเมือง และไม่ว่าใครทั้งนั้นไม่ยอมให้เข้า จึงต้องประทับค้างแรมอยู่นอกเมือง

ขณะนั้น ทรงพระชรามากแล้ว มีพระชนมายุถึง ๘๐ พรรษา

อีกทั้งอากาศก็หนาวมากและทรงเหน็ดเหนื่อยมาด้วย เลยเสด็จสวรรคตที่หน้าประตูเมือง พอรุ่งเช้า ข่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรู ก็เสด็จมาอัญเชิญพระศพไปจัดพิธีถวายพระเพลิง

เรื่องราวเป็นมาอย่างนี้ และต่อมาหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูได้ยกทัพไปกำจัดแคว้นวัชชีสำเร็จ และอีกด้านหนึ่ง ก็ได้ผนวกแคว้นโกศลเข้าไปอยู่ใต้อำนาจแคว้นมคธ ตกลงทั้งแคว้นวัชชีและแคว้นโกศลก็เข้าไปรวมอยู่ในแคว้นมคธ

โดยนัยนี้ แคว้น*มคธ*ก็รุ่งเรือง เป็นแคว้นเดียวที่ยิ่งใหญ่ เป็นมหาอำนาจสูงสุด และแผ่อำนาจต่อๆมา

ดังได้เคยเล่าให้โยมฟังแล้วว่า วงศ์กษัตริย์ของพระเจ้าพิมพิสารครองราชย์สืบต่อมาถึง พ.ศ. ๗๒ อำมาตย์และราษฎรไม่พอใจที่กษัตริย์วงศ์นี้เป็นวงศ์ปิตุฆาต ได้ถอดพระเจ้านาคทัสสก์ (นาคทาสก์ ก็ว่า) ออกจากราชสมบัติ และสถาปนาพระเจ้าสุสูนาคขึ้นเป็นกษัตริย์ตั้งราชวงศ์ใหม่ ชื่อว่าราชวงศ์*ไศศุนาค*

ในรัชกาลนี้เอง แคว้นมคธก็ปราบแคว้น*อวันตี*ได้ ผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมคธ

พระเจ้าสุสูนาคครองราชย์อยู่ ๑๘ ปี แล้วราชโอรสพระนามว่ากาลาโศกที่เป็นองค์อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๑๐๐ ได้ครองราชย์ต่ออีก ๒๘ ปี (สังคายนาครั้งที่ ๒ ในปีที่ ๑๐ ของรัชกาลนี้)

พระเจ้ากาลาโศก (คัมภีร์บาลีเรียกเพียงว่า*อโสก*) มีราชโอรส ๑๐ พระองค์ ซึ่งได้ร่วมกันปกครองแผ่นดินต่อจากพระเจ้ากาลาโศกอีก ๒๒ ปี

(หลักฐานตอนนี้มีความขัดแย้งกันบ้าง ที่กล่าวนี้ว่าตาม *วินย.อ.๑/๗๓* แต่หนังสือ *Encyclopaedia Britannica* สันนิษฐานว่า พระเจ้ากาลาโศกถูกจับปลงพระชนม์โดยกษัตริย์ที่ตั้งราชวงศ์ใหม่ คือราชวงศ์นันทะ - "Shaishunaga dynasty", *Encyclopaedia Britannica, 1988, vol. 10, p. 341*)

ต่อจากนั้น ราชวงศ์ไศศุนาคได้สิ้นสุดลง เพราะพระเจ้ามหาปัทม-

นันทะแย่งราชสมบัติได้ และตั้งราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์*นันทะ* กษัตริย์พระองค์นี้เหี้ยมโหดมาก และได้ขยายอาณาจักรออกไปอีกกว้างไกล

ราชวงศ์นันทะ มีกษัตริย์ปกครองต่อมารวม ๙ รัชกาล นับเป็นเวลาทั้งหมด ๒๒ ปี

กษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์นี้ พระนามว่าธนนันทะ ครองราชย์ในช่วงที่พระเจ้า*อเลกซานเดอร์มหาราช* (Alexander the Great) กรีฑาทัพมาถึงเขตแดนชมพูทวีป และเตรียมการทำสงคราม

หลักฐานฝ่ายกรีกบันทึกไว้ว่า กองทัพมคธของราชวงศ์นันทะ มีรี้พลทหารราบ ๒๐๐,๐๐๐ ทหารม้า ๒๐,๐๐๐ กองทัพรถ ๒,๐๐๐ และกองทัพช้าง ๓,๐๐๐

ประวัติศาสตร์บันทึกว่า พระเจ้าอเลกซานเดอร์ ได้ยกทัพกลับประเทศกรีก แต่สวรรคตกลางทาง โดยไม่ทราบเหตุผลว่าทำไมจึงไม่รบกับแคว้นมคธ แต่มีหลักฐานว่า เมื่ออเลกซานเดอร์ทำสงครามผ่านปัญจาบเข้ามา ทหารกรีกก็ไม่ยอมรบต่อไปอีก

นักประวัติศาสตร์บางท่านสันนิษฐานว่า ทหารกรีกเห็นกองทัพของกษัตริย์นันทะแห่งมคธแล้วหวาดกลัว ไม่ยอมรบ (*ดู Encycl. Britannica, 1988, vol.21, p. 36*)

ในรัชกาลนี้เอง *จันทรคุปต์* พระอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราช ทำสงครามล้มราชวงศ์นันทะสำเร็จ เข้าครองมคธ ตั้งราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์*โมริยะ* หรือสันสกฤตว่า *เมารยะ*

พระเจ้าจันทรคุปต์ขยายดินแดนออกไปอย่างกว้างขวาง และครอบครองอยู่นาน ๒๔ ปี จากนั้นพระเจ้าพินทุสาร ราชโอรส ครองราชย์ต่อมาอีก ๒๘ ปี สิ้นรัชกาลนี้ ก็ถึงสมัยของพระเจ้า*อโศกมหาราช*

เวลานั้น กรุง*อุชเชนี*เป็นเมืองหลวงของแคว้นอวันตี ซึ่งได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของแคว้น*มคธ*ไปแล้ว พระเจ้าอโศกตอนเป็นราชกุมารไปเป็นอุปราชอยู่ที่โน่น

พอพระเจ้าพินทุสาร พระราชบิดาสวรรคต อโศกกุมารก็เข้ามาจัดการเข่นฆ่าพี่น้อง เหลือไว้แต่พระอนุชาร่วมพระมารดาองค์เดียว ขึ้นครองราชย์แต่ผู้เดียว แล้วทำสงครามขยายดินแดนออกไปอีก

แคว้น*มคธ*ก็ได้เป็นมหาอาณาจักรที่กว้างขวางยิ่งใหญ่ที่สุด ในประวัติศาสตร์ของอินเดีย

นี้เป็นเรื่องราวเก่าๆ เอามาเล่าไว้ โยมจะได้ทราบความเป็นไป แต่รวมความว่า พระเจ้าแผ่นดินที่มีพระนามว่าปเสนทิโกศลนี้ มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าอย่างใกล้ชิดยิ่ง

มีพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลนี้มาก บางแห่งถึงกับรวมเป็นหมวดหนึ่ง (ได้แก่ โกสลสังยุตต์ ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๕ คือ *สคาถวรรค สังยุตตนิกาย*)

ฉะนั้น บุคคลหนึ่งที่เราไม่ควรจะลืม ก็คือพระเจ้า**ปเสนทิโกศล** ซึ่งมีความสำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา

เท่าที่พูดมานี้ คิดว่าโยมคงจะได้ภาพทั่วๆ ไปของแว่นแคว้นดินแดนที่เรามานั่งอยู่นี้ นี่แหละคือศูนย์กลางของพระศาสนาแห่งหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง ได้แก่พระ*เชตวัน*ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ทั้งหมด ๑๙ พรรษา รวมกับ***บุพพาราม***ของนางวิสาขามหาอุบาสิกาด้วยอีก ๖ เป็น ๒๕ พรรษา

ส่วน*ราชการาม*ของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น พระพุทธเจ้าได้แต่เคยเสด็จไปประทับ แต่ไม่เคยจำพรรษา

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนมากมาย รวบรวมเป็นพระธรรมที่ได้จัดเป็นหมวดหมู่ เราเรียนกันมาว่ามี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จัดเป็นเล่มพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทย ๔๕ เล่ม

หลังจากทรงสั่งสอนธรรมเป็นเวลายาวนานถึง ๔๕ พรรษาแล้ว ในที่สุด เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ตรัสวาจาสุดท้ายเรียกว่า *ปัจฉิมวาจา*เพียงสั้นๆว่า

วยธมฺมา สงฺขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ

แปลว่า "สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม" (*ที.ม.๑๐/๑๔๓*)

ชาวพุทธจะต้องระลึกตระหนักตลอดเวลาว่า พระดำรัสสุดท้ายนี้ เป็นพุทธพจน์ที่สำคัญอย่างยิ่ง

จะเจริญอย่างเดียวไม่เสื่อมก็ได้ ปัจจัยสำคัญที่สุดคือตัวมนุษย์ และในตัวมนุษย์ ปัจจัยสำคัญที่สุด คือกรรมแห่งความไม่ประมาท

บัดนี้เราก็ได้เดินทางมาจนกระทั่งครบพุทธสังเวชนียสถาน ทั้ง ๔ แห่ง และยังผนวกเอาสถานที่สำคัญที่พระพุทธเจ้าเคยประทับอย่างที่สาวัตถีนี้เข้าไปด้วย

เมื่อเดินทางครบถ้วนอย่างนี้แล้ว เราก็ควรนำเอาธรรมที่พระองค์ได้ตรัสครั้งสุดท้าย เมื่อจบพุทธกิจทั้งหมดนี้ มาสนทนากัน

เรื่อง*อัปปมาทธรรม* คือความ*ไม่ประมาท* นี้ ที่จริงพระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสเฉพาะเป็นปัจฉิมวาจาเท่านั้น ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถีนี้ ก็เคยตรัสกับพระเจ้า*ปเสนทิโกศล*

คราวนั้น ตรัสถึงความเจริญงอกงามและความมั่นคงของแว่นแคว้น ซึ่งเป็นเรื่องของฝ่ายบ้านเมืองว่า การที่บ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ได้ ต้องอาศัยพระราชา ซึ่งต้องมี*กัลยาณมิตร* เช่น มีมหาอำมาตย์ มีข้าราชบริพาร ที่มีความสามารถ มีสติปัญญา เปี่ยมด้วยคุณธรรม ความซื่อสัตย์ และต้องมี*ความไม่ประมาท*

พระพุทธองค์ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล โดยทรงเน้นหลักความไม่ประมาท (*สํ.ส.๑๕/๓๘๔*)

นอกจากนั้น ในที่อื่นๆ พระองค์ยังได้ตรัสอีกว่า ความไม่ประมาทนั้นเป็นดุจรอยเท้าช้าง กล่าวคือรอยเท้าสัตว์บกทั้งหลาย ไม่มีรอยเท้าใดใหญ่เกินรอยเท้าช้าง รอยเท้าทุกอย่างลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมดฉันใด ธรรมทุกอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัส ก็รวมลงในความไม่ประมาทได้

ทั้งสิ้น ฉันนั้น (*สํ.ม.๑๙/๒๕๓*)

ทำไมพระพุทธเจ้าทรงย้ำนักหนาในเรื่องความไม่ประมาท อยากจะเอามาพูดกัน ในแง่หนึ่งเท่ากับเป็นการสรุปรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปด้วย เพราะว่าธรรมทุกข้อรวมลงได้ในความไม่ประมาท และเรื่องความไม่ประมาทก็มีพุทธพจน์ที่ตรัสที่เมืองสาวัตถีด้วย

ขอให้พิจารณาถึงความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ที่เราบอกว่ามีความไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป

ในเรื่องของความไม่เที่ยงเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปนี้ ก็รวมถึงสังคมมนุษย์ด้วย สังคมมนุษย์ของเรา แม้แต่สังคมที่เล็กที่สุดคือครอบครัววงศ์ตระกูล ขยายไปจนกระทั่งเป็นชุมชน ถิ่นฐาน แว่นแคว้น ประเทศชาติ และอารยธรรมของมนุษย์ทั้งหมด เราจะเห็นว่าล้วนตกอยู่ในคตินี้ คือเจริญขึ้น แล้วก็เสื่อมลง เป็นอย่างนี้กันมาเรื่อยตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม ความเจริญและความเสื่อม ที่เป็นเรื่องของความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเหล่านี้นั้น เราก็เห็นได้ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ว่ามันไม่ใช่เป็นไปอย่างเลื่อนลอย แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย

เหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมและความเจริญเหล่านั้น ส่วนหนึ่ง ซึ่งสำคัญที่สุด ก็คือการกระทำของมนุษย์เอง *หมายความว่า* มนุษย์นี้เป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่ง ในบรรดาเหตุปัจจัยทั้งหลาย แต่ไม่ใช่ทั้งหมด *ขยายความว่า* ที่จะเจริญและจะเสื่อมไปนั้น เหตุปัจจัยอย่างอื่นก็มี แต่เหตุปัจจัยที่สำคัญยิ่ง ก็คือตัวมนุษย์เอง ซึ่งได้แก่การกระทำของมนุษย์นั้น

การกระทำของมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญมาก คือกรรมที่จะทำให้เกิดความเสื่อมและความเจริญ

ปัจจัยในส่วนของมนุษย์ คือกรรมของมนุษย์นั้น เป็นปัจจัยใหญ่ที่จะไปจัดการกับเหตุปัจจัยอื่นได้ด้วย รวมทั้งจัดการกับเหตุปัจจัยในธรรมชาติ สิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไร เป็นเพราะมนุษย์ไปจัดไปทำนั้นมากมาย

อย่างเรื่องธรรมชาติแวดล้อมที่เปลี่ยนไปในทางเสื่อมก็ดี ทาง

เจริญก็ดี มนุษย์ทำได้มาก เช่นต้นไม้ มนุษย์จะไปปลูกก็ได้ จะไปตัดไปโค่นก็ได้ ป่าไม้ที่หมดไปในยุคนี้ ส่วนใหญ่ก็เกิดจากมนุษย์เป็นผู้ทำลาย

ด้วยเหตุนี้ ปัจจัยในส่วนของมนุษย์จึงมีความหมายไม่เฉพาะการกระทำที่ตัวมนุษย์เอง หรือในส่วนของมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเองเท่านั้น แต่รวมถึงแรงผลักดันที่มนุษย์ไปจัดการสิ่งอื่นๆ ทั่วไปด้วย เช่น ต่อธรรมชาติแวดล้อม เป็นต้น เพราะฉะนั้น เราจะต้องให้ความสำคัญแก่เหตุปัจจัยในส่วนของมนุษย์ให้มาก

ทีนี้เรามามองด้านสังคมว่า สังคมมนุษย์มีความเสื่อมความเจริญ และความเสื่อมความเจริญนี้เป็นไปตามเหตุปัจจัย และเหตุปัจจัยที่สำคัญก็คือตัวมนุษย์เอง

ตัวมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเสื่อมความเจริญ เพราะฉะนั้น ถ้าจะดูว่าสังคมหรือโลกจะเสื่อมหรือเจริญ ก็ต้องดูที่ตัวมนุษย์เป็นสำคัญ เราก็คอยตรวจดูว่าตัวมนุษย์เวลานี้เป็นอย่างไร เป็นมนุษย์ที่จะทำให้เสื่อมหรือทำให้เจริญ

ที่ว่าจะเจริญหรือเสื่อมอยู่ที่มนุษย์ เช่นว่า ถ้าสมัยใดมนุษย์มีความเข้มแข็ง มีความเอาใจใส่ ใช้สติปัญญา ตั้งใจทำการงาน มีความเพียรพยายาม ตั้งใจเรียนรู้และสร้างสรรค์ สังคมตั้งแต่ครอบครัวขึ้นไปจนถึงประเทศชาติ ก็เจริญมั่นคง แต่สมัยใดมนุษย์เกียจคร้าน ไร้ความเพียร มีแต่ความหลงมัวเมา ฝากชีวิตและความสุขไว้กับการเสพบริโภค ไม่ใฝ่รู้และคิดถึงจุดหมายอะไรที่ดีงามสูงขึ้นไป เมื่อนั้น สังคมก็เสื่อม

จะเห็นว่า อารยธรรมต่างๆ ได้เป็นมาอย่างนี้ อารยธรรมหลายอารยธรรมที่เจริญขึ้นมานั้น สมัยก่อนก็ยังไม่มีความเจริญ คนอยู่กันอย่างลำบากยากแค้น ต้องเร่ร่อนหาที่ทำกิน แต่ปรากฏว่าบรรพบุรุษมีความขยันหมั่นเพียร ตั้งใจสร้างสรรค์ความเจริญ อารยธรรมนั้นๆ ก็รุ่งเรืองขึ้นมา

แต่พอเจริญรุ่งเรืองแล้ว ถึงยุคที่มีความสุขสำราญ พรั่งพร้อม

ทุกอย่าง คนในยุคนั้นก็เริ่มหลงมัวเมาติดเพลินในความสุข ไม่ขยันหมั่นเพียร ไม่ตั้งใจทำกิจหน้าที่ สังคมก็กลับเสื่อมลงไป

พอเสื่อมแล้ว เจอความทุกข์ ก็กลับดิ้นรนขวนขวาย แล้วก็เจริญขึ้นมาใหม่ เป็นอย่างนี้สลับกันไป (แต่บางสังคมหรือบางอารยธรรมก็เสื่อมสิ้นหรือสูญไปเลย)

เราเลยได้เห็นวงจรแห่งความเจริญและความเสื่อมของสังคมมนุษย์ เข้าหลักที่ว่า มนุษย์เมื่อถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ก็จะกระตือรือร้นขวนขวาย แล้วก็เจริญขึ้นมา แต่เมื่อไรมีความสุขสบาย ก็มีความโน้มเอียงไปในทางที่จะเพลิดเพลิน ลุ่มหลง มัวเมา เกียจคร้าน เฉื่อยชา แล้วก็กลับเสื่อมโทรมลงไป

พูดสั้นๆว่า *เมื่อถูกทุกข์บีบคั้นถูกภัยคุกคาม ก็ลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวาย เมื่อสุขสบาย ก็หลงระเริงมัวเมานอนเสพหาความสุข*

ความไม่ประมาท คือความสามารถที่จะไม่เสื่อม
ความไม่ประมาท คือความสามารถจัดการกับอนิจจัง

ถามว่า มนุษย์จะต้องตกอยู่ในวงจรแห่งความเจริญและความเสื่อมนี้เรื่อยไปหรือ มนุษย์จะแก้ไขให้ตนเองพ้นวงจรนี้ไปไม่ได้หรือ มนุษย์จะเจริญโดยไม่เสื่อมไม่ได้หรือ

ถ้ามองดูตามหลักการของพระพุทธศาสนา จะต้องตอบว่า มนุษย์ไม่จำเป็นต้องตกอยู่ใต้วงจรนี้เรื่อยไป มนุษย์มีความสามารถที่จะพ้นจากวงจรนี้ได้ มนุษย์สามารถเจริญได้โดยไม่เสื่อม เช่น ในพระสูตรหลายแห่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงข้อปฏิบัติที่จะทำให้เจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

ดูคำสรุปว่า: *วุฑฺฒิ เยว ปาฏิกงฺขา โน ปริหานิ* แปลว่า ความเจริญอย่างเดียวเป็นอันหวังได้ ไม่มีความเสื่อม (เช่น *ที.ม.๑๐/๖๘-๗๕; องฺ.ปญฺจก.๒๒/๕๘; องฺ.สตฺตก.๒๓/๑๙-๒๕; องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๑๔๔-๕*; และพึงดู *สํ.ม.๑๙/๗๔๘; องฺ.ฉกฺก.๒๒/๓๕๕*)

หลักการในเรื่องนี้ก็คือจะต้อง*ไม่ประมาท* ซึ่งเป็นเรื่องของความพอดีอย่างหนึ่ง

การเพียรขวนขวายเมื่อมีทุกข์ภัย และมัวเมาประมาทเมื่อสุขสบายนี้แหละ คือปัจจัยที่ทำให้มนุษย์ตกอยู่ในวงจรของความเจริญและความเสื่อม

แต่นี้เป็นปัจจัยแห่งความเสื่อมและความเจริญที่เป็นไปตามกิเลสของมนุษย์ปุถุชน เพราะมนุษย์ปุถุชนเป็นอย่างที่ว่ามานี้ จึงต้องตกอยู่ภายใต้วงจรของความเสื่อมและความเจริญ

ในทางธรรม ท่านจึงสอนให้เราแก้ไขกิเลสนี้เสีย ถ้ามนุษย์ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจกิเลส ก็จะตระหนักรู้ในสิ่งที่ควรทำ โดยใช้สติปัญญาอยู่เสมอ เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นปัจจัยที่จะทำให้เสื่อม เราก็แก้ไขป้องกัน อะไรเป็นปัจจัยที่จะนำความเจริญมาให้ เราก็ทำ โดยไม่มัวผัดวันประกันพรุ่ง ไม่ปล่อยปละละเลย เมื่อปฏิบัติอย่างนี้ เราก็จะสามารถรักษาความเจริญไว้ได้ และทำให้เจริญยิ่งขึ้นไป นี้แหละคือ*ความไม่ประมาท*

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสเหมือนกับจะให้เป็นหลักประกันว่า ถ้าเราไม่ประมาทแล้ว เราไม่จำเป็นจะต้องเสื่อม อันนี้เป็นหลักสำคัญ

หลักธรรมหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ คือ หลักอปริหานิยธรรม แปลว่า ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ซึ่งดูแล้วเหมือนว่าจะค้านหลักอนิจจัง ขอให้พิจารณาดู พระพุทธเจ้าตรัสธรรมไว้ให้มองได้สองแง่

ในแง่หนึ่ง พระองค์ตรัสแสดงหลัก*อนิจจัง*ว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและแตกสลายไปเป็นธรรมดา ในแง่นี้ คือมองในแง่อนิจจังตามกฎธรรมชาติ ก็เป็นความจริงอย่างนั้น ซึ่งเราอาจจะพูดทำนองว่า สิ่งทั้งหลายมันเจริญแล้วก็ย่อมต้องเสื่อมเป็นธรรมดา ดังที่เรามักจะพูดกันอยู่ แต่อย่าลืมธรรมอีกหลักหนึ่ง

อีกแง่หนึ่ง พระองค์ตรัสแสดงหลักความ*ไม่ประมาท* ซึ่งทำให้เข้าใจว่า ถ้าเราไม่ประมาทเสียแล้ว เราก็ไม่จำเป็นต้องเสื่อม แต่เราจะ

เจริญได้เรื่อยไป

สองหลักนี้เป็นปริศนาให้ชาวพุทธพิจารณาว่า มันจะไม่ขัดกันได้อย่างไร เดี๋ยวจะว่าพระพุทธเจ้าทำไมตรัสอย่างนี้ ที่ว่าทำให้ดีแล้วไม่มีเสื่อมเลยนั้น จะไม่ขัดกันหรือกับที่พระองค์ตรัสไว้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับไปเป็นธรรมดา

ขอบอกเลยว่า สองหลักนี้ไม่ขัดกันเลย และยังแถมสนับสนุนกันอีกด้วย

หลักหนึ่งเป็นกฎธรรมชาติ แสดงถึงคติธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไป เป็นอนิจจัง แต่อีกด้านหนึ่งพระองค์ก็ตรัสหลักปฏิบัติว่า ถ้าเราไม่ประมาทเสียแล้ว เราก็ไม่จำเป็นต้องเสื่อม

อันนี้จะขออธิบายสั้นๆ ว่า ความไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วดับไปนี้ เป็นกฎธรรมชาติ สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา หลักนี้เราไม่ได้เถียง มันก็เป็นของมันอย่างนั้น

แต่เมื่อความเปลี่ยนแปลงนั้นมาสัมพันธ์กับมนุษย์ ความเปลี่ยนแปลงนั้นจะมีความหมายเป็นความเสื่อมและความเจริญ ซึ่งไม่ว่าจะเสื่อมหรือเจริญ มันก็เป็นอนิจจังทั้งนั้น มันจะเสื่อมหรือเจริญก็คือไม่เที่ยง มีความเปลี่ยนแปลงไป

*อนิจจัง*ที่ว่าไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงไปนั้น มันเป็นกลางๆ เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ ไม่ดีไม่ชั่ว มันเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ

แต่ทีนี้ สำหรับมนุษย์นั้น ความเปลี่ยนแปลงแบบหนึ่งเราพอใจ เราเห็นว่ามันเป็นคุณประโยชน์แก่เราๆ ก็เรียกว่า*ความเจริญ*

ส่วนความเปลี่ยนแปลงอีกแบบหนึ่งไม่เป็นที่พอใจแก่เรา เป็นโทษแก่เราๆ เรียกว่า*ความเสื่อม*

แต่ที่จริง เราจะเรียกว่าเจริญก็ตาม เสื่อมก็ตาม ก็คือ*อนิจจัง*ทั้งนั้น

ยิ่งกว่านั้น คำว่า "เสื่อม" และคำว่า "เจริญ" มีความหมายที่บอกอยู่ในตัวว่าไม่นิ่ง คือ ที่ว่าเสื่อม ก็คือกำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ (ในแนว

ทางหนึ่งหรือแบบหนึ่ง) และที่ว่าเจริญ ก็คือกำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ (ในอีกแนวทางหนึ่งหรืออีกแบบหนึ่ง)

หมายความว่า ที่ว่าเสื่อมก็คือเปลี่ยนแปลง เสื่อมแล้วเสื่อมต่อไปก็คือเปลี่ยนแปลง เสื่อมแล้วเจริญก็คือเปลี่ยนแปลง เจริญแล้วเจริญต่อไปก็คือเปลี่ยนแปลง เจริญแล้วเสื่อมก็คือเปลี่ยนแปลง ต้องระวังจะเอาถ้อยคำมาหลอกตัวเอง

เป็นอันว่า คำว่าเสื่อมและเจริญนี้เป็นเรื่องของสมมติในสังคมมนุษย์ แต่สมมตินี่แหละสำคัญนักสำหรับมนุษย์ เมื่อเราชอบสมมติในด้านที่เรียกว่าเจริญ เราก็ทำให้มันเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญ

อย่างที่ว่าแล้ว มันเจริญแล้วเสื่อม ก็เป็นความเปลี่ยนแปลง มันเสื่อมแล้วเจริญ ก็เป็นความเปลี่ยนแปลง มันเจริญแล้วเจริญต่อไปอีกหรือยิ่งขึ้นไปอีก ก็เป็นความเปลี่ยนแปลง มันเสื่อมแล้วเสื่อมต่อไปอีกหรือยิ่งขึ้นไปอีก ก็เป็นความเปลี่ยนแปลง

รวมแล้ว มันก็คือความเปลี่ยนแปลงนั่นแหละ และไม่ว่ามันจะเปลี่ยนแปลงไปทางไหน หรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ก็แล้วแต่เหตุปัจจัย ไม่มีอย่างไหนขัดหลักอนิจจังเลย

ฉะนั้น เราก็เปลี่ยนแปลงให้มันเป็นไปในทางที่เราพอใจ โดยทำเหตุปัจจัยให้มันเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เรียกว่า *เจริญ* และเราก็ป้องกันความเปลี่ยนแปลงในทางที่เราเรียกว่า *เสื่อม* แค่นี้เราก็สามารถป้องกันความเสื่อมและรักษาความเจริญไว้ได้

หลักธรรมทั้งสองหลักนี้จึงไม่ค้านกันเลย แต่สนับสนุนกันและกัน ถ้าเรามีความไม่ประมาทเสียอย่าง เราก็สามารถเอาประโยชน์จากอนิจจังได้ นี้คือความสามารถของมนุษย์

ความไม่ประมาท คือหลักที่ทำให้เราสามารถเอาประโยชน์จากอนิจจังได้

อนิจจังเป็นกฎธรรมชาติ บอกเราว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่

นอน มีความเปลี่ยนแปลงไป แต่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เราก็ใช้ประโยชน์มันเสียเลย โดยการทำเหตุปัจจัยที่จะให้เปลี่ยนแปลงไปในทางเจริญ มันก็จะเจริญอยู่เรื่อยไป

ทั้งนี้ก็อยู่ที่มนุษย์จะต้องใช้สติปัญญาพิจารณาให้รู้เหตุปัจจัยแล้วจัดการกับเหตุปัจจัยนั้นๆ ด้วยความไม่ประมาท

สองหลักนี้ ใครจับสาระได้ ก็สามารถทำให้ไม่มีความเสื่อม มีแต่ความเจริญ เรียกว่าใช้ประโยชน์จาก*อนิจจัง*ได้

ความ*<u>ประมาท</u>* สำคัญอย่างไร
จึงทำให้ความ*<u>ไม่ประมาท</u>* กลายเป็นธรรมยิ่งใหญ่

ขอย้อนกลับมาที่เรื่องความไม่ประมาทอีกที เพราะความไม่ประมาทนี้แหละ ที่จะทำให้เราสามารถใช้ประโยชน์จากอนิจจัง

ความไม่ประมาท แปลว่าอะไร ต้องมาดูที่ความประมาทก่อน

"ความประมาท" แปลว่า ความขาดสติ ความละเลย ความทอดทิ้ง ความเพิกเฉย ความเฉื่อยชา ความไม่กระตือรือร้นขวนขวาย ความผัดเพี้ยน ความไม่เอาเรื่องเอาราว ความไม่ใส่ใจ ความนิ่งนอนใจ ความเรื่อยเปื่อย นี้เรียกว่าความประมาท

สิ่งที่ควรจะต้องทำ เห็นอยู่ ก็ผัดเพี้ยนไป ไว้พรุ่งนี้เถอะค่อยทำ นี่เรียกว่าความประมาท หรือเอาแต่เพลิดเพลินมัวเมาหลงใหลในความสุข จึงละเลย ไม่ใส่ใจ ไม่ทำในสิ่งที่ควรทำ นี่ก็เรียกว่าความประมาท

ความประมาทนี้สำคัญอย่างยิ่ง ถ้าประมาทเสียอย่างเดียว อะไรจะเกิดขึ้น

๑. *ไม่ยอมเริ่ม* คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงอุตส่าห์สั่งสอนมา ๔๕ พรรษา ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มีในคัมภีร์มากมายเท่าไร เรียนกันเท่าไร รู้และจำได้เท่าไร ประมาทเสียอย่างเดียว ก็ไม่ลงมือทำ ไม่เอามาใช้ มัวแต่รีรอผัดเพี้ยน หรือละเลย ธรรมเหล่านั้นก็นอนหลับอยู่ในคัมภีร์

หมด ไม่ได้รับการปฏิบัติ เพราะความประมาทตัวเดียวทำให้เสียหมด

ฉะนั้น ใครจะมาพูดว่ารู้ธรรมอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าประมาทเสียอย่างเดียว เขาก็ไม่ปฏิบัติเลย ความไม่ประมาทจึงทิ้งธรรมอื่นๆ เสียทั้งหมด ก็เพราะอย่างนี้

แต่ถ้าไม่ประมาทก็ตรงกันข้าม เรียนธรรมมาข้อหนึ่งก็ได้รับการปฏิบัติข้อหนึ่ง เรียนมาสองข้อก็ได้รับการปฏิบัติสองข้อ เรียนมาเท่าไรก็ได้รับการปฏิบัติทั้งหมด ความไม่ประมาทจึงครอบคลุมเหมือนเป็นรอยเท้าช้าง เพราะทำให้ธรรมทุกข้อที่พระพุทธเจ้าสอน เท่าที่ได้เล่าเรียนมาได้รับการปฏิบัติจริง ไม่ถูกทิ้งไปเลย

๒. เดินหน้าไปตกหลุม คือ มันไปดักข้างหน้าอีกที คนที่ปฏิบัติธรรมหรือสร้างสรรค์ความเจริญ ก้าวหน้าไปในความดีงาม พอไปถึงจุดได้ประสบความสำเร็จมีความสุข เป็นคนดีแล้ว ก็มักจะภูมิใจ พอใจในความดีงามความสุขความสำเร็จ แล้วก็หยุดหรือเฉื่อยชาลง ตลอดจนหลงเพลินในความดีงามความสุขสำเร็จนั้น ไม่ก้าวต่อไป อุตส่าห์ปฏิบัติธรรม ทำความดีเจริญก้าวหน้ามาแล้ว ก็มาตกหลุมสำคัญคือหลุมความประมาทไปเสีย

นี่แหละความไม่ประมาท มันสำคัญตรงนี้ คือคนที่ไม่ดี เราก็พยายามสอนให้เขาทำดี ยังไม่มีความสุข ก็พยายามสอนจ้ำจี้จ้ำไชให้สร้างตัว พัฒนาชีวิต พัฒนาทุกอย่าง จะได้มีความสุข ยังไม่มีความสำเร็จ ก็ส่งเสริมกระตุ้นเร้าให้เขาขยันหมั่นเพียร ก็อุตส่าห์สอนกันมาจนกระทั่งเขาก็มีความสำเร็จมีความสุขมีความดีจริง แต่พอเขาดีมีความสุขมีความสำเร็จ เขาก็มาตกหลุมความประมาทเสียอีก

ความประมาทเป็น*หลุมดัก*คนดี คนประสบความสำเร็จ และคนมีความสุข

เพราะฉะนั้น บุคคล วงศ์ตระกูล สังคม ประเทศชาติที่มีความเจริญรุ่งเรือง เดี๋ยวก็มาตกหลุมนี้

พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้ในพระสูตรว่า แม้แต่พระอริยเจ้าปฏิบัติ

ธรรม ได้บรรลุธรรมพิเศษเบื้องสูง ก็มาภูมิใจว่า เรานี้ได้พยายามปฏิบัติประสบความสำเร็จแล้ว ได้บรรลุธรรมเบื้องสูงถึงเพียงนี้ เสร็จแล้วก็ "เกิดสันโดษขึ้นมา" คือเกิดความพอใจในความดีที่ตนได้บรรลุ

เมื่อพอใจภูมิใจอย่างนี้ ก็จะทำให้เฉื่อย ไม่ขมีขมัน ไม่กระตือรือร้นขวนขวาย

พระพุทธเจ้าเรียกพระอริยะนั้นว่า *ปมาทวิหารี* แปลว่า ผู้อยู่ด้วยความประมาท ถ้าหยุดแล้ว ก็หมายถึงเสื่อมลง ตราบใดที่ยังไม่บรรลุธรรมสูงสุดเป็นพระอรหันต์ อย่าได้นอนใจ พระพุทธเจ้าตรัสเตือนไว้ว่า บุคคลผู้เดียวที่จะพ้นจากความประมาทคือพระอรหันต์ (*ม.ม.๑๓/๒๒๙-๒๓๒;สํ.สฬ.๑๘/๒๑๓*) แม้แต่พระอนาคามีก็ยังประมาทได้

เพราะฉะนั้น ความไม่ประมาทจึงเป็นยอดธรรมอย่างหนึ่ง มีพระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่ประมาทเลย ถ้าเป็นมนุษย์ปุถุชนก็ต้องเร่งต้องเร้าต้องกระตุ้นเตือนกันอยู่ตลอดทุกเมื่อ ท่านจึงใช้ความไม่ประมาทนี้เป็นมาตรวัดการพัฒนามนุษย์ คนเราที่ว่าเจริญแล้วก็มักจะมาติดตรงนี้

สำหรับคนที่ว่าดี เช่น พระโสดาบันบรรลุธรรมที่เป็นความดีเบื้องสูง เกิดความประมาท พอใจ หยุดหรือเฉื่อยลง ก็กลายเป็นผู้ประมาท

คนที่มีความสุขก็เหมือนกัน อาจจะสุขเพราะว่าทำปัจจัยภายนอกได้ผลประสบความสำเร็จ ได้สร้างทรัพย์สินเงินทองขึ้นพรั่งพร้อม เช่น พ่อแม่เคยยากจนข้นแค้น ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ก็กระตือรือร้นขวนขวายเร่งรัดทำการงานหาเงินจนกระทั่งมั่งมีศรีสุข พอสบายแล้วบางคนก็ลืมตัวมัวเมา แต่บางคนตัวเองเคยขยันมาจนชินเป็นนิสัย ก็เลยขยันต่อมา

แต่พอมีลูก คราวนี้แหละ ลูกนั้นเกิดมาท่ามกลางความสุขสบาย ไม่เคยสร้างนิสัยขยันหมั่นเพียรมาก่อน และพ่อแม่ก็ใช้พรหมวิหารไม่ครบ เอาแต่เมตตา กรุณา มุทิตา ไม่ยอมใช้อุเบกขา ไม่ฝึกลูก ไม่หัดให้ลูกรับผิดชอบ *ทำให้ลูกอย่างเดียว ไม่ดูให้ลูกทำ* ลูกก็เลยเพลิดเพลินหลงมัวเมาในความสุข แล้วก็เลยเสื่อมเพราะมัวเมาในความสุขจากความ

พรั่งพร้อมภายนอก

ไม่เฉพาะ*สุขภายนอก*จากวัตถุที่พรั่งพร้อมเป็นต้น แม้แต่*สุขภายใน* ก็ทำให้ประมาทได้

คนที่ปฏิบัติธรรมมาดี ก็มีความสุขทางจิตใจมากขึ้นๆ บางทีแค่รู้จักใช้ธรรมมาทำใจ ก็ทำจิตใจให้สบายได้ หายทุกข์ แม้แต่ยามประสบเคราะห์ร้ายและภัยพิบัติ เกิดความพลัดพราก ความเสื่อมภายนอก แต่ปรับใจได้ ทำใจได้ ก็มีความสุข

อย่างไรก็ตาม เมื่อปรับใจได้ มีความสุขสบาย ก็ทำให้ประมาทได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นอย่าไปหลงว่าดีจริง แม้แต่ปรับใจได้ทำใจได้ก็มีจุดเสื่อมเหมือนกัน คือเกิดความสบายใจแล้ว เลยไม่กระตือรือร้นขวนขวาย ได้แต่สุขสบายสงบใจอยู่ข้างใน แต่ปัญหาข้างนอกมีอยู่ไม่แก้ไขเพราะตัวเองสบายใจแล้ว เป็นอย่างไรก็เป็นไป เราทำใจได้แล้ว ก็ปล่อย

ฉะนั้นก็กลับไปแพ้คนที่เขาจิตใจไม่สบายมีความทุกข์เร่าร้อนกระวนกระวาย ปรับใจไม่ได้ ต้องดิ้นรนไปแก้ไขข้างนอก แม้ว่าเขาจะเสียอย่างหนึ่งคือใจเป็นทุกข์ แต่ก็สามารถแก้ปัญหาภายนอกได้บ้าง เขา*ทุกข์ข้างใน แต่แก้ไขข้างนอก* ส่วนคนปรับใจได้ *ข้างในสบาย แต่ข้างนอกเป็นไฟ* ก็เลยดีคนละอย่าง เสียคนละอย่าง ดีไม่จริงทั้งคู่

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนหลักความไม่ประมาทมาดักไว้ว่า ถ้าทำความสุขให้เกิดขึ้นแก่ตนได้ จะสุขจากปัจจัยภายนอกก็ตาม จากปัจจัยภายในก็ตาม จะต้องไม่ประมาททั้งนั้น

จะต้องไม่หลงติดในความสุข ไม่ว่าประการใดๆ ทั้งสิ้น

แต่สำหรับคนจำนวนมาก เรื่องนี้ไม่ง่ายเลย นี่แหละปัญหา

เรียบง่าย แต่ระวัง อย่าให้กลายเป็นมักง่าย

จะขอโยงเข้ามาหาเรื่องที่ตั้งเป็นคำถามไว้ ดังที่ได้ยกตัวอย่างเรื่องอินเดีย กับฝรั่ง

คน*อินเดีย*อยู่อย่างไรก็ได้ ง่ายๆ แม้จะสกปรก รกรุงรัง ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ยากจนเข็ญใจ ขาดแคลนยากไร้ ก็สบายใจและมีความสุขดีพอสมควร อย่างน้อยก็ไม่ค่อยเป็นโรคเส้นประสาท

ส่วน*ฝรั่ง*กระตือรือร้นขวนขวายเอาจริงเอาจังในการแก้ไขปัญหา อยู่ไม่ได้กับความยากจน อยู่ไม่ได้กับสิ่งของน้อยๆ ต้องสร้างต้องทำขึ้นมาให้พรั่งพร้อม แต่ชีวิตกลับมีความเครียด มีความกระวนกระวาย เป็นโรคเส้นประสาทกันมาก

ก็เลยมีคำถามว่าอันนี้เป็นทางเลือก ๒ ทางที่ต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือที่จริงมันเป็นเพียงสุดโต่ง ๒ ทางที่เราจะต้องแก้ไขทั้งนั้น ไม่ใช่เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าตอบตามหลักพระพุทธศาสนาก็ถือว่าเป็นสุดโต่ง ไม่ถูกทั้งสอง จะต้องแก้ไขให้พอดี

สังคมอินเดียนี้ ถ้าพิจารณาในแง่หนึ่ง เพราะการที่*อยู่ง่าย* อย่างไรก็ได้ ก็เลยกลายเป็น*มักง่าย*ไป มันเป็นความโน้มเอียงของจิตใจแบบปุถุชนอยู่แล้วว่า พอใจสบายเสียแล้ว ก็มักปล่อยเรื่อยเฉื่อย นั่นแหละคือความประมาท อะไรที่ควรทำ ก็ไม่ทำ หรือผัดเพี้ยนไปก่อน

ฉะนั้น จึงได้บอกว่า *ความง่าย* แม้แต่ความเป็นอยู่เรียบง่ายอะไรนี้ มันไม่เป็นตัวตัดสินในตัวเอง ต้องระวังมาก มันต้องมาควบกับองค์ธรรมข้ออื่นด้วย มันต้องมีวัตถุประสงค์ที่จะทำอะไรต่อไป

ถ้ามันมาเฉพาะตัวมันแล้ว มันมาทำให้เราเกิดความพอใจสบายใจ ตัวความพอใจสบายใจนี่แหละจะนำไปสู่ความหยุด ความเฉื่อยชา และความประมาท และจะนำไปสู่ความเสื่อม

อย่างนี้ก็เรียกว่าปรับใจได้ *หมายความว่า* เขาพอใจในสิ่งง่ายๆ แม้แต่จะไม่มีอะไรก็อยู่กันได้ ปรับใจได้ พอใจสบายก็มีความสุข มองแคบๆ ก็ดูคล้ายว่าจะดี แต่ที่จริงอันนี้แหละจะนำไปสู่ความเกียจคร้าน ความมักง่าย ความเฉื่อยชา และความตกต่ำ

ถ้าหากเขาพอใจแล้วสบายดี ไม่ต้องการมีอะไรจริงๆ เขาก็คงไม่

ต้องมาเที่ยวขอรอขออยู่อย่างนี้ นี่อะไร พอใจอยู่ง่ายๆ สบายๆ แต่เจอใครแบมือขอทุกที จะเอา แต่ตัวเองไม่ทำ อย่างนี้ไม่ถูกต้อง ต่อไปจะติดเป็นนิสัย เอาง่ายเข้าว่า

มองในแง่ดีอย่างหนึ่งว่า คนอินเดียมีความทุกข์ยากมาก ถ้าแกปรับใจไม่ได้จะยิ่งทุกข์หนักหนามากมาย การที่แกมีสภาพจิตใจอย่างนี้ ก็ช่วยแกไว้ได้มากทีเดียว มองอย่างนี้ก็ดีอยู่ เราต้องยอมรับ แต่ก็ไม่ทำให้พ้นโทษแห่งความประมาทไปได้

ขอให้ทำความเข้าใจด้วยว่า ตอนนี้เรากำลังพิจารณาเฉพาะด้านปัจจัยภายในก่อน ส่วนปัจจัยภายนอกก็ต้องพิจารณาด้วย

อย่างคนจนยากไร้ของอินเดียนี้ เขาอาจมีปัญหาด้านนอกด้วยหลายอย่าง เช่น ความขาดโอกาส ความบีบคั้นครอบงำจากระบบสังคม โดยเฉพาะเรื่องชนชั้นวรรณะ เป็นต้น ซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งที่สัมพันธ์กัน และพระพุทธเจ้าก็ทรงถือเป็นภาระที่จะต้องแก้ไข แต่ในที่นี้ จะยังไม่เอาเข้ามาพิจารณา เดี๋ยวจะซับซ้อน เลยจะทำให้สับสน

อีกอย่างหนึ่ง ที่พูดนี้มิได้หมายความว่าคนไทยดีกว่าคนอินเดีย หรือดีกว่าฝรั่ง (อาจจะแย่กว่าก็ได้) แต่การเอาเรื่องที่พบเห็นข้างนอกมาพูด จะมองเห็นและเข้าใจได้ง่าย จะได้เป็นคติเตือนใจแก่คนไทย

ระบบทุกข์ภัยประดิษฐ์ ดีกว่าปล่อยให้มักง่าย แต่ผลที่ได้ไม่ยั่งยืน

คนอีกพวกหนึ่งก็ยังเป็นปุถุชนเหมือนกัน พอถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม ก็กระตือรือร้นขวนขวายดิ้นรนพยายามแก้ไข

ยิ่งกว่านั้น การที่ถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามนี้ จะสามารถผลักดันให้ความรู้สึกเดือดร้อนดิ้นรนยิ่งแรงขึ้นด้วยอำนาจกิเลส โดยเอาโลภะ โทสะ มาเร่งเร้า ทำให้ความรู้สึกบีบคั้นในจิตมันแรงขึ้น พอเอาโลภ เอาโกรธมาผลักดันบีบคั้นจิตใจเข้า มันจะดิ้นกันใหญ่ มันเลยเร่งให้

กระตือรือร้นขวนขวายกันใหญ่

ปัจจุบันนี้ ที่เรียกว่า*ระบบแข่งขัน* ก็เป็นวิธีการเอาทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม มาเร่งมาเร้า มาขับมาดัน มาเผาลน ทำให้คนกระตือรือร้นขวนขวาย เพราะระบบแข่งขันจะทำให้คนต้องตัวใครตัวมัน จะหวังพึ่งกันไม่ได้ แต่ละคนต้องคิดแต่ว่าจะต้องเดินหน้าให้ชนะเขา ต้องเลยหน้าคนอื่น ถ้าไม่เร่งขวนขวาย ไม่กระตือรือร้นก็ตาย ไม่มีใครช่วยเหลือ เป็นการเอาสภาพสังคมหรือเอาระบบมาบีบคั้นคน

ก็เป็นเรื่องของการเอาทุกข์มาบีบคั้นเอาภัยมาคุกคามนั่นแหละ แต่มันกลายเป็นระบบสังคมและวิถีชีวิตของคนไปเลย

สภาพอย่างนี้ขอใช้คำว่า "ระบบทุกข์ภัยประดิษฐ์" ก็คือระบบแข่งขันตัวใครตัวมันที่คนสร้างขึ้นมา ซึ่งจะให้คนที่อยู่ในสังคมนั้นต้องถูกทุกข์บีบคั้นภัยคุกคาม และต้องดิ้นรนตลอดเวลา

ตรงข้าม ในสังคมที่ใช้*พรหมวิหาร* อย่างไม่มีดุลยภาพ คนมีเมตตากรุณาดี ก็ช่วยเหลือกัน มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดี แต่เมื่อเอียงสุดไป คือไม่มีอุเบกขามาคุม ก็กลายเป็นสังคมที่หวังพึ่งกันได้ง่าย อยู่สบายไม่มีอะไรบีบคั้น ก็จะทำให้คนไม่กระตือรือร้นขวนขวาย ทำให้โน้มไปในทางที่จะตกอยู่ในความประมาท กลายเป็นสู้สังคมที่มีระบบทุกข์ภัยประดิษฐ์ไม่ได้

จึงจะต้องแก้ด้วยความไม่ประมาทอยู่เสมอ ทั้งไม่ประมาทโดยไม่ให้เมตตากรุณาเกินเลยจนเสียอุเบกขา และไม่ประมาทโดยไม่ยอมปล่อยตัวให้ติดเพลินในความสุขสบายจนตกไปในความเรื่อยเปื่อยเฉื่อยชา

ตัวแกนของความไม่ประมาท ก็คือ*สติ* ความไม่ประมาทนั้นท่านแปลว่า ความไม่อยู่ปราศจากสติ คือเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติเลย

สติ คืออะไร คือความระลึก คอยนึก เหมือนคอยจับตาดูอยู่และคอยจับเอามาดู ทั้งตื่นตัว และคอยตรวจสอบ

ที่ว่าจับตาดู และจับเอามาดูนั้น เป็นการทำงานประสานกันของ

สติกับปัญญา สติเหมือนมือที่จับหรือเชือกที่ใช้ดึง ปัญญาเหมือนตาที่มองดู เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นเป็นไป ที่จะทำให้เกิดผลกระทบในทางที่เสียหายไม่ดีไม่งาม จะทำให้เกิดความเสื่อม สติที่ตื่นตัวคอยดูหรือจ้องอยู่ ก็จับเอามาส่งให้ปัญญาวิเคราะห์พิจารณาเหตุปัจจัยเป็นต้น และหาทางแก้ไขป้องกัน

ถ้ามีอะไรที่จะเป็นโอกาสทำให้เกิดความดีงามความเจริญ สติก็รีบจับเอามาส่งให้ปัญญาพิจารณาหาทางปฏิบัติหรือดำเนินการ

ย้ำว่า สติสร้างความตื่นตัว และคอยตรวจสอบ

สติจะคอยตรวจสอบอยู่เสมอ คอยจับตา และคอยจับเอามาดู เพราะฉะนั้นเราจะไม่เพลี่ยงพล้ำ เพราะสติที่คอยตรวจตราไว้ทำให้ไม่ประมาท และปัญญาก็ได้โอกาสที่จะทำงาน

แต่ถ้าเราขาดสติ เราจะพลาดอยู่เรื่อย โดยทำผิดพลาดบ้าง พลาดโอกาสบ้าง ติดในความสุขสบายมัวหลงเพลิดเพลินก็เลยไม่สร้างและไม่ใช้โอกาสเสียบ้าง

ข้อสำคัญ เมื่อสติไม่อยู่ ปัญญาก็มาไม่ได้ เมื่อสติไม่ทำหน้าที่ ปัญญาก็ไม่มีโอกาสที่จะทำงาน เมื่อคนขาดสติ ปัญญาก็หายไปด้วย

เป็นอันว่า ในสังคมที่มีน้ำใจช่วยเหลือกันมากเกินไป จนกระทั่งไม่เอาหลักเกณฑ์ ก็จะทำให้คนหวังพึ่งผู้อื่น คอยรับความช่วยเหลือ ไม่กระตือรือร้นขวนขวาย ในที่สุดก็เป็นเหตุให้เกิดความเสื่อม

ในอีกสังคมหนึ่ง คนไม่ช่วยเหลือกัน ก็บีบคั้นว่าใครไม่ดิ้นก็อยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องช่วยตัวเอง ไม่มีใครมาเอาด้วย ตัวใครตัวมัน ดิ้นรนขวนขวายไป ก็กลับกลายเป็นเจริญก้าวหน้า ก็ดีไปอย่าง แต่ก็เสียดุล

อีกอย่างหนึ่ง ระบบทุกข์ภัยประดิษฐ์นี้เป็นระบบกิเลส เมื่อเป็นระบบกิเลส มันก็ไม่มองผลดีผลเสีย ไม่ใช่ปัญญาที่เป็นกลาง ไม่นึกถึงใคร ไม่คำนึงว่าจะดีจะชั่ว เอาแต่ตัวเข้าว่า

หมายความว่า ที่ดิ้นรนนั้นก็เพื่อปกป้องตัวเอง เพื่อเอาตัวรอด

และมุ่งเพื่อผลประโยชน์ของตัวเอง ดิ้นรนขวนขวายไป แต่เป็นไปตามอำนาจกิเลส มุ่งเพื่อผลประโยชน์ของตัวเองเท่านั้น ก็ทำให้เกิดการเบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบกัน สังคมก็ยิ่งต้องสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมากั้นเขตกัน

ในที่สุด ระยะยาวก็ไม่เป็นไปเพื่อความดีงามและความเจริญ ความสุขที่แท้จริงของสังคม แต่จะนำไปสู่ความวิบัติพินาศ

ระบบทุกข์ภัยประดิษฐ์นี้ แม้จะทำให้เกิดความไม่ประมาท แต่ไม่เป็นทางสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่แท้จริง เพราะเป็นความไม่ประมาทที่เกิดจากการใช้ทุกข์บีบคั้นภัยคุกคามตามประสาปุถุชน โดยเอากิเลสมาเป็นตัวเร่งรัด ไม่ใช่ความไม่ประมาทที่แท้ แต่เป็นความ***ไม่ประมาทเทียม*** พระพุทธศาสนาจึงไม่ยอมรับ

ถ้ามนุษย์ใช้ความไม่ประมาทเทียมแบบนี้ เขาก็มีทางไปอยู่ ๒ อย่าง คือ

ทางหนึ่ง ก็ต้องรักษาระบบทุกข์ภัยประดิษฐ์นี้ไว้ให้มั่นคง โดยต้องยอมแลกความเจริญ กับความทุกข์ความเครียดเป็นโรคจิตโรคประสาทของบุคคล และความตึงเครียดเบียดเบียนครอบงำกันในสังคม หรือมิฉะนั้น

อีกทางหนึ่ง พอเจริญพรั่งพร้อมในระดับหนึ่ง ระบบทุกข์ภัยประดิษฐ์ก็คุมไว้ไม่อยู่ คนก็จะกลายเป็นนักเสพ ลุ่มหลงเพลิดเพลินมัวเมา และตกลงไปในวงจรแห่งความเสื่อมและความเจริญแบบปุถุชนเช่นเดิมอีก

ถ้ามนุษย์อยู่ใต้อำนาจระบบนี้ วงจรแห่งความเสื่อมความเจริญและวงจรแห่งความทุกข์ความเครียดก็มีเรื่อยไป แล้วก็จะไม่สามารถเข้าถึงความเจริญแท้แบบที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า ให้มีแต่ความเจริญไม่มีเสื่อม

เพราะฉะนั้น การที่จะรักษาชีวิตและสังคมให้เจริญงอกงามยั่งยืน เราจะต้องใช้ความไม่ประมาทที่แท้ คือ ตื่นตัวที่จะทำการทุกอย่างด้วยสติและปัญญา โดยไม่ต้องรอให้ถูกทุกข์ภัยมาบีบคั้นคุกคาม

มองอินเดียกับฝรั่ง ให้เห็นความแตกต่างที่เป็นคติแก่ไทย

ทวนย้ำกันอีกที: ความไม่ประมาทแท้ ที่เป็นอยู่ด้วยสติปัญญา เป็นอย่างไร? ต่างจากความไม่ประมาทเทียมของฝรั่งอย่างไร?

ความไม่ประมาทที่แท้นั้น ก็คือการอยู่ด้วยสติและปัญญา *หมายความว่า* ไม่ต้องรอให้ทุกข์บีบคั้น ไม่ต้องรอให้ภัยมาคุกคาม แล้วจึงลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวาย แต่เอาสติมาบอก และเอาปัญญามาจัดการ

สติมีหน้าที่คอยนึก คอยระลึก ตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา สติเป็นตัวตื่น ดังบาลีว่า ***สติ โลกสฺมิ ชาคโร*** แปลว่า สติเป็นธรรมเครื่องตื่นในโลก (*สํ.ส.๑๕/๒๑๘*)

ถ้าใครมีสติแล้วก็ไม่หลับใหล ไม่หลงใหล ทั้งไม่หลับใหลและไม่หลงใหล ตื่นตัวอยู่เสมอ มีอะไรเกิดขึ้นเป็นไป ก็คอยนึก คอยระลึก คอยสำรวจ คอยจับตา คอยจับเอามาดูอย่างที่ว่าแล้ว

เราอยู่ในสังคม ชีวิตของเราเกี่ยวข้องกับอะไร และอะไรที่กำลังเกิดขึ้นๆ จะมีผลกระทบต่อความดีงามความเจริญและความสุขของเรา ของครอบครัว ของชุมชน ของสังคมของเรา ก็ระลึกสำรวจตรวจดูอยู่เสมอ ตื่นตัวต่อสถานการณ์ พอนึกระลึกแล้วเจออันใดที่จะมีผลกระทบอย่างที่ว่า ก็ส่งต่อให้ปัญญาพิจารณา

*สติ*กับ*ปัญญา* ทำงานคู่กัน สติระลึกนึกเอามาแล้ว ก็ส่งให้ปัญญาพิจารณา

ปัญญาก็ดูว่าอันนี้จะเป็นเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมหรือความเจริญ ถ้าจะเป็นเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อม ก็รีบหาทางจัดการป้องกันแก้ไขทันที ไม่ปล่อยไว้ ส่วนอันไหนจะให้เกิดความเจริญ ก็รีบจัดทำ จัดสรรจัดการ ดำเนินการ หรือสร้างสรรค์ขึ้นมาเลย โดยไม่มีการผัดเพี้ยน

ลองคิดดูเถอะ ถ้าเราทำอย่างนี้ เราจะไม่สามารถรักษาความเจริญไว้ได้หรือ มันก็ต้องสามารถป้องกันความเสื่อมและรักษาความ

เจริญไว้ได้แน่ นี่แหละคือความไม่ประมาทที่แท้จริง ซึ่งจะเป็นตัวพิสูจน์ว่ามนุษย์จะสามารถพัฒนาตนได้สำเร็จหรือไม่ ความไม่ประมาทอย่างแท้นี้มนุษย์จะทำไหวไหม ทั้งในชีวิตส่วนตัวและสังคม

สังคมมนุษย์นี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้แล้วว่า สามารถที่จะไม่เสื่อม และมีแต่เจริญอย่างเดียว ถ้าไม่ประมาท แต่มนุษย์ทำได้ไหม ถ้าเป็นปุถุชนก็มีความโน้มเอียงที่จะตกไปในความประมาท พอทุกข์บีบคั้น ภัยคุกคามก็สะดุ้งตื่นเสียทีหนึ่ง ลุกขึ้นมากระโดดโลดเต้นวิ่งเลยทีเดียว แต่พอภัยผ่านพ้น ทุกข์หายไป ก็เสวยสุขลุ่มหลงมัวเมาอีก ก็จึงเดินๆ ถอยๆ กันอยู่อย่างนี้

บ้านเมือง เวลามีสงคราม มีกองทัพศัตรูมารุกราน ผู้คนก็ลุกขึ้นมากุลีกุจอ มีความสามัคคีกันเสียทีหนึ่ง รวมกำลังกันต่อสู้ แต่พอภัยผ่านไปแล้ว สบาย ก็หันมาทะเลาะกันใหม่ เสวยสุขลุ่มหลงมัวเมาต่อไป สังคมมนุษย์ มักเป็นกันอย่างนี้ จึงเอาดีไม่ได้

วงจรแห่งความเสื่อมและความเจริญนั้น ถ้าเราปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เราก็จะพ้นไปได้ และจะสามารถรักษาความเจริญไว้

เรื่องสังคม*อินเดีย*และสังคม*ฝรั่ง* ที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่าง ก็เพื่อให้เห็นว่า สังคมอินเดียนี้ คงจะเป็นสังคมที่ปรับใจได้เก่ง มีความสุขกับสิ่งง่ายๆ แต่ปล่อยปละละเลยเฉื่อยชา ไม่กระตือรือร้นขวนขวาย มีอะไรก็ผัดเพี้ยนไปเรื่อยๆ ไม่ต้องรีบ

เรามาที่เมืองนี้ก็ได้ยินว่า ที่วัดไทยกุสินาราได้ลองมอบหมายงานชิ้นเดียวกันให้คนไทยกับคนอินเดียทำ คนอินเดีย ๔ คนทำงานเสร็จใช้เวลา ๔ วัน ส่วนคนไทย ๒ คนทำไม่ถึง ๑ วันก็เสร็จ

ความเฉื่อยชาอย่างนี้ คือความประมาท ความผัดเพี้ยนเวลา การปล่อยปละละเลย นี้คือลักษณะของสังคมที่ตกอยู่ในความประมาท

น่าจะลองเอางานชิ้นเดียวกันอย่างเมื่อกี้นั้น มอบหมายให้คน

ไทยกับคนญี่ปุ่นและคนฝรั่งทำดูบ้าง เราคงจะได้เห็นอะไรแปลกๆ เป็นความรู้ใหม่ที่น่าสนใจ

แม้แต่คนไทยนี้ ถ้าไม่ระวังให้ดี ก็จะกลายเป็นอย่างเดียวกับคนอินเดียที่เราหัวเราะนั้นก็ได้ ตรงข้ามกับอินเดีย สังคม*ฝรั่ง*เป็นสังคมที่ตกอยู่ในความไม่ประมาทเทียม เขาใช้ระบบแข่งขันเป็นทุกข์ภัยประดิษฐ์มาบีบคั้นคน ในระยะยาว อย่างนี้ก็เสื่อมไปไม่รอดเหมือนกัน

ตอนนี้ (พ.ศ. ๒๕๓๘) อเมริกันร้องโอดครวญนักหนาว่า คนอเมริกันรุ่นใหม่ ในยุคเสพสุขแห่งสังคมบริโภค กำลังเสื่อมถอย สำรวยเฉื่อยชาลงมาๆ ไม่มีนิสัยในการทำงาน ประเทศอเมริกากำลังหวั่นใจในการที่จะสูญเสียความยิ่งใหญ่ เป็นเรื่องที่น่าจับตา

ถ้ามนุษย์พัฒนาจริง ก็ต้องพ้นวงจรแห่งความเจริญแล้วเสื่อม

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้นี้สำคัญยิ่งนัก จึงจะต้องสำนึกตระหนักอยู่เสมอถึงความสำคัญของความไม่ประมาท เพราะเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสดักไว้ในขั้นสุดท้าย

ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางวัตถุหรือทางจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องชาวบ้านหรือชาววัด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องกิจการบ้านเมืองหรือเรื่องโลกุตตรธรรม ก็ต้องใช้ความไม่ประมาททั้งนั้น

เพราะเหตุนี้แหละ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ***“คนไม่ประมาทจะบรรลุประโยชน์หรือจุดหมาย ทั้งชนิดที่ตามองเห็น และชนิดที่เลยตามองเห็น*** (คือ ทั้งทิฏฐธัมมิกัตถะ และสัมปรายิกัตถะ)” (*สํ.ส.๑๕/๓๘๐; ๓๘๕; องฺ.ปญฺจก.๒๒/๔๓; ขุ.อิติ.๒๕/๒๐๑*)

สำหรับการปกครองบ้านเมือง ก็ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า พระมหากษัตริย์ต้อง*มีกัลยาณมิตร* และ*ไม่ประมาท* กิจการใดๆ ในบ้านเมืองอย่าปล่อยปละละเลย ต้องดูแลเอาใจใส่ เป็นแบบอย่างกระตุ้นเตือนนำให้ประชาชนพากันไม่ประมาทไปด้วย ตลอดไปทั่วจนถึงชาวไร่

ชาวนา ชาวชนบท ยุ้งฉางเรือนคลังเป็นอย่างไร ต้องเอาใจใส่ตรวจตรา สอดส่อง อะไรที่ต้องรู้ด้วยตัวเอง ก็ต้องให้ประจักษ์ด้วยตัวเอง

สำหรับผู้หวังบรรลุโลกุตรธรรม แม้แต่เป็นอริยบุคคลแล้ว ก็ไม่ให้มัวสันโดษพอใจกับธรรมวิเศษที่ตนได้บรรลุแล้ว จะต้องเร่งรัดขวนขวายเพื่อให้บรรลุธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป จนกว่าจะถึงที่สุดบรรลุจุดหมาย ดังที่เคยว่าไปแล้ว

*สำหรับทุกคน*เลยทีเดียว จะต้องสำนึกตระหนักในความจริงที่ว่า ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ชีวิตไม่เที่ยง สังขารจะต้องแตกสลาย เพราะฉะนั้น จะนิ่งนอนใจไม่ได้ ต้องเร่งรัดทำการที่ควรทำ ตั้งใจบำเพ็ญกิจหน้าที่ พัฒนาชีวิตให้บรรลุความดีงามประเสริฐเลิศล้ำ ที่ความเป็นมนุษย์จะอำนวยให้แก่เราได้

ในที่สุดก็ตรัสว่า ความไม่ประมาท เป็นดุจ*รอยเท้าช้าง* ที่ใหญ่กว้างครอบคลุมธรรมอื่นหมด

แล้วยังตรัสเป็น*ปัจฉิมวาจา* คือวาจาสุดท้ายด้วยว่า จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

ชาวพุทธและมนุษย์ทุกคน จะต้องยึดถือความไม่ประมาทนี้เป็นหลักสำคัญยวดยิ่ง เพราะว่า ถึงแม้เราอาจจะก้าวหน้าในการปฏิบัติ เป็นคนดี ประสบความสำเร็จ มีความสุข แต่ถ้าเราตกหลุมความประมาทเสีย ความเสื่อมความพลาดหรือแม้กระทั่งความวิบัติก็จะเข้ามา แม้แต่พระโสดาบันก็ยังเสื่อมจากธรรมที่ยังไม่บรรลุ

จึงต้องย้ำพุทธพจน์ที่ตรัสว่า พระองค์ไม่สรรเสริญแม้แต่ความตั้งอยู่ได้ในกุศลธรรม ทรงสรรเสริญอย่างเดียวเฉพาะแต่ความก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปในกุศลธรรม

พร้อมทั้งกำกับด้วยพระดำรัสที่ว่า การที่พระองค์บรรลุโพธิญาณได้นั้น ทรงประจักษ์คุณของธรรม ๒ อย่าง คือ ความ*ไม่สันโดษ*ในกุศลธรรม และความ*เพียรไม่ระย่อ*

พระองค์ตรัสสอนให้สันโดษในวัตถุบำรุงบำเรอความสุขส่วนตัว แต่ไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นการฝึกกายวาจา การพัฒนาปัญญาของตน การเข้าถึงสัจธรรม การสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม การทำประโยชน์สุขแก่สังคม อันนี้ต้องทำกันไปเรื่อย หยุดไม่ได้ ต้องทำเพิ่มยิ่งขึ้นไปจนกว่าจะไพบูลย์ นี่คือความไม่สันโดษในกุศลธรรม

ถ้าใครจับหลักนี้ได้ ก็เอาความสันโดษในวัตถุบำเรอความสุขส่วนตัว มาเป็นตัวเกื้อหนุนให้ไม่สันโดษในกุศลธรรม มันก็เข้าคู่กันไป ก็จะมีความเพียรพยายามมาก พร้อมกันนี้เราก็ได้บำเพ็ญความไม่ประมาทไปด้วย

ตอนนี้จะได้เห็นแล้วว่า หลักความจริงของธรรมชาติคือความเป็นอนิจจังนั้น พระพุทธเจ้าตรัสมาประสานบรรจบกับความไม่ประมาท ในพุทธโอวาทเป็นปัจฉิมวาจาว่า *วยธมฺมา สงฺขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ* แปลว่า "สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม"

เมื่อเราไม่ประมาท ก็สามารถพลิกอนิจจังให้มาเป็นประโยชน์แก่ชีวิตทันที ฉะนั้น จึงบอกว่า สังคมของเราไม่จำเป็นต้องเสื่อม พระองค์ตรัสแล้วว่า ถ้าเราไม่ประมาท เราก็สามารถรักษาความเจริญไว้ได้

แต่ความไม่ประมาทที่แท้คืออะไร คือการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่ขาดสติ เพื่อจะได้ใช้ปัญญาอยู่เสมอ

ความไม่ประมาท คือการอยู่โดยไม่ปราศจากสติ เมื่อมีสติก็ตื่นตัวรู้ทัน ตรวจตราทุกอย่าง พอสติมา ปัญญาก็ทำงานต่อ

ปัญญาทำงานอะไร ก็เอาเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามกฎอนิจจังในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ กลายเป็นผู้ทำเหตุปัจจัยให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่เป็นอนิจจังในทางที่พึงปรารถนา ก็ทำให้เกิดความเจริญขึ้นมา อนิจจังก็เลยกลายเป็นดีแก่เรา

อนิจจังเป็นกฎธรรมชาติ คือเป็นอาการแห่งความเป็นไปของ

ธรรมชาติทั้งหลายตามธรรมดาของมัน เป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว คำสอนว่าอนิจจังไม่ดี ไม่มีในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่เคยสอนอย่างนี้

บางคนไปเข้าใจว่าอนิจจังไม่ดี อนิจจังเป็นกฎธรรมชาติจึงไม่ดีไม่ชั่ว เป็นของกลางๆ แต่มันมาดีหรือชั่วที่ตัวมนุษย์เอง ถ้าเราจัดผันมันเสีย รู้จักใช้ประโยชน์ เราก็ได้ประโยชน์จากอนิจจัง อนิจจังก็กลายเป็นดีสำหรับเรา

การปฏิบัติต่อ*อนิจจัง*ก็มี ๒ ตอน คือ มี*สติ*ไม่ประมาท และใช้*ปัญญา*พิจารณาดำเนินการ

การที่จะได้ ๒ ตอน ก็ต้องมีปัญญา ๒ ชั้น

เริ่มต้นก็ต้องมีปัญญารู้เท่าทันความจริงของอนิจจัง และด้วยความรู้เท่าทันนั้น เราก็ไม่ทุกข์ร้อนมากเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง

พร้อมนั้นอีกชั้นหนึ่ง ด้วยปัญญาที่รู้ถึงเหตุปัจจัยที่อยู่ภายในความเป็นอนิจจัง เราก็ทำการที่ควรทำกับเหตุปัจจัยนั้นๆ ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท

เหตุปัจจัยมีเท่าไร เราก็พิจารณารู้ทันว่า อ้อ มันเป็นไปได้แค่นี้ตามเหตุปัจจัยนั้นๆ เหตุปัจจัยส่วนไหนเราทำได้ เราก็ทำ เราทำดีที่สุดได้แค่นี้ๆ ตามเหตุปัจจัย เราก็ใช้ประโยชน์จากอนิจจังได้ด้วย พร้อมกันนั้น เราก็ไม่ทุกข์ร้อนเกินไปเพราะความเปลี่ยนแปลงแห่งอนิจจัง

ไม่ประมาท จึงสามารถธำรงทางสายกลาง

ความไม่ประมาท มาช่วยปรับให้พอดี จึงเป็นทางสายกลาง

ที่ว่านี้ เป็นการยกมาให้โยมฟังในเรื่องของความไม่ประมาท เป็นอันว่าเรื่องความไม่ประมาทนี้ ว่าโดยหลักการใหญ่ๆ ก็คิดว่าพอสมควร แต่อยากจะพูดโยงไปหาข้อย่อยๆ บางอย่างด้วย

เท่าที่พูดมา ส่วนหนึ่งก็เพื่อให้เห็นว่า ความไม่ประมาท โยงไปถึงเรื่องความพอดีที่เป็นทางสายกลาง ซึ่งวันก่อนก็ได้พูดไปแล้วว่า มีความสัมพันธ์กันอยู่ ระหว่างความ*ไม่ประมาท* กับความพอดี คือ *มัชฌิมาปฏิปทา* กล่าวคือ ความไม่ประมาทนี่แหละจะมาปรับให้เกิดความพอดี

ความไม่พอดีอย่างแรก หรืออย่างง่ายๆ ก็คือ เมื่อทุกข์ก็ดิ้นรนขวนขวาย แต่พอสบายก็นอนเสพสุขอย่างที่ว่าไปแล้ว

ความไม่พอดีที่ซับซ้อนลงไปอีกหน่อย คือ คนพวกหนึ่ง ทั้งที่เจริญพรั่งพร้อมกว่า แต่ยิ่งสร้างความเจริญด้วยจิตใจที่เครียดและเร่าร้อนกระวนกระวาย ส่วนอีกพวกหนึ่ง ทั้งที่ยากไร้ล้าหลัง แต่ปรับใจได้ ไม่ค่อยทุกข์ร้อน ดูจะมีความสุขสบายดี แต่เฉื่อยชา นี่คือสุดโต่งทั้งสองพวก

ตั้งเป็นคำถามว่า ทางสายกลางแห่งความพอดี ที่จัดปรับด้วยความไม่ประมาท เป็นอย่างไร

ถ้าเราประมาท ก็ไม่มีทางพอดี การที่มีชีวิตสุดโต่ง เอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง ก็เพราะไม่อยู่ด้วยสติปัญญา

พวกหนึ่งปล่อยตัว ละเลย ไม่มีสติ ไม่ตื่นตัว ไม่ทันต่อเหตุการณ์ มัวนิ่งเฉย ไม่คิดจะทำอะไร ได้แต่ผัดเพี้ยน เรื่อยเปื่อย เฉื่อยชา กล่อมใจด้วยความหวังที่เลื่อนลอย ก็เลยเอียงสุดไปข้างที่จะจมอยู่ในปลักแห่งโมหะ

ส่วนอีกพวกหนึ่งก็ดิ้นรนพลุ่งพล่านทะยานไป บีบคั้นกันและกันด้วยทุกข์ภัยจากการแข่งขันแย่งชิง ต่างก็รีบเร่งรุดไปข้างหน้า มุ่งแต่จะ

ให้เหนือกว่าคนอื่น ไม่มองถึงผลดีผลเสียที่ซับซ้อนและกว้างออกไป ก็เลยเอียงสุดไปในข้างที่เร่าร้อนด้วยเพลิงแห่งโลภะและโทสะ โดยไม่พ้นการพรางตาตัวด้วยโมหะ

อย่างเรื่องของอินเดียกับฝรั่งที่ว่ามาแล้ว บทเรียนนี้ก็เอามาใช้ในเรื่องการปรับให้พอดีด้วยความไม่ประมาทได้

ถ้าปรับใจให้สบายมีความสุขได้ แต่ปล่อยตัวละเลยเรื่อยเปื่อย กลายเป็นว่าสบายใจแล้ว ก็เลยไม่เอาเรื่องเอาราวไม่กระตือรือร้น อันนี้ก็แสดงว่าไม่พอดี

ทีนี้ ความไม่ประมาทก็มาปรับให้พอดีได้ เมื่อไม่ประมาท ถึงแม้จะปรับใจสบายได้ แต่ปัญหาเราก็ไม่ทิ้ง เรียกว่า ข้างนอกแก้ไข ข้างในเป็นอิสระ คือคนที่ปฏิบัติธรรมถูกต้อง จะไม่ทิ้งปัญหาข้างนอก เป็นแต่กันปัญหาข้างนอกไม่ให้เข้ามาเป็นทุกข์ข้างใน ปัญหาข้างนอกก็เป็นปัญหาข้างนอกไป ไม่เข้ามาเป็นทุกข์ข้างในใจ

เมื่อกันปัญหา กันทุกข์ไว้ข้างนอก ก็ทำใจของตัวให้เป็นอิสระได้ ยังสุขสบายอยู่ แต่ไม่หยุดแค่นั้น ก็ก้าวออกไปจัดการแก้ไขปัญหาข้างนอกตามเหตุปัจจัย โดยไปศึกษาเหตุปัจจัย แล้วแก้ไขปัญหาด้วยการจัดการให้ตรงเหตุปัจจัย

ขณะที่ข้างในใจสบาย ข้างนอกก็แก้ไขปัญหาได้ผลดีด้วย ทำให้ได้ผลดีทั้งสองอย่าง คือ ดีทั้งข้างนอกข้างใน

เพราะฉะนั้น ความไม่ประมาทจึงเป็นตัวปรับให้เกิดความพอดี ถ้า*อินเดีย*รู้จักปรับเสียหน่อย การที่ทำใจให้สบาย มีความสุขได้ ก็ดีแล้วในส่วนนี้ แต่ว่าสบายแล้วอย่าไปปล่อยปัญหาข้างนอกทิ้งไว้ นี่แกมัวละเลยทอดทิ้งผัดเพี้ยน เฉื่อยชา รอเทวดาช่วยอยู่ ก็เลยแย่ ได้แค่เป็นความสุขของคนที่คร้านและแร้นแค้น

เอาเป็นว่า ต้องมีสติ แล้วไม่ยอมปล่อย ไม่ยอมผัดเพี้ยน ออกไปจัดการแก้ไขปัญหาข้างนอกด้วย ความยากจน ความสกปรกไม่เป็น

ระเบียบ ไม่ปล่อย ต้องจัดการแก้ไขให้หมด มันก็เกิดความพอดี

ของ*ฝรั่ง*ก็เหมือนกัน สุดโต่งไปอีกข้าง ก็ต้องเอาความไม่ประมาทมาปรับให้พอดี คือต้องหันมาหาความไม่ประมาทที่แท้ เลิกความไม่ประมาทเทียม ที่เอาระบบกิเลส ระบบทุกข์ภัยประดิษฐ์มาบีบคั้นคน ทำให้เจริญอย่างเคียดเครียด เปลี่ยนมาอยู่อย่างไม่ประมาทด้วยสติและปัญญา

สังคม*ไทย* ถ้าจะสร้างสรรค์ความเจริญ เราน่าจะทำเป็นแบบอย่างได้ ในฐานะที่เป็นพุทธสาวก เราชวนกันมาสร้างสรรค์ความเจริญที่พอดีให้ได้ มันน่าจะเป็นสังคมตัวอย่างได้สักสังคมหนึ่ง

เวลานี้ ไม่เห็นมีสังคมไหนพอดีสักสังคมหนึ่ง มีแต่เอียงไปทางโน้นบ้าง เอียงมาทางนี้บ้าง แสดงถึงภาวะของมนุษย์ที่ไม่พัฒนา

ดุลยภาพในระบบความสัมพันธ์ ทำให้ชีวิตและสังคมอยู่พอดี

อยากให้โยมมองเห็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นระบบความสัมพันธ์ ได้ยกตัวอย่างเรื่องพรหมวิหาร ว่าเป็นระบบแห่งดุลยภาพ เป็นเรื่องของความพอดี คือ*มัชฌิมา*

การรักษาความเป็นมัชฌิมา ต้องมีฐานจากปัญญารู้เข้าใจ เช่น ว่ากินเพื่ออะไร รู้ความมุ่งหมายของการกิน ก็เอาปัญญาที่รู้ความมุ่งหมายของการกินมาปรับ ทำให้เกิดการกินพอดี เป็นมัชฌิมา นี่ก็เรื่องง่ายๆ

อีกแง่หนึ่ง ก็คือระบบดุลยภาพแห่งองค์รวมที่ว่า ธรรมทั้งหลายนั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นชุดๆ ต้องปฏิบัติให้ครบชุด ไม่ใช่ปฏิบัติกระจัดกระจาย เว้าๆ แหว่งๆ ได้โน่นขาดนี่ อันนี้ทำอันนั้นไม่ทำ

เอาแต่เมตตากรุณา มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดี แต่ขาดความสัมพันธ์กับธรรม อุเบกขาไม่เอาเสียนี่ หรือเอาแต่อุเบกขา เอาแต่ธรรม แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไม่เอา เอียงสุดไปข้างโน้นหรือมาข้างนี้ เลยไม่พอดีสักที ถ้าปรับให้ได้พรหมวิหารครบ ๔ อย่างถูกต้อง

ตามสถานการณ์ ก็จะเกิดดุลยภาพ

ดุลยภาพในระบบความสัมพันธ์อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญมาก คือ ความประสานปัจจัยแห่งธรรมที่มาประกอบกัน ที่บอกแล้วว่า ธรรมเดียวกัน ออกผลต่างกันเมื่อองค์ประกอบร่วมเปลี่ยนไป

เพราะฉะนั้น จะต้องปฏิบัติธรรมโดยคำนึงถึงธรรมอื่นที่จะมาเป็นองค์ประกอบร่วม คือต้องปฏิบัติธรรมแต่ละอย่างพร้อมกับธรรมอื่นที่เป็นองค์ประกอบร่วมที่ถูกต้องของมัน

ต้องรู้ว่า ตัวนี้ต้องไปประกอบกับตัวโน้น เช่น *ศรัทธา* กับ *ปัญญา* นี่ก็เป็นความพอดีชนิดหนึ่ง

ศรัทธานั้น เป็นกุศลธรรม ท่านที่ชอบอภิธรรมย่อมทราบดี ศรัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ เป็นต้น เป็นกุศลธรรม เป็นโสภณเจตสิก

โสภณเจตสิก เป็นเจตสิกที่ดีโดยตัวของมันเอง แต่เวลาใช้ ถ้าเอาไปประกอบใช้ผิด ก็เกิดโทษ ฉะนั้นเวลาประกอบใช้ ถ้าจะทำให้เกิดมัชฌิมาเป็นทางสายกลาง จะต้องดูตัวประกอบว่า ธรรมตัวนี้ไปประกอบกับธรรมตัวไหน

ถ้าไปประกอบผิดตัว ดังที่เคยยกตัวอย่างทางวิทยาศาสตร์ที่ได้พูดกับอาจารย์ ดร.อุดม ว่า เอาไฮโดรเจน ๒ บวกกับออกซิเจน ๑ เป็น H_2O เกิดเป็นน้ำ เป็นประโยชน์ แต่ถ้าเอาคาร์บอน ๑ บวกกับออกซิเจน ๒ กลายเป็น CO_2 คือคาร์บอนไดออกไซด์ กลายเป็นพิษ (แก่คน) ไปเลย หรือร้ายกว่านั้นอีก เอาคาร์บอน ๑ บวกกับออกซิเจน ๑ กลายเป็น CO คือคาร์บอนมอนอกไซด์ คนยิ่งแย่

ออกซิเจนเหมือนกัน แต่ไปประกอบกับธาตุคนละอย่าง และในสัดส่วนที่แตกต่าง เกิดดีเกิดเสียได้ องค์ธรรมก็คล้ายๆทำนองนั้น

องค์ธรรมนี้อาจจะดี แต่หากองค์ประกอบร่วมของมันเสีย หรือไปประกอบกับองค์ธรรมอื่นที่เป็นปฏิปักษ์กัน หรือแม้แต่ไปประกอบกับองค์ร่วมที่ดีแต่ผิดสัดส่วนไป อาจจะเกิดผลร้ายได้

แม้แต่องค์ธรรมเดียวกันที่ดี ก็สามารถเป็นปัจจัยแก่องค์ธรรมที่ไม่ดีได้ เรียกว่ากุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ซึ่งท่านยกตัวอย่างไว้ในคัมภีร์โดยเฉพาะอภิธรรม

อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลก็ได้ กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลก็ได้ เช่นคนที่ศรัทธาทำความดี ทำบุญ ทำกุศล เกิดความภูมิใจว่า ตัวได้ปฏิบัติบำเพ็ญธรรม ได้ก้าวหน้าในธรรม เกิดความสันโดษ พอใจ เกียจคร้านขึ้นมา เฉื่อยชา ประมาท เป็นอกุศล เรียกว่า กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล หรือเกิดลำพองใจว่าเรานี้เก่งกว่าเหนือกว่าคนอื่น ได้ทำบุญมาก ก็เกิดเป็นมานะ นี่ก็กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล อย่างนี้เป็นต้น

ฉะนั้น เรื่องธรรมที่พอดี ต้องมองระบบสัมพันธ์แห่งความเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน การมาเป็นตัวประกอบร่วมก็อย่างศรัทธาที่ว่าเมื่อกี้

ศรัทธาโดยตัวมันเองเป็นกุศล แต่ไปประกอบผิด ไปประกอบกับโมหะเข้า ก็กลายเป็นความงมงาย และถ้าเกิดมีวิริยะขึ้นมา อาจจะเอาความเชื่อถือลัทธิศาสนาของตัวไปบีบคั้นเบียดเบียนคนอื่นก็ได้ กลายเป็นเกิดโทษรุนแรงไปเลย ลัทธิศาสนาต่างๆ จึงเป็นเหตุให้คนฆ่าฟันเบียดเบียน ทำสงครามกัน

ในพุทธศาสนาบอกว่า ศรัทธามา ต้องเอาปัญญาประกบทันที ตัวประกอบร่วมต้องมา พอศรัทธามา ปัญญาประกบ ก็ทำให้ศรัทธาตั้งอยู่บนฐานของเหตุผล มีวิจารณญาณ และศรัทธานั้นต้องเป็นไปเพื่อปัญญา

ปัญญาไม่มีศรัทธาช่วย กลายเป็นคนจับจด นั่นก็จะเอา นี่ก็จะเอา รู้อันนี้นิดแล้วไปรู้อันโน้นหน่อย ไม่เอาจริงสักเรื่องหนึ่ง พอเอาศรัทธามาประกอบ ศรัทธาทำให้ใจพุ่งดิ่ง ทำให้จับเป้า จับจุดแน่วลงไป พอศรัทธาจับให้ ปัญญาก็เจาะศึกษาเรื่องนั้นอย่างจริงจังลงลึกเลย และพุ่งเป้า ทำให้มีกำลังในการศึกษา ก็ทำให้เกิดปัญญาจริงจัง

ศรัทธาช่วยปัญญา ทั้งในแง่ที่จับจุดให้ ทำให้มีทิศทางแน่นอน และทำให้มีกำลังเอาจริงเอาจัง ศรัทธาจึงหนุนปัญญา ช่วยให้เกิดปัญญา

และนำไปสู่ปัญญา จนกระทั่งศรัทธาหมดหน้าที่ ก็ยกส่งภาระให้ปัญญาในขั้นสุดท้าย อันนี้เรียกว่า องค์ธรรมที่มาประกอบกันนั้นสำคัญมาก

เพราะฉะนั้น เราจะมองธรรมโดดๆ ไม่ได้ จะบอกว่าธรรมข้อนี้ก็ดีแล้วนะ ไม่ได้ บางทีเอาไปประกอบกับตัวผิดเข้า เกิดผลร้ายหนักเข้าไปอีก

ธรรมที่ตรัสไว้ต่างชุด ดุจเครื่องมือที่ใช้กับต่างงาน

ที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสธรรมไว้เป็นชุดๆ นั้น ที่จริงมีความหมายหลายแง่ แต่พูดไปก็ยิ่งยาว ขอให้ดูในเชิงเปรียบเทียบอย่างง่ายๆ กับสิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นรูปธรรม

อาชีพหลายอย่างมีอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำงานของตัว เช่น ศัลยแพทย์มีมีด กรรไกร คีม เข็ม เทป ค้อน เป็นต้น ช่างไม้ก็มีมีด เลื่อย ค้อน สว่าน สิว ฯลฯ ช่างไฟฟ้าก็มีมีด คีม เทป ไขควง เลื่อย ฯลฯ ช่างทำรองเท้าก็มีมีด คีม ค้อน กรรไกร ฯลฯ

จะเห็นว่า งานต่างกันบางอาชีพมีอุปกรณ์ทั้งที่มีชื่อและเป็นชนิดเดียวกัน และที่ต่างชื่อต่างชนิดกัน

แต่ละอาชีพมีอุปกรณ์สำคัญเป็นชุดของตน อุปกรณ์บางอย่างพอจะขาดได้ แต่บางอย่างขาดไม่ได้เลย ถ้าให้ดีควรมีครบทั้งชุด

*ศัลยแพทย์*มีมีด คีม กรรไกร *ช่างทำรองเท้า*ก็มีมีด คีม กรรไกร แต่มีด และคีม เป็นต้น ของสองงานนั้น มีรูปลักษณะ ขนาด และคุณสมบัติอื่น เช่นความคม ความประณีต ไม่เหมือนกัน นอกจากนั้น ต่างฝ่ายต่างก็มีอุปกรณ์อื่นที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ต้องใช้

ทีนี้ ดูในการปฏิบัติธรรม *โพชฌงค์* (ธรรมด้านการพัฒนาจิตปัญญาให้บรรลุโพธิ) มี ๗ รวมทั้งสติ วิริยะ และปัญญาที่เรียกชื่อพิเศษว่าธัมมวิจยะ/ธรรมวิจัย

นาถกรณธรรม (หลักการสร้างที่พึ่ง ซึ่งเป็นธรรมสำหรับการพัฒนาตัวและดำรงตนในชีวิตประจำวันและในสังคม) ๑๐ ข้อ ก็มีสติ

วิริยะ และปัญญา รวมอยู่ด้วย

ขอให้โยมไปศึกษาดูเถิด สติ วิริยะ และปัญญา ในธรรมสองหมวดนั้น มีความหมาย ความลึกละเอียด ตลอดจนแง่มุมระดับการใช้ไม่เหมือนและไม่เท่ากัน (***โพชฌงค์ ๗*** ดูแนวที่ *สํ.ม.๑๙/๓๗๓-๒๘๐* ***นาถกรณ-ธรรม ๑๐*** ดูแนวที่ *องฺ.ทสก.๒๔/๑๗*)

โพชฌงค์ ๗ มีธรรมด้านจิตใจหลายข้อ คือ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ซึ่ง*นาถกรณธรรม ๑๐* ไม่มี

นาถกรณธรรม ๑๐ ก็มีธรรมด้านชีวิตประจำวันและการอยู่ร่วมสังคมหลายอย่าง ซึ่ง*โพชฌงค์ ๗* ไม่มี (ได้แก่ มีศีล เป็นพหูสูต มีมิตรดี รู้จักฟังคนอื่น ใส่ใจดูว่ามีอะไรที่จะร่วมมือช่วยเหลือกัน รักธรรมใฝ่หาความรู้จริง และไม่เห็นแก่การเสพบริโภค)

ลึกลงไปอีก *โพชฌงค์ ๗* เป็นเรื่องของภาวะจิตใจที่เป็นธรรมชาติ องค์ประกอบทั้ง ๗ ข้อ ทำงานประสานและเป็นปัจจัยหนุนกันไปตามกระบวนการที่เป็นกฎของธรรมชาติอันแน่นอน เมื่อองค์ทั้ง ๗ สมบูรณ์พร้อม ก็เกิดผลคือการตรัสรู้ ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปตามธรรมดาของมันที่เป็นและจะต้องเป็นอย่างนั้นเอง

ส่วน*นาถกรณธรรม ๑๐* เป็นเรื่องของคุณสมบัติที่ออกสู่พฤติกรรมในสังคม ธรรม ๑๐ ข้อ ที่จัดเข้าชุดเข้าหมวดกันนั้น เป็นการจัดระบบขึ้นตามที่มันควรจะเป็นเท่านั้น อย่างที่เดี๋ยวนี้เรียกกันว่าจริยธรรมเป็นชุดเชิงสังคม คือไม่ใช่เรื่องภายในของชีวิตเอง แต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับสังคม การออกผลต้องดูสองชั้น โดยเฉพาะในระดับสังคม

ดุลยภาพพื้นฐาน
ที่ประสานคน กับธรรมชาติและสังคม

หันไปพูดในเรื่องใหญ่ๆ ที่เป็นระดับพื้นฐาน จะขอยกตัวอย่างอีกคู่หนึ่งที่สำคัญมาก เป็นหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา คู่นี้คือชื่อของ

พระพุทธศาสนาเลยทีเดียว

พระพุทธศาสนานี้ประกอบด้วยองค์หรือส่วนประกอบใหญ่ ๒ ส่วน ซึ่งเป็นชื่อเดิมแท้ของพระพุทธศาสนา

ปัจจุบันนี้ ที่เราเรียกกันว่าพระพุทธศาสนานั้น ที่จริง คำว่า "พระพุทธศาสนา" เป็นคำนิยมในสมัยหลัง คำว่าพระพุทธศาสนาก็แปลว่า "คำสอนของพระพุทธเจ้า" เท่านั้นเอง ถ้าเอาความหมายตามตัวอักษร ก็แคบมาก ไม่ใช่ชื่อเดิมของพระพุทธศาสนาทั้งหมด

ชื่อเดิมนั้นคืออะไร พระพุทธเจ้าเรียกพระศาสนาของพระองค์ว่าอะไรแน่

เดิมพระพุทธเจ้าทรงเรียกพระศาสนานี้ว่า *ธรรมวินัย* บางครั้งเรียกเน้นในภาคปฏิบัติว่า ***พรหมจริยะ***

แต่ตอนนี้เราเอาชื่อว่า "ธรรมวินัย"

แม้แต่ตอนที่จะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า

> "***ธรรม***และ*วินัย* ที่เราได้แสดงแล้วและบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไป"
>
> *(ที.ม.๑๐/๑๔๑)*

อันนี้แหละหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา

พุทธพจน์นี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่ในพุทธพจน์นี้ยังเรียกเน้นแต่ละอย่างแยกเป็น ๒ คำ ถ้าดูโดยทั่วไป พระพุทธเจ้าตรัสเรียกรวมเป็นคำเดียวว่า *"ธรรมวินัย"*

หลักนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานั้นต้องครบ ๒ อย่าง จึงจะมีดุลยภาพ ถ้าเอาอย่างเดียว อาจจะเสียดุล เรื่องธรรมวินัยต้องมีดุลยภาพระหว่างกัน แล้วมันจะเป็นตัวตรวจสอบกันด้วย ทำให้เกิดความพอดี มิฉะนั้นอาจจะเอียงข้างไป

ธรรมและวินัยนี้เป็น ๒ ก็จริง แต่เวลามาเป็นชื่อเรียกพระพุทธศาสนาในภาษาบาลี ท่านใช้เป็นเอกพจน์ เรียกว่า "ธมฺมวินโย" สองใน

ความเป็นหนึ่ง หรือ หนึ่งจากสองมารวมกันเข้า

เหมือนชีวิตของเรา เป็นสภาพหนึ่งเดียวที่เกิดจากนามและรูป ซึ่งจะต้องมีดุลยภาพ นามและรูป ๒ อย่าง เวลารวมกันในภาษาบาลี เป็นเอกพจน์ว่า "นามรูป" ท่านถือเป็นหนึ่ง

นามญฺจ รูปญฺจ รวมกันเข้าเป็น *นามรูป*

ธมฺโม จ วินโย จ รวมกันเข้าเป็น *ธมฺมวินโย*

เป็นอันหนึ่งอันเดียว จากสองเป็นหนึ่ง

ธรรม คืออะไร อันนี้แหละโยมจะต้องมาทำความชัดเจนกันหน่อย

*ธรรม*นั้น เป็นความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็เป็นอย่างนั้น เช่นสิ่งทั้งหลายก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ของมันอย่างนั้น แต่พระพุทธเจ้าทรงมีพระปัญญา ทรงค้นพบความจริงนั้น แล้วนำมาเปิดเผย แสดง ชี้แจง ทำให้เข้าใจง่าย แต่ธรรมก็อยู่อย่างนั้นแหละ

ฉะนั้น *ธรรม* ก็คือธรรมดา และสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดา

การที่จะเอาธรรม มาทำให้เกิดประโยชน์แก่หมู่มนุษย์นี้ ต้องมีวิธีการ มนุษย์มีจำนวนมาก อยู่กันเป็นสังคม การที่จะเอาธรรมมาทำให้เกิดประโยชน์แก่แต่ละคน ก็ต้องให้แต่ละคนเข้าใจ ต้องเที่ยวสั่งสอนให้มีความรู้เข้าใจแต่ละคนไป ช้าเสียเวลา สิ้นเปลืองพลังงานมากมาย

ทำอย่างไรจะให้ธรรมเกิดประโยชน์แก่คนจำนวนมาก ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมนี้ ก็ต้องวางเป็นระบบ ต้องมีการจัดตั้ง จะได้เกิดโอกาสและมีวิธีการที่จะทำให้คนจำนวนมากเข้าถึงธรรมนั้นได้

พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงนำเอาความรู้ในความจริงของธรรมชาตินั้นมาจัดตั้งวางระบบขึ้นสำหรับมนุษย์

การจัดตั้งวางระบบแบบแผน เพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ที่หมู่มนุษย์จะเอาธรรมมาใช้ให้เป็นประโยชน์ หรือได้ประโยชน์จากธรรม เรียกว่าเป็น *วินัย* (อย่าเข้าใจวินัยในความหมายแคบๆ แบบภาษาไทย)

การที่จะจัดตั้งวางระบบเป็นวินัยที่ได้ผล ก็ต้องรู้ถ่องแท้ในธรรมก่อน และวินัยที่จัดตั้งนั้นก็ต้องสอดคล้องกับธรรม อีกทั้งที่จัดตั้งวางวินัยนั้นก็เพื่อช่วยให้คนหมู่มากได้ประโยชน์จากธรรม

ดังนั้น *ธรรม*จึงเป็นทั้งฐาน เป็นทั้งจุดหมาย และเป็นบรรทัดฐานของ*วินัย* ที่เป็นระบบจัดตั้งทุกอย่างของสังคมมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง หรือระบบทางสังคมอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม

ความรู้ในความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา แล้วสามารถใช้ความรู้นั้นมาจัดตั้งวางเป็นระบบสำหรับมนุษย์ได้นี้ เป็นความสามารถพิเศษของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มี

ทำไมเป็นพระพุทธเจ้าเหมือนกัน แต่ไม่เหมือนกัน

พระปัจเจกพุทธเจ้า ก็ค้นพบ*ธรรม*เหมือนพระพุทธเจ้า รู้ เข้าถึงความจริง หมดกิเลส แต่ทำไม่ได้ตอนวาง*วินัย* ได้แค่รู้ความจริง เข้าถึงธรรม แต่จัดวางวินัยไม่ได้ คือวางระบบแบบแผนขึ้นมาให้ธรรมนั้นกลายเป็นประโยชน์แก่สังคมมนุษย์หรือหมู่มนุษย์จำนวนมากนั้นไม่ได้

ที่เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เพราะว่ามีความรู้ความสามารถทั้ง ๒ อย่าง

๑. มีปัญญา ที่เป็น*โพธิญาณ* อันสามารถเข้าถึงสัจธรรม รู้ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา

๒. มีปัญญา ที่เป็น*พลญาณ* อันสามารถนำเอาความรู้ในความจริงนั้น มาประกาศและจัดตั้งวางระบบแบบแผนในหมู่มนุษย์ ยังประโยชน์สุขให้แผ่ขยายออกไป เริ่มจากสั่งสอนให้มนุษย์อื่นเข้าใจได้

ฉะนั้น *วินัย* จึงเกิดจากพระปรีชาสามารถส่วนพิเศษของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่กลั่นกรอง*ธรรม* นำมาจัดวางเป็นระเบียบชีวิต และระบบสังคมของมนุษย์ เช่น การจัดตั้งชุมชน (คือสังฆะ) การจัดโครงสร้างของชุมชนนั้น การจัดวางระบบวิธีเกี่ยวกับการที่จะได้มา การ

ครอบครอง การใช้ การแบ่งสรรแจกจ่ายวัตถุปัจจัย ๔ เป็นต้น การกำหนดว่าจะกิน จะอยู่ อะไรอย่างไร การวางระบบสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน การจัดสภาพแวดล้อม ว่าทำอย่างไรให้เกื้อหนุนต่อการที่บุคคลจะพัฒนาตัวเองเพื่อเข้าถึงและได้ประโยชน์จากธรรม

ว่าตามภาษาปัจจุบันก็คือ การจัดตั้งวางระบบแบบแผนต่างๆ ในสังคมมนุษย์ เช่น ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง และระบบทางสังคม ไม่ว่าอย่างใดๆ

พูดอีกสำนวนหนึ่ง หรือมองพลิกไปอีกด้านหนึ่ง ระบบของ *ธรรม*และ*วินัย* ก็คือระบบขององค์ประกอบ ๓ อย่าง กล่าวคือ *คน ธรรมชาติ* และ*สังคม*

คน เป็นตัวโยงระหว่างธรรมชาติกับสังคม เพราะคนเดียวกันนี้

มองด้านหนึ่ง เขาเป็นชีวิต ที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ในเวลาเดียวกัน

มองอีกด้านหนึ่ง เขาเป็นบุคคล ที่เป็นสมาชิก หรือเป็นส่วนร่วมของสังคม

เมื่อใดคนที่เป็นตัวเชื่อมกลางนี้ เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ที่เรียกว่า *ธรรม* ปัญญาที่พาเขาเข้าถึงธรรม ก็จะทำให้เขาสามารถมาจัดวางระบบการอยู่ร่วมสังคม ให้เกิดผลดีแก่ชีวิตในธรรมชาติ และโยงประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของชีวิต เข้ากับการดำเนินการด้านบุคคลในทางสังคม ด้วยสิ่งที่เรียกว่า *วินัย* ได้อย่างสำเร็จผลด้วย

นี้คือ ดุลยภาพใหญ่ที่สำคัญยิ่ง แต่จะต้องเอาไว้พูดเป็นเรื่องต่างหาก ในโอกาสอันควร

ธรรมเป็นบรรทัดฐานแห่งความถูกต้องของวินัย วินัยเป็นบรรทัดฐานแห่งพฤติกรรมที่ถูกต้องตามธรรม

วินัย นั้น จัดสรรทั้งวัตถุปัจจัย จัดสรรสภาพแวดล้อม และจัด

ระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมและทำกิจการร่วมกัน จัดทำไม ก็เพื่อให้มันเกื้อหนุนต่อการที่คนจะพัฒนาตัวให้เข้าถึงธรรม มีชีวิตที่ดีงาม ในสังคมที่มีสันติสุข ในโลกที่รื่นรมย์น่าอยู่อาศัย

การดำเนินสังฆกรรม การจัดกิจกรรมของหมู่คณะ วิธีดำเนินคดีและลงโทษผู้กระทำผิด ระเบียบการบริหารการคณะสงฆ์ เป็นเพียงส่วนปลีกย่อยของวินัย

จะเห็นว่า *วินัย*ของสงฆ์ให้ความสำคัญแก่ปัจจัย ๔ เรื่องวัตถุ เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องระบบการบริหาร การปกครอง เรื่องของระเบียบสังคมทุกอย่าง ในฐานะเป็นฐานที่จะเกื้อหนุนให้คนเป็นอยู่อย่างสอดคล้องกับ*ธรรม*และได้ประโยชน์จาก*ธรรม*

บางคนมองแต่ธรรมอย่างเดียว เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องจิตใจ ไม่เกี่ยวกับสังคม เป็นเรื่องเฉพาะตัว

บางคนพูดว่า ถ้าคนแต่ละคนดีแล้ว สังคมก็ดีเอง นี่เป็นการตอบแบบธรรม ถูกต้อง ถ้าทุกคนดีแล้ว สังคมก็ดีเอง อันนี้ไม่ผิด แต่เป็นการตอบแบบกำปั้นทุบดิน ก็ใช่ซิ ถ้าทุกคนดี สังคมมันก็ดี แต่ปัญหาต่อไปว่า ทำอย่างไรจะให้แต่ละคนดี นี่คือปัญหาของวินัย

ถ้าแต่ละคนดี สังคมก็จะดี นี้เป็นเงื่อนไขของ*ธรรม* เป็นความจริงตามกฎธรรมชาติ

ทำอย่างไรจะให้แต่ละคนดี นี้เป็นเงื่อนไขของ*วินัย* ที่เป็นปฏิบัติการทางสังคมของมนุษย์

ปฏิบัติการทางสังคมของมนุษย์ด้วยวินัยนั้น จะต้องให้เป็นไปตามธรรม เริ่มตั้งแต่รู้ถูกต้องว่า คนดีเป็นอย่างไร สังคมดีเป็นอย่างไร

ปัญหาของวินัยมาจับจุดตรงที่ว่า แล้ว*ทำอย่างไรจะให้แต่ละคนดี*ต่อด้วย → ได้รับประโยชน์ มีความสุข ฯลฯ

คำตอบก็คือ ต้องจัดวางระเบียบ ระบบ แบบแผน ระบบความสัมพันธ์และสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลขึ้น เพื่อจะได้ตะล่อมช่วยป้องกันคน

จากการทำชั่ว หรือทำในทางที่ผิดเสียหาย และสร้างสภาพที่เอื้อเกื้อหนุนต่อการทำความดี และเอื้อต่อการพัฒนาตนเองของมนุษย์ที่จะเข้าถึงชีวิตและสังคมที่มีสันติสุขเป็นอิสระ

พูดอย่างง่ายว่า เพื่อปิดกั้นจำกัดโอกาสแห่งความชั่ว และส่งเสริมโอกาสแห่งความดี อย่างนี้คือวินัย

ฉะนั้น วินัยจึงมาช่วยในการที่ว่าทำอย่างไรจะให้แต่ละคนกลายเป็นคนดีขึ้นมา โดยมีเครื่องชักนำให้เขาเข้าสู่ธรรม

ธรรมนั้น เป็นเรื่องของความจริงตามธรรมชาติ ที่ชีวิตของคนแต่ละคนจะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เช่น เป็นเรื่องของชีวิตแต่ละชีวิต เป็นเรื่องของการที่ทุกคนรับผิดชอบต่อกรรมของตัวเอง เป็นเรื่องของความรับผิดชอบต่อกฎธรรมชาติ การที่ชีวิตของแต่ละคนต้องขึ้นต่อการทำงานของระบบย่อยอาหาร ระบบหายใจ ระบบหมุนเวียนของโลหิต ระบบความรู้สึกนึกคิด ฯลฯ ซึ่งรวมลงในคติธรรมดาของสังขาร คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย

*ธรรม*เป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ที่ต้องรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเองตามกฎ**ธรรมชาติ** แต่*วินัย*กำหนดให้**บุคคล**แต่ละคนนั้นรับผิดชอบต่อสังคม เพราะฉะนั้น เมื่อมีพระภิกษุทำความผิด

๑. ในแง่ของธรรม ภิกษุนั้นรับผิดชอบต่อกรรมที่ตัวทำ ตามความเป็นไปของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เมื่อทำกรรมชั่วก็มีผลชั่ว อันนั้น**กรรมทางธรรม**(ของธรรมชาติ)ว่าไป แต่

๒. ในแง่ของวินัย ภิกษุนั้นต้องรับผิดชอบต่อชุมชนสงฆ์ สงฆ์จะเอาตัวมาชำระคดี มาตัดสินความผิด มาลงโทษ ในการนี้สงฆ์มีเครื่องมือ คือ **กรรมทางวินัย** ที่จะใช้จัดการกับภิกษุนั้น โดยไม่ต้องรอกรรมของธรรมชาติ

ถึงแม้วินัยจะเป็นเรื่องสมมติ แต่วินัยกำกับการกระทำของคน เมื่อคนทำอะไรก็ตาม การกระทำของเขาก็เป็นเหตุปัจจัยตามกฎธรรมชาติ วินัยจึงเป็นการเอาปัจจัยฝ่ายมนุษย์ ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีคุณสมบัติพิเศษ

(เฉพาะอย่างยิ่งปัญญา และเจตนาซึ่งมุ่งสู่จุดหมายที่ปัญญาชี้บอก) เข้าไปร่วมในกระบวนการของธรรม ที่จะผลักดันกระบวนเหตุปัจจัยให้ดำเนินไปในทางที่จะให้เกิดผลที่มนุษย์ต้องการ

เป็นอันว่ามี ๒ ส่วนซึ่งสัมพันธ์กันเชิงเหตุผลว่าเพื่ออะไร วินัยจัดตั้งเพื่ออะไร ก็เพื่อจะให้ธรรมบังเกิดผลในสังคมมนุษย์ วินัยเปิดช่องให้ธรรมแสดงผล แต่วินัยนั้นจะมีผลจริง ก็ต้องตั้งอยู่บนฐานของธรรม

ถ้าวินัยไม่ตั้งอยู่บนฐานของธรรม ไม่ชอบธรรม ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงแห่งเหตุปัจจัย วินัยนั้นก็ไม่ถูกต้อง ไม่ยั่งยืน ไม่เป็นจริง ไม่มีผล ไร้ความหมาย

ดังนั้น วินัยต้องตั้งอยู่บนฐานของธรรม คือตั้งอยู่บนฐานของความจริงแห่งเหตุปัจจัย โดยสร้างฐานที่สอดคล้องขึ้นจากความรู้ในกฎธรรมชาติ

เพราะฉะนั้น บุคคลที่จะจัดตั้งวินัยได้ถูกต้องเกิดผลดี จึงต้องมีคุณสมบัติพื้นฐาน ๒ ประการ คือ

๑. มี*ปัญญา*รู้แจ้งจริง เข้าถึงสัจธรรม ใครรู้ธรรม รู้ตัวความจริง เข้าถึงความจริงแห่งธรรมดาของกฎธรรมชาติได้เท่าไร การวางวินัยก็ยิ่งได้ผลดีเท่านั้น

๒. มี*เจตนา*ดีงามบริสุทธิ์ คือต้องมีเจตนาบริสุทธิ์ ไม่หวังผลประโยชน์ส่วนตัว ไม่เห็นแก่ตัว ไม่มีโลภะ โทสะ เคลือบแฝง มุ่งเพื่อประโยชน์สุขแก่หมู่มนุษย์ทั่วไป

พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องนี้ คือ

๑. ทรงมีพระ*ปัญญา* ทรงเข้าถึงความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาติ ความรู้นี้ทำให้จัดโครงสร้าง ตั้งระบบ วางกฎระเบียบแบบแผนที่สอดคล้องกับธรรม คือตัวความจริงของระบบความสัมพันธ์ในกฎธรรมชาติ ทำให้วินัยสอดคล้องกับธรรม

๒. ทรงมีพระ*มหากรุณา* คือทรงมีพระหฤทัยที่ประกอบด้วย

เมตตา กรุณา ไม่มีอกุศลธรรม ไม่มีเจตนาร้ายต่อผู้ใด ไม่ได้หวังผลประโยชน์ส่วนพระองค์ แต่ทรงกระทำเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย์บนฐานแห่งพระวิสุทธิคุณ

ด้วยพระปัญญารู้แจ้งธรรม และด้วยพระเจตนาบริสุทธิ์ประกอบด้วยมหากรุณา ก็ทำให้พระพุทธองค์ทรงวางวินัยที่ได้ผล ซึ่งทำให้เกิดระบบคณะสงฆ์ขึ้นมา อันเป็นสถาบันที่ยั่งยืนที่สุดในโลก

ฝรั่งยอมรับว่า ปัจจุบันสถาบันที่ยั่งยืนที่สุดในโลก คือ "สังฆะ" หรือสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ยังไม่มีสถาบันใด องค์กรใด ที่ยั่งยืนเท่าสงฆ์ สองพันห้าร้อยกว่าปีแล้ว ยังอยู่ได้

วินัยกันไว้ ไม่ให้เอาธรรมมาอ้างในทางที่ผิด

วินัยเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการปฏิบัติตามธรรม ถ้าไม่มีวินัยมาช่วยตรึงหรือกำกับ บางทีก็พาลจะเขวเข้าใจธรรมผิดไป เช่น บางคนบางท่านคิดว่า ธรรมสอนให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดๆ เราปฏิบัติธรรมก็อยู่ง่ายๆ สบายๆ อย่างไรก็ได้

แต่วินัยบอกว่า "อย่างไรก็ได้" ไม่ได้ วินัยไม่ยอมเด็ดขาด วินัยกำหนดแจกแจงออกไปเลยว่า พระภิกษุจะต้องปฏิบัติกิจอย่างนั้นๆ จะอยู่อย่างสบาย จะบอกฉันสบายแล้ว ปรับใจได้แล้ว วินัยไม่ยอม วินัยไม่เอาด้วย

เพราะฉะนั้น วินัยที่เป็นรูปแบบจัดตั้งตามสมมตินี่แหละ เป็นตัวตรึง ที่ทำให้เรารู้ว่า การปฏิบัติที่ถูกต้องสอดคล้องกับธรรมอย่างแท้จริงเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์อย่างไร อะไรเป็นมาตรฐาน ที่ทำให้บอกได้ว่า ชีวิตของพระอริยะคืออย่างไร

พระอริยบุคคลที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในความหมายของธรรมนั้น ไม่ใช่คนที่ไม่เอาเรื่องเอาราวอะไร เฉยๆ เฉื่อยๆ ไม่เอาอะไรทั้งนั้น แต่เป็นคนที่เอาเรื่องเอาราว เอาจริงเอาจังอย่างยิ่งในความหมายของวินัย

พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า เธออยู่ง่ายๆ แต่*อยู่ง่ายๆ ไม่ใช่มักง่าย*นะ พระภิกษุนั้นมีไตรจีวร คือมีจีวรแค่ ๓ ผืน นับว่าอยู่ง่ายแล้ว เธอสามารถดำเนินชีวิตที่มีความสุขและบำเพ็ญกิจหน้าที่ ทั้งพัฒนาตนในไตรสิกขาและแผ่ธรรมแก่ประชาชนได้เต็มที่ โดยอาศัยเครื่องนุ่งห่มเพียงจีวรแค่ ๓ ผืน

คนมีไตรจีวรคือผ้าแค่ ๓ ผืนนั้น มองดูว่าเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ให้ความสำคัญแก่เรื่องวัตถุ ผ้านุ่งผ้าห่ม นี่แหละตรงนี้ต้องจับเจตนารมณ์ของวินัยให้ได้

พระภิกษุไม่ให้ความสำคัญแก่วัตถุ มีผ้านุ่งห่มเป็นสมบัติแค่ ๓ ผืนก็จริง แต่เมื่อเธอรับเอาจีวร ๓ ผืนนี้ โดยสมมติ คือตกลงยอมรับกันว่าเป็นของตนแล้ว ต้องรับผิดชอบ วินัยมากำกับทันที

จีวร ๓ ผืนนี่ พระจะบอก โอ้ย ของสมมติ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เราไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วปล่อยปละละเลยไม่ได้ พระพุทธเจ้าบัญญัติว่า ภิกษุอยู่ปราศจากไตรจีวรแม้เพียงราตรีเดียว ต้องอาบัติปาจิตตีย์

เมื่อตกลงกันแล้วว่า เธอเป็นเจ้าของจีวรผืนนี้ เธอต้องรับผิดชอบแม้แต่ราตรีเดียวก็ห่างจากความรับผิดชอบไม่ได้ *(วินย.๒/๑๐)* จีวรที่กำหนดไว้ใช้ประจำแล้ว ของใคร ผู้นั้นต้องใส่ใจรักษาให้ดี ขาดเป็นช่องทะลุแม้เพียงเท่าหลังเล็บนิ้วก้อย เรียกว่าขาดอธิษฐาน ขืนปล่อยไว้ ไม่ปะชุน ไม่แก้ไข เดี๋ยวก็มีความผิด เป็นอาบัติ *(วินย.อ.๒/๑๖๘)* อย่างนี้เป็นต้น

จะอ้างว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่มีทาง วินัยไม่ยอมให้

วินัยเต็มไปด้วยเรื่องของความรับผิดชอบ พระต้องมีความรับผิดชอบต่อทุกสิ่งทุกอย่าง ต่อชีวิตตนเอง ต่อสังคม ต่อชุมชนของตัวเอง ภิกษุเอาของสงฆ์ไปใช้ ถ้าไม่เก็บไว้ที่ ต้องอาบัติ อะไรต่ออะไรดูหยุมหยิมไปหมด

แต่มันส่งผลกลับมาเสริมธรรม มันเป็นเครื่องแสดงในเชิงรูป

แบบ ให้เห็นชัดเจนว่า การปฏิบัติที่สอดคล้องถูกต้องตามธรรมอย่างแท้จริงเป็นอย่างไร ทำให้เห็นความสอดคล้องกลมกลืนว่า พระภิกษุผู้เข้าถึงธรรมหรือฝึกฝนปฏิบัติเพื่อเข้าถึงธรรม เป็นผู้ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น จึงไม่มีอะไรที่จะทำเพื่อตนเอง จึงทำเพื่อประโยชน์แก่สงฆ์หรือแก่มวลมนุษย์ได้เต็มที่ ท่านจึงทำจริงทำจังได้ตามวินัย เพราะไม่มีความยึดมั่นในประโยชน์ส่วนตัว ก็จึงปฏิบัติตามวินัยที่วางไว้เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมได้ด้วยความเต็มใจ นี่คือผลย้อนกลับที่มาเสริม

ถ้าปฏิบัติธรรมถูกต้องแล้ว จะกลายเป็นคนที่สามารถปฏิบัติตามวินัยได้จริงจังด้วย ธรรมกับวินัยนี้เป็นตัวดุลกันไว้ และส่งเสริมกัน

คนที่ถึงธรรมแล้ว จะปฏิบัติตามวินัยได้เต็มที่ และวินัยก็เป็นกรอบกันไว้ ไม่ให้ปฏิบัติธรรมเขว มิฉะนั้น เดี๋ยวจะกลายเป็นอย่างที่พูดเมื่อกี้ ว่า เอ้อ เราปฏิบัติธรรม เราไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ปล่อยตามเรื่องตามราว อะไรจะเป็นอย่างไรก็ช่างมัน นี่แหละ วินัยกันไว้เลย ไม่มีทางเป็นไปได้

มีตัวอย่างหนึ่ง ในกรุงเทพฯ นี้เอง นานแล้ว มีโยมมาเล่าให้ฟังว่า ที่วัดหนึ่งมีพระอายุมากแล้ว คงสัก ๗๐ ได้ ท่านให้ผู้หญิงสาวๆ นวด บอกว่าไม่มีกิเลสแล้ว ไม่ยึดมั่นถือมั่น ทำอะไรก็ไม่เป็นไร คงมีหลายคนเชื่อ (แม้แต่ตัวเองก็อาจจะเชื่ออย่างนั้น ด้วยโมหะ)

นี่วินัยไม่ยอมแล้ว นี่ถ้าไม่มีวินัยไว้กัน พวกที่จะอ้างแบบนี้มีเยอะเลย ทำอย่างไรก็ได้ ไม่ยึดมั่นอะไรทั้งนั้น แต่วินัยเป็นตัวกันไว้เสร็จ ไม่มีทาง และคติพระอรหันต์ก็เสริมและสอดคล้องกับวินัย

ความไม่ยึดมั่นที่แท้ ต้องดูจากคติพระอรหันต์

คติพระอรหันต์ เป็นอย่างไร คติพระอรหันต์บอกแล้วว่า พระอรหันต์ คือ ผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีประโยชน์ตนสมบูรณ์แล้ว ไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตนเองอีก

ตรงที่ว่าไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตนเองอีก นี่แหละสำคัญนัก

เพราะฉะนั้น ต่อจากนี้ ชีวิตของพระอรหันต์ ซึ่งมีความสมบูรณ์ มีอิสรภาพสมบูรณ์ภายใน มีความสุขเต็มอิ่มภายใน มีความสุขอยู่กับตัวตลอดเวลา ไม่ต้องหาความสุขแล้ว

ด้วยความสมบูรณ์เต็มอิ่ม ไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตัวเองนี้ จึงอุทิศพลังชีวิตให้แก่มนุษยชาติได้หมด มีแต่จะทำการเพื่อผู้อื่นทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงเหนือกว่าพระโพธิสัตว์

*พระโพธิสัตว์*แสนจะเก่งแล้ว คือยอมสละชีวิตของตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ แต่พระโพธิสัตว์นั้น ต้องทำความดีด้วยปณิธาน คือต้องตั้งใจ ต้องมุ่งมั่น อธิษฐานจิตไว้ว่าจะทำความดีนั้นๆ

แต่*พระอรหันต์*และ*พระพุทธเจ้า* ท่านทำความดีโดยอัตโนมัติ เพราะเป็นธรรมดาของท่านเองที่จะทำอย่างนั้น พระอรหันต์และพระพุทธเจ้าเก่งกว่าพระโพธิสัตว์ตรงนี้ คือไม่ต้องตั้งจุดหมาย ไม่ต้องระดมพลังจิตใจที่จะทำ แต่ท่านทำความดีโดยเป็นธรรมดาของท่านเอง เป็นอัตโนมัติ เพราะไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตัวเองอีก

ในเมื่อพระอรหันต์ไม่มีอะไรต้องทำเพื่อตัวเองอีก ท่านจะเอาธรรมแห่งความไม่ยึดมั่นอันสูง มาอ้างทับวินัย เพียงที่จะให้คนนั้นคนนี้นวดให้ทำไม ท่านจะคำนึงถึงผู้อื่นเท่านั้น ความสุขก็เต็มในตัว ไม่ต้องหาความสุขให้แก่ตัวแล้ว หลักการอะไรที่มีไว้ตั้งไว้เพื่อความดีงามและประโยชน์สุขของหมู่มนุษย์หรือสังคม ท่านจะถือปฏิบัติอย่างมั่นคงจริงจัง

นี้คือคติพระอรหันต์ อันเป็นสุดยอดของการบำเพ็ญความดีอย่างบริสุทธิ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสอยู่เสมอ ไม่ว่าจะในการส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา การดำรงรักษาพระศาสนา และการประกาศปรารภในการสังคายนา คือวัตถุประสงค์ที่ว่า *พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย* (วินย.๔/๓๒; ที.ปา.๑๑/๒๒๕)

คติชีวิตพระอรหันต์ ก็คือ ดำรงอยู่ ดำเนินชีวิต จาริกไป และ

ทำกิจทั้งหลาย เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชนจำนวนมาก ด้วยเห็นแก่ประโยชน์สุขของชาวโลก

พระอรหันต์มีชีวิตอยู่เพื่อวัตถุประสงค์นี้ และอีกคติหนึ่งที่พ่วงมาด้วยกันก็คือ *ปจฺฉิมา ชนตา ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชติ* (*เช่น องฺ.จตุกฺก.๒๑/๑๖๐; องฺ.ปญฺจก.๒๒/๗๙*) แปลว่า เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ชนรุ่นหลัง หรือชนผู้จะเกิดตามมาภายหลังคืออนุชน จะได้ถือเป็นแบบอย่าง

รวมความว่า พระอรหันต์มีคติสำคัญ ๒ อย่าง คือ

๑. ทำเพื่อประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมาก ด้วยเห็นแก่ชาวโลก

๒. ประพฤติทุกอย่างเป็นหลักไว้ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่คนที่จะเกิดภายหลัง

มีตัวอย่างน่าจำไว้เรื่องหนึ่ง คือ พระมหากัสสปะมีอายุมาก แก่กว่าพระพุทธเจ้าอีก และท่านถือธุดงค์ตลอดชีวิต

ธุดงค์นั้น ไม่ใช่หมายความว่าเที่ยวจาริกไปนะ คนมักจะเข้าใจผิด

ธุดงค์ คือ ข้อปฏิบัติขัดเกลากิเลส มีตั้ง ๑๓ ข้อ เช่นว่า ใช้แต่จีวรบังสุกุล คือผ้าที่เขาทิ้ง ไปเที่ยวเก็บเอาของที่เขาทิ้งมา แล้วก็เอามาต้ม มาตัด มาเย็บ มาย้อม ไม่ใช้จีวรอย่างดีที่เขาถวาย หรืออีกข้อหนึ่งว่าถือนุ่งห่มแค่ไตรจีวร คือ ๓ ผืน เกินนั้นไม่ใช้ ไม่ยอมใช้อดิเรก อีกข้อหนึ่งว่าถือออกบิณฑบาตเป็นประจำ ไม่รับนิมนต์ อีกข้อหนึ่งว่าถือฉันมื้อเดียว อีกข้อหนึ่งว่าถืออยู่ป่าตลอดชีวิต ฯลฯ

เคยมีคนมาชมพระพุทธเจ้าว่า พระองค์เป็นผู้มีชีวิตที่ขัดเกลาอยู่เรียบง่าย อยู่ปลีกหลีกเร้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอชมเรานี่ไม่ถูก การที่สาวกเคารพยกย่องเรา ไม่ใช่เพราะเหตุนี้ ถ้าจะเคารพนับถือเพราะฉันอาหารน้อย ใช้จีวรน้อย อยู่ขัดเกลา สาวกของเราหลายองค์ถือปฏิบัติเคร่งครัด เข้มงวดกว่าเราเยอะ

แต่เรานี้ สาวกเคารพบูชา ก็เพราะว่าเป็นผู้ค้นพบทาง และเป็นผู้ที่ชี้ทางให้แก่ผู้อื่น ช่วยให้สาวกทั้งหลายสามารถบรรลุธรรมสูงสุดได้

พระองค์ตรัสว่า ในเรื่องฉันอาหาร พระองค์ก็รับนิมนต์ไป เดี๋ยวที่โน่น เดี๋ยวที่นี่ พระองค์เกี่ยวข้องมากทีเดียวกับทั้งพระสงฆ์และชาวบ้าน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ไปทีเดียว ในเรื่องจีวร มีผู้ศรัทธาถวายจีวรดีๆ พระองค์ก็รับมาใช้เป็นต้น *(ม.ม.๑๓/๓๑๙-๓๕๕)*

พระมหากัสสปะถือธุดงค์หลายข้อ ต่อมาตอนท่านแก่แล้ว ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า กัสสปะ เธอก็แก่แล้ว ผ้าบังสุกุลเนื้อหยาบ ใช้ลำบาก น้ำหนักมาก เธอเปลี่ยนมารับผ้าที่คฤหบดีถวายเถอะ เนื้อผ้าละเอียด จะได้เบาหน่อย

แต่พระมหากัสสปะกราบทูลขอโอกาสว่า จะขอปฏิบัติไปตามเดิม พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า เธอมีเหตุผลอะไรถึงจะปฏิบัติไปตามเดิม ท่านก็บอกว่า *ปจฺฉิมา ชนตา ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺเชยฺย* (สํ.นิ.๑๖/๔๘๑) เพื่อเป็นหลักให้คนที่เกิดมาภายหลังยึดถือเป็นแบบอย่าง นี่แหละพระอรหันต์ท่านไม่ทำเพื่อตัวเองเลย

เป็นอันว่า ในการรักษาวินัยและปฏิบัติกิจต่างๆ พระอรหันต์จะประพฤติเป็นหลัก เพราะท่านต้องทำตัวเป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่น ใครจะมาอ้างว่า ไม่ผิดวินัยเพราะเป็นพระอรหันต์ หมดกิเลสแล้วนี่ ฟังไม่ขึ้น

ครั้งหนึ่ง มีผู้หญิงศรัทธาในพระมหากัสสปะมาก ก็มาช่วยกวาดในกุฏิให้ พระมหากัสสปะท่านมาเจอ ท่านบอกว่าขอเชิญไป อย่ามาทำให้ เขาก็บอกว่า เขามาช่วยท่านเพราะเลื่อมใสศรัทธา ท่านบอกว่าจะเป็นที่ติฉินนินทา ไม่ดี จะเป็นตัวอย่างที่ไม่ดี

นี่คือคติพระอรหันต์ในอดีตที่ท่านทำมา โดยยกตัวอย่างพระมหากัสสปะ ธุดงค์เป็นข้อปฏิบัติขัดเกลากิเลส พระมหากัสสปะหมดกิเลสแล้วจะไปขัดเกลากิเลสอะไรอีก ท่านไม่จำเป็นต้องไปถือธุดงค์ แต่ที่ท่านถือเพราะว่า ท่านรักษาหลักไว้ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่อนุชนคนรุ่นหลัง

ย้ำ: วินัยเอาปัจจัยพิเศษของมนุษย์เข้าไปใส่กระบวนธรรม

เวลามีเรื่องมีราว คนทำความผิดความชั่วร้าย บางคนชอบพูดว่า ไม่ต้องไปยุ่งไปจัดการอะไร แล้วเขาก็จะได้รับผลกรรมของเขาเอง การพูดอย่างนี้ต้องระวังให้มาก ทั้งจะขัดกับหลักการของพระพุทธศาสนา และทำให้ตกอยู่ในความประมาท

ในเรื่องนี้ วินัยของสงฆ์ก็ช่วยให้มีวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง อย่างที่บอกแล้วว่าต้องแยกความรับผิดชอบเป็น ๒ ด้าน คือ

ด้านธรรม แต่ละคนรับผิดชอบต่อกรรมของตน ตามกระบวนการของกฎธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง นี่เรียกว่ากรรม

แต่อีกด้านหนึ่ง คือ *ด้านวินัย* เพื่อประโยชน์ของสังคม เขามีการบัญญัติจัดวางกฎระเบียบกติกา เพื่อให้ธรรมออกผลแก่หมู่มนุษย์ในเชิงรูปธรรม คือให้สังคมมนุษย์ได้ประโยชน์จากธรรม

ดังนั้น เมื่อมีภิกษุทำความผิด จะไม่มีการพูดว่ารอให้ภิกษุนั้นรับผลกรรมของตนเอง แต่ในทางวินัย มี*กรรม*ต่างๆ ซึ่งเป็นบัญญัติฝ่ายวินัย ซึ่งสงฆ์จะใช้เป็นเครื่องมือเพื่อดำเนินคดีและลงโทษเป็นต้น แก่ภิกษุที่ทำความผิดนั้นทันที *โดยไม่ต้องรอกรรมฝ่ายธรรมชาติ*

(ยิ่งกว่านั้น เมื่อมีภิกษุทำความผิด ถ้าภิกษุอื่นๆ ปล่อยปละละเลย ไม่ดำเนินการ ภิกษุเหล่านั้นก็อาจจะมีความผิดไปด้วย)

จะต้องไปรอทำไม เราจงใจทำอะไรเมื่อไร ก็เป็นกรรมฝ่ายธรรมชาตินั่นแหละทันที วินัยหรือกฎที่สมมติไว้ จึงให้พระสงฆ์ทำกรรมใส่เหตุปัจจัยใหม่เข้าไปช่วยหนุนหรือผลักดันให้กรรมแสดงผลบางอย่างออกมา อย่างน้อยผลข้างเคียงที่เกื้อกูลต่อสังคม ใครรอก็คือไม่รู้ธรรมนั่นเอง

วินัยนั้นถือสงฆ์เป็นใหญ่ มุ่งจะรักษาสงฆ์ที่เป็นส่วนรวมเป็นสำคัญ พระพุทธศาสนาเรานี้ ดำรงอยู่มาได้ยั่งยืนถึงบัดนี้ ก็เพราะพระสงฆ์ในอดีตได้ปฏิบัติตามหลักการที่ว่ามานี้

ที่จริงนั้น เมื่อมองลึกลงไปถึงขั้นสุดท้าย สังคมทั้งหมดก็ดี วินัยที่เป็นระบบ ระบอบ ระเบียบต่างๆ ทั้งหลายก็ดี ก็ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยในกระบวนการของกฎธรรมชาติทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ถ้าวินัยไม่เกิดจากความรู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติแท้จริง และจัดตั้งวางไว้โดยไม่สอดคล้องกับธรรม วินัยก็จะรักษาสังคมไว้ไม่ได้ วินัยก็จะก่อผลร้าย และสังคมก็จะไม่สามารถดำรงอยู่ด้วยดีหรืออาจถึงความวิบัติ

ได้กล่าวแล้วว่า วินัยนั้นเกิดจาก*ปัญญาพิเศษ*ของมนุษย์ที่เข้าถึงความจริงของธรรม แล้วจัดตั้งวางระบบเป็นต้น เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์จากธรรม

เพราะฉะนั้น เมื่อพูดอีกสำนวนหนึ่ง *วินัย* ก็คือความสามารถพิเศษของมนุษย์ที่นำเอาปัจจัยฝ่ายมนุษย์เข้าไปเป็นส่วนร่วมในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ เพื่อให้บังเกิดผลดีแก่มนุษย์ในทางที่ดีงามพึงปรารถนา

มนุษย์ที่มีปัญญา ได้พัฒนาดีแล้ว เมื่อเข้าไปเป็นส่วนร่วมในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ย่อมเป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง ที่จะช่วยให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยทั้งหมดดำเนินไปในทางที่จะก่อให้เกิดผลดีที่พึงปรารถนาแก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์

เป็นอันว่า คติพระอรหันต์ มีข้อควรศึกษาหลายอย่าง รวมทั้งเรื่อง*ความไม่ยึดมั่นถือมั่น*อะไรต่างๆ เราดูจากวินัย เราจะได้คติมากมาย อย่างที่ว่าความไม่ยึดมั่นถือมั่น ถ้าเราเอียงไปแง่เดียว เราอาจเข้าใจธรรมผิดไปก็ได้

จะต้องระลึกว่า ความไม่ยึดมั่นถือมั่นที่จริงแท้นั้น ต้องเกิดจากปัญญา มองเห็นความจริง ที่เป็นสัจธรรม และความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้นจะเป็นไปเองโดยอัตโนมัติ

ชาวพุทธ คือ ผู้ปล่อยวางได้ แต่ไม่ปล่อยปละละเลย

สำหรับปุถุชน ความไม่ยึดมั่นถือมั่นเป็นเครื่องฝึกตนเท่านั้น จึงจะต้องระวังมาก เพราะความไม่ยึดมั่นของปุถุชนที่เอามาปฏิบัตินั้น เรารับมาด้วยสัญญา ไม่ใช่ปัญญา

คือ เราฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะไปยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ ถ้าเรายึดมั่นถือมั่นแล้ว มันเปลี่ยนแปลงไป เราก็เกิดความทุกข์บีบคั้นจิตใจ เพราะมันไม่เป็นไปตามที่เราต้องการ เราฟังแล้วก็เลื่อมใส เห็นว่าเป็นความจริงอย่างนั้น และชอบใจ นำมาปฏิบัติ

ในกรณีอย่างนี้ เรียกว่าได้ปัญญามานิดหน่อย แต่ตัวหลักปฏิบัติที่รับมาเป็นเพียงสัญญาเท่านั้น และเราก็รับเอาหลักนั้นมาปฏิบัติตามสัญญาว่า เอ้อ ต่อไปนี้เราจะไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรนะ

กลับไปบ้านก็บอกว่า นี่ไม่ใช่ลูกของเรา นี่ไม่ใช่ภรรยาของเรา นี่ไม่ใช่เงินของเรา เรา*ไม่ยึดมั่นถือมั่น*อะไรทั้งนั้น ก็เลยไม่เอาเรื่องเอาราวอะไร นี่คือเกิดความ*ประมาท*แล้ว

การที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว ไม่เอาเรื่องเอาราวอะไรนี้ เป็นเพียง *“ความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่น”* เพราะความไม่ยึดมั่นตัวนี้ ไม่ใช่ความไม่ยึดมั่นที่แท้ มันเป็นเพียงความไม่ยึดมั่นที่เกิดจากสัญญา แล้วเราก็เอาตัวความไม่ยึดมั่นนี้มาจับยึดเข้าไว้อีกทีหนึ่ง เลยเป็นความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่น จึงว่า ต้องระวังให้ดี ถ้าเป็นปุถุชน จะทำได้แค่นี้

ความไม่ยึดมั่นที่แท้นั้น เกิดจากปัญญา เมื่อเราเห็นสิ่งทั้งหลายเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว เรารู้ทันสัจธรรมแล้ว ความเป็นไปของมันก็ไม่เข้ามาบีบคั้นจิตใจของเรา จิตใจของเราเป็นอิสระ ต่อจากนั้นเราจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ตามเหตุตามผลด้วยปัญญา

หลักการนี้สำคัญมาก ถ้าเรามีทรัพย์ ก็ปฏิบัติต่อทรัพย์ให้ถูกต้องตามเหตุผล ทรัพย์มีเพื่ออะไร ก็นำไปใช้ให้เกิดผลตามวัตถุประสงค์นั้น

ไม่ใช่ไปมัวยึดมั่นถือมั่นให้เป็นเหตุบีบคั้นจิตใจให้มีความทุกข์ แต่ก็ไม่ใช่ปล่อยปละละเลยไม่เอาใจใส่ไม่รับผิดชอบ ต้องใช้มันให้สมคุณค่า ให้ถูกต้องตามความหมายของมัน ทรัพย์ก็เกิดประโยชน์แท้จริง

ถ้าทำได้อย่างนี้ ก็เรียกได้ว่าเป็น *ชาวพุทธแท้ คือ ผู้ปล่อยวางได้ แต่ไม่ปล่อยปละละเลย*

น่าจะถือเอาพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตามคตินี้ พระองค์ก็คงทรงพระดำริว่า ทรัพย์นี้เราจะไปยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ และมันก็ไม่ใช่ความหมาย ไม่ใช่สาระที่แท้จริงของชีวิต มันไม่สามารถให้ความสุขที่แท้และยั่งยืนแก่ชีวิต เราเคยลุ่มหลงแสวงทรัพย์มาเป็นเครื่องแสดงความยิ่งใหญ่ และบำรุงบำเรอความสุขสบายของตนเอง ต่อไปนี้ไม่เอาแล้ว เราจะไม่ลุ่มหลงมัวเมากับมัน

แต่พระองค์ก็ไม่ได้ทิ้งทรัพย์นั้น แต่เปลี่ยนมาปฏิบัติต่อทรัพย์ด้วยเหตุผล โดยพลิกความหมายของทรัพย์ไปในทางใหม่ว่า ทรัพย์นั้นไม่ใช่มีความหมายที่จะเป็นเครื่องบำเรอให้เราเป็นสุข เพราะเรามีความสุขได้เองแล้ว เราพัฒนาจิตใจด้วยการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เรามีความสุขที่ประณีตกว่าแล้ว

*ทรัพย์สินสมบัติ*เหล่านี้ กับทั้งอำนาจ ไม่ใช่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตของเรา แต่ถ้าเรารู้จักใช้ มันก็เป็นอุปกรณ์ในการสร้างสรรค์ประโยชน์สุข *เป็นเครื่องมือของธรรม*ที่จะทำความดีให้แก่สังคม

นับแต่นั้นมา พระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้ทรงให้ความหมายใหม่แก่*ทรัพย์*และ*อำนาจ* โดยตรัสว่า *ยศ* คือความยิ่งใหญ่ของพระองค์นี้ จะไม่มีความหมาย ถ้าไม่ช่วยให้ประชาชนปฏิบัติธรรม และได้โปรดให้จารึกข้อความนี้ไว้ในศิลาจารึก และพระองค์ก็ได้ใช้ทรัพย์และอำนาจนั้นในการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชน ทำความดีเป็นการใหญ่ตามนโยบาย*ธรรมวิชัย*

ถ้าพระเจ้าอโศกไม่มีทรัพย์ ไม่มีอำนาจ พระเจ้าอโศกก็ทำความ

ดีอย่างนั้นไม่สำเร็จ แต่ทรัพย์และอำนาจเมื่อใช้เป็น ใช้ถูก ก็กลายเป็นอุปกรณ์สร้างสรรค์ประโยชน์สุขและความดีงาม ทำให้เกิดประโยชน์มหาศาล รวมทั้งทำให้พระพุทธศาสนาไปถึงเราในประเทศไทยด้วย

เศรษฐกิจจะพอดี เมื่อมันทำหน้าที่เป็นปัจจัย เศรษฐกิจพาวิบัติ เมื่อมันถูกจัดเป็นจุดหมาย

เป็นอันว่า วันนี้ ได้พูดเรื่อง*ธรรมวินัย* ที่ผนวกประสานเป็นคู่กัน วินัยช่วยให้เราปฏิบัติธรรมได้ถูกต้อง และทำให้เราเห็นว่าพระพุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญแก่วัตถุ ให้ความสำคัญแก่ปัจจัย ๔ ให้ความสำคัญแก่เศรษฐกิจ ให้ความสำคัญแก่สังคม โดยมีความหมายโยงไปหาธรรม ไม่ใช่มีความสำคัญในตัวของมันเอง โดยเฉพาะมันไม่ใช่จุดหมาย เดี๋ยวจะเข้าใจผิดอีกว่าเศรษฐกิจสำคัญ แล้วหยุดอยู่แค่นั้น

เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องวัตถุ เรื่องปัจจัย ๔ เรื่องสังคม ก็มีความสำคัญ โดยที่ว่าเมื่อทำให้ถูกต้อง มันจะเป็นตัวเอื้อต่อธรรม ความสำคัญก็อยู่ที่ตอนโยงนี้แหละ ถ้าไม่โยงก็จะพลาดอีก

ถ้าแยกเดี่ยววินัยออกไป เหมือนอย่างคนที่บอกว่า วัตถุสำคัญแล้วไปหยุดอยู่แค่นั้น ก็ผิด เราพูดว่าวัตถุสำคัญ ต้องจัดสรรให้ดี เพราะมันเป็นฐานที่จะทำให้เราก้าวไปสู่ธรรมได้

พูดมาถึงตอนนี้ ก็คงจับได้ชัดแล้วว่า ความสำคัญของวัตถุหรือเศรษฐกิจนั้นอยู่ที่จะต้องเอาไปโยงสัมพันธ์กับธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุปัจจัย ๔ หรือเศรษฐกิจกับธรรม ก็คือ มันเป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่ธรรม *หมายความว่า* คุณค่าของมันอยู่ที่การที่มันจะช่วยให้ธรรมเจริญงอกงาม เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์ หรือช่วยให้คนพัฒนายิ่งขึ้นไปในธรรมนั้นเอง

ความสัมพันธ์ของวัตถุที่เอื้อต่อธรรมนั้น ก็คือความหมายของคำที่เราใช้กันเป็นประจำอยู่แล้ว ซึ่งเป็นคำง่ายๆ คือคำว่า *"ปัจจัย"* นั้นเอง

หมายความว่า วัตถุ ปัจจัย เรื่องเศรษฐกิจ มีความหมายที่แท้จริงคือเป็น*ปัจจัย* ที่จะเกื้อหนุนให้มนุษย์พัฒนายิ่งขึ้นไป ในการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมให้ดีงามมีสันติสุข นี้คือฐานะของทรัพย์สินเงินทอง และอำนาจ

คำว่า "ปัจจัย" นี้ เราใช้กันอยู่แล้ว แต่บางทีก็ใช้เพลินๆ ไปโดยไม่รู้ตระหนักถึงความหมาย จึงต้องยกขึ้นมาทำความเข้าใจกันให้ชัดเจน เมื่อเข้าใจชัดเจนแล้ว ก็จะเป็นชาวพุทธที่ปฏิบัติธรรมได้ถูกต้องตลอดสาย ตั้งแต่ธรรมต่อวัตถุ เป็นต้นไป

เมื่อเอาวัตถุเป็นปัจจัย ก็จะเจริญงอกงามในธรรมได้ แต่ถ้ากลับกัน ยึดเอาวัตถุเป็นจุดหมาย ชีวิตและสังคมก็จะต้องแปรปรวนวิปลาศ เพราะกลับเอายอดเป็นฐาน และเอาฐานเป็นยอด

น่าสังเกตว่า เวลานี้สังคมไทย และทั้งโลก ดูเหมือนจะยึดเอาวัตถุเสพหรืออามิสเป็นจุดหมาย ไม่ได้มองมันอย่างถูกต้องในฐานะเป็นปัจจัย

เมื่อจัดสรรวัตถุ จัดสรรปัจจัย ๔ เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคมให้เรียบร้อย เข้าสู่*วินัย*แล้ว ก็เกื้อกูลต่อการก้าวไปในความดีงามและประโยชน์สุข ช่วยให้การพัฒนาชีวิตและสังคมดำเนินไปในวิถีแห่งสุขสันติและอิสรภาพ นี้คือ*ธรรม*มาแล้ว

เป็นอันว่า *ธรรม*กับ*วินัย*ก็คู่กัน ถ้าเราสามารถใช้หลักการนี้ถูกต้อง เราก็จะมีความเจริญงอกงามในพระศาสนา และพระศาสนาจะเกิดประโยชน์แก่เราอย่างแท้จริง

สรุปว่า จะต้องจับหลักให้ครบ มองดูพุทธศาสนาอย่าให้เว้าๆ แหว่งๆ เวลานี้ น่ากลัวมาก เรื่องมองดูพระพุทธศาสนาเว้าๆ แหว่งๆ ได้ด้าน เสียแง่ ก็เลยไม่เกิดมัชฌิมา

มัชฌิมา คือ พอดี ความเป็นทางสายกลาง คือพอดีนี้ ได้แสดงมาหลายแง่หลายมุมแล้ว และได้เอามาโยงกับความ*ไม่ประมาท* คือความไม่ประมาทจะเป็นตัวปรับให้มัชฌิมาดำรงอยู่ได้

เรื่องธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสในวันแสดงปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตน-

มฤคทายวัน ได้แก่ *มัชฌิมาปฏิปทา* ก็มาบรรจบกับเรื่องความ*ไม่ประมาท* ที่ตรัสไว้เป็นปัจฉิมวาจา ในวันเสด็จดับขันธพระปรินิพพาน ที่กุสินารา แล้วเอามาโยงกับธรรมที่พระองค์ตรัสทั่วไปที่สาวัตถีนี้ ก็เข้ากันหมด

รู้ทุกข์ จึงดับทุกข์ได้ ไม่ใช่รู้ทุกข์ไป แล้วกลายเป็นทุกข์

ธรรมของพระพุทธเจ้านั้น ทุกอย่าง ถ้าเราจับจุดถูกแล้ว มันอยู่ในระบบความสัมพันธ์ จึงโยงถึงกันหมดทุกอย่าง จับที่นี่ ก็ถึงที่อื่นทั้งหมดด้วย

ดังนั้น ถ้าจับหลักการนี้ได้ ไม่ว่าใครจะพูดธรรมข้อไหนมา ก็จับโยงได้หมด ว่าธรรมนี้อยู่ที่จุดนั้น อยู่ในระดับนี้ สัมพันธ์ส่งผลต่อไปยังข้อโน้น มองเห็นธรรมนั้นในภาพรวมของระบบใหญ่ ความหมายในการปฏิบัติก็ชัดเจนโล่งไป อย่างพระพุทธเจ้า ที่ทรงมีวิธีสรุปธรรมมากมายหลายแบบ

วิธีสรุปธรรมของพระพุทธเจ้า เช่น สรุปลงในอริยสัจ ๔ แล้วพระองค์ก็ยังโยงอริยสัจ ๔ ไปสู่ธรรมทุกสิ่งทุกประการ

จะขอพูดให้โยมฟังอีกนิด ให้เห็นตัวอย่างวิธีสรุปของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์สรุปไว้หลายนัย สรุปเป็น ๒ ก็ได้ สรุปเป็น ๓ ก็ได้ สรุปเป็น ๔ ก็ได้ ไม่ต้องมาเถียงกัน

บางคนไปยึดอย่างเดียว แล้วไปเถียงกับคนอื่น ก็ยุ่งอยู่นั่นแหละ ทั้งๆ ที่ว่าธรรมนั้นเป็นความจริงตามธรรมดาที่มีระบบของมัน และในระบบสัมพันธ์นั้น ก็เอามาแสดงให้เห็นได้หลายอย่าง เป็นเรื่องของวิธีการจำแนก แต่ไม่ว่าจะแสดงอย่างไร มันก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ดังตัวอย่าง เช่น พระพุทธเจ้าตรัสธรรมว่า ทั้งหมดรวมใน*อริยสัจ ๔* คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

จากอริยสัจนั้น พระองค์ก็โยงไปหาหลักอีกชุดหนึ่ง ซึ่งเป็นการประมวลธรรมทั้งปวงให้เข้าเป็นชุดเดียวกันอีก โดยตรัสว่า *ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺเญยฺยํ* เป็นต้น

นี่คือหลักที่เรียกว่า*กิจในอริยสัจ* ๔ ถ้าใครจะปฏิบัติต่ออริยสัจ ๔ ให้ถูกต้อง ไม่รู้หลักกิจในอริยสัจ ก็พลาด

อริยสัจ ๔ จะรู้แต่อริยสัจไม่ได้ ต้องรู้กิจในอริยสัจด้วย มิฉะนั้นจะเสียดุลอีก ถ้าปฏิบัติหน้าที่ต่ออริยสัจผิด ก็พลาดไปเลย เพราะว่าอริยสัจ ๔ แต่ละข้อเรามีหน้าที่ต่อมัน

หน้าที่เหล่านั้นตรัสไว้แล้วในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี่แหละ ซึ่งเราก็สวดกันอยู่เรื่อยว่า *ทุกขอริยสัจนั้นเป็นสิ่งที่จะต้องปริญญา* หน้าที่ต่อทุกข์ คือ ปริญญา แปลว่ากำหนดรู้

❋ *เรามีหน้าที่รู้ทุกข์ เราไม่มีหน้าที่เป็นทุกข์*

✧ คุณหมอรู้โรค ก็ไม่ใช่คุณหมอเป็นโรค แต่คุณหมอต้องรู้โรค คุณหมอจึงจะบำบัดโรครักษาคนได้

✧ คนที่รู้ปัญหา ก็ไม่ใช่คนเป็นปัญหา แต่คนต้องรู้ปัญหา คนจึงจะแก้ปัญหาได้

✧ คนที่รู้ทุกข์ ก็ไม่ใช่คนเป็นทุกข์ แต่คนต้องรู้ทุกข์ คนจึงจะดับทุกข์ได้

การรู้ทันทุกข์ หรือรู้จักทุกข์ กับการเป็นทุกข์ ไม่ใช่อย่างเดียวกัน

การเป็นทุกข์ เป็นการปฏิบัติผิดหน้าที่ต่ออริยสัจ ถ้าใครปฏิบัติหน้าที่ต่ออริยสัจผิด ก็ผิดพลาดออกนอกทาง

พระพุทธเจ้าไม่เคยสอนให้ใครเป็นทุกข์ แต่ทรงสอนให้รู้ทันทุกข์ แค่กิจในอริยสัจข้อที่หนึ่งนี้ หลายคนก็พลาด

เป็นอันว่า *ทุกข์เป็นสภาวะสำหรับปัญญารู้* เอาปัญญาเผชิญหน้ากับมัน ทุกข์นี้เราต้องมี*ปริญญา* คือรู้ทันมัน

ดูกันให้ครบ กิจใน**อริยสัจ**ทั้ง ๔ ข้อ

๑. *ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺเญยฺยํ*

ทุกขอริยสัจ เป็นสิ่งที่พึงกำหนด-รู้

๒. *ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ* ***ปหาตพฺพํ***

ทุกขสมุทัยอริยสัจ เป็นสิ่งที่พึง-**ละ**

๓. *ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ* ***สจฺฉิกาตพฺพํ***

ทุกขนิโรธอริยสัจ เป็นสิ่งที่ต้องทำให้-**แจ้ง** ทำให้เป็นจริง บรรลุถึง

๔. *ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ* ***ภาเวตพฺพํ***

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นสิ่งที่พึง-**เจริญ** ปฏิบัติ ลงมือทำ

พูดให้เข้าใจง่ายขึ้นในภาษาไทยว่า

๑. หน้าที่ต่ออริยสัจข้อที่หนึ่ง คือทุกข์ ได้แก่ *ปริญญา* การกำหนดรู้ รู้จัก รู้เข้าใจ รู้ทัน

๒. หน้าที่ต่ออริยสัจข้อที่สอง คือสมุทัย ได้แก่ *ปหานะ* การละหรือกำจัด

๓. หน้าที่ต่ออริยสัจข้อที่สาม คือนิโรธ ได้แก่ *สัจฉิกิริยา* การทำให้แจ้ง บรรลุ หรือทำให้เป็นจริง

๔. หน้าที่ต่ออริยสัจข้อที่สี่ คือมรรค ได้แก่ *ภาวนา* การลงมือปฏิบัติ

การปฏิบัติอยู่ที่ข้อ ๔ เรียกว่า “*ภาวนา*” เราต้องปฏิบัติข้อเดียว คือ ข้อสี่-*มรรค*

นอกนั้น เมื่อเราปฏิบัติไปตามข้อสี่แล้ว มันถึงเองหมด แต่เรารู้ไว้

เข้าถึงระบบสัมพันธ์ของธรรมแล้ว ก็จัดแยกจับโยงได้ทั่วสรรพสิ่ง

จากหลักหน้าที่ต่ออริยสัจนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงจัดหมวดธรรมขึ้นอีกชุดหนึ่ง คือ

๑. *ปริญไญยธรรม* ธรรมที่พึงปริญญา คือ พึงกำหนดรู้ ต้องรู้จัก รู้เท่าทัน เช่น ขันธ์ ๕ ไตรลักษณ์ เป็นต้น ตลอดจนอายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ฯลฯ

๒. *ปหาตัพพธรรม* ธรรมที่ต้องปหาน คือ ต้องละ เช่น อกุศลมูล โลภะ โทสะ โมหะ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ พวกบาปอกุศลต่างๆ ทั้งหลายทั้งปวง ตลอดจนในที่สุดคือ อวิชชา

๓. *สัจฉิกาตัพพธรรม* ธรรมที่ต้องสัจฉิกิริยา พึงทำให้แจ้ง ต้องบรรลุถึง เช่น สันติ ความสงบ วิสุทธิ ความบริสุทธิ์ ความสะอาด วิมุตติ ความหลุดพ้น ความเป็นอิสระ พระนิพพาน

๔. *ภาเวตัพพธรรม* ธรรมที่ต้องภาวนา พึงปฏิบัติ พึงทำให้มีให้เป็นขึ้นมา พึงเจริญ พึงพัฒนา ยกตัวอย่าง ศรัทธาก็ดี ศีลก็ดี ปัญญาก็ดี สมาธิก็ดี หิริโอตตัปปะเป็นต้นก็ดี ธรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นข้อปฏิบัติ จัดเป็น ภาเวตัพพธรรม ธรรมที่พึงเจริญ

ภาเวตัพพธรรม ธรรมที่พึงทำให้เกิดมี พึงปฏิบัติ รวมเข้าด้วยกันก็มี ๓ หมวด เรียกง่ายๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มรรคมีองค์ ๘ หรือจะเป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ก็ตาม รวมอยู่ในภาเวตัพพธรรมทั้งหมด

ธรรมทั้งหมดบรรดามีนั้น จัดลงในชุด ๔ นี้ เป็น*ปริญไญยธรรม*พวกหนึ่ง เป็น*ปหาตัพพธรรม*พวกหนึ่ง เป็น*สัจฉิกาตัพพธรรม*พวกหนึ่ง เป็น*ภาเวตัพพธรรม*พวกหนึ่ง

พอจัดแล้ว ก็ประสานกับหลักอริยสัจ ๔ โยงไปสู่เรื่องกิจต่ออริยสัจ

เมื่อปฏิบัติกิจต่ออริยสัจถูกต้อง ก็คือปฏิบัติต่อธรรม ๔ หมวดในชุดท้ายนี้

นี่เป็นตัวอย่างของการจัดแยกและจับโยง ซึ่งทำให้เห็นภาพรวมของธรรม ที่เราจะต้องเกี่ยวข้อง และจะนำเราเข้าสู่ทางของพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

เวลาตอนนี้ก็ ๑๐.๕๓ น. แล้ว พอสมควรแก่เวลา อาตมภาพได้พูดเรื่องธรรมมา ก็คิดว่าคงจะช่วยให้โยมผู้ศรัทธาได้เห็นภาพของพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่ของสภาพแวดล้อมยุคพุทธกาล สภาพของแว่น

แคว้นที่พระพุทธเจ้าเสด็จไป โดยโยงเข้าหาหลักธรรมที่พระองค์ตรัส

ทั้งนี้ ให้เห็นภาพรวมของพระพุทธศาสนาที่เป็นหลัก*ธรรมวินัย* และประชุมลงในการปฏิบัติด้วยความ*ไม่ประมาท* ย้อนกลับเข้าสู่*มัชฌิมาปฏิปทา* ที่ดำเนินไปใน*ไตรสิกขา* อันจะทำให้ปฏิบัติหน้าที่ถูกต้องสมบูรณ์ต่อทุกสิ่งทุกอย่าง ที่พระพุทธเจ้าทรงประมวลเข้าไว้แล้วใน*อริยสัจ ๔* ประการ

คิดว่าโยมทั้งหลายคงจะมีความเข้าใจ และจะทำให้มีผลในการดำเนินชีวิต คือในการปฏิบัติธรรม อันจะทำให้ธรรมที่เจริญพัฒนาขึ้นแล้วประชุมกันเป็นธรรมกายในตัวเรา อันเป็นกายที่ไม่มีรูปร่าง ไม่ต้องเห็นด้วยตา แต่เห็นด้วยปัญญาที่เห็นธรรม

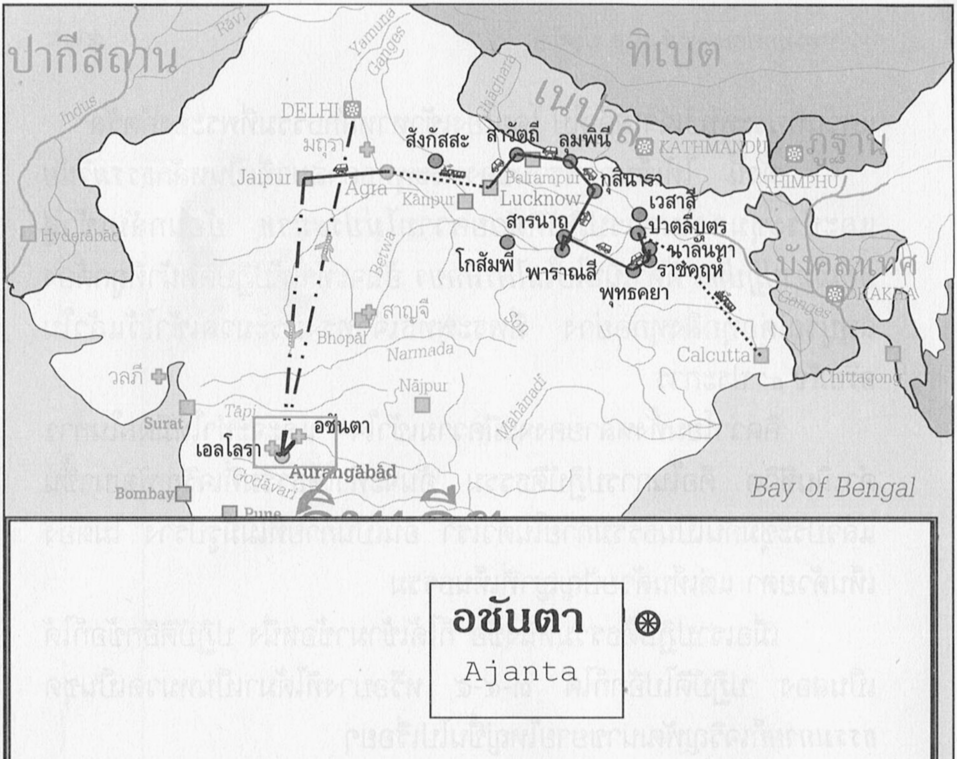
เมื่อเราปฏิบัติธรรมหนึ่งข้อ ก็ได้เข้ามาข้อหนึ่ง ปฏิบัติอีกข้อก็ได้เป็นสอง ปฏิบัติไปอีกก็ได้ ๓-๔-๕ หรือบางทีได้มาเป็นหมวดเป็นชุด *ธรรมกาย*ก็เจริญพัฒนาขยายใหญ่ขึ้นไปเรื่อยๆ

แต่ในระยะแรกธรรมกายนี้ก็มีเสื่อมบ้างเจริญบ้าง อันนั้นหายไป อันนี้เข้ามาใหม่ *ธรรมกายยุบ-ธรรมกายพอง* จนกระทั่งไปถึงมรรคผลนิพพานเมื่อไร ก็จะเป็นธรรมกายที่แน่นแฟ้นมั่นคง

จึงขอให้โยมผู้ศรัทธาทุกท่านพัฒนาธรรมกาย ด้วยการปฏิบัติธรรม จนกว่าจะเป็นธรรมกายอันมั่นคง ที่ยืนยงอยู่ตลอดไป คือมรรคผลนิพพาน

ขอให้การเดินทางมาในสถานที่อันเป็นพุทธสถานสำคัญ โดยเฉพาะสังเวชนียสถานนี้ เป็นปัจจัยทำให้ทุกท่านได้เจริญกุศลธรรม มีศรัทธายิ่งขึ้นไป ได้ปีติโสมนัส ความปลาบปลื้มใจ เป็นเครื่องนำไปสู่ความงอกงามในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ขอให้ทุกท่านเจริญพัฒนา ร่มเย็นเป็นสุขในพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกัน ยิ่งขึ้นไป ตลอดกาลนาน

◉ ชัยปูร์ (ชัยปุระ/Jaipur) → [แวะผ่านอุทัยปูร์] → ออรังคาบาด (Aurangābād)

ระยะทาง: ๙๔๐ กม. โดย **เครื่องบิน** = ๐๒.๑๒ ชม. (๐๙:๑๘–๑๑:๓๐ น.)

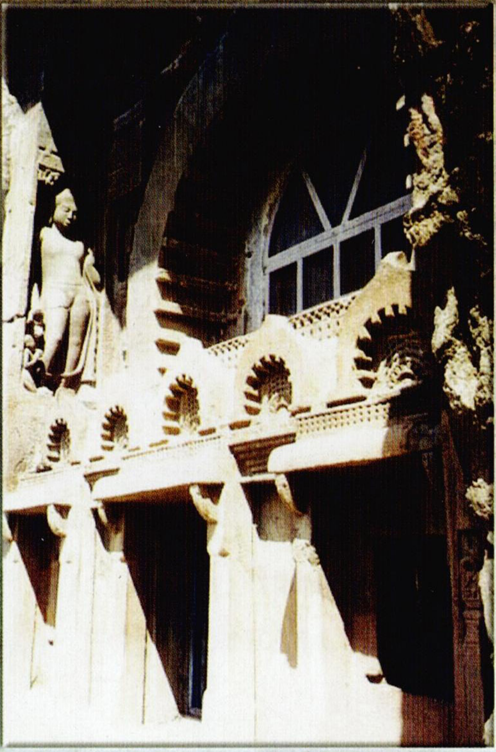
☼ *ออรังคาบาด → ถ้ำเอลโลรา (Ellora)*

ระยะทาง: ๓๒ กม. (วัดเส้นตรงแค่ ๑๖ กม.) โดย **รถยนต์** ๐.๕๐ ชม.

❀ *ออรังคาบาด → ถ้ำอชันตา (Ajanta)*

ระยะทาง: ๑๐๙ กม. (วัดเส้นตรง ๘๔ กม.) โดย **รถยนต์** ๒.๒๕ ชม.

หมู่ถ้ำอชันตา
สถาปัตยกรรมมหัศจรรย์
แห่งหนึ่งของโลก

พระพุทธรูปและพระสถูป ที่แกะสลักเข้าไปในภูเขา
(ภาพภายในห้องโถงของถ้ำหนึ่ง แห่งอชันตา)

๑๑ รักษาธรรม คือรักษาความเป็นไท

โรงแรมแอมบาสเดอร์ อชันตา ออรังคาบาด
ศุกร์ที่ ๒๔ ก.พ. ๒๕๓๘ - ๑๗.๔๐ น.

วันนี้ คิดว่าเป็นธรรมกถาปิดรายการ เพราะว่ารายการไปเยี่ยมเยือนสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ก็ถือว่าจบลงด้วยการไปชมถ้ำ*อชันตา*ในวันนี้ ต่อจากนี้ไปก็เป็นเรื่องของการเตรียมตัวเดินทางกลับประเทศไทย

วันพรุ่งนี้ก็จะไปที่เดลี ซึ่งแทบจะไม่มีเรื่องอะไรที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นอกจากเกร็ดความรู้ว่าเป็นถิ่นที่จัดอยู่ในแคว้น*กุรุ*สมัยโบราณ และมีสถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง*มหาสติปัฏฐานสูตร* แต่สำหรับคณะของเรา ก็เป็นเพียงสถานที่ที่ไปขึ้นเครื่องบินกลับประเทศไทยเท่านั้น

มีโยมบางท่านอยากจะฟังเรื่องธรรมปฏิบัติกรรมฐาน แต่เวลาของเราน้อย จึงเห็นว่าควรจะฟังเรื่องที่เกี่ยวกับเฉพาะโอกาส จะจำเป็นกว่า เพราะฉะนั้นก็ควรจะพูดถึงเรื่องที่เราไปเยี่ยมเยือนมาก่อน ต่อจากนั้นถ้ามีเวลาเหลือ ค่อยมาพูดกันในเรื่องธรรมปฏิบัติ

สำหรับรายการที่เราได้ไปเยี่ยมเยือนมา คือถ้ำอชันตา และถ้ำเอลโลรานี้ ก็ยังไม่มีเวลาและโอกาสที่จะพูดกับทุกท่านพร้อมกัน เมื่อมาวันแรกหรือวันที่สอง ตอนที่ไปถ้ำอชันตา ก็ได้พูดบนรถคันที่ ๑ เพียงเล็กน้อย ซึ่งยังไม่พร้อมเพรียงกัน อีกประการหนึ่งก็ได้พูดเพียงคร่าวๆ

วันนี้ทุกท่านมาพร้อมกันแล้ว ก็ควรจะได้พูดเรื่องนี้อีกสักหน่อยหนึ่ง

ก็อย่างที่ได้พูดออกตัวไว้บนรถแล้วว่า เรื่องถ้ำอชันตา และถ้ำเอลโลรานี้ อาตมาเองก็มีความรู้น้อย เพราะเป็นเรื่องของพระพุทธศาสนายุคหลัง ไม่มีในคัมภีร์ และในเมืองไทยเราก็ไม่ค่อยรู้เรื่องพระพุทธศาสนาในประเทศอื่น แม้แต่อินเดียที่เป็นต้นแหล่ง

ในเมืองไทย เราเรียนพุทธประวัติกันก็แค่ความเป็นมาในพระชนมชีพและพุทธกิจของพระพุทธเจ้ามาถึงปริพพาน ต่อจากนั้นเราก็มาเรียนเรื่องการสังคายนากันเล็กๆน้อยๆ พอให้รู้ว่ามีการสังคายนาสำคัญกี่ครั้ง แต่ละครั้งปรารภเหตุอะไรและทำที่ไหน แล้วก็ก้าวข้ามไปเลย คือไม่เล่าเรียนเหตุการณ์ระหว่างนั้น

ดังนั้น ประวัติพุทธศาสนาในอินเดีย พระสงฆ์ในประเทศไทยจึงแทบไม่รู้เลย เป็นเรื่องราวที่ต้องอาศัยการค้นคว้าเอาเอง

แนะนำถ้ำอชันตา-เอลโลรา

สำหรับเรื่องถ้ำ*อชันตา* และถ้ำ*เอลโลรา*นี้ เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาในอินเดียยุคหลัง ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นพุทธศาสนาของอินเดียโดยเฉพาะ เราก็ยิ่งมีความรู้น้อย

แต่ถึงจะรู้น้อย เราก็หาอ่านเอกสารต่างๆ เอาได้ และก็ไม่ใช่ว่าอินเดียเขาจะรู้มากกว่าเรา เขาเองก็รู้น้อยเหมือนกัน เพราะชาวอินเดียแทบจะไม่มีความรู้เรื่องเหล่านี้เลย ที่มีบ้างก็อาศัยฝรั่งมากกว่า

ทั้งนี้เพราะว่า ถ้ำ*อชันตา* และถ้ำ*เอลโลรา*นี้ เป็นสถานที่สำคัญที่ถูกทอดทิ้งมาเป็นเวลานาน คิดว่าประมาณ ๗๐๐-๘๐๐ ปี จนกระทั่งกลายเป็นป่าที่รกชัฏไป เพราะมันอยู่ในภูเขาอยู่แล้ว เป็นถ้ำ และแถบนั้นสมัยก่อนก็สันนิษฐานกันว่าจะมีต้นไม้มาก

ใน พ.ศ. ๒๓๖๒ (ค.ศ. ๑๘๑๙) ได้มีทหารอังกฤษสังกัดกองทัพที่เมืองมัทราส ออกเดินทางมาล่าสัตว์ และก็มีเรื่องเล่าว่า เมื่อล่าสัตว์ไป

ตอนหนึ่งก็เข้าไปตามกวางซึ่งหนีเข้าไปในถ้ำ ก็ตามมาและเจอถ้ำ*อชันตา* นี้ เลยได้พบสิ่งประหลาดอัศจรรย์

นี้ก็เป็นเรื่องของคนอังกฤษ ที่มาเป็นผู้ปกครองอาณานิคมตอนที่อินเดียตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ การที่พวกอังกฤษได้มาค้นพบก็แสดงว่าชาวอินเดียไม่มีความรู้เรื่องนี้เลย เมื่อชาวอังกฤษค้นพบแล้ว ก็ได้ทำการศึกษาค้นคว้าตามวิชาการแบบโบราณคดี

เรื่องนี้ก็ทำนองเดียวกันกับสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เรียกว่าแทบทั้งหมดในประเทศอินเดีย ที่ถูกทอดทิ้งรกร้างไปหมดแล้ว จนคนอินเดียเองไม่รู้จักเลย

แม้แต่เรื่อง*พระเจ้าอโศกมหาราช* ที่ปัจจุบันรู้กันแล้วว่ายิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของอินเดีย ก่อนที่อังกฤษจะมาปกครอง คนอินเดียไม่รู้จักพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ทิ้งพระองค์หายไปกับอดีตแห่งประวัติศาสตร์หมดแล้ว สถานที่สำคัญและหลักฐานทั้งหลาย เช่น หลักศิลาจารึก เป็นต้น เหล่านี้ ล้วนแต่ถูกค้นพบโดยฝรั่ง*อังกฤษ*ทั้งนั้น

ความรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในยุคเก่าๆ ถ้ามองในแง่หนึ่งก็เป็นหนี้นักวิชาการ นักประวัติศาสตร์ และนักโบราณคดีของตะวันตก คือพวกอังกฤษนี้มากมาย

เมื่อศึกษาค้นคว้ากันไป สำหรับถ้ำ*อชันตา-เอลโลรา*นี้ ก็ได้ความรู้มาพอสมควร เรื่องที่จะพูดต่อไปนี้ ส่วนหนึ่งก็จะพูดตามที่เขาได้ค้นคว้ากันมา ซึ่งโดยมากก็เป็นเรื่องของการสันนิษฐาน ยังไม่มีความรู้ที่ชัดเจนมากนัก อย่างไรก็ตาม การสันนิษฐานนั้นก็มีเหตุผลอยู่พอสมควร และเมื่อพูดไปตามนั้นก็จะเป็นเรื่องทางด้านประวัติศาสตร์ โดยหนักไปทางศิลปะ และเรื่องโบราณคดี

ท่านที่สนใจทางศิลปะ จะมีสิ่งที่น่าศึกษามากหน่อย ว่าเฉพาะปัจจุบันนี้ ให้ความสำคัญในแง่ศิลปะมาก โดยเป็นเรื่องของสถาปัตยกรรมบ้าง ประติมากรรมบ้าง เฉพาะอย่างยิ่งการแกะสลัก

พร้อมทั้งจิตรกรรมคือภาพวาดต่างๆ รวมความว่า เขาให้ความสำคัญแก่ถ้ำอชันตา-เอลโลรา โดยปรากฏความเด่นทาง*ด้านศิลปะ*มาก

แต่อีกด้านหนึ่งที่มีความสำคัญ ก็คือ*ด้านศาสนา* ซึ่งคนจะมองไม่มากนัก และถึงจะมอง ก็มักมองแต่ในแง่ของเรื่องภาพหรือสิ่งที่ปรากฏทางโบราณคดี ซึ่งก็ยังศึกษากันไม่ได้มากเท่าไร

คิดว่า สิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ชาวพุทธ คือเรื่องที่จะเป็นบทเรียนมากกว่า บทเรียนสำหรับชาวพุทธนี้น่าจะเป็นประโยชน์มาก

แต่ก่อนจะพูดถึงบทเรียน ก็ต้องดูเรื่องราวที่เป็นมาทางประวัติศาสตร์ แล้วจึงมาเชื่อมโยงให้เห็นบทเรียน

อย่างไรก็ตาม บทเรียนเหล่านี้เราจะได้พอเป็นแนวคิดเท่านั้น ไม่ใช่ถึงกับแน่นอนไปเลย เพราะเราไม่ได้รู้ความจริงชัดเจน และก็ไม่มีใครรู้ชัดเจนด้วย เอาเป็นว่า บทเรียนเหล่านี้ ถ้าจะเป็นแง่คิดให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน ที่จะเอามาใช้ในการเตือนสติให้ไม่ตกอยู่ในความประมาทได้ ก็เป็นสิ่งที่ดีงามน่าพอใจแล้ว

เรามาทำความเข้าใจกันเล็กน้อย เกี่ยวกับเรื่องของถ้ำเหล่านี้ก่อน ตามหลักฐานที่นักวิชาการหรือนักโบราณคดีเป็นต้นได้แสดงไว้ ซึ่งหลายท่านก็ได้อ่านแล้ว

อชันตา และ*เอลโลรา* เป็นชื่อของหมู่บ้าน ๒ แห่งใกล้เมืองออรังคาบาด รัฐมหาราษฎร์ ในอินเดียภาคตะวันตก

*อชันตา*อยู่ห่างจากเมืองออรังคาบาด ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ๖๕ ไมล์ (๑๐๕ ก.ม.)

ส่วน*เอลโลรา* อยู่ใกล้เข้ามา คืออยู่ห่างจากเมืองออรังคาบาดนั้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ ๑๘ ไมล์ (๒๙ ก.ม.)

ก) หมู่ถ้ำอชันตา

ที่ใกล้หมู่บ้านอชันตา ได้มีการค้นพบถ้ำ ซึ่งที่จริงคือวัดในพระ

พุทธศาสนา ที่เจาะและแกะสลักเข้าไปในภูเขา อยู่เรียงกันเป็นหมู่รวม ๓๐ ถ้ำ เรียกกันว่า ***หมู่ถ้ำอชันตา*** (Ajanta caves) เป็นถ้ำยุคแรก เก่าแก่มาก มีกำเนิดเริ่มแต่ก่อนคริสต์ศักราช ประมาณ ๒๐๐ หรือ ๑๕๐ ปี คือราว พ.ศ.๓๕๐ หรือ ๔๐๐ เป็นต้นมา

*อชันตา*เป็นถ้ำเก่า เป็นถ้ำพุทธศาสนาล้วนๆ คือเดิมนั้นมีแต่พุทธศาสนาที่สร้างศิลปกรรมถ้ำ ก็คือถ้ำอชันตา ที่อชันตานี้มีทั้งหมดที่เขาแสดงไว้ ๓๐ ถ้ำ เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๓๕๐ หรือ ๔๐๐อชันตานี้เริ่มจากประมาณ พ.ศ. ๓๕๐ หรือ ๔๐๐ ก็มาจบประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐

ที่ต้องสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ ที่อชันตานั้น ที่ว่าเป็นถ้ำพุทธศาสนาล้วนๆ ก็แบ่งเป็น ๒ ส่วนอีก คือ

ส่วนของ***หินยาน***หรือ*เถรวาท* พูดง่ายๆว่าแบบสายของเรา คือพุทธศาสนาที่ไปสู่เมืองไทย มีอยู่ ๖ ถ้ำด้วยกัน คือถ้ำที่ ๘, ๙, ๑๐, ๑๒, ๑๓ และ ๓๐ ซึ่งเป็นถ้ำที่เก่าแก่ที่สุด ประมาณ พ.ศ. ๓๕๐-๕๕๐ หรือ ๔๐๐–๖๐๐ ถ้ำที่ ๓๐ นั้นไปไม่ถึง เห็นว่าไม่มีทางขึ้นไป หรือว่าจะมีการสลายหินถล่มไปแล้ว

เป็นอันว่ามี ๖ ถ้ำนี้เป็นของหินยาน

เหลือจากนั้น ๒๔ ถ้ำ เป็นของฝ่าย***มหายาน*** หลายถ้ำก็เป็นแบบผสมคือเป็นของหินยานแต่เดิม แล้วฝ่ายมหายานมาเติมแต่งทีหลัง เช่นสร้างถ้ำไว้แล้ว ทางด้านสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทำไว้แล้วเป็นส่วนใหญ่ ทางฝ่ายมหายานก็มาเติมด้านจิตรกรรมภาพวาด เพราะภาพวาดนี้แน่นอนว่าจะต้องลบเลือนเร็ว

เมื่อผ่านไปหลายร้อยปีเข้า ภาพเก่าที่ทางฝ่ายเถรวาทวาดไว้ก็อาจจะเลือนไป ฝ่ายมหายานก็ไปแต่งเติมวาดใหม่ หรือจะลบทำใหม่ก็ไม่ยาก

ของหินยานที่ว่ามี ๖ ถ้ำนั้นเก่ามาก อย่างที่บอกไว้แล้วว่าประมาณปี พ.ศ. ๓๕๐ หรือ ๔๐๐ มาถึงประมาณ พ.ศ. ๕๕๐ หรือ ๖๐๐ เท่านั้นเอง คือของเถรวาทนี้ทำอยู่ประมาณ ๒๐๐ ปี แล้วก็ขาดช่วงไป

ประมาณ ๔๐๐ ปี ทางฝ่ายมหายานจึงมาเริ่ม ไม่ใช่ต่อกันเลย

การที่ขาดช่วงไปประมาณ ๔๐๐ ปี ระหว่างเถรวาทกับมหายานนี้ เป็นเรื่องที่แปลก คงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาต่อไป ไม่รู้จะมีทางศึกษาค้นคว้าได้สำเร็จหรือเปล่า ว่าทำไมหายขาดตอนไปถึง ๔๐๐ ปี แล้วมหายานจึงมาต่อ

หมายความว่า มหายานเข้ามาต่อประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ จนถึงราว พ.ศ. ๑๒๐๐ แล้วก็จบยุคไปเลย

ข) หมู่ถ้ำเอลโลรา

ที่ใกล้หมู่บ้านเอลโลรา ก็มีการค้นพบถ้ำอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นวัดและศาสนสถานเจาะเข้าไปในภูเขาเช่นเดียวกัน แต่ทำขึ้นในสมัยหลัง และเป็นของศาสนาต่างๆ ๓ ศาสนา คือ พุทธ ฮินดู และเชน มีทั้งหมด ๓๔ ถ้ำ เรียกชื่อตามหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ว่า *หมู่ถ้ำเอลโลรา* (Ellora caves)

เอลโลรา เป็นหมู่ถ้ำใหม่ ตามที่นักปราชญ์สันนิษฐานกันว่า เริ่มเกิดมีขึ้นตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๑๑๐๐ หรือ ๑๒๐๐ มาจนถึงประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ ซึ่งเรื่องนี้ก็ไม่เด็ดขาด

หมู่ถ้ำนี้มีถึง ๓ ศาสนา อย่างที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า มีทั้งหมด ๓๔ ถ้ำ และเป็น*ถ้ำพุทธ*อยู่ชุดแรก เริ่มจากทิศใต้ คือถ้ำที่ ๑ ถึง ๑๒

ต่อไป ถ้ำ ๑๓ ถึง ๒๙ เป็น*ถ้ำของฮินดู*ต่อกันไปเลย ถ้ำพุทธกับฮินดูนั้นต่อกันไป

ต่อจากนั้น แยกห่างออกไปทางเหนือ เป็นกลุ่มต่างหาก ถ้ำที่ ๓๐ ถึง ๓๔ เป็น*ถ้ำของศาสนาเชน*หรือศาสนามหาวีระ ในพุทธศาสนาเราเรียกศาสนานี้ว่าเหล่านิครนถ์ ซึ่งมีนิครนถนาฏบุตรเป็นศาสดา แต่ในการศึกษาปัจจุบันนี้ เขาเรียกกันว่าศาสนาเชน

เป็นอันว่า หมู่ถ้ำเอลโลรานี้มี ๓ ศาสนา

ถ้ำของพระ*พุทธศาสนา* ๑๒ ถ้ำ จากทิศใต้สุดเริ่มประมาณ พ.ศ.

๑๑๐๐ ไปจนถึงประมาณ ๑๓๐๐ หรือ ๑๓๕๐

ส่วนของ*ฮินดู*นั้นเริ่มถัดมา คือหลังพระพุทธศาสนาประมาณ ๑๐๐ ปี แล้วก็มาสิ้นสุดลงหลังพระพุทธศาสนาราว ๑ ศตวรรษ (ระยะหลังนี้ บางท่านกล่าวว่า ถ้ำที่ ๒๑ ของฮินดูชื่อถ้ำราเมศวร เป็นถ้ำเก่าที่สุดของเอลโลรา)

ส่วนถ้ำของศาสนา*เชน*นั้นเกิดขึ้นหลังสุด ซึ่งมาคาบเกี่ยวกับฮินดู ศาสนาเชนนี้อาจจะมาเริ่มประมาณ พ.ศ. ๑๓๕๐ ถึง ๑๔๕๐ ของศาสนาเชนนี้มีอยู่ ๕ ถ้ำด้วยกัน

ที่ให้ทราบเวลา ก็เพื่อจะได้รู้ว่า เริ่มต้นนั้นเป็นของพุทธศาสนาก่อน แล้วจึงมีศาสนาฮินดูมา ต่อท้ายด้วยศาสนาเชน

ในส่วนของพระพุทธศาสนา ถ้ำที่เอลโลรานี้มีแต่ฝ่ายมหายาน อันนี้เป็นข้อควรกำหนดไว้ เพราะเป็นสิ่งที่ควรจะต้องทราบจากเอลโลราที่เราได้ไปชมก่อน คือเราไปดูของใหม่ที่เอลโลราแล้วจึงย้อนไปดูของเก่าที่อชันตา

– *ข้อสังเกต เทียบระหว่างอชันตา กับเอลโลรา*

*อชันตา*เป็นถ้ำเก่าแก่มาก เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๓๕๐ หรือ ๔๐๐ มาจบประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐

ต่อจากนั้นจึงมีถ้ำที่*เอลโลรา* (ยุคของถ้ำที่เอลโลรา คาบเกี่ยวกับอชันตาในตอนปลายๆ เล็กน้อย)ถ้ำแรกที่*อชันตา* ก่อนถ้ำแรกที่*เอลโลรา*ประมาณ ๘๐๐ ปี เก่าแก่กว่ากันมากมาย

ที่ต้องสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ ที่*อชันตา* เป็นถ้ำพุทธศาสนาล้วนๆ ส่วนที่*เอลโลรา* เป็นถ้ำของ ๓ ศาสนา คือ พุทธ ฮินดู และเชน

ที่จริงนั้น วัดถ้ำแบบนี้ในแถบนี้ ยังมีที่ภูเขาอื่นอีกบ้าง แต่ไม่มาก และไม่มีชื่อเสียงเท่าที่*อชันตา*และ*เอลโลรา*

นี่เป็นความรู้ทั่วไปเบื้องต้น ที่ควรจะทราบ

ถ้าแยกเป็น ก็มองเห็นพุทธศาสนา

ถ้ำกับชีวิตของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

สิ่งที่ควรจะได้พิจารณาเป็นข้อสังเกต และมาเชื่อมโยงกับเรื่องบทเรียน คือ วัดถ้ำเหล่านี้แสดงถึงความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาด้วยอย่างแน่นอน แต่เรื่องความเป็นเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมความเจริญนั้น เรายังไม่อาจจะค้นคว้าให้ชัดเจน อาจจะเป็นความมืดอยู่ตลอดไปก็ได้

แต่อย่างน้อยเราก็พบความแตกต่าง อย่างที่บอกว่า เริ่มต้นเป็นเถรวาทมาก่อน แล้วก็มาสู่ยุคมหายาน เถรวาทเริ่มเป็นส่วนแรกของอชันตา แล้วเถรวาทก็หยุดหายไปที่นั่น เว้นอีกหลายร้อยปี มหายานมาเริ่มที่อชันตาบ้าง และได้ไปเริ่มที่เอลโลราด้วย

มหายานเริ่มต้นแล้ว ก็มีศาสนาฮินดู และก็มีศาสนาเชนมาต่อ เรื่องเหล่านี้เป็นข้อที่น่าสังเกต

ข้อสังเกตในเรื่องระหว่างศาสนาก่อน การอยู่ถ้ำนี้เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับพระในพระพุทธศาสนา ดังมีพระวินัยเกี่ยวกับสถานที่สำหรับพระอยู่อาศัย ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้

เวลามีพระบวชใหม่พระอุปัชฌาย์จะ "บอกอนุศาสน์" คือแสดงคำสอนเบื้องต้นสำหรับพระใหม่ ซึ่งต้องบอกทันทีเมื่อบวชเสร็จว่าพระจะดำเนินชีวิตอย่างไร และมีข้อห้ามอะไรสำคัญที่ทำไม่ได้ ถ้าทำแล้วจะขาดจากความเป็นพระ

ทีนี้ ในเรื่องของชีวิตความเป็นอยู่ของพระ ท่านก็จะบอกเรื่อง *นิสัย* ๔ คือปัจจัยเครื่องอาศัย หรือปัจจัย ๔ นั่นเอง ซึ่งสำหรับพระเรียกว่า นิสัย

ปัจจัย ๔ ที่พระอาศัยเรียกว่า นิสัย ๔ มี

๑. บิณฑบาต

๒. จีวร

๓. เสนาสนะ

๔. เภสัช เรียกเต็มว่า คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

ข้อเสนาสนะคือที่อยู่อาศัยนั้น พระอุปัชฌาย์จะบอกว่า สำหรับพระภิกษุนั้นสถานที่อยู่พื้นฐานที่สุดได้แก่ *รุกฺขมูลเสนาสนํ* (รุกขะมูละเสนาสะนัง) คือโคนไม้ พระจะจาริกไปเรื่อยและพักตามโคนไม้ และต่อมามีพุทธบัญญัติสำหรับฤดูฝน ไม่ให้จำพรรษาตามโคนไม้ ต้องพักอาศัยในที่คุ้มฝนได้

พระพุทธเจ้าของเรา โดยเฉพาะในระยะแรกก็ทรงอยู่โคนไม้ เมื่อจาริกไปในสถานที่ต่างๆ ค่ำที่ไหนก็พักที่นั่น บางทีก็ทรงพักในโรงช่างหม้อ เป็นต้น การถือข้อปฏิบัติในการอยู่โคนไม้เป็นประจำ (ยกเว้นฤดูฝน ซึ่งพระวินัยบัญญัติห้ามไว้) จัดเป็นธุดงค์อย่างหนึ่ง

ธุดงค์ คือข้อปฏิบัติเพื่อฝึกตนในการขัดเกลากิเลส มี ๑๓ ข้อ เช่น การถืออยู่โคนไม้คือรุกขมูลนี้ ก็เป็นธุดงค์หนึ่ง ถือใช้จีวรเพียงสามผืนชุดเดียว ไม่ใช้ผ้าที่เรียกว่าอดิเรก ก็เป็นธุดงค์หนึ่ง ถือใช้จีวรที่ไปเก็บเอาผ้าที่เขาทิ้งแล้วเอามาต้ม มาตัด มาเย็บ มาย้อมใช้เอง เรียกว่าผ้าบังสุกุล ไม่รับจีวรที่ญาติโยมถวาย ก็เป็นธุดงค์หนึ่ง ฉันแต่อาหารบิณฑบาตอย่างเดียว ไม่รับนิมนต์ ก็เป็นธุดงค์หนึ่ง ฯลฯ

ปัจจุบันเรามาใช้แบบเข้าใจผิดว่า*ธุดงค์*เป็นการออกเดินทางจาริกไป ความเข้าใจผิดนี้อาจจะเกิดจากการถือธุดงค์ข้อรุกขมูลนี้ก็ได้ คือเมื่อออกพรรษาแล้ว พระสมัยก่อนนิยมถือธุดงค์ข้อรุกขมูลนี้ และท่านก็เดินทางจาริกไปเรื่อยๆ ระหว่างทางก็พักแรมตามโคนไม้

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า การถือธุดงค์ข้อ*รุกขมูล* (เรียกเต็มว่า รุกขมูลิกังคะ) ทำให้พระมีโอกาสเดินทางจาริกไปเรื่อยๆ ไปๆ มาๆ ชาวบ้านเข้าใจแคบๆ ว่าธุดงค์คือเดินทางจาริกไป

ดังได้กล่าวแล้วว่า ได้มีบัญญัติห้ามไม่ให้จำพรรษาใต้ร่มไม้ การถือ

ธุดงค์ข้อนี้จึงมีระยะเวลาจำกัด ไม่ได้ถือตลอดปี แต่รวมความว่า รุกขมูลนี้เป็นที่อยู่พื้นฐานและดั้งเดิมของพระ เมื่ออยู่โคนไม้ตลอดเวลาไม่ได้ ก็ต้องมีกำหนดว่า พระภิกษุจะอยู่ในเสนาสนะคือที่อยู่ประเภทใดได้บ้าง

พระอุปัชฌาย์ก็จะบอกต่อไปว่า มีเสนาสนะที่พระจะอยู่อาศัยได้เป็นส่วนที่เรียกว่าอดิเรก คือส่วนที่พิเศษออกไป หรือส่วนที่เพิ่มเข้ามา ได้แก่ *วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหา*

วิหาโร คือวิหาร แปลว่า*ที่อยู่* ตรงตัวเลย ก็คือสิ่งก่อสร้างซึ่งเป็นที่อยู่อาศัย หรือที่พัก ตรงกับที่เราเรียกในปัจจุบันว่า *กุฎี*นั่นเอง (เดิม *กุฏิ* แปลว่ากระท่อม) แต่ในภาษาไทยเรานำมาใช้ค่อยๆ เพี้ยนไปๆ จนเข้าใจเป็นว่า วิหารคืออาคารที่สร้างคู่กับโบสถ์

ต่อมาเมื่ออยู่กันมากๆ วิหารก็เป็นกลุ่มขึ้น แล้วพลอยเรียกทั้งกลุ่มนั้นเป็นวิหารด้วย คำว่า "วิหาร" ก็เลยหมายถึง*วัด* เช่น เชตวันวิหาร เวฬุวันวิหาร เป็นต้น ซึ่งเริ่มนิยมใช้ในยุคท้ายๆ ของพระไตรปิฎก

เป็นอันว่า วิหารนี้ ในความหมายกว้างก็หมายถึงวัดทั้งวัด คือกลุ่มที่อยู่ของพระ ถ้าเป็นวัดใหญ่ๆ ก็เรียกว่า *มหาวิหาร* เช่น เชตวันมหาวิหาร เวฬุวันมหาวิหาร ซึ่งหมายถึงความใหญ่ทั้งในแง่ของสถานที่และความสำคัญ

แต่ที่น่าสังเกต คือ ในเมืองไทยเรา ทำไมวิหาร จึงมาเป็นชื่อของอาคารหลังที่คู่กับโบสถ์ เข้าใจว่าเป็นเพราะเราเคารพพระพุทธเจ้ามาก แม้พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานไปแล้ว เราก็อยากสร้างที่อยู่ถวายพระองค์ ให้เหมือนกับว่าพระองค์ก็ประทับอยู่ด้วยกับพระสงฆ์ในวัดของเรา และเราก็มีพระพุทธรูปมากมาย ที่เป็นองค์แทนของพระพุทธเจ้า เราก็เลยสร้างที่ประทับถวายพระองค์ไว้ในวัด และเพื่อให้เป็นที่สำคัญ ก็สร้างอย่างดีและให้คู่กับโบสถ์

จะเห็นว่า เรานำเอาพระพุทธรูปที่เกินใช้เกินจำเป็น หรือสร้างพิเศษขึ้นมาเป็นที่บูชา ก็ไปเก็บไว้ในวิหาร บางทีเราก็สร้างวิหารถวาย

พระพุทธรูปองค์สำคัญโดยเฉพาะเลยทีเดียว

เป็นอันว่า ในปัจจุบันสำหรับเมืองไทย "วิหาร" คือ อาคารที่สร้างอุทิศถวายพระพุทธเจ้า เพื่อให้เป็นที่ประทับของพระองค์ โดยมีพระพุทธรูปเป็นองค์แทน

ต่อไป *อฑฺฒโยโค* คือเรือนมุงครึ่งเดียว คล้ายๆ เพิงหมาแหงน คือ เรือนที่มุงข้างหน้าสูง ข้างหลังต่ำ ที่เป็นหลังคาเทลงไปข้างเดียว

ต่อไป *ปาสาโท* แปลทับศัพท์คือ ปราสาท แต่คำว่า "ปราสาท" ในอินเดียหมายถึง *เรือนชั้น* ซึ่งอาจมีหลายชั้น

สมัยก่อน พวกเศรษฐีมักอยู่ปราสาท ดังมีเรื่องในคัมภีร์มากมาย ในชั้นอรรถกถา กล่าวถึงธิดาเศรษฐีอยู่ปราสาท ๗ ชั้น บางแห่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ว่าอยู่ในปราสาท ๙ ชั้น *(ม.อ.๓/๑๕๙)*

พระก็อยู่ปราสาทได้ อย่างวัดบุพพารามของนางวิสาขา ก็มีปราสาทที่นางวิสาขาสร้างถวายพระพุทธเจ้า เรียกว่า *มิคารมาตุปราสาท*

หมฺมิยํ แปลกันมาว่าเรือนโล้น อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงปราสาทคือเรือนชั้นที่มีหลังคาโล้น ก็คงจะแบบตึกปัจจุบันที่ชั้นบนสุดเป็นดาดฟ้า (แต่อรรถกถาบางแห่งอธิบายว่า เป็นปราสาทที่มีเรือนยอดอยู่บนชั้นสูงสุดก็ได้)

คุหา คือถ้ำ เป็นเสนาสนะที่อยู่ของพระประเภทที่ ๕

ถ้ำนี่แหละ เป็นที่มาของเรื่อง*อชันตา* และ*เอลโลรา*

เป็นอันว่า พระตั้งแต่พุทธกาลเป็นต้นมา อาศัยพุทธบัญญัติในวินัยที่อนุญาตไว้ให้พระภิกษุอยู่อาศัยในเสนาสนะได้ ๕ ประเภท คือ *วิหาร* (กุฏิ) *อัฑฒโยค* (เรือนมุงครึ่งเดียว) *ปราสาท* (เรือนชั้น) *หัมมิยะ* (เรือนโล้น) และ*คุหา* (ถ้ำ) ดังที่อธิบายมานี้ *(วินย.๗/๒๐๐)*

บางท่านต้องการวิเวก แสวงหาที่สงบเงียบห่างไกล ก็ไปอยู่ถ้ำ บางองค์ก็ไปอยู่ป่า

จากพุทธบัญญัติในพระวินัยเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ

และการที่พระจำนวนมากชอบหาที่อยู่ที่วิเวก จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่จะมีพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจำนวนหนึ่งอยู่ถ้ำมาตลอด

อาจเป็นไปได้ว่า เมื่อท่านอยู่ไปนานๆ ท่านที่อยู่ถ้ำนั้น บางท่านก็เป็นคนมีฝีมือ บางท่านอาจจะเป็นช่างเก่า บางท่านก็เป็นอำมาตย์เป็นคนชั้นสูงมาบวช มีกำลังมีความสามารถ ก็ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ อาศัยความคิดสร้างสรรค์ ก็มีการแกะสลักอะไรต่างๆ ทำให้สวยงามขึ้นมา วิวัฒนาการอย่างนี้คงจะค่อยเป็นค่อยไป

ทีนี้ก็อาจจะมีพระราชามหากษัตริย์ และมหาอำมาตย์หรือเศรษฐีเป็นต้น ที่มีความเลื่อมใสและมองเห็นว่า การทำอย่างนี้ดี ก็มาสนับสนุน ต่อมาก็มีการอุปถัมภ์ พระราชาหรือพวกขุนนางใหญ่ตลอดจนเศรษฐี ก็อาจจะออกทุนออกรอนในการที่จะแกะสลักถ้ำเหล่านี้ ให้เป็นที่งดงามและเต็มไปด้วยศิลปกรรม

การสร้างสรรค์อย่างนี้คงจะใช้เวลานาน อย่างที่ว่าเมื่อกี้นี้ พระอยู่กันเป็นเวลาร้อยๆ ปี วิวัฒนาการจะเป็นอย่างไรก็ไม่ชัดเจน ก็ได้แต่สันนิษฐานกันไป

หลังพุทธกาลนานนักหนา คามวาสี-อรัญญวาสีจึงมีขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าคิดอย่างหนึ่ง คือว่า เมื่อกาลผ่านมา พระที่แสวงวิเวก ชอบอยู่ในที่สงบหลีกเร้น อยู่ป่า อยู่ถ้ำนี่ ก็มีจำนวนมาก ในขณะที่พระอีกไม่น้อยก็อยู่แต่ในวัดที่อยู่ในเมืองหรือในชุมชนในหมู่บ้าน

การหมุนเวียนถ่ายเทระหว่างความเป็นอยู่ ๒ แบบนี้ ที่เปลี่ยนสลับไปในวิถีแห่งการฝึกตนและการบำเพ็ญกิจ หรือตามสมัครใจ (เช่นถือธุดงค์ข้อ*อารัญญิกังคะ* คืออยู่ป่า ในระยะสั้น หรือยาว หรือตลอดชีวิต ก็ได้) อย่างในสมัยพุทธกาล คงลดลงไปๆ

สภาพนี้ดำเนินมาจนกระทั่งว่า พระในพระพุทธศาสนายุคหลังพุทธกาลมาถึงลังกา ค่อยๆ แบ่งเป็นสองฝ่ายชัดขึ้นๆ จนมีคำเรียกแยก

กัน ฝ่ายหนึ่งเรียกว่าพระ*คามวาสี* อีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่าพระ*อรัญญวาสี*

ในพุทธกาล และในสมัยแห่งพระไตรปิฎก คำว่า *คามวาสี* และ *อรัญญวาสี* ยังไม่มี

แม้แต่ในยุคคัมภีร์*มิลินทปัญหา* ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ คำว่า *คามวาสี* และ*อรัญญวาสี* ก็ยังไม่ปรากฏ

แม้กระทั่งในยุคอรรถกถา คือใกล้ พ.ศ. ๑๐๐๐ เมื่อคำทั้งสองนี้เกิดขึ้นแล้ว *คามวาสี* และ*อรัญญวาสี* ก็ยังเป็นถ้อยคำที่ใช้ในความหมายค่อนข้างเป็นสามัญ คือ เพียงแต่บอกว่าเป็นผู้เกิดอยู่ อาศัยอยู่ มักจะอยู่หรือเวลานั้นอยู่ *ในบ้าน* หรือ*ในป่า* และใช้กับใครก็ได้ ไม่ว่าจะเป็นพระหรือชาวบ้าน หรือแม้แต่สัตว์ดิรัจฉาน

ยกตัวอย่าง เช่น คามวาสิกตฺเถร *(วิสุทฺธิ.๑/๑๒๐)* คามวาสี ปุริโส *(ม.อ.๑/๘๑)* คามวาสิกมนุสฺส *(วินย.อ.๑/๒๕๘)* คามวาสินี มิคโปติกา *(ชา.อ.๑/๒๓๔)*

อรญฺญวาสิตฺเถร *(สํ.อ.๒/๓๐๐)* อรญฺญวาสิโน ภิกฺขู *(วินย.๒/๑๖๖)* อรญฺญวาสี (ตาปส - *เถร.อ.๑/๘๗)* อรญฺญวาสิโน ทุพฺพลมนุสฺสา *(ม.อ.๒/๑๔๔)* อรญฺญวาสี ติรจฺฉานคตํ *(ชา.อ.๗/๓๓๐)* อรญฺญวาสี ปพฺพเตยฺยมิโค *(ชา.อ.๑/๒๓๔)*

พูดง่ายๆ ว่า พระยังไม่แบ่งหรือแยกกันออกไป และมิได้เป็นศัพท์เฉพาะ

พระ*คามวาสี* คือ พระอยู่วัดใกล้บ้าน วัดกลางหมู่บ้าน และวัดกลางเมือง ส่วนพระ*อรัญญวาสี* คือพระที่อยู่ป่า ทั้งถ้อยคำและคติการถือนี้ เกิดหลังพุทธกาลนานมาก ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงหลังพุทธกาลประมาณ ๑ พันปี ยังไม่มีการแบ่ง

ในสมัยพุทธกาลถือว่า พระบวชเข้ามาแล้วก็มีชีวิตแห่งการฝึกฝนพัฒนาตน ย่อมต้องการที่สงัด เพื่อจะได้ฝึกฝนตนเอง ด้วยการบำเพ็ญจิตตภาวนาเป็นต้นได้เต็มที่ จึงไปอยู่ป่าเป็นครั้งคราว หรืออยู่ประจำในระยะแรกแล้ว พอมีความสามารถก็ออกมา และเข้ามาอยู่ใกล้ๆ พระพุทธเจ้า และอยู่กับพระสาวกผู้ใหญ่ บำเพ็ญศาสนกิจเกี่ยวข้องกับประชาชน

ชีวิตก็ปะปนกันไป เรื่องการอยู่บ้านอยู่ป่าจึงไม่ได้แยกเด็ดขาด

แม้แต่บางท่านที่ถือธุดงค์เคร่งครัด อย่าง*พระมหากัสสปะ* ซึ่งถือธุดงค์ข้ออยู่ป่าเป็นวัตรตลอดชีวิต ก็มีช่วงระยะที่อยู่ใกล้พระพุทธเจ้า ส่วนบางองค์ถืออยู่ป่าเป็นธุดงค์เหมือนกัน แต่ถืออยู่แค่สามเดือน เจ็ดเดือน ปีหนึ่ง สองปี ก็ได้ ท่านไม่ได้ห้าม เพราะพระพุทธศาสนามีลักษณะยืดหยุ่นมาก

เป็นอันว่า ในยุคพุทธกาล การอยู่ป่าอยู่เขา มีความยืดหยุ่นและหลากหลายมาก

ต่อมาหลังพุทธกาล การมีชีวิตแบบชำนาญพิเศษก็ค่อยๆ เกิดขึ้น อาจจะเกิดจากเรื่องที่ว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว พระสงฆ์ก็มีภาระเพิ่มขึ้นในการรักษาพระศาสนา เพราะว่าเมื่อพระพุทธเจ้าดำรงอยู่นั้น ในฐานะที่พระองค์เป็นผู้แสดงธรรมวินัยเอง จึงทรงเป็นมาตรฐานที่จะวัดความถูกต้องของธรรมวินัย ความเชื่อ คำสั่งสอน และการประพฤติปฏิบัติทั้งหมด

แต่เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์ก็มีหน้าที่สำคัญเพิ่มเข้ามา คือการทรงจำพระธรรมวินัย รักษาคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อจะรักษาคำสอน ก็ต้องมีการเล่าเรียน

การเล่าเรียนคำสอนสืบทอดกันมา กลายเป็นศาสนกิจใหญ่ที่สำคัญมาก และหลังพุทธกาลแล้ว ได้มีการสังคายนาพระธรรมวินัย รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดหมู่ มีถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ต่อมาก็จัดรวมเป็นพระไตรปิฎก มีพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม อย่างที่นำมาพิมพ์ในเมืองไทยได้ตั้ง ๔๕ เล่ม มากมายเหลือเกิน นับแต่มีการสังคายนามา พระก็มีภาระในการทรงจำมากขึ้น

เมื่อมีการทรงจำ ก็ต้องมีครูอาจารย์ที่เป็นหัวหน้า และมีการเล่าเรียน พระสงฆ์ก็แบ่งหน้าที่การงานกัน เช่น พระชุดนี้กลุ่มนี้ รักษาคำสอนส่วนนี้ เช่นในพระสูตร พระกลุ่มนี้รักษาทีฆนิกาย พระกลุ่มนี้รักษา

มัชฌิมนิกาย พระกลุ่มนี้รักษานิกายอื่นๆ ว่ากันมา

ต่อมาก็เลยทำให้มีความชำนาญพิเศษ และแบ่งกันเป็นกลุ่ม มีหัวหน้าทรงจำและอธิบายคำสอน ทีนี้การเล่าเรียนปริยัติก็เลยกลายเป็นเรื่องใหญ่ พระจำนวนหนึ่งก็เลยกลายเป็นพระที่มีหน้าที่ในด้านการเล่าเรียนสั่งสอนคัมภีร์ เมื่อมีภาระหน้าที่ในการเล่าเรียน ก็จะต้องอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อน รวมตัวกัน ก็เลยมีศัพท์ที่เรียกว่า *คันถธุระ*ขึ้นมา

คันถธุระ ก็คือธุระในการเล่าเรียนพระคัมภีร์ คันถ แปลว่า คัมภีร์ ธุระ แปลว่า ธุระ

ในการเล่าเรียนพระคัมภีร์นั้น พระที่อยู่ในฝ่าย*คันถธุระ* มักจะเป็นพระ*คามวาสี* อยู่วัดในบ้านในเมือง

ส่วนพระอีกพวกหนึ่ง มุ่งในการปฏิบัติกรรมฐาน ก็ออกไปอยู่ป่าหาวิเวก เพราะว่าการปฏิบัติในเรื่องกรรมฐานนั้น เหมาะที่จะอยู่ในที่สงัด หลีกเร้น ค่อนข้างจะปลีกตัว ก็เลยเกิดมีธุระอีกฝ่ายหนึ่ง เรียกว่า *วิปัสสนาธุระ* คือธุระในการเจริญวิปัสสนา (แต่ในที่นี้ก็รวมไปถึงการปฏิบัติในแนวทางนี้ทั้งหมด ตั้งแต่สมถะเป็นต้นไปด้วย เพราะวิปัสสนาถือเป็นจุดยอด) เมื่อขวนขวายในวิปัสสนาธุระ ไปอยู่ป่า ก็เลยเป็น *อรัญญวาสี*

จึงกลายเป็นว่า ในเรื่องของ**ภาระ**การงาน ก็แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ*คันถธุระ* ธุระในการเล่าเรียนพระคัมภีร์ และ*วิปัสสนาธุระ* คือธุระในการบำเพ็ญกรรมฐาน โดยเฉพาะวิปัสสนา

ส่วนในด้านตัวพระ**ภิกษุ** ก็แบ่งเป็น ๒ พวก คือ พระ*คามวาสี*อยู่วัดในบ้านในเมือง และพระ*อรัญญวาสี*อยู่ป่า พระที่อยู่ถ้ำก็เป็นประเภทเดียวกับพระอยู่ป่า ในแง่ที่ว่าเป็นผู้หลีกเร้นแสวงหาความสงบ

อย่างที่ว่าแล้ว ในยุคอรรถกถา จวน พ.ศ. ๑๐๐๐ มี *คามวาสี* และ*อรัญญวาสี* เพียงในความหมายที่เป็นถ้อยคำสามัญ ยังไม่มีการแบ่งคล้ายเป็นฝ่าย แต่ในลังกาต่อนั้นมาไม่นาน ความเป็นอยู่ของพระ ทัศนคติ

ของคน และความหมายของถ้อยคำ ก็ค่อยๆ จับตัวแน่นชัดขึ้นๆ จนกลายเป็นว่ามีพระ ๒ ฝ่ายในลังกาทวีป

พระนักปราชญ์ของศรีลังกา นามว่าท่านราหุล (Walpola Rahula) เขียนไว้ในหนังสือชื่อ *History of Buddhism in Ceylon* (1956) ว่ามีหลักฐานกล่าวถึงพระ*อรัญญวาสี* ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศก (ราว พ.ศ. ๑๑๐๐) เป็นต้นมา

แต่ที่นับว่ามีพระ ๒ ฝ่ายนี้ชัดแล้ว ก็คือในรัชกาลพระเจ้า*ปรักกมพาหุ ที่ ๑ มหาราช* (ค.ศ. 1153-1186/พ.ศ. ๑๖๙๖–๑๗๒๙) ผู้ทรงฟื้นฟูการพระศาสนาครั้งใหญ่ ได้รวมพระสงฆ์ลังกา ๓ นิกายเข้าเป็นอันเดียว แต่มีวิถีชีวิตที่ต่างกันเป็น ๒ แบบชัดขึ้นแล้ว ครั้งนั้น พระพุทธศาสนาในลังกาทวีปมีกิตติศัพท์ขจรขจายออกไปในต่างแดนกว้างไกล

ดังทราบกันดีในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยว่า *พ่อขุนรามคำแหงมหาราช*แห่งอาณาจักรสุโขทัย ได้ทรงรับพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ลังกาวงศ์ อันสืบเนื่องจากสมัยแห่งพระเจ้า*ปรักกมพาหุ* นี้เข้ามา ดังที่เป็นพระพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน

ระบบพระสงฆ์ ๒ แบบ คือ *คามวาสี* และ*อรัญญวาสี* ก็เข้ามาจากศรีลังกาสู่ประเทศไทยด้วยพร้อมนั้น และสืบสายประเพณีต่อมาจนบัดนี้

มองวัดถ้ำ เห็นความคลี่คลาย หรือความคลาดเคลื่อน เถรวาท-มหายาน-ฮินดู-เชน ทยอยมา เป็นปริศนายังค้าง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ต่อมา จากการที่มีการทำ*ศิลปกรรม*ต่างๆ ในถ้ำนี้ เป็นไปได้ไหมว่า วัดในถ้ำเหล่านี้ได้วิวัฒนาการมาอีก จนกระทั่งวัดในถ้ำก็ชักจะกลายเป็นอย่างวัดบ้าน

ข้อสันนิษฐานอย่างนี้ เราก็ไม่รู้ชัดเจนว่ามีความเป็นไปอย่างไร เช่นว่า ต่อมาถิ่นใกล้ๆ ภูเขาเหล่านี้ก็อาจจะเจริญขึ้นมา ประจวบกับเกิดมีบ้านเมืองขึ้นมาไม่ไกล และประชาชนก็เป็นชุมชนใหญ่ จึงมีประชาชน

จำนวนมากไปวัดที่ถ้ำเหล่านี้

เมื่อพระสงฆ์มีความเกี่ยวข้องกับประชาชนมากขึ้น งานเผยแผ่สั่งสอนก็เพิ่มขึ้น เรียกอย่างภาษาปัจจุบันว่าบริการประชาชนมากขึ้น เมื่อมีการแสดงธรรม มีการสั่งสอนและกิจธุระที่เกี่ยวกับประชาชนมากขึ้น ก็อาจมีการผลิตอะไรขึ้นมาเป็นสื่อ เพื่อถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า

อาจเป็นเพราะเหตุนี้ จึงมีการเขียนภาพพุทธประวัติ และแกะสลักเรื่องในพุทธประวัติ ตลอดจนภาพวาดเกี่ยวกับนิทานชาดกต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องของคติธรรมสอนประชาชน พร้อมทั้งสนองความต้องการความสวยงามเชิงศิลปะ

แสดงว่า วัดถ้ำเหล่านี้ได้กลายเป็นที่ๆ ประชาชนมาทำบุญทำกุศล หาธรรม หาความสงบใจ เป็นที่บำรุงขวัญ บำรุงจิตใจของประชาชน ดังสภาพของสถานที่แสดงว่า ถ้ำเหล่านี้จะต้องเป็นที่ที่ประชาชนไปมาเสมอ และกลายเป็นว่าถ้ำเหล่านี้ไม่ใช่เป็นที่วิเวกต่อไปแล้ว แต่กลายเป็นที่ที่คล้ายๆ วัดบ้านเหมือนกัน และอาจจะมีบ้านเมืองมาอยู่ใกล้ๆ แถวนั้นด้วย อันนี้เราไม่สามารถรู้ชัดเจนได้

ข้อสันนิษฐานที่ว่ามาถ้าเป็นอย่างนี้จริง ก็แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านวิถีชีวิตของพระด้วย และมันจะเป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุที่จะนำไปสู่ความเสื่อมด้วยหรือเปล่า ก็เป็นเรื่องที่น่าตั้งข้อสังเกต อาจจะเป็นทั้งส่วนหนึ่งของความเสื่อม และเป็นส่วนหนึ่งของความเจริญก็ได้ แต่นี่ก็คือเรื่องราวความเป็นมาของพระพุทธศาสนา

ได้บอกแล้วว่า วัดถ้ำรุ่นแรกเป็นของพระ*เถรวาท*มาสร้างขึ้น คือเป็นของพระแบบเก่า ได้แก่พระหินยาน หรือเถรวาท

ต่อมาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทนี้ ได้เสื่อมไปจากอินเดียเสียก่อน แค่ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐-๖๐๐ ปี นี้ก็เสื่อมมากแล้ว แต่ไปตั้งหลักมั่นในลังกา

พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทของเรา ที่มีมาถึงปัจจุบันนี้ ไทย

เรารับมาจากสายลังกาอีกที

เดิมนั้นรับสายพระเจ้าอโศกซึ่งเก่ามาก เมื่อคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ ประมาณ พ.ศ. ๒๓๔ หรือ ๒๓๕ ที่พระเจ้าอโศกส่งศาสนทูตไปประกาศพระศาสนา และตำนานว่าไปถึง*สุวรรณภูมิ* คือดินแดนแถบประเทศไทยของเราด้วย แต่ยุคนั้นยังเป็นดินแดนทวาราวดี นักประวัติศาสตร์ว่า คนไทยยังมาไม่ถึง

พระพุทธศาสนายุคพระเจ้าอโศกที่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ ได้สืบต่อกันมานาน แต่ไม่ทราบเรื่องราวมากนัก

จนกระทั่งมาถึงพุทธศาสนาของไทยแบบปัจจุบันนี้ ซึ่งเพิ่งเริ่มในสมัย*สุโขทัย* (ราว พ.ศ. ๑๘๐๐) ครั้งนั้นเรานำพระพุทธศาสนามาจาก*ลังกา* เพราะตอนนั้นลังกาเป็นที่มั่นของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ส่วนในอินเดียนั้นพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบของเราได้เสื่อมไปแล้ว

ในอินเดียนั้น พอถึง พ.ศ. ๖๐๐ ก็เข้าสู่ยุค*มหายาน*แล้ว พระพุทธศาสนาแบบมหายานเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่ประมาณหลังจาก พ.ศ. ๕๐๐ เมื่อถึง พ.ศ. ๖๐๐ ก็ถือว่าเป็นมหายานชัดเจนแล้ว และเป็นยุคมหายานเรื่อยมา

ดังได้เห็นแล้วว่า ถ้ำเหล่านี้มียุคเถรวาทอยู่แค่ถึงประมาณ พ.ศ. ๕๕๐ ต่อจากนั้นก็ขาดตอนไปเลย

ทางฝ่ายมหายาน ตอนต้นไม่สนใจเรื่องถ้ำเหล่านี้หรืออย่างไรไม่ทราบ จึงได้ปล่อยไว้ตั้ง ๔๐๐ ปี แล้วต่อมาเกิดนึกอย่างไรไม่ทราบ ก็มาสร้างถ้ำเหล่านี้เพิ่มขึ้น

ตอนที่เป็นถ้ำมหายานนี้ มีความวิจิตรพิสดารมากขึ้น เพราะตอนนี้ในด้านฝีมือและอุปกรณ์ต่างๆ ย่อมเก่งและพรั่งพร้อมมากขึ้นเป็นธรรมดา นอกจากนั้น อาจเป็นได้ว่าพระยุคแรกของเถรวาทยังโน้มน้อมไปในทางความสงบ มีความวิเวก หลีกเร้นมากกว่า ต่อมา เมื่อถึงยุคมหายาน อาจจะมีการสนองความต้องการของประชาชนมากขึ้น มีการ

เกี่ยวข้องกับชาวบ้านมากขึ้น ตลอดจนมีความประสานกลมกลืนกับศาสนาฮินดูมากขึ้นๆ

แม้ว่าที่*อชันตา*จะยังไม่มีถ้ำของฮินดู แต่พอมาที่*เอลโลรา*ก็มีถ้ำของฮินดู แล้วก็เชน

ตอนนี้แหละ ที่อยากตั้งข้อสังเกตอีกหน่อยหนึ่ง ได้บอกแล้วว่า สำหรับพระในพระพุทธศาสนานั้น เรื่องการอยู่ถ้ำเป็นวิถีชีวิตของท่านเอง โดยเป็นทางเลือกอย่างหนึ่งในความเป็นอยู่ที่ว่า ถ้ำเป็นเสนาสนะอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างตามพระพุทธานุญาต

แต่เป็นที่น่าประหลาดใจมากว่า ทำไม*ฮินดู*จึงมาสร้างถ้ำเหล่านี้ขึ้น เพราะว่าฮินดูนั้นไม่มีเรื่องของการที่จะอยู่ถ้ำ ไม่มีวิถีชีวิตแบบนี้ และไม่มีพระสงฆ์ที่จะมาอยู่ถ้ำ และเขาสร้างถ้ำขึ้นทำไม อันนี้เป็นปริศนาที่น่าพิจารณา

พระนั้นสร้างวัดถ้ำเพราะตัวจะอยู่ แม้ญาติโยม พระราชา มหากษัตริย์ อำมาตย์มาสร้างก็เพื่อถวายให้พระอยู่ แต่ฮินดูมาสร้างทำไม เมื่อมาสร้าง มันก็กลายเป็นเทวาลัย เป็นที่อยู่ของเทวดา เป็นเทวสถาน ไม่ใช่ที่อยู่ของคน ไม่เกี่ยวกับเรื่องของนักบวชหรือคนที่จะมาอยู่อาศัย นี่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าสร้างทำไม

ในแง่หนึ่งก็อาจจะเป็นได้ว่า เพื่อจะแข่งข่มพระพุทธศาสนา และแสดงความยิ่งใหญ่ อาจจะเป็นอย่างนี้ก็ได้ แต่ก็เป็นเพียงจุดสังเกตอย่างหนึ่ง

วัดถ้ำ พุทธก็มี ฮินดูก็ทำ
เกิดจากเงื่อนงำ หรือสื่อความหมายอะไร

แต่ที่สำคัญกว่านั้น ก็คือ คติ ความแตกต่าง ที่ปรากฏอยู่ในถ้ำเหล่านี้ ระหว่างพระ*พุทธศาสนา* กับศาสนา*ฮินดู* และ*เชน*ด้วย ซึ่งแสดงไปถึงหลักการของตัวศาสนา อันนี้แหละเป็นข้อพิจารณา และมีอะไร

แฝงอยู่ในนี้หลายอย่างทีเดียว

เริ่มต้นก็คือ เราจะเห็นว่า ในการสร้างถ้ำเหล่านี้ *ศิลปกรรม*ต่างๆ ในพระ*พุทธศาสนา*นั้น เป็น*เรื่องของมนุษย์* เป็นเรื่องของการอยู่กับ*ธรรมชาติ* เป็นเรื่องของ*คุณธรรม* โดยเฉพาะประเภทที่เรียกกันว่า "มนุษยธรรม" เราสร้างถ้ำเหล่านี้และมีภาพพุทธประวัติ มีภาพนิทานชาดก เพื่อสั่งสอนคติธรรม

คติธรรมเหล่านี้ มาจากนิทาน*ชาดก*เป็นต้น เป็นเรื่องของการอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ อยู่กับป่ากับเขากับต้นไม้ อยู่กับสิงสาราสัตว์ นิทานชาดกเล่าเรื่องคติธรรม ที่แสดงถึงความอยู่ร่วมกันด้วยดีระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และมนุษย์กับสัตว์ทั้งหลาย โดยเน้นในเรื่องให้มีเมตตากรุณาต่อกัน

เช่นอย่าง*นิโครธมิคชาดก* ที่เราพูดกันที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันก็ดูเหมือนจะมีในนี้ด้วย

ชาดกนี้เล่าถึงความเสียสละของเนื้อโพธิสัตว์ที่ว่า ตอนนั้นพวกเนื้อในอุทยาน หาทางแก้ปัญหาไม่ให้เนื้อทั้งหลายต้องหวาดผวา อยู่กันด้วยความเสียวสะดุ้งกลัวและการบาดเจ็บพิกลพิการ เพราะพระราชาเสด็จเข้ามาล่าเป็นประจำแทบทุกวัน ก็เลยตกลงกันว่า จะยอมสละชีวิตให้แก่พระราชา โดยจัดวาระกันเข้ามา ยอมให้ถูกฆ่าวันละตัวๆ

มาคราวหนึ่งก็ถึงวาระของแม่เนื้อลูกอ่อน หรือแม่กวางลูกอ่อน กวางโพธิสัตว์ก็เลยสละชีวิต ขอเข้าไปแทนลำดับนั้น ให้แม่เนื้ออยู่เพื่อจะเลี้ยงลูกต่อไป

เมื่อเรื่องไปถึงพระราชา ก็เป็นเหตุให้พระราชาแปลกใจ ก็เลยมีการสนทนากัน เนื้อโพธิสัตว์ก็ได้โอกาสแสดงธรรมแก่พระราชา ทำให้พระราชามีพระทัยเมตตากรุณา ก็เลยให้อภัยแก่เนื้อ ไม่ฆ่าอีกต่อไป

เรื่องอย่างนี้แสดงถึงคติธรรมเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ การมีคุณธรรมโดยเฉพาะเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย และความเสียสละ

ซึ่งเป็นคติของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่มากมาย ในคัมภีร์ชาดกเป็นต้น

ทีนี้ พอเรามาดูของ*ฮินดู* ก็เห็นชัด ภาพของฮินดูก็คือ*เทพเจ้า*ต่างๆ ที่แผลง*ฤทธิ์* มีมือให้มากที่สุด มีแขนให้มากที่สุด มีฤทธิ์ให้มากที่สุด มีอาวุธที่ร้ายแรงที่สุด เอามาฆ่ากัน เอามาปราบปรามสังหารศัตรู ให้ความรู้สึกฮึกเหิมใจบ้าง การปลอบใจอุ่นใจบ้าง และการที่จะสนองความต้องการของผู้เซ่นสรวงอ้อนวอน โดยมีลักษณะที่เด่นคือ

๑. เต็มไปด้วยเรื่องฤทธิ์เรื่องปาฏิหาริย์ เรื่องเหนือธรรมชาติ ต่างจากพระพุทธศาสนา ที่อยู่กับความเป็นจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ เป็นเรื่องของมนุษย์ และมนุษยธรรม

ของฮินดูนั้น เป็นเรื่องอย่างที่ฝรั่งเรียกว่า supernatural คือเหนือธรรมชาติ เทวดานี่เก่ง ไม่อยู่ธรรมดา ไม่เป็นธรรมชาติ มีฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากมาย ให้มนุษย์ตื่นเต้นกับความพิลึกพิลั่นเหนือสภาพสามัญของชีวิตจริง มองเลยข้ามเพื่อนมนุษย์ด้วยกันไป อยู่กับความฝันและความหวังในอิทธิฤทธิ์และอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า

๒. เนื่องกันกับข้อ ๑. ก็คือ ถ้าพุทธ โดยเฉพาะยุคเดิม แสดงวิถีชีวิตเรียบง่าย ที่อยู่ด้วยกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ แต่ถ้าฮินดูเน้นทั้งความใหญ่โตโอ่อ่าของสถานที่และความยิ่งใหญ่ของเทวอำนาจ

๓. เต็มไปด้วยเรื่องของกิเลส เทพเจ้าเหล่านั้น มีโลภะมีโทสะมาก มาปราบกัน มาข่มกัน มาทำร้ายกัน แสดงความเก่งกล้าสามารถ ต่างจากพระพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องคุณธรรม ความดีงาม ความบริสุทธิ์ ความเมตตากรุณาที่จะช่วยเหลือกัน ความเสียสละ และการแก้ปัญหาด้วยปัญญา และความเพียรพยายามของมนุษย์

โยมได้ดูได้เห็นมากับตาของตนเองแล้ว คิดว่าที่พูดนี้คงชัดเจนแก่ทุกท่าน อย่างชนิดที่ว่าเห็นเป็นภาพขึ้นมาเลย

คติเหล่านี้แสดงความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนา กับศาสนาฮินดูว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องของธรรมชาติ และเป็น

เรื่องของการที่มนุษย์พยายามพัฒนาตนเองตามแนวทางของคุณธรรม พยายามฝึกฝนตนเอง บำเพ็ญความเสียสละและช่วยเหลือกันเองในหมู่มนุษย์ด้วยคุณธรรม

แต่ของฮินดูนั้นเป็นเรื่องของเทพเจ้า การนับถือเทพเจ้าก็คือการหวังผลจากอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า การหวังอำนาจดลบันดาลจากเทพเจ้าก็นำไปสู่ความเพ้อฝัน ด้วยการรอคอยอำนาจดลบันดาลของท่าน อะไรจะสำเร็จก็อยู่ที่เทพเจ้าบันดาลให้ ตัวเองไม่ต้องคิดทำอะไร

นอกจากจะรอเทพเจ้ามาบันดาลให้ ซึ่งส่งเสริมให้เกิดการฝันเพ้อไปแล้ว ก็ยังเต็มไปด้วย*เทพนิยาย*น่าตื่นเต้น เมื่อได้ฟังเรื่องราวของเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ว่า พระนารายณ์เก่งอย่างนั้น พระอิศวรเก่งอย่างนี้ ก็ทำให้ฮึกเหิม ครึ้มใจ หรือกรุ่มกริ่มอยู่ในใจ เป็นเครื่องปลอบใจหรือกล่อมให้สบายใจอยู่กับความฝันหรือจินตนาการ

๑. ก็สบายใจ รู้สึกอุ่นใจ ว่าท่านจะมาช่วย ไม่ต้องดิ้นรนขวนขวาย นอนรอความหวังไป

๒. ก็รู้สึกตื่นเต้นภูมิใจไปกับท่านว่า ท่านมีฤทธิ์ มีอำนาจ เก่งขนาดนี้ เราก็ครึ้มใจในความเก่งของท่าน ช่วยให้มองข้ามหรือลืมปัญหาที่บีบคั้นครอบงำอยู่เฉพาะหน้าไปได้ และหนุนให้อุ่นใจสบายใจ อยู่กับความฝันและความหวังได้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น หรือไม่ก็ฮึกเหิมไปเลย

รวมแล้ว ในทางหนึ่งก็สบายใจ ไม่ต้องคิดขวนขวายอะไร ไม่ต้องดิ้นรน ก็ปลอบใจตัวเอง สบายไปทีหนึ่งๆ ดีเหมือนกัน หรือไม่อีกทางหนึ่งก็ฮึกเหิม พร้อมที่จะทำอะไรๆ ตามความเชื่อถือและคำสั่งบัญชาหรือชี้นำ อันนี้เป็นเรื่องที่น่าสังเกต แต่เป็นสภาพที่พระพุทธศาสนาพยายามแก้ไข

จากเทพสูงสุด สู่ธรรมสูงสุด มนุษย์พ้นอำนาจพรหม สู่ความเป็นพุทธ

อย่างที่เคยพูดว่า อินเดียมีสภาพเป็นอย่างนี้มาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล อาตมาพูดไว้ที่ลุมพินีว่า เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมา มีสัญลักษณ์การประสูติของพระพุทธเจ้า คือ *อาสภิวาจา* ที่พระองค์ได้เปล่งขึ้นว่า *อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส* เป็นต้น แปลว่า “เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นพี่ใหญ่แห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก”

พระวาจานี้ เมื่อเรารู้ภูมิหลังของสังคมอินเดีย เราก็บอกว่าเป็นวาจาประกาศอิสรภาพของมนุษย์ ปลุกประชาชนให้ตื่นขึ้นมา

หมายความว่า พระพุทธเจ้าเป็นตัวแทนของมนุษย์ ที่มองเห็นว่าแต่ก่อนนี้ คนมุ่งแต่จะรอความหวังจากการดลบันดาลของเทพเจ้า เชื่อว่าพระพรหมผู้สร้างบันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง สร้างมนุษย์มาในวรรณะ ๔ มนุษย์จะเป็นอะไรอย่างไร ก็อยู่ใต้อำนาจดลบันดาลนั้น ต้องอ้อนวอนเอาใจเทพเจ้า ด้วยการบูชายัญบวงสรวงต่างๆ ความเชื่อและการเป็นอยู่อย่างนี้ ไม่ใช่วิถีทางที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความเกษมสวัสดี

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงดึงประชาชนให้หันกลับมา โดยตรัสว่าให้มองดูความจริงของกฎธรรมชาติว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่ใช่เป็นไปตามการดลบันดาลของสิ่งภายนอก เราจะต้องศึกษาให้รู้เหตุปัจจัย แล้วทำเหตุปัจจัยด้วยความเพียรพยายามของเรา เมื่อเราต้องการผล ก็ต้องทำเหตุปัจจัยให้ตรง ให้พร้อม และให้พอ

นี่คือการประกาศหลักธรรมและหลักกรรม ซึ่งก็คือการที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์

ในพระวาจาที่ใช้นั้น คำว่า *เชฏฺโฐ* เดิมเขาใช้สำหรับพระ**พรหม** เป็นคำแสดงคุณสมบัติของพระพรหมว่าเป็น *เชฏฺโฐ* คือ ผู้เป็นใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงเอามาใช้สำหรับ**พุทธ**

คำว่า “พุทธ” นี้ไม่ใช่หมายถึงตัวบุคคล แต่เป็นคำแสดงภาวะ

อุดมคติของมนุษย์ มนุษย์ที่ได้พัฒนาตนสูงสุด มีปัญญารู้ธรรม บรรลุความหลุดพ้นเป็นอิสระแล้ว เราเรียกว่าเป็น *พุทธ*

*พุทธ*นี้แหละเป็น *เชฏฺโฐ* เป็นผู้เป็นใหญ่ พระพุทธเจ้าทรงนำเอาคำเรียกแสดงสถานะของพระพรหม มาใช้สำหรับพระพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้น จึงหมายความว่า พระพุทธเจ้าประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์ ให้มนุษย์เลิกฝากความหวังและโชคชะตาทั้งของชีวิตและสังคมไว้กับพระพรหม เลิกขึ้นต่อเทพเจ้า และหันมากระทำการต่างๆ ด้วยการจัดการกับเหตุปัจจัย ด้วยโดยใช้ความเพียรพยายามของตน ด้วยปัญญาแห่งพุทธะที่หยั่งรู้ความจริงแห่งเหตุปัจจัยเป็นต้นนั้น

ฮินดูฟื้น พุทธศาสนาฟุบ

นับแต่พุทธกาลที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว พราหมณ์ก็เสื่อมอำนาจ เสียอิทธิพล เสียผลประโยชน์ จึงได้ปรับปรุงพัฒนาตนขึ้น

หลังพุทธกาล พวกพราหมณ์ได้เอาคำสอนในพระพุทธศาสนาเข้าไปใช้ในศาสนาฮินดู เช่น เอาหลักใน*ธรรมบท*ไปบรรจุไว้ใน*ภควัทคีตา* และแม้ในมหากาพย์*มหาภารตะ* เช่น ธรรมบทคาถาที่ ๒๒๓ (*อกฺโกเธน ชิเน โกธํ ฯเปฯ* - พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ ฯลฯ) ก็ไปอยู่ในอุทโยคบรรพ ในมหาภารตะ (แต่เปลี่ยนจากบาลีเป็นสันสกฤต)

ภควัทคีตา เป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาฮินดู ที่เขาถือว่าเป็นสุดยอด เกิดขึ้นภายหลังพุทธกาล ๖๐๐-๗๐๐ ปี (*Encycl. Britannica, 1988, vol. 2, p. 183* ว่าคงเรียบเรียงขึ้นใน ค.ศต.ที่ ๑ หรือ ๒) และจัดรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมหากาพย์*มหาภารตะ* ซึ่งก็เรียบเรียงขึ้นหลังพุทธกาลเช่นกัน (จัดรวมเข้าในบรรพ ๖ คือ ตอนหรือบทที่ ๖)

ถ้าไปตรวจดูจะเห็นว่า มีพุทธพจน์ในพระธรรมบทเข้าไปเป็นต้นความคิดรวมอยู่ในนั้น (เช่น ธรรมบทคาถาที่ ๑๖๐, ๑๖๕, ๓๗๙ เป็นที่มาของบางโศลกในภควัทคีตา, ๖.๕-๖; *ดู Joshi, 333*)

แสดงว่าเขามาเอาไป คือหลักธรรมอะไรต่างๆ ที่ดี ก็เลือกเอาไป แต่รักษาหลักการของตนไว้ คือ เรื่องความยิ่งใหญ่ของเทพเจ้า เรื่องวรรณะ เรื่องอาตมัน เรื่องการบูชายัญ เป็นต้น

ตอนนี้ก็มีข้อสังเกตที่น่าจะโยงเข้ามาหาการที่*ฮินดู*มาสร้างถ้ำเหล่านี้ในระยะประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๓๐๐ (ประมาณนั้น)

เป็นไปได้ไหมว่า ระยะนั้นคือยุคที่ฮินดูพยายามขยายอำนาจ

ที่จริงฮินดูหาทางฟื้นอำนาจมาทุกตอน ขอย้อนหลังกลับไปเล่าเรื่องว่า เมื่อพุทธศาสนาเจริญขึ้นมา พราหมณ์ก็เสื่อมอำนาจ จนกระทั่งหลังพุทธกาลพระพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก ยิ่งได้พระเจ้าอโศก (พ.ศ.๒๑๘–๒๖๐) อุปถัมภ์ด้วย พระพุทธศาสนาก็แพร่หลายไปทั่ว

แต่พระเจ้าอโศกเป็นชาวพุทธ ไม่เบียดเบียนศาสนาอื่นๆ ไม่ว่าศาสนาไหนก็ให้ความคุ้มครองทั่วหมด พวกพราหมณ์ก็มาเป็นอำมาตย์อยู่ในราชสำนักด้วย

แม้ว่าพระเจ้าอโศกจะทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนา แต่ข้อสำคัญ พระเจ้าอโศกประกาศห้ามการฆ่าสัตว์บูชายัญ และเน้นนักย้ำบ่อยในเรื่องนี้ดังปรากฏชัดในศิลาจารึกราชโองการ อีกทั้งไม่ให้อภิสิทธิ์แก่พราหมณ์ จึงเป็นการบีบคั้นใจของพราหมณ์เป็นอย่างยิ่ง

เมื่อพระเจ้าอโศกสวรรคตล่วงไปถึงหลานถึงเหลน พวกพราหมณ์ที่รับราชการอยู่ในวังก็ได้คิดการใหญ่ ได้จับหลานหรือเหลนของพระเจ้าอโศกปลงพระชนม์ แล้วก็ตั้งราชวงศ์ใหม่ เรียกว่าราชวงศ์*ศุงคะ* ขึ้นครองอำนาจ (นับแบบฝรั่งราว พ.ศ. ๓๐๐; นับอย่างเรา ราว พ.ศ. ๓๖๐)

ราชวงศ์ศุงคะของพราหมณ์นี้ ได้ล้างผลาญชาวพุทธ ถึงกับมีคำเล่าในประวัติศาสตร์ว่า ให้กำหนดค่าหัวชาวพุทธ เอากันขนาดนั้นเลย คือกำจัดชาวพุทธเป็นการใหญ่

แต่ชาวพุทธรอดมาได้ เพราะหลังสมัยพระเจ้าอโศกมาถึงรุ่นหลานเหลนแล้วนี้ ราชวงศ์ศุงคะไม่สามารถจะรักษาอาณาจักรทั้งหมดไว้ได้

อาณาจักรของพระเจ้าอโศกนั้น ยิ่งใหญ่ไพศาล มีอาณาเขตมากกว่ายุคปัจจุบันอีก พอสิ้นสมัยพระเจ้าอโศกไปไม่นาน อาณาจักรของพระองค์ก็ค่อยๆ แตกสลาย พวกราชวงศ์ศุงคะก็ไม่สามารถจะมีอำนาจไปทั่วดินแดนเก่าของพระเจ้าอโศก อาณาจักรอื่นๆ ก็ยังรักษาพระพุทธศาสนาไว้อยู่

ตัวอย่างเช่นดินแดนแคว้นโยนก (Bactria) ของกษัตริย์เชื้อชาติกรีก ซึ่งสืบมาถึงพระเจ้า*เมนานเดอร์* ที่ภาษาบาลีเรียกว่าพระเจ้า*มิลินทะ* ก็ยังเป็นชาวพุทธอยู่ ต่อมาพวกสืบสายของกรีกนี่แหละที่ได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเป็นพวกแรก

ขอย้อนกลับไปพูดในเรื่องเก่า เมื่อพราหมณ์มีอำนาจขึ้นมา ก็ใช้อิทธิพลการเมืองด้วย พร้อมกับที่อีกด้านหนึ่งก็เอาคำสอนในพระพุทธศาสนาไปใช้แล้วปรับตัวขึ้นมา

เราเรียก*ศาสนาพราหมณ์*ที่ปรับตัวใหม่นี้ว่า *ศาสนาฮินดู* พราหมณ์กับฮินดู จึงเรียกแทนกันได้ เป็นศาสนาเดียวกัน

แต่เรามักจะเรียกศาสนาพราหมณ์ ในความหมายว่าเป็นศาสนาเดิม ส่วนศาสนาพราหมณ์ที่ปรับตัวใหม่แล้ว เรียกว่าศาสนาฮินดู

เพราะฉะนั้น ศาสนา*ฮินดู*จึงเป็นคำเรียกศาสนาพราหมณ์หลังพุทธกาลแล้ว ถ้าก่อนพุทธกาลไม่เรียกว่าฮินดู นี้เป็นข้อสังเกตทั่วไป แต่ไม่ถือเป็นเด็ดขาดพูดในแง่หนึ่ง ก็บอกได้ว่า ศาสนาฮินดูเกิดหลังพระพุทธศาสนา คือเป็นศาสนาพราหมณ์ที่ปรับตัวขึ้นมาใหม่

เค้าอวสานแห่งพุทธศาสนา ยกมาดูกันแค่นี้ก็มองเห็น

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๑๒๔๓ มีบุคคลสำคัญคนหนึ่งในศาสนาฮินดูเกิดขึ้น ชื่อว่า ศังกราจารย์

*ศังกราจารย์*เป็นฮินดูนิกายไศวะ (นับถือพระศิวะ) เกิดที่เกราลา (Kerala) ในอินเดียภาคใต้ ในยุคที่พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเสื่อมไป

จากอินเดียนานแล้ว และพระพุทธศาสนาแบบมหายานก็ได้เจริญจนถึงขีดสุด และกำลังเริ่มเสื่อมลง

ศังกราจารย์ได้มาเป็นศิษย์ของโควินทะ ซึ่งเป็นศิษย์ของเคาฑ-ปาทะ อาจารย์ศาสนาฮินดูนิกายเวทานตะ

นักปราชญ์ปัจจุบันทราบกันดีว่า *เคาฑปาทะ* ได้นำเอาคำสอนของพระพุทธศาสนามหายานมาใช้ เคาฑปาทะและศังกราจารย์ได้ชื่อว่าเป็นต้นตำรับศาสนาฮินดูแบบอไทวตะเวทานตะ

ปรัชญาฮินดูนิกายนี้ของศังกราจารย์ ได้ความคิดมาจากพุทธศาสนามหายานนิกายมาธยมิก ของ*นาคารชุน* (นาคารชุนเป็นปราชญ์ยิ่งใหญ่ผู้หนึ่งของมหายาน มีชีวิตอยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๖๙๓-๗๙๓ ก่อนศังกราจารย์หลายร้อยปี)

ศังกราจารย์ได้แนวคิดเรื่องมายา ศูนยตา และการแบ่งสัจธรรมเป็น ๒ ระดับคือ *โวหารสัจจะ* (โวหารสัจจะ เป็นคำเดิมในพระไตรปิฎก ตรงกับที่เราใช้ว่า สมมติสัจจะ) กับ*ปรมัตถสัจจะ* เป็นต้น มาจากคำสอนของนาคารชุน และนำมาใช้เป็นฐานแห่งปรัชญาของตน จนพวกฮินดูนิกายไวษณวะ หรือไวศณพ (นับถือพระวิษณุคือพระนารายณ์) ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับฝ่ายไศวะ เรียกศังกราจารย์ว่าเป็น "ปรัจฉันนเพาทธะ" แปลว่า ชาวพุทธแอบแฝง หรือชาวพุทธซ่อนตัว

เมื่อศังกราจารย์แข็งกล้าขึ้นมาแล้ว ก็ตั้งตัวเป็นปฏิปักษ์พยายามล้มล้างพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ ได้เขียนผลงานเจาะจงโจมตีพระพุทธศาสนา ถึงกับเรียกพระพุทธศาสนาว่าเป็นลัทธิ*ไวนาศิกะ* (ลัทธิที่ก่อความพินาศ) หรือ*สรรพไวนาศิกะ* (ก่อความพินาศหมดสิ้น) และกล่าวว่าพระพุทธเจ้าสอนธรรมด้วยโทสะ เพื่อจะทำให้ประชาชนหลงผิด

(ควรเทียบกับวิธีของพวกไวษณพที่บอกว่า พระพุทธเจ้าเป็นอวตารของพระนารายณ์ ซึ่งมาทำหน้าที่หลอกคนของอสูรคือพวกชาวพุทธ)

ศังกราจารย์ได้เขียนวิจารณ์โจมตีคำสอนของพระพุทธศาสนา

อย่างมากมาย ทั้งนิกายสรวาสติวาท นิกายวิชญาณวาท แต่พอถึงนิกายศูนยวาทของมาธยมิก เขากลับตัดบทเอาง่ายๆ ว่าไม่ควรแก่การพิจารณา หรือไม่คุ้มควรแก่การที่จะปฏิเสธ

ในเรื่องนี้ L.M. Joshi อาจารย์ในมหาวิทยาลัยปัญจาบ วิจารณ์ว่า อาจารย์ของอาจารย์ของศังกราจารย์ได้ความคิดมาใส่ปรัชญาของตนจากมหายาน ศังกราจารย์มาเจอปรัชญาแห่งลัทธิของตนเข้าในคำสอนมาธยมิกของนาคารชุน รู้ตระหนักอยู่ว่าตัวเป็นหนี้คำสอนแบบศูนยตานี้มากมาย ก็เลยทำเฉยผ่านไปเงียบๆ

L.M. Joshi เรียกการกระทำของชาวฮินดู เช่น ศังกราจารย์นี้ว่าเป็น philosophical plunder (การปล้นสะดมทางปัญญา)

Arnold J. Toynbee ว่า

> "ศาสนาฮินดูฉกฉวยขโมยพุทธปรัชญาที่แก่หง่อมแล้วไป ก็เพื่อเอามาเป็นอาวุธ ที่จะขับไล่คู่แข่งทางปรัชญา ออกไปเสียจากถิ่นกำเนิดที่ร่วมกันในสินธุโลก" *(Joshi, 338)*

นอกจากปฏิบัติการด้านคำสอนหรือปรัชญาแล้ว ศังกราจารย์ได้ตั้งคณะสงฆ์ฮินดูขึ้นตามแบบพระพุทธศาสนา

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเดิม เขาไม่มีนักบวชอย่างพระสงฆ์ของเรา นักบวชก็คือพราหมณ์ที่อยู่บ้าน มีลูกมีเมีย ครองเรือน ศังกราจารย์ตั้งคณะสงฆ์ฮินดูขึ้นมาแล้ว ก็ได้ตั้งวัดเลียนแบบพระพุทธศาสนาด้วย โดยตั้งวัดฮินดูแบบไศวะ (เรียกว่า "มัฐ") ขึ้นใน ๔ ทิศ ทั้งใต้ (วัดศฤงเครี) ตะวันออก (ปุริ) ตะวันตก (ทวารกะ) และเหนือ (พทรีนาถ)

บางวัดก็ตั้งขึ้นซ้อนทับบนวัดพุทธศาสนาเก่า เช่น วัดที่พทรีนาถ ซึ่งแม้แต่พระพุทธรูปของเดิมก็ยังมีอยู่

เรื่องนี้*สวามีวิเวกานันทะ* (พ.ศ. ๒๔๐๖-๒๔๔๕) ผู้นำยุคปัจจุบันของฮินดูในนิกายของศังกราจารย์ ก็ยังได้กล่าวไว้ว่า

"วัด(ฮินดู)ที่ชคันนาถนั้น เป็นวัดพุทธเก่า พวกเรายึดเอาวัดนี้และวัดอื่นมา แล้วทำให้เป็นฮินดูเสีย เรายังจะต้องทำอย่างนี้อีกมาก" *(Joshi, 351)*

อาตมาเคยเล่าที่นาลันทาแล้วว่า พุทธศาสนายุคหลังนี้ พอเจริญมากขึ้น พระสงฆ์ก็ไปรวมตัวกันที่ศูนย์กลางใหญ่ๆ เช่นที่มหาวิทยาลัย*นาลันทา* เป็นต้น ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์เป็นต้นแล้ว ก็มัวแต่ยุ่งอยู่กับเรื่องราวกิจการภายในของตัวเอง ขาดความสัมพันธ์กับประชาชน และชนบทก็อ่อนแอถูกทอดทิ้ง

ข้อนี้ก็อาจจะเป็นช่องว่างหนึ่งที่ว่า เมื่อวัดพุทธในชนบทอ่อนแอ พวกฮินดูก็เข้าครอง เพราะเขาทำให้คล้ายๆ กันอยู่แล้ว ก็อาจจะเข้ามาช่วย มาทำหน้าที่แทนบ้าง อะไรบ้าง ต่อมาก็กลืนหมดไป

เรื่องที่ศาสนา*ฮินดูกลืน*พระพุทธศาสนานี้ อาจแยกได้เป็น ๒ อย่าง คือ *กลืนในทางหลักคำสอน* และ*กลืนในทางสังคม* แต่จะอย่างไรก็ตาม รวมแล้วก็คือกลืน

L.M. Joshi หลังจากศึกษาเรื่องทำนองนี้มากมายแล้ว ได้เขียนสรุปไว้ว่า

"นักปราชญ์นักวิชาการมากหลายท่าน รวมทั้ง V.A. Smith, S. Radhakrishnan, B.M. Barua, P.C. Bagchi, R.C. Majumdar, R.C. Mitra, Sylvain Levi และท่านอื่นๆ ได้แสดงความเห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่สุดต่อความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในอินเดีย ก็คือ การกลมกลืนของพุทธศาสนาเข้ากับศาสนาฮินดูแบบทีละน้อย ค่อยเป็นค่อยไป อย่างแทบไม่รู้ตัว" *(Joshi, 322)*

อย่างไรก็ตาม เหตุปัจจัยไม่ใช่มีเท่านี้ การ*กำจัดด้วยกำลัง*โดยวิธีรุนแรง ก็เป็นเหตุที่สำคัญไม่น้อยกว่ากัน

นอกจากนั้น การที่พระสงฆ์มารวมศูนย์อยู่ในเมืองใหญ่ๆ ต่อมา

พอ*มุสลิมเตอร์ก*ยกทัพมากำจัด เมื่อฆ่าและทำลายที่ศูนย์กลางหมดแล้ว ชนบทก็ไม่มีเหลือ ก็เลยหมดกำลัง อันนี้ก็เป็นสาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งแห่งความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนา

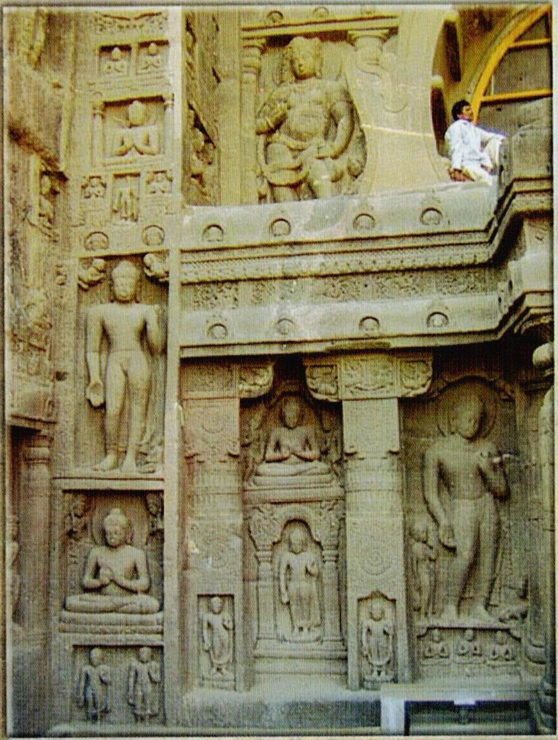
แต่ก่อนที่มุสลิมเตอร์กจะยกทัพเข้ามาครั้งสุดท้าย ประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๐ พระพุทธศาสนาในอินเดียยังมีเวลาที่จะเสื่อมอีกนาน

ขอย้อนกลับมาพูดถึงว่า เมื่อศังกราจารย์ได้ตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมาเลียนแบบพระพุทธศาสนานั้น ลองมาเทียบเวลากันดูว่า *ถ้ำของฮินดู*ก็สร้างขึ้นในช่วงเวลาระยะนั้น เป็นไปได้ไหมว่า เรื่องนี้มีความสัมพันธ์กันกับการที่ฮินดูได้ทำการเลียนแบบพระพุทธศาสนา นี้ก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน อาจจะเชื่อมโยงกันได้

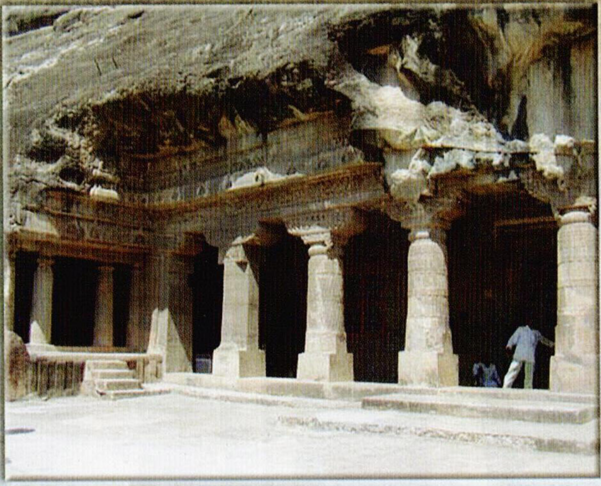
ตอนนี้ขอแทรกเรื่องศังกราจารย์อีกนิดหนึ่งว่า โปรเฟสเซอร์เซงกะกุ มาเยดะ แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียว ได้เขียนไว้ใน *Encyclopaedia Britannica (1988)* หัวข้อเรื่อง *ศังกราจารย์* (Śaṅkara) ตอนหนึ่ง ซึ่งน่าสนใจว่า

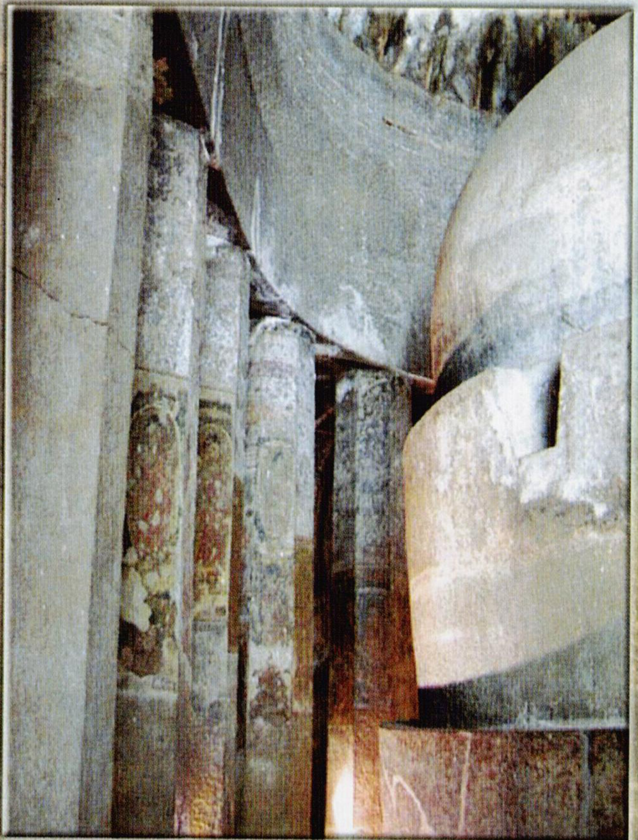
> “ศังกราจารย์เที่ยวเผยแพร่คำสอน โต้วาทะไปทั่วอินเดีย เขาไม่ยอมเข้าไปสอนชาวเมือง เวลานั้นพุทธศาสนายังมีกำลังมากอยู่ในเมือง แม้ว่าจะเริ่มเสื่อมลงแล้ว และศาสนาเชนก็แพร่หลายในหมู่พ่อค้าวาณิช ชาวเมืองก็ยังแสวงหาความสุขสะดวกสบาย พวกนักเสพสุขอยู่กันในเมือง ศังกราจารย์เที่ยวเผยแพร่คำสอนแก่นักบวช และปัญญาชน ตามท้องถิ่นหมู่บ้าน” *(vol.10, p. 419)*

ข้อความนี้ น่าจะเอามาโยงกับสภาพฝ่ายพุทธศาสนาที่เล่าข้างต้นว่า พระสงฆ์มารวมอยู่ที่ศูนย์กลางใหญ่ๆ และการที่ศังกราจารย์ตั้งวัดฮินดูซ้อนทับวัดพุทธเดิม

ตัวอย่างภาพแกะสลักประตู และเสาระเบียง ที่อชันตา

ตัวอย่างภาพจิตรกรรมภายในถ้ำ ของอชันตา
ที่ยังคงมีสีสันงดงามอยู่ยืนนานกว่าพันปี

วัดถ้ำ: พุทธ เชน ฮินดู
เปลือกดูคล้าย เนื้อในคนละอย่าง

น่าสังเกตด้วยว่า วัดถ้ำของฮินดูที่*เอลโลรา*ก็เป็นพวก*ไศวะ*เหมือนกันกับศังกราจารย์ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ศังกราจารย์จะตั้งคณะสงฆ์และวัดฮินดูขึ้นแล้ว ก็ยังอยู่ในระยะต้นๆ คงยังไม่แพร่หลายไปทั่ว แม้นักบวชฮินดูมีขึ้นแบบใหม่ ก็คงยังมีจำนวนน้อย

เพราะฉะนั้น วัดถ้ำฮินดูที่เอลโลรา โดยสถานะหลัก เมื่อสร้างขึ้นมาแล้ว ก็เป็นเพียงเทวสถาน หรือเทวาลัย คือเป็นที่อยู่ของเทวดามากกว่า ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดที่ถ้ำไกรลาส (สันสกฤต = *ไกลาส*) มันไม่ใช่ที่อยู่ของคน และรูปร่างก็ไม่เป็นถ้ำแล้ว เพราะตัดเจาะภูเขาออกมา ไม่เหมือนอย่างถ้ำพุทธแบบเดิม

แบบเดิมนั้นเขาตัดเจาะเข้าไปเป็นถ้ำ คือ ข้างบนก็ยังมีภูเขาเป็นหลังคา แต่ที่ไกรลาสมันไม่ใช่เป็นถ้ำแล้ว เขาตัดภูเขาลงมาเลย กลายเป็นช่องว่างตรงขึ้นไปบนฟ้า กลายเป็นเทวาลัยที่อยู่ตรงกลางภูเขาไปเลย เป็นคนละลักษณะ กลายเป็นที่สำหรับผู้คนมาเซ่นสรวงบูชาเทพเจ้า ไม่ใช่ที่อยู่ของพระสงฆ์ผู้แสวงวิเวก เปลี่ยนแปลงไปหมด นี่คือความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นข้อสังเกตที่สำคัญ

ทีนี้จะขอพูดถึง*เชน*บ้าง ลองเทียบกับฮินดูนิดหน่อย ศาสนาเชนของมหาวีระนั้น ก็เป็นศาสนาที่มีมาตั้งแต่พุทธกาล อาจจะก่อนพระพุทธเจ้านิดหน่อย เรียกง่ายๆ ว่าร่วมสมัย ศาสนาเชนนี้ อยู่ๆ ก็มาโผล่ที่ภูเขาอยู่ในหมู่ถ้ำเอลโลราด้วย

อย่างไรก็ดี ถ้ำของเชนนั้นมีลักษณะอย่างหนึ่งที่ช่วยให้สังเกตได้ พวกเชนนี้ เราเรียกว่าพวกนิครนถ์

คำว่า *นิครนถ์* นั้นแปลว่า ไม่มีกิเลสเครื่องผูกรัด หมายความว่าไม่ยึดถืออะไรทั้งสิ้น แม้แต่ผ้าก็ไม่ต้องนุ่ง เพราะฉะนั้น พวกเชน หรือนิครนถ์นี่ เขาถือว่าเขาไม่ยึดติดถือมั่นในอะไร เขาก็เลยไม่นุ่งผ้า

จะเห็นว่า ศาสดามหาวีระ หรือเชน นั้นไม่นุ่งผ้า ถ้ำของเชนก็สร้างแบบของพุทธเหมือนกัน รูปของมหาวีระนั้นเหมือนพระพุทธรูปเลย ชาวพุทธมาถ้าไม่รู้จักแยก ก็นึกว่าเป็นพระพุทธรูป เหมือนกันหมดทุกอย่าง มีอย่างเดียวที่ต่างคือ ไม่นุ่งผ้า เสียดายที่โยมไม่ได้ไป ก็เลยไม่ได้เห็น

เพราะฉะนั้น จุดสังเกต ถ้าไปที่ถ้ำเชน จะเห็นรูปมหาวีระ หรือนิครนถนาฏบุตร ที่ว่าเหมือนพระพุทธรูปเลย แต่ไม่นุ่งผ้า

ทีนี้ มาถึงรุ่นลูกศิษย์ ศาสนาเชนได้แตกเป็น ๒ นิกาย เพราะอีกนิกายหนึ่งคงคิดว่า ถ้าไม่นุ่งผ้าเห็นจะไม่ไหว ก็เลยนุ่งผ้าขึ้นมา แต่นุ่งผ้าขาว เลยเกิดเป็น ๒ นิกาย

นิกายหนึ่งเป็น*ทิคัมพร* นุ่งลมห่มฟ้า และอีกนิกายหนึ่ง *เศวตัมพร* นุ่งผ้าขาว อย่างที่ได้ไปเห็นนักบวชหญิงสาธวี ที่ไปนั่งในพิธีที่นาลันทา ผู้หญิง ๒ คน เป็นนักบวชของนิครนถนาฏบุตร นิกายเศวตัมพร นุ่งผ้าขาว ไม่ถึงกับแก้ผ้า

อันนี้ก็เป็นเรื่องของศาสนาเชน ที่ได้มาสร้างถ้ำที่เอลโลราด้วย ในยุคหลังๆ ที่บอกเมื่อกี้ว่า หลัง พ.ศ. ๑๓๐๐ ขึ้นมา

ในเรื่องนี้ มีคติอย่างหนึ่งให้เราพิจารณาว่า พระพุทธศาสนาก็สอนให้ไม่ยึดติดถือมั่นเหมือนกัน ศาสนาเชนเขาไม่ยึดติดถือมั่น อยู่อย่างธรรมชาติ ถึงขนาดที่ไม่นุ่งผ้า

แต่พระพุทธศาสนาเราเป็น*มัชฌิมาปฏิปทา* คือ ทางสายกลาง ความไม่ยึดติดถือมั่นนั้น หมายถึงภาวะจิตใจที่เป็นอิสระ ไม่เป็นทาสของวัตถุหรือสิ่งของทั้งหลาย แต่ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงนั้น ก็รู้เหตุรู้ผลในสมมติ และปฏิบัติต่อสมมติให้ถูกต้อง ด้วยความรู้เท่าทัน โดยทำไปตามเหตุผล

ฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะที่ให้คนทำอะไรเข้มแข็งจริงจังมีความรับผิดชอบ อย่างที่อาตมาได้เคยพูดไปทีหนึ่งแล้วว่า ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ใช่ความไม่เอาเรื่องเอาราว ฉะนั้น ถ้าเราศึกษาพระ

พุทธศาสนาให้ครบ เราจะเห็นได้จากด้านพระวินัยมาประกอบว่า พระพุทธศาสนาที่แท้เป็นอย่างไร

ถ้าศึกษาด้าน*ธรรม* แล้วจับผิดจับถูกไม่รู้จริง เราอาจจะมองในแง่ที่ธรรมสอนว่า ทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ควรปล่อยวาง อะไรต่ออะไรก็เป็นไปตามธรรมดาของมัน ก็เลยปล่อยมันไปตามเรื่อง ไม่เอาเรื่องเอาราว แล้วคิดว่านี่คือไม่ยึดติดถือมั่น

บางทีศึกษาธรรมแบบมองเอียงไปข้างเดียว เลยโน้มเอียงที่จะเข้าใจไปทางนั้น ไม่มีเครื่องกำกับให้มองให้ตรงพอดี

แต่พอมาศึกษาพระวินัยแล้ว จะได้เครื่องช่วยกำกับการมองที่จะทำให้เห็นทั่วชัดจริง

พระ*วินัย*นั้น อย่างที่พูดแล้ว แสดงให้เห็นแบบอย่างแห่งชีวิตของพระ และช่วยให้เราได้ชีวิตของพระไว้เป็นแบบอย่าง

หมายความว่า ชีวิตของพระที่อยู่ตามวินัยนั้น ท่านจัดไว้ตามแบบอย่าง และให้เป็นแบบอย่าง

เอาอะไรเป็นแบบ ก็เอาชีวิตของท่านที่หลุดพ้นนั่นแหละเป็นแบบ วินัยแสดงตัวแบบให้รู้ว่าการดำเนินชีวิตของพระที่เป็นอยู่ในโลกนี้อย่างถูกต้องเป็นอย่างไร คือ ด้านหนึ่งยอมรับความจริงของ*สมมติ* และดำเนินชีวิตตามแบบแผนที่ดีงามเป็นแบบอย่าง ขณะที่อีกด้านหนึ่งเข้าถึงความจริงของ*ปรมัตถ์* มีความโล่งเบาเบิกบานไม่ยึดติดเป็นอิสระ

อย่างพระมีจีวรแค่ ๓ ผืน แต่ท่านต้องมีความรับผิดชอบในสิ่งที่ท่านมีซึ่งตนเกี่ยวข้องอยู่นั้น ถ้าจีวรอธิษฐาน คือผืนที่กำหนดไว้สำหรับตัว เกิดขาด มีรูโหว่เท่าหลังเล็บนิ้วก้อย แล้วปล่อยไว้ ไม่ปะชุน ก็ขาดอธิษฐาน แล้วก็ขาดครอง ก็ต้องอาบัติ มีความผิด จะเห็นว่ามีความรับผิดชอบมากขนาดไหน

ที่พูดนี้ เหมือนว่าตรงข้ามกับที่เข้าใจมาก่อน ที่อาจจะคิดว่า ไม่ยึดมั่น คือไม่เอาเรื่องเอาราว จีวรก็ไม่ใช่ของเราจริง เป็นอนิจจัง ทุกขัง

อนัตตา จีวรจะเป็นอย่างไรก็ช่างมัน สกปรกก็ช่างมัน มันจะขาดจะเปื่อย ก็เรื่องของมัน ซึ่งถ้าเข้าใจอย่างนั้น ก็ผิดเต็มที่

คนอินเดียดูท่าเหมือนจะไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นคนอยู่ง่าย อย่างไรก็ได้ ผ้าจะขาดอย่างไร จะสกปรกอย่างไร ก็ชั่ง อย่างนี้ดีไหม แต่วินัยของพระไม่ยอมให้เลย อย่างที่ว่าเมื่อกี้ แม้แต่ขาดรูโหว่เพียงเท่าหลังเล็บนิ้วก้อย ไม่รีบปะชุน ก็ไม่ได้ สกปรกไม่ได้

ระวังกันหน่อย เดี๋ยวโยมจะเข้าใจผิด เห็นพระองค์ไหนอยู่สกปรก รกรุงรัง จีวรสกปรก ไม่ซัก แสดงว่าท่านไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว ก็เลยเลื่อมใส จะไปกันใหญ่ นี่แหละ *ธรรมวินัย*จึงคู่กัน

พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับการปฏิบัติของเชน ที่ว่าไม่นุ่งผ้าแสดงว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น พระพุทธศาสนาบอกว่า เราต้องเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทำให้เรามีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุเหล่านั้น แต่เรายอมรับความจริงโดยเหตุผลอย่างรู้เท่าทันว่า สิ่งที่มนุษย์ได้วางกันเป็น*สมมติ*นี้ ก็เป็นไปตามความมุ่งหมายเพื่อการใช้ประโยชน์ในสังคม ต้องปฏิบัติไปตามเหตุผลด้วยปัญญา

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ก็จึงเป็นผู้นำในการปฏิบัติตามสมมติ กลายเป็นว่าพระอรหันต์ถือสมมติสำคัญ เอาจริงเอาจังในเรื่องสมมติ แต่ทำด้วยความรู้เท่าทัน สมมติเป็นเรื่องที่จะต้องรู้เท่าทัน แล้วปฏิบัติด้วยความรู้เท่าทัน

หลายท่านเข้าใจสมมติเป็นเหลวไหลไป แต่สมมติไม่ใช่หมายความว่าเป็นเรื่องเหลวไหล ตรงข้าม *สมมติ* คือ *สํ* (ร่วมกัน) + *มติ* = มติร่วมกัน ได้แก่ ข้อตกลง การยอมรับร่วมกัน หรือสิ่งที่เห็นร่วมกันแล้วกำหนดวางเป็นข้อที่จะหมายรู้หรือที่จะปฏิบัติไปตามนั้น

ด้วยเหตุนี้ *สมมติ* แม้จะไม่มีสภาวะที่เป็นความจริงแท้ แต่เป็นความจริงที่มีผลอันสำคัญตามตกลง จึงจะต้องกำหนดวางสมมตินั้นด้วยปัญญา แล้วปฏิบัติให้สมตามสมมติด้วยปัญญาที่รู้เหตุรู้ผลอย่างจริงจัง

ดูของข้างเคียงให้ทั่ว จะเห็นของตัวว่าเป็นอย่างไร

เมื่อมองจากคำสอนในพุทธศาสนา แล้วดูศาสนา*ฮินดู* กับศาสนา*เชน* จะเห็นศาสนาทั้งสองนั้นเป็น*สุดโต่ง*สองอย่าง

ฝ่ายหนึ่ง คือศาสนาฮินดู ไปสนใจใส่ใจอยู่กับเรื่องซูเปอร์แนทจูรัล (supernatural) คือ เรื่องเหนือธรรมชาติ เรื่องเทพเจ้า ฤทธิ์เดช ปาฏิหาริย์ การดลบันดาล มองข้ามเรื่องธรรมชาติ

พวก*ฮินดู*ถือว่า เรื่องสำคัญคือเทวดานี่ยิ่งใหญ่เหนือธรรมดา บันดาลทุกอย่างได้ จะเอาอะไรให้เป็นอย่างไรก็ได้ ไม่ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย แม้จะมีเรื่องสัตว์อยู่บ้างก็ไม่ใช่สัตว์ธรรมดา แต่เป็นสัตว์พิเศษและวิเศษ เช่น เป็นพาหนะของเทพเจ้า ไม่ใช่ชีวิตที่อยู่กันในท่ามกลางธรรมชาติ ประกอบด้วยมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่พึงมีความสัมพันธ์กันด้วยคุณธรรม นี่เป็นความแตกต่างในแบบที่ว่าศาสนาฮินดูนั้นมองเลยเหนือธรรมชาติไป

ส่วนพวก*เชน*นั้น บอกว่าฉันอยู่ตามธรรมชาติ แต่กลายเป็นว่าไม่เอาเรื่องตามสมมติของมนุษย์ ปล่อยตัวจนกระทั่งไม่นุ่งผ้าไปเลย

พระพุทธศาสนานี้ ถ้ามองในแง่เทียบกับสองศาสนานั้น ก็จะเห็นความเป็น*ทางสายกลาง*แบบง่ายๆ อย่างหนึ่ง แต่ที่จริงมีความหมายลึกซึ้งลงไปอีก ขอย้ำทวนไปถึงหลักการที่พูดมาอีกครั้งหนึ่งว่า เราจะเห็นหลักการของพระพุทธศาสนาเมื่อเทียบกับศาสนาฮินดู และเชน คือ

๑. พระพุทธศาสนาสอนให้อยู่กับความเป็นจริง ให้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎของมัน คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย แล้วปฏิบัติไปตามเหตุปัจจัยด้วยความมีเหตุมีผล *เรียกว่าปฏิบัติตามธรรม*

ธรรม คือ ตัวหลักความจริง หรือกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย พระพุทธศาสนาสอนให้อยู่กับธรรม อยู่กับความเป็นจริง

ไม่หนีความจริง ไม่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ

๒. ให้หวังผลจากการกระทำที่ถูกต้อง ให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายามของตน ไม่ใช่มัวหวังผลจากการดลบันดาลของเทพเจ้า แล้วรอคอยความช่วยเหลือ *เรียกว่าทำตามหลักกรรม*

๓. ให้มนุษย์ฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้มีคุณสมบัติ มีความพร้อม มีพฤติกรรมดีงาม มีจิตใจเจริญงอกงาม มีความสามารถที่จะมีความสุขเป็นต้น และมีปัญญาที่รู้ความจริง เข้าใจธรรม แล้วพึ่งตน สามารถทำการที่ถูกต้องเองได้ ไม่ต้องบูชายัญ *เรียกว่าเจริญสิกขา*

ขั้นที่หนึ่ง ของฮินดูนั้นเขาอยู่กับ*เทพ*ที่เหนือธรรมชาติ แต่ของพระพุทธศาสนาอยู่กับความเป็นจริงของธรรมชาติ เรียกว่า *ธรรม*

ขั้นที่สอง ของฮินดูเขาหวังผลจากการดล*บันดาล*ของเทพเจ้าผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ส่วนของพระพุทธศาสนาให้หวังผลจากการกระทำด้วยความเพียรพยายาม เรียกว่า *กรรม* (พระพุทธเจ้าจึงเป็นกรรมวาท วิริยวาท = ผู้ถือหลักกรรมคือการกระทำ และถือหลักความเพียร)

ขั้นที่สาม ของฮินดูเขาบอกความต้องการของตนและเอาใจเทพเจ้าด้วยการ*บูชายัญ* แต่ของพระพุทธศาสนาให้ฝึกฝนพัฒนาตนที่จะรู้ทันเข้าถึงและเอาประโยชน์จากจริงของธรรมชาติ เรียกว่า *สิกขา*

เมื่อมองผลรวมในระดับ***สังคม***: ถ้ามนุษย์ไม่มัวมองหาเทวดา แต่หันมาเอาใจใส่กัน ช่วยเหลือกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ช่วยกันระดมแรงระดมปัญญาแก้ปัญหา ชีวิตและสังคมมนุษย์จะดีขึ้นมากมาย

พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ที่พัฒนาแล้วนี่แหละ จะมาช่วยกันสร้างสรรค์สังคมที่ดีงามขึ้นมา ที่มนุษย์ช่วยกันเองได้ สังคมอย่างนี้จึงจะดีที่สุด ดีกว่าจะไปรอให้*เทพเจ้า*มาช่วย

หมายความว่า มนุษย์เราเองนี่แหละ พัฒนากันให้ดีแล้ว จะช่วยกันได้ดีที่สุด จะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้ ไม่ต้องรอคอยอำนาจของพระพรหม ไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือของเทพเจ้า นี่ก็คือระบบ

กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นสังคมของคนที่พัฒนาแล้ว คือ*สังฆะ*นั่นเอง

*สังฆะ*นี่เป็นระบบที่ถือว่า เมื่อมนุษย์เราพัฒนากันดีแล้ว ทั้งด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ทั้งด้านความสัมพันธ์กับชีวิตของตนเอง ความสัมพันธ์กันในสังคม และความสัมพันธ์กับธรรมชาติ มนุษย์เรานี้แหละจะช่วยกันเองได้ดีที่สุด เป็น*ทางสายกลาง* ตรงข้ามกับ*สังคม*ที่เป็น*สุดโต่งสองทาง* คือ

๑. สังคมที่มนุษย์แต่ละคนต่างก็เห็นแก่ตัว ต่างคนต่างจะเอาให้แก่ตน มุ่งให้ตัวอยู่รอดและเหนือเขา แล้วก็แย่งชิงเบียดเบียนเอาเปรียบข่มเหงกัน

๒. สังคมที่มนุษย์ไม่พัฒนาตัว มองข้ามหัวเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มัวหวังพึ่งอำนาจของเทพเจ้า ต่างกลุ่มต่างพวก นับถือเทพเจ้าคนละองค์ แล้วหันมาทะเลาะและทำลายมนุษย์ด้วยกันเอง

มีบทเรียนมากมายจากประวัติศาสตร์ว่า มนุษย์ทำลายกันเอง เบียดเบียนล้างผลาญกันเองเพราะนับถือเทพเจ้าคนละองค์ แม้แต่นับถือเทพเจ้าองค์เดียวกันก็ยังแบ่งกันและทำลายกันอีก

พวกนี้บอกว่า พวกฉันเท่านั้นเป็นที่โปรดของเทพเจ้า อีกพวกหนึ่งไม่ได้รับการโปรด หรือนิกายหนึ่งว่าอีกนิกายหนึ่งเป็นพวกทรยศต่อพระเจ้า เสร็จแล้วก็ทำลายล้าง รบกัน นอกจากนั้น ใครไม่นับถือเทวดาก็ยังไปบังคับเขา ไปฆ่าเขาอีก

เมื่อเป็นอย่างนี้ มนุษย์ก็มารบกันทำลายกันเพราะเทวดา เพราะไปนับถือเทวดาคนละองค์ หรือนับถือคนละแบบ อย่างนี้เป็นต้น

แต่พุทธศาสนาสอนว่า ให้มนุษย์พัฒนาตัวเอง และช่วยกันและกันให้พัฒนา โดยให้แต่ละมนุษย์นั้น มี*เจตนา*มุ่งดีด้วยเมตตาต่อเพื่อนร่วมโลก และมี*ปัญญา*รู้ความจริงของธรรมชาติ

มนุษย์ที่พัฒนาแล้วนี่แหละ จะช่วยกันเองได้ดีที่สุด การช่วยให้มนุษย์พัฒนาตัวแล้วมาช่วยกันเอง จะดีกว่ามัวไปหวังและรอคอยการช่วย

เหลือจากเทพเจ้า แล้วมาฆ่ากันเองระหว่างมนุษย์

อันนี้เป็นหลักการของพระพุทธศาสนา ซึ่งมาประสานกับหลักพระ*รัตนตรัย*ที่พูดไปแล้ว กล่าวคือ

ด้วยการเข้าถึง*ธรรม* ที่มีอยู่ตามธรรมดา มนุษย์ก็พัฒนาขึ้นเป็น*พุทธะ*

มนุษย์ที่พัฒนาตนเองเป็นพุทธะแล้ว และที่จะเป็นพุทธะ ก็มาช่วยกันสร้างและรวมกันเป็น*สังฆะ* คือเป็นสังคมของคนพัฒนาแล้วที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ซึ่งจะช่วยเหลือกันเองได้ดีที่สุด

นี้เป็นหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา ที่เราไม่ควรจะละทิ้งละเลย หรือหลงลืม แม้แต่ความเข้าใจใน*พระรัตนตรัย* ถ้าไม่มองเห็นหลักการตามความหมายที่ว่ามานี้ ก็จะมองกันอย่างเลือนลางมาก

ถ้าจะยังเป็นพุทธ ต้องรักษาหลักการไว้

พระรัตนตรัย: สื่อเชื่อมต่อ และส่งเข้าสู่ทาง

เดี๋ยวนี้ความหมายของพระรัตนตรัยก็ไม่ค่อยเข้าใจกันว่าเป็นอย่างไร ก็เลยนับถือเป็นแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรต่ออะไรไป

การนับถือ*สิ่งศักดิ์สิทธิ์*มีข้อน่าพิจารณาอีกอย่างหนึ่ง คือ เมื่อกี้บอกแล้วว่า การที่เราไปนับถือเทพเจ้าอะไรต่างๆ หวังผลจากการบันดาลของเทพเจ้าเหล่านั้น เมื่อเชื่อว่าท่านมีฤทธิ์ มีอำนาจ ก็ทำให้รู้สึกว่าสบายใจดีเหมือนกัน เคยบอกว่าเป็นเครื่องกล่อม แต่ก็ไม่ใช่เสียไปทั้งหมด

ในพระพุทธศาสนาเอง ก็มี*เครื่องกล่อม*เป็นขั้นๆ ดังได้กล่าวแล้วว่าแม้แต่สมาธิก็ใช้เป็นเครื่องกล่อมได้อย่างหนึ่ง

แต่ทำอย่างไรเราจะใช้เครื่องกล่อมอย่างรู้เท่าทัน และไม่ให้เกิดโทษ ก็ต้องรู้บทบาทและขอบเขตของสิ่งกล่อมว่า มันเป็นการช่วยแก้ปัญหาขั้นที่ ๑ คือ ขณะที่กำลังว้าวุ่น สับสน พลุ่งพล่าน กระวนกระวาย

หรือระโหยโรยแรง ถ้าช่วยตัวเองไม่ได้เลย ก็ใช้สิ่งกล่อมมาช่วยทำให้สงบ ชุ่มชื่น ได้พักฟื้นตัว หรือปลุกปลอบให้ฟื้นกำลังขึ้นมาก่อน

สิ่งกล่อมก็ทำหน้าที่เป็นเครื่องจัดปรับให้เข้าที่อย่างหนึ่ง

เมื่อกล่อมแล้ว ทำให้สบายใจ ก็อุ่นใจสดชื่นขึ้นมา พออุ่นใจขึ้นมาแล้ว มันจะเสียตอนที่ว่าจะนอนใจ พออุ่นใจ สบายใจ ก็นอนใจ ทีนี้มันไม่ใช่นอนใจอย่างเดียว กายมันก็จะนอนด้วย คือไม่กระตือรือร้นขวนขวาย ก็กลายเป็นตกหลุมความ*ประมาท* คราวนี้ก็เสื่อม

ในกรณีที่ความนับถือหรือเชื่อถือในสิ่งเหล่านั้น แม้เป็นสิ่งกล่อมแต่ไม่ใช่กล่อมอย่างเดียว ยังช่วยปลุกใจด้วย ทำให้มีกำลังใจเข้มแข็งและเสริมความเพียรพยายามที่จะทำการอย่างจริงจัง อันนี้ท่านไม่ว่าสำหรับมนุษย์ที่อยู่ในระดับปุถุชน ยังต้องการสิ่งที่มาหล่อเลี้ยงจิตใจ ข้อสำคัญอย่าให้กลายเป็นฮึกเหิมทำการอันขาดสติหรือเสียหลักกรรม

การนับถือสิ่งที่เรียกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ถ้าตราบใดยังไม่เสียหลักกรรม ก็ยังไม่ตกจากพระพุทธศาสนา แต่ถ้าผิดหลักกรรมเมื่อไร ก็หลุดจากพระพุทธศาสนาทันที

*หลักกรรม*นี้เป็นหลักตัดสินสำหรับมนุษย์ เพราะว่า*กรรมคือธรรมส่วนที่โยงมาหามนุษย์* ที่ว่าไม่เสียหลักกรรมอย่างไร คือถ้าเราไปเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว เราหวังผลจากการดลบันดาล ไม่เพียรพยายามกระทำการตามเหตุปัจจัย ไม่กระทำการ นั่นคือเสียหลัก*กรรม*

ถ้าเชื่อถือแล้ว ทำให้มีความมั่นคงในการกระทำ ทำการเข้มแข็งยิ่งขึ้น ก็ยังไม่หลุดไปจากหลักกรรม คือยังหวังผลจากการกระทำและพยายามทำการให้สำเร็จด้วยความเพียร แต่ถ้าเมื่อใดเลิกหวังผลจากการกระทำ ไปหวังผลจากการดลบันดาลการอ้อนวอนนอนรอคอย ก็เป็นอันว่าพลาดหลักกรรมแล้ว

ถ้ายังหวังผลจากการกระทำด้วยความเพียรพยายาม ก็ยังมีหลักกรรมอยู่ อันนี้เป็นตัวตัดสินที่สำคัญ

ฉะนั้น ชาวพุทธ บางทีแม้จะนับถือ*พระรัตนตรัย*แบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะที่ยังเป็นปุถุชน พอให้มีอะไรมาเป็นเครื่องรวมใจ ก็อนุโลมได้ *ให้เป็นการนับถือในช่วงต่อที่จะเข้าหรือขึ้นสู่พระพุทธศาสนา*

ทั้งนี้เพราะว่า ปุถุชนย่อมยังมีความหวาดหวั่นที่เป็นความอ่อนแออย่างหนึ่ง เนื่องจากไม่รู้ความจริง ถ้าไปเจออะไรเข้า ที่น่าตื่นตระหนกหวาดกลัวอย่างฉับพลันทันที ใจจะหวั่นไหว ตระหนก ตื่นเต้น ใจรวมไม่ทัน สติไม่มา ปัญญาหาย สมาธิไม่มี จิตใจอาจจะเตลิดไปเลย

ทีนี้ ถ้าใจรวมไม่ติด ไม่ตั้งมั่น เตลิด ขวัญหาย คุมสติไม่อยู่เสียแล้ว มันก็เสีย ทำอะไรไม่ถูก ไม่ได้ผล บางทีทำอะไรไม่ได้เลย ฉะนั้น จึงต้องมีอะไรมาเป็นเครื่องช่วยรวมใจ พอให้ตั้งเป็นศูนย์รวมได้ พอตั้งหลักตั้งตัวได้ สติคุมอยู่ มีสมาธิขึ้นมา ก็เริ่มทำการได้

ในกรณีอย่างนี้ ถ้าสิ่งใดมาช่วยให้จิตรวมได้ ให้สติอยู่ จิตไม่เตลิดไป ก็ยังพออาศัย แต่ขออย่างเดียว คืออย่าให้กล่อมจนกระทั่งว่าอุ่นใจและนอนใจ แล้วก็นอนรอเลย ไม่เพียรทำ ถ้าอย่างนั้นละผิดแน่

เป็นอันว่า ถ้ามันช่วยให้เรารวมใจให้มีกำลังได้แล้ว เรายิ่งมีกำลังใจทำการด้วยความเพียรมากยิ่งขึ้น ก็เรียกว่าไม่เสียหลักกรรม

เรื่องจิตเตลิด คุมสติไม่อยู่นี้สำคัญ จึงต้องไม่ประมาท เพราะเป็นเรื่องลงถึงจิตไร้สำนึกเลยทีเดียว ไม่อยู่ในระดับที่จะคิดเหตุผล เช่น เข้าป่า พอได้ยินว่า *เสือมา!* ไม่ต้องคิดเลยว่าเสือคืออะไร มันเป็นอันตรายอย่างไร มันจะทำอะไรเราได้ ไม่ทันคิดด้วยซ้ำ ตัวสั่นงันงกทันที นี่คือออกจากจิตไร้สำนึก

ในการแก้ปัญหาอย่างนี้ จะมัวคิดเหตุผลอยู่ไม่สำเร็จ สิ่งที่จะแก้ก็ต้องลงถึงจิตไร้สำนึกเหมือนกัน

ในกรณีอย่างนี้ ถ้ามีปัญญารู้ชัดว่าจะทำอะไร จะแก้ไขเหตุการณ์อย่างไร ยิ่งรู้เท่าไรก็ยิ่งมั่นใจเท่านั้น การที่จะอกสั่นขวัญหายก็ไม่มี เหมือนคนที่รู้ว่าตัวอยู่ในที่ปลอดภัย อาการขวัญหายก็ไม่เกิดขึ้น นี่ก็

ฉับพลันทันที เป็นเรื่องลึกถึงจิตไร้สำนึกเหมือนกัน

แต่ถ้าไม่มีความรู้นี้ ความมั่นใจก็ต้องอาศัยศรัทธา และสิ่งที่ศรัทธาหรือเชื่อนั้น ก็ต้องลงถึงจิตไร้สำนึกเช่นเดียวกัน

พอเกิดเหตุร้ายแรงปัจจุบันทันด่วน คนที่ปัญญายังไม่ถึง ใจไม่เข้มแข็งพอ สติก็คว้าอะไรไม่ทัน เลยคว้างหรือเตลิด ทำอะไรไม่ถูก ตอนนี้ ศรัทธาก็ทำให้จิตไม่เตลิดไป แต่รวมอยู่ได้ แล้วสติก็มาได้ ก็ไม่เตลิดไป เพราะศรัทธาทำให้สติมีจุดจับ การนับถือพระรัตนตรัยในขั้นนี้จึงมีความสำคัญอยู่เหมือนกัน

แต่ก็เป็นเรื่องสำคัญด้วยเช่นกันว่า จะหยุดอยู่ในระดับนี้ไม่ได้ จะต้องเดินหน้าจากขั้นมั่นใจด้วย*ศรัทธา* ไปสู่ความมั่นคงด้วย*ปัญญา*

ได้พูดนอกเรื่องออกไปหน่อย รวมความก็คือ ในพระพุทธศาสนานี้ จะต้องไม่ทิ้งหลักการสำคัญ ๔ ประการ

หลักที่ ๑. ธรรมเป็นหลักใหญ่ที่เคยพูดไปแล้วว่า เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น สิ่งแรกที่พระองค์ทำ ก็คือ ดึงคนจากเทพสู่*ธรรม* ดึงจากการมองไปที่ปัจจัยภายนอก สิ่งที่เหนือธรรมชาติ คือ เทพเจ้าที่จะมาดลบันดาล ให้หันมามองความจริงของธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย คือ *ธรรม* ได้แก่ตัวความจริงของธรรมชาติ

หลักที่ ๒. แทนที่จะหวังผลจากการไปอ้อนวอน ก็ให้มากระทำการด้วยความเพียรพยายาม คือ*กรรม* ได้แก่การกระทำของมนุษย์ให้สำเร็จผลด้วยความเพียร

หลักที่ ๓. เพื่อให้กระทำการได้ผล โดยถูกต้องตรงตามเหตุปัจจัย ก็ต้องให้รู้เข้าใจถึงธรรมด้วยการพัฒนาคนขึ้นมา คือ*สิกขา*

หลักที่ ๔. เมื่อมนุษย์พัฒนาด้วยสิกขาขึ้นมาแล้ว ก็จะมาเป็นกัลยาณมิตรกัน อยู่ใน*สังฆะ* ช่วยกันสร้างสรรค์สังคมที่ดีงามขึ้นมาได้ คือสังคมแห่ง*กัลยาณมิตร*

ชาวพุทธเรา ถ้าไม่มั่นในหลักการเดิม ก็จะเอียงและพร่า แล้วก็

จะเขวออกไปนอกทาง วันนี้ก็จึงยกเรื่องนี้ขึ้นมาพูดย้ำไว้อีกครั้งหนึ่ง

ถือว่า เรื่อง*ถ้ำอชันตา-เอลโลรา*ให้คติธรรมสำคัญในทำนองที่กล่าวมานี้ ให้เห็นว่า ความเสื่อมและความเจริญของพระพุทธศาสนาอาจจะมีความเกี่ยวข้องกับเหตุปัจจัยเหล่านี้ อย่างน้อยก็ควรจะทราบความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู

ต้นโพธิ์ พระสถูป พระพุทธรูป ทยอยมา
อชันตา-เอลโลรา แถมมีโพธิสัตวรูปด้วย

ในเรื่องถ้ำเหล่านี้ ยังมีสิ่งที่ควรรู้ซ่อนอยู่อีก ดังได้พูดไปแล้วว่าถ้ำพระพุทธศาสนายุคแรกเป็นเถรวาท แล้วต่อมายุคหลังเป็นมหายาน

ความแตกต่างที่จะเห็นได้ชัดระหว่าง*ถ้ำเถรวาท*กับ*ถ้ำมหายาน* ก็คือ ในพุทธศาสนาเถรวาทยุคแรกนั้นไม่มีพระพุทธรูป เหมือนในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งยังไม่มี*พระพุทธรูป* เพราะว่าชาวอินเดียแต่โบราณนับถือพระพุทธเจ้ามาก จนไม่กล้าสร้างรูป ไม่ใช่หมายความว่ารังเกียจรูป แต่เคารพมาก จึงไม่กล้าสร้างรูป

ต่อมา พวกกรีกที่สืบสายมาจากแม่ทัพต่างๆ ที่พระเจ้าอเลกซานเดอร์ตั้งทิ้งไว้ ได้มาเป็นมหากษัตริย์ปกครองดินแดนถิ่นแคว้นต่างๆ ในอินเดียสืบกันมา พวกเชื้อสายกรีกเหล่านี้ก็มีความนิยมตามแนววัฒนธรรมเดิมของตนเองในการสร้างรูปเคารพ เมื่อนับถือพระพุทธศาสนาก็เลยสร้างพระพุทธรูปขึ้นมา ประมาณกันว่าราว พ.ศ. ๕๐๐ ได้เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาโดยศิลปะแบบกรีก

*ถ้ำของเถรวาท*นั้น เมื่อกี้นี้บอกแล้วว่าสร้างประมาณ พ.ศ. ๓๕๐ ถึง ๕๐๐ หรือ ๕๕๐ ในยุคนั้นเริ่มต้นก็ยังไม่มีพระพุทธรูป มีแต่พระ*สถูป*

ต่อมาตอนหลังๆ เมื่อถึง*ยุคมหายาน* ก็มีพระ*พุทธรูป*ชัดเจน แต่ถ้ำยุคแรกๆ เอง ต่อมาก็มีการไปสร้างพระพุทธรูปเติมเข้าในภายหลัง

ที่ว่าไม่มีพระพุทธรูปนั้นหมายถึงเถรวาทยุคแรก แต่เถรวาทยุค

ต่อมาก็มีพระพุทธรูปเหมือนกัน

ยิ่งกว่านี้ ยังมีตำนาน แต่ไม่ใช่ตำนานของเก่าแท้ ที่บอกว่า มีการสร้างพระ*พุทธรูปแก่นจันทน์*ตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังอยู่ แต่มิใช่เป็นหลักฐานซึ่งเป็นที่ยอมรับ

อย่างไรก็ตาม ในสมัยเดิมนั้น ถึงแม้ไม่มีพระพุทธรูป ก็มีสิ่งที่เป็นอนุสรณ์ เป็นเครื่องเตือนใจ เป็นที่ระลึกแทนพระพุทธเจ้า เช่น *ต้นโพธิ์*

ยกตัวอย่างตอนที่พระพุทธเจ้าไม่อยู่ที่พระเชตวัน อนาถบิณฑิกเศรษฐีระลึกถึงพระพุทธเจ้า ก็คิดว่า ทำอย่างไรดีจะได้มีอะไรเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้า พระอานนท์ก็เลยได้ปลูกต้นโพธิ์ขึ้นต้นหนึ่ง ต้นโพธิ์นั้นอยู่ที่พระเชตวัน เรียกว่า *อานันทโพธิ* คือต้นโพธิ์ของพระอานนท์ สำหรับเป็นเครื่องระลึกถึงแทนองค์พระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ตาม เรื่องพระพุทธรูปยังไม่สำคัญเท่าไร อันนั้นเป็นเรื่องประวัติศาสตร์เท่านั้น เพราะว่าเมื่อเวลาผ่านมา ชาวพุทธเถรวาทก็มีพระพุทธรูปตามสมัย

ที่สำคัญก็คือคติ*พระโพธิสัตว์* ที่โยมไปทุกถ้ำของมหายาน จะมีพระโพธิสัตว์เป็นเหมือนองครักษ์อยู่ ๒ ข้างของพระพุทธรูป และโดยทั่วไปจะมีองค์ขวา ชื่อว่าปัทมปาณี กับองค์ซ้าย ชื่อว่าวัชรปาณี

ที่ว่าปัทมปาณี ก็มาจาก *ปัทม* หรือ*ปทุม* แปลว่าดอกบัว + *ปาณี* แปลว่ามือ ปัทมปาณี จึงแปลว่า มีดอกบัวอยู่ในมือ

ส่วนวัชรปาณี ก็แปลว่า มีวัชระคือสายฟ้าอยู่ในมือ

นี้เป็นพระโพธิสัตว์ ๒ องค์ ที่เป็นเหมือนองค์รักษ์อยู่ ๒ ข้างของพระพุทธรูปในถ้ำของมหายาน

ปัทมปาณีนั้น เป็นนามหนึ่งของพระ*อวโลกิเตศวร* ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์แห่งมหากรุณา ส่วนวัชรปาณีเป็นพระโพธิสัตว์แห่งฤทธานุภาพ (ในชุด ๓ จะมีพระมัญชุศรี พระโพธิสัตว์แห่งปัญญา อีกองค์หนึ่ง)

คติพระโพธิสัตว์นี้แหละที่เป็นเรื่องน่าสังเกต และเป็นเรื่องที่

สันนิษฐานว่า เป็นวิวัฒนาการของพระพุทธศาสนายุคที่จะเริ่มกลมกลืนเข้ากับศาสนาฮินดู ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องของการเสียหลักของพระพุทธศาสนา

เสียหลักอย่างไร ก็อย่างที่กล่าวแล้วว่า ศาสนา*ฮินดู*หรือศาสนา*พราหมณ์*นั้น ถือเรื่อง*เทพเจ้า*เป็นใหญ่ และมีพิธี*บูชายัญ* *หมายความว่า* ตัวเทพเจ้าเองเป็นสิ่งสูงสุด มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และอำนาจดลบันดาล ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเหล่านั้น คือการอ้อนวอนเพื่อขอผลให้แก่ตนเอง

ครั้นมาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท คือเดิมแท้นี้ พระพุทธเจ้าได้ดึงจากเทพมาสู่*ธรรม* โดยถือคติของกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับกฎธรรมชาติ คือการกระทำเหตุ นั่นคือหลัก*กรรม*

ต่างจากศาสนาพราหมณ์ ที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ*เทพ* คือการเซ่นสรวงอ้อนวอน เอาอกเอาใจ *บูชายัญ*

ความสัมพันธ์ตามหลักพระพุทธศาสนา ระหว่างมนุษย์กับธรรม คือกรรมนี้ โยมคงแยกได้นะ ของเขามีเทพ แล้วมนุษย์สัมพันธ์กับเทพโดยวิธีบูชายัญ ส่วนของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธศาสนาสอนธรรม คือตัวกฎธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรม คือ กรรม ได้แก่การกระทำตามเหตุผลด้วยความรู้ธรรมนั้น

ถ้าเรายิ่งรู้*ธรรม*ด้วยปัญญามากเท่าไร เราก็พัฒนา*กรรม*ของเราให้ดีขึ้นเท่านั้น เราพัฒนากรรมด้วยการที่มี*สิกขา* คือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน พระพุทธศาสนาแบบเดิมมีหลักการมาอย่างนี้

พระโพธิสัตว์: เสริมพลังเดินหน้า หรือพาเขวออกจากทาง

ต่อมาพระพุทธศาสนายุคหลังต้องแข่งกับฮินดูมากขึ้น ฮินดูมีเทพเจ้าไว้ให้ชาวบ้านอ้อนวอนบวงสรวง ศาสนาพราหมณ์นั้นก็เป็น

อย่างนี้มาตั้งแต่ไหนแต่ไรแล้ว เขามีพิธีบูชายัญขนาดเอาคนบูชายัญ

สภาพความเชื่อถือแบบนี้ล้างยากมาก คนจำนวนมากก็ชอบที่จะให้คนอื่นมาช่วย ยิ่งเป็นอำนาจยิ่งใหญ่อัศจรรย์มาช่วย ก็ยิ่งครึ้มใจ ส่วนเรื่องที่จะเพียรพยายามด้วยตัวเองโดยใช้ปัญญานั้นมันแสนยาก มนุษย์จำนวนมากจึงมีความโน้มเอียงที่จะหันไปหาการอ้อนวอนขอผลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์

เป็นไปได้ว่า พระพุทธศาสนาฝ่าย*มหายาน*นี้ ได้พยายามเริ่มเอาอกเอาใจประชาชน ด้วยการสนองความต้องการแบบนี้ขึ้นมาบ้าง โดยคิดว่า ทำอย่างไรดี จะหาอะไรมาช่วยปลอบขวัญประชาชนให้เขามีสิ่งที่จะมาช่วยบ้าง

ทีนี้ก็คิดไปถึง*คติพระโพธิสัตว์* คือเรามีคติโพธิสัตว์อยู่เดิมก่อนแล้ว พระโพธิสัตว์ก็คือพระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ หมายถึงท่านผู้บำเพ็ญบารมีมาเพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์นั้นตั้งใจบำเพ็ญความดีอย่างยอดยิ่ง อย่างสูงสุด โดยไม่ยอมแก่ความลำบากยากแค้น และสามารถเสียสละแม้แต่ชีวิตตนเองเพื่อบำเพ็ญความดี

ในการบำเพ็ญความดีนั้น สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งก็คือการช่วยเหลือผู้อื่น อย่างที่เห็นในชาดกต่างๆ ที่พระโพธิสัตว์เสียสละตัวเอง เสียสละทรัพย์สินสมบัติ เสียสละเลือดเนื้ออวัยวะ และเสียสละแม้แต่ชีวิต เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์หรือสัตว์อื่นได้

ก็เป็นอันว่า พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ**บารมี** มีความเสียสละที่จะช่วยผู้อื่น แต่คติโพธิสัตว์เดิมนั้นมีความหมายสำหรับชาวพุทธอย่างไร

คติโพธิสัตว์เดิม มีความหมายต่อชาวพุทธว่า พระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างแก่เราทุกคนในการทำความดี ให้ชาวพุทธเอาอย่างพระโพธิสัตว์ในการที่จะทำความดี และช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่เห็นแก่ตัวเองเลย ยอมเสียสละแม้แต่ชีวิตของตัวเอง เพื่อทำความดี และเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นได้ เป็นคติที่สอนเพื่อให้ทำตามอย่างพระโพธิสัตว์

แต่มหายานทำไปทำมา คนกลายเป็นมอง*คติโพธิสัตว์ใหม่*ในแง่ว่า พระโพธิสัตว์ท่านมีมหากรุณาและอานุภาพยิ่งใหญ่ที่จะช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลาย เลยทำให้เกิดจุดเน้นไปว่า ถ้ามนุษย์เราหวังความช่วยเหลือ เราก็ไปหาพระโพธิสัตว์ขอให้ท่านช่วยได้ คล้ายกับไปขอผลจากเทวดา ตกลงก็เลยมี*คติโพธิสัตว์แบบมหายาน*ขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม พระโพธิสัตว์ที่เราพูดถึงทั่วไปแต่เดิม คือพระโพธิสัตว์ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น พระโพธิสัตว์ก็ได้สิ้นชีวิตไปก่อนหมดแล้ว พระโพธิสัตว์ของเถรวาทมุ่งเอาโพธิสัตว์ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งได้ทำความดีไว้เป็นแบบอย่างให้เราทำอย่างนั้นบ้าง แต่ท่านสิ้นชีวิตไปหมดแล้ว แม้แต่องค์พระพุทธเจ้าเองก็ได้ปรินิพพานไปแล้ว

มหายานก็คิดว่า แล้วจะทำอย่างไรให้มีพระโพธิสัตว์ที่ยังรอช่วยผู้คนอยู่ได้

ถึงตอนนี้ ก็นึกได้ถึงหลักการแต่เดิมที่ว่า ความเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ผูกขาดอยู่กับพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ใครบำเพ็ญบารมีจนครบบริบูรณ์ก็เป็นพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธเจ้าก็มีเรื่อยไป เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้าอีกมากมาย ก็ยังบำเพ็ญบารมีเป็นโพธิสัตว์อยู่ คือยังช่วยเหลือสัตว์โลกอยู่

ถ้าอย่างนั้น เราก็เอาพระโพธิสัตว์ของพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้ามาสิ จะได้มาช่วยมนุษย์ในปัจจุบันได้

ตกลงมหายานก็เลยไม่เอาพระโพธิสัตว์ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน แต่หันไปหาพระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ตรัสรู้ ยังไม่เป็นพุทธะ ซึ่งยังบำเพ็ญบารมีอยู่ แล้วเอามาให้ชาวพุทธนับถือ จะได้มาช่วยเหลือคนทั้งหลายได้

ตอนนี้ก็เท่ากับว่า ทางพุทธศาสนามหายานนี้ ได้คู่แข่งที่จะมาชดเชยความเชื่อแบบอ้อนวอนเทพเจ้าแล้ว คือมีพระโพธิสัตว์มาช่วย

สัตว์ทั้งหลายที่ต้องการความช่วยเหลือ สามารถขอร้องพระโพธิสัตว์อย่างพระอวโลกิเตศวร ผู้เต็มไปด้วยพระมหากรุณาให้มาช่วยเรา

เพราะฉะนั้น ชาวพุทธก็ไปขอร้อง ไปอ้อนวอนพระโพธิสัตว์แบบใหม่นี้ ท่านก็มาช่วยเหลือ คราวนี้คุณไม่ต้องไปอ้อนวอนเทพเจ้าฮินดูนะ ไม่ต้องไปอ้อนวอนพระพรหม ไม่ต้องไปอ้อนวอนพระนารายณ์ แต่คุณมาหาพระโพธิสัตว์ก็ได้ พระโพธิสัตว์ก็ช่วยได้

เป็นอันว่า *พุทธศาสนามหายาน ก็มีพระโพธิสัตว์มาแข่งกับเทพเจ้าฮินดู*

แต่ก็อีกนั่นแหละ ของพุทธนี่แข่งไม่ได้เต็มที่ เพราะว่าเทพเจ้าของฮินดูนั้น เขาแสดงกิเลสได้เต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นโลภะ โทสะ ว่ากันได้เต็มที่เลย เทพเจ้าสามารถใช้ฤทธิ์ประหัตประหารคนอื่น ยกทัพทำสงครามกันก็ได้ แต่พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา ท่านบำเพ็ญคุณธรรม มีแต่ความดี ไม่มีการทำร้ายใคร

ทีนี้ มนุษย์ที่เป็นปุถุชนนี้ มันมีเรื่องโกรธแค้นกัน อยากจะทำร้ายผู้อื่นบ้าง อยากจะหาผลประโยชน์ให้แก่ตัวให้เต็มที่โดยไม่ต้องคำนึงถึงความเดือดร้อนของใครบ้าง เมื่อมาหาเทพเจ้าๆ ก็สนองความต้องการได้เต็มที่ จะฆ่าจะทำลายศัตรูก็ได้ แต่ถ้ามาหาพระโพธิสัตว์ ท่านมีคุณธรรม มีแต่เมตตากรุณา ท่านไม่ทำสิ่งที่ร้าย

เพราะฉะนั้น การอ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์ก็ไม่สามารถแทนเทพเจ้าของฮินดูได้จริง เพราะจำกัดด้วยขอบเขตของคุณธรรม ถึงตอนนี้ก็คือ พระพุทธศาสนานอกจาก*เสียหลัก*แล้ว ยัง*เสียเปรียบ*เขาด้วย

คติโพธิสัตว์เดิมนั้น คือเป็นแบบอย่างให้ทุกคนจะต้องเพียรพยายามทำความดีให้ได้อย่างนั้นๆ แม้แต่เสียสละตนเองหรือชีวิตของตนเพื่อทำความดีอย่างเต็มที่

แต่ตอนนี้ ตาม*คติโพธิสัตว์ใหม่*กลายเป็นว่า มีพระโพธิสัตว์ผู้

เสียสละคอยช่วยเหลือเราอยู่แล้ว เราก็ไปขอความช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์ เราไม่ต้องทำ

เมื่อเป็นอย่างนี้ ความหมายของพระโพธิสัตว์ก็พลิกไปเลย

ถ้าเรามาดูในปัจจุบันนี้ที่นับถือกัน อย่างเจ้าแม่*กวนอิม* ก็คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์เดิมที่เกิดมีขึ้นในอินเดียตามหลักมหายานอย่างที่ว่าเมื่อกี้ ต่อมาเมื่อเข้าไปในเมืองจีน แปลชื่อเป็นภาษาจีนแล้ว ศัพท์กร่อนลงมาเหลือแค่กวนอิม และเพศก็กลายเป็นหญิงไป

ตามเรื่องที่เคยเล่าหลายครั้งแล้ว ตำนานหนึ่งเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงจีนประชวรหนัก ไม่มีแพทย์หลวงหรือแพทย์ราษฎร์ที่ไหนจะรักษาได้ ก็เลยร้อนถึงพระอวโลกิเตศวรกวนอิมนี้จะมาช่วยรักษา แต่ในราชสำนักนั้นผู้ชายเข้าไปไม่ได้ พระอวโลกิเตศวรก็เลยต้องแปลงร่างเป็นสตรี แล้วก็เข้าไปรักษาพระราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนให้หาย เสร็จแล้วแปลงร่างกลับไม่ได้ ก็เลยเป็นผู้หญิงสืบมา

ปราชญ์สันนิษฐานว่า คติพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือกวนอิมนี้เข้าไปจีนราว พ.ศ. ๖๐๐ ซึ่งก็เป็นระยะแรกๆ ของการเกิดคติโพธิสัตว์แบบมหายาน

น่าสังเกตว่า พระโพธิสัตว์พระองค์ต่างๆ ของมหายานนี้ พัฒนาขึ้นในระยะเดียวกับที่พระศิวะ (อิศวร) และวิษณุ (นารายณ์) กำลังเริ่มปรากฏองค์เด่นขึ้นมา ในศาสนาฮินดู (พระพรหมด้อยลง) และเป็นยุคเดียวกันกับที่ศาสนาคริสต์ก็กำลังเกิดขึ้นด้วย

แต่รวมแล้ว ก็เป็นคติที่แข่งกับฮินดู ซึ่งมีการอ้อนวอนขอผล ถ้าเราไม่ระวังรักษาหลักการให้ดี พระพุทธศาสนาก็จะโน้มเอียงไปทางศาสนาฮินดู เมื่อมหายานมาเป็นอย่างนี้ ก็ต้องถือว่าเสียหลัก และการที่เสียหลักนี้ ก็น่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กลืนกับศาสนาฮินดูได้ต่อมา

การที่*เสียหลัก*ก็คือ ย้ายจุดเน้นจากการที่ใช้ความเพียรพยายามทำกรรมดีต่างๆ ด้วยฉันทะวิริยะอุตสาหะ ไปเป็นลัทธิอ้อนวอนขอผล

อะไรต่างๆ ก็เลยไปใกล้กับศาสนาฮินดู

ไปๆ มาๆ ราว พ.ศ. ๑๐๐๐ ฮินดูก็เริ่มแต่งเรื่องเอาพระพุทธเจ้าเป็นพระนารายณ์อวตารปางที่ ๙ ไปเลย

เดี๋ยวนี้ฮินดูที่นับถือพระวิษณุ สร้างเทวาลัย บางแห่งวางรูปพระนารายณ์ไว้ตรงกลางแล้ว ก็เอารูปพระพุทธเจ้าไปวางไว้ข้างๆ เป็นบริวารเลย

ที่ว่านี้ก็เป็นเรื่องของวิวัฒนาการ ซึ่งอาจจะมีความสัมพันธ์กับเรื่องที่มีในถ้ำที่*อชันตา-เอลโลรา*ด้วยก็เป็นได้ แต่วันนี้อาตมาเล่าโดยสัมพันธ์กับเรื่องของประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาทั่วไป

บทเรียนที่มักถูกลืม

• นารายณ์อวตาร

ไหนๆ ได้พูดพาดพิงถึงการที่ฮินดูเอาพระพุทธเจ้าเป็นนารายณ์อวตารไว้ ก็ควรจะพูดให้เข้าใจชัดเจนขึ้นสักนิด

เรื่องนารายณ์อวตารนี้ เกิดขึ้นในยุคคัมภีร์ปุราณะของฮินดู "ปุราณะ" แปลง่ายๆ ว่า เรื่องโบราณ ก็คล้ายกับคำว่าตำนาน แต่เป็นตำนานของฮินดูโดยเฉพาะ

คัมภีร์ปุราณะมีทั้งหมด ๑๘ คัมภีร์ แต่ก่อนเคยเข้าใจกันว่าเก่าแก่มาก แต่เวลานี้รู้กันลงตัวหมดแล้วว่า แต่งขึ้นเริ่มแรกในคริสต์ศตวรรษ ที่ ๔ (ราว พ.ศ. ๘๕๐) และแต่งกันเรื่อยๆ มาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ (ราว พ.ศ. ๑๔๕๐) แต่ปราชญ์บางท่านว่าถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ (ราว พ.ศ. ๒๐๕๐)

เรื่องเอาพระพุทธเจ้าเป็นอวตารของพระนารายณ์ ที่เรียกว่า *พุทธาวตาร* นั้น ปรากฏขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๑๐๐

คัมภีร์ปุราณะ คัมภีร์แรกที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเป็นนารายณ์อวตาร คือ "*วิษณุปุราณะ*" ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่แต่งในช่วง พ.ศ. ๙๔๓-๑๐๔๓

และบรรยายไว้ยืดยาว

ชาวฮินดูเอาพระพุทธเจ้าเป็นนารายณ์อวตารเพื่ออะไร ไม่ควรเดา ถ้าต้องการรู้ชัด ก็อ่านข้อความในคัมภีร์ปุราณะที่เป็นต้นแหล่ง ก็จะได้ความแน่นอน ขอยกข้อความในคัมภีร์*วิษณุปุราณะ*ตอนสำคัญมาให้ดูตอนหนึ่งว่า

> "พวกอสูร มีประหลาทะ เป็นหัวหน้า ได้ขโมยเครื่องบูชายัญของเทพยดาทั้งหลายไป แต่เหล่าอสูรเก่งกล้ามาก . . . เทพยดาปราบไม่ได้
>
> "พระวิษณุเจ้า (พระนารายณ์) จึงทรงนิรมิตบุรุษแห่งมายา (นักหลอกลวง) ขึ้นมา เพื่อให้ไปชักพาเหล่าอสูรออกไปให้พ้นจากทางแห่งพระเวท . . .
>
> "บุรุษแห่งมายานั้น นุ่งห่มผ้าสีแดง และสอนเหล่าอสูรว่าการฆ่าสัตว์บูชายัญเป็นบาป . . . ทำให้พวกอสูรเป็นชาวพุทธ และชักพาให้หมู่ชนอื่นๆ ออกนอกศาสนา พากันละทิ้งพระเวท ติเตียนเทพยดาและพราหมณ์ทั้งหลาย สลัดทิ้งสัทธรรมที่เป็นเกราะป้องกันตัว เทพยดาทั้งหลายจึงเข้าโจมตีและฆ่าอสูรเหล่านั้นได้" *(O' Flaherty, 189)*

อีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า

> "ในการสงครามระหว่างเทพยดากับเหล่าอสูร เทพยดาได้ปราชัย และมาขอให้องค์พระเป็นเจ้า (พระวิษณุ = นารายณ์) ทรงเป็นที่พึ่ง องค์พระเป็นเจ้าจึงได้ทรงมาอุบัติเป็นราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ มาทรงเป็นองค์มายาโมหะ (ผู้หลอกลวง) และทรงชักพาให้เหล่าอสูรพากันหลงผิดไปเสีย ไปนับถือพุทธศาสนา และละทิ้งพระเวท แล้วพระองค์ก็ได้ทรงเป็นอรหันต์ และทำให้คนอื่นๆ เป็นอรหันต์ พวกนอกพระศาสนาจึงได้เกิดมีขึ้น" *(idem, 288)*

ญาติโยมอาจสงสัยว่า ทำไมจะไปล่อให้อสูรออกนอกศาสนาเสียล่ะ ทำให้เขานับถือไม่ดีหรือ ตอบง่ายๆว่า เขาหมายถึงออกนอกศาสนาฮินดู

พราหมณ์หรือฮินดูถือว่า อสูรเป็นศัตรูของเทวดา เมื่ออสูรอยู่ในศาสนาฮินดู มารู้พระเวท ทำพิธีบูชายัญ เป็นต้น ก็จะมีฤทธิ์มีอำนาจ เทวดาก็ปราบไม่ได้ เหมือนอย่างเรื่องข้างต้น พระนารายณ์จึงอวตารเป็นพระพุทธเจ้า มาหลอกอสูรกับพวกออกไปเสียจากศาสนาฮินดู (ให้เลิกนับถือพระเวท เลิกบูชายัญ เป็นต้น) แล้วจะได้หมดฤทธิ์หมดพลังอำนาจ เสร็จแล้วพวกเทวดาจะได้สามารถปราบหรือกำจัดอสูรได้สำเร็จ

หมายความว่า พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อมาหลอกเหล่าอสูร ซึ่งเป็นศัตรูของเทวดา ให้หลงผิดเลิกนับถือพระเวท เลิกบูชายัญ เป็นต้น แล้วอสูรจะได้หมดฤทธานุภาพ คือมาช่วยให้เทวดาปราบอสูรได้สำเร็จ และก็หมายความว่า ชาวพุทธทั้งหมดนี้คือพวกอสูร ซึ่งจะต้องถูกปราบถูกกำจัดต่อไป

คัมภีร์*ภาควตปุราณะ* ซึ่งเป็นปุราณะที่สำคัญที่สุดกล่าวว่า

> "เมื่อกลียุคเริ่มขึ้นแล้ว องค์พระวิษณุเจ้า (พระนารายณ์) จะลงมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า โอรสของราชาอัญชนะ (ที่จริงเป็นพระอัยกาของพุทธเจ้า) เพื่อชักพาเหล่าศัตรูของเทพยดาทั้งหลายให้หลงผิดไปเสีย . . . มาสอนอธรรมแก่เหล่าอสูร . . . ทำให้พวกมันออกไปเสียจากพระศาสนา . . . พระองค์จะทรงสั่งสอนเหล่าชนผู้ไม่สมควรแก่ยัญพิธี ให้หลงผิดออกไป
>
> "ขอนอบน้อมแด่องค์พุทธะ ผู้บริสุทธิ์ ผู้หลอกลวงเหล่าอสูร" *(idem, 188)*

ที่ว่ากลียุคนั้น ทางฮินดูถือว่ามีเครื่องหมายแสดงให้รู้คือ เมื่อใดการแบ่งแยก*วรรณะ*ทั้ง ๔ เริ่มผ่อนคลายเสื่อมสลายลง ก็แสดงว่ากำลังเริ่มเข้าสู่กลียุค และ

คัมภีร์ปุราณะกล่าวบรรยายไว้ด้วยว่า เมื่อพระวิษณุอวตารเป็นพระพุทธเจ้ามาหลอกอสูรและพวก ให้หลงผิดออกไปจากศาสนาฮินดูเรียบร้อยแล้ว ต่อไปเมื่อสิ้นกลียุคแล้ว พระองค์ก็จะอวตารลงมาอีกครั้งหนึ่ง เป็นอวตารปางที่ ๑๐ (พระพุทธเจ้า เขาจัดเป็นปางที่ ๙) ชื่อกัลกี *(กัลกยาวตาร)* เพื่อกำจัดกวาดล้างฆ่าเหล่าอสูรนั้นให้หมดสิ้น แล้วเสด็จกลับคืนสู่สรวงสวรรค์ ต่อแต่นั้น โลกก็จะกลับเข้าสู่ยุคทอง

คัมภีร์*มหาภารตะ* ก็ได้เขียนเติมแทรกข้อความต่อไปนี้ไว้

"เมื่อเริ่มกลียุค องค์พระวิษณุเจ้าจะลงมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า ผู้เป็นโอรสของราชาสุทโธทนะ และจะเป็นสมณะโล้นออกสั่งสอนด้วยภาษามคธ ชักพาเหล่าประชาชนให้หลงผิด ประชาชนเหล่านั้นก็จะกลายเป็นคนหัวโล้นไปด้วย และนุ่งห่มผ้าเหลือง พราหมณ์ก็เลิกทำพิธีเซ่นสรวง และหยุดสาธยายพระเวท ...

ลำดับนั้น เมื่อสิ้นกลียุค พราหมณ์นามว่ากัลกี ผู้เป็นบุตรแห่งวิษณุยสะ จะมาถือกำเนิด และกำจัดเหล่าพวกอนารยชนคนนอกศาสนาเหล่านั้นเสีย" *(idem, 202)*

อีกคัมภีร์หนึ่งเขียนไว้ให้รู้สึกเป็นประวัติศาสตร์ (แบบเทียมๆ) ว่า

"บัดนี้ องค์พระวิษณุเจ้า มีพระทัยรำลึกถึงกลียุค จึงได้เสด็จลงมาอุบัติเป็นพระโคตมะ ศากยมุนี และสอนธรรมของพุทธศาสนาเป็นเวลา ๑๐ ปี ครั้งนั้น ราชาสุทโธทนะครองราชย์ ๒๐ ปี แล้ว ราชาศากยสิงหะครองราชย์ ๓๐ ปี ในตอนต้นแห่งกลียุคนั้น วิถีแห่งพระเวทได้ถูกทำลาย และประชาชนได้ไปนับถือพุทธศาสนากันหมด เหล่าชนผู้ถือองค์พระวิษณุเป็นสรณะได้ถูกชักพาให้หลงผิดไปแล้ว" (*idem, 203*)

• ศิวะอวตาร

วิธีการนี้ ต่อมา พวกฮินดูนิกาย*ไศวะ* สายศังกราจารย์ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับพวกไวษณพ ก็ได้นำมาใช้ด้วย โดยสอนว่า*ศังกราจารย์*เป็นอวตารของพระ*ศิวะ* (พระอิศวร) เพื่อมากำจัดพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา ดังข้อความใน *"ศังกรทิควิชยะ"* ว่า

> "เทพยดาทั้งหลาย ได้มาร้องทุกข์แด่องค์พระศิวะเป็นเจ้าว่า พระวิษณุได้เข้าสิงสู่ในร่างของพระพุทธเจ้าในโลกมนุษย์เพื่อประโยชน์ของตน บัดนี้ เหล่าชนผู้เกลียดชังพระศาสนา ผู้ดูหมิ่นพราหมณ์ ดูหมิ่นธรรมแห่งวรรณะ และอาศรมธรรม ได้มีจำนวนมากเต็มผืนแผ่นดิน ไม่มีบุคคลใดประกอบยัญพิธี เพราะคนทั้งหลายได้กลายไปเป็นคนนอกพระศาสนา (=นอกศาสนาฮินดู) คือเป็นพุทธ เป็นพวกกาปาลิก เป็นต้น ทำให้เหล่าเทพยดาทั้งหลายไม่ได้เสวยเครื่องเซ่นสังเวย
>
> องค์พระศิวะ เป็นเจ้า (ได้ทรงสดับแล้ว) ก็ได้โปรดเห็นชอบกับเหล่าเทพยดา เสด็จอวตารลงมาเป็นศังกราจารย์ เพื่อกู้คำสอนแห่งพระเวท ให้ฟื้นคืนกลับมา เพื่อให้สากลโลกมีความสุข และทำลายความประพฤติชั่วให้หมดสิ้นไป" *(idem, 209)*

ตามที่ยกมาให้ดูให้ฟังนี้ ก็คงจะเห็นได้เองว่า เรื่องนารายณ์อวตารแสดงความรู้สึกและเจตนาที่แท้ของฮินดู ต่อพุทธศาสนาอย่างไร เช่น จะเห็นว่า เขาถือว่าการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาหมายถึงการเริ่มต้นของกลียุค เขาถือว่าชาวพุทธเป็นพวกอสูร และพระพุทธเจ้ามาทรงสั่งสอนนี้ ไม่ได้มาสอนด้วยเจตนาดี แต่ตั้งใจมาชักจูงอสูรคือชาวพุทธให้หลงผิด

บางท่านไม่ทราบเรื่องชัด เห็นว่าฮินดูนับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระนารายณ์อวตาร ก็คือนับถือเท่ากับเป็นพระเจ้าของเขา ก็เลยกลาย

เป็นไม่รู้ทัน ขอให้มองง่ายๆ

๑. มองในแง่กาลเวลา พระพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงไปแล้วตั้งพันกว่าปี ฮินดูเพิ่งจะมาว่าเป็นนารายณ์อวตารลงมา ไม่เข้าเรื่องกัน

๒. มองในแง่ของพระพุทธศาสนาเอง เรื่องพระนารายณ์อวตารมาเป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นใครก็ตาม ขัดกับหลักการของพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับเรื่องเทพเจ้ายิ่งใหญ่ที่สร้างสรรค์ดลบันดาลโลกและชีวิต

๓. มองในแง่ของฮินดูที่อยู่ข้างนอกว่ามีท่าทีต่อพระพุทธศาสนาอย่างไร ก็ชัดว่าไม่ได้คิดในทางที่ดี พระพุทธเจ้ากลายเป็นผู้หลอกลวงเอาชาวพุทธที่เขาว่าเป็นพวกอสูรไปแยกไว้ เพื่อให้เทวดามากำจัดต่อไป

น่าสงสัยด้วยว่า ชาวฮินดูที่กำจัดพระพุทธศาสนาและสังหารชาวพุทธในยุคต่างๆ ต่อมา จะอาศัยคำกล่าวในคัมภีร์อย่างนี้ไปเป็นข้ออ้างด้วยบ้างหรือเปล่า

นอกจากนั้น คำในคัมภีร์ปุราณะ เช่นที่ยกมานี้ ฟ้องถึงสภาพในเวลานั้นว่า พระพุทธศาสนาได้รุ่งเรือง มีผู้นับถือมาก และศาสนาพราหมณ์เสื่อมถอย จึงเป็นเหตุให้ฮินดูมุ่งมั่นหาทางกำจัด

• ปุษยมิตร-มิหิรกุละ-ศาศางกะ โค่นในระหว่าง

G.C. Pande เขียนไว้ว่า

> "การโจมตีพุทธศาสนาในด้านหลักคำสอน ไม่สามารถอธิบายความเสื่อมของพระพุทธศาสนา (หมายความว่า ถึงจะมีการโจมตีหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ก็ไม่เป็นเหตุให้พุทธศาสนาเสื่อมไปได้) ความเป็นศัตรูต่อพระพุทธศาสนาของพวกพราหมณ์นั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การโจมตีหลักธรรม" *(Joshi, 313)*

พระพุทธศาสนาในอินเดีย ได้เผชิญกับการทำลายล้างด้วยการใช้กำลังรุนแรงหลายยุคหลายสมัย ขอยกเหตุการณ์ที่สำคัญมาให้ดูให้ฟัง

เฉพาะการทำลายฆ่าฟันโดยกษัตริย์หรือราชานอกพุทธศาสนา เช่น

กษัตริย์*ปุษยมิตร* (ประมาณ พ.ศ. ๓๕๖-๓๙๒ นับคร่าวๆ ว่าราว พ.ศ. ๔๐๐; ร่วมสมัยหรือใกล้กับพระเจ้าเมนานเดอร์ หรือ*มิลินทะ* กษัตริย์พุทธแห่งแคว้นโยนก หรือ Bactria ซึ่งครองราชย์ที่เมืองสาคละ หรือสากละ ในปัญจาบปัจจุบัน) เป็นพราหมณ์ รับราชการเป็นเสนาบดีอยู่กับราชาองค์สุดท้ายของราชวงศ์โมริยะ หรือเมารยะ ที่สืบต่อจากพระเจ้าอโศกมหาราช ปุษยมิตรได้สังหารราชาแห่งโมริยวงศ์นั้น แล้วตั้งตัวเป็นกษัตริย์ ขึ้นครองราชย์ ตั้งราชวงศ์ใหม่ ชื่อราชวงศ์ *ศุงคะ*

มีเรื่องบันทึกไว้ว่า ปุษยมิตรได้รื้อฟื้นประกอบพิธี*อัศวเมธ* ฆ่าม้าบูชายัญ ที่พระพุทธศาสนาติเตียน และซบเซาเงียบหายไปนาน นอกจากนั้นได้ทำลายพระพุทธศาสนา เผาวัด กำจัดพระภิกษุสงฆ์ โดยถึงกับให้ค่าศีรษะแก่ผู้ฆ่าพระภิกษุได้ รูปละ ๑๐๐ ทินาร์ (*Dutt,164*) แต่เรื่องของปุษยมิตรอยู่ในยุคที่มีเอกสารน้อย จึงไม่มีรายละเอียด

กษัตริย์*มิหิรกุละ* (หรือ มหิรคุละ) เป็นชนเผ่าฮั่นขาว หรือหูณะ ที่บุกเข้าอินเดียมาทางอิหร่านและอาฟกานิสถาน ครองราชย์ พ.ศ. ๑๐๕๐ เศษ ที่เมืองสาคละ หรือสากละ ในปัญจาบปัจจุบัน มีเรื่องเล่าว่า มิหิรกุละ ซึ่งเป็นฮินดูนิกายไศวะ (นับถือพระศิวะ คืออิศวร) พิโรธ ที่ทางพระสงฆ์ส่งพระผู้น้อยมาอธิบายคำสอนในพุทธศาสนา

หลวงจีนเหี้ยนจัง คือ *พระถังซัมจั๋ง* เขียนเล่าไว้ว่า มิหิรกุละได้สั่งให้กำจัดพุทธศาสนาให้หมดสิ้นจากดินแดนของพระองค์ทุกแห่ง เป็นเหตุให้มิหิรกุละถูกตอบโต้ โดยพระเจ้าพาลาทิตย์ กษัตริย์ราชวงศ์คุปตะแห่งมคธ และได้ทำสงครามกัน มิหิรกุละถูกจับได้และจำขังไว้

ต่อมา มิหิรกุละหนีได้ และไปลี้ภัยอยู่ในแคว้นกัษมีระ (แคชเมียร์) แล้วสังหารกษัตริย์กัษมีระเสีย ขึ้นเป็นกษัตริย์เอง แล้วรื้อฟื้นแผนการกำจัดพระพุทธศาสนา โดยล้มล้างพระสถูปทั้งหลาย ทำลายวัด ๑,๖๐๐ วัด สังหารพุทธศาสนิกชน ๙๐๐ โกฏิ แต่ในที่สุด ได้กระทำอัตวินิบาต

กรรม โดยโจนเข้ากองไฟ (เรื่องหาอ่านได้ เช่น *Joshi, 321; Smith, 177; Encycl. Britannica, 1988, vol. 20, p. 592)*

ศาศางกะ เป็นกษัตริย์ฮินดูนิกายไศวะเช่นเดียวกัน ครองราชย์ในแคว้นเคาฑะ ในเบงกอลปัจจุบันภาคกลาง ประมาณ พ.ศ. ๑๑๕๐ ได้ปลงพระชนม์กษัตริย์พุทธพระนามว่าราชยวรรธนะ

หลวงจีนเหี้ยนจังบันทึกไว้ว่า ศาศางกะได้สังหารพระภิกษุในแถบกุสินารา (กุศีนคร) หมดสิ้น ทำให้สงฆ์พินาศไป และเป็นราชาที่ไปโค่นต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่พุทธคยาลง และขุดรากขึ้นมาเผา กับทั้งนำเอาพระพุทธรูปออกไปจากพระวิหารทางทิศตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น นำเอาศิวลึงค์ไปไว้แทน

ศาศางกะได้ทำลายพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย แม้แต่เหรียญเงินตราของกษัตริย์นี้ ก็เขียนกำกับชื่อราชาไว้ว่า "ผู้ปราบพุทธศาสนา" (เรื่องของศาศางกะก็หาอ่านได้มากเช่นเดียวกัน)

นักบวช*ไศวะ*ที่สำคัญคือ *กุมาริละ* และ*ศังกราจารย์* ก็ไม่ใช่เที่ยวสั่งสอนโจมตีพระพุทธศาสนาเท่านั้น เมื่อเดินทางไปไหนก็พยายามชักจูงชวนกษัตริย์และคนชั้นสูงที่มีอำนาจ ให้เลิกอุปถัมภ์บำรุงวัดและพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาที่กำลังเสื่อมอยู่แล้วอ่อนแอยิ่งขึ้น จนช่วงท้าย พระพุทธศาสนาก็เหลืออยู่เพียงในแคว้นพิหารและเบงกอลปัจจุบัน โดยมีกษัตริย์ปาละอุปถัมภ์อยู่

• ทัพมุสลิมเตอร์ก ล้างปิดรายการ

ท้ายสุด ประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๐ กองทัพ*มุสลิมเตอร์ก*บุกเข้ามาแถบพิหารและเบงกอลนั้น แล้วทำลายพระพุทธศาสนา ด้วยการเผาวัด ฆ่าพระภิกษุสงฆ์จนหมดสิ้น พระพุทธศาสนาก็สูญไปจากประเทศอินเดีย ดังที่เคยเล่าข้างต้นแล้ว

(ผู้เขียนคำ "Hinduism" ใน *Encyclopaedia Britannica, 1988* เขียนว่า ตอนมุสลิมบุกเข้ามานั้น พระพุทธศาสนาก็กำลังถูกกลืน

กลับเข้าไปในศาสนาฮินดู "reabsorption into Hinduism")

ที่อาตมานำเรื่องการทำลายพระพุทธศาสนาในอินเดียมาเล่านี้ ไม่ได้มุ่งที่จะให้ไปโกรธแค้น เพราะจุดเน้นของเราอยู่ที่*ภัยภายใน* คือความย่อหย่อน อ่อนแอ เสื่อมโทรม ในหมู่พุทธบริษัท ที่เกิดจากความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติที่ออกนอกลู่นอกทาง ผิดจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า แม้กระทั่งไม่ได้เรียนรู้ว่า พระพุทธเจ้าสอนอะไร

ความเสื่อมโทรมที่เป็น*ภัยภายใน*นี้แหละ คืออันตรายที่ร้ายแรงที่สุด ถึงไม่มี*ภัยภายนอก*มาทำลาย ก็ทำลายตัวหมดไปเอง

เพราะฉะนั้น จะต้องระลึกถึงคำเตือนของพระพุทธเจ้าเสมอ ให้ไม่ประมาท ตั้งใจเล่าเรียนศึกษาปฏิบัติและสั่งสอนธรรม พร้อมทั้งแก้ไขปรับปวาท ถ้ายังรักษาธรรมไว้ได้ ความเป็นไทก็ยังยั่งยืน *จะรักษาความเป็นไท ก็ต้องรักษาธรรม*

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนาทั้งดีและร้าย เราก็ต้องรู้ไว้ การไม่ยอมเรียนรู้ ทั้งที่มีข้อมูลให้รู้ คงไม่เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องสำหรับชาวพุทธอย่างแน่นอน แต่จะกลายเป็นความ*ประมาท*

การที่คิดแต่โทษ*ภัยภายนอก* ไม่มองดูตัวเอง ก็เป็นสุดโต่งไป แต่การไม่ยอมรับรู้สถานการณ์ ไม่ระวังป้องกันภัยภายนอก คิดว่ามีเพียงแต่*ภัยภายใน* ก็เป็นสุดโต่งไปอีกข้างหนึ่ง ควรจะเรียนรู้เข้าใจ อยู่กับความเป็นจริง และทำการด้วยปัญญาและเมตตา โดยไม่ประมาท

๑๗๐๐ ปี หลักการแค่นี้ รักษาไม่ได้

ทีนี้ขอย้อนไปพูดถึงพระพุทธศาสนา โดยประวัติส่วนรวมในอินเดียทั้งหมด ว่าพระพุทธศาสนาในอินเดียนี้แบ่งได้เป็นยุคๆ

ยุคที่ ๑ ประมาณ ๕๐๐ ปีแรก เป็นยุคของพระพุทธศาสนาแบบ*เถรวาท* คือแบบที่มาถึงเรานี้ รุ่งเรืองอยู่ประมาณ ๕๐๐ ปี

ยุคที่ ๒ ต่อจากนั้นเป็นยุคของ*มหายาน* ตั้งแต่ประมาณหลัง พ.ศ. ๕๐๐ ไปจนถึง พ.ศ. ๑๐๐๐ แต่เป็นมหายานที่ยังหนักแน่นอยู่

ยุคที่ ๓ หลัง พ.ศ. ๑๐๐๐ มหายานเริ่มเสื่อมลง และราว พ.ศ. ๑๒๐๐ ก็เกิดพุทธศาสนามหายานแบบลัทธิ*ตันตระ* ซึ่งมีเรื่องเวทมนตร์คาถามาก

ยุคที่ ๔ หลัง พ.ศ. ๑๕๐๐ เป็น*ตันตระยุคเสื่อมโทรม* และทรามมาก จนถึงกับให้พระพุทธเจ้ามีศักติ ทำนองว่าเป็นชายา ฝรั่งแปลว่า consort มีการเสพสุรา และเสพกาม ถือเป็นการบรรลุนิพพานได้

*ฮินดู*ตอนนั้น ก็เหลวเละมาก ฮินดูก็มีตันตระ พุทธก็มีตันตระแข่งกันมา แต่ก็คือกลายเป็นเหมือนๆ กัน แล้วก็กลมกลืนกันนั่นเอง และระหว่างนี้แหละที่พุทธศาสนาได้*กลมกลืนกับศาสนาฮินดู*จนหมดความหมายพิเศษของตนเอง

ความเสื่อมทรามทั้งด้านกามและไสยศาสตร์เด่นมาก ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๕๐๐ จนมาถึง พ.ศ. ๑๗๐๐ ก็พอดี*มุสลิมเตอร์ก*ยกทัพเข้ามากวาดล้างทำลายเสียเรียบหมดเลย

มีเรื่องเล่าไว้ว่า เมื่อมุสลิมเตอร์กยกกองทัพมาฆ่าเผาๆ นั้น พระที่อยู่ในมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาต่างๆ ก็หนี ที่ถูกฆ่าก็มรณะไป ที่หนีได้ก็ลงเรือไปพม่าบ้าง หนีขึ้นเหนือไปเนปาลบ้าง ไปทิเบตบ้าง

ที่ทิเบตมีหลักฐานเหลืออยู่ เล่าถึงเหตุการณ์ตอนที่*นาลันทา*หรือมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาแถบนั้นถูกทำลาย เมื่อกองทัพมุสลิมเตอร์กยกเข้ามา อันแสดงถึงความเชื่อในอิทธิปาฏิหาริย์และเวทมนตร์ว่าเป็นอย่างไร

มีตัวอย่างหลักฐานค้างอยู่ที่ทิเบตเล่าว่า พระองค์หนึ่งมีเวทมนตร์คาถาขลังและมีพัดกายสิทธิ์ ก็บอกว่า เดี๋ยวพอกองทัพมันมานะฉันจะใช้พัดนี้โบก กองทัพมันจะแตกกระจัดกระจาย กระเจิงไปหมด (แต่ผลที่แท้ก็คือพระเองถูกฆ่าหมด น้อยนักหนีรอดไปได้)

แสดงว่า ตอนนั้นพระพุทธศาสนาเสื่อมโทรม เต็มไปด้วยความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถา กลายเป็น*มนตรยาน*

ตันตระนั้นเป็นเรื่องของมนตรยาน (ถือกันว่า "ตันตระ" "มนตรยาน" และ "วัชรยาน" ใช้แทนกันได้) ชื่อมนตรยานก็บอกอยู่แล้วว่า เป็นลัทธิเวทมนตร์ ถือว่าสามารถบรรลุถึงจุดหมายได้ด้วยเวทมนตร์ เชื่อจนหมกมุ่นในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ พุทธศาสนาเสื่อมไปถึงขนาดนี้ นอกจากอิทธิฤทธิ์จะรักษาตัวไม่ได้แล้ว ก็กลมกลืนกับศาสนาฮินดูได้สะดวกง่ายอย่างดี

เรื่องเหล่านี้เป็นคติสอนใจชาวพุทธอย่างดีว่า จะต้องไม่ยอมถูกล่อเร้าชักจูงให้เขวออกไปจากหลักการของพระพุทธศาสนา

พุทธบริษัททั้งหมด เริ่มแต่พระ จะต้องศึกษาให้ตระหนักในบทเรียนแห่งอดีต และรู้เท่าทันสถานการณ์ปัจจุบัน โดยมีความชัดเจน มั่นใจ และตั้งมั่นในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

เฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องเทพเจ้า เจ้าพ่อ เจ้าแม่ อิทธิปาฏิหาริย์ ไสยศาสตร์นั้น มีสาระสำคัญอย่างเดียวกัน คือ*การหวังพึ่ง*อำนาจดลบันดาลภายนอก ซึ่งเป็นความเชื่อและการปฏิบัติ ที่มีผลเสียและขัดต่อหลักการของพระพุทธศาสนาหลายอย่าง โดยเฉพาะ

๑. ทำให้เป็นคนอ่อนแอ ไม่ทำการให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายามของตน *ขัดหลักกรรม*

๒. ทำให้ชีวิตเสื่อมถอย ไม่พัฒนา เพราะไม่เรียนรู้ฝึกฝนปรับปรุงตนในการที่จะแก้ปัญหาและฝึกปรือความสามารถจากการกระทำ *ขัดหลักไตรสิกขา*

๓. ทำให้ปล่อยเวลาล่วงผ่านไป ผัดเพี้ยน เฉื่อยชา อยู่กับความเลื่อนลอย เนื่องจากรอคอยผลจากการดลบันดาลของผู้อื่น ไม่เร่งรัดกระตือรือร้นขวนขวาย ไม่กระทำในสิ่งที่ควรทำ *ขัดหลักความไม่ประมาท*

๔. ทำให้ต้องเอาชีวิตและความสุขของตนไปฝากไว้กับอำนาจบันดาลผลภายนอก ที่ตัวเองไม่มีทางรู้ได้ว่าจะสำเร็จเมื่อไรอย่างไร ขึ้นต่อเขา *ขัดหลักพึ่งตนและความเป็นอิสระ*

นอกจากนั้น *ในแง่สังคม* เมื่อคนมัวมองหาเทวดาและอำนาจภายนอกมาช่วย มัวแต่จะรักษาความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็จะไม่เอาใจใส่กันและกันในหมู่มนุษย์เอง ไม่แสวงหาความร่วมมือในการที่จะช่วยกันแก้ปัญหาและทำการต่างๆ แต่ละคนจะเอาแต่ผลประโยชน์ของตัว สังคมก็ยิ่งเสื่อม อย่างน้อยก็พัฒนา*ประชาธิปไตย*ไม่สำเร็จ

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาไม่บังคับความเชื่อ และยอมรับความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ที่อยู่ในระดับการพัฒนาที่ต่างๆกัน

ถ้าคนยังไม่พร้อม แต่ยินดีที่จะเริ่มก้าวเดิน เมื่อยังอยู่ที่จุดเริ่มต้นหรือช่วงต่อกับความเชื่อถือและการปฏิบัติเก่าๆ ยังนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม้แต่นับถือพระรัตนตรัยแล้วก็ยังนับถือแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เราก็จะต้องมีเกณฑ์ในการที่จะนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น

ชาวพุทธที่ยังเชื่อพระรัตนตรัยแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะต้องมีเกณฑ์อย่างที่กล่าวแล้วว่า การปฏิบัติเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา

๑. ต้องไม่ให้เสียหลัก*กรรม* หมายความว่า ถ้าเชื่อแล้วเป็นเครื่องรวมใจให้เกิดสมาธิตั้งมั่นได้ ในยามเกิดเหตุภัยร้ายแรงฉุกเฉิน ใจหายกระวนกระวาย หายกระสับกระส่าย ตั้งสติได้ แล้วมีสมาธิ ทำให้ตั้งใจทำการด้วยความเข้มแข็งจริงจัง เรียกว่าไม่เสียหลักกรรม ก็พอใช้ได้

๒. ต้องไม่ให้เสียหลัก*สิกขา* คือ ไม่เสียหลักการฝึกฝนพัฒนาตน แม้จะนับถืออย่างที่ว่า ก็ต้องไม่หยุดพัฒนาตัวเอง ไม่ไปฝากความหวังฝากชะตาไว้กับอำนาจดลบันดาลอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหล่านั้น จนกระทั่งไม่ได้คิดว่าตัวจะต้องทำอะไร และจะต้องทำอะไรกับตัวเอง อันนี้เป็นหลักที่ทิ้งไม่ได้

๓. ต้องไม่ให้เสียหลักความ*ไม่ประมาท* ต้องไม่มีชีวิตอยู่ด้วยการรอคอยแล้วปล่อยปละละเลยสิ่งที่ควรทำ ไม่เร่งเพียรพยายาม จมอยู่ในความประมาท

๔. ต้องไม่ให้เสียหลักการ*พึ่งตนและอิสรภาพ* ต้องไม่มัวหวังพึ่ง

แล้วเอาความหวังความสุขโชคชะตาไปฝากไว้กับสิ่งภายนอก แต่ต้องพยายามทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนได้ และมีอิสรภาพมากขึ้น

๕. ต้องให้เป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่พ่วงอยู่กับ*คุณธรรมและความบริสุทธิ์* ไม่ใช่ศักดิ์สิทธิ์แบบฤทธิ์ของเทพเจ้าที่เต็มไปด้วยกิเลส ที่มุ่งสนองโลภะและโทสะ แต่ปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาที่ว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้าอยู่ที่ความบริสุทธิ์ เมตตากรุณา และปัญญา แล้วก็ใช้หลักที่เคยพูดไว้แล้วว่าให้ *อธิษฐาน แทนการอ้อนวอน*

แต่ต้องเป็นอธิษฐานในความหมายที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา คือ การตั้งใจเด็ดเดี่ยวที่จะทำการเพื่อบรรลุจุดหมายดีงามอย่างใดอย่างหนึ่งที่ชัดเจน การอธิษฐานจิตจะทำให้เกิดสมาธิ และนำไปสู่ความสำเร็จได้อย่างดี

ถ้าเราหวังผลจากพวกเวทมนตร์คาถา ก็คือไปทางลัทธิฮินดู อย่างประเทศเขมรมีชื่อเก่งเหลือเกินในเรื่องเวทมนตร์คาถา แล้วประเทศเขมรเป็นอย่างไร รักษาประเทศไว้ไม่ได้ คนไม่อยู่กับเหตุผล ไม่อยู่กับความเป็นจริง อันนี้ไปไม่ไหว

อินเดียก็เป็นมาแล้วตั้งแต่ก่อนพุทธกาล พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นมาก็ทรงแก้ไขเรื่องนี้ แต่นานเข้าพระพุทธศาสนาของเราในอินเดียเสียหลักของตัวเอง ก็เสื่อมลงไป อินเดียก็เป็นฮินดูไปตามเดิม

อย่างไรก็ดี จะต้องให้ความสำคัญแก่หลัก*สังฆะ* และการสร้าง*ชุมชนแห่งกัลยาณมิตร*ให้มาก เพราะการที่มนุษย์ไม่ไปมัวหวังพึ่งอำนาจบันดาลภายนอกนั้น นอกจากหมายถึงความเพียรพยายามทำการด้วยตนเอง และฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว ก็หมายถึงการช่วยเหลือกันในหมู่มนุษย์เองด้วย

การที่มนุษย์ที่มีการศึกษาพัฒนาตนดี มีความเห็นแก่ตัวน้อย มาช่วยเหลือกันภายในขอบเขตแห่งความสมเหตุสมผลและชอบธรรมนี่แหละ ที่จะเป็นหลักการดำรงรักษาสร้างสรรค์สันติสุขแก่สังคมอย่างแท้

จริง และไม่มีอำนาจอะไรที่ไหนจะช่วยมนุษย์ได้ดีกว่ามนุษย์ช่วยตัวเอง และช่วยกันเอง

แต่ถ้ามนุษย์เราไม่ช่วยกัน ก็จะกลายเป็นเหตุบีบคั้น ทำให้คนที่อับจนต้องหันไปพึ่งอำนาจเร้นลับภายนอกต่อไป เพราะฉะนั้น จะต้องเน้นหลัก*สังฆะ* และการสร้างสรรค์*สังคมกัลยาณมิตร* บนฐานของหลัก*พรหมวิหาร* ๔ และ*สังคหวัตถุ* ๔ ไว้อย่างจริงจังด้วย

พุทธศาสนาในเมืองไทย ถ้ารักษาหลักไว้ไม่ได้ ก็คงไปเหมือนกัน การมาอินเดียครั้งนี้ เป็นเครื่องเตือนใจอย่างหนึ่ง อย่างน้อยช่วยให้มองเห็นในเรื่องเหล่านี้ และให้เราพยายามรักษาหลักการของพระพุทธศาสนาไว้ให้ได้ อย่าให้เสียหลัก

พร้อมทั้งมาทบทวนกันว่า หลักพระพุทธศาสนาที่แท้จริงคืออะไรกันแน่ เพื่อจะได้วัดและตรวจสอบ แล้วก็แก้ไขปรับปรุงเรื่องความเชื่อถือ และการประพฤติปฏิบัติในหมู่ชาวพุทธ

คู่ต่าง คือคู่เติม เสริมความรู้ธรรมให้เต็ม

วันนี้เรามาปิดรายการกันด้วยเรื่อง*ถ้ำอชันตา-เอลโลรา* แต่ไม่ได้พูดเฉพาะแค่เรื่องตัวถ้ำเท่านั้น ยังได้โยงมาหาความเป็นมาเป็นไปของพระพุทธศาสนาในอินเดียทั้งหมดโดยย่อ แล้วก็โยงมาหาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นบทเรียนที่เราควรจะได้จากความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียทั้งหมด

อาตมาขอฝากเป็นปัญหาไว้ขบคิดว่า พระพุทธศาสนานี้มีอะไรที่มองดู*คล้ายๆ ขัดกันเป็นตรงข้าม แต่ที่จริงเสริมกัน* ถ้าโยมตีแตกก็จะเข้าใจพระพุทธศาสนาชัด และปฏิบัติได้ถูก วันนี้ฝากไว้ ๔ ข้อ แต่พูดไปแล้ว ๒ ข้อ

ข้อ ๑. ที่พูดไปแล้วคือ เรื่อง*อนิจจัง* กับความ*ไม่ประมาท*

พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องดับไป

แต่อีกหลักธรรมหนึ่งบอกว่า ถ้าเราไม่ประมาทแล้ว จะมีแต่ความเจริญเท่านั้น ไม่มีทางเสื่อมเลย

คำสอนทั้งสองนี้เป็นพุทธพจน์ใหญ่ด้วยกันทั้งคู่ และนี่ขัดกันไหม ที่จริงไม่ขัดกัน แถมสนับสนุนกันด้วย แต่สนับสนุนกันอย่างไร ถ้าไม่สามารถมองพระพุทธศาสนาได้ครบ ๒ ด้านนี้แล้ว จะพลาด

*ในแง่ความ*จริง คือหลักอนิจจังว่า สิ่งทั้งหลายเกิดดับเป็นธรรมดา แต่*ในแง่การปฏิบัติ*ของมนุษย์ คือความไม่ประมาท จะรักษาความเจริญไว้ได้ ไม่ให้เสื่อม ๒ อย่างนี้ไม่ขัดกัน แถมสนับสนุนกันด้วย

ข้อ ๒. ก็คือหลักคู่กัน ระหว่าง*ธรรม* กับ *วินัย*

อย่างที่ว่า เราศึกษาธรรมแล้วก็ได้สติ เช่น หลักอนิจจังเตือนใจให้ตื่นตัวคอยระลึกนึกไว้โดยรู้ตระหนักว่า อะไรๆ ทุกอย่าง ไม่ว่าจะโดยเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นไปตามพระไตรลักษณ์ ก็ตาม หรือจะโดยเป็นของสมมติบัญญัติ ก็ตาม เป็นสิ่งที่เราไม่อาจยึดมั่นถือมั่นได้ จะ*ต้องรู้จักปล่อยวาง ธรรม*สอนเราอย่างนั้น

แต่*วินัย*บอกว่า ต้องมีความ*รับผิดชอบเอา*จริง*เอา*จัง แม้แต่สิ่งเล็กๆ น้อยๆ ที่สมมติตกลงกัน ก็ต้องยอมรับและทำตามสมมติเต็มที่อย่างที่ว่าเมื่อกี้ เช่นอย่างภิกษุนี้ จีวรขาดเป็นรู ก็ต้องรีบจัดการแก้ไขปะชุนเสีย จะ*ปล่อยปละละเลยไม่ได้*

หลักของวินัย ถือ*สงฆ์เป็นใหญ่* แม้แต่พระอรหันต์ก็เคารพสงฆ์ เวลามีเรื่องของส่วนรวมเกิดขึ้น ไม่เข้าที่ประชุม ไปอยู่ป่าเสีย ที่ประชุมลงโทษพระอรหันต์ ดังมีเรื่องอยู่ในประวัติศาสตร์

พระอรหันต์จะเข้านิโรธสมาบัติ มีหลักปฏิบัติข้อหนึ่งว่าต้องเตรียมใจไว้ ถ้าสงฆ์เรียกเมื่อไร ต้องออกจากนิโรธสมาบัติทันที กิจการของส่วนรวม การใดที่เป็นเรื่องของสุข ทุกข์ หรือเกี่ยวกับความเจริญความเสื่อมเสียของส่วนรวม จะต้องเอาใจใส่เป็นผู้นำ

พระอรหันต์มีลักษณะเป็นแบบนั้น เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าวางวินัย

ให้สงฆ์สวดปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน พระมหากัปปินะซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้ใหญ่รูปหนึ่ง มาพิจารณาว่า พระพุทธเจ้าวางวินัยข้อนี้ เราจะต้องไปหรือเปล่า เราเป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว จะต้องไปตรวจสอบวินัยอะไรกัน พระพุทธเจ้าเสด็จไปหาพระมหากัปปินะด้วยพระองค์เองทันทีเลย ตรัสว่า เธอเป็นพระอรหันต์นี่แหละ ต้องไปเป็นผู้นำ ถ้าเธอไม่ไปแล้วใครจะไป

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงมีคติที่ถือประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นสำคัญ ถ้ามีอะไรเป็นเรื่องกระทบกระเทือนต่อส่วนรวมเกิดขึ้น พระอรหันต์จะเป็นผู้นำ เช่น พระมหากัสสปะริเริ่มชวนพระอรหันต์ทั้งหลายทำสังคายนา

ในเมืองไทย มีการยึดถือกันมาในทำนองว่า พระองค์ไหนไม่เอาเรื่องเอาราว อะไรเกิดขึ้นไม่เอาใจใส่ คือไม่มีกิเลส อันนี้คือความไม่เข้าใจหลักการแห่งความเป็นคู่กัน ระหว่าง*ธรรม*กับ*วินัย*

รวมความว่า พระพุทธศาสนาประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ *ธรรม*กับ*วินัย* ถ้าเข้าใจพระพุทธศาสนาให้ครบ ต้องทั้งธรรมและวินัย

วินัยแสดงชีวิตของพระอรหันต์ในโลกที่เป็นจริงของมนุษย์ที่อยู่ในสมมติ พระอรหันต์คือผู้ที่รู้ความจริงของปรมัตถ์ แต่เข้าถึงความจริงนั้นจนกระทั่งจิตไม่ยึดติดถือมั่น และเพราะจิตไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นแหละ จึงปฏิบัติต่อสมมติได้อย่างถูกต้องที่สุดตามเหตุผล ด้วยความรับผิดชอบจริงจัง นี่คล้ายๆ ขัดกัน แต่ ๒ อย่างตรงข้าม มาเสริมกัน ต้องตีให้แตก

ข้อ ๓. หลักพุทธสอน *ให้รู้ทันทุกข์* แต่*ให้ปฏิบัติเป็นสุข*

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความรู้เท่าทันทุกข์ แต่ให้มีชีวิตที่เป็นสุข หน้าที่ต่อทุกข์อยู่ในหลักอริยสัจ ที่ทรงแสดงในปฐมเทศนาว่า *ทุกขัง ปริญเญยยัง* ทุกข์นั้นเรามีหน้าที่ปริญญา คือรู้ทันมัน ทุกข์เป็นเรื่องสำหรับปัญญารู้ หน้าที่ต่อทุกข์คือรู้เท่านั้น เราไม่มีหน้าที่เป็นทุกข์ *รู้จักทุกข์ ไม่ใช่เป็นทุกข์* เมื่อปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ก็มีแต่ห่างทุกข์ และเป็นสุขมากขึ้น

หน้าที่ต่ออริยสัจนี้ ถ้าผิดแล้วก็ปฏิบัติพลาดทันที พระพุทธเจ้าตรัสอริยสัจ ไม่ได้ตรัสไว้ลอยๆ แต่ตรัสหน้าที่ไว้ด้วย ในพระสูตรหนึ่ง *(เทวทหสูตร, ม.อุ.๑๔/๑-๒๗)* พระพุทธเจ้าทรงโต้กับพวกนิครนถ์ ซึ่งมีลัทธิที่ถือว่า คนเราจะสุขจะทุกข์อย่างไรก็เพราะ*กรรมเก่า*ที่ทำไว้ในชาติปางก่อน เราจะพ้นทุกข์ได้ก็โดยต้องไม่ทำกรรมใหม่

พวกนิครนถ์ถือว่า ร่างกายนี้มันยุ่ง อยากเสพโน่นเสพนี่ ถ้าเราไปตามใจมัน ก็ทำกรรมใหม่อยู่เรื่อย เราก็ไม่พ้นไปจากทุกข์ เพราะฉะนั้นต้องทรมานมัน พวกนิครนถ์ก็จึงบำเพ็ญตบะให้กิเลสเหือดหาย เพื่อทำกรรมเก่าให้หมดสิ้นไป และไม่ทำกรรมใหม่

ลัทธินิครนถ์นี้ พระพุทธเจ้าทรงโต้แย้งไว้ยาว และได้ตรัส*หลักปฏิบัติต่อทุกข์-สุข*ไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่ไม่เป็นทุกข์

๒. ไม่ละทิ้งสุขที่ชอบธรรม

๓. แม้แต่สุขที่ชอบธรรมก็ไม่ติดหลง

๔. กำจัดเหตุแห่งทุกข์ให้สิ้นไป

=ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป

(จนถึงบรมสุข คือสันติหรือนิพพาน)

อันนี้คือหลักพระพุทธศาสนาในการปฏิบัติต่อสุข-ทุกข์ เป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่ง สามข้อแรกตรัสระบุเรียงกันไว้ สอดคล้องกับข้อที่ ๔ ซึ่งเป็นเนื้อหาของพระสูตรนั้น

เรื่องสุข เรื่องทุกข์นี้ ต้องตีให้แตก มันคล้ายๆ ขัดกัน แต่ที่จริงประสานกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน

ข้อ ๔. เรื่อง *อัตตา-อนัตตา* เป็นหลักทางปัญญาที่สำคัญยิ่ง

ที่พระพุทธศาสนาสอนเรื่องนี้ไว้ ถ้าพูดเป็นภาษาธรรมดาก็ว่า *อัตตาที่ไม่มี*นั้น ใช้มันไปเถอะ ได้ประโยชน์ดีจริงๆ ท่านสอนให้พัฒนาไปจนถึงที่สุด แล้วจะประสบพบสิ่งที่เลิศประเสริฐยิ่ง แต่*อัตตามี*ขึ้นเมื่อไร

เป็นปัญหาทุกที เกิดอัตตาขึ้นมาเมื่อไรก็ยุ่งเมื่อนั้น มีปัญหา เกิดทุกข์ เกิดการกระทบกระทั่งอะไรต่างๆ

พระพุทธศาสนามีคำสอนว่าด้วย*อัตตา*หรือตัวตนนี้มากมาย เช่น

อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งของตน

อตฺตทีปา อตฺตสรณา จงมีตนเป็นเกาะ จงมีตนเป็นที่พึ่ง

อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตา บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตน

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ ความบริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตัว

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา น นํ ปาเปน สํยุเช

หากรู้ว่าตัวนี้เป็นที่รัก ก็ไม่ควรเอาตัวนั้นไปเกลือกกลั้วกับความชั่ว

ฯลฯ

เรื่องตัวเรื่องตนนี้พระพุทธศาสนาสอนไว้มากมาย ในระดับตัวตน*สมมติ*นี่ ที่มันไม่มีนี่แหละ พระพุทธศาสนาพูดเต็มที่เลย ให้ใช้ ให้ปฏิบัติ ให้พัฒนามัน จะเป็นประโยชน์ดีเหลือเกิน ท่านไม่มาเที่ยวพูดยุ่งในระดับสมมติ ว่าไม่มีอัตตา

แต่ในระดับ*ปรมัตถ์* ท่านให้รู้เท่าทันว่าอัตตามันไม่ใช่เป็นของจริง ถ้ามันมีขึ้นเมื่อไร เกิดยึดถือขึ้นเมื่อไร เป็นเกิดโทษทุกที ปัญหาจะมา

จึงบอกว่า *อัตตาที่ไม่มีนั้น พัฒนาไปเถิด จะประสบสิ่งที่เลิศประเสริฐยิ่ง แต่อัตตามีเมื่อไร เกิดปัญหาทุกที*

อัตตาที่ไม่มีนั้น ให้ใช้มันไปเถิดอย่างรู้กันและรู้ทัน ส่วนอัตตาที่จะมีก็ให้รู้แจ้งรู้ทัน มันจะได้ไม่เกิดขึ้นมา

ยิ่งพัฒนาอัตตาที่ไม่มีขึ้นไป อัตตาที่จะมีก็ยิ่งไม่เกิดขึ้นมา อันนี้ก็ดีให้แตกด้วย

อาตมาก็พูดมาเลยเวลาไปมากมาย ว่าจะพูดปริศนาทิ้งไว้นิดหน่อย ก็อธิบายเสียยืดยาว คิดว่าบัดนี้ได้ใช้เวลาของโยมมากมายแล้ว ความจริงมีโยมบางท่านฝากคำถามใส่ย่ามไว้ให้ตอบด้วย แต่คิดว่าคงไม่มีเวลาที่จะตอบอีกแล้ว เพราะเป็นเวลาอันสมควรที่โยมจะได้รับ

ประทานอาหารและพักผ่อนกันบ้าง

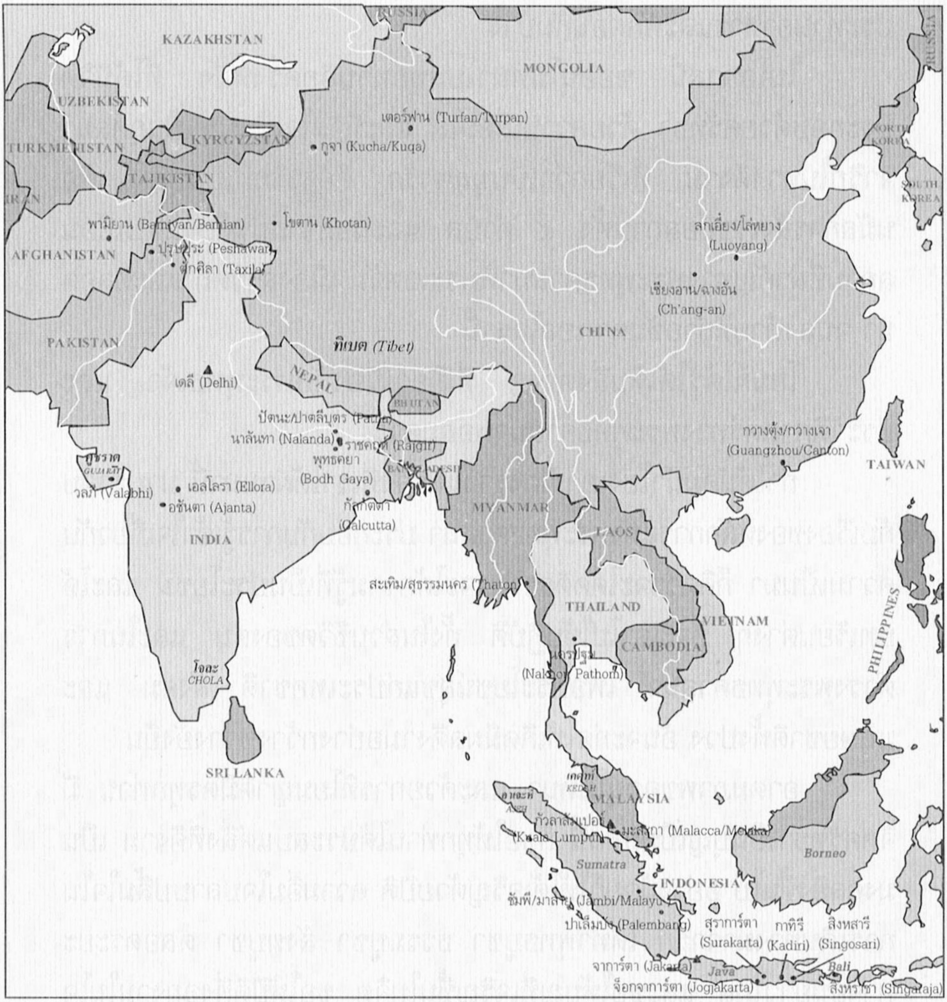
ในโอกาสนี้ ขออนุโมทนาโยมทุกท่านอีกครั้งหนึ่ง ที่ได้มีจิตประกอบด้วยศรัทธา ด้วยความเลื่อมใส และมีจิตใจเป็นบุญเป็นกุศลมาจาริกในทางดีงาม ที่เรียกว่าเป็น*บุญจาริก* คือจาริกที่เป็นบุญ เพื่อนมัสการสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ตำบล และนอกจากนั้นก็ยังได้ไปเยือนสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่พระเชตวัน เมืองสาวัตถี และตลอดมา จนลงท้ายที่ถ้ำอชันตา-เอลโลรานี้

โยมก็ได้รู้ได้เห็นสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้า และประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาพอสมควร

ถ้าได้น้อมนำโยงเอาเรื่องราวและสิ่งที่เราได้ผ่านมานี้ มาบรรจบกับเรื่องของหลักการแห่งพระพุทธศาสนา ประกอบกับการรู้เข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมา ก็คิดว่าจะได้คติธรรม จะได้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ และได้บทเรียนต่างๆ ที่จะเอาไปใช้ปฏิบัติ ทั้งในส่วนชีวิตของตน และในการดำรงพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์สุขแก่ประเทศชาติ สังคม และมนุษยชาติทั้งปวง อันจะก่อให้เกิดมีผลดีงามอย่างกว้างขวางยั่งยืน

อาตมภาพขออนุโมทนา และด้วยการที่โยมญาติมิตรทุกท่าน มีจิตศรัทธาเป็นบุญเป็นกุศลนี้ ก็ขอให้ทุกท่านได้ประสบแต่สิ่งที่ดีงาม เป็นมงคลยิ่งขึ้นไป อย่างน้อยก็ให้ได้เจริญด้วยปีติ ความอิ่มใจปลาบปลื้มใจในการเดินทางมาจาริก ได้ทำพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ตลอดระยะทางอันยาวไกล และขอให้บุญที่เจริญขึ้นในจิต ขอให้ปีติที่งอกงามในใจจงขยายเพิ่มพูนขึ้น นำมาซึ่งความสุขในเบื้องหน้ายิ่งขึ้นไป

ขอทุกท่านจงเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย มีความเจริญก้าวหน้าประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต และในการประกอบกิจหน้าที่การงาน ให้บรรลุประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและแก่สังคม และจงมีความร่มเย็นงอกงามในร่มพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระพุทธศาสนานี้โดยทั่วกันทุกท่าน ตลอดกาลทุกเมื่อ เทอญ

Sumatra	=	**473,970**	ตร.กม.
(*เทียบ:* ญี่ปุ่น	=	369,881	ตร.กม.)
Java	=	**132,090**	ตร.กม.
(*เทียบ:* กรีซ	=	131,945	ตร.กม.)
Bali	=	**5,700**	ตร.กม.
(*เทียบ:* บรูไน	=	5,765	ตร.กม.)

ภาคผนวก

— ☆ —

ผนวก ๑

อินโดจีน-*ย้อนอดีต เคียงคู่*-อินโดนีเซีย

ในหนังสือนี้ *(หน้า ๒๓๑-๒๔๙)* ได้ปรารภเรื่องทัพมุสลิมเตอร์ก ที่ยกมาตีชมพูทวีป และตั้งรัฐสุลต่านขึ้นที่เดลี เมื่อ ค.ศ.1206/พ.ศ.๑๗๔๙ โดยบอกให้ทราบว่า การทำลายล้างครั้งนั้น เป็นจุดกำหนดแห่งการสูญสิ้นไปของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย และได้เล่าความเป็นมาของชาวมุสลิมเตอร์กนั้นไว้ อันสืบเนื่องจากการเกิดขึ้นของศาสนาอิสลาม ที่นับตามฮิจเราะฮ์ศักราช เริ่มแต่ ค.ศ.622/พ.ศ.๑๑๖๕

ทั้งนี้ ได้เล่าไว้เพียงเท่าที่เกี่ยวกับชมพูทวีป

เนื่องจากประวัติศาสตร์ของชมพูทวีปในอดีต เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับประเทศไทยและดินแดนข้างเคียงโดยรอบมาช้านาน จึงเห็นควรเล่าเรื่องของดินแดนแถบนี้ไว้ด้วย เพื่อเป็นส่วนประกอบเสริมความรู้ แต่ในที่นี้จะเน้นเฉพาะดินแดนที่ได้รับอิทธิพลจากชมพูทวีปนั้นตลอดมาจนถึงยุคที่เปลี่ยนเข้าสู่ศาสนาอิสลาม ได้แก่ **มาเลเซีย และอินโดนีเซีย**

ทั้งนี้ จะพูดไว้เพียงคร่าวๆ ก่อน

จีน-อินเดีย แล้วเกิดมี อินโดจีน-อินโดนีเซีย

จีน และ**อินเดีย** เป็นอู่อารยธรรมใหญ่ ที่เจริญต่อเนื่องมายาวนานหลายพันปี อีกทั้งสองประเทศนี้ก็ตั้งอยู่ไม่ห่างไกลกันนัก จึงมีการเดินทางติดต่อค้าขายถึงกันมาแต่โบราณ

ในช่วงที่ทางตะวันตกเริ่มต้นคริสต์ศักราช พระพุทธศาสนากำลัง

เจริญรุ่งเรืองมากในชมพูทวีป และแผ่มาถึงประเทศจีน ดังที่พระเจ้ามิ่งตี่แห่งราชวงศ์ฮั่นได้ทรงรับนับถือพระพุทธศาสนาเมื่อ ค.ศ.65/พ.ศ.๖๐๘ และในอินเดียเอง ไม่กี่ปีหลังจากนั้น คือใน ค.ศ.78/พ.ศ.๖๒๑ ก็เข้าสู่รัชสมัยของพระเจ้า**กนิษกมหาราช** (มีนครหลวงชื่อปุรุษปุระ คือ Peshawar) องค์พุทธศาสนูปถัมภกที่ถือกันว่ายิ่งใหญ่มาก ถัดจากพระเจ้า**อโศกมหาราช**

ในยุคแห่งความรุ่งเรืองนี้ ผู้เดินทางระหว่างจีนกับอินเดีย นอกจากพวกพ่อค้าวาณิชแล้ว ก็มีพระภิกษุที่เป็นธรรมาจารย์ และหลวงจีน ที่จาริกไปเผยแผ่ มาศึกษาและสืบพระพุทธศาสนา มากขึ้นตามลำดับ

จีนกับ**อินเดีย**นั้น แม้ว่าดินแดนจะไม่ห่างไกลกันนัก แต่มีภูเขาหิมาลัยขวางอยู่ การเดินทางบกไปมาระหว่าง ๒ ประเทศนี้ จึงต้องอ้อมไกลไปโดยทางที่เรียกกันมาว่า**ทางสายไหม** (Silk Road; เส้นทางนี้ขยายไปเชื่อมกับถนนของจักรวรรดิโรมัน/Roman roads ด้วย) ผ่านแผ่นดินที่แห้งแล้งกันดารแห่งเอเชียกลาง ข้ามภูเขาและทะเลทราย ยากลำบากอย่างยิ่ง ทั้งยังมีภัยจากโจรผู้ร้าย ตลอดจนบางกาลบางสมัยมีสงครามและการสู้รบระหว่างคนต่างถิ่นต่างเผ่า เป็นอุปสรรคมาก

ด้วยเหตุนี้ จึงมีการค้นหาทางเดินเรือขึ้นมาเป็นทางเลือก และการจาริกทางทะเลก็ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นตามลำดับ

ทางบกนั้น ถ้าจาก**จีน**มา**อินเดีย** ก็ผ่านเอเชียกลาง อ้อมวกเข้ามาทางแคว้นโยนกและหรือแคว้นคันธาระ (คือ อัฟกานิสถาน และปากีสถาน ในปัจจุบัน) โดยเฉพาะผ่านเมืองตักศิลา แล้วลงมาทางตะวันออกตามลำดับ

แต่ทางทะเล มีแผ่นดินเป็นแหลมใหญ่หรือคาบสมุทรคั่นขวางระหว่าง**จีน**กับ**อินเดีย**นั้น (ดูแผนที่จะเห็นชัด) ซึ่งสมัยก่อนถอยหลังไปประมาณครึ่งศตวรรษนี้เอง ยังมีคำเรียกรวมๆ ว่า **"อินโดจีน"*** หรือคาบ

---

* ไม่พึงสับสนกับ **"อินโดจีนของฝรั่งเศส/French Indochina"** ที่มีเพียง ลาว กัมพูชา และเวียดนาม อันเกิดขึ้นโดยทางการเมือง และมีอยู่เฉพาะตั้งแต่ปี 1893/๒๔๓๖ ถึง 1954/๒๔๙๗ แล้วก็สลายไป

สมุทรอินโดจีน (Indochina/Indochine/Indochinese peninsula) ซึ่งแปลว่า ผืนแผ่นดินหรือคาบสมุทรที่อยู่ระหว่างอินเดียกับจีน

อินโดจีนนี้ประกอบด้วย (เรียงต่อจากจีนลงมา) **เวียดนาม ลาว กัมพูชา ไทย พม่า มลายู** (ต่อมาขยายเป็นมาเลเซีย)

จากผืนแผ่นดินนี้ มองลงไปในทะเล มีหมู่เกาะที่อยู่ในเส้นทางผ่านหรือใกล้ทางผ่าน อันชวนให้แวะอีกมาก เช่น **สุมาตรา ชวา** เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่รวมอยู่ในอาณาจักรที่ปัจจุบันเรียกชื่อตามสายตาของฝรั่งว่าประเทศ ***อินโดนีเซีย*** (Indonesia) ซึ่งแปลว่า "แดนหมู่เกาะอินเดีย" (มาจากคำกรีก-ละติน: **Indo-** [อินเดีย] + **nês** [เกาะ] + **-ia** [ดินแดน, ประเทศ])

นอกจากค้าขายแล้ว พ่อค้าวาณิชเป็นต้น ที่เดินทางผ่านไปมานั้นบางทีก็แวะพำนักอยู่นานๆ ตลอดจนตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นหลักแหล่ง กลายเป็นเจ้าถิ่นเสียเอง จึงปรากฏว่า ต่อมา ได้เกิดมีบ้านเมือง ตลอดจนอาณาจักรต่างๆ ขึ้นมา ตามชายฝั่งทะเล และใกล้ทะเล บนเส้นทางพาณิชย์เหล่านี้

ผู้ที่สร้างบ้านตั้งเมืองเหล่านี้ มีทั้งชาวชมพูทวีปที่เป็นผู้นำตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ และคนท้องถิ่นที่จัดตั้งบ้านเมืองขึ้นตามระบบแบบแผนของชมพูทวีป ที่ถือว่าเป็นผู้เจริญ ดังที่ตำราฝ่ายตะวันตกเรียกแว่นแคว้นเหล่านี้ว่า Indianized kingdoms คือเป็นอาณาจักรเยี่ยงอย่างอินเดีย

อินโดจีน ย้อนอดีตถึง *ทวารวดี*

ในดินแดนที่เป็นประเทศ**เวียดนาม**ปัจจุบัน ก็เกิดอาณาจักร***จัมปา*** ของพวกจาม ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 2 (ราว พ.ศ.๗๐๐; อาณาจักรจัมปาเริ่มถูกพวกอันนัมคือเวียดนามโจมตีในปี 939/๑๔๘๒ และถูกพวกอันนัมนั้นทำลายสิ้นสลายไปในปี 1471/๒๐๑๔)

ในดินแดนที่เป็นประเทศ**กัมพูชา**ปัจจุบัน ก็เกิดอาณาจักร***ฟูนัน*** (Funan ชื่อที่จีนเรียก; สันนิษฐานกันว่าคือ "***พนม***") ขึ้นใน ค.ศต. 1 (ราว พ.ศ.๖๐๐)

ต่อมาอาณาจักรฟูนันได้เสื่อมลง จนถูกแทนที่โดยอาณาจักร***เจนละ***

(เป็นคำจีนเรียกอีกเช่นกัน; สันนิษฐานกันว่า คำจริงคือ “*จันทระ*”) ซึ่งรุ่งเรืองใน ค.ศต. 6 และ 7 แล้วเลือนลางไป เกิดมีอาณาจักรเล็กๆ น้อยๆ มากมายอยู่ราว ๒๐๐ ปี จึงถึงยุคขอมยิ่งใหญ่ คืออาณาจักรพระ*นคร*/Angkor ที่คนไทยคุ้นกับคำว่า “นครวัด นครธม/Angkor Wat & Angkor Thom” ซึ่งเจริญในช่วง ค.ศต. 9 ถึงกลาง ค.ศต. 15 แล้วค่อยๆ หดสลายเพราะความเข้มแข็งขึ้นมาของสุโขทัยและอยุธยา จนสิ้นสุดลงด้วยการเกิดอาณาจักรเขมรที่พนมเปญ/Phnom Penh ในกลาง ค.ศต. 15 นั้น

ส่วน*ลาว* อยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดิน ไม่ติดทะเลเลย ไม่อยู่ในเส้นทางที่จะต้องผ่านต้องแวะ และภาวะของประเทศ เขตแดน ในสมัยโบราณก็เป็นเรื่องต่างจากปัจจุบัน Indianized kingdoms ก็ขยายจากทางฝั่งทะเลเข้ามา ไม่ต้องพูดแยกต่างหาก

ไทย และ*พม่า* ส่วนที่ใกล้มาทางทะเล ในอดีตกาลนานไกล เป็นดินแดนของชนชาติมอญสมัยโบราณ และมีเรื่องราวบ่งบอกว่าได้ติดต่อกับชมพูทวีปมาตั้งแต่ก่อน ค.ศ. คือเกิน ๒,๐๐๐ ปีแล้ว เมื่อเสร็จสังคายนาครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ.๒๓๕/309 BC (นับแบบฝรั่งเป็น 249 BC) ได้แก่การที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงอุปถัมภ์การส่งพระศาสนทูตสายที่ ๙ มีพระโสณะและพระอุตตระเป็นหัวหน้า มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่*สุวรรณภูมิ* ซึ่งทางไทยว่าได้แก่จังหวัด***นครปฐม*** และพม่าว่าคือเมือง*สะเทิม*

หนังสือ *The Oxford Illustrated Encyclopedia* (1993) ถึงกับบอกว่า “ดินแดนส่วนที่เป็นแหลมของประเทศไทยปัจจุบัน น่าจะเป็นส่วนแรกสุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับการติดต่ออย่างสืบเนื่องกับอินเดีย โดยพวกพ่อค้าฮินดูจากอินเดียใต้” (ที่ว่านี้คงหมายถึงยุคหลังจากพระเจ้าอโศกด้วยซ้ำ และฝรั่งบางทีใช้คำว่า “ฮินดู” แบบคลุมๆ โดยรวมพุทธศาสนาเข้าไปด้วย)

มอญในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (ตลอดถึงโคราช) ได้เจริญขึ้นเป็นอาณาจักร*ทวารวดี* (เคยเรียกกันมาว่า “ทวาราวดี”) และรุ่ง

เรืองอยู่นาน ตั้งแต่ ค.ศต. 6 จนถึงปลาย ค.ศต. 11 เทียบว่าราว พ.ศ. ๑๐๐๐–๑๖๐๐ โดยเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลาย และเป็นแหล่งเผยแพร่วัฒนธรรมแห่งชมพูทวีป (บางตำราว่าเป็นดุจหน้าต่างที่มองดูอินเดีย)

ต่อจากนั้น อาณาจักรมอญก็ถูกอาณาจักรที่เจริญขึ้นมาใหม่พิชิตได้บ้าง กลืนไปบ้าง จนสิ้นยุคทวารวดีใน ค.ศต. ที่ 13 คือราว พ.ศ. ๑๘๐๐

เริ่มด้วย*รามัญ*รัฐในแดนพม่า ที่เมืองสะเทิม (เรียกเป็นบาลีว่าสุธัมมนคร/สุธรรมนคร ฝรั่งเขียน Thaton) ถูกพระเจ้าอนุรุทธ หรืออโนรธามังช่อ (ฝรั่งเขียน Anawrahta) มหาราชแห่ง*มรัมมะ* คือพุกามได้แก่พม่า จากเมืองอริมัททนะ ยกมาตีได้ในปี 1057/๑๖๐๐ (คัมภีร์*สาสนวงส์*นับแบบพม่าเป็น พ.ศ.๑๖๐๑)

อาณาจักร***ทวารวดี***ส่วนอื่นๆ ค่อยๆ อ่อนแรงลงไป เมื่ออาณาจักร***ขอม***โบราณรุ่งเรืองขึ้นในช่วง ค.ศต. 11 จนถึงปลาย ค.ศต. 13 คือราว พ.ศ.๑๕๐๐ เศษ ถึง พ.ศ.๑๘๐๐ โดยเฉพาะในดินแดนประเทศไทย อาณาจักรทวารวดีได้เลือนหายไป โดยถ่ายทอดศาสนาและวัฒนธรรมให้แก่อาณาจักรไทย เริ่มด้วย*สุโขทัย*ที่เจริญขึ้นมาแทนที่ เริ่มแต่ พ.ศ.๑๘๐๐

อินโดจีน ส่วนล่างกับอดีตเด่นดังที่ **ลังกาสุกะ**

ต่อจากนั้น ใต้ลงไป ก็ถึงแผ่นดินที่เรียกว่า**แหลมมลายู** ซึ่งมีหลักฐานว่าได้เกิดอาณาจักรที่นับถือพระพุทธศาสนาขึ้นเมื่อประมาณ ค.ศ.100/พ.ศ. ๖๕๐ (บางตำราว่าเป็นฮินดูก่อนเป็นพุทธ) เรียกกันมาว่าอาณาจักร*ลังกาสุกะ*

เป็นธรรมดาว่า Indianized kingdoms/อาณาจักรเยี่ยงอินเดียเหล่านี้ จะตั้งชื่อเป็นภาษาจำพวกสันสกฤต ตามอย่างชื่อรัฐหรือเมืองในชมพูทวีป ที่เป็นถิ่นเดิมของตน หรือที่ตนชื่นชอบ (เหมือนกับที่พบได้ทั่วไป ไม่ว่าในตะวันออกหรือตะวันตก ดังชื่อเมืองมากมายในอเมริกา ที่ตั้งตามชื่อเมืองในยุโรป) แต่เนื่องจากผ่านกาลเวลามานานมาก คำเรียก

นั้นๆ ก็กร่อนหรือเพี้ยนไป จนส่วนมากยากที่จะระบุชื่อเดิมที่แท้จริงได้*

*ลังกาสุกะ*นี้ ยังไม่แน่ชัดว่าชื่อเดิมแท้คืออะไร รูปคำที่เขียนก็มีแผกกัน เป็น Lankasuka บ้าง Langkasuka บ้าง Lengkasuka บ้าง บางแหล่งว่าเป็นอันเดียวกับ Alang-kah-suka บางแหล่งว่าคือที่เพี้ยนมาเป็น Lakawn Suka เรื่องราวฝ่ายจีนเรียกว่า Lang-ya-hsiu บ้าง Lang-hsi-chia บ้าง (ยกมาให้อ่านกันเอง เพราะผู้เขียนไม่ถนัดการอ่านหรือการเทียบเสียงภาษาจีน)

บางท่านว่า *ลังกาสุกะ*อาจจะเป็น อาณาจักร*อิลังคาโสกะ* (Ilangasoka) ที่มีบันทึกในประวัติศาสตร์ว่า ในยุคต่อมา (อีกนานหลายศตวรรษ) พระเจ้า**ราเชนทร์** แห่งอาณาจักร*โจฬะ* ในอินเดียใต้ ได้ปราบ*อิลังคาโสกะ*ลง ในคราวยกทัพมาทำสงครามกับอาณาจักร*ศรีวิชัย* เพื่อชำระเส้นทางพาณิชย์ ให้ทางฝ่ายอินเดียค้าขายกับเมืองจีนได้สะดวกโดยไม่ถูกแทรกแซง และ*โจฬะ*ชนะ*ศรีวิชัย*ในปี 1025/๑๕๖๘

ที่ตั้งของอาณาจักร*ลังกาสุกะ*นี้ ยังพูดได้เพียงกว้างๆ ว่าอยู่ในส่วนเหนือของแหลมมลายู แต่ไม่ลงตัวว่าเป็นจุดใดแน่

นิทานปรัมปราสืบมาในมาเลเซียเล่าว่า ราชาผู้สร้างอาณาจักร*ลังกาสุกะ* มาจากชมพูทวีปเมื่อ ค.ศ.100 เศษ (ใกล้เคียง พ.ศ.๗๐๐) มีพระนามที่เรียกสั้นๆ ว่า พระเจ้า**มหาวังสะ**

ตำนานหรือนิทานนี้ เล่ากันไปเล่ากันมา ในเมืองไทยกลายเป็นเรื่องสับสนถึงกับว่า ราชบุตรของพระเจ้ามหาวังสะ หรือท้าวมหาวงศ์นี้ได้เปลี่ยนไปนับถืออิสลาม เพราะหมอมุสลิมช่วยรักษาให้หายโรค และ

---

* ขอยกตัวอย่าง เมืองในดินแดนแถบนี้ ที่ชื่อเดิมมีคำว่า "สิงห" หลายเมือง กว่าจะถึงปัจจุบัน ได้กลายเป็น "สิงค" ไปเป็นส่วนมาก เช่น อาณาจักร*สิงหสารี* (ในพระราชนิพนธ์เรื่อง*อิเหนา* เรียกว่า "สิงหัดส่าหรี") ในชวาตะวันออก ที่เป็นต้นเดิมของอาณาจักรมัชปาหิต ปรากฏในตำราปัจจุบันเป็น Singhasari บ้าง Singasari บ้าง Singosari บ้าง เมือง***สิงหราชา*** ในเกาะบาหลี เอกสารปัจจุบันเขียนเป็น Singaraj ***สิงหปุระ*** กลายมาเป็น สิงคโปร์/Singapore

เปลี่ยนพระนามเป็น "สุลต่าน มูฮำหมัด ชาห์"

เรื่องที่เล่าอย่างนั้น ไม่อาจเป็นไปได้ เพราะพระเจ้ามหาวังสะสร้างอาณาจักร*ลังกาสุกะ*ก่อนศาสนาอิสลามเกิดขึ้นในดินแดนอาหรับถึงประมาณ ๕๐๐ ปี และหลังจากนั้นอีกราว ๗๐๐ ปี (ราว พ.ศ.๒๐๐๐) ศาสนาอิสลามจึงมาแพร่ขยายในดินแดนแถบนี้

*ลังกาสุกะ*นับถือพระพุทธศาสนาอยู่ ๑๑๐๐–๑๓๐๐ ปี จึงถึงยุคของศาสนาอิสลาม (ราชาองค์แรกที่เปลี่ยนไปนับถืออิสลาม ตามตำนานที่พบใช้พระนามว่า "สุลต่าน อิสมาอิล ชาห์" ไม่ใช่ "สุลต่าน มูฮำหมัด ชาห์")

อนึ่ง ตามตำนานฝ่ายมาเลเซีย อาณาจักร*ลังกาสุกะ*นั้น อยู่ทางฝั่งตะวันตก ลึกเข้าไปในป่าเขาของรัฐ**เคดาห์** (Kedah) ที่โบราณคงเรียกแบบสันสกฤต (อาจจะเป็นคำว่า "กฏาหะ") แล้วได้คืบขยายมาทางตะวันออก จนออกทะเลที่**ปัตตานี**

อย่างไรก็ดี มีบันทึกฝ่ายจีนว่า *ลังกาสุกะ*ตั้งอยู่ที่ฝั่งทะเลด้านตะวันออก (อาจเป็นได้ว่า จีนมาพบหรือติดต่อ เมื่อ*ลังกาสุกะ*ขยายมาถึงฝั่งทะเลตะวันออกนั้นแล้ว)

บางตำราบอกสั้นๆ ว่า *ลังกาสุกะ*ตั้งอยู่ใกล้**ปัตตานี** (in the vicinity of Pattani/Patani) บางท่านอ้างว่าอยู่ที่**ปัตตานี**เลยทีเดียว

[คำว่า "**ปัตตานี**" เองก็น่าศึกษา นักประวัติศาสตร์เวลาเขียนเป็นภาษาอังกฤษ ใช้ว่า Pattani บ้าง Patani บ้าง และมีการสันนิษฐานกันมาต่างๆ ว่าจะเพี้ยนจากคำโน้นคำนี้ ซึ่งก็ไม่ยุติ คงจะได้รับฟังกันต่อไป นอกจากนั้น มีข้อน่ารู้ว่า ถิ่นฐานแห่งหนึ่งในมาลุกุ/Maluku หรือหมู่เกาะโมลุกกะ/Moluccas ของอินโดนีเซีย ก็มีชื่อว่า Patani ด้วย]

หนังสือ *The Hutchinson Dictionary of World History* (1999) บอกหนักแน่นว่า ในช่วงสมัยหนึ่ง เคดาห์ (Kedah ปัจจุบันเป็นรัฐหนึ่งในมาเลเซีย) สิงโครา (Singgora คือ สงขลา) และลิคอร์ (Ligor คือ นครศรี-ธรรมราช) เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพุทธศาสนายุคโบราณชื่อ*ลังกาสุกะ*

ย้อนกลับไปสู่ยุคต้นๆ อีกว่า หลังจากตั้งขึ้นและเจริญมาเพียงศตวรรษเศษ *ลังกาสุกะ* ซึ่งมีคนสายมอญ-เขมรเป็นพื้น ได้ตกไปอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักร*ฟูนัน* (ในแดนเขมร) ซึ่งก็นับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

หลังจากถูก*ฟูนัน*ปกครองราว ๓๐๐ ปี เมื่ออาณาจักร*ฟูนัน*ล่มลงใน ค.ศต. 6 *ลังกาสุกะ*เป็นอิสระขึ้นมาได้ แต่ไม่นานนัก (ไม่รู้เวลาชัด แต่โดยมากว่า ก่อน ค.ศ.800 คือในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔) *ลังกาสุกะ* ก็เช่นเดียวกับดินแดนอื่นส่วนมากบนแหลมมลายู ต้องขึ้นต่ออาณาจักร*ศรีวิชัย*อันยิ่งใหญ่ ที่แผ่อำนาจมาจาก**สุมาตรา** (ปัจจุบันอยู่ในอินโดนีเซีย)

ดินแดนบน**แหลมมลายู**เหล่านี้ รวมทั้ง*ลังกาสุกะ* อยู่ใต้อำนาจของ*ศรีวิชัย*หลายศตวรรษ จนกระทั่ง*ศรีวิชัย*เสื่อมลง จึงพากันเป็นอิสระได้ แต่แล้วก็เข้าสู่ยุคที่*มัชปาหิต*ขึ้นมาเป็นใหญ่อีก

(นักประวัติศาสตร์ยังมีมติไม่ลงกันเด็ดขาดว่า *มัชปาหิต*ได้คุมอำนาจในดินแดนแถบนี้แค่ใด บางมติถึงกับบอกว่า แผ่นดิน**แหลมมลายู**ทั้งหมดถูก*มัชปาหิต*ทำลาย แต่ไม่ได้เข้าครอบครอง อาจเป็นได้ว่า *มัชปาหิต*ไม่ได้เข้าปกครองเอง แต่เอาเป็นเมืองขึ้น; หลักฐานที่มักอ้างกันก็คือพงศาวดารของ**ชวา** ชื่อว่า *"นครกฤตาคม"* ที่แต่งในปี 1365/๑๙๐๘)

*ลังกาสุกะ*ปรากฏชื่อครั้งสุดท้าย ในพงศาวดาร*นครกฤตาคม* (แหล่งข้อมูลหลายแห่งเขียนกันต่างๆ เป็น *Nagarakertagama* บ้าง *Nagarakartagama* บ้าง *Nagarakrtagama* บ้าง คงจะคลาดเคลื่อนมาจาก *Nagarakritagama* จึงเขียนอย่างที่ให้ไว้นี้) อันว่าด้วยสงครามระหว่าง*ศรีวิชัย* กับ*มัชปาหิต* แล้วก็หายไปจากประวัติศาสตร์

*นครกฤตาคม*นั้น กล่าวถึง*ลังกาสุกะ*ในฐานะเป็นรัฐหนึ่งบนฝั่งทะเลด้านตะวันตก ซึ่งขึ้นต่ออำนาจของ*มัชปาหิต* (อาจเป็นได้ว่าเวลานั้นอยู่ในระยะช่วงชิงอำนาจกัน จึงต่างก็อ้างความเป็นใหญ่)

ต่อจาก*มัชปาหิต* ก็ถึงยุคของ**รัฐสุลต่านแห่ง*มะละกา*** ซึ่งมีอำนาจสูงสุดในครึ่งหลังของ ค.ศต.15 (ราว พ.ศ.๒๐๐๐–๒๐๕๐) โดยได้คุมดิน

แดนแหลมมลายูทั้งหมด ตลอดไปถึงสุมาตราตะวันออกส่วนใหญ่

ถึงตอนนี้ ไม่ว่า*ลังกาสุกะ*จะยังอยู่หรือไม่ หรือจะได้เปลี่ยนไปเป็นอะไรแล้วก็ตาม ถิ่นแดนนั้นก็คงเป็นอันได้อยู่ใต้กำกับของ*มะละกา*นี้

อินโดนีเซีย: ที่สุมาตรา ย้อนไปถึง ศรีวิชัย

ตรงนี้ พักเรื่องบนผืนแผ่นดิน**อินโดจีน**ไว้ก่อน แล้วมองออกไปทางด้านหมู่เกาะทั้งหลายในทะเล คือทาง**อินโดนีเซีย**บ้าง

เกาะแถบนี้ ที่เป็นดินแดนสำคัญในประวัติศาสตร์ ได้แก่ **สุมาตรา** และชวา (พ่วง*บาหลี*เข้าด้วย) แต่ความเป็นไปในยุคแรกของดินแดนเหล่านี้ไม่มีเรื่องมาถึงคนรุ่นหลัง จนกระทั่งหลวงจีนที่จาริกไปศึกษาสืบพระพุทธศาสนาในชมพูทวีป ได้เดินทางผ่านมาแวะระหว่างทาง และบันทึกเรื่องไว้

หลวงจีนที่รู้จักกันดีที่สุด คือ **ฟาเหียน** (Fa-hsien/Faxian) **เหี้ยนจังหรือยวนฉางหรือถังซัมจั๋งหรือโมกษเทวะ** (Hsuan-tsang/Yuan-tsang/Xuanzang) และ**อี้จิง** (I-ching/I-tsing/Yijing)

ท่านแรกคือ หลวงจีน**ฟาเหียน** จาริกออกจากจีนในปี 399/๙๔๒ อยู่ในอินเดีย ๖ ปี (405-411/๙๔๘–๙๕๔) ในรัชกาลของพระเจ้าจันทร-คุปต์ ที่ ๒ (คือพระเจ้าวิกรมาทิตย์ ที่ทรงมีกวีคนเด่นชื่อว่ากาลิทาส ผู้นิพนธ์เรื่อง*ศกุนตลา*) แห่งราชวงศ์คุปตะ ขาไปเดินทางบก ขามากลับทางเรือ แวะหาความรู้และคัมภีร์ที่ลังกา ๒ ปี แล้วเดินทางต่อ เรือถูกพายุทะเลพัดพาไปขึ้นฝั่งบนเกาะหนึ่งที่ไม่ได้ตั้งใจไป สันนิษฐานกันว่าเป็นเกาะ*ชวา* แล้วเดินทางต่อจนถึงมาตุภูมิ รวมอยู่ในทะเลกว่า ๒๐๐ วัน

บันทึกของหลวงจีน**ฟาเหียน** ช่วยให้ทราบว่า เวลานั้น ได้มีการเดินทางค้าขายกันแล้ว ระหว่างดินแดนแถบนี้กับเมืองจีน แต่ไม่ได้บอกเรื่องราวที่ให้เห็นความสำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรม

กระนั้นก็ตาม มั่นใจกันว่าพระพุทธศาสนาได้มาถึงถิ่นแดนแถบนี้ตั้งแต่ค.ศต. ต้นๆ เนื่องจากได้มีพระภิกษุหลายรูปจาริกมาเผยแผ่ โดยเฉพาะ

เรื่องของพระคุณวรมัน ผู้ออกบวชจากราชตระกูล ซึ่งบ่งชี้ว่า พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในชวานานแล้วก่อน ค.ศต. 5 (ก่อนหลวงจีนฟาเหียนมา)

ท่านที่สอง พระถังซัมจั๋ง ออกจาก*เสฉวน*ในปี 629/๑๑๗๒ ถึงที่หมายในชมพูทวีปปี 633/๑๑๗๖ กลับสู่จีนถึงเมืองเชียงอาน (หรือฉางอัน) ในปี 645/๑๑๘๘ ผจญภัยแต่ทางบกทั้งขาไปและกลับ จึงไม่มีเรื่องเล่าด้านนี้

ท่านที่สามคือ หลวงจีนอี้จิง ลงเรือออกจาก*กวางตุ้ง*ในปี 671/๑๒๑๔ ใช้เวลาน้อยกว่า ๒๐ วัน ก็มาถึงเมืองหลวงของอาณาจักร*ศรีวิชัย* ที่ปาเลมบัง ในเกาะสุมาตรา แล้วพำนักอยู่ระยะหนึ่ง ก่อนเดินทางต่อ สู่ชมพูทวีป เพื่อไปยังที่หมายสำคัญ คือศูนย์การศึกษานานาชาติ ณ มหาวิทยาลัยนาลันทา

หลวงจีนอี้จิงแวะพักที่*ศรีวิชัย* ครั้งหลัง ยาวหน่อย นานถึง ๖ ปี คือ 689-95/๑๒๓๒–๑๒๓๘

ตามบันทึกของหลวงจีนอี้จิงแสดงว่า เวลานั้นพระพุทธศาสนาเจริญมากใน*ศรีวิชัย* จนอาณาจักรนั้นเป็นศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่งในการศึกษาพระพุทธศาสนา ซึ่งท่านได้เขียนชื่นชมไว้ว่า ผู้จะเล่าเรียนพระพุทธศาสนาให้ได้ผลดี ควรมาเริ่มศึกษาที่นั่น และมหาราชาแห่ง*ศรีวิชัย*ก็อุปถัมภ์บำรุงตลอดจนอำนวยความสะดวกในการเดินทางแก่ท่านเป็นอย่างดี

จากบันทึกที่หลวงจีนอี้จิงเขียนไว้ อาณาจักร*ศรีวิชัย*จึงได้ปรากฏชื่อเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ ขณะที่กำลังรุ่งเรืองมาก มีอำนาจควบคุม*ช่องแคบมะละกา* (Strait of Malacca/Melaka; คือช่องทะเลระหว่างแผ่นดินแหลมมลายูกับสุมาตรา) ตลอดจน*ช่องแคบซุนดา* (Sunda Strait; คือระหว่างสุมาตรากับชวา) ทั้งหมด

โดยนัยนี้ *ศรีวิชัย* นอกจากเป็นศูนย์กลางใหญ่ของการค้าขายกับ*จีน*และ*อินเดีย*แล้ว ก็ควบคุมเส้นทางพาณิชย์ระหว่าง*จีน* (เวลานั้นอยู่ในยุคราชวงศ์*ถัง*) กับนานาชาติที่อยู่ต่อออกไปทางตะวันตกทั้งหมด

ในช่วงใกล้กับที่หลวงจีนอี้จิงจาริกมานั้น อาณาจักร*ลังกาสุกะ*

ตลอดจนรัฐทั้งหลายบนแผ่นดินแหลมมลายูแทบทั้งหมด ได้ตกไปอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักร*ศรีวิชัย*

*สิงคโปร์*ก็เป็นเมืองหน้าด่านแห่งหนึ่งที่*ศรีวิชัย*ตั้งขึ้นไว้ ดังที่ได้เป็นจุดหนึ่งที่พระเจ้าราเชนทร์แห่ง*โจละ*โจมตี เมื่อยกมาทำสงครามกับ*ศรีวิชัย* ในปี 1025/๑๕๖๘ มีผู้สันนิษฐานด้วยว่า ชื่อเมืองว่า "สิงหปุระ" ที่เพี้ยนมาเป็นสิงคโปร์ก็เป็นนามที่พระเจ้าราเชนทร์ทรงตั้งขึ้น

(บ้างก็ว่า ชื่อดังกล่าวนั้น มหาราชาแห่ง*ศรีวิชัย*ที่ตั้งเมืองนี้ขึ้น ได้ทรงตั้งไว้ และที่ว่าอย่างอื่นก็มีอีก ส่วนชื่อพื้นถิ่นของเกาะนี้มาจากภาษาชวา เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า Tumasik หรือ Temasek)

ศรีวิชัย ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในสุมาตราภาคใต้ รุ่งเรืองยิ่งใหญ่อยู่ราว ๕ ศตวรรษ จนกระทั่งเมื่อพ่ายแพ้แก่พระเจ้าราเชนทร์แห่ง*โจละ* ที่ยกมาตีในปี 1025/๑๕๖๘ แล้ว ก็อ่อนแอและเสื่อมลงเรื่อยมา จนถูกอาณาจักร*มัชปาหิต* ที่มีศูนย์กลางอยู่ในชวา แซงขึ้นมาเป็นใหญ่แทนที่ใน ค.ศต. 13 รวมมีอายุนับแต่ ค.ศต. 7 อยู่ได้ ๗ ศตวรรษ

อิสลาม เริ่มเข้าที่สุมาตรา

เมื่อหลวงจีนอี้จิงมาถึง*ศรีวิชัย*ในปี 671/๑๒๑๔ นั้น ศาสนาอิสลามกำลังเกิดขึ้นใหม่ๆ ในแดนอาหรับ นับตามฮิจเราะฮ์ศักราชเป็นปีที่ ๔๙ เข้าสู่ยุคกาหลิฟราชวงศ์อูมัยยัด ที่ดามัสกัส ในซีเรีย ได้ ๑๐ ปี อันเป็นช่วงเวลาที่อาหรับและอิสลามกำลังแผ่ขยายอย่างรวดเร็วยิ่ง

อีกเพียงประมาณ ๓๐ ปีหลังจากนั้น ทัพมุสลิม*อาหรับ*ก็บุกเข้าลุ่มแม่น้ำสินธุ รบชนะ และเข้าครอบครองดินแดนเข้ามาเรื่อยๆ

ทัพมุสลิม*อาหรับ*เข้าตีดินแดนที่ปัจจุบันเป็นแคว้นสินธ์ หรือสินท์ (Sindh หรือ Sind = Sindhu คือ สินธุ) โดยยกเข้าบุกทางเรือก่อน แต่ไม่สำเร็จ จึงโจมตีทางบก และเข้าครองดินแดนในปี 712/๑๒๕๕ แล้วต่อมาในปี 775/๑๓๑๘ ก็ยกทัพมาทางเรือเข้าตีเมือง*วลภี* ได้ทำลายทั้ง

เมืองวลภีนครหลวง และมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่ชื่อว่าวลภี หมดสิ้น พระเจ้าศีลาทิตย์ที่ ๖ ได้ถูกสังหาร เป็นอันสิ้นราชวงศ์ไมตรกะ

จากแคว้นสินธ์นั้น ทัพมุสลิม*อาหรับ*พยายามเดินหน้าเข้าสู่ปัญจาบ และแคชเมียร์ (กัศมีระ) ต่อไปอีก แต่ในแถบนี้ เจ้าถิ่นเข้มแข็งมาก สามารถสะกัดกั้นไว้ได้ ดินแดนของมุสลิม*อาหรับ*ในอินเดียจึงถูกจำกัดอยู่แค่นั้น ขยายออกไปไม่ได้อีกเลย จนสิ้นยุคของมุสลิม*อาหรับ*

ประวัติศาสตร์จำหมายว่า การที่ทัพมุสลิม*อาหรับ*พิชิตแคว้นสินธ์/สินธุ์ได้ในปี 711/๑๒๕๔ นี้ เป็นนิมิตหมายแห่งการที่ศาสนาอิสลามเข้าสู่แดนภารตะ และพร้อมกันนั้น แคว้นสินธ์ที่พิชิตได้คราวนี้ ก็เป็นจุดกำหนดสุดเขตแดนด้านตะวันออกที่มุสลิม*อาหรับ*แผ่อำนาจไปถึงด้วย

การแผ่ไปของอิสลามและขยายแดนอำนาจของมุสลิม ในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เริ่มขึ้นใหม่ และดำเนินไปอย่างกว้างขวางยิ่งใหญ่แท้จริง หลังจากนี้ประมาณ ๓ ศตวรรษ ในยุคของมุสลิม*เตอร์ก*

ดังกล่าวแล้วว่า ทัพมุสลิม*เตอร์ก*รุกรบบุกเข้ามาในชมพูทวีป จนได้ตั้ง*รัฐสุลต่านแห่งเดลี* (Delhi Sultanate) ขึ้น เมื่อ ค.ศ.1206/พ.ศ.๑๗๔๙

การเข้าครองของมุสลิม*เตอร์ก* เริ่มด้วยสงครามใหญ่ในปี 1001/๑๕๔๔ ซึ่งคราวนี้พิชิตแคว้น*ปัญจาบ*ก่อน* และเมื่อตั้ง*รัฐสุลต่านแห่งเดลี*แล้ว ก็ขยายออกไปเรื่อยๆ ได้เข้าครองแคว้น*คุชราต* (Gujarat) ซึ่งอยู่ถัดจากแคว้น*สินธ์*มาทางตะวันออก ในปี 1297/๑๘๔๐

จากนั้น เพียงถึงปี 1310/๑๘๕๓ *สุลต่านแห่งเดลี*ก็เข้ายึดเมืองมทุรา (Madura บัดนี้เรียก Madurai) ที่อยู่เกือบปลายสุดภาคใต้ของอินเดียได้

จาก*คุชราต* ซึ่งเป็นรัฐบนฝั่งทะเลตะวันตกของอินเดีย (มีเมืองท่าสำคัญ โดยเฉพาะสุราต/Surat และภารุจ/Bharuch ที่โบราณเรียกว่า

---

* สงครามใหญ่ครั้งนี้ (ระหว่างสุลต่านมะหะหมุด กับราชาไชยบาล ในปี 1001/๑๕๔๔ และครั้งต่อมากับราชาอานันทบาล ในปี 1008/๑๕๕๑) เป็นเรื่องที่สยดสยองมาก ผู้สนใจอาจจะอ่านไว้เป็นความรู้

ภารุกัจฉ์ อันมีชื่อเสียงมากมาแต่พุทธกาล ใกล้อ่าวแคมเบย์/Cambay) และจาก**อินเดียภาคใต้**นั้น ศาสนาอิสลามก็มากับพ่อค้าชาวอินเดีย สู่อินโดนีเซีย ตั้งแต่ คศ.ต. 13 คือ พ.ศ.๑๘๐๐ เศษ เป็นต้นมา โดยเริ่มที่**สุมาตรา**ภาคเหนือ

การมาของศาสนาอิสลามสู่ดินแดนอันเป็นเกาะและชายทะเลแถบนี้ มีลักษณะอันเป็นที่สังเกตว่า มากับเหล่าพ่อค้าวาณิช มิใช่มากับกองทัพเหมือนอย่างการแผ่ขยายบนผืนแผ่นดิน ในชมพูทวีป เป็นต้น

ความจริง พ่อค้าชาวอาหรับ ตลอดจนชาวเปอร์เซีย (เปอร์เซียหรืออิหร่าน ไม่ใช่ชาว*อาหรับ* แต่เป็นคน*อารยัน*) จากตะวันออกกลาง ได้เดินทางค้าขายทางทะเลมานานตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว แต่ส่วนมากมาแค่อินเดีย ส่วนน้อยจึงเลยมาแถบ**สุมาตรา**และ**ชวา** (ตลอดจนไปถึงจีน)

แต่ที่สำคัญก็คือ ในยุคก่อนศาสนาอิสลามเกิดขึ้น แดน***อาหรับ***มีชนเผ่าใหญ่-น้อยมากมาย และเต็มไปด้วยสงครามระหว่างเผ่า (tribal warfare) ครั้นเมื่ออิสลามเกิดขึ้นในปี 622/๑๑๖๕ แล้ว พระศาสดาน**บีมุฮัมมัด**ต้องใช้เวลาไม่น้อยในการสู้รบรวมชนชาวอาหรับให้เป็นอันเดียวกัน

แม้ในยุคของ**กาหลิฟ**ที่สืบต่อมา ตลอดจนในยุคของสุลต่านทั้งหลาย การแผ่อิสลามและการขยายดินแดนมุสลิม ที่เป็นงานอันมุ่งออกไปบนผืนแผ่นดิน ก็เป็นภาระใหญ่ที่ดำเนินมาอีกหลายศตวรรษ

ดังนั้น การแผ่มาของอิสลามทางแถบนี้ ที่เป็นเรื่องก่อน คศ.ต. 13 (ราว พ.ศ.๑๘๐๐) แม้จะมีร่องรอยอยู่บ้าง ก็จึงสันนิษฐานว่าเป็นเรื่องรายย่อย เป็นการส่วนบุคคลหรือภายในหมู่ในกลุ่ม ยังไม่เป็นงานเป็นการ

ตามที่มีหลักฐาน ศาสนาอิสลามเริ่มต้นในอินโดนีเซียเมื่อสุด คศ.ต. 13 ที่สุมาตราภาคเหนือ โดยมีรัฐพาณิชมุสลิมเล็กๆ ของชนชาว*อาเจะห์* ๒ แห่ง ชื่อสมุทรปาไซ (Samudra-Pasai) และเปอร์ลัก (Perlak) ทั้งนี้ สุลต่านท่านแรกคือ Sultan Malik al Saleh แห่งปาไซ (ต่อจากนี้อีก ๒๐๐ ปีเศษ จึงเกิด*รัฐสุลต่านแห่งอาเจะฮ์*/Aceh ที่ยิ่งใหญ่ ขึ้นใน**สุมาตรา**ภาคเหนือนี้)

มลายู ขยายจากสุมาตรา ขึ้นยังมาเลเซีย

ได้กล่าวแล้วว่า *ศรีวิชัย*ที่มีศูนย์กลางอยู่ในสุมาตราภาคใต้ หลังจากพ่ายแพ้แก่แคว้น*โจละ*แห่งอินเดียใต้ ในปี 1025/๑๕๖๘ แล้ว ก็อ่อนกำลังลงเรื่อยๆ อาณาจักรต่างๆ ที่อยู่ใต้อำนาจ ทั้งในสุมาตราเอง ทั้งในชวา และบนแผ่นดินแหลมมลายู ต่างก็ทยอยแยกตัวออกไปเป็นอิสระ

โดยเฉพาะที่โดดเด่นขึ้นมาจนแทนที่*ศรีวิชัย* ก็คืออาณาจักร*มัชปาหิต*ในชวา ซึ่งมีอำนาจปกครองปาเลมบัง ที่เคยเป็นศูนย์กลางของ*ศรีวิชัย*ด้วย

ในสุมาตราเอง ทางภาคตะวันตก เป็นถิ่นชื่อว่า มลายู (Malayu/Melayu) หรือชัมพี (Jambi; เมืองหลวงก็ชื่อชัมพี) ของชนชาติที่เรียกว่ามีนังกะเบา (Minangkabau) ซึ่งมีคนอินเดียอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่ ค.ศต. 2 (ราว พ.ศ. ๗๐๐) จึงเป็นดินแดนที่นับถือศาสนาฮินดู

เมื่อ*ศรีวิชัย*รุ่งเรืองตั้งแต่ ค.ศต. 7 (พ.ศ.๑๒๐๐ เศษ) เป็นต้นมา ชัมพีก็ได้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร*ศรีวิชัย*นั้น และราว ค.ศ.1100/พ.ศ. ๑๖๔๓ ได้เป็นศูนย์กลางของอาณาจักร*ศรีวิชัย*อยู่หนหนึ่ง

(บางท่านสันนิษฐานว่า เมื่อ*ศรีวิชัย*ที่ปาเล็มบังเปลี้ยลงเพราะถูกพระเจ้าราเชนทร์แห่ง*โจละ*มาโจมตีในปี 1025/๑๕๖๘ ศูนย์อำนาจของ*ศรีวิชัย*จึงย้ายร่นลึกเข้าไปอยู่ ณ *ชัมพี* ที่เป็นแดนมลายูนี้)

เมื่อ*ศรีวิชัย*เสื่อมลงๆ จนถึง ค.ศต. 14 ชาวมีนังกะเบาก็ได้ตั้งอาณาจักรชัมพีของตนขึ้น แต่ขาดโอกาสที่จะสร้างฐานกำลังนาวีให้แข็งแกร่งอย่าง*ศรีวิชัย*ในอดีต จึงกลายเป็นช่องว่างให้*มัชปาหิต*ในชวายิ่งใหญ่ขึ้นมา

เมื่อ*มัชปาหิต*เรืองอำนาจมาก ชัมพีก็ตกอยู่ใต้อำนาจของ*มัชปาหิต*แห่งชวาด้วย เช่นเดียวกับดินแดน*ศรีวิชัย*ในอดีต ที่หมดอำนาจไปแล้ว

เมื่อจะสิ้น ค.ศต. 14 ทั้ง*ชัมพี* และปาเลมบังคือศูนย์เดิมของ*ศรีวิชัย*ได้พยายามตั้งตัวเป็นอิสระ แต่ไม่สำเร็จ โดยเฉพาะเจ้าปรเมศวร ผู้ครองปาเลมบัง ได้ประกาศในปี 1389/๑๙๓๒ ทำนองว่าจะไม่ขึ้นต่อ*มัชปาหิต*

แล้วถูกพวกชวาแห่ง*มัชปาหิต*ขับไล่ หนีไปตั้งตัวที่*สิงคโปร์* ก็ถูกตามไปกำจัด ต้องหนีต่อไปขึ้นแผ่นดิน**แหลมมลายู** แล้วเปลี่ยนตัวเป็นมุสลิม ตั้งอาณาจักร*มะละกา*ขึ้นมา โดยสถาปนาตนเป็น**สุลต่านอิสกันดาร์ชาห์**

มีงานวิจัยทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงมติว่า ดินแดนที่เรียกว่า**มลายู** (Malayu/Melayu) ใน**สุมาตรา**นั้น มิใช่เฉพาะส่วนของอาณาจักรชัมพี (ซึ่งยังเป็น Province หนึ่งของอินโดนีเซียปัจจุบัน) เท่านั้น แต่รวมตลอดทั้งปาเล็มบังด้วย พูดคร่าวๆ ว่า **สุมาตรา**เป็นถิ่นแท้แต่เดิมของ**มลายู**

ดังนั้น การที่เจ้าชาย**ปรเมศวร**จาก**สุมาตรา** ไปตั้ง*รัฐสุลต่านแห่งมะละกา*ขึ้นบนแผ่นดินด้านปลายแหลมนั้น จึงเป็นการนำเอาความเป็น "มลายู" ไปสถาปนา หรือไปขยาย บนแผ่นดินซึ่งเรียกในบัดนี้ว่า**แหลมมลายู** หรือคาบสมุทรมาเลย์ (Malay Peninsula)*

ต่อมา *รัฐสุลต่านแห่งมะละกา*บนคาบสมุทรมาเลย์ ก็เรืองอำนาจเป็นใหญ่ขึ้นแทนที่*มัชปาหิต* ซึ่งเมื่อสิ้น ค.ศต. 14 (ราว พ.ศ.๑๙๕๐) ก็เสื่อมลงๆ จนเลือนหายไปในช่วงต้น ค.ศต. 16 (ประมาณปี 1527/๒๐๗๐)

เอกสารบางแห่งกล่าวว่า ในเสี้ยวแรกของ ค.ศต. 15 (คือในช่วงปี 1401-1425/๑๙๔๔–๑๙๖๘ *มัชปาหิต*ถูกกองเรือจีนโจมตี การสู้รบกันทำให้เกิดทุพภิกขภัยตามมา แล้ว*มัชปาหิต*ก็เสื่อมลงๆ ดำรงอิสรภาพอยู่ได้อีกราว ๕๐ ปี ก็ตกไปอยู่ใต้อำนาจของ*รัฐสุลต่านแห่งมะละกา*

ในยุคของอาณาจักร*มะละกา*นี้ ศาสนาอิสลามซึ่งก่อนนั้นแพร่ไปช้าๆ ก็ได้เปลี่ยนเป็นแผ่ขยายไปอย่างรวดเร็ว ก่อนจะถึงปี 1500/๒๐๔๓ อิสลามก็ได้ตั้งหลักมั่นแล้วใน ยะฮอร์ เคดาห์ เปรัก ปะหัง และตรังกานู (Johor, Kedah, Perak, Pahang, Terengganu)

---

* มีการพยายามสืบค้นกันในเรื่องนี้ เช่น งานวิจัยของ Professor Leonard Y. Andaya เรื่อง *The Search for the 'Origins' of Melayu* ที่พิมพ์ใน *Journal of Southeast Asian Studies* ในอังกฤษ ฉบับ October 2001

บางมติถึงกับว่า แหล่งเดิมของ**มลายู**เริ่มที่**บอร์เนียว** แล้วจึงมาพัฒนาที่**สุมาตรา**

แต่แล้ว เมื่อเข้าสู่ยุคอาณานิคม อาณาจักร*มะละกา*ก็สิ้นอำนาจไป โดยถูก*โปรตุเกศ*เข้าครอบครองใน ค.ศ.1511/พ.ศ.๒๐๕๔

ถึงตอนนั้น ช่องว่างแห่งอำนาจเกิดขึ้น อาณาจักรมุสลิมยิ่งใหญ่ชื่อว่า*อาเจะฮ์*/Aceh ก็เรืองอำนาจขึ้นมาที่สุมาตราภาคเหนือ

เวลาผ่านมาถึงบัดนี้ คือใน ค.ศต. 16 (พ.ศ. ๒๐๐๐ เศษ) กษัตริย์มีนังกะเบาแห่ง*ชัมพี* ที่เป็นแหล่งเดิมของมลายู ก็ได้เปลี่ยนเป็นมุสลิม ดินแดนนี้จึงเข้าสู่ยุคของศาสนาอิสลาม

จะเห็นว่า ศูนย์อำนาจ หรือความยิ่งใหญ่เคลื่อนย้ายไปหมุนเป็นวง เริ่มจาก*ศรีวิชัย*ที่สุมาตรา ย้ายสู่*มัชปาหิต*ในชวา แล้วเลื่อนไป*มะละกา*บนแหลมมลายู ครบแล้วก็เหมือนมาตั้งต้นใหม่ที่สุมาตราอีก

ข้อต่างคือ เมื่อเริ่มรอบแรก ใน ค.ศต. 7 สุมาตราเป็นดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนา ครั้นเริ่มรอบใหม่ ใน ค.ศต. 16 สุมาตราเป็นดินแดนแห่งศาสนาอิสลาม

เมื่อได้พูดถึงสุมาตราแล้ว คราวนี้ ก็หันไปดูทางด้านชวาบ้าง

ชวา ขึ้นมาล้ำ สุมาตรา

บนเกาะชวา ที่อยู่ต่อลงไปทางใต้ ถัดจากสุมาตรา โดยมีช่องแคบซุนดา (Sunda Strait) คั่นอยู่ มีอาณาจักรที่เจริญมาแต่โบราณ ซึ่งอาจจะเก่าแก่กว่า*ศรีวิชัย* อย่างน้อยก็เคียงข้างหรือแข่งคู่กันมา แต่ไม่ใหญ่โตเท่า จึงไม่ปรากฏชื่อเด่น

เพื่อรวบรัด ขอเล่าสั้นๆ ว่า อย่างที่กล่าวแล้ว เมื่อหลวงจีนฟาเหียนเดินทางกลับเมืองจีนทางทะเล ตอนต้น ค.ศต. 5 (ราว พ.ศ.๙๕๖) เรือที่ท่านโดยสารมาถูกคลื่นซัดไปขึ้นฝั่งเกาะหนึ่ง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นชวา และพระคุณวรมัน ที่ออกบวชจากราชวงศ์ ซึ่งมาจากกัศมีระ/แคชเมียร์ ก็ได้เขียนเรื่องราวในยุคเดียวกันนี้บอกไว้ เกี่ยวกับการที่ท่านได้มาสั่งสอน

บันทึกที่ว่านั้น ทำให้คนยุคหลังรู้ว่า การเดินทางค้าขายระหว่าง

จีนกับชวาได้มีมานานแล้ว และพระพุทธศาสนาก็ได้ตั้งมั่นอยู่แล้วที่นั่น ซึ่งคงนานแล้วก่อนที่ท่านทั้งสองไปถึง

มีศิลาจารึกบอกไว้ให้ทราบว่า แถวๆ เมืองจาการ์ตา (Jakarta) ปัจจุบันนี้ ย้อนไปเมื่อ ค.ศต. 5-6/พ.ศต. ๑๐–๑๑ เคยมีอาณาจักรโบราณเก่าแก่ที่สุดแห่งชวาตะวันตก ชื่อว่า ***ตรุมา*** (Taruma; เรียกเต็มว่า ***ตรุมานคร***/Tarumanegara บันทึกฝ่ายจีนเรียกว่า โตโลมา/ To-lo-ma) ซึ่งเป็นดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนา (บางตำราว่าเป็นฮินดู) มีราชาที่เข้มแข็งที่สุด พระนามว่าปูรณวรมัน แต่เรื่องราวของอาณาจักรนี้ นักประวัติศาสตร์ไม่อาจหารายละเอียดมาเล่าได้

ครั้นถึงต้น ค.ศต. 7 (ยุคเดียวกับ***ศรีวิชัย***ในสุมาตรา) ก็ได้มีอาณาจักรสำคัญเกิดขึ้นแล้วในชวาหลายแห่ง ทั้งอาณาจักรค้าขายชายฝั่งทะเล และอาณาจักรกสิกรรมทำนาข้าวลึกเข้าไปในผืนแผ่นดิน

โดยเฉพาะในชวาภาคกลางและภาคตะวันออก เมื่อต้น ค.ศต. 8 (ราว พ.ศ.๑๒๕๐) มีอาณาจักรกสิกรรมรุ่งเรืองอยู่ ชื่อว่า***มาตาราม*** (Mataram) เป็นถิ่นนับถือศาสนาฮินดู มีกษัตริย์ในสายราชวงศ์สัญชัย

บางตำราว่า เมื่อถึงครึ่งหลังของ ค.ศต. 8 (ราว พ.ศ.๑๓๐๐) อาณาจักร***มาตาราม*** ได้เสื่อมลงไป โดยมีอาณาจักรใหม่ของชาวพุทธแห่งราชวงศ์***ไศเลนทร*** (Sailendra) เจริญขึ้นมาบนที่ราบเกทุ (Kedu Plain) ที่อยู่ใกล้เคียง

อย่างไรก็ดี เรื่องราวตอนนี้ นักประวัติศาสตร์ว่าไว้ต่างกัน บางพวกว่า อาณาจักร***มาตาราม***นั่นเองมีกษัตริย์เป็นราชวงศ์***ไศเลนทร*** คือเป็นอาณาจักรเดียวกัน และกล่าวว่ากษัตริย์ราชวงศ์***ไศเลนทร***นี้ ตอนต้นนับถือศาสนาฮินดู แล้วต่อมาเปลี่ยนเป็นนับถือพระพุทธศาสนา

(ถ้ายอมรับว่าเป็นอาณาจักรเดียวกันตามมตินี้ ก็น่าพิจารณาว่าเมื่อเลิกนับถือฮินดูแล้วมานับถือพุทธศาสนา จะสร้าง Borobudur ก่อนแล้วไปสร้าง Prambanan ทีหลัง ตามเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ ได้อย่างไร)

กษัตริย์ราชวงศ์*ไศเลนทร* ได้สร้างมหาสถูปยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า Borobudur (สันนิษฐานกันว่าอาจเลือนมาจากคำว่า **"บรมพุทโธ"**) ขึ้นเมื่อราว 800/๑๓๕๐ (บางตำราว่าสร้างตอนกลาง ค.ศต. 9; อยู่ห่างจากเมือง Jogjakarta/Yogyakarta ประมาณ ๖๘ กม.)

มหาสถูป Borobudur นี้ ใหญ่เพียงใด ขอพูดไว้เพียงว่า สร้างด้วยหินภูเขาไฟประมาณ ๒ ล้านตารางฟุต บนฐานสี่เหลี่ยม กว้างด้านละ ๑๒๑ เมตร (๔๐๓ ฟุต) สูงขึ้นไปเป็นรูปทรงแบบปิระมิด มีลานเป็นขั้นลดหลั่นกันขึ้นไป ๘ ชั้น และในแปดชั้นนั้น ๕ ชั้นล่างเป็นลานสี่เหลี่ยม ๓ ชั้นบนเป็นลานวงกลม และบนลานกลมชั้นสูงสุด มีพระสถูปตั้งสูงขึ้นไปอีก ๓๑.๕ เมตร

ส่วนอาณาจักร*มาตาราม* ที่เสื่อมลงไป ต่อมาก็ตั้งขึ้นใหม่อีกในตอนกลาง ค.ศต.9 แล้วเจริญต่อมาอีกหลายศตวรรษ

โดยเฉพาะในตอนต้น ค.ศต. 10 (900-930/๑๔๔๓–๗๓) ***มาตาราม*** ซึ่งเป็นอาณาจักรฮินดู ได้สร้าง**มหาเทวสถาน** เรียกว่า **ปรัมพนัน**/Prambanan (เขียน**ปรัมพนัม**/Prambanam ก็มี) ขึ้นมา เพื่อเป็นที่บูชาพระศิวะ อันนับว่าเป็นศิวเทวาลัยใหญ่ที่สุดในอินโดนีเซีย

มหาสถูป Borobudur ฝ่ายพุทธศาสนา ของราชวงศ์*ไศเลนทร* กับ**มหาเทวสถาน ปรัมพนัน** ฝ่ายฮินดู ของอาณาจักร*มาตาราม*นี้ ใหญ่มหึมาทั้งสองแห่ง และอยู่ใกล้กันด้วย (ห่างกันไม่ถึง ๘๐ กม.) จึงเป็นที่สังเกต และเป็นแหล่งศึกษาเชิงเปรียบเทียบสำหรับนักค้นคว้า

เรื่องของราชวงศ์*ไศเลนทร*นี้ นอกจากที่เกี่ยวกับการสร้างมหาสถูป Borobudur แล้ว ก็ไม่ค่อยรู้อะไรกันอีก หรือรู้กันแบบไม่ค่อยชัด

นักประวัติศาสตร์เห็นกันว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (Jayavarman II; น่าสังเกตว่าชัยวรมันที่ ๑ ไม่ปรากฏ) ผู้สถาปนาอาณาจักร*ขอม*โบราณ ซึ่งมีเชื้อสายทางวงศ์กษัตริย์แห่ง*ฟูนัน*ด้วย มาจากราชสำนักแห่ง*ไศเลนทร* ในตอนปลาย ค.ศต. 8 เมื่อประมาณปี 790/๑๓๓๓ และได้ประกาศอาณา

จักร*ขอม*เป็นอิสระจาก*ไศเลนทร* ในปี 802/๑๓๔๕

เท่าที่พูดกันอันสำคัญอีกตอนหนึ่งคือเรื่องที่ว่า ในช่วงกลาง ค.ศต. 9 (ราว พ.ศ.๑๔๐๐) ขณะที่ราชวงศ์*มาตาราม*เข้าครองดินแดนของ*ไศเลนทร*ในชวา กษัตริย์ราชวงศ์*ไศเลนทร*นี้ ก็ได้ไปเป็นใหญ่ครองอาณาจักร*ศรีวิชัย*ในสุมาตรา โดยมีอำนาจครองดินแดน**แหลมมลายู**ส่วนใหญ่ด้วย จนกระทั่ง*ศรีวิชัย*ที่ราชวงศ์*ไศเลนทร*ปกครองนั้น เสื่อมไปในกลาง ค.ศต. 11

ในยุคที่*ศรีวิชัย*ในสุมาตราเสื่อมลงช่วงต้นๆ คือใน ค.ศต.11 ได้เกิดมีอาณาจักรใหม่ขึ้นในชวาตะวันออก ชื่อว่า*กาทิรี* (Kadiri; ปัจจุบันเรียกว่า Kediri) มีเมืองหลวงชื่อว่าดาหา (Daha; อ่านอย่างบาลี-สันสกฤตว่า ทหะ เหมือนในคำว่าเทวทหะ)

ขอแทรกว่า ตรงนี้ตำราทั้งหลายว่าต่างกันจนสับสน เมื่อตรวจสอบสืบค้นไป ก็พอเชื่อมความตามแหล่งข้อมูล ๒-๓ แห่งได้ว่า เป็นเรื่องสืบมาจากอาณาจักร*มาตาราม*นี้เอง ซึ่งหลังจากตั้งขึ้นใน ค.ศต. 8 โดยพระเจ้าสญชัย (ครองราชย์ปี 732-778/ ๑๒๗๕–๑๓๒๑) แล้ว ก็มีอำนาจขยายออกไปตั้งแต่ชวาภาคกลางถึงภาคตะวันออก

ต่อมาต้น ค.ศต. 10 ศูนย์อำนาจของ*มาตาราม*ได้เคลื่อนย้ายไปทางตะวันออก

เวลาผ่านไป ได้เกิดภัยพิบัติ ถูก*ศรีวิชัย*ที่ขัดแย้งกันมาทำลายบ้าง ถูกกบฏทำลายบ้าง จนกระทั่งปี 1019/๑๕๖๒ เกิดมีราชาองค์สำคัญของ*มาตาราม* (มีพระนามเขียนกันว่า Airlangga บ้าง Erlangga บ้าง) รวมกำลังฟื้นอาณาจักรให้เข้มแข็ง แล้วแบ่งอาณาจักรให้โอรส ๒ องค์ครอง

ครั้งนั้น *มาตาราม*หายไป แยกเป็น ๒ อาณาจักร คือ *กาทิรี* กับ*ชังคละ* ทำให้แตกกันและอ่อนแอลง กระทั่งราชาชยาภัย (ครองราชย์ 1135-57) รวม*ชังคละ*เข้ากับ*กาทิรี*ได้ (ตามเรื่องที่เล่ามาว่า โอรสและธิดาของ ๒ แดนนั้น คือ **อิเหนา**กับบุษบาอภิเษกสมรส **อิเหนา**จึงครองเป็นอันเดียว)

*กาทิรี*ขยายดินแดนออกไปได้มาก แต่ก็ยังไม่สามารถเข้าคุม**สุมาตรา**

ที่*ศรีวิชัย*ครองอยู่ได้ แล้วในที่สุด ถึงปี 1222/๑๗๖๕ ได้มีกบฏโค่นพระเจ้ากฤตชัย (ตำราภาษาอังกฤษเขียน Kertajaya น่าจะเพี้ยนจาก Kritajaya) ราชาองค์สุดท้ายของอาณาจักร*กาทีร*ลง และตั้งอาณาจักรใหม่ขึ้นมาแทนที่ ชื่อว่า*สิงหสารี* (Singhasari/Singasari/Singosari; ใน*อิเหนา*เรียกว่า "สิงหัดส่าหรี")

อาณาจักร*สิงหสารี*แห่งชวาตะวันออก เป็นดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนา ได้รุ่งเรืองเด่นในรัชกาลพระเจ้ากฤตนคร (ภาษาอังกฤษเขียนกันว่า Kertanagara น่าจะเพี้ยนจาก Kritanagara; 1268-1292/๑๘๑๑–๑๘๓๕) โดยมีอำนาจควบคุมดินแดนเป็นอันมากในสุมาตรา ที่เคยอยู่ใต้การปกครองของ*ศรีวิชัย*

ต่อมา ในปี 1289/๑๘๓๒ จักรพรรดิกุบไลข่าน เมืองจีน ทรงพิโรธว่าทาง*สิงหสารี*ปฏิบัติต่อราชทูตของพระองค์อย่างไม่ควรแก่เกียรติยศ จึงเตรียมจะส่งกองทัพมาลงโทษ

แต่ระหว่างนั้น ในปี 1292/๑๘๓๕ อาณาจักร*กาทีรี*คู่แข่ง ที่ถูก*สิงหสารี*ปราบลงก่อนนั้น ได้ก่อการกบฏ มายึดพระราชวัง และได้สังหารพระเจ้ากฤตนครเสีย ทำให้อาณาจักร*สิงหสารี*สิ้นสลาย

คราวนั้น (ปี 1292/๑๘๓๕) เจ้าชายวิชัย โอรสของพระเจ้ากฤตนครหลบหนีไปได้ ครั้นทัพมองโกลมาถึง เจ้าชายวิชัยก็หันไปร่วมกับทัพมองโกลนั้นกำจัดกษัตริย์แห่ง*กาทีรี*ได้ เสร็จแล้วเจ้าชายวิชัยก็หันมาสู้กับพวกมองโกล และสามารถขับไล่ทัพมองโกลออกไปจากชวาสำเร็จ

จากนั้น เจ้าชายวิชัยได้ตั้งอาณาจักรแห่งชวาตะวันออกขึ้นใหม่ ชื่อว่า*มัชปาหิต* ในปี 1293/๑๘๓๖ ซึ่งได้เจริญขึ้นเป็นใหญ่ที่สุดในแถบนี้ โดยครองดินแดนที่เป็นอินโดนีเซียบัดนี้ และแผ่นดินแหลมมลายูเป็นอันมาก ตลอดทั้งสิงคโปร์

(เป็นอันจับความรวมได้ว่า *มาตาราม*หายมาเป็น*กาทีรี* แล้วกาทีรีถูกแทนที่ด้วย*สิงหสารี* และสิงหสารีก็เปลี่ยนเป็น*มัชปาหิต*)

*มัชปาหิต** ที่ชวา รุ่งเรืองอยู่นาน แต่นับจากปี 1389/๑๙๓๒ อำนาจก็เริ่มถูกท้าทาย ดังได้เล่าแล้วว่า ทางด้านสุมาตรา เจ้าชายปรเมศวรแห่งแดน*ศรีวิชัย*เดิม คิดตั้งตัวเป็นอิสระ แม้ว่า*มัชปาหิต*จะขับไล่ผู้ท้าทายนั้นพ้นไป และตามไปกำจัดที่*สิงคโปร์*จนเสร็จ แต่เจ้าชายปรเมศวรก็ไม่ลดละ หนีต่อไปตั้งตัวได้ที่มะละกา กลายเป็นสุลต่านอิสกันดาร์ชาห์ ทำให้เกิดรัฐ*สุลต่านแห่งมะละกา*ขึ้น ดังเล่าข้างต้น เมื่อปี 1402-03/๑๙๔๕-๔๖

*มัชปาหิต*เสื่อมอำนาจ จนในที่สุดก็ถูกชนมุสลิมโค่นลงในปี 1478/๒๐๒๑ (บางตำราว่าปี 1486/๒๐๒๙) แต่ยังไม่หมดกำลังสิ้นเชิง กระทั่งถึงต้น ค.ศต. 16 อำนาจที่ยังเหลืออยู่บ้างนั้นจึงถูกกำจัดสิ้นไปในราวปี 1527/๒๐๗๐

ในช่วงที่ชนมุสลิมเข้าครองนั้น ชาวฮินดู*มัชปาหิต* ทั้งเจ้านาย ขุนนาง และประดาคนชั้นสูง ได้พากันอพยพหนีภัยไปยึดเอาบาหลีเป็นที่มั่นสุดท้าย

เกาะบาหลี (Bali คือพลี ที่แปลว่า มีกำลัง แข็งแรง) อยู่ห่างไปทางตะวันออกของเกาะชวา โดยข้ามช่องแคบเพียงประมาณ ๒ กม. และบาหลีเป็นถิ่นแดนเดียวในอินโดนีเซียปัจจุบัน ที่นับถือศาสนาฮินดู ซึ่งเป็น*ฮินดูแบบบาหลี* (Balinese Hinduism) มีพุทธศาสนาแทรกเสริม ผสมผสานกับลัทธินับถือบรรพบุรุษผีสางและไสยเวท ถือระบบวรรณะของฮินดู แม้จะหย่อนกว่าในอินเดีย ชาวบาหลีส่วนใหญ่ ราว ๙ ใน ๑๐ เป็นคนวรรณะศูทร

ถึงตอนนี้ ก็ควรตามไปดูบนผืนแผ่นดินแหลมมลายู คืออาณาจักร*มะละกา*ที่เคยว่าไว้นั้น

(แต่ก็จะย้อนมาที่ชวาอีกที เพราะจะมีอาณาจักร*มาตาราม*เกิดขึ้นใหม่ในยุคเป็นแดนมุสลิมในกาลข้างหน้า หลังสิ้น*มาตาราม*เก่าไป ๕๐๐ กว่าปี)

* การเขียนเทียบเสียงชื่อต่างๆ ในภาษาของอินโดนีเซีย เป็นคำไทยนั้น ทำได้ยากมาก เพราะเรามักอ่านผ่านภาษาอังกฤษ เว้นแต่คำจากบาลี-สันสกฤต ซึ่งอาจบอกคำเดิมได้ทันที (เช่น *สิงหสารี*, *สิงหราชา* ฯลฯ ซึ่งในอินโดนีเซียบัดนี้ก็ยังออกเสียงอย่างนั้น) แต่กระนั้น หลายคำก็เพี้ยนเสียงไปไกลเกินที่จะคาดเดา

มีชื่อสำคัญ ๒-๓ ชื่อ ที่แม้จะได้พยายามสืบและสอบค้นตั้งแต่ก่อนเขียน จนเขียน*ภาคผนวก*นี้จบ ก็ยังไม่ยุติ โดยเฉพาะ Majapahit และ Mataram ซึ่งในที่นี้ยังเขียนเป็น*มัชปาหิต* และ *มาตาราม* โดยถือหลักว่า เมื่อยังหาคำเดิมที่มั่นใจว่าถูกแท้ไม่ได้ ก็ใช้ตามของเก่าไปก่อน

มะละกา ที่แดนมาเลเซีย ขึ้นมาเป็นใหญ่เหนือ **ชวา** (เข้าสู่ยุคอิสลาม)

บนผืนแผ่นดินแหลมมลายู หรือคาบสมุทรมาเลย์ ที่ประเทศมาเลเซียปัจจุบันตั้งอยู่นี้ ในภาคเหนือของดินแดนมาเลเซียนั้น ตลอดถึงตอนล่างของประเทศไทย เมื่อ ค.ศต. ต้นๆ คือ เกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ได้มีอาณาจักรที่นับถือพระพุทธศาสนา (และศาสนาฮินดู) ที่ฝรั่งเรียกว่า Indianized states ขนาดย่อมๆ ทยอยเกิดขึ้นและเสื่อมไป รวมแล้วอาจจะถึง ๓๐ อาณาจักร โดยเฉพาะอาณาจักร*ลังกาสุกะ* ที่เล่าแล้วข้างต้น

ต่อมา เมื่ออาณาจักรใหญ่ๆ เจริญขึ้นมาบนแหลมอินโดจีน และในเกาะทางอินโดนีเซีย อาณาจักรเล็กๆ เหล่านี้ ก็ถูกอาณาจักรใหญ่ๆ เหล่านั้นครอบครอง เช่น อาณาจักร*ฟูนัน* แล้วก็*ศรีวิชัย* จนถึง*มัชปาหิต* และ*อยุธยา*

ได้เล่ามาถึงอาณาจักร*มัชปาหิต* ในเกาะชวา และเรื่องของ*มัชปาหิต*นั้น ก็มาต่อกับเรื่องบนแผ่นดินมาเลเซีย ด้วยเรื่องอาณาจักร*มะละกา* ที่เคยเล่าไปบ้างแล้ว ซึ่งในที่นี้ ขอทบทวนเพื่อเชื่อมความสักหน่อย ดังนี้

เมื่ออาณาจักร*ศรีวิชัย* ที่ปาเล็มบัง ในสุมาตรา เสื่อมลง และอาณาจักร*มัชปาหิต* ในชวา ได้เป็นใหญ่แล้ว ครั้นถึงปี 1389/๑๙๓๒ ราชาองค์สำคัญของ*มัชปาหิต*สวรรคต เจ้าปรเมศวร ผู้ครองปาเลมบัง ได้ประกาศตัวจะแยกเป็นอิสระ จึงถูกทาง*มัชปาหิต*ขับไล่ ได้หนีมาขึ้นที่*สิงคโปร์*

ดังกล่าวแล้วว่า *สิงคโปร์*เป็นเมืองหน้าด่านแห่งหนึ่งของ*ศรีวิชัย* ต่อมาเมื่อ*ศรีวิชัย*เสื่อมอำนาจลง *สิงคโปร์*ก็ขึ้นต่อ*มัชปาหิต* แล้วจากนั้นได้ขึ้นต่อ*อยุธยา* จนกระทั่งอาณาจักร*มะละกา*ใหญ่ขึ้น *สิงคโปร์*ก็ตกเป็นของ*มะละกา*ในตอนต้น ค.ศต. 15

(ต่อจากนี้ เข้าสู่ยุคอาณานิคม *สิงคโปร์*ถูก*โปรตุเกส*เข้าครองใน ค.ศต. 16 แล้วหลุดไปเป็นของ*ฮอลันดา*ในค.ศต. 17 จนกระทั่ง*อังกฤษ*เอาเป็นศูนย์บัญชาการอาณานิคมในปี 1819/๒๓๖๒ แล้วเดินทางยาวไกล

มาเป็นส่วนหนึ่งของ*สหพันธ์มาเลเซีย*/Federation of Malaysia ในปี 1963/๒๕๐๖ และในที่สุดได้เป็นเอกราชสมบูรณ์ตั้งเป็น*สาธารณรัฐสิงคโปร์*/Republic of Singapore ในปี 1965/๒๕๐๘)

เล่าเรื่องต่อไปว่า ในปี 1390/๑๙๓๓ เจ้าปรเมศวรได้เข้ายึดอำนาจที่*สิงคโปร์* โดยสังหารเจ้าเมืองเสีย แล้วครอง*สิงคโปร์*อยู่ได้ ๓-๕ ปี ก็ถูกพระราชบัญชาจาก*อยุธยา*ให้ขับไล่ ต้องหนีต่อไปยังแผ่นดินแหลมมลายู (บางตำราบอกว่า *มัชปาหิต*ได้ตามมาทำลาย*สิงคโปร์*พินาศไปในคราวนี้)

เจ้าปรเมศวรไปถึงเมือง*มะละกา* (Melacca; ปัจจุบันเขียน Melaka) ราวปี 1400/๑๙๔๓

*มะละกา*เป็นเมืองค้าขายชายฝั่งทะเล เวลานั้นมีพ่อค้ามุสลิมจากอินเดียมาตั้งหลักแหล่งกันมาก จึงเจริญด้วยเศรษฐกิจการพาณิชย์

นักประวัติศาสตร์ทราบเรื่องคร่าวๆ ว่า เจ้าปรเมศวรได้ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ที่นั่น และเปลี่ยนศาสนาจากฮินดูเข้าอิสลาม กลายเป็นมุสลิม เฉลิมพระนามว่าสุลต่านอิสกันดาร์ชาห์ ปกครอง*รัฐสุลต่านแห่งมะละกา* เริ่มแต่ปี 1402/๑๙๔๕ หรือ 1403/๑๙๔๖

*รัฐสุลต่านแห่งมะละกา*นี้ ถือว่าเป็นความภูมิใจและเป็นแหล่งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของประเทศมาเลเซีย และเนื่องจากเจ้าปรเมศวรมาจากดินแดนมลายูแห่งสุมาตรา จึงนำความเป็นมลายูมาด้วย เหมือนกับเป็นผู้นำความเป็นมลายูมาสถาปนาในแผ่นดินมาเลเซีย

(คำว่า "มลายู" ก็เป็นศัพท์ที่คงต้องสืบค้นที่มากันต่อไป แต่ที่ชัดเจนคือเป็นชื่อของถิ่นที่เป็นฮินดู-พุทธมานาน มีคำจารึกหนึ่งอันเก่าแก่เมื่อปี 1347/๑๘๙๐ เขียนว่า "เมลายุปุระ")

เนื่องจากเวลานั้น อาณาจักรสยามแห่ง*อยุธยา*กำลังมีอำนาจมาก สุลต่านแห่งมะละกาจึงหันไปพึ่งจีน เพื่อให้ตนพ้นจากอิทธิพลของ*อยุธยา* และจากการขอความคุ้มครองนั้น ในปี 1405/๑๙๔๘ พระจักรพรรดิจีนก็ได้ทรงยกย่องสุลต่านแห่งมะละกาให้เป็นราชาธิบดี กับทั้งต่อมาในปี

1411/๑๙๕๔ สุลต่านแห่งมะละกาก็ได้เดินทางไปกับกองทัพเรือของจีนเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการแด่พระจักรพรรดิที่กรุงปักกิ่ง

แต่กระนั้น อีก ๓๔ ปีต่อมา คือในปี 1445/๑๙๘๘ และ 1456/๑๙๘๙ ทางกรุง*ศรีอยุธยา*ก็ได้ส่งกองทัพมาตี*มะละกา* เป็นการลงโทษที่*มะละกา*ไม่ส่งเครื่องราชบรรณาการ แต่ถึงตอนนั้น*มะละกา*เข้มแข็งมากแล้ว จึงตีต้านทัพ*ศรีอยุธยา*แตกกลับไปทั้ง ๒ ครั้ง

*รัฐสุลต่านแห่งมะละกา*ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอย่างยิ่ง จนได้เป็นศูนย์กลางพาณิชย์ใหญ่ที่สุดแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และในทางการเมืองก็แผ่อำนาจไปอย่างกว้างขวาง ทั้งขึ้นไปทางเหนือบนผืนแผ่นดินจนถึง*ปัตตานี* และลงไปตามชายฝั่งทะเลถึง**สุมาตรา**ภาคตะวันตก

ดินแดนแถบนี้ (แม้ถึงถิ่นที่เคยเป็น*ลังกาสุกะ* อย่างน้อยบางส่วน) ได้เปลี่ยนเข้าอิสลามนานแล้ว ก่อน*รัฐสุลต่านแห่งมะละกา*เกิดขึ้น (อาจจะเปลี่ยนในยุคเดียวกับ*อาเจะห์*; ดู หน้า ๕๐๔) แต่ตอนนั้น อิสลามยังขยายไปเชื่องช้า จนกระทั่งเมื่อเข้ายุคที่*มะละกา*ยิ่งใหญ่ และได้เป็นศูนย์กลางสำคัญในการเผยแพร่ อิสลามจึงแผ่ขยายไปอย่างกว้างขวางจริงจัง

ในยุค*มะละกา*นี้เอง พลเมืองที่ส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นมุสลิม ได้เริ่มเรียกตนว่าเป็นคนมาเลย์ หรือมลายู และต่อมา คำว่า **มาเลย์** หรือมลายู นี้ (อย่างที่บอกแล้วว่าความเป็น**มลายู**นั้น มากับเจ้า**ปรเมศวร** จาก*ศรีวิชัย*เดิม) ก็ได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของคนนับถืออิสลามและพูดภาษามาเลย์แบบเฉพาะของพวกตัว

อย่างไรก็ตาม *รัฐสุลต่านแห่งมะละกา*ยิ่งใหญ่อยู่ได้ไม่ถึงศตวรรษก็ถึงกาลอวสาน เมื่อโปร์ตุเกศเข้ามายึดเป็นอาณานิคมได้ในปี 1511/๒๐๕๔ ชนชั้นปกครองต้องหนีภัยลึกเข้ามาในแผ่นดินจนไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่*ยะฮอร์*

โปร์ตุเกศครอง*มะละกา*อยู่ได้ศตวรรษเศษ ก็ต้องเสีย*มะละกา*นั้นให้แก่ฮอลันดา เมื่อปี 1641/๒๑๘๔

ทางฝ่ายอังกฤษได้ปีนัง (Penang/Pinang) จากสุลต่านแห่งเคดาห์

(sultan of Kedah) ในปี 1786/๒๓๒๙ ต่อมาเมื่อตั้งฐานที่*สิงคโปร์*ในปี 1819/๒๓๖๒ แล้ว ก็คืบหน้ามาตามลำดับ ถึงปี 1824/๒๓๖๗ ก็ได้*มะละกา* และในที่สุดปี 1895/๒๔๓๘ ก็ตั้งอาณานิคมที่เรียกว่า Federated Malay States

อังกฤษให้เป็นเอกราชในปี 1957/๒๕๐๐ เรียกชื่อประเทศว่า Federation of Malaya ซึ่งต่อมาในปี 1963/๒๕๐๖ ขยายเป็นสหพันธ์มาเลเซีย (Federation of Malaysia) แต่สิงคโปร์ถอนตัวออกไปในปี 1965/๒๕๐๘

มะละกา ลับหาย สุมาตรา-ชวา เฟื่องฟูขึ้นมาใหม่

เมื่อทางด้านบนแผ่นดินที่มาเป็นมาเลเซีย *รัฐสุลต่านแห่งมะละกา* สลายลงโดยตกเป็นของโปรตุเกสในปี 1511/๒๐๕๔ อย่างที่กล่าวแล้ว ทางด้านเกาะในทะเลที่มาเป็นอินโดนีเซีย ก็มีผู้อาศัยช่องว่างแห่งอำนาจนั้น ตั้ง*รัฐสุลต่านแห่งอาเจะห์* (Sultanate of Aceh/Acheh/Atjeh/Achin) ขึ้นที่สุมาตราภาคเหนือ ในปี 1524/๒๐๖๗

*รัฐสุลต่านแห่งอาเจะห์*นี้ เจริญรุ่งเรืองและเข้มแข็งมาก มีอำนาจควบคุมเมืองท่าในสุมาตรา ฝั่งตะวันตกทุกแห่ง และฝั่งตะวันออกส่วนมาก ตลอดถึงรัฐเคดาห์ รัฐเปรัก และรัฐปะหังบนแหลมมลายู กับทั้งสามารถยืนหยัดสู้กับพวกโปรตุเกสที่พยายามจะเข้ายึดครอง และไม่เพียงรักษาเอกราชอยู่ได้เท่านั้น แต่กลายเป็นฝ่ายรุก ทำให้โปรตุเกสแทบตั้งรับไม่ไหว

*อาเจะห์*เป็นชนพวกแรกในดินแดนแถบนี้ ที่เปลี่ยนมานับถืออิสลาม (เปลี่ยนมาก่อนนี้กว่า ๒๐๐ ปี; *ดู หน้า ๕๐๔*) และในยุคที่*อาเจะห์*รุ่งเรืองนี้ อิสลามก็เฟื่องฟูด้วย จำนวนผู้นับถือเพิ่มขึ้นมาก มีการแปลคัมภีร์อัลกุรอ่าน/Qur`an สู่ภาษามาเลย์เป็นครั้งแรก ในช่วงปี 1640-1661/๒๑๘๓–๒๒๐๔

อย่างไรก็ดี ต่อมาก็สิ้นยุคของโปรตุเกส โดยพวกดัทช์ (Dutch) คือฮอลันดาเข้ามาแทนที่ คราวนี้ *รัฐสุลต่านแห่งอาเจะห์* ซึ่งยืนยงอยู่มาได้หลายศตวรรษ แม้จะสู้รบเต็มที่นานกว่า ๒๕ ปี ก็ต้านทานไม่ไหว ในที่สุดก็ถึงอวสาน ต้องตกเป็นอาณานิคมของฮอลันดาในปี 1903/๒๔๔๖

ทีนี้ มองดูเกาะใหญ่ถัดลงไปทางใต้ ต่อจากสุมาตรา คือ ชวา ว่าเป็นอย่างไร

ใน ค.ศต. 16 เมื่อ*รัฐสุลต่านแห่งมะละกา*ที่มาเลเซียล่มไปนั้น ที่ชวาได้มีรัฐมุสลิมอิสระเกิดขึ้นแล้วหลายอาณาจักร

ในบรรดารัฐเหล่านี้ รัฐสำคัญที่ยิ่งใหญ่สุดท้าย ซึ่งแผ่อำนาจไปจนคุมชวาได้เกือบหมดทั้งเกาะ อันควรกล่าวถึงไว้เล็กน้อย คือ ***รัฐสุลต่านแห่งมาตาราม*** ที่ทำให้นาม "มาตาราม" ของอาณาจักรฮินดู-พุทธ อันหายไปเมื่อหลังปี 1019/๑๕๖๒ กลับมีขึ้นใหม่ และสืบอายุยืนยาวต่อไปเกือบ ๒๐๐ ปี (1584/๒๑๒๗-1755/๒๒๙๘)

มาตารามใหม่นี้ เดิมเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรชื่อว่าปชัง (Pajang-ปะชัง) แต่ผู้นำได้ปราบปชังลงได้ แล้วขึ้นเป็นราชาองค์แรก มีพระนามว่า **เสนาปติ** อิงคะลคะ (Senapati Ingalaga; อ่านแบบไทยก็คือ เสนาบดี อิงคลัค) และต่อมาเรียกกันว่า อาทิวิโชโย (Adiwijoyo คืออาทิวิชยะ เรียกแบบไทยเป็น อาทิวิชัย แปลว่า ผู้มีชัยชนะเป็นต้นแรก หรือผู้เริ่มต้นแห่งชัยชนะ คือเป็นผู้เริ่มสร้างชัยชนะให้แก่ประเทศชาติ)

แต่ราชาสำคัญที่ปรากฏนามใน พ.ศ.๒๑๕๘ ใช้คำนำพระนามเป็นสุลต่าน (คือ Sultan Agung/สุลต่านอากุง, ครอง 1613-1645) ซึ่งได้ปรับศาสนาอิสลามให้เข้ากับวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมที่เป็นฮินดูแบบชวา รวมทั้งจัดทำปฏิทินขึ้นใหม่ที่เข้ากับวิถีปฏิบัติทั้งอย่างอิสลามและแบบชวา

(มีเรื่องเล่ากันมาในอินโดนีเซียว่า เมื่อราชาองค์แรกที่ยังเป็นพุทธหรือฮินดูสวรรคต โอรสสององค์รบชิงราชย์กัน องค์พี่ที่ชนะเปลี่ยนเป็นมุสลิม องค์น้องหนีไป**บาหลี** และลั่นวาจาว่า อีก ๕๐๐ ปี จะกลับมา)

อนึ่ง ขอพูดแทรกว่า ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น การแผ่ขยายเข้ามาของศาสนาอิสลามในดินแดนแถบที่เป็นมาเลเซียและอินโดนีเซียนี้ ดำเนินไปกับวิถีของการค้าขาย มิใช่มากับกองทัพอย่างที่เป็นไปบนแผ่นดินใหญ่เช่นชมพูทวีป ดังนั้น โดยทั่วไปจึงเป็นการแผ่ขยายโดยทางสันติ

อย่างไรก็ดี นักประวัติศาสตร์ได้ชี้ลึกลงไปให้เห็นข้อพึงสังเกตเฉพาะอย่างยิ่งที่เกาะชวานี้ (ซึ่งโยงมาให้เข้าใจปัจจุบันด้วย) ว่า แต่เดิมมาในยุคของ*ศรีวิชัย* และ*มัชปาหิต* ชาวชนบท โดยเฉพาะตามชายฝั่งทะเลซึ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางความเจริญ ยังเข้าไม่ค่อยถึงพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ไม่ซึมซาบนักในวัฒนธรรมที่มากับศาสนาทั้งสองนั้น

ในภาวะเช่นนี้ พ่อค้ามุสลิมจากอินเดียและอาหรับก็เข้ามาค้าขายตลอดจนเข้าตั้งถิ่นฐานอยู่ตามชายฝั่งทะเล คนเหล่านี้มีฐานะดีตามวิถีของพาณิชย์ นำชุมชนใหม่ๆ ให้เจริญขยายตัวรวดเร็ว พร้อมนั้นก็เผยแพร่ศาสนาอิสลามแก่ชาวบ้านชาวถิ่น ซึ่งไม่เพียงเข้ามาตามทางแห่งศรัทธาเท่านั้น แต่เพื่อได้โอกาสที่จะเจริญก้าวหน้าในวงธุรกิจการค้าขายด้วย

ต่อมาก็เกิดอาณาจักรใหม่ๆ ขึ้นแถบชายทะเล ปรากฏว่าอาณาจักรมุสลิมที่เกิดใหม่เหล่านี้ ได้นำวิธีบังคับเข้ามาใช้ด้วย ในการทำให้คนนับถืออิสลาม และได้ดำเนินการตามวิธีนี้ ทั้งที่ชวาภาคตะวันตก และแม้บนเกาะสุมาตราภาคใต้ถึงปาเล็มบัง

ต่อมา อาณาจักรมุสลิมใหม่ๆ นี้ ก็ผนวกการบังคับคนให้นับถือศาสนานั้น เข้ากับการเมืองการทหารในการขยายดินแดน ดังที่อาณาจักรเดมัก (Demak) ได้ยกทัพบุกลึกเข้ามายังส่วนในของชวา เมื่อกลาง ค.ศต. 16 (ราว พ.ศ.๒๑๐๐)

ปฏิบัติการนี้ แม้จะยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่ทำให้อาณาจักรในแผ่นดิน (inland หรือ interior kingdom) ที่อยู่ลึกเข้ามา ซึ่งยังแนบแน่นในวัฒนธรรมเดิม และถือตัวว่าเป็นพวกชวาแท้ เกิดความขัดเคืองมาก

เหตุการณ์ถึงจุดเดือด เมื่ออาณาจักร*มาตาราม* ในชวาภาคกลาง ที่แม้จะนับถืออิสลาม แต่สืบวัฒนธรรมเดิม เรืองอำนาจขึ้นมา และในกลาง ค.ศต. 17 (ราว พ.ศ. ๒๒๐๐; คงกลัวด้วยว่าพวกรัฐชายฝั่งทะเลจะไปทำลายพวกตน) ได้ออกหน้านำทัพมาทำลายรัฐมุสลิมแถบชายฝั่งทะเลให้แหลกไป

การณ์ครั้งนี้เป็นเหตุให้ศาสนาอิสลามแถบนั้นชะงัก หยุดแผ่ขยายตัว

มาอีกนาน แล้วยังมาเจอกับสถานการณ์ใหม่อีกแบบหนึ่ง ในยุคที่พวกดัทช์เข้ามา จนกระทั่งสิ้น ค.ศต. 19 (หลัง พ.ศ.๒๔๕๐) จึงฟื้นกำลังเฟื่องฟูได้ใหม่

พวกดัทช์ (ฮอลันดา หรือเนเทอร์แลนด์) ได้เข้าตั้งฐานในชวาตั้งแต่ปี 1602/๒๑๔๕ นับแต่นั้นมา *มาตาราม*ก็ต้องต่อสู้กับการขยายตัวของลัทธิอาณานิคม ซึ่งระยะแรก*มาตาราม*ยังเป็นต่อ แต่หลังสิ้นสุลต่านองค์ที่ ๓ แล้ว *มาตาราม*ก็มีแต่เสื่อมอำนาจ และสูญเสียดินแดนไปเรื่อยๆ

พอถึงปี 1749/๒๒๙๒ *มาตาราม*ก็กลายเป็นเมืองขึ้นของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (Dutch East India Company) จากนั้นอีก ๖ ปี เกิดศึกสืบราชย์กันเองภายใน เมื่อปี 1755/๒๒๙๘ ทำให้แบ่งออกเป็นเขตตะวันตก กับตะวันออก กลายเป็น ๒ แดน คือ Surakarta กับ Yogyakarta/Jogjakarta/Djokjakarta และอีก ๒ ปีต่อมาก็ถูกจัดแบ่งเป็น ๓ เขต *มาตาราม*ก็ถึงวาระแห่งอวสาน

ครั้นถึงปี 1799/๒๓๔๒ เนื่องจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ได้ล้มละลายลง และถูกยุบ รัฐบาลฮอลันดา/เนเทอร์แลนด์จึงเข้าครอบครองควบคุมสมบัติของบริษัทนั้นทั้งหมด แล้วดินแดนแถบนี้ก็ถูกเรียกรวมกันว่าเป็น *หมู่เกาะอินเดียตะวันออกของฮอลันดา* (Dutch East Indies; ถือว่าเป็นอาณานิคมของเนเทอร์แลนด์ ตั้งแต่ปี 1816/๒๓๕๙)

ต่อมา ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นได้เข้ายึดครองหมู่เกาะนี้ในปี 1942/๒๔๘๕ และได้สนับสนุนให้ชาวถิ่นเรียกร้องอิสรภาพ แล้วเกิดการดิ้นรนขวนขวายจนถึงปี 1945/๒๔๘๘ ขบวนการชาตินิยมมีซูการ์โน (Sukarno) เป็นผู้นำ ได้ประกาศอิสรภาพ แต่ก็ยังต่อสู้กันอีก ๔ ปี เนเทอร์แลนด์จึงยอมให้เป็นเอกราช ในปี 1949/๒๔๙๒ เรียกว่า *สาธารณรัฐอินโดนีเซีย* (Republic of Indonesia) โดยมีซูการ์โนเป็นประธานาธิบดีคนแรก

คนไทยผู้เดินทางไปอินโดนีเซียที่สังเกต ได้บอกความรู้สึกประทับใจว่าชาวบ้านอินโดนีเซียทั่วๆ ไปที่ได้พบ มีอาการกิริยาแสดงน้ำใจไมตรีต่อชาวพุทธที่เป็นอาคันตุกะเป็นอันดี ทั้งนี้พอจะเห็นว่า อินโดนีเซียมีบรรยากาศ

แห่งความรู้สึกผูกพันและภูมิใจต่อความรุ่งเรืองของศรีวิชัยเป็นต้น ที่เป็นอดีตแห่งชนชาติของตน พร้อมทั้งต่อบรรพบุรุษชาวพุทธที่เคยมี

ถ้อยคำที่ใช้กันทั่วไปในอินโดนีเซีย โดยเฉพาะในภาษาเขียน ตลอดจนชื่อคนที่นิยมตั้งกัน ก็เป็นคำจากบาลี-สันสกฤตมาก

แม้แต่*อุดมการณ์แห่งชาติ*ของอินโดนีเซีย ที่ตราไว้ในรัฐธรรมนูญ ปี 1945/๒๔๘๘ ตั้งแต่ประกาศอิสรภาพของชาติ ซึ่งยังใช้อยู่จนบัดนี้ (เคยเปลี่ยนใช้ฉบับอื่นเมื่อปี 1950/๒๔๙๓ แต่พอถึงปี 1959/๒๕๐๒ ก็กลับประกาศใช้อย่างเดิม) ก็เรียกว่า **"ปัญจศีล"** (Pancasila; คือหลักการ ๕ ข้อ ซึ่งเป็นศีล ๕ ทางการเมือง ไม่ใช่ศีล ๕ ในความหมายอย่างเดิมที่เรารู้กัน)

เรื่องของดินแดนมาเลเซีย และอินโดนีเซีย เท่าที่เกี่ยวกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนา และฮินดู จนถึงอิสลาม เห็นว่าควรเล่าไว้เท่านี้ก่อน

หมายเหตุ:

เรื่องที่เขียนใน **ภาคผนวก ๑** นี้ ผู้เรียบเรียงมิได้มีความเชี่ยวชาญชำนิชำนาญ และไม่คิดเอาจริงจังที่จะใช้เวลาให้มาก เพียงแต่เห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวข้อง ที่คนไทยทุกคน โดยเฉพาะชาวพุทธ ควรต้องรู้ในระดับหนึ่ง จึงเก็บมาเล่าไว้คร่าวๆ แต่กระนั้นก็ได้กินเนื้อที่ไปมากเกินคาด

มีหลายจุดหลายประเด็นที่นักประวัติศาสตร์ยังต้องค้นคว้าหาความชัดเจน ที่จะทำให้กระจ่าง ท่านผู้ใดสนใจก็น่าจะร่วมสืบค้นต่อไปด้วย

เรื่องของไทยเราเอง ในแง่ของถิ่นแดนเฉพาะแห่งเฉพาะที่ มีหลายจุดหลายด้านที่รู้กันน้อยและหาข้อมูลยาก การที่จะสืบค้น ต้องใช้เวลามาก

เนื่องจากคิดเพียงจะเล่าคร่าวๆ ไม่ได้มุ่งจะให้เป็นงานวิชาการอะไร จึงไม่ได้อ้างอิงแหล่งข้อมูลเป็นต้นไว้ (เก็บข้อมูลให้อยู่ในคลังไปก่อน)

คำที่เขียนสะกดหลายแบบ ได้ให้รูปที่ต่างไว้ เท่าที่ควรรู้ เพื่อสะดวกแก่ท่านผู้สนใจที่จะค้นต่อได้สะดวก (เช่น Aceh/Acheh/Atjeh/Achin)

ขอบคุณท่านพระเถระผู้เผยแผ่ธรรมในอินโดนีเซีย แม้ว่าข้อมูลเกี่ยวกับชื่อถิ่นเป็นต้น ที่ท่านช่วยหาส่งมาจะไม่ทัน แต่คงจะได้ใช้ในการพิมพ์ข้างหน้า (เรื่องปรัมปราที่ท่านเล่าเรื่องหนึ่ง เห็นว่าเหมาะ ได้นำลงคราวนี้ด้วย)

ผนวก ๒

ความเป็นมาเดิม: การพิมพ์ครั้งที่ ๑

~☀~

คณะบุญจาริก

ก) พระสงฆ์ ที่ได้รับนิมนต์ และที่ร่วมจาริก

๑. พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)
๒. พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร)
๓. พระครูสังฆรักษ์ฉาย ปญฺญาปทีโป
๔. พระบุญรอด สุปสนฺโน

ข) ผู้ร่วมคณะบุญจาริก

๕. ศ. น.พ. สง่า นิลวรางกูร
๖. คุณจันทนา นิลวรางกูร
๗. พ.ญ. พัชรา วิสุตกุล
๘. พ.ญ. คุณหญิงส่าหรี จิตตินันท์
๙. พ.ญ. พิรัช แป้นพัฒน์
๑๐. พ.ญ. ประไพศรี สงกุมาร
๑๑. พ.ญ. ลีนา องอาจยุทธ์
๑๒. คุณอุณาศรี จันทสุต
๑๓. คุณประเสริฐ ชีพบริสุทธิ
๑๔. น.ส. ธิดา ธงชัย
๑๕. น.พ. ปรีดา มาลาสิทธิ์
๑๖. ดร. อุดม จันทรารักษ์ศรี
๑๗. น.ส. บุญล้อม ทองแดง
๑๘. คุณเชาวลักษณ์ พฤกษะวัน
๑๙. คุณปริญญ์ จงวัฒนา
๒๐. คุณประไพพิศ โตวิจิตร
๒๑. คุณพิศมัย วิทยวิโรจน์
๒๒. คุณรสสุคนธ์ บุญวรเศรษฐ์
๒๓. น.ส. แจ่มใจ ริมดุสิต
๒๔. คุณดวงกมล สุวิชชากุล
๒๕. คุณธงชัย มณีพิมพ์
๒๖. คุณพรชัย เลาหะวัฒนะ
๒๗. น.ส. สมนา พูนพิพัฒน์
๒๘. ร.อ. ฉัตรกมล สว่างเนตร
๒๙. คุณวรเดช อมรวรพิพัฒน์
๓๐. น.อ. ประภัสร์ ยั่งยืน
๓๑. คุณดวงกมล นภสินธุวงศ์
๓๒. คุณประภาศรี บุณยประสิทธิ์
๓๓. น.พ. ธานี บุณยประสิทธิ์
๓๔. คุณนพพร บุณยประสิทธิ์
๓๕. อาจารย์อวบ สาณะเสน
๓๖. คุณวิสุตา สาณะเสน
๓๗. อาจารย์พงษ์ศักดิ์ อารยางกูร
๓๘. คุณวิภาวี บุณยประสิทธิ์

คำปรารภ – พิมพ์ครั้งที่ ๑

การไปนมัสการสังเวชนียสถาน ณ ประเทศอินเดียนั้น เป็นสิ่งที่ผมตั้งปณิธานและปฏิญญาว่า ในชั่วชีวิตนี้ต้องไปทำการสักการะบูชาคุณพระศรีรัตนตรัยยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ให้ได้ นอกจากสังเวชนียสถานแล้ว อินเดียยังเป็นอู่อารยธรรม ศิลปกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปกรรมที่ถ้ำอชันตา ซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งในสิ่งมหัศจรรย์ของโลก ที่ผู้สนใจงานศิลปมักกล่าวอ้างอิงอยู่เสมอ

นับเป็นเวลา ๓ ปี ที่ศรัทธาอันแน่วแน่สัมฤทธิผล เมื่อพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก ได้ให้ความเมตตาอย่างหาที่สุดมิได้ ด้วยการเป็นผู้นำคณะไปจาริกบุญ และแสดงธรรมกถา ตลอดการเดินทาง

ศาสตราจารย์ น.พ.สุเอ็ด คชเสนี หนึ่งในครูแพทย์ผู้ประเสริฐ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของผม ได้กรุณารับเป็นธุระประสานงาน และอำนวยความสะดวก และอาจารย์ยังได้ร่วมเดินทางไปกับคณะอีกด้วย จึงทำให้พบกับอุปสรรคน้อยกว่าที่คาดคิด

ด้วยบารมีของพระเดชพระคุณ ความกรุณาของท่านอาจารย์สุเอ็ด คชเสนี และพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร) พระครูสังฆรักษ์ฉาย ปญฺญาปทีโป พระบุญรอด สุปสนฺโน ตลอดจนพระภิกษุไทยที่ศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยพาราณสีได้ร่วมเดินทางไปด้วย ทำให้การ "จาริกบุญ-จารึกธรรม" ในครั้งนี้สำเร็จได้สมบูรณ์สมดังเจตนารมณ์

ตลอดการเดินทาง ธรรมกถาของพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้พรรณนาสภาพสังคม ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ของอินเดียในสมัยพุทธกาล แจกแจงข้อธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ณ สังเวชนียสถาน ยังความรู้สึกเหมือนได้มาเฝ้าพระพุทธองค์ เพิ่มศรัทธาปสาทะ เป็นพลังให้เจริญจิตตภาวนา จนถึงขั้นอิ่มเอิบปีติและซาบซึ้งในรสพระธรรม บางครั้งเกิดธรรมปีติจนน้ำตาไหล นอกจากนี้ ธรรมประยุกต์ที่พระเดชพระคุณแสดง ทำให้เกิดความเข้าใจ เกิดความสว่างในดวงใจจนสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี การสำรวมอินทรีย์ อดทนต่อการเจ็บปวดในขณะเดินไปบนพื้นทรายอันร้อนระอุ จนทำให้เท้าของท่านพระเดชพระคุณอักเสบ แต่กระนั้นก็ไม่ได้แสดงอาการให้ผู้ใดล่วงรู้ กอปรกับจริยวัตรอันงดงามและสำรวม เป็นแบบอย่างที่ดีงาม ทำให้ศรัทธาของกระผมที่มีต่อพระเดชพระคุณเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น

หนังสือเล่มนี้ เกิดขึ้นได้ด้วยความเมตตาของพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ที่ได้รวบรวม เรียงลำดับ ตรวจตรา แก้ไข จนเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง นับเป็นมงคลอันสูงส่งของกระผมที่ได้รับเนื่องในโอกาสเกษียณอายุ และเพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการ แก่ทุกท่าน ที่ได้แสดงมุทิตาจิตแก่กระผม

กระผมขอกราบขอบพระคุณในความเมตตาที่พระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้มอบให้แก่กระผมในครั้งนี้ และขอบพระคุณท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร) ที่ได้กรุณาจัดหารวบรวมและพิมพ์ต้นฉบับ และช่วยเหลือประสานงานจนสำเร็จเป็นรูปเล่ม สุดท้ายขอขอบคุณ คุณบุบผา คณิตกุล ที่ได้กรุณาถอดเทปบันทึกเสียง

หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหาสาระที่ได้จากการไปจาริกบุญตามทางพุทธกิจ ตลอดจนข้อธรรมะที่พระเดชพระคุณแสดงเพื่อจารึกธรรมตลอดการเดินทางนั้น จะยังประโยชน์เป็นเอนกอนันต์แก่ผู้ตั้งใจศึกษา และน้อมนำไปปฏิบัติ จักได้นำพาชีวิต และสังคมให้ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง และเกิดสันติสุขอย่างแท้จริง

ศ.นพ. สง่า นิลวรางกูร

อนุโมทนา – พิมพ์ครั้งที่ ๑

ศาสตราจารย์ นายแพทย์สง่า นิลวรางกูร มีศรัทธาและความตั้งใจจริงจังมากมาหลายปีแล้ว ที่จะเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน และสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย อันเป็นแดนพุทธภูมิ พร้อมด้วยคุณจันทนา นิลวรางกูร และญาติมิตรหลายท่าน ซึ่งล้วนมีศรัทธาและสมานฉันทะที่จะร่วมเดินทาง นอกจากนั้น คุณหมอมีเจตนาอันเป็นกุศลว่า คณะที่เดินทางไปควรจะได้สดับฟังธรรมกถา ณ ที่ที่ไปนมัสการนั้นๆด้วย เพื่อจะได้เจริญศรัทธาและเสริมปัญญา อันจะทำให้การจาริกมีคุณค่าอย่างแท้จริง จึงได้นิมนต์อาตมภาพ เดินทางไปแสดงธรรมแก่คณะบุญจาริกด้วย แต่อาตมภาพมีภารกิจบีบรัดตัวมาก ไม่อาจจะเดินทางไปได้ จนถึง พ.ศ. ๒๕๓๘ คือปีที่แล้วนี้ จึงได้ตกลงรับนิมนต์

คณะบุญจาริกได้เดินทางไปอินเดียเพื่อวัตถุประสงค์ข้างต้น ระหว่างวันเสาร์ที่ ๑๑ ถึง วันอาทิตย์ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ คณะซึ่งประกอบด้วยอุบาสก อุบาสิกา ๓๓ ท่าน ได้นิมนต์พระสงฆ์เดินทางไป ๔ รูป ได้เดินทางด้วยศรัทธาเป็นแรงใจ และบำเพ็ญขันติธรรม กระทำพุทธบูชาสำเร็จสมความมุ่งหมาย พร้อมทั้งได้ฟังธรรมกถาเสริมปัญญาบารมี รวม ๑๑ ครั้ง ประมาณ ๑๓ ชั่วโมง

เมื่อกลับเมืองไทยแล้ว คุณหมอได้แสดงศรัทธาเจตนาว่าจะพิมพ์ ธรรมกถาทั้งหมด ที่แสดงแก่คณะบุญจาริกนั้น เป็นเล่มหนังสือ เพื่อเผยแพร่เป็นธรรมทาน แต่เวลาล่วงไปๆ ก็ยังไม่อาจกำหนดหมายว่าจะพิมพ์

มาบัดนี้ คุณหมอสง่า จะเกษียณอายุราชการในวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๙ นี้ และ ณ โอกาสนี้ ศาสตราจารย์ แพทย์หญิงสุมาลี นิมมานนิตย์ พร้อมด้วยชาวสาขาวิชาวักกะวิทยา แห่งภาควิชาอายุรศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล จะจัดงานแสดงมุทิตาจิตแก่คุณหมอสง่า ในวาระอายุครบ ๕ รอบ ในวันที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๓๙ คุณหมอมีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือธรรมกถาดังกล่าว ให้ทันในโอกาสนี้ แต่ก็เป็นช่วงเวลาที่อาตมภาพยังมีงานเร่งบีบรัดตัวอยู่มาก

ระหว่างนี้ คุณบุบผา คณิตกุล และคณะ ได้ช่วยคัดลอกธรรมกถาจากแถบบันทึกเสียงไว้จนเสร็จเรียบร้อย ส่งมาถวายไว้นาน รอการตรวจแก้อยู่ ในที่สุดเมื่อเวลากระชั้นเข้า อาตมภาพจึงได้เร่งตรวจแก้บทลอกเทป ในเวลาอันเร่งด่วน จนเสร็จพอจะพิมพ์เผยแพร่ได้ และได้ตกลงตั้งชื่อหนังสือว่า "จาริกบุญ-จารึกธรรม"

ดังได้กล่าวแล้วว่า หนังสือ *จาริกบุญ-จารึกธรรม* นี้ จัดทำในเวลากระชั้นชิดมาก กล่าวคือ เพิ่งจะเริ่มตรวจแก้บทลอกเทป เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๓๙ งานผ่านกระบวนการจัดทำในขั้นตอนต่างๆ จนเป็นต้นแบบที่ส่งโรงพิมพ์ได้ และทางโรงพิมพ์สหธรรมิกได้มารับไปดำเนินการพิมพ์ ในวันพุธที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๓๙ ซึ่งเป็นวันที่จัดงานมุทิตาจิตนั่นเอง แม้ว่าจะไม่ทันแจกเป็นเล่มหนังสือในวันงาน แต่ก็เสร็จทันเข้าโรงพิมพ์ในวันนั้น และยังทันก่อนวันเกษียณอายุ ณ วันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๙ จึงถือว่าเป็นอันสำเร็จด้วยดี

ในการทำงานที่กระชั้นมากนี้ ทางฝ่ายงานพิมพ์ พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร จินฺตาปญฺโญ) ต้องรับภาระหนักมากในการแก้ปรู๊ฟ จัดปรับรูปแบบ ทำต้นแบบและรูปเล่มจนเสร็จทั้งหมด ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยมีท่านที่เอื้อเฟื้อเสียสละเวลามาช่วยลอกเทปส่วนที่ยังขาดอยู่บางส่วนบ้าง ช่วยพิมพ์ข้อมูลส่วนเพิ่มบ้าง ช่วยตรวจปรู๊ฟขั้นต้น ขั้นสุดท้ายบ้าง โดยเฉพาะ พระมหาวิชาญ สุวิชาโน พระสุรเดช กนฺตวโร และคุณการุณย์ หรรษชัยนันท์ จึงขออนุโมทนา พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ และทุกท่านที่ออกนามมา ไว้ ณ ที่นี้ เป็นอย่างมาก พร้อมทั้งขออนุโมทนาโรงพิมพ์สหธรรมิก ที่ได้ช่วยดำเนินการตีพิมพ์เป็นเล่มให้สำเร็จในเวลาอันรวดเร็วยิ่ง

อนึ่ง ขออนุโมทนาอาจารย์อวบ สาณะเสน ที่ได้ออกแบบปก ช่วยให้หนังสือสำเร็จเป็นเล่มโดยสมบูรณ์และมีคุณค่ายิ่งขึ้น

เนื่องจากเป็นงานรีบด่วนมาก หนังสือนี้จึงจะยังมีข้อที่เป็นการขาดความสมบูรณ์อยู่หลายประการ โดยเฉพาะ

๑) มีความปะปนระหว่างภาษาพูดกับภาษาเขียน ซึ่งยังไม่ได้ปรับปรุงให้เสมอกันโดยตลอด
๒) ยังมีข้อความซ้ำๆ อยู่มาก ทั้งที่กล่าวต่างวาระกัน และแม้ในธรรมกถาครั้งเดียวกัน
๓) ชื่อบทและชื่อหัวข้อต่างๆ บางส่วนยังสื่อสาระได้ไม่เท่าที่ควร จำต้องปล่อยผ่านไปก่อน
๔) หลักฐานที่มา ยังไม่ได้แสดงให้ครบถ้วนทุกแห่ง
๕) ข้อมูลพิเศษเสริมบางอย่าง ที่คิดว่าน่าจะนำมาแสดงแทรกไว้ในที่นั้นๆบ้าง ในภาคผนวกบ้าง ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะทำ

แต่กระนั้น ก็หวังว่าหนังสือ *จาริกบุญ-จารึกธรรม* คงจะอำนวยประโยชน์ได้พอสมควร

ขออนุโมทนาบุญจริยาของศาสตราจารย์ นายแพทย์สง่า นิลวรางกูร ในการเดินทางจาริกนมัสการ กระทำพุทธบูชา ณ พุทธสถานสำคัญ ทั้งด้วยตนเอง และด้วยการที่ได้เป็นแกนกลางเกื้อหนุนให้ญาติมิตรทั้งหลาย ได้ไปบำเพ็ญบุญจาริกร่วมกัน และในการบำเพ็ญธรรมทานครั้งนี้ ที่ป็นกุศลส่วนพิเศษ อันจะมาเสริมบุญญานิสงส์ ที่เกิดจากการบำเพ็ญกิจกรณีย์ในการช่วยเหลือเกื้อหนุนชีวิตและสุขภาพของประชาชนคนไข้มากมาย ตลอดกาลยาวนาน

ในมงคลวารแห่งการมีอายุครบ ๕ รอบ และเกษียณอายุราชการนี้ ขออาราธนาคุณพระรัตนตรัย อวยพรให้ศาสตราจารย์ นายแพทย์สง่า นิลวรางกูร และคุณจันทนา นิลวรางกูร พร้อมด้วยบุตร ธิดา ญาติมิตร เจริญด้วยจตุรพิธพรชัย พรั่งพร้อมด้วยกำลังกาย กำลังใจ กำลังปัญญา และกำลังสามัคคี ที่จะดำเนินชีวิตและกิจกรณีย์ ให้ก้าวหน้า ถึงความสำเร็จ ประสบความสุข ทั้งสามิสสุข และนิรามิสสุข บรรลุเกษมสันติ ร่มเย็นงอกงามในธรรม ตลอดกาลนาน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๑ กันยายน ๒๕๓๙

หนังสือที่เป็นแหล่งข้อมูลเฉพาะบางอย่าง

Barua, B.M. *Asoka and His Inscriptions*, Part I. Calcutta: New Age Publishers Private Ltd., 1968

Dutt, Sukumar. *The Buddha and Five After-Centuries*. London: Luzac and Company Limited, 1955

Joshi, Lalmani. *Studies in the Buddhistic Culture of India*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1987

Mookerji, R.K. *Ancient Indian Education*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1989

———. *Asoka*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1989

O'Flaherty, Wendy Doniger. *The Origins of Evil in Hindu Mythology*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1988

Smith, Vincent A. *The Oxford History of India*. London: Oxford University Press, 1988

Warder, A.K. *Indian Buddhism*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1980

อักษรย่อชื่อคัมภีร์*

เรียงตามอักขรวิธีแห่งมคธภาษา

(ที่พิมพ์ตัว ***เอนหนา*** คือ คัมภีร์ในพระไตรปิฎก)

องฺ.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา (มโนรถปูรณี)
องฺ.อฏฺฐก.	***องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต***
องฺ.เอก.	***องฺคุตฺตรนิกาย เอกนิปาต***
องฺ.เอกาทสก.	***องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต***
องฺ.จตุกฺก.	***องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต***
องฺ.ฉกฺก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต***
องฺ.ติก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต***
องฺ.ทสก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต***
องฺ.ทุก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต***
องฺ.นวก.	***องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาต***
องฺ.ปญฺจก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต***
องฺ.สตฺตก.	***องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาต***
อป.อ.	อปทาน อฏฺฐกถา (วิสุทฺธชนวิลาสินี)
อภิ.ก.	***อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุ***
อภิ.ธา.	***อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถา***
อภิ.ป.	***อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน***
อภิ.ปุ.	***อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติ***
อภิ.ยมก.	***อภิธมฺมปิฏก ยมก***
อภิ.วิ.	***อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค***
อภิ.สํ.	***อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี***
อิติ.อ.	อิติวุตฺตก อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
อุ.อ.	อุทาน อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
ขุ.อป.	***ขุทฺทกนิกาย อปทาน***
ขุ.อิติ.	***ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก***
ขุ.อุ.	***ขุทฺทกนิกาย อุทาน***
ขุ.ขุ.	***ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ***
ขุ.จริยา.	***ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏก***
ขุ.จู.	***ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส***
ขุ.ชา.	***ขุทฺทกนิกาย ชาตก***
ขุ.เถร.	***ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา***
ขุ.เถรี.	***ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา***
ขุ.ธ.	***ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท***
ขุ.ปฏิ.	***ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค***
ขุ.เปต.	***ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ***
ขุ.พุทฺธ.	***ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส***
ขุ.ม.,ขุ.มหา.	***ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส***
ขุ.วิมาน.	***ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ***
ขุ.สุ.	***ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต***
ขุทฺทก.อ.	ขุทฺทกปาฐ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถโชติกา)
จริยา.อ.	จริยาปิฏก อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
ชา.อ.	ชาตกฏฺฐกถา
เถร.อ.	เถรคาถา อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
เถรี.อ.	เถรีคาถา อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)

---

* คัมภีร์ที่สำคัญได้นำมาลงไว้ทั้งหมด แม้ว่าบางคัมภีร์จะมิได้มีการอ้างอิงในหนังสือนี้

ที.อ.	ทีฆนิกาย อฏฺจกถา (สุมงคลวิลาสินี)	วินย.อ.	วินย อฏฺจกถา (สมนฺตปาสาทิกา)
ที.ปา.	*ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค*	วินย.ฏีกา	วินยฏฺจกถา ฏีกา (สารตฺถทีปนี)
ที.ม.	*ทีฆนิกาย มหาวคฺค*		
ที.สี.	*ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค*	วิภงฺค.อ.	วิภงฺค อฏฺจกถา (สมฺโมหวิโนทนี)
ธ.อ.	ธมฺมปทฏฺจกถา		
นิทฺ.อ.	นิทฺเทส อฏฺจกถา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา)	วิมาน.อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺจกถา (ปรมตฺถทีปนี)
ปญฺจ.อ.	ปญฺจปกรณ อฏฺจกถา (ปรมตฺถทีปนี)	วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค
		วิสุทฺธิ.ฏีกา	วิสุทฺธิมคฺค มหาฏีกา (ปรมตฺถมญฺชุสา)
ปฏิสํ.อ.	ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺจกถา (สทฺธมฺมปกาสินี)	สงฺคณี อ.	ธมฺมสงฺคณี อฏฺจกถา (อฏฺฐสาลินี)
เปต.อ.	เปตวตฺถุ อฏฺจกถา (ปรมตฺถทีปนี)	สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห
พุทฺธ.อ.	พุทฺธวํส อฏฺจกถา (มธุรตฺถวิลาสินี)	สงฺคห.ฏีกา	อภิธมฺมตฺถสงฺคห ฏีกา (อภิธมฺมตฺถวิภาวินี)
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺจกถา (ปปญฺจสูทนี)	สํ.อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺจกถา (สารตฺถปกาสินี)
ม.อุ.	*มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก*	*สํ.ข.*	*สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค*
ม.ม.	*มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก*	*สํ.นิ.*	*สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค*
ม.มู.	*มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก*	*สํ.ม.*	*สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค*
มงฺคล.	มงฺคลตฺถทีปนี	*สํ.ส.*	*สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค*
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺหา	*สํ.สฬ.*	*สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค*
วินย.	*วินยปิฏก*	สุตฺต.อ.	สุตฺตนิปาต อฏฺจกถา (ปรมตฺถโชติกา)

รายนามผู้ร่วมบริจาคพิมพ์หนังสือ *"จาริกบุญ จาริกธรรม"*

๑. พระวรทรรศน์ เขมวโร (วรทรรศน์ ศุภปัณฑิตา)

๒. พระอธิคม สาธิคโม (อธิคม ฉันทวานิช)

๓. พระปฐมบุตร ทนฺตวโร (ปฐมบุตร ทันตประเสริฐกุล)

๔. พระจิรุจน์ จิรวฑฺโฒ (จิรุจน์ พัฒนจันทร์)

๕. พระวศิน โชติปญฺโญ (วศิน เล้าสถิตย์)

๖. พระฉัตรชัย สุวีโร (ฉัตรชัย พีรพัฒน์ดิษฐ์)

๗. พระนฤดล กตวิชฺโช (นฤดล ธนาลาภพิพัฒน์)

๘. พระสิระกิจ ธมฺมญาโณ (สิระกิจ เจริญกิจพิสุทธิ์)

๙. พระนริศ อริยธโน (นริศ ถนอมสินทรัพย์)

๑๐ .พระจิรเมธ จิรเมโธ (จิรเมธ ชนะธุรการนนท์)

พร้อมด้วยครอบครัวของพระทุกรูป

๑๒. คุณ ลินดา ฉันทวานิช

๑๓. คุณ อธิชา ฉันทวานิช

๑๔. คุณ อภิมุข ฉันทวานิช

๑๕. คุณวรรณธิดา พีริยเลิศศักดิ์

๑๖. คุณ อริยะ ฉันทวานิช

๑๗. คุณ นฤภร อรุณประพันธ์

๑๘. คุณ อภินทร์พร ฉันทวานิช

๑๙. คุณ อธิษฐ์ ฉันทวานิช

๒๐. คุณ ปัญจพร อรุณประพันธ์

รายนามผู้ร่วมบริจาคพิมพ์หนังสือ *"จาริกบุญ จาริกธรรม"*

(ต่อ)

๒๑. คุณ วันเพ็ญ กลมเกลี้ยง

๒๒. คุณ ศรีสุดา มหาลีลากุล

๒๓. คุณ อโณทัย ฉันทวานิช

๒๔. คุณ ภูมิภัทร ฉันทวานิช

๒๕. คุณ สุภัสรา ฉันทวานิช

๒๖. คุณ นิดา ฉันทวานิช

๒๗. คุณ สุภกิจ ฉันทวานิช

๒๘. คุณ แอนเจล่า ฉันทวานิช

๒๙. คุณ สธิรนันท์ ฉันทวานิช

๓๐. คุณ ประวิทย์ จำรูญธเนศกุล

๓๑. คุณ ผลิดา จำรูญธเนศกุล

๓๒. คุณ กฤตภาส จำรูญธเนศกุล

๓๓. คุณ วิภาวี ภูคาสวรรค์

๓๔. คุณ กฤตานุตสา จิตตะสนธิ

๓๕. คุณ ลิลลี่ อัศวนิเวศน์

๓๖. คุณ อนันต์ จงสู่วิวัฒน์วงศ์

๓๗. คุณ ฐิติมา พรสุวรรณ

๓๘. คุณ พลอยไพลิน ตั้งกุศลจิต และ ครอบครัว

๓๙. คุณ ปนิตา ลำเจียกเทศ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

จาริกบุญ จารึกธรรม